

BELGİ

DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi

BELGİ

Sayı/Number 25

Kış/Winter 2023

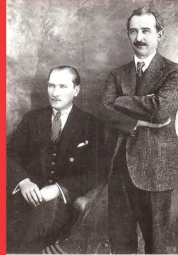

ISSN 2146-4456 E-ISSN 2687-5039

BELGİ

DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASININ 100. YILI ANISINA

Sayı/Number 25

Kış/Winter 2023

ISSN 2146-4456 E-ISSN 2687-5039

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

Sayı/Number 25

Kış/Winter 2023

Sahibi/Owner
Merkez adına Müdür
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU

Yazı işleri Müdürü/ Journal Administrator
Prof. Dr. Tahir KODAL

Editörler/Editors
Prof. Dr. Mithat AYDIN
Öğr. Gör. Cengiz AKSEKİ

İletişim Adresi/Contact Adresse
Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi (Dergi Editörlüğü)
Kınıklı Yerleşkesi 20070, Denizli

Kapak Resmi/Picture of Cover
Fotoğraflarla Atatürk, Genelkurmay Askerî Tarih
ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genel
Kurmay Basımevi, Ankara 2011

**Dizgi ve Kapak Tasarımı/Typographical and Cover
Design**
Cansu EKİNCİ

İngilizce Redaktör/ Copy Editing
Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

İletişim için Kurumsal E-posta:
belgidergisi@pau.edu.tr

**BELGİ DERGİSİ, TR DİZİN ULAKBİM tarafından
taranmakta ve Dergipark'ta yer almaktadır.**

**Bu Dergi Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı
ile lisanslanmıştır**

Belgi (ISSN 2146-4456 E-ISSN 2687-5039), yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

- Dr. Mithat AYDIN Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
maydin@pau.edu.tr
- Dr. Erdal AYDOĞAN Atatürk Üniversitesi-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü/
TÜRKİYE *erdalaydogan@atauni.edu.tr*
- Dr. Zafer ÇAKMAK Fırat Üniversitesi- Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
zcakmak@firat.edu.tr
- Dr. Hayri ÇAPRAZ Süleyman Demirel Üniversitesi- Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
hayricapraz@sdu.edu.tr
- Dr. Hilary COOPER University of Cumbria/ENGLAND
hilary.cooper@cumbria.ac.uk
- Dr. Mevlüt ÇELEBİ Ege Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
mevlut.celebi@ege.edu.tr
- Dr. Violeta Petrova GEORGIEVA Veliko Turnova University/BULGARIA
violetvt@gmail.com
- Dr. Fabio L. GRASSI Sapienza Università di Roma/ITALY
fabio.grassi@uniroma1.it
- Dr. Ercan HAYTOĞLU Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
ehayt@pau.edu.tr
- Dr. Süleyman İNAN Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
sinan@pau.edu.tr
- Dr. Umut KARABULUT Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
ukarabulut@pau.edu.tr
- Dr. Tahir KODAL Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
tkodal@pau.edu.tr
- Dr. Catriona PENNELL University of Exeter/ENGLAND
C.L.Pennell@exeter.ac.uk
- Dr. Armand SAG Instituut voor Turkse Studies/HOLLAND
a.sag@turksestudies.org
- Dr. Zafer TOPRAK Boğaziçi Üniversitesi/TÜRKİYE
toprakz@boun.edu.tr
- Dr. Ömer TURAN Orta Doğu Teknik Üniversitesi - Fen-Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
omer@metu.tr

ALAN EDİTÖRLERİ/ SECTION EDITORS

- Dr. Durmuş AKALIN, (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Bayram AKÇA, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Nejdet BİLGİ, (Celal Bayar Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. İbrahim BOZKURT, (Mersin Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Mevlüt ÇELEBİ, (Ege Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Yasemin DOĞANER, (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Abdullah GÜNDOĞDU, (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE)
- Dr. Zafer TANGÜLÜ, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi /TÜRKİYE)

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

- Dr. Roza ABDİKULOVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Ün./KIRGIZİSTAN)
Dr. Erdal AÇIKSES (Munzur Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mehmet AKGÜN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Dr. Engin BERBER (Ege Ün./TÜRKİYE)
Dr. Üçler BULDUK (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Gheorghe CALCAN (ROMANYA)
Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Ün./TÜRKİYE)
Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu/TÜRKİYE)
Dr. H. Aliyar DEMİRCİ (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Orazpolat EKEBAHARLI (TÜRKMENİSTAN)
Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Ün./TÜRKİYE)
Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mehmet EVSİLE (Ondokuz Mayıs Ün./TÜRKİYE)
Dr. Önder GÖÇGÜN (Emekli Öğretim Üyesi /TÜRKİYE)
Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Necdet HAYTA (Gazi Ün./TÜRKİYE)
Dr. Ercan HAYTOĞLU (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Osman HORATA (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Dr. Süleyman İNAN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Bekir KOÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Entela MUÇO (Devlet Arşivleri Genel Müd./ARNAVUTLUK)
Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Ün./TÜRKİYE)
Dr. Ayfer ÖZÇELİK (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Gavriil PREDA (ROMANYA)
Dr. Solmaz RÜSTEMOVA (Azerbaycan Millî İlimler Akademisi/AZERBAJCAN)
Dr. Orlin SABEV (Bulgaristan Bilimler Akd./BULGARİSTAN)
Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Dr. Grigoriy SHKUNDİN (Moskova Üni./RUSYA)
Dr. Satay SIZDIKOVA (KAZAKİSTAN)
Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Dr. Zaza TSURTSUMIA (Tiflis Tamar Mepe Ün./GÜRCİSTAN)
Dr. İsmail TÜRKOĞLU (Mimar Sinan Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Ün. /TÜRKİYE)
Dr. Denis VOVCHENKO (Oclahoma Northeastern State Un./USA)

BU SAYININ HAKEMLERİ/BOARD OF REFEREES FOR THIS VOLUME

- Dr. Nimet Ayşe AKSOY (Akdeniz Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Gülbadi ALAN (Erciyes Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Gürbüz ARSLAN (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Umut BEKCAN (Pamukkale Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Sedef BULUT (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Yasin COŞKUN (Siirt Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Adem ÇALIŞKAN (Gaziantep Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Sadık ÇETİN (Gaziantep Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Rahmi ÇİÇEK (Trabzon Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Filiz ÇOLAK (Uşak Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Muhammet GÜÇLÜ (Akdeniz Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Nurettin GÜLMEZ (Manisa Celâl Bayar Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Nejla GÜNAY (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Yavuz HAYKIR (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Nilgün Nurhan KARA (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Sezen KARABULUT Sezen KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Erdem KARACA (Bitlis Eren Üniversitesi/TÜRKİYE)
DR. Ozan KAVSIRACI (Polis Akademisi/TÜRKİYE)
Dr. Ayşegül KUŞ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Yücel NAMAL (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Nuray ÖZDEMİR (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Asaf ÖZKAN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Kamuran ŞİMŞEK (Pamukkale Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Faruk TAŞKIN (Artvin Çoruh Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Süleyman TEKİR (Sinop Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Serap TOPRAK (Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Zekeriya TÜRKMEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Fatma ÜREKLİ (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. İbrahim YILMAZÇELİK (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Serdar YURTSEVER (Girne Amerikan Üniversitesi/KKTC)

Amaç ve Kapsam

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler de kabul edilebilir. Yayımlanan makaleler için telif ücreti ödenmez. Editör, gerekli görmesi halinde makaleler üzerinde düzeltme yapabilir.

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

- Türkan Başyigit-Orhan Özcan** **1**
Avustralyalı Gazeteci Ernest Richard Peacock'un Mustafa Kemal Paşa'yla Çanakkale Savaşı Üzerine Röportajı
- Eralp Yaşar Azap** **19**
I. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında El Konulan Mektepler Üzerine Bir Değerlendirme
- Hacı Veli Gök** **39**
Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü Bütçe Görüşmelerinde Polis Teşkilatının Sorunları (1939-1960)
- Gözde Somel** **69**
Türk-Sovyet Diplomatik Krizinin Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikasına Etkisi (1945-1947)
- Onur Yılmaz** **95**
İzmir'de Varlık Vergisi Uygulamasının Analizi: Vergilendirme, Hacizler ve Hatıralar
- Abdussamed Geçer-Resul Köse** **123**
Türk Halkının Kıbrıs Çözumsuzlüğüne Tepkisi (27 Ağustos-1 Eylül 1964)
- Savaş Sertel-Tuncay Kızıltoprak** **159**
Milli İstihbarat Teşkilatının 1966-1982 Yılları Arasında Edindiği Cihaz ve Araçlar
- Vedat Kanat-Şeyda Özçelik Kanat** **187**
Osmanlı Basınında Soruşturulmuş İki Kadın Hikâyesi: "Osmanlı Kadınları" ve "Kadın Zihniyeti"
- Gökhan Demirkol** **209**
Zincirli Hürriyet: Teodor Kasap'ın Kanun-i Esasi İ-ile İmtihanı

Ayfer Özçelik	235
Gayrimüslim Mebusların Bakış Açısıyla Osmanlıcılık	
Seda Tan	257
Osmanlı Devleti'nde Sığır Vebası: Askeri Baytarların Görevlendirilmesi Meselesi	
Yazım Kuralları	284

AVUSTRALYALI GAZETECİ ERNEST RICHARD PEACOCK'UN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YLA ÇANAKKALE SAVAŞI ÜZERİNE RÖPORTAJI*

AUSTRALIAN JOURNALIST ERNEST RICHARD PEACOCK'S INTERVIEW WITH MUSTAFA KEMAL PASHA ON THE GALLIPOLI WAR

Türkan BAŞYİĞİT**, Orhan ÖZCAN***

Geliş Tarihi/Received:23.06.2022

Kabul Tarihi/Accepted:17.11.2022

BAŞYİĞİT, Türkan-ÖZCAN, Orhan, (2023), "Avustralyalı Gazeteci Ernest Richard Peacock'un Mustafa Kemal Paşa'yla Çanakkale Savaşı Üzerine Röportajı", Belgi Dergisi, S.25, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2023/1, ss. 1-18.

Öz

Avustralya'da yayınlanan "Herald" ve Sydney "Sun" gazeteleri adına, Avustralyalı gazeteci Ernest Richard Peacock ve beraberinde Avustralya, Yeni Zelanda, Büyük Britanya askerlerinden oluşan askerî heyet, gezi/gözlem ve incelemelerde bulunmak amacıyla 1918 yılının sonunda Gelibolu Yarımadasını ve İstanbul'u ziyaret etmişlerdir. Gazeteci E.R. Peacock, savaş sonrası Çanakkale Savaş alanıyla ilgili gezi gözlemlerini ve Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa'yla Çanakkale Savaşı hakkında mülakatını Herald Gazetesi'nde 27 Aralık 1918'de haber yapmıştır. E.R. Peacock'a dayandırılarak verilen haber, 27 Aralık 1918-28 Mart 1919 tarihleri arasında diğer Avustralya gazetelerinde de yayınlanmıştır. Haber ve röportaj ilk olarak 27 Aralık 1918-27 Ocak 1919 tarihleri arasında yayınlanmasıyla birlikte E.R Peacock tarafından röportaj, detaylı biçimde Herald Gazetesinde 27 Şubat 1919'da tekrar yayınlanmıştır. Herald Gazetesinde 27 Şubat 1919'da röportaj özelinde yayınlanan haber, 28 Mart 1919'da Fremantle Times gazetesinde aynen yayınlanarak röportajla ilgili basında yer alan son haber olmuştur.

Çalışmanın amacı, Avustralya basınında ilk kez "Mustafa Kemal Paşa" ismiyle yer alan röportajın değerlendirilmesi ve Çanakkale Savaşı hakkındaki mülakatın bizzat savaşın seyrine etkide bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın ifadelerine yer vermesidir. Araştırmada Avustralya'nın basın arşivi kronolojik olarak taranmış, yerli ve yabancı kaynaklar karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Elde edilen bilgiler bağlamında değerlendirildiğinde Avustralyalı gazeteci E.R. Peacock, M. Kemal Paşa'nın İstanbul'da görüştüğü ilk gazeteci ve ilk yabancı gazeteci olma niteliği taşımasının yanı sıra M. Kemal Paşa ismi ilk defa Avustralya basınında yer almıştır. Avustralyalı gazeteci E.R. Peacock'un Mustafa Kemal Paşa'yla yaptığı röportajı Herald ve Sydney "Sun" gazeteleri adına yapmış olması nedeniyle de Birinci Dünya Savaşı sonrası Mustafa Kemal isminin geçtiği ilk yabancı gazete de Avustralya'da yayınlanan Herald Gazetesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşı, Mustafa Kemal (Atatürk), E. Richard Peacock, Herald ve Sydney "Sun" Gazeteleri.

*Yazarlar bu çalışmaya eşit oranda katkı yapmışlardır.

**Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Sağlık Teknoloji Üniversitesi, turkanbasyigit@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-3279-7715>).

***Dr. Öğretim Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi Balıkesir Astsubay Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Beşerî Bilimler Bölümü, dorukefeorhan@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-0398-7184>).

Abstract

On behalf of the "Herald" and Sydney "Sun" newspapers published in Australia, the Australian journalist Ernest Richard Peacock and a military delegation consisting of Australian, New Zealand, and Great Britain soldiers visited the Gallipoli Peninsula and Istanbul at the end of 1918 to make trips/observations and investigations. Journalist E.R. Peacock reported on his post-war travel observations about the Gallipoli Battlefield and his interview with Anafartalar hero Mustafa Kemal Pasha about the Gallipoli War on 27 December 1918 in the Herald Newspaper. The news based on Peacock was also published in other Australian newspapers between 27 December 1918 and 28 March 1919. The news and interview were first published between December 27, 1918, and January 27, 1919, and the interview by E.R. Peacock was republished in detail in the Herald Gazette on February 27, 1919. The news, which was published in the Herald Newspaper on February 27, 1919, as an interview, was published exactly in the Fremantle Times newspaper on March 28, 1919, and became the last news in the press about the interview.

The study aims to evaluate the interview with the name "Mustafa Kemal Pasha" for the first time in the Australian press and to include the statements of Mustafa Kemal Pasha, who personally influenced the course of the war, in the interview about the Gallipoli War. In the research, the press archive of Australia was scanned chronologically, and domestic and foreign sources were analyzed comparatively. When evaluated in the context of the information obtained, Australian journalist E.R. Peacock is also the first journalist and the first foreign journalist with whom M. Kemal Pasha met in Istanbul. Since Peacock made an interview with Mustafa Kemal Pasha on behalf of the Herald and Sydney "Sun" newspapers, the first foreign newspaper in which the name Mustafa Kemal was mentioned after the First World War was the Herald Newspaper published in Australia.

Keywords: *Battle of Gallipoli, Mustafa Kemal Pasha (Atatürk), Journalist Mr. E.R. Peacock, Herald and Sydney "Sun" Newspapers, Interview.*

GİRİŞ

1918 yılının son aylarına doğru Avustralyalı gazeteci *Ernest Richard Peacock*¹ ve Avustralya, Yeni Zelanda, Büyük Britanya askerlerinden oluşan bir heyet işgal günlerinde Osmanlı topraklarına gezi/gözlem, inceleme yapmak maksadıyla Avustralya donanmasına ait *Warego* isimli gemiyle ziyaret etmiştir. Heyet, ilk olarak Gelibolu Yarımadası'nda bulunan savaş alanında incelemelerde bulunmuş ve müteakibinde heyetin İstanbul'a ulaşması üzerine gazeteci E.R. Peacock, Çanakkale Savaşı'nda *Anafartalar kumandanı ve kahramanı* olarak bilinen Türk General Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmüştür.² Askerî heyetle birlikte hareket eden ve *Herald*³ ve *Sydney "Sun"* gazeteleri adına görev alan gazeteci E.R. Peacock, Mustafa Kemal Paşa'yla gerçekleştirdiği röportajı Avustralya'da yayımlanan prestijli gazetelerden *Herald* ve *Sydney "Sun"* gazetelerine göndermiştir. 26 Aralık 1918'de *Herald* Gazetesi'nde ilk kez yayınlanan röportaj, 27 Şubat 1919 tarihine kadar Avustralya basınında yer alan diğer önemli gazetelerde de yayınlanmıştır.⁴ Çalışma, Mustafa Kemal Paşa ve Avustralya'da yayın yapan *Herald* ve *Sydney "Sun"* gazeteleri adına görev alan Avustralyalı gazeteci Ernest Richard Peacock arasında Çanakkale Savaşı üzerine mülakatı incelemektedir.

Mustafa Kemal Paşa-E.R. Peacock görüşmesi pek çok ilkleri barındırmaktadır. Çalışma, yirminci yüzyılın ilk yarısını olağanüstü kişiliğiyle etkilemiş meclis kararıyla modern dünyada "mareşal" ve İslam geleneğinde "gazi" unvanını almış büyük asker ve Türk milletini modern milletler seviyesine çıkarmak için cumhuriyeti ilân ederek önemli inkılâp ve reformlarda bulunmuş yirminci yüzyılda hem askerî hem de politik alanda başarı göstermiş büyük devlet adamı Mustafa Kemal Paşa'nın,⁵ Çanakkale Savaşı hakkında yabancı bir gazete/gazeteciye ilk kez mülakat vermesi niteliğiyle önem arz etmekle birlikte Avustralya basınında Mustafa Kemal Paşa'yla yapılan ilk röportaj olması bakımından da önemlidir. Çalışma, Avustralya basınında yer bulan mülakatın yayınlandığı gazeteleri kronolojik olarak takip ederken röportajın içeriği ve konu kapsamını karşılaştırmalı biçimde incelemiştir. Mülakatta, Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Savaşı hakkında verdiği bilgiler Türk ve dünya askerî tarihi açısından önem arz etmekle birlikte asker ve devlet adamı kişiliğiyle bir dünya lideri olması⁶ çalışmanın önemine işaret etmektedir. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin

1 *Ernest Richard Peacock*, 1857'de doğmuş ve 3 Eylül 1932'de Avustralya'nın Hawthorn şehrinde 75 yaşında ölmüştür. Melbourne'de Peacock Bros. Ltd. matbaa ve kırtasiye şirketinin kurucusudur. Avustralya'nın Melbourne şehrinde yayınlanan *Herald* Gazetesi'nde başyazarlık yapmış, 1924'den itibaren Avustralya'nın Çekoslovakya'da fahri konsolosu olmuştur. "Mr. E. R. Peacock", *Daily Advertiser*, 7 Eylül 1932, s.5.

2 İlber Ortaylı (2018), *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Türkiye Tarihi Dizisi:8, Kronik Kitap:42, İstanbul, s.110-121; Andrew Mango (1999), *Atatürk*, Çev.: Füsün Doruker, Yeni Binyıl Sabah Kitapları, s.154-156; Afet İnan (1998), *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Cumhuriyet Yay., s.18-19.

3 *The Herald* Gazetesi, 3 Ocak 1840'dan 5 Ekim 1990'a kadar Avustralya'nın Melbourne kentinde yayınlanan ve sonrasında *Sun News Pictory* ile birleşerek *Herald-Sun* ismini alan gazetedir. Yayınlandığı 1840'lardan itibaren Avustralya'nın en büyük tiraja sahip ve prestijli gazetelerinden biri olmuştur. *Herald* gazetesi, *Sun News* gazetesiyle birleşene kadar *Herald* ismiyle 1954 yılına kadar yayınlanmıştır. "About Us", <https://www.heraldsun.com.au/help/about/> (Erişim Tarihi:15.11.2021); "National Library of Australia", <https://www.nla.gov.au/content/press-timeline-1802-1850> (Erişim Tarihi: 15.11.2021).

4 *Herald*, 27 Aralık 1918, s.1; *Sydney "Sun"*, 28 Aralık 1918, s.1; *Ballarat Star*, 28 Aralık 1918, s.1; *Geelong Advertiser*, 28 Aralık 1918, s.4; *Maryborough Chronicle*, *Wide Bay, Burnett Advertiser*, 1 Ocak 1919, s.3; *Sunday Times*, 12 Ocak 1919, s.9; *Herald*, 27 Şubat 1919, s.8; *Fremantle Times*, 28 Mart 1919, s.6.

5 Lord Kinross (1994), *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Türkçesi: Necdet Sander, Altın Kitaplar, s.11; Ortaylı, *a.g.e.*, s.10-12.

6 1978'de gerçekleşen yirminci olağan toplantısında Atatürk'ün doğumunun 100. yılı olan 1981'de Atatürk anma ve yıldönümü kapsamında Atatürk yılı olması kararı alınmıştır. UNESCO, Atatürk, uluslararası anlayış, işbirliği ve barış yolunda çaba göstermiş üstün kişi, UNESCO'nun yetki alanlarında yenilikler gerçekleştirmiş bir inkılâpçı, sömürgecilik ve yayılmacılığa karşı savaşan ilk önderlerden biri, insan haklarına saygılı, insanları ortak anlayışa ve devletleri dünya barışına teşvik eden, bütün yaşamı boyunca insanlar arasında renk, dil, ırk ayrımı gözetmeyen,

işgal günlerinde Büyük Britanya, Avustralya ve Yeni Zelandalı askerlerden oluşan heyetin Gelibolu yarımadası ve İstanbul'u ziyaret etmesi göz önüne alındığında bahsi geçen devletlerin tarihi açısından da önem taşıdığı değerlendirilmektedir. Çalışmanın Atatürk kronolojisinde eksik olan sayfasının tamamlanması bakımından önemli olduğu ve konuyla ilgili yeni çalışmalara katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Araştırma, kaynak taraması, sınıflandırma, çözümlene, tenkit ve sentez sırası izlenerek oluşturulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı ve özel de Çanakkale Savaşı üzerine literatürde konuyla alakalı yer alan makale, anı ve diğer akademik yayınlardan faydalanılmasının yanı sıra Avustralya basın arşivi kayıtlarına yer verilmiştir. Bilhassa Atatürk'ün Çanakkale Savaşı esnasında yazdığı notlara ve savaş sonrası Atatürk ile yapılmış görüşmelere yer verilerek çalışma çerçevesinde karşılaştırma yapılmış, bazı tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Gazeteci E.R. Peacock-Mustafa Kemal Paşa görüşmesinden bahseden tek çalışma ise Alper Karaşin'in *Mustafa Kemal'in Pera Palas'ta General William Birdwood ve General Charles Harrington ile Görüşmesi Üzerine* adlı makalesidir.⁷ Karaşin'in çalışmasında Mustafa Kemal Paşa ve General W. Birdwood görüşmesinin gerçekte olup/olmadığı hakkında şüpheler dile getirilirken Mustafa Kemal Paşa-gazeteci E.R. Peacock görüşmesine değinmiştir.⁸ Ancak bu çalışma özel de General W. Birdwood-Mustafa Kemal Paşa görüşmesinin gerçekleşmediği üzerine bir araştırma sunmakla birlikte Mustafa Kemal Paşa-E.R. Peacock görüşmesi, iddianın desteklenmesi bağlamında bir delil olarak ele alınması nedeniyle oldukça yüzeysel kalmıştır.

Çalışma, üç bölümden oluşmuştur. İlk bölümde Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale Muharebeleri hakkında asker kişiler ve yerli/yabancı gazetecilerle görüşmeleri incelenmiştir. İlgili bölümde bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geldiği 13 Kasım 1918 ve haberin yayınlandığı 27 Aralık 1918 tarihleri dikkate alınarak bazı tespitlerde bulunulmuştur. İkinci başlık altında ise gazeteci E.R. Peacock ve Mustafa Kemal Paşa arasında gerçekleşen mülakata yer verilmiştir. *Herald* Gazetesi, röportajı ilk defa yayınlamasını müteakip *Sydney "Sun"*, *Ballarat Star*, *Geelong Advertiser*, *Maryborough Chronicle*, *Wide Bay*, *Burnett Advertiser* gazeteleri de röportajı haber yapmışlardır. *Herald* Gazetesi, 27 Şubat 1919'da gazeteci E.R. Peacock'un kendi adını taşıyan haber başlığı altında röportajı detaylı biçimde tekrar yayınlamıştır. Bu nedenle ikinci bölüm, iki ana güzergâhta değerlendirilmiştir: ilk olarak *Herald* Gazetesi'nde röportajın ilk yayınlandığı tarih olan 27 Aralık 1918 ve 27 Ocak 1919 tarihleri arasındaki süreç olmuştur. Son olarak 27 Şubat 1919'da E.R. Peacock, röportajı yeniden *Herald* Gazetesi'nde detaylı biçimde yayınlamış ve *Fremantle* Gazetesi de 28 Mart 1919'da röportajı değişiklik yapmadan haberleştirmiştir. Böyle bir sınıflandırmaya gidilmesinin temel nedeni ise haber/röportajın, gazeteci E.R. Peacock tarafından telgrafla Avustralya'ya iletilmesine rağmen haberin bazı gazetelerde detaylandırılarak diğerlerinde ise özetlenerek haberleştirilmesinden kaynaklı farklılıklar belirlenmiştir. Çalışmanın genel sonuçlarını etkilemeye bile bu farklılıkların açıklanabilmesi için gazeteci E.R. Peacock'un 27 Şubat 1919'da röportajı yeniden haber yapması ve aktardığı bilgileri detaylandırmış olması araştırmanın anlaşılabilmesini kolaylaştırması açısından önemli olmuştur. Diğer yandan *Herald* Gazetesi, çalışmada başvuru noktası olarak ele alınmıştır. *Herald* Gazetesinin başvuru kaynağı olmasının temel

eşi olmayan devlet adamı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusudur. "Atatürk Yılı", <https://www.unesco.org.tr/Home/AnnouncementDetail/162> (Erişim Tarihi: 10.01.2021).

7 Alper Karaşin (2020), "Mustafa Kemal'in Pera Palas'ta General William Birdwood ve General Charles Harrington ile Görüşmesi Üzerine", *Tarih ve Günce*, Sayı:7, s.5-22.

8 Karaşin, a.g.e., s.15-16.

nedeni ise haber/röportajın ilk yayınlandığı gazete olmasının yanı sıra diğer Avustralya gazetelerinin Herald Gazetesi adına röportajı gerçekleştiren gazeteci E.R. Peacock'a dayandırarak haber yapmış olmalarıdır. Çalışmanın son bölümde ise röportaj ve çalışmada yararlanılan kaynaklara ilişkin karşılaştırma ve tespitlere yer verilmiştir.

A. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ÇANAKKALE MUHAREBELERİ ÜZERİNE GÖRÜŞMELERİ

Çanakkale Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk, askerî kariyerinde önemli bir başarı elde etmiştir. M. Kemal Paşa'nın Çanakkale Savaşı'ndaki başarısı, askerî çevrede ve halk nezdinde tanınmasına neden olmuştur.⁹ M. Kemal Paşa'nın askerî kariyerindeki başarısı, savaş sonrasında yerli ve yabancı gazetecilerin dikkatini çekmiş ve bu durum M. Kemal Paşa ile mülakatlar yapılmasında etkili olmuştur. Çanakkale Savaşı üzerine M. Kemal Paşa'yla ilk mülakat, Türk gazeteci Ruşen Eşref Üneydin tarafından yapılmıştır. M. Kemal Paşa, İstanbul Akaretlerdeki evinde Çanakkale Savaşı hakkında *Ruşen Eşref Üneydin'a* bir mülakat vermiştir. Mülakat, 24 Mart 1918'de başlamıştır. İki günlük bir aradan sonra 27 Mart 1918'de devam eden görüşme 28 Mart 1918'de tamamlanmıştır.¹⁰ Ruşen Eşref Bey, yapılan mülakatın *on iki saatten az olmamak kaydıyla toplamda üç gün sürdüğünü* ifade etmiştir.¹¹ Mülakat, Ruşen Eşref Üneydin tarafından *Yeni Mecmua Gazetesi'nin Çanakkale Zaferi Özel Sayısında Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal ile Mülakat*¹² adıyla yayınlanmıştır. M. Kemal Paşa, röportajında Çanakkale Cephesi'yle ilgili önemli bilgiler verirken ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur.¹³

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından M. Kemal Paşa'nın yabancı gazetecilerle de görüşmeleri olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından M. Kemal Paşa'nın İstanbul'da görüştüğü ilk yabancı gazeteci, *Daily Mail* gazetesi muhabiri G. Ward Price olmuştur. Gazeteci G. Ward Price, İstanbul'da bulunduğu sürede dönemin önemli şahsiyetleriyle röportajlar yapmıştır.¹⁴ Cemal Güven, her ne kadar görüşmenin 14 Kasım 1918'de olduğu yönünde bir ifadede bulunmuş olsa da bu tarihin şüpheli olabileceğini belirtir.¹⁵ Gotthart Jaeschke ise G. Ward Price ve M. Kemal Paşa görüşmesinin 24 Kasım 1918'de olduğundan bahsetmiştir.¹⁶ G. Ward Price'in Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmesi, 14 Kasım 1918'de İstanbul Pera Palas Otel'inde gerçekleşmiş ve Refet (Bele) Bey de görüşmede hazır bulunmuştur.¹⁷ Görüşmenin içeriği hakkında farklı değerlendirmeler yapıldığı bilhassa G. Ward Price, M. Kemal Paşa'nın *Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya*

9 Ortaylı, a.g.e., ss.110, 121; Akşin, a.g.e., s.82; Mango, a.g.e., s.154-156; İnan, a.g.e., s.18-19

10 Utkan Kocatürk (2007), *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi, s.114.

11 Ruşen Eşref Üneydin (1999), *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat*, Yeni Gün Haber Ajansı Yayın ve Habercilik, Mart, s.13.

12 Gerçek adı *Anafartalar Muhaberat'ına Ait Tarihçe* adlı günlük, M. Kemal Atatürk tarafından kendi el yazısıyla kaleme alınmış, 1934'de Türk Tarih Kurumu genel yayın yazmanı Reşid Galip'e verilmiş, TTK Başkanı Uluğ İğdemir tarafından 1937'den sonra yayınlanması istenmiştir. Atatürk'ün kendi el yazısıyla not aldığı iki defter bulunmaktadır. İlk not defteri, 2 Haziran 1915 tarihinden Conkbayırı Taarruzunun sonu olan 10 Ağustos 1915 tarihine kadar devam etmekte olup ikinci not defteri, 10 Aralık 1915'te son bulmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk (1998), *Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıralar*, Yay. Haz.: Uluğ İğdemir, Cumhuriyet Yay., s.5.

13 Kocatürk, a.g.e., s.114; Üneydin, a.g.e., s.8.

14 Cemal Güven (2012), *Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri (Asker, Siyasal Temsilci ve Gazeteciler)*, Eğitim Yayınevi, s.12-15.

15 Güven, a.g.e., s.17.

16 Güven, a.g.e., s.22.

17 Baki Öz (2000), *Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İç Yüzü I*, Cumhuriyet Yay., s.20; Sina Akşin (2010), *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., s.156; Kocatürk, a.g.e., s.129; Güven, a.g.e., s.15-17.

Savaşı'na girmekle büyük bir hata yaptığını ve o zaman yaşanan işgallerinde bu hatanın sonuçları olduğunu ifade ettiğini aktarmıştır.¹⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın Pera Palas Otel'i'nde kaldığı günlerde Çanakkale Savaşı'yla ilgili görüştüğü bir başka şahsiyet İngiliz General *William Riddell Birdwood* olmuştur.¹⁹ General W.R. Birdwood, Nisan-Ağustos 1915 tarihleri arasında Anzak kolordusunun komutanlığını yaptığı dönemde M. Kemal Paşa karşısında üç kez yenilmiş bir komutandır. General W.R. Birdwood, Mondros Mütarekesi sonrası İstanbul işgal komutanı olarak İstanbul'a gelmiş ve İstanbul'da Pera Palas Otel'i'nde kalmıştır. General W.R. Birdwood, aynı otelde Mustafa Kemal Paşa'nın kaldığını öğrenmesi üzerine kendisiyle görüşme talebinde bulunmuştur. 20 Kasım 1918'de Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşı Dr. Rasim Bey'inde hazır bulunduğu görüşmede General W.R. Birdwood, M. Kemal Paşa'ya "*Ekselansları, bizi nasıl yendiniz?*" sorusunu yönelmiştir. M. Kemal Paşa alçakgönüllülük göstererek, "*sizin de bizim de tarih dergilerimiz var, tarih yazar*" cevabını vermiştir. General W.R. Birdwood'un ısrarı üzerine M. Kemal Paşa kâğıt, kalem alarak kroki üzerinde iki tarafın durumunu gösteren bir çizim yapmış ve akabinde General W.R. Birdwood'a "*her şey sizin lehinizyken neden iki farklı durumda da ilerlemediklerini*" sormuştur. General W.R. Birdwood, "*askerlerinin yorulduğunu ve suyun yetişmediğini*" söylemiştir. M. Kemal Paşa, "*görüyorsunuz ki ben bir şey yapmadım önce yorgunluk sonra susuzluk ordunuzu durdurmuş*" diye ifade etmiştir. Bunun üzere İngiliz General W.R. Birdwood, M. Kemal Paşa'ya "*sizin gibi kahraman ve yüksek ahlaklı bir general görmedim*" sözlerini sarf etmiştir.²⁰

Alper Karaşın, *Mustafa Kemal'in Pera Palas'ta General William Birdwood ve General Charles Harrington ile Görüşmesi Üzerine* adlı makalesinde Mustafa Kemal Paşa-General W. Birdwood görüşmesiyle ilgili şüphelerini dile getirmiştir. Karaşın, Mustafa Kemal Paşa-General W. Birdwood arasında yapılan görüşmenin olmadığını ve görüşmenin aslında Mustafa Kemal Paşa-gazeteci E.R. Peacock arasında olduğunu iddia etmektedir. Bu olay, Mustafa Kemal Paşa-General W. Birdwood görüşmesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale Muharebelerinde yaşananları anlatırken birliklerinin konumu ve harekâtın gidişatıyla ilgili hususları kâğıt üzerinde çizerek tasvir etmesidir. Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale Savaşı'yla ilgili olarak yaptığı taslak çizim üzerinde birliklerin yeri ve hareket tarzlarını gösterme hadisesinin aslında gazeteci E.R. Peacock ile yaptığı görüşmede yaşandığını ifade etmiş ve Mustafa Kemal Paşa-General W. Birdwood arasında böyle bir görüşmenin gerçekleşmediğini iddia etmiştir. Karaşın, Mustafa Kemal Paşa-gazeteci E.R. Peacock görüşmesinde hadisenin yaşanmış olmasına dikkat çekerek iddiasını desteklemektedir.²¹

Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale Savaşı'nda kaleme aldığı hatıralarını Uluğ İğdemir, *Anafatalar Muharebelerine Ait Hatıralar* isimli kitapta yayınlamıştır. Bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Muharebelerinde not aldığı hatıralardan oluşan tarihçenin, 1934'de Türk Tarih Kurumu başkanlığı görevinde bulunan Uluğ İğdemir tarafından kopyaları çoğaltılmış, 1937'de Atatürk'ün talebiyle Türk Tarih Kurumu'na ait Belleten Dergisi'nde yayınlanması istenmiş ancak o günün şartlarında yayına hazırlanamamıştır.²² Bununla birlikte Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Aralık 1918'de

18 Alev Coşkun (2008), *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay İşgal, Hüzün, Hazırlık*, Cumhuriyet Kitapları, s.61-64; Güven, a.g.e., s.17-20.

19 Güven, a.g.e., s.21.

20 Coşkun, a.g.e., s.58-60; Güven, a.g.e., s.21.

21 Karaşın, a.g.m., s.15-16.

22 Atatürk, a.g.e., s.5.

Avustralyalı Gazeteci Ernest Richard Peacock'un Mustafa Kemal Paşa'yla Çanakkale Savaşı Üzerine Röportajı

Anafartalar Muhaberatı Tarihçesi adlı eserini, Şişli'deki evinde yazmaya başladığına dikkat çekmiştir.²³

Sadi Borak, Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde yakın silah arkadaşlarıyla²⁴ pek çok görüşme yaptığını ancak yaveri Cevat Abbas (Gürer)'in, Atatürk'ün İstanbul'daki faaliyetlerinin günü gününe tespit edilemediğinden bahseder. Sadi Borak, *Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinden 16 Mayıs 1919'da ülkenin istiklâli için ayrıldığı tarihe kadar kimlerle neler görüştüğü kesin olarak bilinmiyor*²⁵ ifadesine yer vermiş ve Alemdar Gazetesi yazarlarından gazeteci Refi Cevat (Ulunay) ile 4 Şubat 1919 tarihinde yapılan görüşmenin, Şişli'deki evde yapılan ilk gazeteci mülakatı olduğundan bahsetmiştir.²⁶

B.AVUSTRALYALI GAZETECİ E.R. PEACOCK VE ASKERÎ HEYET'İN GELİBOLU, İSTANBUL ZİYARETİ

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Osmanlı Devleti-Müttefik devletler arasında Mondros Mütarekesinin imzalanması üzerine Büyük Britanya, Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinden oluşan askerî heyet ve bir gazeteci, Gelibolu Yarımadası'na ve İstanbul'a gezi, gözlem ve röportaj içeren bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Avustralya'ya ait Warego isimli geminin Kaptanı Jepson rehberliğinde gazeteci Ernest Richard Peacock, Büyük Britanya, Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinin yer aldığı askerî heyet, Müttefik devletlerin *Gelibolu'dan çekilmesinin yıldönümünü anma* maksadıyla bir seyahate çıkmış, seyahatin nihai durağı olan Gelibolu Yarımadası ve İstanbul ziyaret edilmiştir. Askerî heyetin başında en kıdemli asker olarak Çanakkale Savaşı'nda 28'inci Tümen Komutanı olarak görev almış Tümgeneral Croker olmasının yanı sıra heyetin diğer üst düzey askerî yetkilileri arasında Yeni Zelanda Süvari Komutanı Albay Findlay, Avustralya Hafif Süvari Komutanı Albay Richardson hazır bulunmuştur.²⁷

İlk olarak Avustralya ve Yeni Zelanda askerleri için önem taşıyan Çanakkale Savaşı'nın yaşandığı Gelibolu Yarımadası'nı ziyaret eden heyet, savaş alanında incelemelerde bulunmuş ardından Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a hareket etmiştir. Herald ve Sydney "Sun" gazeteleri adına gemide bulunan gazeteci E.R. Peacock, Çanakkale Savaş alanıyla ilgili gezi gözlemlerini haberleşirmesinin ardından seyahatin devamında İstanbul'da bulunan ve Çanakkale Savaşı'nda *Anafartalar Kahramanı*²⁸ olarak bilinen

23 Kocatürk, a.g.e., s.132.

24 Şişli'deki ev Mustafa Kemal Paşa ve yakın arkadaşlarının çalışmalarına ve Kurtuluş Savaşı'nın tasarısını hazırladıkları yer olmuştur. Fethi (Okyar), Ali Fuat (Cebesoy), Kazım Karabekir, Rauf (Orbay), İsmet (İnönü), T. Rüştü, İsmail Canpolat, Dr. Rasim Ferit (Talay), Refet (Bele), Cevat Abbas, Refik (Saydam), Hayati Bey, Muzaffer (Kılıç) M. Kemal Paşa'nın Şişli'deki evine gelen bazı arkadaşlarıdır. Diğer bir deyişle Türk Bağımsızlık Savaşı ve devrimlerinin ilk temelleri Şişli'deki evde atılmıştır. Öz, a.g.e., s.16-17; Coşkun, a.g.e., s.111-112

25 Sadi Borak (1998), *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları 1899-16 Mayıs 1919*, Kaynak Yay., İstanbul, s.209.

26 Borak, a.g.e., s.202-209.

27 "Anzac Revisited", *Sunday Times*, 12 Ocak 1919, s.9; "The Dardanelles", *Daily Herald* 31 Aralık 1918, s.2; "Galipoli", *Maryborough Chronicle, Wide Bay and Burnett Advertiser* 27 Ocak 1919, s.2.

28 Albay Mustafa Kemal, Arıburnu-Anafartalar Cephesi'ndeki tüm Türk kuvvetleri emir komuta etmek üzere Anafartalar Grup Komutanı olarak atanmasıyla 6 Ağustos'tan 9 Ağustos'a kadar şiddetli Müttefik saldırısına karşı güçlü bir savunma vermiş ve 10 Ağustos'ta Türk kuvvetlerini karşı taarruza geçirecek önemli bir askerî başarı elde etmiştir. 10 Ağustos taarruzlarıyla geri püskürtülen Akdeniz Seferi Kuvvetleri komutanı Ian Hamilton şu notu düşmüştür: *Türkler, bizi Conkbayırı'ndan atmak suretiyle görevlerini yapacaklarını anladılar ve öyle yaptılar* ifadesini kullanmıştır. Albay Mustafa Kemal, *I ve II. Anafartalar Savaşları*'nda elde ettiği başarılarından dolayı "Anafartalar Kahramanı" sıfatını kazanacaktır. Bu nedenle "Çanakkale Cephesi'nin Büyük Kumandanı" sıfatıyla anılmaya başlayacaktır. Enis Şahin (2009), "Kronolojik Çanakkale Savaşları Tarihi (3 Kasım 1914-9 Ocak 1919)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 25, Sayı 73, s.146; Levent Ünal (2019), "Mustafa Kemal'in Askerî Dehası ve Muharebelerdeki Uygulamaları". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl:17, Bahar, Sayı:26, s.17; Kocatürk, a.g.e., s.58.

Mustafa Kemal Paşa'yla Çanakkale Savaşı hakkında mülakat yapmıştır. E.R. Peacock, Mustafa Kemal Paşa'yla yaptığı röportajında özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın Anzak çıkarması ve Avustralya askerî hakkında görüşlerini merak etmiş ve savaşın seyrini değiştirmiş bir komutanın çarpıcı açıklamalarına ayrıntılı olarak yer vermiştir. Mevcut bilgiler değerlendirildiğinde Avustralya basınında Mustafa Kemal Paşa'nın ismi ilk defa mülakat sebebiyle bahse konu haberde geçmiştir.

Herald Gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'yı kastederek "Anzak'ın Türk Savunucusu Müttefiklerin Ölümçül Hatasını Değerlendiriyor" ana başlığıyla 27 Aralık 1918'de bir haber yayınlamıştır. Gazete, haberin 26 Aralık 1918 Perşembe günü telgrafla Londra'ya iletiildiği bilgisini vermiş ve ana başlığa ilaveten, "Avustralya'ya Ait Kruvazörle, İstanbul ve Kemal Paşa Ziyaret Edildi", "Ölüme Dönüşen Düşünceler", "Daracak Bir Koyda Askerî Sefer", "En İyi Topçu Kaydı", "Komutanla Röportaj" ve "Tutulan Alan Çok Genişti" alt başlıklarına yer vermiştir.²⁹ Herald Gazetesi, haberin ilk sayfasında "Özel temsilcimiz tarafından"³⁰ diye haberin kaynağı olarak bahsettiği Herald ve Sydney "Sun" gazeteleri adına muhabirlik yapan E.R. Peacock'u kast ederken Sydney "Sun", Ballarat Star, Geelong Advertiser ve Maryborough Chronicle, Wide Bay, Burnett Advertiser gazeteleri ise "Mr. E.R. Peacock, Sydney "Sun" ve "Herald" gazeteleri adına Avustralya'nın eski ve yeni savaş bölgelerinde devam eden ziyaretini İstanbul'dan bir telgrafla bildirmektedir" ifadesine yer vermiştir.³¹

Herald ve Sydney "Sun" gazeteleri adına yapıldığı belirtilen röportaj, sadece Herald Gazetesi'nde haber yapılmamıştır. Herald Gazetesi'nin 27 Aralık 1918'de yayınladığı haber, Sydney "Sun", Ballarat Star, Geelong Advertiser, Sunday Times, Maryborough Chronicle, Wide Bay, Burnett Advertiser gazetelerinde de farklı başlıklar altında benzer ifadelere yer verilerek yayınlamıştır. Sydney "Sun" Gazetesi, 28 Aralık 1918'de "Gelibolu Kumarı" ana başlığı ve "Türk Komutanın Değerlendirmesi ve "Sun" İçin Önemli Bir Röportaj (Ateşkesin Kırk Sekizinci Günü)" alt başlığında birinci sayfadan habere yer verirken³² 28 Aralık 1918'de bir başka Avustralya gazetesi olan Ballarat Star, haberle ilgili "Avustralya'nın Fedakârlıkları" ana başlığını kullanmıştır.³³ 28 Aralık 1918'de Geelong Advertiser Gazetesi haberi, "Gelibolu'da Kaybetmemizin Nedeni" ana başlığı altında vermiştir.³⁴ 1 Ocak 1919'da Maryborough Chronicle, Wide Bay, Burnett Advertiser Gazetesi'nde haber, "Gelibolu Seferi" ana başlığı altında yer bulmuştur.³⁵ 12 Ocak 1919'da Sunday Times Gazetesi'nde ise haber, "Anzak Yeniden Ziyaret Edildi" ana başlığıyla duyurulmuştur.³⁶

Haber, 27 Şubat 1919'da E.R. Peacock tarafından Herald Gazetesi'nde "Gelibolu'nun Savunması" ve "Türk Liderin Hikâyesi-Avustralya Cesaretinden Övgüyle Söz Edildi" başlıkları altında röportaja ayrıntılı yer verilerek tekrar yayınlanmıştır. İlgili tarihte E.R. Peacock'un Herald Gazetesi için kaleme aldığı makale, aynı başlık ve ayrıntılarıyla Fremantle Times Gazetesi'nde 28 Mart 1919'da tekrar yayınlanarak röportajla alakalı son yayın da tamamlanmıştır.³⁷ Böylece haber ve röportajla ilgili ilk yayın, 27 Aralık 1918'de Herald Gazetesi'nde ve son yayın da 28 Mart 1919'da Fremantle Times Gazetesi'nde yayınlanmıştır.

29 "Turkish Defender of Anzac Describes Allies", *Herald*, 27 Aralık 1918, s.1.

30 "Turkish Defender of Anzac Describes Allies", a.g.g., 1918, s.1.

31 "Gallipoli Gamble", *Sydney "Sun"*, 28 Aralık 1918, s.1; "Australia's Sacrifices", *Ballarat Star*, 28 Aralık 1918, s.1; "Why We Lost Gallipoli", *Geelong Advertiser*, 28 Aralık 1918, s.4; "The Gallipoli Campaign", *Maryborough Chronicle*, *Wide Bay*, *Burnett Advertiser* 1 Ocak 1919, s.3.

32 "Gallipoli Gamble", a.g.g., 1918, s.1.

33 "Australia's Sacrifices", a.g.g., 1918, s.1.

34 "Why We Lost Gallipoli", a.g.g., 1918, s.4.

35 "The Gallipoli Campaign", a.g.g., 1919, s.3.

36 "Anzac Revisited", a.g.g., 1919, s.9.

37 "Gallipoli's Defence", *Fremantle Times*, 28 Mart 1919, s.6.

Avustralyalı Gazeteci Ernest Richard Peacock'un Mustafa Kemal Paşa'yla Çanakkale Savaşı Üzerine Röportajı

27 Aralık 1918'de Herald Gazetesi'nde yayınlanan haberde gazeteci E.R. Peacock, *uzaktan Anzak Koyu ve mezarlıklar belirli belirsiz görülüyor ve tepelerin zirvelerinde kar var ifadesini* kullanarak Çanakkale Boğazı'nın panoramik bir tasvirini yapmıştır.³⁸ Çanakkale Boğazı geçilirken Mr. Peacock, Birinci Dünya Savaşı esnasında Türk askerleri tarafından batırılan Müttefik kuvvetlerine ait *Triumph, Majestic, River Clyde, Endeavor* ve *Bouvet*³⁹ isimli gemi enkazlarına tanık olduğunu ve *halen boğazda mayınların bol miktarda bulunduğunu* ifade eden tespitlere yer vererek boğaz hakkında ilk izlenimlerini haberleştirmiştir.⁴⁰ Mr. Peacock, Gelibolu'yu ziyaret eden askerî heyetle birlikte mevziler arasında dolaşırken *savaşın bugüne kadar Çanakkale Cephesi'nde inşa edilen mevzilere hemen hemen hiç dokunulmamış* ifadesiyle Müttefik kuvvetlerin Gelibolu'yu tahliye etmesinde sonra kimsenin savaş alanına girmediğine dikkat çekilmiştir.⁴¹ Çanakkale Boğazı hakkında ilk izlenimlerden anlaşılacağı üzere halen boğazda savaşın kalma batık gemi enkazlarının olduğu hatta deniz mayınlarının bol miktarda bulunduğu haberleştirilmiştir.

Haberi ilk yayınlayan gazetelerden birisi olan Sydney "Sun" gazetesi başta olmak üzere Ballarat Star, Geelong Advertiser, Maryborough Chronicle, Wide Bay, Burnett Advertiser, Fremantle Times gazeteleri Gelibolu ziyaretiyle ilgili ilk izlenimler hakkında ayrıntılı bilgiye yer vermemişler ve Mustafa Kemal Paşa'yla olan röportaja daha fazla yer vermişlerdir. Sunday Times Gazetesi ise savaşın sonra ilk defa ziyaret edilen *Quinn's, Pope's, Courtney's Posts, Russle's Top, Sharapnel Gully, Walker's Ridge* ve *Anzak*'ın (Arıburnu)⁴² ziyaret edildiğini belirtirken röportaja da ayrıntılı yer vermiştir.⁴³ İlgili gazeteler dışında, Aralık 1918 ve Ocak 1919 tarihlerinde M. Kemal Paşa'yla ilgili mülakata yer verilmeksizin E.R. Peacock'un haberine dayandırılarak Gelibolu savaş alanıyla ilgili ayrıntılı bilgi veren gazeteler olmuştur.⁴⁴ Bu gazeteler içerisinde *Casino and Kyogle Courier and North Coast Advertiser, Daily Herald, Evening Telegraph, Geelong Advertiser, Herald, Maryborough Chronicle, Wide Bay and Burnett Advertiser, Sunday Times, Toowoomba Chronicle, Warwick Examiner and Times*, M. Kemal Paşa röportajından ziyade Gelibolu ziyareti ve mezarlıkların son durumu hakkında ayrıntılı bilgi vermekle yetinmişlerdir. Warwick Examiner and Times Gazetesi, 13 Aralık 1918'de kaleme alınan haberin biraz gecikmeyle 1 Ocak 1919'da yayınlanabildiğini bildirirken E.R. Peacock dayandırdığı haberinde

38 "Turkish Defender of Anzac Describes Allies", a.g.g., 1918, s.1; "Visiting Gallipoli", *Casino and Kyogle Courier and North Coast Advertiser*, 1 Ocak 1919, s.6; "Anzac's Battleground", *Evening Telegraph*, 4 Ocak 1919, s.3.

39 Bouvet, Majestic, Ocean ve diğer batırılan Müttefik donanmasına ait gemilere dair haberler henüz savaşa katılmamış Yunanistan ve Bulgaristan gibi Balkan coğrafyasında yer alan ülkelerde önemli bir etki oluşturmuştur. Selanik'te yayınlanan "Balkanlar" isimli gazetede Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk ordusunun başarısı ve kahramanlıklarına ayrıntılı yer verilmiştir. Nilgün Nurhan Kara, "Ege'nin İki Yakasında Çanakkale Deniz Savaşları'nın Yansıması", *Uluslararası Medeniyetler Çalışması Dergisi*, Cilt III, Sayı:1, 2018, s.148-150.

40 "Turkish Defender of Anzac Describes Allies", a.g.g., 1918, s.1; "Gallipoli Gamble", a.g.g., 1918, s.1; "Australia's Sacrifices", a.g.g., 1918, s.1; "Why We Lost Gallipoli", a.g.g., 1918, s.4; "The Gallipoli Campaign", a.g.g., 1919, s.3; "Anzac Revisited", a.g.g., 1919, s.9; "Visiting Gallipoli", 1 Ocak 1919, a.g.g., s.6; "Anzac's Battleground", 4 Ocak 1919, a.g.g., s.3.

41 "Anzac Revisited", a.g.g., 1919, s.9.

42 *Quinn's* (Ouinn's Post); Kanlısirt. *Pope's* (Pope's Hill); Kırmızısirt. *Courtney's Posts*; Merkeztepe kuzeyinde bulunan ve güneyde Steel's Post ve kuzeyde Bombasirt arasındaki İngiliz mevzidir. 14'üncü Tb. K. Lt. Col. R.E. Courtney'e adına verilmiştir. *Russle's Top* (Yükseksirt); Merkeztepe. *Sharapnel Gully*; Korku Deresi'nin Rest Gully'den deniz tarafıdır. *Walker's Ridge*; Yükseksirt'ın North Beach'e doğru uzantısı olan kayalık sırt. *Anzak* (Anzak Koyu); Arıburnu Koyu'dur. Nigel Steel, Peter Hart (1996), *Gelibolu Yenilgisinin* Destanı, Sabah Kitapları, Türkçesi: Mehmet Harmancı, s.1x; Selâhattin Osman Tansel (2014), *Çanakkale'de İstanbul'u Kurtarmak*, Sarıyıldız Matbaası, s.400-420.

43 "Anzac Revisited", a.g.g., 1919, s.9.

44 Gazeteci E.R. Peacock'un yaptığı habere dayandırılarak Gelibolu savaş alanıyla ilgili çeşitli tarihlere Avustralya basınında haber yapılmıştır. Savaş sonrası ayrıntılı bilgilendirmeye yer veren gazeteler; *Casino and Kyogle Courier and North Coast Advertiser, Daily Herald, Evening Telegraph, Geelong Advertiser, Herald, Maryborough Chronicle, Wide Bay and Burnett Advertiser, Sunday Times, Toowoomba Chronicle, Warwick Examiner and Times*.

“Gelibolu’da Avustralya Mezarları” başlığı kullanmıştır. Gazeteci E.R. Peacock’un savaştan sonra Müttefik kuvvetlere ait birliklerle Gelibolu’ya çıkan ilk kafilde olduğu, Filistin ve Mısır’dan Gelibolu’ya getirilen Avustralyalı askerlerin⁴⁵ eski Türk kışla ve hastanesinde barındırıldığı haberleştirilmiştir. E.R. Peacock, mezarların iyi durumda olduğunu⁴⁶ ve savaş döneminde mezarlar etrafına bırakılan işaretlemelerin mevcut halini koruduğuna dikkat çekmiştir. Anzak mevzileri ve mezarların etrafında otlar büyüdüğünden bahsederken halen etrafta insanlara ait kemik parçalarının olduğu ve Gelibolu savaş alanında bulunan mevzi ve mezarlıkların ayrıntılı biçimde gezildiği haber yapılmıştır.⁴⁷

C.ERNEST RICHARD PEACOCK’IN MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ RÖPORTAJ

Herald Gazetesi, “Komutanla Röportaj” alt başlığında Mustafa Kemal Paşa’yla yapılan röportaja geniş yer ayırmıştır.⁴⁸ Mr. Peacock, “1915’de Türk ordusunun Anzak ve Suvla birlikleri komutanı Mustafa Kemal Paşa, tanışmamızdan ötürü memnuniyetini dile getiren kelimelerle beni karşıladi” ifadesine yer vererek Mustafa Kemal Paşa’yla röportajın samimi bir ortamda gerçekleştiğini dile getirmiştir.⁴⁹ Gazeteci, *Türk Anzak ve Suvla komutanı* ifadesiyle tanımladığı Mustafa Kemal Paşa’nın Anzak çıkarmasında Suvla’da bulunan Türk birliklerinin komutanı olduğunu ifade etmek istemiştir. Gazeteci Peacock, Mustafa Kemal Paşa’yla yapılan röportajın Fransızca yapıldığını belirtirken⁵⁰ M. Kemal Paşa hakkında *kültürlü Türk* ifadesine yer vermiştir.⁵¹ E.R. Peacock, M. Kemal Paşa’yla röportaj yapmanın heyecanını ise “lüks biçimde döşenmiş resepsiyon odasında kahve ve sigara içerken Avustralyalılara karşı savunmayı yürüten kişinin yanında olduğunu anlamak zordu” sözleriyle tanımlamıştır.⁵² “Tabi ki taarruz ve savunma tamamen askerî bir konuydu ve o ülkesini savunuyordu”⁵³ diye sözlerine devam eden Mr. Peacock, M. Kemal Paşa’nın dış görünümü ve kendisinde bıraktığı ilk intibahı özetlerken “General Mustafa Kemal orta boylarda, 45 yaş civarında,⁵⁴ nazik, dürüst, son derece saygılı, Avrupaî görünümlü bir kişidir” diye tasvir etmiştir.⁵⁵ Gazeteci E.R. Peacock’un mülakata dair ayrıca dikkat çektiği

45 İngiliz İşgal Kuvvetlerinin Avustralya birimi olarak 21 subay 392 askerden oluşan Yedinci Hafif Süvari Birliği, 25 subay 464 askerden oluşan Canterbury Süvari Birliği Mısır’dan getirilmiştir. “Anzac’s Battleground”, a.g.g., 4 Ocak 1919, s.3.

46 “Anzac Graves”, *Toowoomba Chronicle*, 6 Ocak 1919, s.5; “The Gallipoli Graves”, *Maryborough Chronicle, Wide Bay and Burnett Advertiser*, 6 Ocak 1919, s.2; “Anzac Graves”, *Warwick Examiner and Times*, 8 Ocak 1919, s.5.

47 “Australian Graves at Gallipoli”, *Warwick Examiner and Times*, 4 Ocak 1919, s.1; “Turk Armstice”, *Maryborough Chronicle, Wide Bay and Burnett Advertiser*, 1 Ocak 1919, s.3.

48 “Turkish Defender of Anzac Describes Allies”, a.g.g., 1918, s.1.

49 “Turkish Defender of Anzac Describes Allies”, a.g.g., 1918, s.1; “Gallipoli Gamble”, a.g.g., 1918, s.1; “Anzac Revisited”, a.g.g., 1919, s.9; “Australia’s Sacrifices”, a.g.g., 1918, s.1; “Why We Lost Gallipoli”, a.g.g., 1918, s.4; “The Gallipoli Campaign”, a.g.g., 1919, s.3; “Gallipoli’s Defence”, Herald, 27 Şubat 1919, s.8; “Gallipoli’s Defence”, a.g.g., 28 Mart 1919, s.6.

50 Mustafa Kemal Paşa’nın askerî okullardan beri Fransızcası iyi olduğu için gazeteci E.R. Peacock ile mülakat Fransızca gerçekleştirilmiştir. M. Kemal Paşa’nın yabancı dil bilgisi hakkında Bkz. Müşerref Avcı (2020), “Mustafa Kemal Atatürk’ün Yabancı Dil Bilgisi ve Türkçeye Kazandırdığı Eserler”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2.

51 “Turkish Defender of Anzac Describes Allies”, a.g.g., 1918, s.1; “Anzac Revisited”, a.g.g., 1919, s.9; “Australia’s Sacrifices”, a.g.g., 1918, s.1; “Why We Lost Gallipoli”, a.g.g., 1918, s.4; “The Gallipoli Campaign”, a.g.g., 1919, s.3; “Gallipoli’s Defence”, a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8; “Gallipoli’s Defence”, a.g.g., 28 Mart 1919, s.6.

52 Turkish Defender of Anzac Describes Allies”, a.g.g., 1918, s.1; “Anzac Revisited”, a.g.g., 1919, s.9; “Australia’s Sacrifices”, a.g.g., 1918, s.1; “Why We Lost Gallipoli”, a.g.g., 1918, s.4; “The Gallipoli Campaign”, a.g.g., 1919, s.3; “Gallipoli’s Defence”, a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8; “Gallipoli’s Defence”, a.g.g., 28 Mart 1919, s.6.

53 “Gallipoli’s Defence”, a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8; “Gallipoli’s Defence”, a.g.g., 28 Mart 1919, s.6.

54 Mustafa Kemal Paşa, Aralık 1918’de 37 yaşındadır.

55 “Gallipoli’s Defence”, a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8; “Gallipoli’s Defence”, a.g.g., 28 Mart 1919, s.6.

bir başka husus ise M. Kemal Paşa'nın görüşmede *rozet ve madalyalarının takılı olduğu gri bir general üniformasıyla* kendisini karşıladığı yönünde olmuştur.⁵⁶

27 Şubat 1919'da Herald Gazetesi'nde yayınlanan röportajda M. Kemal Paşa'nın Avustralya askerleri hakkında görüşleri dikkat çekicidir. Mr. Peacock, Mustafa Kemal Paşa'yı kastederek *"O, Avustralyalılar çok iyi savaşçılardır dedi. Onlar, hakkında kendi askerlerime sık sık bahsedirdim. Türk askerî, Avustralya askerinin ürkütücü ama cesur olduğunu düşünmekteydi"* ifadelerine yer vermiştir.⁵⁷ 27 Şubat 1919'da Herald Gazetesi'nde yayınlanan röportajın ayrıntısında Mr. Peacock, M. Kemal Paşa'nın Avustralya askerleri hakkında görüşlerini *"Türkler, cesur insanları sever. Subaylarım mücadeleyi yakından izlerken Avustralya askerinin cesaretini ve kahramanlığını alkışlad"* sözleriyle özetlemiştir.⁵⁸ Gazeteci Peacock, Mustafa Kemal Paşa'nın Avustralya askerinin cesurluğunu ve kahramanlığını takdir ettiğine dikkat çekmiştir.

Gazeteci Peacock, *"Kemal Paşa Türk askerini Anafartalar ve Anzak bölgesinde, çıkarmanın başlamasından Müttefik askerlerin ayrılışına kadar emir komuta ettiğini"* vurgularken⁵⁹ Müttefik askerlerin Gelibolu'dan ayrılması sürecinde Mustafa Kemal Paşa'nın *hasta olduğu* bilgisi ve bu nedenle cepheden ayrıldığı haberin ayrıntısında verilmiştir.⁶⁰ Bilindiği üzere Mustafa Kemal Paşa, 5 Aralık 1915'te hastalığından dolayı 10 Aralık 1915'te Gelibolu Yarımadası'ndan ayrılmış zaten Müttefik kuvvetler de 17-20 Aralık 1915'te Gelibolu'dan gizlice çekilmeye başlamıştır.⁶¹

Haberin devamında M. Kemal Paşa'nın Müttefik kuvvetlerin Çanakkale Boğazı'nı işgal planı hakkında değerlendirmesine yer verilmiştir. Gazeteci E.R. Peacock, M. Kemal Paşa'ya *"(Gelibolu) Yarımada ve Çanakkale'ye yönelik saldırı politikası hakkında ne düşünüyorsunuz?"* diye sormuştur.⁶² M. Kemal Paşa, *"saldırı planı akıllıca ve sağlam düşünülmüştü⁶³ ancak ilk olarak deniz saldırısının yapılması bir hataydı. Ondan sonra (Müttefikler) uzaklaştılar ve tekrar geri döndüler. İlk deniz saldırısıyla birleştirilmiş bir çıkarma yapılmış olsaydı, başarılı olunur ve İstanbul ele geçirilebilirdi. Biz, (askerlerimize) uyarılarda bulunuyorduk ve güçlü bir savunma hazırlığı yaptık"* diye cevaplamıştır.⁶⁴ Mustafa Kemal Paşa sözlerine şu ifadelerle devam etmiştir *"İngilizlerin çıkarma yapma niyetlerini haftalar öncesinde biliyorduk⁶⁵ bu nedenle bizim savunma hatlarımız güçlü tutuldu. Sanırım, Anzak'da (Koyu) çıkarma yapılması mümkün değildi"*.⁶⁶ Mr. Peacock'un 27 Şubat 1919'da Herald Gazetesi'nde tekrar kaleme aldığı yazıda ise Mustafa Kemal Paşa'nın *"saldırı, iyi ve güçlü bir düşüncedydi. Önce deniz taarruzu yapılmamış olsaydı, harekât başarıya ulaşacaktı ama ilk önce donanmayla saldırı yapmak bir hataydı, onlar*

56 "Gallipoli's Defence", a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8; "Gallipoli's Defence", a.g.g., 28 Mart 1919, s.6.

57 "Turkish Defender of Anzac Describes Allies", a.g.g., 1918, s.1.

58 "Gallipoli's Defence", a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8; "Gallipoli's Defence", a.g.g., 28 Mart 1919, s.6.

59 "Turkish Defender of Anzac Describes Allies", a.g.g., 1918, s.1; "Gallipoli Gamble", a.g.g., 1918, s.1; "Australia's Sacrifices", a.g.g., s.1; "Why We Lost Gallipoli", a.g.g., 1918, s.4; "The Gallipoli Campaign", a.g.g., 1919, s.3.

60 "Turkish Defender of Anzac Describes Allies", a.g.g., 1918, s.1; "Gallipoli Gamble", a.g.g., 1918, s.1; "Australia's Sacrifices", a.g.g., s.1; "Why We Lost Gallipoli", a.g.g., 1918, s.4; "The Gallipoli Campaign", a.g.g., 1919, s.3; "Gallipoli's Defence", a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8; "Gallipoli's Defence", a.g.g., 28 Mart 1919, s.6.

61 *Bean's Gallipoli* (2007), Edit. Kevin Fewster, Allen&Unwin, s.250; David W. Cameron (2011), *Gallipoli: The Final Battles and Evacuation of Anzac*, Think Production, s.295; Mango, a.g.e., s.153; Kocatürk, a.g.e., s.67.

62 "Gallipoli's Defence", a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8; "Gallipoli's Defence", a.g.g., 28 Mart 1919, s.6.

63 "Anzac Revisited", a.g.g., 1919, s.9.

64 "Turkish Defender of Anzac Describes Allies", a.g.g., 1918, s.1; "Gallipoli Gamble", a.g.g., 1918, s.1; "Australia's Sacrifices", a.g.g., s.1; "Why We Lost Gallipoli", a.g.g., 1918, s.4; "The Gallipoli Campaign", a.g.g., 1919, s.3; "The Dardanelles", a.g.g., 31 Aralık 1918, s.2.

65 "Anzac Revisited", a.g.g., 1919, s.9; "The Dardanelles", a.g.g., 31 Aralık 1918, s.2.

66 "Turkish Defender of Anzac Describes Allies", a.g.g., 1918, s.1; "Gallipoli Gamble", a.g.g., 1918, s.1; "Australia's Sacrifices", a.g.g., s.1; "Why We Lost Gallipoli", a.g.g., 1918, s.4; "The Gallipoli Campaign", a.g.g., 1919, s.3.

geri çekildi sonra tekrar saldırdılar. Denizden saldırı bizim daha dikkatli olmamızı sağladı ve savunmamızı güçlendirmek için bize zaman kazandı. Kara ve deniz kuvvetleri taarruzunun birlikte planlanması gerekiyordu” ifadesine yer vermiştir.⁶⁷ Mustafa Kemal Paşa, stratejik açıdan Müttefik kuvvetlerin ilk önce denizden saldırmasının bir hata olduğunu söylemiştir. Bu durumun, Türk ordusunu yapılabilecek amfibi bir çıkarma için ikaz ettiğinden bahsederek Türk ordusunun aldığı önlemlere ve Müttefiklerin yaptığı hatalara yer vermiştir.

27 Aralık 1918 tarihli Herald Gazetesi'nin son alt başlığı ise “Tutulan Alan Çok Genişi” olmuştur ve Mr. Peacock, M. Kemal Paşa'nın Çanakkale Savaşı hakkında değerlendirmelerine yer vermeye devam etmiştir.⁶⁸ E.R. Peacock, “*çok geniş bir arazide tutunmayı denemek bir hata mıydı?*” sorusuna M. Kemal Paşa, “*Avustralyalılar daha küçük bir araziye tutmuş olsalardı çok az kayıpla güvenli bir biçimde arazide tutunmuş olacaktı. Hatayı hemen gördüm ve küçük bir keşif kuvvetiyle sizin merkezinizi oyalarken, ana kuvvetlerimi sol kanata sevk ettim*” ifadelerine yer vererek savaşın gidişatıyla ilgili çarpıcı açıklamalarda bulunmuştur.⁶⁹ 27 Şubat 1919'da Mr. Peacock'un bizzat kendisinin kaleme aldığı röportajda;

“Asıl saldırı ve çıkarma hakkında yorumunuzu öğrenebilir miyim, general? sorusuna M. Kemal Paşa hemen İngilizlerin kalıcı bir çıkarma niyetini fark ettim ve çıkarmanın gerçekleşmesini önlemek için elimden geleni yaptım. Bu nedenle savunma hattını güçlü tuttum. Çıkarmanın başarılı olacağını düşünmedim. Çıkarma gerçekleştikten sonra Avustralyalılar büyük bir araziye ele geçirmeyi deneyerek hata yaptılar. Onlar, öyle uzun bir hattı az askerle tutamazdı. Süratle hamleyi gördüm, ana saldırı kuvvetimi kuzeyden kıyıya yakın Avustralya askerinin sol tarafından yaparken onlara kıyasla az bir askerî kuvvetimi, onları oyalamak için Avustralya gücünün merkezine gönderdim” diye cevaplamıştır.⁷⁰

Mr. Peacock, M. Kemal Paşa'nın çıkarmanın yapıldığı 25 Nisan günü piyade hareketlerini, kuşatma kanadını ve Türk mevzilerini gösteren bir çizim yaparak o gün yaşananları tasvir ettiğini belirtmiştir.⁷¹ M. Kemal Paşa “*biz ağır kayıplar verdik ama saldırı gücünün etkisini yok ettik. Biz, onları geri püskürttük ve savaş gemilerinin koruması altında kıyıda yer alan küçük bir alana sürdük. Çıkarma yapan birliğin hatası, uzun kıyı şeridinde az askerle çıkarma yapmış olmasıdır. Çıkarma, Avustralyalıların cesaret dolu bir macerasıdır ve çıkarmada daha fazla asker görev almış olsaydı, çıkarma başarılı olabilirdi. Onların yapmış olduğu şeyi sadece çok cesur askerler yapabilirdi”* açıklamasını yapmıştır.⁷² Mustafa Kemal Paşa'nın değerlendirmesi, çıkarmanın başarısız olmasının nedeni üzerinde önemli bir analiz niteliğindedir. Röportajın devamında gazeteci E.R. Peacock, “*çıkarmanın yapıldığı gece General M. Kemal, esir olan iki Avustralya subayının sorgulamasında bulunmuş ve*

67 “Gallipoli's Defence”, a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8; “Gallipoli's Defence”, a.g.g., 28 Mart 1919, s.6; “The Dardanelles”, a.g.g., 31 Aralık 1918, s.2.

68 “Turkish Defender of Anzac Describes Allies”, a.g.g., 1918, s.1.

69 “Turkish Defender of Anzac Describes Allies”, a.g.g., 1918, s.1; “Gallipoli Gamble”, a.g.g., 1918, s.1; “Australia's Sacrifices”, a.g.g., s.1; “Why We Lost Gallipoli”, a.g.g., 1918, s.4; “The Gallipoli Campaign”, a.g.g., 1919, s.3.

70 “Gallipoli's Defence”, a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8; “Gallipoli's Defence”, a.g.g., 28 Mart 1919, s.6; “The Dardanelles”, a.g.g., 31 Aralık 1918, s.2.

71 “Turkish Defender of Anzac Describes Allies”, a.g.g., 1918, s.1; “Gallipoli Gamble”, a.g.g., 1918, s.1; “Australia's Sacrifices”, a.g.g., s.1; “Gallipoli's Defence”, a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8; “Gallipoli's Defence”, a.g.g., 28 Mart 1919, s.6.

72 “Turkish Defender of Anzac Describes Allies”, a.g.g., 1918, s.1; “Gallipoli Gamble”, a.g.g., 1918, s.1; “Australia's Sacrifices”, a.g.g., s.1; “Why We Lost Gallipoli”, a.g.g., 1918, s.4; “The Gallipoli Campaign”, a.g.g., 1919, s.3; “Gallipoli's Defence”, a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8; “Gallipoli's Defence”, a.g.g., 28 Mart 1919, s.6.

onlara yaptıkları çıkarmadan dolayı cesur olduklarını düşündüğünü söylemiştir".⁷³ M. Kemal Paşa harekâtın gidişatıyla ilgili olarak ise *"bazı haftalarda başarısız olacağımızdan korktuk ama ondan sonra özgüvenimiz yerine geldi ve Suvla çıkarmasından sonra daima en iyi pozisyona biz sahip olduk"* yorumunda bulunmuştur.⁷⁴ Mr. Peacock, M. Kemal Paşa'ya *"harekâtın başarılı olabileceğini ve İngilizlerin bu işin üstesinden gelebileceğini düşünüp düşünmediğini?"* sormuştur. M. Kemal Paşa, *"aslında çıkarma gerçekleştikten sonra İngilizler en iyi konuma sahip olmuştu ve bu durumla alakalı endişelerim vardı. Ondan sonra bana tüm alanın komutası verildiğinde tamamen savunmayı koordine edebildim, özgüvenim arttı ve çıkarmanın başarılı olmaması için tedbirler aldım. İkinci çıkarmadan sonra savunma hattı uygun pozisyon aldı ve özgüvenim daha da arttı. Ülkenin doğal ve diğer şartları bize savunma avantajını verdi"*⁷⁵ açıklamasıyla çıkarma sonrası endişelerini dile getirirken savunma açısından emir-komutanın kendisine geçmesiyle inisiyatifin tamamen Türk ordusuna geçtiğini ve bu durumun komutan olarak kendisinin ve askerlerinin özgüvenini artırdığını ifade ederek savaş sürecinde yaşanan gelişmeler hakkında ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur.

Gazeteci E.R. Peacock, M. Kemal Paşa'ya *"general, tahliye zamanında mühimmat sıkıntısı çektiğiniz ve geri çekilmek üzere olduğunuz doğru mu?"* sorusunu yöneltmiştir. M. Kemal Paşa *"hayır, dayanacak kadar güçlüydük. Her zaman kısıtlı mühimmatımız vardı ama savaşa devam etmek için daima mühimmatımız yeterliydi. Lojistik, daima kısıtlıydı ama asla tükenmemişti"* cevabını vererek Müttefik kuvvetlerin savaşmaya devam etmesi durumunda Türk ordusunun da lojistik açıdan savaşmaya yeteneğine daima hazır olduğuna dikkat çekmiştir.⁷⁶ Mr. Peacock, M. Kemal Paşa'ya *"Çanakkale civarındaki kalelerin durumu hakkında bilgi sahibi olup olmadığı?"* sorusunu yöneltmiştir. M. Kemal Paşa *"hayır, orası benim sorumluluk alanım değildi"* cevabını vererek Anadolu yakasında bulunan mevzilerin, sorumluluk alanı dışında bulunduğunu dile getirmiştir.⁷⁷

Mr. Peacock, *"Gelibolu Harekâtından sonra General Mustafa Kemal, Kafkasya'da 2'nci Ordu Komutanı sonra Suriye'de 7'nci Ordu Komutanı ve daha sonra Avustralya askerleriyle temasa girdiği Suriye'de 2 ve 7'nci Ordular Grup Komutanı olarak görev almıştır"* ifadesine yer vererek M. Kemal Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'nda görev aldığı diğer cepheleri sıralamıştır.⁷⁸ E.R. Peacock röportajının son bölümünde, M. Kemal Paşa'nın *"Avustralyalıların cesaretini, her zaman takdir edeceğim."*⁷⁹ *Savaş alanında doğup gelişen karşılıklı saygı, her zaman kalıcı olacaktır"*⁸⁰ ifadelerine yer vermiştir. *"M. Kemal Paşa, Avustralya'yı ziyaret ederse, eski hasımları onu görmekten memnun olacaktır"* ifadesine yer vererek mülakatı sonlandırmıştır.⁸¹

73 "Gallipoli's Defence", a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8; "Gallipoli's Defence", a.g.g., 28 Mart 1919, s.6.

74 "Turkish Defender of Anzac Describes Allies", a.g.g., 1918, s.1; "Gallipoli Gamble", a.g.g., 1918, s.1; "Australia's Sacrifices", a.g.g., s.1; "Why We Lost Gallipoli", a.g.g., 1918, s.4; "The Gallipoli Campaign", a.g.g., 1919, s.3; "Anzac Revisited", a.g.g., 1919, s.9.

75 "Gallipoli's Defence", a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8; "Gallipoli's Defence", a.g.g., 28 Mart 1919, s.6.

76 "Turkish Defender of Anzac Describes Allies", a.g.g., 1918, s.1; "Gallipoli Gamble", a.g.g., 1918, s.1; "Australia's Sacrifices", a.g.g., s.1; "Why We Lost Gallipoli", a.g.g., 1918, s.4; "The Gallipoli Campaign", a.g.g., 1919, s.3; "Gallipoli's Defence", a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8.

77 "Gallipoli's Defence", a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8; "Gallipoli's Defence", a.g.g., 28 Mart 1919, s.6.

78 "Turkish Defender of Anzac Describes Allies", a.g.g., 1918, s.1; "Gallipoli Gamble", a.g.g., 1918, s.1; "Australia's Sacrifices", a.g.g., s.1; "Why We Lost Gallipoli", a.g.g., 1918, s.4; "The Gallipoli Campaign", a.g.g., 1919, s.3; "Gallipoli's Defence", a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8; "Gallipoli's Defence", a.g.g., 28 Mart 1919, s.6.

79 "Turkish Defender of Anzac Describes Allies", a.g.g., 1918, s.1; "Gallipoli Gamble", a.g.g., 1918, s.1; "Australia's Sacrifices", a.g.g., s.1; "The Gallipoli Campaign", a.g.g., 1919, s.3.

80 "Gallipoli's Defence", a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8; "Gallipoli's Defence", a.g.g., 28 Mart 1919, s.6.

81 "Turkish Defender of Anzac Describes Allies", a.g.g., 1918, s.1; "Gallipoli Gamble", a.g.g., 1918, s.1; "Australia's Sacrifices", a.g.g., s.1; "The Gallipoli Campaign", a.g.g., 1919, s.3; "Gallipoli's Defence", a.g.g., 27 Şubat 1919, s.8; "Gallipoli's Defence", a.g.g., 28 Mart 1919, s.6.

Haber, biçimsel olarak iki temel yapıdan meydana gelmiştir. İlk olarak, Çanakkale Boğazı'na ilişkin bilgilerin verilmesidir ki boğazın panoramik görüntüsünün tasvir edilmesinin ardından boğazda bulunan gemi enkazları ve bol miktarda bulunduğu ifade edilen deniz mayınlarından bahsedilmiştir. Müttefiklere ait batık gemilerin ve hala deniz mayınlarının varlığından söz edilmesi, savaşın yıkıcı etkisine dikkat çekilmesi açısından önemlidir. Savaş alanında yer alan mevzilerin, savaş döneminde aslına yakın kaldığından bahsedilmesi de yine savaşın yakın geçmişte olan etkisine vurgu mahiyeti taşımaktadır. Son olarak ise askerî heyet ve gazeteci E.R. Peacock'un Gelibolu'dan ayrılmasını müteakip İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa'yla olan mülakata yer vermesidir. Mustafa Kemal Paşa ve E.R. Peacock arasındaki görüşme, Fransızca olmuştur. Mülakatın içeriğinde Mr. Peacock, mülakatı haberleştirirken Mustafa Kemal Paşa hakkında nazik, etkileyici ve kültürlü Türk biçiminde kişisel değerlendirmelerde bulunmuştur. Gazeteci E.R. Peacock'un M. Kemal Paşa hakkındaki kişisel yorumlarını M. Kemal Paşa'ya söyleyip söylemediği hakkında haberde bir açıklamaya yer verilmezken gazeteci E.R. Peacock, önemli bir askerî şahsiyette röportaj yapmanın heyecanını yaşadığını da ifade etmekten kendini alamamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'ya yöneltilen ilk soru, Müttefik kuvvetlerin harekâtın hangi safhasında hata yaptığı hakkında olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, güçlü silahlarla donatılmış Müttefik gemilerin ilk önce denizden karayı bombalayarak boğazı geçmek istemesini, stratejik bir hata olarak değerlendirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, ilk önce donanma destekli amfibi bir taarruz planlanmış olması durumunda harekâtın başarılı olabileceği yorumunu yapmıştır. Diğer yandan sadece denizden karaya bombardıman ve deniz taarruzunun başarısız olması, Müttefik ordularının amfibi bir harekât yapma olasılığını kuvvetlendirdiği için Türk ordusu savunma hatlarını takviye ederek güçlendirmiştir. Doğal olarak harekâtın yanlış bir planlama neticesinde başlamış olması Türk ordusunun çıkarmaya karşı uyanık olmasına neden olmuş ve Türk ordusu çıkarmaya karşı hazırlıklarını taktik açıdan tamamlamıştır. İkinci olarak, amfibi harekâtın gerçekleştiği arazinin çıkarmaya uygun olmadığı yönünde Mustafa Kemal Paşa'nın değerlendirmeleri vardır. Mustafa Kemal Paşa, Müttefik askerlerin dar, uzun ve dik uçurlara sahip bir arazi parçasında az bir kuvvetle çıkarma yapmasını ve çıkarmanın seçildiği yeri operasyonel açıdan hatalı bulmuştur. Bu stratejik hatayı fırsata dönüştürdüğünü ifade eden Mustafa Kemal Paşa, savunma üstünlüğünü ele geçirerek savaşın sonuna kadar Anzak askerini dolayısıyla Müttefik kuvvetleri dar bir alanda uzun süre hapsedtiğini ve bu nedenle savaşın Müttefik kuvvetler açısından başarısızlıkla sonuçlandığını değerlendirmiştir. Gazeteci E.R. Peacock, tahliye sürecinde Müttefik kuvvetlerin Türk ordusunun lojistik zafiyeti olduğu yönünde şüphelere sahip olduğunu belirtmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun lojistik eksikliklerinin olduğunu ancak bu durumun savaşa devam edemeyecek bir mahiyette olmadığını ifade etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat kendi ifadelerinden oluşan röportajı, Çanakkale Savaşı'nda Türklerin askerî stratejisi hakkında önemli bilgiler vermiştir. Mülakatın sonunda Mustafa Kemal Paşa, Anzak askerinin savaş alanında cesareti ve kahramanlığıyla hatırlanacağı üzerine övgü dolu değerlendirmelerde bulunurken gazeteci E.R. Peacock, Mustafa Kemal Paşa'nın Avustralya'ya gelmesi durumunda eski hasımlarının onu görmekten memnun olacağı üzerine ifadelere yer vererek röportajı tamamlanmıştır.

D.RÖPORTAJA VE ÇALIŞMADA YARARLANILAN KAYNAKLARA İLİŞKİN DEĞERLENDİRME

Gazeteci E.R. Peacock, heyetin Gelibolu ve İstanbul'a ne zaman geldiği ne zaman ayrıldığı hakkında belirgin bir tarih vermemiştir. Ayrıca M. Kemal Paşa'yla gerçekleştirilen mülakatın *ne zaman ve nerede* yapıldığı üzerine kesin bir bilgiden bahsedilmemiştir. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde röportajın hangi tarih ve nerede gerçekleştiği yönünde bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

Trenle Adana'dan İstanbul'a yola çıkan M. Kemal Paşa ve yaveri Cevat Abbas, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmişlerdir. M. Kemal Paşa, İstanbul'da on beş gün kadar Pera Palas Otel'i'ne kalmış, otelden ayrılmayı müteakip yakın arkadaşı Salih Fansa'nın evinde misafir olmuş ve sonra da Şişli'de kiraladığı eve yerleşmiştir.⁸² Sadi Borak, Atatürk'ün Şişli'deki evine taşınma tarihinin 16 Aralık 1918 olduğu bilgisini vermektedir.⁸³ Şevket Süreyya Aydemir ise Atatürk'ün Pera Palas Otel'i ve Salih Fansa'nın evinde kalma süresinin bir ay civarında olduğunu ve sonrasında Fansa ailesinin aracılığıyla Şişli'deki eve taşındığından bahsetmiştir.⁸⁴ Ayrıca Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün *21 Aralık 1918'de meclisin feshedilmesinden bir iki gün sonra Şişli'deki evimde yeni vaziyeti değerlendiriyordum* ifadesini kullandığını belirtir.⁸⁵ Bu nedenle görüşmenin olduğu tarihte Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'de ikamet ettiği sonucuna ulaşırız.

Haberde askerî heyet ve E.R. Peacock'un hangi tarihte Gelibolu'yu ziyaret ettikleri ve heyetin ne zaman İstanbul'a geldikleri hakkında bilgi verilmemiştir. Ayrıca röportajın hangi tarihte yapıldığıyla ilgili de açık bir bilgi yoktur. Ancak Sydney "Sun" Gazetesi 28 Aralık 1918 tarihli haberinde, haberin 14 Aralık 1918'de İstanbul'dan telgrafla (Londra'ya) bildirildiğini ifade ederken Warwick Examiner and Times Gazetesi haberin 13 Aralık 1918'de kaleme alındığını bildirmiştir.⁸⁶ Alper Karaşin de aynı bilgiye dayanarak görüşme tarihini 14 Aralık 1918 olarak vermiştir.⁸⁷ Oysa Sydney "Sun" Gazetesi'nin verdiği 14 Aralık 1918 tarihi, haberin İstanbul'dan Londra'ya gönderildiği tarihtir ve Warwick Examiner and Times Gazetesi de haberin gönderildiği tarihi, 13 Aralık 1918 olarak vermiştir. Bu nedenle mülakatın gerçekleştiği tarihe ilişkin bilgi, haber yapılan hiçbir gazetede verilmediğinden dolayı röportajın ne zaman yapıldığıyla ilgili *kesin bir tarih* verilememektedir. Bununla birlikte görüşmenin tarihiyle ilgili bir değerlendirme yapacak olursak görüşmenin, *13 Aralık 1918 ve öncesi bir günde gerçekleştiğini* öngörebiliriz.

Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'yi başlattığı 16 Mayıs 1919 tarihine kadar dört buçuk ay Şişli'deki evinde ikamet etmiştir. Bu süre zarfında Avustralyalı gazeteci E.R. Peacock ile 13 Aralık 1918 ve öncesi bir günde gerçekleştiğini tespitinden yola çıkarak tarihçi Sadi Borak'ın bahsettiği üzere M. Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde 4 Şubat 1919'da görüştüğü ilk gazeteci Refi Cevat Ulunay olamayacağı tespitini yapabiliriz. Bu sonuçtan hareketle Mr. Peacock, M. Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde görüştüğü *ilk gazeteci ve ilk yabancı gazeteci* olma niteliği de taşır. Bununla birlikte elimizdeki bilgiler ışığında, Refi Cevat Ulunay'ın M. Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde ilk görüştüğü Türk

82 Şevket Süreyya Aydemir (1999), *Tek Adam, Mustafa Kemal 1881-1919 I*, Remzi Kitapevi, ss.309-310,324-325; Kocatürk, a.g.e., s.129-131; Borak, a.g.e., s.160; Coşkun, a.g.e., s.39.

83 Borak, a.g.e., s.198.

84 Aydemir, a.g.e., s.326.

85 Falih Rıfkı Atay (1998), *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Cumhuriyet Yay., s.101-102; Kocatürk, a.g.e., s.131; Borak, a.g.e., s.200; *Atatürk Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları* (2005), Derleyen: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., s.34; Kılıç Ali (1998), *Atatürk'ün Hususiyetleri*, Cumhuriyet Yay., s.61.

86 "Gallipoli Gamble", a.g.g., 1918, s.1; "Anzac Graves", a.g.g., 1919, s.5.

87 Karaşin, a.g.m., s.15.

gazeteci olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Genel çerçevede bakıldığında, gezi ve röportaj tarihleri hakkında detaylı bilgi verilmemiştir. Röportaj ise haberin tamamına hâkim olan bölümü oluşturmuştur. Bu nedenle haberin ana başlığı da Mustafa Kemal Paşa'nın değerlendirmelerinden ulaşılan sonucun bir yansıması niteliğindedir.

SONUÇ

Gazeteci E.R. Peacock, Mustafa Kemal Paşa'yla röportaj yaptığında Çanakkale Savaşı'nın bitmesi üzerinden yaklaşık olarak üç yıl ve Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının işgal edilmesine zemin hazırlayan Mondros Mütarekesinin imzalanması üzerinden yaklaşık iki ay kadar zaman geçmiştir. Bu açıdan gerçekleşen ziyaret ve röportaj, özel bir anlam taşımaktadır. İstanbul'un Müttefik kuvvetleri tarafından fiili işgalinin yaşandığı günlerde Avustralya donanmasına ait kruvazörün ve askerî heyetin ziyareti bu açıdan manidardır. Bununla birlikte heyetin İstanbul'a ulaşarak Çanakkale Savaşı'nın muzaffer komutanı Mustafa Kemal Paşa'yla İstanbul'da mülakat yapması habere ve röportaja, sembolik bir anlam yüklemiştir.

Röportaj, ilk kez 27 Aralık 1918'de Herald Gazetesi'nde E.R. Peacock'a dayandırılarak haberleştirilmiştir. Gazete, iki ana başlık ve beş ara başlık olmak üzere yedi başlık altında yayınlanmıştır. Herald Gazetesi başta olmak üzere Sydney "Sun", Ballarat Star, Geelong Advertiser, Sunday Times, Maryborough Chronicle, Wide Bay, Burnett Advertiser ve Fremantle Times yedi gazetede röportaj değişik başlıklar altında yayınlanmıştır. 28 Aralık 1918'de Sydney "Sun", 1 Ocak 1919'da Ballarat Star, Geelong Advertiser, Maryborough Chronicle, Wide Bay, Burnett Advertiser ve 12 Ocak 1919'da Sunday Times gazetelerinde yayınlanan röportaj, birbiriyle çelişmeyen benzer ifadelerle haberleştirilmiştir. Diğer taraftan röportaj, muhtemelen seyahatin sonlanmasıyla Avustralya'ya dönen E.R. Peacock tarafından 27 Şubat 1919'da Herald Gazetesi'nde sadece röportajı esas alan biçimde düzenlenerek tekrar yayınlanmıştır. 27 Şubat 1919'da Herald Gazetesi'nde yayınlanan röportaj, aynı başlıkla ve ifadelerle Fremantle Times Gazetesi'nde 28 Mart 1919'de yayımlanmış ve böylece röportaja ait son yayında tamamlanmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde haber/röportaj, iki süreçte yayınlanmıştır. İlk olarak, 26 Şubat 1918 tarihinde gazeteci E.R. Peacock, İstanbul'dan Londra aracılığıyla Avustralya'daki gazetelere yayınlanmak üzere gezi-gözlem, ziyaret ve röportajdan oluşan haberi göndermiş ve haber, 27 Aralık 1918 tarihinde Herald Gazetesi'nde yayınlanmıştır. 27 Aralık 1918-12 Ocak 1919 tarihleri arasında yayınlanan röportaj, E.R. Peacock'a dayandırılarak haberleştirilmiş ve bazı ayrıntılardan kaçınılarak Sydney "Sun", Ballarat Star, Geelong Advertiser, Sunday Times, Maryborough Chronicle, Wide Bay, Burnett Advertiser gazetelerinde de yayınlanmıştır. İkinci olarak da haber, röportajın kendisine ait olduğunu belirten bir ifadeyle 27 Şubat 1919'da gazeteci E.R. Peacock tarafından tekrar yayınlanmıştır. Haber, sadece röportajı esas alarak yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'yla yapılan mülakatta sorulan soru ve verilen cevaplar ayrıntılı biçimde haberin içeriğinde yer verilmiştir.

Bununla birlikte 27 Aralık 1918 ve 27 Şubat 1919 tarihlerinde E.R. Peacock tarafından yayınlanan röportajın aynı olması beklenmektedir ancak hem haberin kapsamı hem de karşılıklı konuşmada kullanılan ifadelerde değişiklikler olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle genel anlamı değiştirmeyen ifadeler, çalışma içerisinde ayrıntılı biçimde verilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde röportajın, bizzat gazeteci E.R. Peacock tarafından 27 Şubat 1919'da ayrıntılı biçimde tekrar yayınlaması, röportajın içeriğinin daha iyi anlaşılması açısından önemli olmuştur. Sonuç olarak gazeteci Mr. Peacock, M. Kemal Paşa'nın İstanbul'da görüştüğü *ilk gazeteci ve ilk yabancı gazeteci* olma niteliği

taşımasının yanı sıra M. Kemal Paşa ismi, *ilk defa Avustralya basınında* yer almıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Birinci Dünya Savaşı sonrası "Mustafa Kemal" isminin geçtiği *ilk yabancı gazete de Herald Gazetesi* olmuştur.

KAYNAKÇA

Sürekli Yayınlar

- "Anzac Graves". *Toowoomba Chronicle*. 6 Ocak 1919. s.5.
- "Anzac Graves". *Warwick Examiner and Times*. 8 Ocak 1919. s.5.
- "Australian Graves at Gallipoli". *Warwick Examiner and Times*. 4 Ocak 1919. s.1.
- "Australia's Sacrifices". *Ballarat Star*. 28 Aralık 1918. s.1.
- "Anzac Revisited". *Sunday Times*. 12 Ocak 1919. s.9.
- "Anzac's Battleground". *Evening Telegraph*. 4 Ocak 1919. s.3.
- "Mr. E. R. Peacock". *Daily Advertiser*. 7 Eylül 1932. s.5.
- "Gallipoli". *Maryborough Chronicle, Wide Bay and Burnett Advertiser*. 27 Ocak 1919. s.2.
- "Gallipoli's Defence". *Fremantle Times*. 28 Mart 1919. s.6.
- "Gallipoli Gamble". *Sydney "Sun"*. 28 Aralık 1918. s.1.
- "Gallipoli's Defence". *Herald*. 27 Şubat 1919. s.8.
- "The Dardanelles". *Daily Herald*. 31 Aralık 1918. s.2.
- "The Gallipoli Campaign". *Maryborough Chronicle, Wide Bay Burnett Advertiser*. 1 Ocak 1919. s.3.
- "The Gallipoli Graves". *Maryborough Chronicle, Wide Bay and Burnett Advertiser*. 6 Ocak 1919. s.2.
- "Turk Armistice". *Maryborough Chronicle, Wide Bay and Burnett Advertiser*. 1 Ocak 1919. s.3.
- "Turkish Defender of Anzac Describes Allies". *Herald*. 27 Aralık 1918. s.1.
- "Visiting Gallipoli". *Casino and Kyogle Courier and North Coast Advertiser*. 1 Ocak 1919. s.6.
- "Why We Lost Gallipoli". *Geelong Advertiser*. 28 Aralık 1918. s.4.

Kitap ve Makaleler

- Akşin, Sina (2010). *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ali, Kılıç (1998). *Atatürk'ün Hususiyetleri*. Cumhuriyet Yayınları.
- Atatürk, Mustafa Kemal (1998). *Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıralar*. Yay. Haz.: Uluğ İğdemir, Cumhuriyet Yay.
- Atatürk Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları* (2005). Derleyen: Hulusi Turgut. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atay, Falih Rıfki (1998). *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*. Cumhuriyet Yayınları.
- Avcı, Müşerref (2020). "Mustafa Kemal Atatürk'ün Yabancı Dil Bilgisi ve Türkçeye Kazandırdığı Eserler". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 10, Sayı 2.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1999). *Tek Adam: Mustafa Kemal 1881-1919 I*. Remzi Kitabevi.

- Bean's Gallipoli* (2007). Edit. Kevin Fewster. Allen&Unwin.
- Borak, Sadi (1998). *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları 1899-16 Mayıs 1919*. Kaynak Yayınları.
- Cameron, David W. (2011). *Gallipoli: The Final Battles and Evacuation of Anzac*. Think Production.
- Coşkun, Alev (2008). *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay İşgal*. Hüzün. Hazırlık, Cumhuriyet Kitapları.
- Güven, Cemal (2012). *Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri (Asker, Siyasi Temsilci ve Gazeteciler)*. Eğitim Yayınevi.
- İnan, Afet (1998). *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*. Cumhuriyet Yayınları.
- Jaeschke, Gotthart (2001). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri I*. Cumhuriyet Yayınları.
- Kara, Nilgün Nurhan (2018). "Ege'nin İki Yakasında Çanakkale Deniz Savaşları'nın Yansıması". *Uluslararası Medeniyetler Çalışması Dergisi*. Cilt III, Sayı:1.
- Karaşin, Alper (2020). "Mustafa Kemal'in Pera Palas'ta General William Birdwood ve General Charles Harrington ile Görüşmesi Üzerine". *Tarih ve Günce*, Sayı:7, 5-22.
- Kinross, Lord (1994). *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*. Türkçesi: Necdet Sander: Altın Kitaplar.
- Kocatürk, Utkan (2007). *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Mango, Andrew (1999). *Atatürk*. Çev.: Füsün Doruker, Yeni Binyıl Sabah Kitapları.
- Steel, Nigel, Peter Hart (1996). *Gelibolu Yenilgisinin Destanı*, Sabah Kitapları. Türkçesi: Mehmet Harmancı.
- Şahin, Enis (2009). "Kronolojik Çanakkale Savaşları Tarihi (3 Kasım 1914-9 Ocak 1919)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 25, Sayı 73.
- Tansel, Selâhattin Osman (2014). *Çanakkale'de İstanbul'u Kurtarmak*. Sarıyıldız Matbaası.
- Ünal, Levent (2019). "Mustafa Kemal'in Askerî Dehası ve Muharebelerdeki Uygulamaları". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl:17, Sayı:26, Bahar.
- Ortaylı, İlber (2018). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*. Türkiye Tarih Dizisi 8: Kronik Kitap: 42: İstanbul.
- Öz, Baki (2000). *Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İç Yüzü I*. Cumhuriyet Yay.
- Ünaydın, Ruşen Eşref (1999). *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat*. Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- Dijital Kaynakları
- "About Us". *Herald*, <https://www.heraldsun.com.au/help/about> (Erişim Tarihi:15.11.2021).
- "National Library of Australia", <https://www.nla.gov.au/content/press-timeline-1802-1850> (Erişim Tarihi: 15.11.2021).
- "Atatürk Yılı", <https://www.unesco.org.tr/Home/AnnouncementDetail/162> (Erişim Tarihi: 10.01.2021).

I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA VE SONRASINDA EL KONULAN MEKTEPLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT OF OCCUPIED SCHOOL BUILDINGS DURING THE YEARS OF WORLD WAR I AND AFTERWARDS

Eralp Yaşar AZAP*

Geliş Tarihi/Received:10.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted:17.11.2022

AZAP, Eralp Yaşar, (2023), "I. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında El Konulan Mektepler Üzerine Bir Değerlendirme", Belgi Dergisi, S.25, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2023/1, ss. 19-37.

Öz

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişiyle beraber, imparatorluk coğrafyasında seferberlik ilan edilmişti. Bu seferberlik, eli silah tutan bireylerin, belli kıstaslar dâhilinde cepheye sevk edilmesinin yanı sıra, insanın dışında kalan unsurların da savaş şartlarında kullanımını gerektirmekteydi. Osmanlı Devleti kanunen, I. Dünya Savaşı için seferberlik ilan ettiği dönemden itibaren kamuya ait taşınmazların ordu hizmetinde kullanımına dair girişimlerde bulundu. Bu girişimle beraber, ülke içerisinde yer alan bazı araziler ve işlevsel yapılar, Harbiye Nezareti'nin emrine verildi. Kanunen yapılan bu düzenleme kapsamında mektepler ve mekteplere bağlı arazi ile binalar, kapsam dışında bırakılmıştı. Savaşın ilerleyerinde Dahiliye Nezareti'nin bünyesinde teşkil edilen bir komisyon, zor şartlarda kullanılması kaydıyla mekteplerin ve ona bağlı yapıların da tespit edilmesini istemekteydi. Osmanlı Devleti, kanunen bir düzenleme yapmamasına rağmen, savaş şartlarında içerisinde bulunduğu zor durumun da etkisiyle, mektep binalarını işgal etmeye başlamış ve bu yapılardan askeri olarak istifade etmeye çalışmıştı. Gerek Anadolu'da gerekse de başkent İstanbul'da bulunan birçok eğitim kurumu, Harbiye Nezareti tarafından depo, karargâh ve asker ikamesi için kullanıldı. Harbiye Nezareti tarafından zapt edilen birçok yapı, uzun yıllar terk edilmedi ve bu durum, Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretimin sağlıklı yapılabilmesine de sekte vurdu. Birçok mektep, yeni bina bulup eğitim faaliyeti yürütmek istedi ama bu süreç de sağlıklı yürütülemedi. Diğer yandan işgal kuvvetleri de Anadolu'nun ve İstanbul'un işgaliyle beraber mektep binalarını zapt etmeye başladı. Mektep binaları, onlar tarafından da askeri amaçlarla kullanıldı ve Osmanlı Devleti, bu konuda göstermeye çalıştığı gayretlere rağmen binaların tahliyesini uzun süre sağlayamadı. Bu çalışma, I. Dünya Savaşı'nda işgal edilen mektepler ve işgalden kaynaklanan sorunları değerlendirmektedir. Çalışmanın kaynakları, büyük oranda Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *I. Dünya Savaşı, İşgal, Askeriye, Mektep, Muallim.*

*Dr., T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul, eralpyasarazap@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-8113-294X>).

Abstract

Together with the Ottoman Empire's joining war, a mobilization was declared over the Empire's territory. This mobilization required both everyone who can use arms to be delivered to the fronts within specific criterion and non-humane assets to be used under the circumstances of war as well. The Ottoman Empire had taken initiative for the state-owned immovable properties to be utilized for Army service since the declaration of mobilization. With this initiative, some landed properties and functional buildings in the state were put under the order of the Ministry of War. In this legal regulation, schools and their affiliated lands and buildings were descoped. In the advancing years of the War, a commission that were established under the Ministry of Internal Affairs requested also identification of schools and affiliated buildings with condition of utilizing them under dire circumstances. Even without having any legal regulation, the Ottoman Empire began to occupy school buildings and attempted to benefit from them for military purposes with the impact of its dire situation under the conditions of war. Numerous educational institutions located both in Anatolia and in capital İstanbul, were used as depot, headquarters and for substitution of soldiers by the Ministry of War. Many buildings that had been seized by the Ministry of War were not left for many years long and this situation interrupted an appropriate education in the Ottoman Empire. Many schools sought for ways to proceed educational activities by finding new buildings, but this process could not be conducted well either. On the other hand, with the invasion of Anatolia and İstanbul, the occupation forces started to seize the school buildings. These school buildings were began to be used for military purposes by them, as well and even though its years long efforts for the evacuation of these buildings, the Ottoman Empire could not succeed for a long time. This study evaluates the occupied schools during the World War I and the problems deriving from the invasion. The sources of the study consist largely of documents contained in the Ottoman Archive.

Keywords: *World War I, Invasion, Occupation, Military, School, Teacher.*

GİRİŞ

1911 yılında Trablusgarp ve ardından başlayan Balkan savaşında Osmanlı Devleti'ni yıkılmaya götürecek olan I. Dünya Savaşı, aynı zamanda bu devletin topraklarının nasıl pay edileceğini de kurgulayacak bir harp olacaktı. Bilhassa Ruslar, Trablusgarp'taki İtalyan örneğini takip ederek hedeflerine ulaşmanın peşindeydi. Dış gelişmeler haricinde Osmanlı Devleti'nin içerisinde var olan sorunlar da savaşa arifesinde Osmanlı Devleti'ni hayli meşgul etmekte ve zor durumda bırakmaktaydı. Ayrılıkçı Ermenilerin ülke içerisinde çıkardığı sorunlar, Arap coğrafyasında yaşanan isyanlar ve Kürt aşiretlerinin başına buyruk tavırları, bunlardan bazılarıydı.¹ 1914 yılının 28 Haziran'ında bir Sırp tarafından Avusturya-Macaristan veliaht prensi Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürülmesiyle resmen başlayan savaşa Rusya'nın da dâhil olmasıyla savaşta yer alan devletlerin tarafları şekillendi ve savaş resmen başlamış oldu.² Osmanlı askerî tarihindeki savaş deneyimleri merkeze alındığında, savaşa katılan insan sayısı ile cephe ardında sahraya katkı sunan unsurlar düşünüldüğünde topyekûn savaş olarak nitelenebilecek I. Dünya Savaşı,³ memleketin her yerinden ve her türlü unsurdan en verimli şekilde yararlanmanın yoluna bakılan bir harp olarak tarihte yerini almıştı. Bu bağlamda bakıldığında savaşın olmazsa olmaz en önemli unsuru olan insanın nasıl, nerede, neden, ne zaman ve hangi şartlarda kullanılması veya kullanılmaması gibi soruların cevabı da savaş öncesinde ve esnasında devletin aldığı kararlarla şekillenecekti⁴.

I. Dünya Savaşı'nda askerlik kavramının toplumun her sınıfından insana yüklediği bir sorumluluk yahut vazgeçilmez bir zorunluluk ifade ettiği düşünüldüğünde, Osmanlı Devleti'nin geniş bir kitlesi sayılan talebe ve muallimlerin harp sırasında sunacağı katkı,

1 Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, s. 469.

2 Mesut Uyar, *Dünya Askerî Tarihi*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2020, s. 189.

3 Mehmet Beşikçi, "Topyekûn Savaş Kavramı ve Son Dönem Osmanlı Harp Tarihi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S: 198, 2000, s. 62.

4 Bedel-i Nakdi uygulamasının asker toplamaya elverişsiz yapısı dolayısıyla Osmanlı Devleti, birçok muafiyete son verecek yeni askerlik kanununu yayınlamak için, asker toplamaya elverişli bir duruma getirmeye çalışmıştı. Bkz. Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu: Savaşın Giriş*, Ankara, TTK, 2014, s. 144. 2 Ağustos 1914 tarihinde Cihan Harbi için seferberlik ilan eden ve belli şartlar dahilinde herkese silah altına girme çağrısı yapan Osmanlı Devleti, daha evvel askerliğini yapmış olan 24-40 yaş arasındaki bireyleri de ihtiyaten savaşa davet ediyordu. Seferberlik ilanında "1891, 1892 ve 1893" doğumlular zaten askerdi. Onun haricinde 40-45 yaş aralığındaki erkekler de müstahfiz olarak yedekte tutulmak için celp edilmekteydiler. Seferberliğe tabi yaş aralıkları savaş içerisinde yer yer değişiklik gösterdi ve 18 yaş askerlik için alt sınır olurken 50 yaş ise celp için üst yaş olarak belirlendi. Osmanlı Devleti savaş boyunca, net bir rakam elde olmamakla beraber tahminen üç milyon kişiye silah altına almıştı. Bunların içerisinde muallim ve talebelere ne kadarının ne statüde askerde olduğu tam olarak bilinmiyordu ve bu gruplar askere alınmışlardı. Fakat Osmanlı Devleti, askerlik kanunu doğrultusunda, her ne olursa olsun nazırlar, üst seviyede bürokratlar, büyükelçiler, valiler, kadılar ve müftüler gibi belli başlı grupları askerlikten muaf tuttu. Keza yine bazı orta ve alt düzeyde memurlar da ilgili kanunda düzenlenen maddeyle askerlikten muaftılar. Bkz. Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.117, 122, 159. Bu muafiyetler, 12 Mayıs 1914 tarihinde yayımlanan 153 maddelik "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati" adlı kanunda yer almaktaydı. İlgili kanunda seferberlik süreci içerisinde bazı değişiklikler yapılmakla birlikte memurlara ait muafiyetler, ilgili kanunun 91. ve 92. maddelerinde bulunmaktaydı. Bkz. *Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1332, s. 37-42.

büyük önem arz etmekteydi⁵. Zira Osmanlı Devleti, profesyonel olarak savaşa katabileceği sınıf olan mütefennin⁶ zabıt dışında, meslek olarak askerliği iş edinmemiş her sınıftan insana da ihtiyaç duymaktaydı. Eğitim camiasının en önemli bileşenleri olan bu grubun, öğretim faaliyetlerini yürütmek zorunda oldukları binalar da savaş şartlarında farklı amaçlar için kullanılmak zorundaydı. Gerek Harbiye Nezareti gerekse de işgal kuvvetlerinin aynı fikir doğrultusundaki hareketleri, Osmanlı coğrafyasındaki mektep binalarının savaş esnasında, askeri kuvvetler tarafından zapt edilmesini olağan hâle getirdi. Osmanlı Devleti açısından bu durum, I. Dünya savaşına her anlamda ciddi eksiklikler ve sorunlarla girilmesiyle açıklanabilirdi. Zira seferberlik ilanından sonra uygulanmaya çalışılan askerlik kanununun ahz-ı asker ve askerlik şubelerinin sorumluluk alanlarında yarattığı birçok problem bulunmaktaydı⁷. Bu çalışma, I. Dünya Savaşı sırasında ve akabinde eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapıldığı mektep binalarının gerek devlet gerekse de işgal kuvvetleri tarafından zapt edilip kullanılması ve bunun doğurduğu sonuçlara odaklanan öz bir değerlendirmeden ibarettir. Tüm bu hususlar, arşiv belgelerinden elde edilen bilgilerden ve ikincil kaynaklardan yararlanılarak ele alınacaktır. Çalışmada gereksinim duyulan ancak devir çalışmaları devam ettiği için yararlanılması mümkün olmayan Atase Arşivi'nin I. Dünya Savaşı katalogları, arşiv çalışmalarımızın dışında kalmaktadır.

5 Savaş sırasında muallimler ve talebelerin seferberliğe tabi olup olmadıkları yahut hangi şartlarda nasıl askere alınacakları ile askerliklerinin tecilleri gibi hususlar, 12 Mayıs 1914 tarihinde yayımlanan “Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati” içerisinde belirlenmişti. Bu kanunun birçok maddesi, savaş sürecinde değişikliklere uğrayarak zaman zaman yeniden düzenlendi ve bu durum, talebe ile muallimlerin askerlik meselelerini de etkiledi. İlk etapta kanuna göre bahse konu iki grup sınıfın, hangi şartlarda “hizmet-i maksure” yani kısa dönem askerlikten yararlanabileceği belirtilmekteydi. Kanunun 42. ve 43. maddeleri, bunları detaylandırmıştı. İlgili kanun maddelerine göre; Maarif Nezareti bünyesinde çalışan ve darülmuallimin diplomasına sahip olan muallimler, diplomaları Maarif tarafından onaylı ve sınavları Maarif tarafından yapılan âli mektepler, sultaniyeler, yedi senelik idadi-i gayr-i resmiye mezunları da dâhil okulun son iki senedeki müdavipleri, yabancı mekteplerden derecesi sultani veya yedi senelik idadiye tesadüf eden diplomaları Maarif'ten onaylı mezunlar veya talebeler, Harbiye ve Bahriye mektebinde iken ihraç olanlar, talebe-i ulumdan olup dördüncü sene imtihanında başarılı olanlar ile ruhban ve haham mekteplerinden mezun olanlar bu grup içerisindeydi. Bkz. *Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati*, s. 14-15; BOA, MF. İBT. 492 / 62. Hizmet-i maksure ile ilgili maddenin kapsamı, ilerleyen dönemde genişletildi. Kanunun 42. maddesine 27 Mayıs 1915 tarihinde eklenen hükme göre, muayene-i intihaiye sırasında yedi senelik idadi mekteplerinin altıncı senesine muadil sultanilerde okuyan üçüncü sınıf talebeleri de hizmet-i maksureye dahil edildi. Bkz. BOA, MF.MKT. 1209 / 69-70; BOA, İ. DÜİT. 76 / 18. Bu mükellefiyet içerisinde merak edilen bir diğer konu, medrese talebelerinin durumlarının ne olduğu üzerinedir. Daha önce kur'a usulüne göre askerlikleri değerlendirilen medrese talebeleri, 1914 yılındaki kanunla doğrudan askerlikle mükellef tutuldular. Kısa dönem askerlikle mükellef olmak için de medresenin ilk dört yılını başarıyla tamamlamaları gerekmekteydi. Ancak bu durum, sadece İstanbul'da bulunan medreselerdeki talebeler için geçerliydi. Taşrada eğitim gören medrese talebeleri bu haktan yararlanamıyor, yaşları geldiği vakit hepsi askere sevk ediliyorlardı. Bkz. Hasan Yıldız, “Osmanlı'da Medrese Talebelerinin Kur'a İmtihanlarından Muaf Tutulmalarının Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 / 2, 2020, s. 1104, 1114. Taşra ve İstanbul medreselerinin künye defterlerine göre medrese talebelerinden azımsanmayacak sayıda talebenin askere alındığı hakkında bkz. Mehmet Arslan, “Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Asker Alım İşlemleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S: 18, 2015, s. 233.

6 “Asker millet” tabirinin muadil olabilecek “Her Türk Asker Doğar” sloganının doğuşunu “On Yıllık Savaş” olarak tabir edilen süreçte arayan Beşikçi, militarizmin Türk milleti içerisindeki anlam buluşunu da bir nevi Balkan Harpleri ile başlayıp Kurtuluş Savaşı ile biten süreçte aramaktadır. Bu süre zarfında ordunun ihtiyacı olan bol miktarda insanın “topyekûn seferberlik” ile silah altına alınması, ordu ile toplum arasındaki bağın manevi gücünü artırarak sloganın pratikte de anlam bulmasını sağlamıştır. Bkz. Mehmet Beşikçi, “On Yıllık Harp ve Topyekûn Seferberlik”, *Osmanlı Askeri Tarihi (1792-1918)*, Editör: Gültekin Yıldız, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 206.

7 Uyar, Erickson, a.g.e., s. 483.

A. OSMANLI DEVLETİ TARAFINDAN EL KONULAN MEKTEPLER VE BUNA BAĞLI OLARAK ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

Eğitim-öğretim için tahsis edilen devlet binalarının askeriye tarafından izinli veya izinsiz olarak kullanılmaya başlaması, I. Dünya Savaşı'ndan önce de göze çarpan yaygın bir uygulamaydı⁸. Bu durum, sadece başkent İstanbul'da değil, taşrada da görülmekteydi⁹. İmparatorluğun en uzak köşelerinde mektep binalarının zorla Maarif teşkilatının elinden alınması, başta idare olmak üzere muallimlerin ve talebelerin zor durumda kalmalarına neden olmaktadır¹⁰. Bu dönemde taşrada, özellikle kalabalık öğrenci mevcudu dolayısıyla yapı olarak askeriye'nin kullanımına elverişli olduğu düşünülen "Darülmualimin Mektepleri", askeriye tarafından el konulan mektepler arasında öne çıkanlar içerisindeydi¹¹. Bu işgaller neticesinde boşaltılan binalar sonucunda genel olarak, yatılı olarak eğitim gören darülmualimin talebelerinin şehrin çeşitli yerlerinde kiralanmış binalara yahut konaklara yerleştirilmeleri gibi geçici çözümler üretiliyordu.¹²

Esasında Osmanlı Devleti, harp koşullarında nasıl hareket edeceğini ve kamuya ait olan yahut olmayan bina ile arazilerin kullanımıyla alakalı kanunu, 20 Mart 1916 tarihinde yayınlamıştı. Bu kanuna göre; hangi arazi ve binaların devlet tasarrufuna alınabileceği belirlenmişti. Bu durum, liste olarak da düzenlenmişti ancak bu liste içerisinde mektep binaları yer almamaktaydı. "Seferberlikte Vaz-ı Yed Edilecek Emakin ve Mebani Hakkında Kanun" başlığı altında yayınlanan 362 sayılı kanunun dikkat çeken en önemli taraflarından biri de devletin savaş şartlarında olması dolayısıyla kanunun yürürlüğe gireceği tarihi geriye doğru işletilecek olmasıydı. Bu tarih de tahmin edileceği üzere, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı için resmen seferberlik ilan ettiği 2 Ağustos 1914 tarihinin ertesi gününe yani 3 Ağustos 1914 tarihine rastlamaktaydı. On beş maddelik bu kanuna göre;

- Devlet; kısmen veya tamamen, askerin veya askeriye'ye ait hayvanların iskânı ve barınması için cemaat, şirket, cemiyet ile vakıflara ait olan hane, ahır, otel, han, mağaza, ambar, depo binaları ve ekili olmayan arazi, çayırlar, fırın, değirmen, fabrika gibi yerlere el koyabilecektir.

- İhtiyaç halinde el konulacak yukarıda zikredilen yerler, aşamalı olarak değerlendirilecektir. Evcila umuma açık binalar, sonra vakıflar, sonra cemaatler sonra şirketler ve sonra da cemiyetlere ait olan yapılara el konulacaktır. Yetersizlik halinde askeriye, şahıslara ait mallara da el koyabilecektir¹³.

- Devlet tarafından el konulan mahallerin ve civarındaki arazilerin ürünlerinin el konulma zamanındaki hallerini ve kullanılmak üzere bırakılacak alet ve edevatın neler olduğunu belirlemek için komisyon teşkil edilecektir. Komisyon yazısıyla merkeze bildirilecek bu mallar hakkında ihtilaf doğması halinde, her iki taraf da bunu zabıtnameye ilave edecektir.

8 BOA, MF. İBT. 306 / 67.

9 BOA, MF. İBT. 342 / 13.

10 BOA, MF. İBT. 329 / 34.

11 BOA, MF. İBT. 355 / 66.

12 BOA, MF. İBT. 372 / 2. Kapasite olarak küçük bazı mekteplerin de yakın bölgelerdeki diğer mekteplere nakledilmesi istenmekteydi. Ancak bunun önüne de askeriye geçiyordu. Zira Harbiye Nezareti, birçok mektebi kullanmak amacıyla el koyduğu için iki mektebin bir araya getirilerek eğitim-öğretim faaliyeti yapmak imkânsız hale gelmişti. Bkz. BOA, MF. İMF, 47 / 75; BOA, MF. İMF, 48 / 12.

13 *Düstur Tertib-i Sani*, C. 8, İstanbul, Evkaf Matbaası, 1928, s. 737.

- El konulacak mallar için belirli bir süre tayin edilmiştir. Bu süre dışına çıktığında devlet, malın kirasını verecektir. Ayrıca el konulan binalardaki ücretli havagazı, elektrik ve su gibi giderler, hükümet tarafından karşılanacaktır. Kira bedelleri, ilgili kanun hükümlerine göre verilecektir.

- El konulacak fırın, değirmen ve fabrika gibi müesseselerin zamanında muattal olmadığı takdirde sahiplerine verilecek kira bedelleri ona göre düzenlenecektir¹⁴.

- El konulan mahallerin tahliyesi ve sahiplerine teslimi zamanında nasıl hareket edileceği, gerekli evraklar düzenlenerek yapılacaktır. Evrak düzenlenmediği durumlarda bu mallar, kapatılıp kilitlenerek orada bulunan imam ve muhtarlara teslim edilecektir. Evrakın düzenlenmesinde yetkili olanlar, görevleri belirli kamu görevlileridir.

- El konulan binalarda yahut içerisinde bulunan menkul / gayr-i menkul her türlü malın zarar görmesi halinde bedelleri, hükümet tarafından tazmin edilecektir.

- Askeriyenin eline geçen mahallerdeki tahribat hakkındaki iddialar için askerin bağlı bulunduğu kıta kumandanına veya en yakın mahalledeki mülki memura yazılı veya sözlü müracaat edilecektir. Yetkili bir memur bulunmadığı takdirde işletilecek süreç de belirlenmiştir¹⁵.

- Askeriye tarafından kullanılan mallarla ilgili daha önce tanzim edileceği söylenen zabıtnameler, mahallin mülkiye memuru tarafından o yere en yakın Tekalif-i Harbiye Komisyonu'na gönderilecektir. Komisyon, malların sahiplerine ödenecek kira bedelleri ile ücretli su, havagazı ve elektrik sarfiyatını hesap ederek tanzim edilecek yeni zabıtnameyi mülki idareye verecektir. Devletin ödediği bedeli kabul etmeyen mal sahipleri veya vekilleri için sulh yahut bidayet mahkemelerinde yargı yolu açık olacaktır. Müddeti zarfında itiraz olmaması halinde, komisyon tarafından alınan kararlar kesin ve bağlayıcıdır.

- Mal sahiplerine ödenecek kira bedelleri ile ücretli su, havagazı, elektrik bedellerinde, 27 Temmuz 1914 tarihli Tekalif-i Harbiye Kanunu'nun dördüncü maddesindeki hükümler uygulanır. Yine el konulan mal veya malların, sahibinin geçimini temin edecek tek mal olduğu tahakkuk ettiği takdirde, mal sahibinin geçimi için yerel idare tarafından kendisi için belirlenecek kira bedeli ödenecektir. Bu bedel de mahalli mal sandıklarından temin edilecektir. Yine; fırın, değirmen, fabrika gibi müesseseler için de ilgili yol takip edilecektir¹⁶.

- Askeriye tarafından el konulacak mallara eğer on beş günden fazla el konulursa, mallar askeriyede buldukları o mallara ait vergi sahiplerince ödenmeyecektir.

- Müstahkem mevkiler ve mıntıklar dahilinde olan binalar ve araziler, hareket alanında bulunduğu için ve savaştan dolayı hasar gördüğü takdirde, hazineden bedeli ödenecektir.

-Belirlenen kayıt ve şartlara aykırı olarak gerekçesiz mala el koyulması halinde, buna sebep olanlar hakkında bir haftadan üç aya kadar hapis cezası uygulanacak ve tahakkuk edecek zarar da tazmin ettirilecektir¹⁷.

14 *Düstur Tertib-i Sani*, C. 8, s. 738-739.

15 *Düstur Tertib-i Sani*, C. 8, s. 739-740.

16 *Düstur Tertib-i Sani*, C. 8, s. 740-741.

17 *Düstur Tertib-i Sani*, C. 8, s. 741.

I. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında El Konulan Mektepler Üzerine Bir Değerlendirme

Yukarıda maddeleri verilen kanunun içerisinde yer almamasına rağmen, seferberlik kapsamında Harbiye Nezareti tarafından kullanılmak üzere mektep binalarına el konulmuştu. Bu durumla alakalı İstanbul Maarif Müdürlüğü ve Maarif Nezareti arasındaki yazışmada yer alan birtakım bilgiler, olaya meşruiyet kazandıracak bir komisyonun, savaş içerisinde teşkil edildiğini göstermekteydi. Bizzat Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın başkanlığında teşkil edilen bu komisyon, harp dolayısıyla zapt edilecek kurumları tespit etmişti. Komisyon bu tespit sırasında, mektepleri en son sıraya yazmıştı. Ancak buna rağmen birçok mektep, sıradan binalar gibi işlem görmekteydi. Bunun üzerine önlem alma ihtiyacı hisseden Maarif Nezareti, özellikle İstanbul'da askeriyenin emri altında bulunan mekteplerin mevkillerinin ve sayılarının listelenip ulaştırılmasını istemekteydi¹⁸. Diğer yandan, binalar ile arazilerin eğitim-öğretimin aksamaması için tahliye edilmesi ve bu konuda gereken özenin gösterilmesi de sıklıkla askerî kurumlar ile paylaşılmaktaydı¹⁹. Zira her sene eylül ayında eğitim-öğretim faaliyetine başlayan mekteplerin geçici olarak amacı dışında kullanılması hem mektebe zarar vermekte hem de talebelerin eğitim görmesine sekte vurmaktaydı²⁰. Buna rağmen Harbiye Nezareti, özellikle bina temininin zor olduğu taşrada kamu binalarına el koyarak bu kanuna aykırı hareket etmekteydi²¹. Bu konuda merkezde yer alıp o dönemde en fazla gündemi meşgul eden mekteplerin başında, İstanbul Vefa Sultanisi gelmekteydi. Harbin başlamasıyla birlikte askeriyenin el koyduğu Vefa Sultanisi, Harbiye Nezareti'nin direktifleri doğrultusunda daha sonra tahliye edilse de mektebin boşaltıldıktan sonraki vaziyeti tedrisata engel teşkil etmekteydi. Kapı ve pencereleri kırılmış, odaları harap durumda olan mektep, ivedilikle onarıma ihtiyaç

18 BOA, MF. İBT. 606 / 32. Konuyla ilgili diğer bir bahis ise düvel-i muhasamaya ait olup Osmanlı Devleti tarafından işgal edilen manastır, mektep ve sair kurumlar için nasıl bir uygulama yapılacağıyla alakalıydı. Bununla ilgili Meclis-i Vükela, 12 Ekim 1915 tarihinde bir karar almıştı. El konulan bu tarz yapıların bir komisyon teşkilıyla tespitinin yapılması için karardan önceki öneriye binaen Meclis-i Vükela, Hariciye ve Maarif nezaretleri memurlarından oluşan bir komisyon kurulduktan sonra, yabancılara ait bu müesseselerin hukukunun araştırılmasına karar vermişti. Bkz. BOA, MV. 199 / 52. Harp sebebiyle işgal edilen yabancılara ait mekteplerde zarar gören eşyaların tespit edilmesi için de bir komisyon teşkil edilmişti. Hatta bu hususta binalarda korumasız kalan eşyalar ve sair malzemenin zarar görmesini engellemek için Maarif Nezareti, müfettiş dahi görevlendirmişti. Bkz. BOA, MF. İMF. 72 / 32; BOA, MF. İMF. 72 / 86.

19 BOA, MF. İBT. 555 / 20. Bu mektepler arasında bulunup ve en köklü darülmualimin mekteplerinden sayılan Balikesir Darülmualimin Mektebi de Üçüncü Talimgah Alayı'nın zaptı altındaydı. Karesi Maarif Müdürlüğü'nün binanın bir an önce tahliye edilmesiyle alakalı gösterdiği gayretler neticesinde Harbiye Nezareti daha fazla direniş gösteremedi ve binanın boşaltılması için emir verildi. Diğer yandan taşra maarif idareleri ve Maarif Nezareti, özellikle darülmualimin, sultani ve numune mekteplerinin tahliye edilmesi konusunda savaş süresince her zaman ısrarını sürdürecekti. Bkz. BOA, MF. İBT. 556 / 26; BOA, MF. İBT. 556 / 75; BOA, MF. İBT. 556 / 76; MF. İBT. 558 / 35.

20 BOA, MF. İBT. 594 / 50. Maarif Nezareti'ne bağlı mektep binalarının bir kısmı da seferberlik şartlarında Hilal-i Ahmer'e verilmişti. Nezaret, kullanımdan doğan zarar ve ziyanın ortaya çıkaracağı tamir masraflarını, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne yüklemekteydi. İstanbul Maarif Müdürlüğü'nün, askeriyeye tarafından zapt edilen mektep binalarının nasıl tamir edileceğine dönük çözüm arayışlarında Nezaret, bu taahhülle binalarının zorunlu şartlarda kullanılabileceğine dair fikir serdetmişti. Bkz. BOA, MF. İMF. 40 / 76-1. Zira bu hususta yaşanan problemlerde tek çözüm olarak, binalar askeriyeye teslim edilirken tanzim edilmesi istenen taahhüt senetleri görülmekteydi. Bkz. BOA, MF. İMF. 40 / 87. Maarif Nezareti bu konuda attığı adımlarda, "Seferberlikte Vaz-ı Yed Edilecek Emakin ve Mebani Hakkında Kanun" doğrultusunda hareket etmekte ve Harbiye Nezareti ile irtibat kurarken zarar ve ziyanın tazminini ilgili kanun maddesine dayandırmak ve tanzim edilecek senedin, mahalli ihtiyar heyeti ve yörenin en büyük zabıtinden oluşan komisyon tarafından kendilerine iletilmesini sağlamaya çalışmaktaydı. Bkz. BOA, MF. İMF. 78 / 96; BOA, MF. İMF. 79 / 65.

21 BOA, MF. İBT. 570 / 63. Seferberlik sırasında bazı mektepler birkaç kez işgal edilmiş ve boşaltılmasının ardından eğitim-öğretim için hazırlanan mekteplerin zapt edilme girişimleri, Maarif idarelerini zor durumda bırakmıştı. Mektepler hiç olmazsa artık kendi binalarında, umumi imtihanlar bitine kadar askeriyenin kendilerine müsaade etmelerini istemekteydi. Bkz. BOA, MF. İMF. 71 / 66. Diğer yandan el konulacak mektep binalarında dahi bir bürokratik işleyiş vardı. Askerler, binalara el koymadan evvel bölgenin en büyük mülki idarecisine başvurmak zorundaydı. Bkz. BOA, MF. İMF. 126 / 65.

duymaktaydı. Bu husus da kurumlar arasında ayrı problemlerin doğmasına sebebiyet vermekteydi. Zira askeriye tarafından kullanımı sonrası ciddi oranda zarar gören mektep binalarının kim tarafından, hangi bütçeyle ve ne zaman tamir edileceği, belirsiz ve zorlu bir sürecin başlangıcı demektir²².

Öte yandan İstanbul Kasımpaşa'da bulunan ve merkezî bir yerde konumlanan Kasımpaşa Zükur Mekteb-i İbtidaisi de Harbiye Nezareti tarafından zapt edilmiş ve Bahriye Hastanesi'nin bünyesine katılmıştı. Amacı dışında kullanılan ve tedrisata başlama tarihi geçmesine rağmen boşaltılmayan binanın, yapılan girişimler neticesinde tahliyesine güçlüklerle karar verilmişti²³. Erenköy Sahra-yı Cedit'te bulunan Said Ziver Bey Vakıf Mektebi de askeriye tarafından iki yıl zapt edilmiş, mektebe bu kadar uzun süre el konulma sebebi ise bir türlü anlaşılammıştı²⁴. Yine Anadolu'nun önemli eğitim yuvaları arasında sayılan Ankara Darülmualimin Mektebi'ne ait hastane de askeriye tarafından zapt edilmiş, tüm çabalara rağmen Başkumandanlık Vekaleti, tahliyenin gerçekleşmemesi için direnmeyi tercih etmişti²⁵.

Anadolu'nun belli bölgelerinde, Harbiye Nezareti'nin direnişini kıracak ve cesur addedilebilecek birtakım hamleler de yapılmaktaydı. Bu hamlelerden biri, askeriye tarafından el konulmak istenen Menteşe Sultanisi ile orada bulunan inas mektebi binalarının tahliye edilmesine karşı yapılmıştı. Askeriyenin bu noktadaki ısrarlı tutumunu gören yerel idare, durumu Maarif Nezareti'ne bildirmiş, Nezaret de bu hususta asla taviz verilmemesini salık vermişti²⁶. Aksi istikamette, Anadolu dışında, durum biraz daha farklıydı. Suriye coğrafyasında yer alan birçok mektep binası, askeriye tarafından zaptından kaçmamaktaydı. Zira bölgedeki en hacimli ve işlevsel kamu binaları, Maarif Nezareti'nin elindeydi. Bu doğrultuda Harbiye Nezareti, yeni bir çözüm üretene kadar büyük oranda o bölgedeki sultani ve darülmualimin mekteplerini savaş boyunca kullanmayı sürdürdü²⁷. Maarif idaresi ve yerel idare bu işgallere köklü bir çözüm üretmezken, alternatif olarak boş mektep binalarına taşınma yöntemiyle mekteplerin eğitime devam etmesi sağlanıyordu²⁸. Diğer yandan Osmanlı Devleti, kendi tebaası olan ama Müslümanlara ait olmayan mektepleri de askeri amaçlarla kullanmaktaydı. Özellikle İstanbul'da yer alan birçok Ermeni mektebi, bunların başında gelmekteydi. Bu mekteplerin işgali, eğitimin aksamasına yol açarken Ermeni çocuklar, derslerini kilise odalarında almak zorunda

22 BOA, MF. İBT. 567 / 63. Çok daha sonraları Harbiye Nezareti, bu konuda sorumluluk üstlenecek ve elden geldiği kadarıyla hasar gören mektep binalarının tamiratına girişecekti. Bkz. BOA, MF. İBT. 656 / 81. Askeriyenin zapt ettiği ve zarar verdiği mektepler arasında yer alan Bakırköy Hamdi Paşa Mektebi için bkz. BOA, MF. İMF. 163 / 34.
23 BOA, MF. İBT. 597 / 17. İstanbul'da bazı mektepler askeriye tarafından doğrudan zapt edilmese de mektep binalarına komşu yapıların askeriye tarafından eline geçmesi de talebeleri etkilemekteydi. Mesela Kuruçeşme İbtidai Mektebi'ne bitişik binayı zapt eden askerler, yanında bulunan mektebin arazine girerek talebelerin uygulama derslerini yapmalarına ve teneffüslerde oyun oynamalarına engel oluyordu. Bkz. BOA, MF. İMF. 128 / 98.

24 BOA, MF. İMF. 159 / 89.

25 BOA, MF. İBT. 602 / 16-1; BOA, MF. İBT. 665 / 111; BOA, MF. İBT. 671 / 7.

26 BOA, MF. İBT. 602 / 16-2-3. Askeriye, sadece Müslümanların eğitim gördüğü binalara değil, yabancılarla ait binalara da savaş şartlarında el koymaya başlamıştı. Bunlar arasında en fazla ön plana çıkan, Amerikan Board misyonerlerinin yoğun olarak faaliyet yürüttüğü ve birçok yabancı mektebi bünyesinde barındıran Mamuretülâziz vilayeti idi. Bkz. BOA, MF. İBT. 614 / 52-1. Askeriye tarafından işgal edilen İstanbul ve taşradaki mektep binalarının bilhassa askeri depo, revir ve nekahethane olarak kullanıldığı görülmekteydi. Bkz. BOA, MF. İBT. 622 / 23-2; BOA, MF. İBT. 626 / 58.

27 BOA, MF. İBT. 631 / 55.

28 BOA, MF. İBT. 671 / 43-2

I. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında El Konulan Mektepler Üzerine Bir Değerlendirme

kalmaktaydı²⁹. Kiliseler tahsis edecek mekân bulamadıkları zaman eğitim, kiralanan binalarda devam ettirilmekteydi³⁰.

Bunun dışında ortaya çıkan en büyük sorunlardan biri de devletin mektep binalarını zaptıyla yaşanan işsizlik probleminiydi. Harp şartlarında eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmeye gayret gösteren Maarif Nezareti, askeriyenin kullanımına aldığı binaları tahliye etmeye çalışırken, mekteplerde görevli muallim ve idarecilerinin şikayetleriyle karşı karşıya kalmaktaydı. Muallimler, zapt edilen mektep binalarının yerine yenileri bulununcaya dek ki eğer orduda görevli değillerse aktif çalışma hayatından uzak kalmaktaydılar. Bu durum da onların, geçimlerini temin edip hayatlarını idame ettirecek bir maaş almalarına engel olmaktadır³¹.

İtilaf devletlerinin işgal ettiği mektepler konusuna geçmeden önce, Osmanlı Devleti'nin gerek Anadolu'da gerekse de İstanbul'da başlayan işgaller öncesi, bir açıdan İtilaf devletlerine karşılık vermek için, bu devletlere ait birçok kuruma ve köklü okula el koyduğu da görülmekteydi. Osmanlı Devleti bunun yasal zeminini, 8 Eylül 1914 tarihinde kaldırdığını ilan ettiği kapitülasyonlarla ilgili talimatnameye dayanarak oluşturmuştu. "*İmtiyazat-ı Ecnebiyenin Lağvından Dolayı Memurine Tebliğ Olunacak Talimatname*" başlığını taşıyan ve dönemin memurları için el kitabı hükmündeki bu talimatname, yabancılara daha önce verilen ayrıcalıkları tamamen iptal etmekteydi³². Yine Osmanlı Devleti bu konuyla ilgili, 18 Kasım 1914 tarihinde Meclis-i Vükela'da bir karar alarak, yabancılara ait kurumlara nasıl el koyacağı hakkında yirmi beş maddelik de bir zabıtname hazırladı. Bu zabıtnamenin yirmi beşinci maddesi;

*"Düvel-i muhasıma ve tebasına mensup bi'l-umum müessesat-ı tedrisiyye ilga ve tahliyye ve binaları icabına göre hükümetçe istimal edilecek ve erken ve müstahdemine memleket haricine ihraç olunacaktır. Müessesat-ı saireden yalnız kilise ve hastane ve eytamhane bu hükümden müstesna olup kiliseler kemaifi's-sabık ibadete hasr olunacak ve eytamhane ve hastaneler hükümet-i seniyye tarafından doğrudan doğruya veya bi'l-vasıta idare edilecektir."*³³ şeklindeydi. Maddenin içerisinde hastaneler ayrı tutulmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin, 1916 yılında el koyduğu yabancılara ait kurumlar arasında hastanelerin de bulunduğu görülmekteydi. Bu kurumların birçoğu, Osmanlı topraklarında çeşitli zamanlarda açılan yabancı misyoner okullarıydı. 1916 yılında gerçekleşen el koyma olayı, İstanbul Maarif Müdürlüğü ve Maarif Nezareti arasında gerçekleşen yazışmalarla planlı bir şekilde hayata geçirildi. Osmanlı Devleti tarafından "Düvel-i Muhasama" yani düşman devlet olarak kabul gören bu devletlerin hastaneleri ve okullarına resmi olarak, Maarif Nezareti tarafından çeşitli amaçlarda kullanılmak üzere el konuldu. İtilaf devletlerine ait olup İstanbul'da bulunan altmış iki kurumun, görevlendirilen müfettişler ve memurlar kanalıyla yüzölçümleri ve planları çıkartılmaya çalışıldı³⁴. Bu kurumlardan nasıl yararlanılacağı üzerine değerlendirmede bulunuldu ve binalar, Maarif Nezareti'nin

29 BOA, MF. İMF. 126 / 78-1. Osmanlı Devleti, Rumlara ait mektepleri zapt ederken, genel olarak küçük ve talebesi az olanları tercih etmeye çalışmaktaydı. Bkz. BOA, MF. İMF. 142 / 85.

30 BOA, MF. İMF. 185 / 27.

31 BOA, MF. İBT. 556 / 33.

32 Şamil Mutlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999, s. 19-20.

33 Mutlu, a.g.t., s. 24.

34 BOA, MF. İMF. 160 / 28-5.

envanterine kaydedildi. Binalar; Fransız, İngiliz, Rus ve İtalyanlara aitti. Listesi düzenlenen bu devletlere ait binaların cinsi, mevkileri ve hangi amaca hizmet ettikleri detaylandırıldı. Bu liste içerisinde yer alan ve en eskisi XVI. yüzyılda açılan³⁵ Fransızlara ait binalardan önemlileri şu şekildeydi;

- Pangaltı'da Freres de la Doctrine Chretiennes Zükur Mektebi
- Pangaltı'da Notre Dame de Sion İnas Mektebi
- Şişli'de Oryantal Dö Lape Hastanesi
- Feriköy'de Soeurs Georgiens Karma Mektebi
- Feriköy'de St. Jean Chrysostome des Freres de la Doctrine Chretiennes Zükur Mektebi
- Beyoğlu'nda Soeurs de Charte Karma Mektebi
- Beyoğlu'nda St. Pulcherie de Lazaristes Zükur Mektebi
- Humbaracı Yokuşu'nda Fever Zükur Mektebi
- Beyoğlu'nda Madam de Schafter İnas Mektebi
- St. Jean Batist Zükur Mektebi
- St Michel Freres de la Doctrine Chretiennes Zükur Mektebi
- Beyoğlu'nda St. Louis des Peres Capucin Zükur Mektebi
- St. Elizabeth de Soeurs Franciscaines İnas Mektebi
- Tophane'de St. Joseph İnas Mektebi
- Beyoğlu'nda St. Joseph de Peres Georgiens Zükur Mektebi
- Beyoğlu'nda St. Benoit Lazaristes Zükur Mektebi
- Beyoğlu'nda St. Benoit Soeurs Chretiennes İnas Mektebi
- Kumkapı'da Augustins de l'Assomption Zükur Mektebi
- Bakırköy'de Freres Maristes Zükur Mektebi
- Ayastefanos'ta (Yeşilköy) Capucin İnas Koleji
- St. Lazarist Zükur Mektebi
- Soeurs Chretiennes İnas Mektebi
- Ortaköy'de Madame Alberti İnas Mektebi
- Üsküdar'da Freres Maristes Zükur Mektebi

³⁵ Katolik mezhebinin tarikatlarına ait bu misyoner okullarıyla ilgili birtakım detaylar için bkz. İlnur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 111-122.

I. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında El Konulan Mektepler Üzerine Bir Değerlendirme

- Haydarpaşa'da Souers Oblat İnas Mektebi
- Kadıköy'de Notre Dame de Orientales Zükur Mektebi
- Kadıköy'de Immaculee Conception Zükur Mektebi³⁶
- Kadıköy'de Faure Zükur Koleji
- Kadıköy'de St. Joseph Zükur Mektebi
- Fenerbahçe'de Soeurs Oblates de l' Assomption İnas Mektebi
- Fenerbahçe'de Augustins de l' Assomption Zükur Mektebi
- Büyükkada'da St. Antoine de Soeurs Oblat Zükur Mektebi
- Büyükkada'da Capucin St. Antoine İnas Mektebi
- Galata'da St. Pierre İnas Mektebi
- Bakırköy'de Soeurs Dominican İnas Mektebi
- Büyükdere'de Mineurs Convantuels İnas Mektebi
- Bebek'te Dominican Lazaristes İnas Mektebi
- Kandilli'de Madame de Schafter İnas Mektebi
- Beykoz'da Freres Mineurs Convantuels İnas Mektebi³⁷

Yine bu liste içerisinde yer alan İngiliz, Rus ve İtalyanlara ait binaların öne çıkanları:

- Beyoğlu'nda High School İngiliz İnas Mektebi
- Hasköy'de George of Scotland İskoç Karma Mektebi
- Karma Rus Mektebi
- Rus Ticaret Mektebi
- Beyoğlu Rus Papaz Mektebi
- Feriköy İtalyan Zükur Mektebi
- Beyoğlu İtalyan İnas İdadisi
- Beyoğlu İtalyan Ticaret Mektebi

³⁶ Bu mektep binası, Osmanlı Devleti tarafından Cem Sultan Numune Mektebi'ne tahsis edilmişti. Bkz. BOA, MF. İMF. 145 / 52.

³⁷ BOA, MF. İMF. 174 / 76-1-1,2. Yukarıda listelenen okullar, Fransızların Osmanlı topraklarında yüzyıllar boyunca misyonerlik faaliyeti yürüten okulları arasındaydı. Birçoğu ruhsatsız faaliyet gösteren bu okullar, 1901 yılında Fransızlarla imzalanan antlaşma gereğince, Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınacaktı. Bkz. Mutlu, a.g.t., s. 132.

- Beyoğlu İtalyan Zükur İbtidaisi şeklindeydi³⁸.

Osmanlı Devleti, el koyduğu bu kurumların bazısını fakülte, bazısını polis merkezi, bazısını da askeri amaçla kullanmıştı. Mekteplere ait kira bedelleri, okul idaresi tarafından karşılanmaktaydı³⁹. 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi'yle beraber bu okullar tekrar açıldı. İtilaf devletlerinin İstanbul'u ve Anadolu'yu işgaliyle beraber Osmanlı Devleti'nin el koyduğu tüm binalar, tekrar bu devletlerin eline geçti. Bu okullar, İtilaf devletlerinin amacı doğrultusunda faaliyetleri devam ederken, daha sonraki yıllarda yenilerinin de açıldığı görüldü⁴⁰.

B. YABANCI DEVLETLER TARAFINDAN EL KONULAN MEKTEPLER VE BUNA BAĞLI OLARAK ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

Cihan Harbi dolayısıyla Harbiye Nezareti'nin kanunen hakkı olmasa da el koymak zorunda kaldığı mekteplere, gerek Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya gerekse de işgal İstanbul'unda itilaf devletleri de el koymaktaydı. Savaş sırasında Osmanlı Devleti ile aynı safta yer alan Almanya, bu konuda Harbiye Nezareti'nin de bilgisi dahilinde, özellikle İstanbul'da bazı mekteplere el koymuştu.⁴¹ Mesela bunların içerisinde dikkat çeken İstanbul Alaaddin Paşa Mektebi'nin konferans salonu, Alman hasta bakıcıları için tahsis edilmişti. Uzun bir süredir kullanılmayan salonun boşaltılmasında güçlükler yaşanacak ve Maarif Nezareti, konuyu sürekli Harbiye Nezareti'ne bildirmek zorunda kalacaktı⁴².

1918 yılında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra başlayan Anadolu'daki işgaller ve özellikle 16 Mart 1920 yılında, İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerinin İstanbul'un işgal edileceğini bildirmesiyle⁴³, Osmanlı coğrafyasında eğitim-öğretimin devamlılığı ve mektepler açısından yeni bir süreç başlayacaktı. İngilizler, Maarif Nezareti'nin elindeki binalara el koymaktan çekinmeyen devletler arasında başı çekmekteydi. Bu devlet, henüz İstanbul resmen işgal edilmeden Anadolu'da; özellikle darümuallimin, idadi ve ibtidai mekteplerine el koyup orada ikamet etmek için harekete geçmişti. Devlet, yerel yöneticilere bu konuda talimatlar gönderiyor ve mekteplerin katıyen işgal kuvvetlerine teslim edilmemesi için direniş gösterilmesini emrediyordu⁴⁴.

İtilaf devletleri safında yer alan İtalyanlar da İngilizler'in Anadolu'da yaptığı işgale iştirak eden devletler arasındaydı. Konya bölgesinin işgali kendisine verilen İtalyanlar, bu konuda en az İngilizler kadar cesur bir tavır sergilemekteydi. Daha evvel İngilizlerin Konya'da bölgenin en önemli mekteplerinden Konya Darümuallimini'ni işgalinin ardından, sıra İtalyanlara gelmişti. Konya Darümuallimini, İngiliz işgali dolayısıyla Jandarma Mektebi'ne nakletmişti. Burada yıl sonu imtihanlarını gerçekleştiren ve mektebine taşınmayı bekleyen muallimler ve idare, İngilizlerin binayı boşaltmasının ardından, bu sefer müştemilatın

38 BOA, MF. İMF. 174 / 76-1-2.

39 BOA, MF. İMF. 146 / 21.

40 Mutlu, a.g.t., s. 173-174; BOA, MF. İMF. 142 / 116.

41 Savaş sırasında Çanakkale'de yaşananlar, uluslararası hukuk normlarının çok dışındaydı. Bölgede işgal edilen mekteplerin haricinde İtilaf devletleri, mektepleri de bombalamaktaydı. Konuyla ilgili detaylar için bkz. İsmail Sabah, *Çanakkale Savaşlarının Eğitim Kurumuna Etkisi (1914-1916)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 95-102.

42 BOA, MF. İBT. 570 / 25.

43 Ş. Can Erdem, "İtilâf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XXI., S: 62, 2005, s. 679.

44 BOA, MF. İBT. 673 / 108; BOA, MF. İBT. 677 / 93.

I. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında El Konulan Mektepler Üzerine Bir Değerlendirme

İtalyanlar tarafından işgal edilmesiyle karşı karşıya kalmıştı. Bu işgal, yerel yönetimin halledebileceği cinsten olmaması hasebiyle konu, üst mercilere taşındı⁴⁵ lakin işgal sebebiyle uzun süre o binada eğitim-öğretim faaliyetine başlanamadı.⁴⁶

Anadolu'da işgaller devam ederken Osmanlı Devleti, bir nevi misilleme kabilinden strateji geliştirmeye çalışmaktaydı. Mekteplerin işgal kuvvetleri tarafından ele geçirilmesinin yarattığı sıkıntıyı gören merkezî hükümet, hukuki ve siyasi neticelerini göz önünde bulundurmadan yabancıların okullarına el koymaya başlamıştı⁴⁷. Ancak bu teşebbüs de eğitim-öğretimin sekteye uğramasının önünü alamadı. Zira işgal kuvvetleri, bu konuda çok daha organize hareket etmekteydi. İtilaf devletlerinin Anadolu'da işgal ettiği mekteplerde eğitim aksarken devlet, öğrencileri işgal edilmeyen çeşit mekteplere sevk ederek eğitim görmelerinin devamını sağlamaya çalışmaktaydı⁴⁸. Hatta İngilizler, bazı bölgelerden çekildikten sonra Yunan işgaline düşen Anadolu'da⁴⁹, mekteplerin Rum ve Ermeni muhacirlerin iskanı için kullanıldığına da tesadüf edilmekteydi⁵⁰.

İtilaf devletlerinin Anadolu'daki işgal girişimleriyle beraber asıl hedefleri olan İstanbul da bundan nasibini alacaktı. Lord Curzon tarafından 6 Mart 1920'de Amiral de Robeck'e ulaştırılan ve Yüksek Konsey kararı olduğu belirtilen dört maddelik talimatın ilk maddesinde İstanbul'un, müttefik kuvvetler tarafından işgal edileceği beyan edilmekteydi. Eğer Osmanlı Devleti, nihai barışa giden süreçte, talimatta yer verilen maddelere aykırı hareket ederse, barış şartlarının çok daha ağır olacağı ifade edilmekteydi⁵¹. Bu sürecin hemen öncesinde Yunan subaylar da İstanbul'a gelmiş ve patrikhanenin talebi doğrultusunda Rum mekteplerindeki talebeleri, şehirde ihtilal ve ayaklanma hareketi çıkarmak için eğitmeye başlamıştı⁵². İşgal kuvvetlerinin İstanbul'da yaptığı birçok uygulama, hukuksal zeminde yürütülmeyen cinstendi. Sadece mekteplerin işgaliyle kalmayan işgal güçleri, şahsi haneleri de zapt ederek şehirdeki Müslüman nüfusun demografik yapısını değiştirecek bazı hamlelerde de bulunmaktaydı. Bu doğrultuda azınlıkları memnun edecek adımlar atan işgalciler, zapt ettikleri haneleri, gayrimüslimlere vermek için yoğun bir çaba içerisindeydi⁵³.

İşgal kuvvetlerinin gerek İstanbul'un resmen işgalinde gerekse de öncesinde işgal ettiği mektep binalarına baktığımızda İngilizler İstanbul'da;

45 BOA, MF. İBT. 682 / 17.

46 İtalyanlar tarafından işgal edilen Konya Darümuallimini'nde eğitim yapılamamaktaydı. Çözüm olarak vilayet, kendisine ait olup cüzi bir bedel karşılığında şahıslar tarafından kiralanan haneleri darümuallimin mektebine dönüştürmeyi düşünerek eğitimi devam ettirmek istemektedir. Bkz. BOA, MF. İBT. 687 / 2.

47 Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007, s. 170.

48 BOA, MF. İBT. 686 / 62.

49 İngilizler, İstanbul resmen işgal edilmeden evvel şehre ciddi manada bir askerî çıkarma yapmıştı. Türklere ait resmi ve gayri resmi binaları işgal eden İngilizler, başta Harbiye Mektebi olmak üzere Askeri Mektepler Müfettişlik binası, Pendik ve Maltepe'de bulunan talimgâhları boşalttıracak buralara askerlerini ikame etmişti. Bkz. Zekeriyâ Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XVIII, S: 53, 2002, s. 335.

50 BOA, MF. İBT. 708 / 89.

51 Fahir Armaoğlu, "İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920)", Belleten, C. 62, S: 234, 1998, s. 479.

52 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009, s. 183.

53 Mehmet Okur, "İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükümetleri Üzerindeki Baskıları ve Hükümetlerin Tutumu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 19, S: 57, 2003, s. 1144.

- Rumelikavağı Türk Topçu Mektebi
- Pangaaltı Harbiye Mektebi
- Haydarpaşa Alman Mektebi
- Haceler Mektebi
- Tophane Çıracık Mektebi
- İtalyan Senpiyer Mektebi
- Haydarpaşa Tıbbiye Mektebi
- Türk Telgraf Mektebi
- Üsküdar Sultanisi
- Teyyare Mektebi
- Mühendis Mektebi
- Beylerbeyi İhtiyat Zabıt Mektebi
- Bahriye Topçu Mektebi
- Gazi Osman Paşa Mektebi'nin içerisinde yer aldığı birçok önemli eğitim kurumunu,

Millî Mücadele'nin başladığı yıllarda dahi ellerinde tutmuşlardı.⁵⁴ Keza Fransızlar da aynı şekilde İstanbul'da bulunan birçok mektebi zapt eden devletler arasındaydı. Bu mektepler arasında:

- Bakırköy Ana İnas Mektebi
- Beyoğlu Rum Mektebi
- Beyoğlu Alman Mektebi
- Nişantaşı Sultanisi
- Beyoğlu Bulgar Mektebi
- Samatya Ermeni Katolik Zükür Mektebi
- Sütülcü Osmanlı Endaht Mektebi
- Süleymaniye Jandarma Mektebi
- Beyoğlu Zoğrafyan Mektebi
- Heybeliada Rum İlahiyat Mektebi

⁵⁴ Deniz İbrahim Yiğit, *İstanbul'un İşgalinde Mülkî ve Askerî Binalar (1920-1923)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 34-35.

I. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında El Konulan Mektepler Üzerine Bir Değerlendirme

- Heybeliada İnas ve Zükur Mektebi

- Heybeliada Bahriye Mektebi gibi İstanbul'un gözde eğitim kurumları yer almaktaydı⁵⁵.

İşgal kuvvetlerinin zapt etmeye çalışıp ele geçirmekte zorlandığı ve merkezi idarenin direniş gösterdiği mektepler de bulunmaktaydı. Bunların başında, Galatasaray Sultanisi gelmekteydi. İtalyanlar, bu konuda yoğun faaliyetler yürütse de bir netice elde edememişti.⁵⁶ Ancak İstanbul'un en önemli eğitim yuvalarından olan Darülfünun için aynı şeyi söylemek mümkün değildi. İstanbul'un bu güzide kurumu da işgal kuvvetleri tarafından zapt edilmiş ve mektep, askerî amaçlar doğrultusunda kullanılmıştı⁵⁷. Netice itibarıyla bakıldığında işgal güçleri, gerek İstanbul'un resmen işgalinden evvel gerekse de sonrasında, birçok kamu binasını zapt ettiği gibi eğitim yuvası mektepleri de zapt etmişti. Bu durumun nihayete ermesi büyük oranda Anadolu'da Millî Mücadele'nin yaşandığı yılların ortasına rastlayacak ve işgal edilen mekteplerde uzun süre eğitim-öğretim yapılması zor olacak ya da hiç mümkün olmayacaktı.

SONUÇ

İttifak devletleri safında I. Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti, topyekûn harp olarak nitelenen bu harpte tüm imkanlarını seferber etmek için gayret göstermişti. Başta bir harbin en temel unsurlarından olan insanını cephelere sevk etmek için kanun çıkaran Osmanlı Devleti, düşman kuvvetlerine karşı bu çabasının yeterli olmayacağını da bilmekteydi. Savaş sırasında, devletin elinde bulunan kamu binalarının askerî amaçlar doğrultusunda kullanılması, tabii karşılanacak bir uygulamaydı. Osmanlı Devleti de bu amaç doğrultusunda, Harbiye Nezareti'nin gerek asker ikamesi gerek malzeme deposu gerekse de sair hizmetlerinde kullanacağı yapıların yetersiz olması dolayısıyla, I. Dünya Savaşı'nın başlamasından uzun bir süre sonra bir kanuni düzenleme yapmak suretiyle askeriyenin ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştı. Bu düzenleme, savaş dolayısıyla devlet tarafından el konulup, askerî ihtiyaçları karşılamak için kullanılacak arazi, işletme ve çeşitli hizmetlerde kullanılan binaları kapsamaktaydı. Bu kanunu geriye dönük olarak işletecek maddeyi metin içerisine ilave ederek yayınlayan devlet, eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmek zorunda olduğu mektep binalarını müstesna tutmuştu.

Ancak ilgili kanunda yer almamasına rağmen Harbiye Nezareti, kanun yayınlanmadan önce dahi gerek İstanbul'da gerekse de Anadolu'da eğitim veren mektep binalarını zapt etmeye başlamıştı. Çoğunlukla zorunluluktan ama izinsiz gerçekleşen bu zaptlar, eğitim faaliyetlerinin yürütülmesine engel olmaktaydı. Maarif Nezareti bu işgaller karşısında yerelden gelen çağrılarını değerlendiriyor ve durumu Harbiye Nezareti ile paylaşıyordu ancak tespit edildiği kadarıyla Harbiye Nezareti, birçok talebi yanıtız bırakmaktaydı. Elindeki binaların yetersiz oluşu ve özellikle Anadolu'da en işlevsel binaların mektep binaları olması dolayısıyla Harbiye Nezareti, işgal ettiği mektepleri yıllarca boşaltmadı. Bu mektepler, askeriyenin elinde kaldığı süre zarfında ciddi oranda hasar gördü ve en temelde eğitim gören öğrenciler, tahsillerine devam etmekte çok büyük zorluklar yaşadılar. Savaşın yol açtığı bu durumun en büyük zararlarından biri olarak telakki edilebilecek eğitim-öğretimin kesintiye uğraması meselesi, savaş sürecinde devam etti. Geçici çözüm olarak bu durum

55 Yiğit, a.g.t., s. 35-36.

56 BOA, MF. ALY. 149 / 29.

57 BOA, MF. ALY. 150 / 58.

karşısında Maarif Nezareti, işgal edilmeyen mektepleri işgal edilen mekteplerdeki öğrencilerle bir binada birleştirmek suretiyle meseleyi halletmeye çalıştı. Ancak bu girişim de Osmanlı coğrafyasının her bölgesinde uygulanamadığı için derde deva olmadı.

Osmanlı Devleti'nin zapt ettiği mekteplerde zikredilen açılardan ortaya çıkan sorunlar savaş boyunca devam ederken, itilaf devletlerinin İstanbul'u ve Anadolu'yu işgal etmeye başlamasıyla durum başka bir boyuta tahvil oldu. Zaten büyük oranda kullanılmayan mektep binaları, işgal kuvvetlerinin tasarrufu altına girerek askerlerinin hizmetine sunuldu. Osmanlı Devleti; Anadolu'da ve İstanbul'da İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar tarafından işgal edilen darümuallimin, ibtidai ve rüştiye binalarında uzun süre eğitimin aksamasına seyirci kaldı. Bunun en büyük neticesi, Harbiye Nezareti tarafından kullanılan mekteplerde olduğu gibi eğitimin uzun süre yapılamaması oldu. Bu konuda bir diğer fark da hem devletin hem de işgal kuvvetlerinin aynı dönemde mektepleri zapt etmesiyle yaşanan sorunların katlanarak büyümesiydi. İstanbul'un resmen işgaliyle sorun ayyuka çıktı. Artık hem eğitim-öğretim faaliyetleri yapılamaz olmuş hem de binalarda telafisi ciddi masraflarla giderilebilecek zararlar ortaya çıkmıştı. En nihayetinde I. Dünya Savaşı bitse de sorunlar ortadan kalkmış olmadı zira gerek işgal kuvvetleri gerekse de devlet, tüm bu binaları Millî Mücadele'nin başladığı yıllarda da kullanmaya devam etti. Bu durum, cephe yetişmiş insan kaynağını yitiren devletin bir neslinin, cephe gerisinde de ihmal edilmesine ve uzun sürecek bir eğitim-öğretim kesintisine sebep oldu. Her ne kadar bu sürecin eğitim-öğretim faaliyetlerine sekte vurduğu görülse de talebelerin diğer kamu binalarında eğitim gördüğü de bilinmekteydi. Ayrıca itilaf devletleri tarafından işgal edilen askeri mekteplerin çadırılı ordugahlara çekilerek eğitim-öğretim faaliyetine devam ettiği de diğer bir gerçektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

İrade Dosya Usulü

İ. DÜİT. 76 / 18.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemî

MF. İBT. 492 / 62.

MF. İBT. 306 / 67.

MF. İBT. 342 / 13.

MF. İBT. 329 / 34.

MF. İBT. 355 / 66.

MF. İBT. 372 / 2.

MF. İBT. 606 / 32.

MF. İBT. 555 / 20.

MF. İBT. 556 / 26

MF. İBT. 556 / 75

MF. İBT. 556 / 76

MF. İBT. 558 / 35.

I. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında El Konulan Mektepler Üzerine Bir Değerlendirme

- MF. İBT. 594 / 50.
MF. İBT. 570 / 63.
MF. İBT. 567 / 63.
MF. İBT. 597 / 17.
MF. İBT. 602 / 16-1.
MF. İBT. 665 / 111.
MF. İBT. 671 / 7.
MF. İBT. 602 / 16- 2-3.
MF. İBT. 614 / 52-1.
MF. İBT. 622 / 23-2.
MF. İBT. 626 / 58.
MF. İBT. 631 / 55.
MF. İBT. 671 / 43-2.
MF. İBT. 678 / 23.
MF. İBT. 556 / 33.
MF. İBT. 570 / 25.
MF. İBT. 673 / 108.
MF. İBT. 677 / 93.
MF. İBT. 682 / 17.
MF. İBT. 687 / 2.
MF. İBT. 686 / 62.
MF. İBT. 708 / 89.

Maarif Nezareti Mektubi Kalem

MF.MKT. 1209 / 69-70.

Maarif Nezareti İstanbul Maarif Müdüriyeti

- MF. İMF. 47 / 75.
MF. İMF. 72 / 32.
MF. İMF. 72 / 86.
MF. İMF. 48 / 12.
MF. İMF. 40 / 76-1.
MF. İMF. 40 / 87.
MF. İMF. 78 / 96
MF. İMF. 79 / 65.
MF. İMF. 71 / 66.
MF. İMF. 126 / 65.
MF. İMF. 126 / 78.
MF. İMF. 128 / 98
MF. İMF. 142 / 85.

MF. İMF. 142 / 116.

MF. İMF. 145 / 52.

MF. İMF. 146 / 21.

MF. İMF. 159 / 89.

MF. İMF. 160 / 28-5.

MF. İMF. 163 / 34.

MF. İMF. 174 / 76.

MF. İMF. 185 / 27.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı Aliye Dairesi

MF. ALY. 149 / 29.

MF. ALY. 150 / 58.

Meclis-i Vükela Mazbataları

MV. 199 / 52.

Araştırma ve Kaynak Eserler

Armaoğlu, Fahir (1998), “İngiliz Belgelerinde İstanbul’un İşgali (16 Mart 1920)”, Belleten, C. 62, S: 234, 467-494.

Arslan, Mehmet (2015), “Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Asker Alım İşlemleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ, S: 18, s. 219-248.

Beşikçi, Mehmet (2000) “Topyekûn Savaş Kavramı ve Son Dönem Osmanlı Harp Tarihi”, Toplumsal Tarih Dergisi, S: 198, 62-66.

Beşikçi, Mehmet (2013), “On Yıllık Harp ve Topyekûn Seferberlik”, Osmanlı Askeri Tarihi (1792-1918), Editör: Gültekin Yıldız, İstanbul, Timaş Yayınları, 205-226.

Beşikçi, Mehmet (2015), Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.

Bozkurt, Abdurrahman (2009), İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Düstur Tertib-i Sani, (1928), C. 8, İstanbul, Evkaf Matbaası.

Erdem, Ş. Can (2005), “İtilâf Devletleri’nin İstanbul’u Resmen İşgali ve Faaliyetleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XXI., S: 62, 677-694.

Erdem, Yasemin Tümer, (2007), II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi.

Mutlu, Şamil, (1999), Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati, (1332), İstanbul, Matbaa-i Askeriye.

Okur, Mehmet (2003), “İtilâf Devletlerinin İstanbul’daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükûmetleri Üzerindeki Baskıları ve Hükûmetlerin Tutumu”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 19, S: 57, 2003, 1133-1156.

Polat Haydaroğlu, İlknur, (1990), Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

I. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında El Konulan Mektepler Üzerine Bir Değerlendirme

- Sabah, İsmail (2013), *Çanakkale Savaşlarının Eğitim Kurumuna Etkisi (1914-1916)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Shaw, Stanford J. (2014), *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu: Savaşa Giriş*, Ankara, TTK.
- Türkmen, Zekeriya (2002), "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVIII, S: 53, 319-372.
- Uyar, Mesut -Edward J. Erickson (2020), *Osmanlı Askeri Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uyar, Mesut (2020), *Dünya Askeri Tarihi*, İstanbul, İstanbul, Doğu Kütüphanesi.
- Yıldız, Hasan (2020), "Osmanlı'da Medrese Talebelerinin Kur'a İmtihanlarından Muaf Tutulmalarının Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 / 2, 1074-1125.
- Yiğit, Deniz İbrahim, *İstanbul'un İşgalinde Mülkî ve Askerî Binalar (1920-1923)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

DÂHİLİYE VEKÂLETİ VE EMNİYET UMUM MÜDÜRLÜĞÜ BÜTÇE GÖRÜŞMELERİNDE POLİS TEŞKİLATININ SORUNLARI (1939-1960)

THE PROBLEMS OF POLICE ORGANIZATION IN BUDGET DISCUSSIONS OF THE MINISTRY OF INTERIOR AND GENERAL DIRECTORATE OF SECURITY (1939-1960)

Hacı Veli GÖK*

Geliş Tarihi/Received:03.11.2022

Kabul Tarihi/Accepted:27.12.2022

GÖK, Hacı Veli, (2023), "Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü Bütçe Görüşmelerinde Polis Teşkilatının Sorunları (1939-1960)", Belgi Dergisi, S.25, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2023/1, ss. 39-67.

Öz

1939 yılında Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesi ile başlayan II. Dünya Savaşı, tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Bu doğrultuda iç ve dış güvenlik meselesi Türkiye için elzem bir durum olmuştur. Türkiye bu dönem içerisinde bir yandan savaşa girmek için gerekli diplomatik adımları atarken öte yandan da iç istikrarın sağlanması adına güvenlik teşkilatlarına ve iç güvenlik anlayışına önceki dönemlere kıyasla daha özen göstermeye gayret sarf etmiştir. Ancak tüm bu çaba ve gayretlere rağmen güvenlik teşkilatlarında meydana gelen aksamalar ve eksiklikler devlet yönetiminin ve milletvekillerinden gözünden kaçmamış ve bahse konu aksaklıklar TBMM'de gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Dâhiliye Vekâleti ve bağlı kuruluşlar bütçe görüşmeleri, güvenlik teşkilatlarının sorunlarının Meclis kürsüsünde görüşülmesi ve tartışılmasında yegâne araç durumuna gelmiştir. Bahse konu görüşmelerde milletvekilleri ülke çapında güvenlik teşkilatları ile ilgili görmüş oldukları eksiklikleri doğrudan bu teşkilatların bağlı buldukları Dâhiliye Vekilleri önünde gündeme getirme şansı elde etmiş ve bu konuda çözüm önerilerini sıralamışlardır. Çalışmanın konusunu teşkil eden 1939-1960 seneleri incelenerek, aslında Cumhuriyet Halk Partisinin son yıllarını Demokrat Partinin ise ilk yılları baz almıştır. Böylece gerek tek parti iktidarı döneminde gerekse çok partili yaşamın bir sonucu olan Demokrat Parti iktidarı döneminde, Türkiye'nin güvenlik teşkilatlarını teşkil eden Emniyet Umum Müdürlüğü'nün mevzuat ve işleyiş bakımından ne gibi sorunlarının olduğu ve iki iktidar döneminde bu sorunların aşılması adına ne gibi mesafelerin kat edildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Zira böylesi bir çıkarımda bulunulması, polis teşkilatının Cumhuriyet dönemi içerisinde yaşadığı sıkıntı ve sorunların ortaya çıkmasını sağlayacak, polis teşkilatının sorunlar anlamında dününü ve bugününü ortaya çıkarmış olacaktır. Bu amaç doğrultusunda Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmelerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Bütçe Görüşmeleri, Cumhuriyet Halk Partisi, Dâhiliye Vekâleti, Demokrat Parti, Emniyet Umum Müdürlüğü.*

*Dr., Emniyet Genel Müdürlüğü, h.veligok@gmail.com, Kayseri, (<https://orcid.org/0000-0001-7419-0271>).

Abstract

World War II, which started with the German invasion of Poland in 1939, affected Turkey as well as the whole world. In this respect, the issue of internal and external security has been essential for Turkey. During this period, Turkey has taken the necessary diplomatic steps to avoid going to the war, while also making an effort to take more care of its security agencies and internal security understanding in order to ensure domestic stability. However, despite all these efforts, the disruption and shortcomings in the security services did not go unnoticed by the state government and the MPs, and the problems raised in the parliament. In this regard, the Deputies and affiliated parties have become the sole instruments in discussing and debating the issues of security agencies on the Assembly bench. During the debates, MPs had a chance to raise the shortcomings they had seen regarding security agencies across the country directly in front of the Deputies of Internal Affairs, which these agencies are affiliated with, and lined up proposals for solutions. The years 1939-1960, which constitute the subject of the study, are examined and in fact the last years of the Republican Party and the first years of the Democratic Party are taken as the basis. Thus, both during the period of one-party rule and during the period of Democratic Party rule, which is a result of multi-party life, it was tried to be put forward what kind of problems does the General Directorate of Security, which constitutes the security organizations of Turkey, have in terms of legislation and operation, and what kind of progress has been made in order to overcome these problems during the two ruling periods. Because making such an inference will bring light to the troubles and problems that the police force experienced during the Republic period and will reveal the past and present of the police force in terms of problems. In this regard, it is important to examine thoroughly the budget discussions of the Deputies and the Directorate of Security.

Keywords: *Budget Discussion, Republican People's Party, Ministry of Interior, Democratic Party, Security General Directorate.*

1- Giriş

Bireyin en temel ihtiyaçları arasında barınma, gıda ve sağlık gibi ihtiyaçlar yer almaktadır. Ancak güvenlik ihtiyacının sağlanmaması durumunda diğer bütün birincil ihtiyaçların karşılanması konusu tehlike altına girmektedir.¹ Zira güvenliğin tam anlamı ile sağlanmadığı bir atmosferde, kendisini güvende hissetmeyen birey diğer temel ihtiyaçları karşılama noktasında sıkıntılı bir sürece girmektedir. İnsanlık tarihi kadar eski olan ve çeşitli isimler altında günümüze kadar gelen güvenlik kavramı² bu açıdan önem arz etmektedir. Bu bağlamda toplumun huzur, güvenlik ve esenliğinin sağlanması noktasında devletler örfi kanunlar ve yazılı metinler ile genel güvenliğin sağlanması adına kanunlar ve kurallar ortaya koymuşlardır. Bu doğrultuda tesis edilen kurum ve güvenlik teşkilatları aracılığı ile ortaya konulan bu kurallar tatbik edilmiş böylece toplumun huzur, güven ve esenliği sağlanmaya çalışılmıştır. Tüm bunlar ışığında ülkenin iç güvenliği ve kamu düzeninin tesisinden sorumlu olan Dâhiliye Vekâleti bahse konu bu sorumluluğunu kendi uhdesi içerisinde yer alan güvenlik teşkilatları marifetiyle gerçekleştirmiştir.³ Bu bağlamda, Dâhiliye Vekâletine bağlı güvenlik teşkilatları devletin en önemli mekanizmaları arasında yer almıştır. Bu mekanizmaların temel dinamiklerinde meydana gelen bozulmalar ise devlet yapısının yıpranması ile doğrudan ilgilidir. Bunun için TBMM Bütçe görüşmeleri içerisinde yer alan Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü⁴ görüşmeleri çok büyük bir öneme sahiptir. 29 Ekim 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu temel mekanizmalarının sorunları ve bu sorunlara karşı oluşturulmaya çalışılan çözüm önerilerinin ortaya konulması, iç güvenlik ve toplum huzuru açısından önem arz etmektedir.

Bu bağlamda 1923-1939 yılı Dâhiliye Vekâleti ve temel amacı toplum düzenini korumak olan Emniyet Umum Müdürlüğü⁵ bütçe görüşmelerine ana hatları ile değinmek konu bütünlüğü açısından faydalı olacaktır.⁶ 1923-1926 yılları arası Dâhiliye Vekâleti ve bağlı kuruluşlar bütçe görüşmeleri incelendiğinde güvenlik teşkilatlarının sorunları ve çözüm önerileri noktasında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak 1927 yılı bütçe

1 Alparslan Öztürk, Polis Halk İlişkisi Bağlamında Ankara İlinde Karakollarda Çalışan Rütbeli Personelin Rolü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 38.; Eren Korkmaz, Polis Mecmuasına Göre Osmanlı'da Suçlar ve Adli Soruşturma (1913-1922), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2019, s. 66.

2 Yasin Kozak; Olcay Kahraman, "Sivas Vilayeti Polis Teşkilatının Kuruluşu (1885-1893), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.44, S.1, 2020, s.152.

3 Hacı Veli Gök, "İç Güvenlik Bağlamında I. Dönem TBMM'de Dâhiliye Vekâleti ve Bağlı Kuruluşlar Bütçe Görüşmeleri", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, C.53, 2022, s. 126.; Derleyen: İbrahim İrdem, Hüseyin Arslan, "Osmanlı'da ve Türkiye'de İç Güvenlik Politikaları", İç Güvenlik Yönetimi ve Polislik, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2020, s.48.; Bülent Akkaya, "Geçmişten Günümüze Türk Polis Teşkilatında Rütbelere", Turkish Studies, C.8, S.5, 2013, s.60.; Cüneyt Akdeniz, "Polis Mecmuası (1913-1928) Yazılarına Göre Osmanlı Devleti'nde Polis Teşkilatı", Tarih Araştırmaları Dergisi, C.40, S.69, 2021, s.392.; Nurettin Van, "II. Meşrutiyetin İlanından Sonra Polis Teşkilatının Değişimi ve Dönüşümü", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.34, 2012, 281.

4 Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar iç güvenlik asker tarafından sağlanırken, 10 Nisan 1945'te polis teşkilatının kurulması ile birlikte iç güvenlikten polis teşkilatı sorumlu tutulmuştur. Bkz. Ahmet Aslan, "Osmanlı Devleti'nde Polis Teşkilatının Kurulması: Urfa Örneği (1845-1918)", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, S.38, 2020, s.55.

5 Türk Polis Teşkilatının kuruluşu 1845 yılına tarihlendirilmiştir. Bkz. Ali Hakan Seçkinler, İç Güvenlik ve Türk Polis Teşkilatı (1839-1938), İKSAD Yayınları, Ankara, 2021, s. 16.; Halil İbrahim Mil, "Türkiye'de İç Güvenlik Teşkilatları ve Özellikleri", Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, C.5, S.11, 2014, s. 41.; Serdar Ceylan, "Türk Polis Teşkilatının Kuruluşunun 170. Yılı ve Konya Polis Teşkilatının Kuruluşu Özel Sayısı Üzerine", Akademik Sayfalar Dergisi, C.15, S.9, 2015, s.130.

6 Kamil Aydın, "Demokratik Hukuk Devlet Yönetimlerinde Toplum-Polis İlişkilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış: İngiltere ve Türkiye, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.4, S.2, 2010, s. 1.

görüşmelerine göz atıldığında güvenlik teşkilatlarının temel eksikliklerine değinildiği görülmektedir. Bu bağlamda 1927 yılı Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerinde söz alan Dâhiliye Vekili Cemil Bey, jandarma ve polis maaşlarının iyileştirilmesi noktasında açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalara binaen Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Bey; *“Halkın refah, huzur ve saadetini temin noktasında Dahiliye Vekaleti ve memurlarının gösterdiği hizmete teşekkür etmekle beraber, bu vazife ile muvazzah olan memurunin acaba karnını doyuruyor muyuz, doyurmuyor muyuz?”*⁷ ifadeleri 1926 şartlarında güvenlik teşkilatı personellerinin maaş konusunda yetersizliklerine değinmiştir. Öte yandan, polis sorumluluk alanlarının genişlemesi gerekliliğine değinen Cemil Bey, bütçe meselesinden dolayı 1926 yılı için bu amacın gerçekleşemediğinin altını çizmiştir. Öte yandan polis okullarının yetersizliğinden bahseden Cemil Bey, bu okullarla ilgili düzenleme yapmanın şart olduğunun altını çizmiştir.⁸ Bahse konu yıl içerisindeki Emniyet ve Jandarma teşkilatları bütçe görüşmelerinde herhangi bir konuya değinilmemiştir. 1928 Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmelerinde ise polislere tahsis edilen araçların niteliği ve niceliği tartışılmış, bu araçlara yönelik bütçeden ayrılan ödenekler konusu masaya yatırılmıştır.⁹ Jandarma Umum Komutanlığı görüşmelerinde ise Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, harp yıllarında jandarmanın cepheye alınmasının teşkilat yapılanması anlamında jandarmaya zarar verdiğini dile getirmiştir.¹⁰

1929-1935 yıllarına bakıldığında ise bu senede çalışma konusu ile ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. 1936 yılı Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmelerine bakıldığında ise daha önceki yıllarda gündeme gelen polis maaşlarının yetersizliği meselesi Meclis kürsüsüne taşınmıştır. Bu bağlamda söz alan Afyonkarahisar milletvekili Berç Türker’e göre polis çok ağır şartlarda görevini ifa etmektedir. Polis teşkilatı gece ve gündüz demeden canını ortaya koyarak önemli vazifeler ifa etmektedirler. Ancak polis teşkilatı bunca ağır yükün altında görevini sürdürürken aldıkları maaş ne yazık ki, çalışma koşulları ile doğru orantılı değildir. Türker’e göre polis ve jandarma teşkilatı mensuplarının ellerine geçen para cidden azdır ve bilhassa aile sahibi olanlar maddi anlamda çok güçlükler çekmektedirler. Bu durum teşkilat üyelerinin borç para ile geçimlerini sürdürmelerine neden olmaktadır. Türker, bu nokta üzerine Dâhiliye Vekilinin dikkatini çekerek başka fasıllarda tasarrufa gidilmesini ve polis ve jandarma teşkilatına mensup memurların maaşlarında iyileştirmeye gidilmesini talep etmiştir. Öte yandan Türker’e göre bazı bölgelerde bulunan polis karakolları tamire muhtaç ve gayri sıhhi bir haldedir. Türker bu noktalarda da Dâhiliye Vekilinin dikkatini celp ederek soruna çözüm bulmasını istemiştir.¹¹ Türker’in ardından kürsüye gelen Dâhiliye Vekili Şükrü Bey, jandarma mensuplarının maaş konusuna değinerek, Jandarma içerisinde gedikli olan personelin almış oldukları maaşın geçimlerine yeter düzeyde olduğunu dile getirmiştir. Polisin vaziyeti ise eski dönemlere nazaran çok daha iyi durumdadır. Şükrü Bey’e göre yapılan çalışmalar neticesinde her iki teşkilat üyelerinin de maaşlarında ciddi bir iyileştirme yapılacaktır.¹²

7 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, C.31, İctima: IV, Ellinci İctima, (11.04.1927), s. 60.

8 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, C.31, İctima: IV, Ellinci İctima, (11.04.1927), s. 59.

9 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C.3, İctima: I, Altmış Altıncı İnikat, (25.04.1928), s.275-276.

10 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C.3, İctima: I, Altmış Altıncı İnikat, (25.04.1928), s.276.

11 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, C.11, İctima: I, Altmış Sekizinci İnikat, (26.05.1936), s.226.

12 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, C.11, İctima: I, Altmış Sekizinci İnikat, (26.05.1936), s.227.

1937 yılında çalışma konusu ile ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. 1938 senesi Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmelerinde ise 1936 yılı görüşmelerinde Berç Türker'in gündeme getirdiği polis karolarının nicelik açıdan yetersizliği tekrardan gündeme gelmiştir. Bu da biz göstermektedir ki, 1936-1938 arası geçen dönemde bu konuda alınan önlemler yetersiz kalmıştır. Eskişehir Milletvekili İstemat Özdamar, Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmeleri sırasında bu konuyu Meclis kürsüsüne taşımıştır. Özdamar'a göre Türk polisi Cumhuriyet devrinde zor günlerde, mahrumiyet içerisinde sırtına yüklenen idari, adli, mülki ve siyasi çok önemli vazifeler görmüştür. Polis teşkilatı sıcak, soğuk demeden zorlu hava şartlarında görev almış ve fedakârca çalışmıştır. Bu nedenle Dâhiliye Vekili tüm bu durumu göz önünde bulundurarak polis teşkilatının gelişimi doğrultusunda tedbirler almalıdır. Konuşmasını polis karakolları konusuna getiren Özdamar; *"Birkaç defa karakola ziyarete gitmiştim. Görüyoruz ki bir takım karakollar kira ile tutulmuş, polis memurlarımızın sıhhatleri ile gayri mütenasip yerlerdir. Bu binalar polisin sıhhat ve ruhu üzerinde menfi tesir yapıyor. Polis silkini taşıyan bu memurlar, bu gibi köhne ve gayri sıhhi yerlerde ne dereceye kadar vazifelerini yapıyorlar görüyoruz. Takdir ediyoruz ki, yeni karakol binaları yapmaya bütçe gayet kâfidir"*¹³ ifadeleri ile öteden beri polis teşkilatının kanayan yarası pozisyonundaki karakolların niceliği ve niteliği konusuna parmak basmıştır.

2. Cumhuriyet Halk Partisi İktidarı Dönemi

2.1. 1939-1950 Tarihleri Arası Dâhiliye Vekâleti ve Bağlı Kuruluşlar Bütçe Görüşmeleri

2.1.1 Polis Maaşlarının Yetersizliği ve Polis Karakollarının İyileştirilmesi Meselesi

1939 yılı, Türkiye için önem arz eden bir yıldır. Zira 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgali ile birlikte II. Dünya Savaşı resmen başlamıştır. Türkiye tarafını, savaş dışı kalma politikası ile belli etmiş olsa da olası bir savaşa hazırlık yapmaya başlamıştır. Bu hazırlıkların sekteye uğramaması ve Türkiye'nin dışarıda güçlü olabilmesi için öncelikle iç güvenliğini teminat altına alması gerekmektedir. Bu nedenle iç güvenlik teşkilatları arasında yer alan polis teşkilatını güçlü bir vaziyette tutması elzem bir durumdur. Ancak, 1939 Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmeleri incelendiğinde ne yazık ki, Emniyet teşkilatına gereken ehemmiyetin verilmediği anlaşılmaktadır.

1939 Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerinde söz alan Afyonkarahisar Milletvekili Berç Türker, polisin görevinin çok ağır olduğunun altını çizerek konuşmasına başlamıştır. Polis maaşlarının yetersizliğini vurgulayan Türker, *"bir polisin vazifesi başında bulunurken zihninde ailesini geçindirmek kaygısı mevcut olmamalıdır"*¹⁴ ifadeleri ile aslında teşkilatın tüm çalışmalarını etkileyecek bir meseleye parmak bastırmıştır. Ekonomik inkişaf polis teşkilatının işlerini daha iyi yapabilmeleri açısından elzem bir durumdur. Bunun çok iyi farkında olan Türker, konuyu Meclis gündemine getirerek Dâhiliye Vekilinin dikkatini çekmeye çalışmaktadır. Ayrıca Polis karakollarının eksikliklerinin giderilmesi konusunu da gündeme getiren Türker, Dâhiliye Vekâletini bu konuda adım atmaya davet etmiştir.¹⁵ Türker bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır: *"Polis karakollarının tamiri, yenilerinin ve bu günkü ihtiyaca muvafık surette inşası ve bilhassa geceleri sabahlara kadar vazife başında*

13 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, C.25, İçtima: 3, Altmış Beşinci İnikat, (24.05.1938), s.160-161.

14 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C.2, İçtima: F, On Beşinci İnikat, (23.05.1939), s.201.

15 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C.2, İçtima: F, On Beşinci İnikat, (23.05.1939), s.201.

bulunan polislerin istirahatlerinin temini hususlarının muhterem Vekil Bey tarafından lütfen nazarı itibara alınmasını rica ederim."¹⁶ Türker'in gündeme getirdiği konu önemlidir. Zira vatandaş ile polisin ilk iletişimi genellikle polis karakollarında gerçekleştirilmektedir. Bu iletişimde, polisin suç ve suçluya ulaşmasında halkla kuracağı iletişim büyük önem taşımaktadır. Polis karakollarının devleti temsil ettiği ve suçla mücadelede kritik bir öneme sahip olduğu düşünüldüğünde, kamuoyunda devlet imajının zedelenmemesi adına bu müesseselere gerekli bakım, onarım ve diğer eksikliklerin devlet eli ile gerçekleştirilmesi vatandaş nezdinde devlet imajının müspet yönde seyir izlemesi adına önemli bir adım olacaktır.¹⁷ Türker, tam da bu konuda TBMM'nin dikkatini çekmeye çalışmaktadır.

Erzincan Milletvekili Abdülhak Fırat da, aynı oturumda Türker'e destek çıkarak, Türker'in değerlendirmelerine ilaveler yapmıştır. Fırat'a göre atıl durumda olan sadece polis karakolları değildir. Jandarma karakolları da aynı vaziyet içerisinde. Fırat, polis karakollarının sıhhi durumu hakkında Meclisi bilgilendirmiştir. Buna göre polis karakolları gayrisihhi bir vaziyette bulunmaktadır. Oysaki polis sıhhatli olması ile yapılan hizmetin başarısı doğru orantılıdır. Fırat, bu konuda şu değerlendirmeyi yaparak Dâhiliye Vekilinin dikkatini çekmeye çalışmıştır: *"Ekseriyetle, vilayet ve kaza merkezlerinde polisin ve jandarmanın bu kadar izbe bir yerde oturmaları bize kapı altını hatırlatır. Bunların bu kapı altından kurtulmalarını rica ediyorum."*¹⁸ Konuşmasına devam eden Fırat, Türker'in sadece polis karakollarının eksikliklerinden bahsetmesini eleştirmiştir. Ona göre Türker, şimdiye kadar büyük şehirlerde oturduğu için yalnız polis karakollarından bahsetmiştir. Oysaki polis karakollarında olduğu gibi jandarma karakollarının birçoğu da atıl vaziyette bulunmaktadır. Fırat bu düşüncesini; *"Nasıl şehirlerde emniyeti temin eden polisin sıhhatli olması lazımsa, dağ başında emniyeti tesis eden jandarmanın sıhhi durumu da o derece ehemmiyetlidir"*¹⁹ ifadeleri ile açıklamıştır. Fırat'a göre polis karakolları acilen ıslaha lüzum duymaktadır. Bu konudaki düşüncesini örnek vererek açıklayan Fırat şu ifadelerle yer vermiştir: *"İstanbul'da bir gün bir nahiyeye gitmiştik. Nahiyeye müdürünün odasının yanında bir de polis komiseri vardı. Nahiyeye Müdürü sıcağın penceresini açmıştı. Fakat komiser üşüdüğünden, üstünden paltosunu çıkarmamış ve ayağına da bir keçe terlik geçirmişti."*²⁰ Görülmektedir ki, 1939 Türkiye'sinde, devlet kurumları arasında hizmetin aksamaması anlamında eşit bir paylaşım yapılamamıştır. Bazı kurum binaları devletin imkânlarından faydalanırken, iç güvenliğin ve kamu düzeninin sağlanması gibi çok önemli bir görev ifa eden polis karakolları, ödeneklerin paylaşımından çok da eşit düzeyde faydalanamamaktadır. Yapılan bu değerlendirmelere karşılık kürsüye gelen Dâhiliye Vekili Faik Öztrak, polis karakollarının gayri müsait bir şekilde bulunduğu iddialarına yanıt vermiştir. Öztrak öncelikle yapılan değerlendirmeleri; *"polise karşı gösterilen teveccüh ve iltifatın bir nişanesi"* olarak değerlendirmiştir. Bütçeye koyulan tahsisat ile polis karakollarında iyileştirmeye gidildiğini belirten Öztrak, yakın zamanda polislerin daha

16 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C.2, İçtima: F, On Beşinci İnikat, (23.05.1939), s.201.

17 Yasin Kozak, Osmanlı Devleti'nde Önleyici Polislik ve Asayiş (1908-1912), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018, s. 87.; Nevzat İlgen, Polisin Motivasyonunun Polis-Halk İlişkilerine Etkisi: Malatya-Doğanyol Örneği, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2017, s. 40.

18 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C.2, İçtima: F, On Beşinci İnikat, (23.05.1939), s.207.

19 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C.2, İçtima: F, On Beşinci İnikat, (23.05.1939), s.208.

20 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C.2, İçtima: F, On Beşinci İnikat, (23.05.1939), s.208.

Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü Bütçe Görüşmelerinde Polis Teşkilatının Sorunları (1939-1960)

iyi yerlerde görev yapabilmeleri için Dâhiliye Vekâleti olarak tüm gayretleri ile çaba sarf edeceklerinin altını çizmiştir.²¹ Öztrak'ın bu sözleri Mecliste alkışlarla karşılık bulmuştur.

1944 yılı Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Türker, yine polis maaşları konusunu Meclis gündemine taşımıştır. Buna göre polis teşkilatı ile herkes iftihar etmektedir. Polislerin vazifesi çok ağır şartlarda icra edilmektedir. Polis teşkilatı gece ve gündüz demeden çalışmaktadır. Ancak tüm bu ağır çalışma koşullarına rağmen teşkilat üyeleri maddi açıdan sıkıntı çekmektedirler. Bu nedenle küçük de olsa polislere yardım yapılması gerekmektedir. Ancak diğer memurlara yardım yapılmasına karşın polislere tayin bedelleri ödendiği için yardım yapılmayacağı bilgisini alan Türker, bu duruma itiraz ederek düşüncelerini Meclis kürsüsüne taşımıştır. Buna göre polislerin maaşı 75 TL'dir. 25 TL'de tayin bedeli eklendiğinde polis maaşları 100 TL'yi bulmaktadır. Bu duruma karşı çıkan Türker; *"Bu zamanda 100 lira ile ne yapılır? 100 lira dünün 20 lirası gibi bir şeydir. Polisler vazife başında iş görürken acaba evime ekmek götürebilecek miyim, hastası varsa doktora götürebilecek miyim diye düşünmemelidir."*²² Tüm bunlar ışığında Türker, polis maaşlarının yanında polislere ek bir yardım yapılması gerekliliğini Meclis gündemine taşımıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki, 1944 şartlarında polis maaşlarına zam yapılamayacağı kanaatini oluşturan Türker, bu açığı polislere yapılması istenilen ek ödemelerle telafi etmek düşüncesinde olmuştur. Ancak 1944 yılında dünyanın henüz II. Dünya Savaşı sürecinde olduğu düşünülürken bu şartlar altında devletin memur maaşlarına zam yapması güç bir durumu ifade etmektedir.

2.1.2. Polisin Sıhhat Durumunun Mecliste Gündeme Gelmesi ve Çözüm Önerileri

Polis görev başındayken, görevinden kaynaklı birçok rahatsızlık geçirmektedir. Bu hastalıklar fiziksel olabildiği gibi ruhsal da olabilmektedir.²³ Bu bağlamda 1939 Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerinde öne çıkan bir diğer konu ise polisim sıhhati meselesi olmuştur. Bu konuda Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Erzincan Milletvekili Abdülhak Fırat, Maarif Vekâletinin 1938 yılında kendi personelleri için bir sanatoryum yaptırdığına dikkat çekmiştir. Buradan hareketle polisin çok zor hava koşullarında dahi yirmi dört saat esasıyla görev yaptığının altını çizen Fırat'a göre, Dâhiliye Vekâlet'inin de kendi personeli için böyle bir sanatoryum yaptırması elzem bir durumdur. Polis, hastalıklarının tedavisi için devlet sanatoryumundan istifa etmektedir. Fakat burada polisler tedavi olabilmek için aylarca sıra beklemektedirler. Özellikle polisler arasında verem vakıası hayli fazladır. Bu şekilde ağır bir yük altında bulunan polis için de böylesi bir sanatoryumun yapılması zaruri hale gelmiştir. Böylece polisin zorlu çalışma koşullarında görev ifa etmesinden dolayı oluşan hastalıklar, tek elden ve hassasiyetle takip edilebilecektir.²⁴ Bu konuda Dâhiliye Vekili Faik Öztrak'a çağrıda bulunan Fırat, *"Binaenaleyh isteriz ki, Emniyet Müdüriyetinin de bir sanatoryumu olsun. Tedaviye muhtaç olan polisleri alsın. Böylece onlar, devlet sanatoryumlarında sıra bekleme ve yer*

21 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C.2, İçtima: F, On Altıncı İnikat, (24.05.1939), s.213.; "Dün Yedi Bütçe Kabul Edildi", Akşam, 25 Mayıs 1939, s.1.; "Mecliste Bütçe Müzakereleri", Cumhuriyet, 25 Mayıs 1939, s.7.

22 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C.10, İçtima: 1, Altmışınçinci İnikat, (24.05.1944), s. 214-215.

23 Bülent Günsüz, Zülal Erkan, Nurcan Gökçakan, "Polislerde Tükenmişlik ve Görülen Psikolojik Belirtiler", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.16, S.2, 2007, s. 295.; Öznur Azizoğlu, Kubilay Özyer, "Polislerde Tükenmişlik Sendromu Üzerine Bir Ampirik Çalışma", Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, C.21, S.1, 2010, s. 146.

24 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C.2, İçtima: F, On Beşinci İnikat, (23.05.1939), s.208.

*bulma zahmetine, külfetine katlanmaya maruz bırakılmasın.*²⁵ Bu suretle Fırat, adeta polis sözcüsü gibi bir konuşma gerçekleştirerek, devletin dikkatini bu türlü sorun ve sıkıntılara celp etmeye çalışmıştır. Fırat'ın polisler için sanatoryum kurulması gerekliliği ile ilgili konuşmasına karşılık, Dâhiliye Vekili Öztrak, bu değerlendirmeleri, bu meslek mensuplarına karşı gösterilen şefkat ve itimadın bir nişanesi olarak değerlendirmiştir.²⁶

Polisler için müstakil bir sanatoryum açılması gerekliliğini savunan bir diğer kişi ise Erzincan Milletvekili Abdülhak Fırat'tır. Emniyet İşleri Bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Fırat'a göre tıpkı Maarif Vekâletinde olduğu gibi emniyet teşkilatı mensupları için de vazifelerinden dolayı meydana gelen hastalıkları vakit kaybetmeden tedavi edebilmek adına bir sanatoryumun kurulması şarttır. Polisler hâlihazırda devlet sanatoryumuna müracaat etmektedirler. Ancak bu sanatoryumlar, bu günkü ihtiyacı karşılayabilecek düzeyde değildir. Zira vatandaş buralarda tedavi olabilmek için aylarca beklemektedirler. Tüm bunlar polisler için müstakil bir sanatoryumun kurulmasını elzem hale getirmektedir.²⁷ Tüm bunlar ışığında, aynı oturumda söz alan Yozgat milletvekili Sırrı İçöz, sanatoryum konusuna çözümsel bir bakış açısı getirmiştir. İçöz'e göre de polisler için bir sanatoryum yapılması elzem bir durumdur. Fakat sanatoryum yapılması düşüncesi çözümsel bir çıkarımdan uzak yapılmaktadır. Milletvekilleri, yapılması düşünülen sanatoryumun nereye yapılması gerekliliğine de değinmelidirler. Bu bağlamda İçöz, bahse konu sanatoryum için yer önerisinde bulunmuştur. Buna göre, önceden sanatoryum görevi gören Keçiören'de Katoliklerden kalma bir bina bulunmaktadır. Burası polisler için sanatoryum binası olarak tesis edilebilir. Aynı oturumda söz alan Trabzon Milletvekili Raif Karadeniz de, İçöz'ü destekleyerek, sanatoryum konusunda yeni bir bina almanın bütçe bakımından elverişli olmamasından dolayı bu konunun icar yöntemi ile neticelendirilmesi gerekliliğini savunmuştur.²⁸ Tüm bu değerlendirmelere karşılık Dâhiliye Vekili Öztrak, 1939 yılı bütçesine sanatoryum ve prevantoryumlar hakkında tahsisat konulduğunu dile getirerek konu ile ilgili çalışma yapıldığının altını çizmiştir.²⁹

1949 yılı Dâhiliye Vekâleti Bütçe görüşmeleri sırasında söz alan DP İçel Milletvekili Refik Koraltan, zabitanın sıhhi durumu ile ilgili çarpıcı açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre polisin görev yaptığı yerler sıhhi bakımdan görev yapmaya müsait değildir. Bu bağlamda Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerden başlanarak yapılacak tetkik ziyaretleri ile ortaya konulacak olan manzara pek iç açıcı olmayacaktır. Çok ağır şartlarda çalışan polisin içinde bulunduğu mahrumiyet, gayri sıhhi şartlar ve araç-teçhizat konularındaki eksiklikler gözle görülür derecede artış sağlamıştır. Koraltan bu konudaki düşüncelerini şu ifadelerle dile getirmiştir: Koraltan'a göre soğukların en şiddetli dönemlerinde, polisler Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirler başta olmak üzere Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde mesai kavramına uymadan gece ve gündüz görev ifa etmektedirler. Ancak, bu şartlar altında görev yapan polislerin ikametlerine ve görev yaptıkları binalara bir göz atıldığında imkânsızlıkları buralarda bulmak çok da zor olmayacaktır. Koraltan'a göre imkânsızlıklar ve zorlu koşullar altında görev yapan İstanbul polis kadrosunun dörtte biri bu nedenlerden

25 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C.2, İçtima: F, On Beşinci İnikat, (23.05.1939), s.208.

26 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C.2, İçtima: F, On Altıncı İnikat, (24.05.1939), s.213.

27 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C.2, İçtima: F, On Altıncı İnikat, (24.05.1939), s.223.

28 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C.2, İçtima: F, On Altıncı İnikat, (24.05.1939), s.223.; "Emniyet Umum Müdürlüğü Bütçesi", Cumhuriyet, 25 Mayıs 1939, s.7.

29 "Polis Sanatoryumları", Cumhuriyet, 25 Mayıs 1939, s.7.

dolayı ağır hastalıklara maruz kalmaktadır. İstanbul özelinde bir değerlendirmede bulunan Koraltan'a göre bu tür imkânsızlıkların Trakya ve Anadolu'da daha da vahim bir durumda olması olası bir durumdur.³⁰ Tüm bunlar ışığında Koraltan, tüm bu gayrisihhi ortamlarda görev yapan kolluğa ayrılan bütçenin günden güne artırılması gerekirken bunun tam tersi bir durum yaşandığına dikkat çekmeye çalışmıştır.³¹

2.1.3. Polis ve Jandarma Teşkilatının Birleştirilmesi ve Polis-Jandarma Sorumluluk Alanları Meselesi

1945 Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmeleri sırasında konuşan Dâhiliye Vekili Hilmi Uran, polis ve jandarma teşkilatı sorumluluk alanları konusunda açıklamada bulunmuştur. Bu açıklamanın sebebi ise Hikmet Duran Dağlıoğlu'nun; polisin neden tüm ilçelerde faaliyet göstermediği yönündeki sorusuna binaen olmuştur. Sorumluluk alanlarının belirlenmesi konusu emniyet ve jandarma teşkilatı için, o dönemde sorun olarak görülmektedir. Bu konuda açıklama yapan Dâhiliye Vekili Uran'a göre, emniyet teşkilatının sorumluluk alanlarının genişletilmesi elzem bir durumdur. Bu doğrultuda ilçe merkezlerinin jandarmadan alınarak polise verilmesi düşüncesi güncelliğini korumaktadır. 1945'te Türkiye'de 409 ilçe bulunmaktadır. Bunun ancak 180'inde emniyet teşkilatı faaliyet göstermektedir. Bunun sebepleri arasında ise kadro darlığı ve tahsisat azlığı yer almaktadır.³² 1946 yılına gelindiğinde ise Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Dâhiliye Vekili Şükrü Sökmensüer, polis ve jandarmanın teşkilat anlamında birleştirilmesi konusunu ele almıştır. Buna göre iki teşkilatın birleştirilmesi konusu kolay ve basit bir iş değildir. 1946'da 50.000'ye yaklaşan jandarma ve 10.000'e yaklaşan polis teşkilatı mevcuttur. Bu teşkilatların birleştirilmesinin önünü açmak adına Emniyet Müsteşarlığı kurulmuştur. 1947'ye geldiğinde asgari 10 sene sürmesi planlanan bir zabıta tevhidî projesi TBMM'ye getirilecektir. Ayrıca jandarma ile ilgili projelerinin de olduğunu dile getiren Uran, özellikle vatandaşla temas noktasında jandarmaya gerekli eğitimlerin verileceğini dile getirmiştir.³³

1949 yılı Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmeleri sırasında DP Sinop Milletvekili Enver Kök, jandarma ve polisin birleştirilmesi gerekliliği noktasında önemli açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre; asayiş kuvvetleri bir müsteşarlık adı altında toplanmıştır. Ancak polis ve jandarmanın anlayış ve işleyişi birbirinden çok farklıdır. Zabıta-vatandaş ilişkilerinde polis, jandarmaya göre daha ileri düzeyde bulunmaktadır. Bu bağlamda Kök, *"Henüz eşiğinde bulunduğumuz demokrasi rejiminde vatandaş haklarına saygı göstermenin ilk şartı, mesuliyeti müdrük zabıta kuvvetinin temini ile mümkündür. Bu sebeplerden dolayı bu iki kuvvetin tevhidî bir zaruret haline gelmiş bulunmaktadır"*³⁴ ifadelerine yer vererek, kolluk kuvvetlerinin vatandaş ile diyalogunun ve iletişiminin iyileştirilmesi yönünde atılacak en başta gelen adımın bu iki kuvvetin birleştirilmesinde yattığının altını çizmek istemiştir.

30 TBMM Tutanak Dergisi, Devre: VIII, C.16, Toplantı: 3, Elli Birinci Birleşim, (24.02.1949), s. 541-542.

31 TBMM Tutanak Dergisi, Devre: VIII, C.16, Toplantı: 3, Elli Birinci Birleşim, (24.02.1949), s. 542.

32 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, C.20, Toplantı: 3, On Beşinci Birleşim, (20.12.1945), s. 252.

33 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, C.3, Toplantı: 1, Yirminci Birleşim, (20.12.1946), s. 345.

34 TBMM Tutanak Dergisi, Devre: VIII, C.16, Toplantı: 3, Elli Birinci Birleşim, (24.02.1949), s. 549.

2.1.4. Zabitanın Asli Görevini İcra Etmediği İddiaları ve Polis Teşkilatı Bütçelerinin Yıldan Yıla Artmasına Yönelik Ortaya Konulan Eleştiriler

Kolluk kuvvetlerinin asli görevi olan asayişin ve emniyetin sağlanması noktasında gerekli hassasiyeti yerine getirmediği iddiası, 1944 yılı Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerine yansımıştır. Bu bağlamda söz alan Galip Bahtiyar Göker, zabitanın asli görevini yapmadığını iddia etmiş ve bazı umuma açık yerlerde ortaya çıkan kargaşaya kolluk tarafından müdahale edilmediğini dile getirmiştir.³⁵ Bu bağlamda gittiği umuma açık bir işletmede polisin çıkan olaya müdahale etmemesini örnek gösteren Göker'in tek bir hadise üzerinden polisi suçlayıcı ithamları, Meclisteki diğer milletvekillerinin de dikkatini çekmiştir. Zira münferit bir olayda yaşanan hadiseleri çok büyük bir teşkilatı olan Emniyet Umum Müdürlüğü'nün tüm üyelerini zan altında bırakır açıklamalarda bulunulması, gerçeklerle çok da bağdaşmamaktadır. Bu bağlamda Dâhiliye Vekili Hilmi Uran bu iddialar ile ilgili söz alarak; *"Zannederim ki, Ankara'da bir lokantada tehdüd eden bir vakıya polisin alaka göstermemesinden ibaret olan bu hadiseyi arkadaşım bana da anlatmış bulunuyordu ve bunu tahkik etmek üzereyim. Bu tek hadise zabita-i mânianın işlememekte olduğuna bir delil sayılmaz zannındayım"*³⁶ ifadelerini kullanarak, değerlendirmemize uygun bir açıklama yapmıştır.

1947 Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmeleri sırasında tartışma yaratacak önemli bir konu gündeme gelmiştir. CHP Sinop Milletvekili Suphi Batur, zabita ile ilgili önemli iddialarda bulunmuştur. Buna göre, Türk zabita kuvvetleri vatandaşa emniyet ve itimat telkininden çok uzakta bulunmaktadır. Zabita tarafından vatandaşların dövülmesi gibi vakıalar ile Lalapaşa, Senirkent, Aslanköy ve İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nde cereyan ettiği iddia edilen işkence³⁷ vakıaları gibi hadiseler kabul edilmez durumdadır. Batur'a göre bu gibi hadiseler *"kanunsuzluk"* çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu gibi durumlar halk arasında *"manevi çöküntüye"* sebep olmaktadır.³⁸ Batur, TBMM huzurunda büyük bir iddiayı daha gündeme getirmiştir. Buna göre son zamanlarda bazı büyük şehirlerde asayiş bakımından bir huzursuzluk meydana getirilmeye çalışılmaktadır. Bunun en büyük sebebi ise İstanbul'da bulunan bazı zabita amirlerinin *"işkence"* gibi bir takım yasadışı uygulamaları terk etmeleri

35 Göker bu iddiasını örneklerle açıklama yokuna gitmiş ve şu ifadelerde bulunmuştur: "Umumi bir yerde yemek yiyordum, masa devrildi. Kadeh kırıldı, cam kırıldı, hatta yumruk yumruğa kavga başladı. Zabita dışarıdan bakıyor, içeri girmiyor. Nasıl olur? Ben, bir vatandaşım, kendimi oraya emniyet etmişim, yemek yiyorum, emniyetimi istemek masum bir hakkımdır. O esnada, içeri bir yaramaz giriyor. Masayı deviriyor, kadeh kırıyor, pencere kırıyor, zabita da başını cama dayamış içeriyi seyrediyor. Dışarı çıktım, hüviyetimi söyledim. Niçin girmiyorsunuz dedim? Giremeyiz, yasaktır, men ettiler dedi. Nasıl yasak olur. Umumi bir yerde vukuat olursa, şikâyet olmadıkça giremiyorlar. Ne bileyim ben, biz İstanbul çocuğuyuz. Eski zabıtayı da biliriz. Bir yerde vukuat çıkıyor, polis müdahale etmiyor. Müessesenin sahibi de aman müessesenin ismi çıkmasını biz meseleyi hallederiz diyor. Eskiden bu gibi vakıalar polisin müdahalesi ile çabucak bastırılırdı. Şimdi, polisin pencereden baktığı halde içeriye girmemesi beni çok mütehayyir etti. Zabita-i mânia şöyle patırtılı yerde şöyle bir gözüksünse birçok hadiselerin önu alınacaktır." Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C.10, İçtima: 1, Elli Dokuzuncu İnikat, (23.05.1944), s. 202.

36 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C.10, İçtima: 1, Elli Dokuzuncu İnikat, (23.05.1944), s. 211.

37 "Siyasal iktidar polisten öncelikli olarak suçlarını ve kamu düzenini bozan kişileri kararlı ve sert biçimde önleme-sini beklemiştir. Fakat polisin dönemin Faşist İtalya'sındaki ve Nazi Almanya'sındaki polisler gibi kendi topluma sınırsız şiddet uygulayan ve topluma güvenden ziyade korku saçan bir kurum olmasını asla istememiştir. Polisin toplum tarafından korkulan değil muhabbet duyulan ve güvenilen bir kurum olarak şekillenmesi arzulanmıştır. Bu nedenle, yine 'eski-yeni' farkına vurgu yapılarak, İkinci Abdülhamid dönemi ile Cumhuriyet dönemindeki polis teşkilatları sürekli kıyaslanarak birincisi kanunları ve özgürlükleri ihlâl eden ve topluma korku saçan bir kurum olmakla itham edilmiştir." Bkz. Salih Zeki Haklı, "Erken Cumhuriyet Döneminde Polis Teşkilatının Kurucu Düşüncesi", Amme İdaresi Dergisi, C.55, S.3, 2022, s. 96.

38 TBMM Tutanak Dergisi, Devre: VIII, C.8, Toplantı: 2, Yirmi Beşinci Birleşim, (28.12.1947), s. 492.

yönünde üst makamlar tarafından kendilerine verilen talimatlara karşılık, bu duruma bir tepki olarak görevlerini yapmamaları ve bir nevi “*sabotaj*” hareketi gerçekleştirmelerinden ileri gelmektedir.³⁹ Batur’un asayişin bilerek bozulmasına izin verildiği şeklindeki iddialara karşılık kürsüye gelen CHP Kocaeli Milletvekili Cenap Aksu, cevap niteliğinde açıklamalarda bulunmuştur. Batur’un bahsettiği bilinçli olarak iş yavaşlatıldığı ve bunun da büyük şehirlerde asayiş tehlikeye attığı iddialarına karşılık ise; “*Bazı yerlerde suni olarak asayiş bozulmakta ve bunu demokrasiye mal etmektedirler diyorlar. Bu ne demektir? Arkadaşlar, hükümet memlekette asayiş bozmadır. Bozulan asayiş iade etmek vazifesindedir. Hükümet, asayiş bozanların yakasına sarıldığı için otoriter, totaliter damgasını yememiş midir? Biraz insaflı ve dikkatli olmalarını rica ederim*”⁴⁰ ifadelerini kullanarak bu tür iddiaları kesin bir dille yalanlamıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki, aynı partiden olmasına rağmen yanlış görülen iddialar tereddüde mahal bırakılmaksızın eleştirilmektedir. Polisin asli görevini yapmadığı iddiası ile ilgili 1949 Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerinde konuşan CHP Kırklareli Milletvekili Fuat Umay, ciddi bir iddia ortaya atmıştır. Buna göre Umumi Hıfzıssıhha Kanununa göre, 7 yaşına kadar olan çocuklar gündüz 12 yaşından küçük olan çocukların ise gece sinemaya gitmeleri yasaktır. Kanun maddesinin bu kadar açık olmasına rağmen Umay’ın iddiasına göre polis bahse konu kanunun uygulanması yönünde gerekli özen ve dikkati göstermemektedir. Umay’a göre geceleri 7 yaşından küçük çocuklar bile sinema salonlarına alınmaktadır.⁴¹ DP İçel Milletvekili Refik Koraltan ise emniyet bütçesinin artmasından şikâyet ederek, hükümetin memleketi bir “*anarşi*” manzarasında gördüğünü, bu nedenle emniyet bütçesinin sürekli olarak arttırdığını dile getirmiştir.⁴²

Refik Koraltan’ın emniyet ve jandarma bütçelerinin fazla olmasından yana ortaya koyduğu eleştirilere cevap olarak ise Dâhiliye Vekili Münir Hüsrev Göle cevap vermiştir. Göle bu konu ile alakalı olarak, “*Refik Koraltan arkadaşım, bizim emniyet teşkilatının, jandarma ve polis tahsisatlarının çok fazla olduğunu söylediler. Eğer, bugün mali kudretimiz müsait olsaydı bunun üç mislini samimiyetle teklif ederdim*”⁴³ şeklindeki ifadeleri TBMM’de alkışlarla destek bulmuştur. Değerlendirmelerini sayısal olarak temellendirmek isteyen Göle’ye göre, Paris’te 23.000 polis vardır. Türkiye’de ise toplam polis sayısı 8600’dür. Jandarma sayısı ise 46.000 civarındadır. Polis, tüm bu zorlu çalışma koşullarına rağmen vazifelerini fedakârlıklar içerisinde yapmaktadır. Bu iki teşkilatın sayısı hiçbir şekilde çok görülmemelidir. Bunlara ek olarak bakanlıkça polis ve jandarma personeli arasında motorize ekipler kurmayı da hedeflediklerini dile getiren Göle, bahse konu bu yeni oluşumun da Refik Koraltan tarafından eleştirileceğinden şüphe duymaktadır.⁴⁴

1949 Dâhiliye Vekâleti Bütçe görüşmelerinde Koraltan 1947 bütçe yılı görüşmelerinde bahsetmiş olduğu konuyu tekrarlamıştır. Koraltan, Emniyet Umum Müdürlüğü bütçesinin, neden her yıla nazaran daha da büyüdüğünü Meclis gündemine taşımıştır. Koraltan’a göre bunun en büyük sebebi memleketin huzur ve asayişinin her yıl artan bir şekilde bozulmasından ileri gelmektedir. Hükümet de bunun önüne geçebilmek adına bahse konu teşkilatın bütçesini artırarak yeni önlemler alma ihtiyacı hissetmektedir. Koraltan

39 TBMM Tutanak Dergisi, Devre: VIII, C.8, Toplantı: 2, Yirmi Beşinci Birleşim, (28.12.1947), s. 492.

40 TBMM Tutanak Dergisi, Devre: VIII, C.8, Toplantı: 2, Yirmi Beşinci Birleşim, (28.12.1947), s. 507.

41 TBMM Tutanak Dergisi, Devre: VIII, C.16, Toplantı: 3, Elli Birinci Birleşim, (24.02.1949), s. 569.

42 TBMM Tutanak Dergisi, Devre: VIII, C.8, Toplantı: 2, Yirmi Beşinci Birleşim, (28.12.1947), s. 501.

43 TBMM Tutanak Dergisi, Devre: VIII, C.8, Toplantı: 2, Yirmi Beşinci Birleşim, (28.12.1947), s. 531.

44 TBMM Tutanak Dergisi, Devre: VIII, C.8, Toplantı: 2, Yirmi Beşinci Birleşim, (28.12.1947), s. 531.

bu konudaki düşüncesini şu şekilde dile getirmiştir: “*Bu ruh ve zihniyet haline düşmüş olan sistemler kendilerini muhafaza için bu çeşit tedbirleri alırken mukadderatını idare ettikleri milletin itibarını da her gün kaybetmeye devam ederler. İşte arkadaşlar, İçişleri Bakanlığı ve ona bağlı daireler bütçelerinin her yıl ağırlaşmasının belli başlı sebebinin böyle bir zihniyetin baskısı altında aramak yerinde olur.*”⁴⁵ CHP Yozgat Milletvekili İhsan Olgun, aynı oturumda Refik Koraltan’a cevap niteliğinde bir konuşma gerçekleştirmiştir. Olgun’a göre Koraltan, konuşması sırasında 1924 yılında kolluk kuvvetleri bütçelerinin 15 milyon iken, 1949 yılında 96 milyona yükseldiğini ifade etmiştir. Bu değerlendirmeye cevap veren Olgun, 1924 yılı şartları ile 1949 yılı şartlarının birbirlerinden çok farklı olduğunu vurgulamıştır. 1929 yılında Türkiye’de 200 ilçe bulunurken 1949 yılında bu sayı 400 küsur ilçeye yükselmiştir. İlçe adedi ile emniyet ve asayiş gücünün artış oranlarına bakıldığında ise burada herhangi bir sıkıntı görülmemektedir. Koraltan’ın değerlendirmelerine cevap veren Olgun, “*Bir taraftan sayın arkadaşım bu miktarın 96 milyon liraya yükseldiğinden bahsederken bir taraftan da polislerin, jandarmaların cıız ve bakımsız olduklarını bilhassa büyük şehirlerde sık sık hasta oldukları ve bu yüzden fireler verdiklerini söylediler. O halde, bir taraftan bu teşkilatın bakımsızlığından bahsederken öbür taraftan 96 milyon lirayı neden fazla bulurlar? O halde bu teşkilatı neden hasta ve verimsiz olarak vasıflandırırılar? Bu düşümü de çözememim*”⁴⁶ ifadeleri ile Koraltan’ı kendi içerisinde tutarsızlıkla suçlamıştır. Olgun’un ardından Koraltan’a cevap niteliğinde diğer bir cevap da CHP Denizli Milletvekili Hulusi Oral’dan gelmiştir. Oral, polis teşkilatındaki fazlalığın memleketin samimiyetine, adliyede, iktisatta, ticarete ve ziraatta devletin hükümet aracılığı ile en ücre köylere kadar gitme yolunda attığı adımlar olarak değerlendirilmelidir.⁴⁷ Koraltan’ın ortaya attığı iddia Dâhiliye Vekili Emin Erişirgil’in de kürsüye gelmesine neden olmuştur. Erişirgil, Koraltan’ı işaret ederek şunları dile getirmiştir. 1946 yılına nazaran 1947 yılında suç oranları iki bin küsur artış göstermiştir. 1947’ye nazaran ise 1948’de 2300 küsur azalış göstermiştir. Mevcut tablo ışığında Erişirgil; “*O halde bunu asayiş bozulduğundan mı ileri geliyor sualini, eminim ki inanarak sormamışlardır*”⁴⁸ ifadeleri ile Koraltan’ı eleştirmiştir.

3. Demokrat Parti İktidarı Dönemi

3.1. 1950-1960 Tarihleri Arası Dâhiliye Vekâleti ve Bağlı Kuruluşlar Bütçe Görüşmeleri

1939-1950 yılları arasında CHP tek başına iktidar olarak ülke yönetimini eline almıştır. 1946 yılına gelindiğinde ise DP’nin kurulması ve seçimlere girilmesi ile birlikte Meclise giren DP, bu dönemde muhalefet sıralarında mevcudiyetini sürdürmüştür. Ancak 1950 yılına gelindiğinde, yapılan genel seçimler ile birlikte DP seçimleri kazanarak tek başına ülke yönetimini eline almıştır. Bu süreç içerisinde Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmeleri sırasında CHP iktidarı döneminde olduğu gibi tartışmalar söz konusu olmuştur.

3.1.1. Polis Maaşlarının Yetersizliği ve Polis Karakollarının İyileştirilmesi Meselesi

Polis Maaşlarının yetersizliği meselesi, Polis Teşkilatının kurulduğu dönemlerden beri var olan bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. 10 Nisan 1845 tarihinde kurulan bu teşkilat

45 TBMM Tutanak Dergisi, Devre: VIII, C.16, Toplantı: 3, Elli Birinci Birleşim, (24.02.1949), s. 541.

46 TBMM Tutanak Dergisi, Devre: VIII, C.16, Toplantı: 3, Elli Birinci Birleşim, (24.02.1949), s. 559.

47 TBMM Tutanak Dergisi, Devre: VIII, C.16, Toplantı: 3, Elli Birinci Birleşim, (24.02.1949), s. 561.

48 TBMM Tutanak Dergisi, Devre: VIII, C.16, Toplantı: 3, Elli Birinci Birleşim, (24.02.1949), s. 571.

Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü Bütçe Görüşmelerinde Polis Teşkilatının Sorunları (1939-1960)

mensupları, Cumhuriyet döneminde de aynı sorun ve sıkıntılarla karşılaşmışlardır.⁴⁹ Bu bağlamda, 1950 Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmeleri incelendiğinde bu konu başlığı ile alakalı bilgiler edinilememiştir. 1951 senesi Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmeleri incelendiğinde polis teşkilatında görülen bir takım aksaklıkların DP milletvekilleri tarafından da dile getirildiği görülmektedir. Bu bağlamda DP Ordu Milletvekili Feyzi Boztepe emniyet teşkilatında görmüş olduğu bazı eksiklik ve aksaklıkları Meclis kürsünden dile getirmiştir. Buna göre; Memleketin hemen her tarafından bulunan Polis karakollarının çoğu kiralık bir vaziyettedir. Bu temel eksiklik asayiş hizmetlerini yerine getiren bir teşkilat için kabul edilemez bir durumdur. Karakollar nitelik ve nicelik bakımından çok eksiktir. Bu bağlamda her il ve ilçenin imar planına göre polis karakolları inşasının eksiksiz bir şekilde yapılması gerekmektedir. Öte yandan Boztepe'ye göre her karakolda yemekhane, yatakhane, kütüphane ve istirahatane bulunması gerekmektedir. Ancak genel tabloya bakıldığından bu eksikliklerin büyük oranda yaygınlık gösterdiği görülmektedir. Polis maaşlarına da dikkat çekmeye çalışan Boztepe'ye göre polislerin maaşları çok azdır ve polislere yetmemektedir. Eğer polislerden iyi hizmet beklenilecekse maaşların artırılması elzemdir.⁵⁰ Bu konuya açıklık getiren Boztepe şu ifadeleri kullanmıştır: *“Polisin terfi esasları çok bozuktur. Ekmek yemek mukabili olduğuna ve muhabbetin mideden geldiğine göre en yorucu ve yıpratıcı olan polisin vazifesinde senelerce çalıştığı halde maaş ve rütbesi artmayan polisten ciddi hizmet beklemek mümkün değildir.”*⁵¹ Maddi geçimsizlik içerisinde olduğunu iddia ettiği polis teşkilatı için Boztepe, maddi açıdan polis teşkilatına katkı sağlayacak bir başka öneriyi Meclis gündemine taşımıştır. Buna göre polis sigorta ve yardımlaşma sandığı kurulmalıdır. Polis maaşlarının az olduğunun dile getirildiği bu dönemlerde böylesi bir öneri ile Meclise çıkan Boztepe, maddi açıdan güçlük çeken polis teşkilatına bu güçlüğü yenmede kolaylık sağlayacak bir çözüm önerisi ile gelmiştir.⁵² Aynı oturumda söz alana DP Bursa Milletvekili Ağâh Erozan, polis maaşları ile ilgili çıkarımlarda bulunmuştur. Buna göre bir polisin 1951 şartlarında eline geçen maaş 150-200 TL arasındadır. Her polisin iki eve bakan bir insan olduğu düşünülmelidir. Bu iki evden birisi ailesi diğeri ise karakoldur. Bu bağlamda tüm bunlar düşünüldüğünde polis maaşlarına kayda değer bir zam yapmak gerekmektedir.

49 Polis maaşlarının azlığı konusu Osmanlı Devleti dönemi Emniyet Teşkilatının da aynı sorunu halindedir. Polisin yaşadığı ekonomik sıkıntılar, polisleri disiplin suçu işlemeye dahi götürebilmektedir. Bkz. Yasin Turna; Onur Akdoğan, “Osmanlı Polisinin Modernleşme Sürecinde Toplumsal Hayata Dâhil Edilmesi ve Davranışlarının Şekillenmesi”, Tarih ve Günce, S.10, 2022, s. 42-43.; Hanifi Sever, Asayiş Hizmetlerinde Görev Yapan Polis Memurlarının Risk Alma Davranışlarının İncelenmesi, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Zonguldak, 2015, s. 52.

50 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.5, Toplantı: 1, Kırk Dokuzuncu Birleşim, (23.02.1951), s. 595.; Polislerin diğer sıkıntılarına da değinen Boztepe'ye göre temel eksiklikler şunlardır: 1- Polislerin hizmet saati ayarlanmalıdır. Her an ve her yerde faal olması icap eden emniyet hizmeti, periyodik hizmet grupları ile görülmelidir. Bir grup istirahatte, bir grup ihtiyatta, bir grup vazifede olacak şekilde ayarlanmalıdır. 2- Polislere her sene verilen bir kat elbise azdır. Kıyafetinin önleri açılmalı ve sene de iki kat elbise verilmelidir. 3- Yüksek kabiliyet gösteren polis memur ve amirlerini ileri teşkilat olan Devlet Polis Teşkilatında staj yapmaları mutlaka sağlanmalıdır. 4- İyi polisi iyi öğretmen yetiştirir. Polis okul ve enstitüsünde hoca olarak kimseleri, hem polis teşkilatında hem de ecnebi devletler teşkilatı nezdinde staja tabi tutarak yetiştirilmelidir. 5- Okulları nazari tedrisattan kurtarıp ameli ve pratik bilgilerle teçhiz edecek şekilde tanzim etmek icap eder. 6- Teknik polis laboratuvarlarını süratle merkezde ve büyük bölge merkezlerinde tesis edilmelidir. Adaletin şaşmaz şekilde tecellisi için bilhassa kriminalistik laboratuvarlarının tesisi şarttır. 7- İleri devlet polislerinin teknik ve tekâmüllerini daimi surette takip için polis ataşelikleri ihdas edilmelidir. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.5, Toplantı: 1, Kırk Dokuzuncu Birleşim, (23.02.1951), s. 595.

51 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.5, Toplantı: 1, Kırk Dokuzuncu Birleşim, (23.02.1951), s. 595-596.

52 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.5, Toplantı: 1, Kırk Dokuzuncu Birleşim, (23.02.1951), s. 596.

Bu doğrultuda 1952 yılı Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerine geçildiğinde polis maaşlarının yetersizliği yine önceki dönemlerde olduğu gibi gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmeleri sırasında ilk sözü alan DP Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İşeri, polisin mevcut maddi gücü ile alakalı önemli açıklamalarda bulunmuştur. İşeri'ye göre 1952 şartlarında polisin eline aylık net 170 TL geçmektedir. Polis eline geçen bu aylık ödeme ile çocuklarına bakmak zorunda kalmaktadır. Tüm bunların yanında ülkenin bütün emniyet ve asayışı de polisin sırtına yüklenmektedir. Polis bu uğurda gece ve gündüz çalışmakta ve her türlü tehlikeler ile karşılaşmaktadırlar. En ağır vazifenin kolluk görevlilerinin sırtına yüklendiğinden bahseden İşeri görevin zorluğunu ifade etmek için, *"Hırsızlarla uğraşırlar, sarhoşlarla uğraşırlar, dinsizlerle ve komünistlerle uğraşırlar. Hülâsa, memleketin ve cemiyetin asayişinin emniyetini ihlal edenlerle daima mücadele halindedirler"*⁵³ ifadelerini kullanmıştır. İşeri, tüm bu koşullar altında çalışan kolluk kuvvetlerinin devletin himayesinde olması gerektiği ve maaşlarında yapılacak iyileştirme ile onların memnun edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. 1952 Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmeleri sırasında söz alan DP Ankara Milletvekili Abdullah Gedikoğlu, Türk polis teşkilatı ile Avrupa polis teşkilatı maaşlarının mukayesesine gitmiştir. Uzun süre Avrupa'da bulunduğunu dile getiren Gedikoğlu'na göre, iki polis teşkilatının karşılaştırılması neticesinde çok büyük sıkıntılar olduğu görülmektedir. Gedikoğlu, *"Niçin bu memlekette de namuslu polis vatandaşlar 80,90, 100 lira asli maaşa kadar yükselmesinler? Affınıza mağruren söylüyorum, ukalalık yapmıyorum, oralarda meslek mensupları yaşlı bir polis memuru oralarda 100 lira maaşa kadar yükselebiliyor. Rica edeceğim bu kürsüden, Emniyet Genel Müdürlüğü bir proje hazırlasın, İçişleri Bakanlığı ile görüşsün, bu Meclise getirsin. Bu Meclis elinden gelen her şeyi yapacaktır"*⁵⁴ şeklinde ifadeler kullanarak hemen hemen aynı işi yapan iki polis teşkilatı mensuplarının, yaptıkları iş ile aynı orantıda maaş alamadıklarının altını çizmeye çalışmıştır.

1953 yılı Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Dâhiliye Vekili Etem Menderes polis maaşları ile ilgili yapılan önemli bir düzenlemeyi Meclis kürsüsünden dile getirmiştir. Menderes, *"Bir polis, 20 lira maaş almakta ve yıllarca çalıştıktan sonra en küçük bir hayat teminatına dahi nail olmadan, devresini ikmal etmekte ve sonunda sefalet içerisine düşmektedir. Bunun için bir kanun yaptık. Polisliği 5 dereceye ayırmak suretiyle 40 liraya kadar asli maaş ki, iki derece yüksek maaş alabileceklerine göre bir polis bu terfi derecatını ikmal etmek suretiyle 60 lira asli maaş alabilecek ve ayrıca hayat teminatı için de sigorta ve emeklilik haklarında da istifade edebileceklerdir"*⁵⁵ Buradan anlaşılacaktır ki, DP iktidarının üçüncü yılında polis maaşları noktasında önemli bir adım atıldığı görülmektedir. 1953 Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmeleri sırasında söz alan CHP Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel, Türk polisine verilen maaş ile Amerikan polisinin maaşı arasında kıyaslamaya giderek şu ifadelerde bulunmuştur: *"Biz Amerika değiliz. Bütçemiz, diğer zengin milletlerin bütçesi ile mukayese edilemez. Fakat komşu milletlerin, emniyet işlerine ayırdıkları para miktarı bizimkinden çok üstündür. Yalnız şunu tebarüz etmek isterim ki, Amerika'da bir polisin aldığı maaşı, Türkiye'de bir Emniyet Genel Müdürü alamamaktadır."*⁵⁶ 1954 Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerine bakıldığında

53 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Sekizinci Birleşim, (26.02.1952), s. 851.

54 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Sekizinci Birleşim, (26.02.1952), s. 890.

55 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.20, Toplantı: 8, Elli Birinci Birleşim, (23.02.1953), s.808.

56 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.20, Toplantı: 8, Elli Birinci Birleşim, (23.02.1953), s.814.

ise polis maaşları konusunda hükümet tarafından düzenlemeye gidildiği görülmektedir. CHP Yozgat Milletvekili Avni Doğan, “Hükümetin son müspet icraatı polis, komiser ve emniyet amirlerinin maaşlarına yapılan zamlardır. Bu tedbir yerindedir”⁵⁷ ifadelerinden anlaşılmaktadır.

1955 yılı Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerinde yine polis maaşları konusu gündem olmuştur. Görüşmelerde söz alan DP İzmir Milletvekili Mehmet Ali Sebük, polis maaşları konusuna değinmiştir. Sebük’e göre, DP iktidarından önce polisin genel vaziyeti kötü bir durumda bulunmaktadır. Ona göre kendisinden çok şey istenen Emniyet Teşkilatına bunun karşılığında çok az şey verilmiştir. Sebük bu durumu şu ifadelerle açıklama yoluna gitmiştir: “Bu sahipsiz olan meslek, ağız var dili yok vaziyetinde her istenilen vazifeyi yapmış olduğu halde sefaletin son kertesine gelmiş bulunuyordu. Sefalet derken maddi sefaleti kast ediyorum. Zira polise bu ağır vazifelere karşı verilen paralar, kuru ekmek almaya bile kâfi gelmeyecek kadar azdı.”⁵⁸ Sebük, polisin mesai saatleri konusuna da değinerek kıyaslama yöntemine gitmiştir. Buna göre Avrupa polisi günlük 6-8 saat arasında çalışırken bu mesai Türk polisinde 12-14 hatta 15 saati bulabilmektedir. Bunun üzerine Türk polisi gece ve gündüz bazı durumlarda karakollarda da yatabilmektedir.⁵⁹ Sebük konuşmasını eski dönem ve yeni dönem kıyaslamasıyla devam ederek şu ifadelerde bulunmuştur: “İşte bu kadar ağır şartlar altında bulunan bu meslek 14 Mayıs 1950’den sonra nefes alma imkânı buldu. Şimdi Ankara Valisi olan Kemal Aygün’ün Emniyet Umum Müdürlüğü zamanında ilk defa bu meslek düşünülerek polis maaşlarına bir miktar zam keyfiyeti organize eden bir kanun Meclise geldi ve Meclis de, tek itiraz sesi yükselmeden kanunu kabul edildi. İlk defa polis mesleğindeki Rönesans bu kanun ile başlamıştır.”⁶⁰ Sebük’ün belirttiği düzenleme 16 Mayıs 1955 tarihinde 6564 nolu kanun ile gerçekleşmiştir. Bu kanuna göre; Emniyet Umum Müdürlüğü kadrosuna dahil memurlara fazla mesai ücreti karşılığı olarak maaşlarına ilaveten ayda 75 lira fazla mesai ücreti verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶¹

23.02.1955 tarihli Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmeleri sırasında söz alan DP Samsun Milletvekili Ekrem Anıt, polisin mesai sistemi ve maddi geçim sıkıntısı üzerine bir konuşma gerçekleştirmiştir. Buna göre, polisin hafta sonu tatili, bayramı-seyranı bulunmamaktadır. Polisler asgari 12 saatten az olmamak üzere çalışmaktadırlar. Çok partili sisteme geçilmesi ile birlikte polislerin iş hacmi de artış göstermiştir. Bu bağlamda polisler, haftalarca evlerine gidemeyecek duruma gelmişlerdir. Bu doğrultuda polisler, fazla mesai bedeli olarak tazminat verilmesi şarttır.⁶² 1955 Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmeleri sırasında ilk sözü alan DP Bursa Milletvekili Ağâh Erozan’a göre polis maaşları yeterli seviyede değildir. Erozan’a göre polislik mesleğinin cazip hale getirilmesi için çalışmaya yürütülmesi gerekmektedir. Bu çalışma içerisinde yer alan en önemli unsur ise maaşların iyileştirilmesi meselesidir. Bu gün İstanbul’da görev yapan bir polis memurunun net maaşı 152 liradır. Bu günkü hayat şartları düşünüldüğünde bu para polis hizmetlerinin karşılığı değildir.⁶³ Polis maaşı konusu 1957 yılı Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerine de

57 TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: IX, C.28, İçtima: 4, Kırk Sekizinci İnikat, (23.02.1954), s. 750.

58 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.5, İçtima: 1, Kırk Altıncı İnikat, (22.02.1955),s. 536.

59 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.5, İçtima: 1, Kırk Altıncı İnikat, (22.02.1955),s. 536.

60 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.5, İçtima: 1, Kırk Altıncı İnikat, (22.02.1955), s. 536.

61 Resmi Gazete, “Emniyet Umum Müdürlüğü Kadrosuna Dâhil Memurlara Fazla Mesai Ücreti Verilmesi Hakkında Kanun”, 21 Mayıs 1955, 6564/9011

62 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.5, İçtima: 1, Kırk Yedinci İnikat, (23.02.1955), s. 548.

63 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.5, İçtima: 1, Kırk Yedinci İnikat, (23.02.1955), s. 665.

yansımıştır. Görüşmelerde söz alan DP Kastamonu milletvekili Süleyman Çağlar, polislik mesleğinin daha cazip hale gelmesi için maaşlarında iyileştirmeye gidilmesi gerekliliği elzem bir konudur.⁶⁴ 1958 Emniyet Umum Müdürlüğü Bütçe görüşmelerinde söz alan CHP Ankara Milletvekili Avni Doğan, son yapılan zamlarla birlikte henüz emniyet teşkilatı mensuplarının refaha ve huzura kavuştuğunu söylemenin doğru olmadığı kanaatindedir.⁶⁵

Şüphesiz ki DP iktidarı ile birlikte polislere maddi anlamda önemli katkılar sağlanmıştır. Bu bağlamda DP iktidarının ilk yılında olağanüstü çalışma ve üstün başarılarından ötürü Emniyet Umum Müdürlüğü'nün bazı memurlarına aylıkları tutarının bir katı tutarında ikramiye verilmesi önemli bir atılım olarak değerlendirilmelidir.⁶⁶ Bu süreç içerisinde 1954 yılı orta derece rütbeli polis teşkilatı mensupları maaşlarına bakıldığında şunlar söylenebilir: Üniformalı ve sivil komiser muavini 35 lira, üniformalı ve sivil komiser 40 lira, üniformalı ve sivil Başkomiser 50 lira, ikinci sınıf emniyet amiri 60 lira ve birinci sınıf emniyet amiri 70 lira almaktadır.⁶⁷ 1956 yılı polis teşkilatı içerisinde yer alan polis müdürlerinin maaşlarına bakıldığında şunlar söylenebilir. Dördüncü sınıf emniyet müdürleri ve emniyet müdür muavinleri ve emniyet müdürlükleri şube müdürleri 50 lira, Üçüncü sınıf emniyet müdürleri, Emniyet Umum Müdürlüğü Şube Müdür Muavinleri ve Ankara, İstanbul Şube Müdürlükleri, 60 lira, İkinci sınıf emniyet müdürleri ve Ankara, İstanbul emniyet müdür muavinleri 70 lira, birinci sınıf emniyet müdürleri 80 lira, Üçüncü sınıf emniyet polis müfettişi 50 lira, ikinci sınıf emniyet polis müfettişi 60 lira, birinci sınıf emniyet polis müfettişi ise 70 lira maaş almaktadır.⁶⁸ 1957 yılı Emniyet personeli maaş durumuna bakıldığında; polis memurunun derecesine göre 20 ila 35 lira arasında maaş aldığı görülmektedir.⁶⁹ 1959 yılı emniyet personelinin maaş cetveline göz atıldığında şunlar söylenebilir. Polis Memuru 35 lira, Komiser Muavini 35 lira, Komiser 40 lira ve Başkomiserin ise 50 lira aylık maaş aldıkları görülmektedir.⁷⁰ Polis maaşları ile ilgili DP döneminde önemli düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Bu duruma örnek olarak polis memurlarının tayin istihkaklarında yapılan iyileştirmeler gösterilebilir. 27 Şubat 1959 tarihinde yapılan düzenleme ile Emniyet Umum Müdürlüğü teşkilatına dâhil memurlara verilen tayin bedeli 50 liraya çıkarılmıştır.⁷¹

1957 Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmeleri sırasında söz alan HP Çanakale Milletvekili Safaeddin Karanakçı polisin çalışma saatleri ile ilgili vahim bilgiler vermiştir. Karanakçı konu ile ilgili şu ifadelere yer vermiştir: *“Günde resmen 8 saat çalışması icap eden emniyet mensupları, yazın boğucu güneşi, kışın ilikleri dondurucu soğuğu altında 12 saat çalışmaktadır. Devlet adamlarımızın, yabancı misafirlerin şehrimizi ziyaretleri*

64 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.17, İçtima: 3, Kırk Altıncı İnikat, (25.02.1957), s. 782.

65 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: XI, C.2, İçtima: 1, Kırk Altıncı İnikat, (25.02.1958), s. 591.

66 BCA, 30.18.01.02.122.41.9.

67 Resmi Gazete, “Devlet Memurları Aylıklarının Tevhit ve Teadülüne Dair Olan 3656 Sayılı Kanuna Bağlı (1) Sayılı Cetvelin Emniyet Umum Müdürlüğü Kısımına Bazı Kadrolar İlavesi Hakkında Kanun”, 6 Ocak 1954, 6214/8603.

68 Resmi Gazete, “Devlet Memurları Aylıklarının Tevhit ve Teadülüne Dair Olan 3656 Sayılı Kanuna Bağlı (1) Sayılı Cetvelin Emniyet Umum Müdürlüğü Kısımına Bazı Kadrolar İlavesi Hakkında Kanun”, 30 Ocak 1957, 6891/9529.

69 Resmi Gazete, “Devlet Memurları Aylıklarının Tevhit ve Teadülüne Dair Olan 3656 Sayılı Kanuna Bağlı (1) Sayılı Cetvelin Emniyet Umum Müdürlüğü Kısımına Bazı Kadrolar İlavesi Hakkında Kanun”, 4 Temmuz 1956, 6766/9355.

70 Resmi Gazete, “Devlet Memurları Aylıklarının Tevhit ve Teadülüne Dair Olan 3656 Sayılı Kanuna Bağlı (1) Sayılı Cetvelin Emniyet Umum Müdürlüğü Kısımına Bazı Kadrolar İlavesi Hakkında Kanun”, 14 Ocak 1959, 7189/10115.

71 Resmi Gazete, “Ordu Mensupları ile Emniyet Umum Müdürlüğü ve Gümrük Muhafaza ve Muamele Sınıfı Kadrolarında Çalışanlara Verilen Tayin İstihkaklarının Artırılması Hakkında Kanun”, 27 Şubat 1959, 7238/10149

esnasında, hafta izni kullanmayan, haftalarca gözlerine uyku girmeyen bu fedakâr Türk çocuklarını, polis mesleğinden ayırmayan yegâne his vatan sevgisi ve vazife duygusudur. Bu asil hisleri, istismar veya suiistimal etmeye hakkımız olmamalıdır. Polis memurunu 8 saatlik mesaiyi müteakip mutlak olarak istirahate sevk etmeliyiz.”⁷²

3.1.2. Polis ve Jandarma Teşkilatının Birleştirilmesi ve Polis-Jandarma Sorumluluk Alanları Meselesi

1951 tarihli Dâhiliye Vekâleti Bütçe görüşmelerinde söz alan DP Bursa Milletvekili Ağâh Erozan, emniyet ve jandarma teşkilatı ile ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur. Erozan’a göre *“bu günkü jandarma teşkilatı hem ehliyet hem de kadro bakımından kifayetsizdir.”⁷³* Erozan, bu çıkarımın ardından çözüm olarak bahse konu eksiliğin düzeltilmesi adına polis ve jandarma teşkilatlarının birleştirilmesi gerekliliğini savunmuştur. Konuşmasının devamında polis karakollarına değinen Erozan’a göre mevzuata uygun polis yetiştirme tarzı polis okulları ile değil polis karakollarında olmalıdır.⁷⁴ Polis ve jandarmanın birleştirilmesi noktasında belki de en çarpıcı açıklamayı DP Isparta Milletvekili Sait Bilgiç jandarma ve polis teşkilatlarının birleştirilmesi hususu ile ilgili önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre zabitanın birleştirilmesi gerekmektedir. Fakat bu birleşim sadece isim değişikliğinden ibaret olmamalıdır. Zabitanın birleştirilmesi meselesine DP iktidarı ehemmiyetle yaklaşmaktadır. DP’nin bu konudaki yaklaşımını özetleyen Bilgiç; *“Biz iktidarda bulunan partinin hizmetindeyiz diyen idare amiri ve zabita memurları yerlerini, biz kanunların emrindeyiz diyen şahsiyetli idare amirlerine ve zabita memurlarına terk edeceklerdir”⁷⁵* şeklindeki ifadeler ile zabitanın tevhibi meselesine farklı ve derin bir anlam yüklemiştir.

Polis ve jandarmanın birleştirilmesi meselesi 16 Şubat 1952 tarihli Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerine de yansımıştır. Bu görüşmelerde söz alan CHP Van Milletvekili İzzet Akın önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Akın’a göre, zabita mesleği güç bir meslektir. Aynı zamanda feragat ve fedakârlık isteyen bir meslektir. Bu meslek dâhilinde bulunan polis ve jandarmanın eksiklik ve kusurları ise her teşkilatta olduğu gibi mutlaka vardır. Ancak bu eksiklik ve kusurlar teşkilatta mı yoksa teşkilat mensuplarında mı aranmalıdır? DP hükümeti hazırlıkları devam eden çalışma ile yeni bir zabita tipi meydana getirmeyi hedeflemektedir. Bunlar ışığında düşünüldüğünde zabitanın birleştirilmesi mevzusu bir amaç olmaktan ziyade bir vasıta olma özelliği göstermektedir. Bu konudaki en büyük amaç, zabitanın dönem koşullarına göre yeniden islahı olmalıdır. Bu doğrultuda zabitanın her şeyden önce görevini kanunlar çerçevesinde yapması gerekmektedir. Bu gün Türkiye’nin ihtiyacı olan zabita tipi, halkın tam bir emniyet ve sevgisine haiz olan zabitadır.⁷⁶ Polis ve jandarma teşkilatının birleştirilmesi meselesi ile ilgili 1953 yılı Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerinde söz alan DP Maraş Milletvekili Selahattin Hüdayioğlu, polis ve jandarma teşkilatının birleştirilmesi meselesinin bütçeye ekstra bir yük yükleyecek olmasına rağmen bu iki teşkilatın birleştirilmesinin memleket için daha hayırlı olacağı

72 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.17, İçtima: 3, Kırk Altıncı İnikat, (25.02.1957), s. 790.

73 TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: IX, C.5, Toplantı: 1, Kırk Dokuzuncu Birleşim, (23.02.1951), s. 602.

74 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.5, Toplantı: 1, Kırk Dokuzuncu Birleşim, (23.02.1951), s. 602.

75 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.5, Toplantı: 1, Kırk Dokuzuncu Birleşim, (23.02.1951), s. 598.

76 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Sekizinci Birleşim, (26.02.1952), s. 877.

düşüncesini taşımaktadır.⁷⁷ Aynı oturumda konuşan Dâhiliye Vekili Ethem Menderes, polis ve jandarmanın tevhidî meselesi üzerinde çalışmalarının devam ettiğini dile getirmiştir.⁷⁸

3.1.3. Zabitanın Asli Görevini İcra Etmediği İddiaları ve Emniyet Umum Müdürlüğü Bütçesinin Yıldan Yıla Artmasına Yönelik Ortaya Konulan Eleştiriler

1951 Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmeleri incelendiğinde, CHP'nin DP iktidarına polis ve emniyet yönünden yüklendiği görülmektedir. Bu doğrultuda CHP Meclis Grubu adına konuşan Trabzon Milletvekili Hamdi Orhon, İçişleri Bakanlığı bütçesinin yapıcı ve islahatçı bir anlayıştan uzak olduğunu dile getirerek konuşmasına başlamıştır. Orhon, 1949 Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmeleri sırasında Dâhiliye Vekâleti bütçesinin azaltılmasını isteyen DP İçel Milletvekili Refik Koralta'ı kast ederek, *“Bu gün görüyoruz ki, ne bütçe fazlalığı azaltılmış, ne de bakımsız olarak politik hitaplara muhatap olan zabıta mensuplarına yeni bir himaye tedbiri ve bakım sistemi tesis edilememiştir”*⁷⁹ şeklinde ifadeler ile CHP'nin iktidar olduğu süreçte DP tarafından polis teşkilatı ile ilgili yöneltilen eleştirilerin, DP iktidarı döneminde de hiçbir iyileştirme yapılmadan varlığını koruduğunu anlatmaya çalışmıştır. Aynı oturumda söz alan DP Bursa Milletvekili Ağâh Erozan'a göre polislerin asli görevlerini kanunlar çerçevesinde yerine getirmiş olmaları çok önemlidir. Bu duruma çok büyük bir önem veren Erozan, konunun önemini şu cümlelerle ifade etmiştir: *“Bilinmesi lazımdır ki, polisteki en basit bir vazife suiistimali Devlete ve millete milyonlar kaybettirebilir.”*⁸⁰ Polis teşkilatındaki suiistimallerle mücadele derhal başlanması gerekliliğine inanan Erozan bu konuda hiçbir fedakârlıktan çekinilmemesi gerektiğine inanmaktadır. Erozan, polis teşkilatında var olduğunu iddia ettiği suiistimallerin ise en başlıca sebebinin polislerin çekmiş olduğu geçim sıkıntısından kaynaklandığını dile getirmiştir.⁸¹ Aynı oturumda söz alana DP Isparta Milletvekili Sait Bilgiç, polis teşkilatlarına ayrılan bütçeyi gündeme getirmiştir. Buna göre 1924'ten 1950'ye kadar geçen 26 yıllık süre içerisinde Emniyet Genel Müdürlüğüne 139 milyon TL tahsis edilmiştir. Bilgiç'e göre bu çok *“hazin”* bir durumdur. Bilgiç bu düşünce etrafından Emniyet teşkilatının küçültülmesinden yana tavır sergilemiştir.⁸²

25.02.1952 tarihli Dahiliye Vekaleti Bütçe görüşmelerinde söz alan DP Erzurum Milletvekili Sabri Erduman, CHP döneminde kolluk kuvvetlerinin işkence ve şiddetle anıldığından bahisle CHP dönemini eleştirerek, *“yine eski devirde olduğu gibi silahın mevcudiyetini bahane ederek jandarma dipçığı ile polis kamçısı ile halkı ezelim. Silah, bu gün memlekette mevcut değildir”*⁸³ ifadelerini kullanarak, DP dönemi kolluk anlayışı ile CHP döneminin çok farklı olduğunu altını çizmiştir. Sözlerine devam eden Erduman, *“Dünün zaptiyesi, 14 Mayıs'a kadar jandarma halkımızı dövmekteydi. Fakat bugün hamdolsun jandarma bir Türk jandarması, bir Cumhuriyet jandarması olarak görev başındadır. Halk ile köylüyle baş başadır”*⁸⁴ ifadeleri ile DP dönemi ile birlikte kolluk-halk ilişkilerinin olması gereken düzeye getirildiği ve *“şiddet”* ve *“işkence”* gibi kavramların yeni dönem ile birlikte asgari düzeye indirildiğini vurgulamıştır.

77 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.20, Toplantı: 8, Elli Birinci Birleşim, (23.02.1953), s.799.

78 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.20, Toplantı: 8, Elli Birinci Birleşim, (23.02.1953), s.808.

79 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.5, Toplantı: 1, Kırk Dokuzuncu Birleşim, (23.02.1951), s. 587.

80 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.5, Toplantı: 1, Kırk Dokuzuncu Birleşim, (23.02.1951), s. 603.

81 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.5, Toplantı: 1, Kırk Dokuzuncu Birleşim, (23.02.1951), s. 603.

82 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.5, Toplantı: 1, Kırk Dokuzuncu Birleşim, (23.02.1951), s. 598.

83 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Yedinci Birleşim, (25.02.1952), s. 817.

84 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Yedinci Birleşim, (25.02.1952), s. 817.

Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü Bütçe Görüşmelerinde Polis Teşkilatının Sorunları (1939-1960)

Bu süreç içerisinde, 26 Şubat 1952 tarihli Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmeleri sırasında söz alan DP Balıkesir milletvekili Ali Fahri İşeri, yapmış olduğu konuşmasında kolluk kuvvetlerini ikiye ayırmıştır. İki dürüst, temiz, millete karşı güler yüzlü davranan ve vazifesine âşık olan şekilde sınıflandırırken diğer kısmı ise bu durumların aksi yönünde görev yapanlar olarak sınıflandırmıştır. İşeri'ye göre ilk sınıflandırmanın aksi yönünde hareket eden kolluk personeli derhal tasfiyeye tabi tutulmalıdır.⁸⁵ Aynı oturumda söz alan DP Çorum Milletvekili Baha Koldaş ise kumar konusuna dikkat çekerek Türkiye'nin birçok köy ve kasabasında kumar salgınının hüküm sürdüğü ancak polislerin bu durumu görmezden geldiğini dile getirmiştir.⁸⁶ Yine aynı oturumda söz alan DP İstanbul milletvekili İhsan Altinel ise CHP'nin ülke genelinde emniyet ve asayişin olmadığı şeklindeki iddialarına şu şekilde cevap vermiştir: *"Memlekette huzursuzluk var, iç emniyetimiz yok diyorlar. Arkadaşlar, mahkeme kararı verilmeden keyfi kararlarla cemiyetleri kapattırdıklarını unuttular mı? İkincisi, gece saat 12'lerde parti kongrelerimizden çıktığımız zaman polislerin maske takıp yollarımızı çevirdiklerini ne çabuk unuttular. Onlar şunu demek istiyorlar ki, biz imtiyazlıyız yaparız, siz yapamazsınız. Biz imtiyazlı bir parti değiliz. Esasen bu gibi şeyleri yapmayız. Muhterem arkadaşlar, daha fazla söylemek istemem. Biz, çok acılar çektik."*⁸⁷ Bu değerlendirmeden anlaşılmalıdır ki Altinel, DP iktidarının kolluk kuvvetlerini kendi çıkarları için yönlendirmek istediğini ve karşı tarafın gücünü kırmak için bir araç olarak kullanma gayretini gösterdiğini iddia etmektedir. Oysaki devlet menfaati parti menfaatinden her zaman bir adım önde görülmelidir. Bunun tersi bir durum polislik mesleğinin *"partizanlaşmasına"* neden olabilmektedir.⁸⁸ Bu konu ile alakalı olarak CHP Ordu Milletvekili Atıf Topaloğlu önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Topaloğlu DP'nin kolluk kuvvetlerini kendi çıkarları doğrultudan kullandığı yönündeki iddialar ile alakalı şu ifadeler yer vermiştir: *"Fatsa'ya tayin edilen bir jandarma kumandanı, tayin emrini alıyor ve trene binmek üzereyken mahalli Demokrat Parti teşkilatı içişleri Bakanlığına telgraf veriyorlar. Biz bu adamı istemiyoruz diyorlar ve bu adam tayin edildiği yere gidemiyor."*⁸⁹ Tüm bunlar ışığında çalışmanın sınırları içerisinde incelenen Emniyet Teşkilatının zaman zaman siyasetin etkisi altında kaldığı görülmektedir. Aslında bu durum sadece Türkiye'ye özgü bir durum değildir.

1952 Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmelerinde söz alan DP İstanbul Milletvekili İhsan Altinel, CHP iktidarı döneminde uygulanan kolluk anlayışını eleştirmiştir. Altinel konu ile alakalı şu cümleleri sarf etmiştir: *"İstanbul milletvekili olduğum için biliyorum, İstanbul'da sokak ortalarında nice aile evlatları, beyaz zehir içerek perişan hale düşmüşlerdir. Eski iktidar serbest bırakmış ve kaçakçılığı himaye eder şekilde bir idare yolundan hareket etmiştir."*⁹⁰ Altinel, narkotik suçların İstanbul'da bu kadar açık bir vaziyette artış göstermesinde CHP iktidarının bu gibi suç ve suçluların tespiti ve yakalanması noktasında kolluk kuvvetleri üzerinde kontrol edilebilir bir yaklaşım içinde olmamasına bağlamıştır. DP Bursa Milletvekili Ağâh Erozan ise; *"Kısa zaman içerisinde şunu tebarüz ettirmek lazımdır ki dünün zabıtası, fiziki otorite esasına göre çalışıyordu."*

85 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Sekizinci Birleşim, (26.02.1952), s. 851.

86 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Sekizinci Birleşim, (26.02.1952), s. 860.

87 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Sekizinci Birleşim, (26.02.1952), s. 860.

88 Seda Yılmaz, Türkiye'de Polis-Siyaset İlişkisine Dönemsel Bir Bakış: 12 Mart 1971-12 Eylül 1980 Arası Türk Polis Teşkilatı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015, s. 2.

89 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Sekizinci Birleşim, (26.02.1952), s. 853.

90 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Sekizinci Birleşim, (26.02.1952), s. 885.

*Bu günün zabıtası ilmi ve kanuni otoriteye göre çalışmaktadır. Bu esas dâhilinde çalışan zabitanın vatandaş hukukunu ve kanunu ihlal mevzuundaki vazife zorluğunu takdirleriniz arz ederim*⁹¹ şeklindeki ifadeler ile CHP iktidarının kolluk kuvvetleri üzerindeki etkisini şu ifadelerle dile getirmiştir. 26 Şubat 1952 tarihli Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerinde söz alan DP Muğla Milletvekili Natık Poyrazoğlu ise kolluk güçlerinin halka iyi muamele anlamında ulaşmış oldukları bu günkü durumdan son derece memnun olduğunu ifade etmiştir.⁹² 1960 Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmelerinde söz alan CHP Ordu Milletvekili Ferda Güley, karakollarda polis şiddetinden bahsederek, *“adalet karakolda başlar, yüksek temyizde biter. Karakolda adalet yoksa arkadaşlar, temyize kadar adalet gölge altında kalır*⁹³ şeklinde ifadeler ile karakollarda polis şiddetinin varlığını iddia etmiştir.

İktidar kolluk kuvveti ilişkileri uzunca bir süre Meclis gündemini işgal etmiştir. Bu doğrultuda 1953 yılı Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerinde söz alan DP Tekirdağ Milletvekili Şevket Mocan da iktidar kolluk kuvvetleri ilişkisi ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur: *“İlmi bir meslek olan Emniyet teşkilatının asırlık kötü bir zihniyetle, iktidar sandalyelerinin bekçisi bir hassa alayı olarak görülmesi bir türlü bu teşkilatı istediğimiz seviyeye yükseltememiştir. Her değişiklikte başlarına getirdiklerimizi kıymet ve kabiliyetle ölçmeyerek daima karşılama ve uğurlamalarda kendilerine has bir nevi sabit nazarlardan ve intizar odalarında nöbet tutanlardan seçilmesi bu teşkilatı mesleki kıymete hiçbir devirde ulaştıramamıştır.*⁹⁴ Bu konu ile ilgili 1959 Dahiliye Vekâleti bütçe görüşmelerinde CHP Kars milletvekili Mehmet Hazer de Mocan ile aynı düşüncede görüş bildirmiştir. Hazer konu ile ilgili düşüncesini başından geçen bir olaya dayanarak dile getirmiştir. Hazer şu ifadeleri kullanmıştır: *“Bir misal daha arz edeyim; bu ayın 7 sinde kaymakamlık yaptığım Akhisar’a iki arkadaşla gittim. Daha gitmeden kaymakam, oradaki parti başkanımıza, Filânlar gelecektir, karşılamayacaksınız, partiye gelirlerse ayakta durmazsınız, oturacaksınız diye yazılı emir vermiş. Jandarma ve polis yollara dikilmiş, bizi karşılamak isteyenlere mâni olunmuştur. Nahiyelerden merkeze jandarma celp edildiği de öğrendik. Böylece lüzumsuz ve kanunsuz hareketlerle Devlet zabıtası halkın muhabbetine karşı kullanılmıştır.*⁹⁵ Bu süreç içerisinde 1959 yılına gelindiğinde, 1959 Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmelerinde söz alan DP Kocaeli Milletvekili Sadettin Yalım, parti kongrelerinin polis tarafından takip edilmesinin tedirginlik yarattığından bahsetmiştir. Bu ifadelerin muhalefetten değil de iktidar partisi mensubu bir milletvekili tarafından dile getirilmesi önem arz etmektedir. Bu duruma Dâhiliye Vekili Namık Gedik ise, DP kongresi de olsa kanunsuz yapıldığı takdirde her kongreye polisin müdahale etme hakkı olduğunu söylemiştir.⁹⁶ 1960 Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerine gelindiğinde ise CHP Meclis grubu adına söz alan Kars Milletvekili Mehmet Hazer, *“Sağlam temellere dayanan, milletin sevgi ve itimadına mazhar olmuş Cumhuriyet zabıtası, son yılların partizan tatbikatında en çok hırpalanan ve örselenen bir teşkilat olmuştur. Bazı idare amirlerinin devlet zabıtası ile vatandaşı nasıl karşı karşıya getirdiklerini bu vesile ile üzüntü duymadan Yüksek Heyetiniz hatırlatmamak mümkün değildir. Arkadaşlar, Cumhuriyetin hiçbir devrinde zabıta, cop,*

91 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Sekizinci Birleşim, (26.02.1952), s. 888.

92 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Sekizinci Birleşim, (26.02.1952), s. 851.

93 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: XI, C.12, İctima: 3, Kırk Yedinci İnikat, (25.02.1960), s. 475.

94 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.20, Toplantı: 8, Elli Birinci Birleşim, (23.02.1953), s.783.

95 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: XI, C.7, İctima: 2, Kırk Yedinci İnikat, (27.02.1959), s. 1241.

96 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: XI, C.7, İctima: 2, Kırk Yedinci İnikat, (27.02.1959), s. 1265.

Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü Bütçe Görüşmelerinde Polis Teşkilatının Sorunları (1939-1960)

dipçik ve gaz bombasını vatandaş haklarına karşı bu kadar pervasızlıkla kullanmamıştır ⁹⁷ şeklindeki ifadeler ile kolluğun hükümet tarafından muhalefet aleyhine kullanıldığını anlatmaya çalışmıştır.

Aynı oturumda söz alan Dâhiliye Vekili Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, kolluk kuvvetleri üzerinden CHP'ye yüklenmiştir. Karaosmanoğlu, CHP'nin ülke geninde asayiş ve emniyetin olmadığı, kolluğun bu konuda zafiyet gösterdiği iddialarına karşı önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre, DP döneminde polis ile farklı gruplar arasında silahlı çatışma oranlarında artış gözlenmektedir. Bu da kolluk kuvvetlerinin işlerine sıkı sıkıya sarıldığını göstermekte, işini cesaret ve azimkârane bir şekilde yürüttüğünü gösteren en önemli delildir. Ona göre, CHP döneminde olduğu gibi polisin elinde dayak artık yoktur. Bu konuya Karaosmanoğlu şu şekilde bir açıklama getirmiştir: *“Kolluk, şehirlerde olsun, köylerde olsun insanı dövmeğe başka kudrete sahiptir. Zabita dövmez, zabita tecavüz edemez ve zabita bu şartlar altında kanuni salahiyet dâhilinde şeriri yakalar ve şirretliğe mani olmak vazifesine sahiptir. Bu hale gelmiş zabita dediğimiz zaman jandarma ve polisi kast ediyorum. İki de bu vazifeyi haklı olarak yapacak kudrete yaklaşmaktadır.”*⁹⁸ Buradan anlaşılmaktadır ki, Dâhiliye Vekili, özellikle CHP döneminde kolluğun vatandaşa karşı uyguladığı “şiddeti” ortadan kaldırdıklarını dile getirmeye çalışmıştır. Aynı oturumda söz alan CHP Van Milletvekili İzzet Akın, Polis ve Jandarma teşkilatının birleştirilmesi konusunu bu iki teşkilatın bütçelerinden örnek vererek açıklama yoluna giden Akın'a göre, 40-45 bin mevcutlu Jandarma Komutanlığının bütçesi 39 milyon TL civarındadır. 10 bin mevcutlu Emniyet bütçesi ise az farkla 36 milyon TL civarındadır. Akın, bu tablo ile Emniyet bütçesinin fazla olduğunu iddia etmediğini dile getirerek, sayı ile uygun bir bütçe yapılması lazım geldiği noktada Jandarma bütçesinin 2000 milyon TL'ye çıkarılması gerekliliğini savunmuştur. Akın, bu iki teşkilatın birleştirilmesi neticesinde ise yeni kurulacak emniyet kuvveti bütçesinin TBMM'de 200 milyon TL olarak kabul edilmesi durumunda her iki teşkilatta orantısız bir şekilde farklılık gösteren bütçe meselesinin de hal olacağını altını çizmeye çalışmıştır.⁹⁹

Emniyet Umum Müdürlüğü bütçesinin gün geçtikçe artması meselesi 1959 yılı görüşmelerine de yansımıştır. Bu bağlamda, 1959 yılı Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmelerinde söz alan CHP Ordu milletvekili Ferda Güley emniyet bütçesinin yıldan yıla artmasından rahatsız olmuştur. Güley'e göre, 1950 senesinde Emniyet Umum Müdürlüğü bütçesi 34 milyon TL'dir. 1959 bütçesinde ise bu rakam 107 küsur milyon TL'ye çıkmıştır. Bu durumu *“tehlikeli”* addeden Güley, şu ifadeleri kullanmıştır:

“Hükümet memleketi bir anarşi manzarasında görüyormuş gibi her sene kabaran bir Emniyet Umum Müdürlüğü bütçesi ile karşımıza geliyor. Bu 107 küsur milyonluk bütçeye Jandarma Umum Komutanlığının 150 milyon liraya varan bütçesini de katınca işin ehemmiyeti büsbütün artmaktadır. Ne oluyoruz arkadaşlar? Hükümet iç emniyet masraflarını neden mütemediyen arttırmaktadır? Neden İçişleri Bakanlığının ve bilhassa Emniyet Umum Müdürlüğü ile Jandarma Umum Komutanlığının giderleri durmadan yükseliyor. Ya memleketin huzur ve asayışı her yıl artan bir şekilde bozulmaktadır. Hükümetler, bunun önlemek için fazla kuvvetler kullanmak

97 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: XI, C.12, İçtima: 3, Kırk Altıncı İnikat, (24.02.1960), s. 426.

98 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Sekizinci Birleşim, (26.02.1952), s. 863.

99 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Sekizinci Birleşim, (26.02.1952), s. 877-878.

mecburiyetini hissediyorlar, ama bir türlü asayiş temine muvaffak olamıyorlar. Yahut da bu artışın başka sebepleri vardır. Arkadaşlar milletin itimadı yerine kendi maddi kuvvetlerine dayanan rejimler, milletin itimadını kaybederek hâkimiyet ve iktidarını zorla devam ettirmek isteyen sistemler olunca, vehim ve endişelerin yarattığı ruh baskıları altında bir taratan inzibat kuvvetlerini, diğer taraftan istihbarat vasıtalarını durmadan artırmak yoluna giderler”¹⁰⁰

Böylece Güley, hükümetin, kolluk kuvvetleri bütçesini arttırmasının en temel sebebinin bunu muhalefeti susturmak olarak kullanmak istemelerinden kaynaklandığını dile getirmeye çalışmıştır.

3.1.4. Polis ve Jandarmanın Sıhhat Durumunun Mecliste Gündeme Gelmesi ve Çözüm Önerileri

26.02.1952 tarihli Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmeleri sırasında söz alan DP Bursa Milletvekili Ağâh Erozan, polisin sağlık durumu ile ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur. Erozan, *“Polis, 18 saat bilafasıla devam eden vazifesi dolayısıyla fiziki otoritesinden sarf ettiği kudretin mukabilini gıda olarak alamamaktadır. Bunu bir hakikat olarak ifade etmek zorundayız. Bu sebeple maalesef ferdi bünyesinde zayıf vardır. Bunu rakamlarla ifade etmek mümkündür. Bugün Türkiye Cumhuriyeti içerisinde 6300 polis vardır. Bu 6300 polisin hakiki ve tam rakam olarak arz ediyorum, 400’ü tüberkülozdur. Nispet %7’dir. Bu büyük rakamı yüksek takdirlerinize ileride polis vazife ve teşkilat kanunlarında alacağımız esaslar için bir fikir olmak üzere arz ediyorum”¹⁰¹* ifadeleri ile polis teşkilatının yaşadığı sağlık sorunlarını rakamlarla açıklama yoluna gitmiştir. 1953 Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmeleri sırasında söz alan CHP Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel, polisin verem hastalığı ile pençeleştğini dile getirerek şu ifadelerde bulunmuştur: *“Çok mühim bir nokta da, Türk polisinin %7’sinde verem vardır. Bu nispet çok büyüktür. Bu nispetin tamamıyla maddi refahın sağlanamamasından ve fiziki otoritesinin takviye edilmemiş olmasından ileri geldiğini düşünmek lazımdır.”¹⁰²* 1957 Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmeleri sırasında söz alan HP Çanakkale Milletvekili Safaeddin Karanakçı, 11 bin mevcutlu emniyet kadrosu bünyesinde bir sene içerisinde 4800 memurun Heyet-i Sıhhiyeye başvurmuş olduğunu dile getirmiştir.¹⁰³ Sözlerine devam eden Karanakçı, polisler arasında baş gösteren hastalıkların başında zatürre, verem ve romatizmanın geldiğine işaret etmiştir. Tüm bunlara rağmen Emniyet mensuplarına özel bir hastanenin olmamasına vurgu yapan Karanakçı, bir an önce bu konuların ele alınması gerekliliğinin altını çizmiştir.¹⁰⁴

3.1.5. Diğer Sorunlar

25 Şubat 1952 yılı Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerinde söz alan DP Kayseri milletvekili İsmail Berkok, suç ve suçlularla mücadele kapsamında kolluk kuvvetlerinin mutlak surette motorlu araçlarla takviye edilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.¹⁰⁵

100 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: XI, C.7, İçtima: 2, Kırk Yedinci İnikat, (27.02.1959), s. 1264.

101 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Sekizinci Birleşim, (26.02.1952), s. 888.

102 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.20, Toplantı: 8, Elli Birinci Birleşim, (23.02.1953), s.813.

103 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.17, İçtima: 3, Kırk Altıncı İnikat, (25.02.1957), s. 790.

104 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.17, İçtima: 3, Kırk Altıncı İnikat, (25.02.1957), s. 790.

105 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Yedinci Birleşim, (25.02.1952), s. 815.

Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü Bütçe Görüşmelerinde Polis Teşkilatının Sorunları (1939-1960)

26 Şubat 1952 Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmelerinde söz alan DP Bursa Milletvekili Ağâh Erozan da, polisin mutlaka motorize ekiplerle takviye olması gerekliliğini ortaya koymuştur.¹⁰⁶ Aynı oturumda söz alan CHP Yozgat Milletvekili Avni Doğan, Emniyet teşkilatının eksiklikleri noktasında önemli açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre; polislerin birçoğu stajyer gençlerden oluşmaktadır. Bu açıdan bilgi ve beceriden yoksun bu genç polisler mesleki bilgi noktasında yetersiz bir durumdadırlar. Diğer ülkelerde polisin suçları aydınlatmada yararlandığı ileri teknolojidenden Türk polisi mahrum durumdadır. Aynı zamanda polisin nöbet ve hizmet saatleri de çok uzundur. Emniyet içerisinde çok önemli bir birim olan siyasi polisin hali de çok iç açıcı değildir. Siyasi polis, ülke bütünlüğünü tehdit eden gizli gizli güçlerle mücadele noktasında elinde yeterli derecede teknolojik vasıtanın yoksundur. Tüm bunlar ışığında Cumhuriyet idaresi ve vatandaşın beklediği vasıflara uygun bir kolluk idaresi kurmak elzem bir durumdur. Öte yandan yeni şartlara uygun bir zabıta teşkilatının husule getirilmesi ve yeni anlayışla yetiştirilen kolluğun eskilerin yerini tam olarak alabilmesi için asgari 20 seneye ihtiyaç vardır.¹⁰⁷ 26 Şubat 1952 tarihli Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmelerinde konuşan DP Ankara Milletvekili Abdullah Gediklioğlu, Doğan'ın siyasi polis ile ilgili değerlendirmesine ek olarak siyasi kısımlara¹⁰⁸ bakan polislerin diğer branşlara göre daha donanımlı olması gerektiği üzerinde durarak, *"bunlar değil birkaç dil bilmek doğru dürüst kendi dillerini dahi bilmiyorlar"*¹⁰⁹ ifadeleri ile durumun vahametini ortaya koymuştur. Gedikoğlu'nun bu değerlendirmeleri, Emniyet teşkilatı mensuplarına verilen yabancı dil eğitimleri ile çalışmaktadır. Zira Ankara Polis Kolejinde daha genç yaştaki polis adaylarına İngilizce ve Farsça dil eğitimi verildiği bilinmektedir. Ancak, Gedikoğlu bu değerlendirmesini siyasi polis özelinde yaptığı için teşkilatın tamamı için geçerliliği bulunmamaktadır.¹¹⁰

1953 yılı Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerinde söz alan DP Tekirdağ Milletvekili Şevket Mocan Emniyet Teşkilatı içerisinde mühim bir yer tutan dedektiflik teşkilatı üzerine önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre dedektiflik müessesesi memnuniyet verici bir durumda değildir. Bu değerlendirmeye dayanak olarak Nazım Hikmet'in ülkeden firarını örnek gösteren Mocan, *"En canlı misal olarak Nazım Hikmet'in firarının Romanya radyosundan haber alındığını hatırlatmak ve bu firar tertibatının bu güne kadar bile zerresinin aydınlatılmamış olması her halde iftihar edilecek bir hadise değildir"* ifadeleri ile istihbarat yönünden Emniyet teşkilatının geride kaldığını ifade etmeye çalışmıştır.¹¹¹ 1953 yılı Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmeleri sırasında söz alan CHP Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel polisin motorize ekiplerle takviyesi ve bu konuda Türk polisinin eksikliklerini dile getirdiği konuşmasında şu ifadeleri dile getirmiştir: *"New York'un 8 milyon nüfusuna mukabil 15.000 polisi vardır. Bunlar 1500 vasıta ile çalışmaktadırlar. Detroit şehrinin 2 milyon nüfusu vardır. Burada 7000 polis ve 400 vasıta mevcuttur. Bizde,*

106 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Sekizinci Birleşim, (26.02.1952), s. 888.

107 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Sekizinci Birleşim, (26.02.1952), s. 885.

108 4 Haziran 1937 günlü 3201 sayılı Emniyet Teşkilat Kanunu polisin değişik alanlarda gelişmesine imkân sağlamıştır. Bu bağlamda siyasi polisin görev tanımı açık bir şekilde belirtilmiştir. Siyasi Polis: "Devletin bir bütün olarak güvenliğini ve emniyetini sağlamak ve devlet aleyhine işlenebilecek bir suç veya tehlikeyi önceden belirleyip ortadan kaldırmakla görevlidir. Genellikle bu birimlerde sivil çalışılır ve çalışacak personeller, okullarındaki başarı durumuna göre seçilir." Bkz. Gökhan Karayünlü, Cumhuriyet Dönemi Türk Polis Teşkilatı, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman, 2012, s.22

109 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.13, Toplantı: 2, Kırk Sekizinci Birleşim, (26.02.1952), s. 890.

110 BCA, 30.18.01.02.89.122.8.

111 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C.20, Toplantı: 8, Elli Birinci Birleşim, (23.02.1953), s.783.

Türkiye’deki polis miktarı son alına kadro hariç 6300’dür. Yine, son alınan motorize vasıta hariç polisimiz 54 vasıta ile çalışmıştır. Eski devrin bu husustaki ihmali çok büyüktür.” Böylece, Düşünsel kendi partisi ile ilgili özeleştiride bulunmuştur. 1954 Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerinde CHP Yozgat Milletvekili Avni Doğan’ın değerlendirmelerine göz atıldığında ise polisin motorize ekiplerle takviye edildiği anlaşılmaktadır.¹¹²

Bu süreç içerisinde, 22 Şubat 1955 Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerinde söz alan DP İzmir Milletvekili Mehmet Ali Sebük, Türk polisinin elinde suçları aydınlatmada yeterli teçhizat ve teknolojinin olmadığından bahisle şu ifadeleri kullanmıştır:

“Geçen sene İsviçre’de adli polis umum müdürü ile görüşürken son üç yıl içinde kaç cinayet işlendiğini ve bu cinayetlerden kaçının faili bulunduğunu sordum. Umum müdür başını kaşıyarak isteksiz bir ifade ile bana şu cevabı verdi: Zürih’te beş cinayet vakası oldu fakat beşinin de faili meçhul kaldı. Bu durumda İsviçre adli polisinin teknik vasıtalar bakımından çok geri kaldığını sandım ve kendisine polisin ilmî ve fennî servislerini gezmek istediğimi söyledim. Beni gezdirdi; bütün polis laboratuvarlarını ve tespiti hüviyet servisini gezdim. Gördüm ki, Avrupa’da hatta Fransa’da bile bulunmayan birçok aletler, teknik cihazların mevcut olduğunu gördüm, nihayet dimağımdaki istifham işaretinin sırrını çözmeye başladım. Ve şuna vasıl oldum ki, İsviçre polisi, hâdiseler içinde yoğrulmadığı ve tecrübe görmediği için, elindeki bütün vasıtalara rağmen, failleri bulamıyor. Bir de kendi polisimizi düşündüm. Orada gördüğüm fennî vasitalardan hemen hiçbirisine malik değildi. Buna mukabil, göstermiş olduğu faaliyet meydandadır. Katillerin bulunmasında hırsızların ele geçmesinde, eroincilerin takibinde, hulâsa cemiyeti, düşmanlarını tenkil hususunda göstermiş olduğu büyük iktidar, meydandadır. Nasıl oluyor da, hiçbir fennî vasıtaya malik olmadığı halde, bu muvaffakiyete kavuşuyor. Şuna kani oldum ki, bunun iki mühim sebebi var. Bir tanesi, çok tecrübe görüyor. Çok hâdise içinde yoğruluyor. İkincisi, kendi irsî vasıflarına malik bulunuyor. Bugün fedakârlık, cesaret, azim ve vazifeye bağlılık bakımından eşsiz bir durumda bulunan polisimizi eğer yakın bir atide de fennî vasıtalarla da teçhiz edersek, dünyada birinciliği kazanacağına şüphem yoktur.”¹¹³

Sebük’ün Türk polisinin imkânsızlıklarından bahsetmiş olmasına binaen polis teşkilatının ileri teknikleri öğrenmesi için Devlet tarafından yurt dışına gönderildiği bilinmektedir. Bu duruma örnek olarak 6 Kasım 1939 tarihinde ABD polis teşkilatı ile temaslarda bulunmak ve polis mesleğindeki teknik tatbikatı öğrenmek üzere Polis Enstitüsü Müdürü Dr. Salih

112 TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: IX, C.28, İçtima: 4, Kırk Sekizinci İnikat, (23.02.1954), s. 750.

113 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.5, İçtima: 1, Kırk Altıncı İnikat, (22.02.1955), s. 536; 19 Haziran 1957 yılında kabul edilen 7029 nolu kanun gereğince; sınır, kıyı ve karasularının muhafaza ve emniyetle kaçakçılığın men ve takibinde kullanılacak deniz vasıtalarının satın alınması ve mevcutlarının tamir ve islahı için Dahiliye Vekaletine 6.5 milyon TL bono çıkarmaya Maliye Vekaleti yetkili kılınmıştır. Bkz. Resmi Gazete, “Sınır, Kıyı ve Karasularının Muhafaza ve Emniyeti ile Kaçakçılığın Men ve Takibinde Kullanılacak Deniz Vasıtalarının Satın Alınması İçin Gelecek Senelere Sari Taahhütlere Girişilmesi Hakkında Kanun”, 19 Haziran 1957, 7029/9642.; Aslında olaylara hızlı müdahale edebilme, istenilen zamanda kuvvet sevk edebilme ve devriye aracılığı ile hakimiyet bölgesinde üstünlüğü ele geçirme gibi farklı sebepler, Osmanlı Devlet döneminde 1910’ların başından itibaren devletin polis teşkilatını otomobille takviye etmesini sağlamıştır. Bkz. İbrahim Yılmaz, “Osmanlı Polis Teşkilatında Otomobil”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.22, S.1, 2020, s.45.

Adil Başer'in ABD'ye gönderilmesi örnek gösterilebilir. Ancak buradan anlaşılmalıdır ki, Türk polisi ileri teknikleri öğrenmek için her ne kadar yurt dışına çıkmış olsa da, öğrendiği bu teknikleri uygulayacak teçhizattan münezzektir.¹¹⁴ Öte yandan Ankara Polis Enstitüsünde polis adaylarına yabancı uzmanlar tarafından Kriminalistik derslerinin verildiği düşünüldüğünde, aslında Türk polisinin suç ve suçluları aydınlatmada ileri teknik derslerine vakıf oldukları görülmektedir.¹¹⁵ Ayrıca uluslararası Kriminal Polis Komisyonu toplantısının 5-9 Eylül 1955 tarihleri arasında İstanbul'da yapılmasına karar verilmesi de, ileri teknik, teçhizat ve bilgi bakımından Türkiye'ye verilen kıymetin bir göstergesidir.¹¹⁶ Öte yandan suç ve suçlunun aydınlatılmasında önemli bir vazife gören Kriminalistik toplantılarına önem veren Türk Polis Teşkilatı, bu tür toplantılara katılım sağlaması için polis müdürlerini yurt dışına göndererek Türkiye'nin bu toplantılarda temsil edilmesini sağlamıştır.¹¹⁷

Sebük diğer bir mesele olarak polisin silah kullanma konusunu¹¹⁸ Meclis gündemine taşımıştır. Buna göre, Türk polisi hadiseler karşısında silah kullanmaya çekinmektedir. Sabıkalı insanlar ellerinde ateşli ve ateşsiz silahlar bulunmak suretiyle polise saldırmakta, bunun sonucunda bazı polisler yaralanmakta hatta ölmektedirler.¹¹⁹ Öyle ki, polisi yaralayanlar arasında, milletvekilleri dahi bulunmaktadır. Bu duruma örnek olarak görevli polis memurunu dövme suçundan dokunulmazlığı kaldırılmak istenilen Kütahya Milletvekili Selahattin Kutman'ın durumu gösterilebilir.¹²⁰ Milletvekillerinin polise karşı uygulamış oldukları şiddet sadece CHP iktidarı döneminde CHP milletvekilleri tarafından yaşanmamış aynı vakıa DP döneminde DP milletvekilleri tarafından da gerçekleştirilmiştir. Bu duruma örnek olarak DP İstanbul Milletvekili Mithat Güner'in Polis Memuru İsmail Altıntaş'ı görevi başında dövmesi örnek olarak gösterilebilir. Bu kapsamda Güner'in dokunulmazlığının kaldırılmasına kadar verilmiş olmasına rağmen, Güner'in 10. Dönemde milletvekili seçilememiş olmasından dolayı hakkındaki evrak geri çekilmiştir.¹²¹

Bu bağlamda, Sebük'e göre PVSK'da polisin silah kullanma yetkisi ile ilgili maddelerde acilen değişikliğe gidilmesi şarttır. Bu durumu Amerika ve Avrupa polisi ile kıyaslayarak açıklama yoluna giden Sebük'e göre, bahse konu yerlerde polis, hasımlarının silah çekip üzerlerine gelmelerini beklememektedir. Ona göre, *"sabıkalılar, cemiyet düşmanları, polisin üzerine daha atılmak kararında iken kurşunu yiyorlar."*¹²² Bu nedenle Sebük, polisin silah kullanma yetkisi ile ilgili kanun maddesinin bir an evvel değiştirilmesi gerekliliğini Meclis kürsünden bir kez daha dile getirmiştir. Bu süreç içerisinde 25 Şubat 1956'ya gelindiğinde bu tarihte gerçekleştirilen Dahiliye Vekâleti bütçe görüşmelerinde söz alan DP Diyarbakır Milletvekili Mustafa Ekinci, kişi başına düşen polis sayısı ile ilgili istatistiklere yer vererek Türkiye'nin bu konuda oldukça gerilerde olduğunun altını çizmiştir. Ekinci'ye

114 BCA, 30.18.01.02.89.106.19.; BCA, 30.18.01.02.90.29.11.

115 BCA, 30.18.01.02.90.24.5.; BCA, 30.18.01.02.92-74.19.

116 BCA, 30.18.01.02.140.72.15.; BCA, 30.18.01.02.140.76.6.

117 BCA, 30.18.01.02.146.30.14.

118 "Polis, devletin yasal ve resmi inzibat kuvveti olarak hizmet veren kolluk kuvvetlerinden olduğundan dolayı yasaların kendisine belirlediği yetkiler, haklar ve sınırlar dâhilinde zor kullanmaya başvurabilmektedirler.", Bkz. Emre Aydoğan, Polis'in Zor ve Silah Kullanma Yetkisi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük, 2022, s. 39.

119 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.5, İçtima: 1, Kırk Altıncı İnikat, (22.02.1955),s. 537.

120 BCA, 30.10.00.00.5.26.17.

121 BCA, 30.10.00.00.9.53.17

122 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.5, İçtima: 1, Kırk Altıncı İnikat, (22.02.1955),s. 537.

göre, Türkiye’de polis başına düşen kişi sayısı 975 iken, Bonne’de bu sayı 157’dir.¹²³ Kişi başına düşen polis sayısı ile ilgili önemli istatistiklere yer veren diğer bir milletvekili ise HP, Çanakkale milletvekili Safaeddin Karanakçı’dır. 1957 Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmelerinde söz alan Karanakçı’ya göre; 1955 yılı istatistiklerine göre 5 milyon nüfuslu Paris’te 24.000 polis vardır. Buna göre polis başına düşen kişi sayısı 221’e tekabül etmektedir. 1 milyon 250 bin nüfuslu Kopenhag’da 3.354 polis bulunmaktadır. Buna göre 380 kişiye bir polis düşmektedir. 1 milyon 221 bin nüfuslu İstanbul’da ise 585 kişiye bir polis düşmektedir. Bu sayı Ankara’da 545, İzmir’de 710, Gaziantep’te ise 2776’dır.¹²⁴ Buradan anlaşılmaktadır ki, Türkiye kişi başına düşen polis sayısında oldukça geri sıralardadır.

1957 yılı Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmeleri önemli değerlendirmelere vesile olmuştur. Bu bağlamda Hürriyet Partisi Meclis Grubu adına söz alan, HP Çanakkale Milletvekili Safaeddin Karanakçı’ya göre bugün polis teşkilatı üzerinde düzeltilmesi gereken başlıca 3 konu bulunmaktadır. Bunlar; 1- Zabitanın tevhidî meselesi, 2- Kadroların yeni elemanlarla takviye edilmesi, 3- Mevcutların daha zinde ve daha bilgili bir hale getirilmesi.¹²⁵ Karanakçı’nın polis kadrolarının yeni elemanlarla takviye edilmesi gerekliliği ile ilgili söz alan Dâhiliye Vekili Namık Gedik, “*Polis kadromuzu adet bakımından yükseltmek hususunda Büyük Meclisin lütuflarını hatırlatmamaya imkân yoktur. Bu sene daha 500 kişilik bir kadro karşılığını Yüksek Meclise sunmuş bulunuyoruz. Trafik hizmetlerine konulacak 400 polis bu rakamın dışındadır*”¹²⁶ ifadeleri ile polis kadrosunun iyileştirilmesi noktasında hükümet olarak çalışma yaptıklarını dile getirmiştir. Ancak polis sayısının arttırılması konusu CHP ile DP’yi karşı karşıya getirmiştir. 1959 Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmeleri sırasında CHP Meclis grubu adına ilk sözü alan Ankara Milletvekili Avni Doğan, polis sayısının arttırılmasına karşı çıkmıştır. Doğan’a göre, arttırılan polis adedi hükümet tarafından muhalefete karşı bir koz olarak kullanılacaktır.¹²⁷

SONUÇ

1939-1960 arası Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmelerine bakıldığında genel itibarla polislik mesleğinin icrası sırasında yaşanan temel sıkıntılara değinildiği tespit edilmiştir. Buna göre bu temel sıkıntılar farklı başlıklar altında incelemeye alınmıştır. Bu başlıklar ise ana hatlar ile Polis Maaşlarının Yetersizliği ve Polis Karakollarının İyileştirilmesi Meselesi, Polisin Sıhhat Durumunun Mecliste Gündeme Gelmesi ve Çözüm Önerileri, Polis ve Jandarma Teşkilatının Birleştirilmesi ve Polis-Jandarma Sorumluluk Alanları Meselesi, Zabitanın Asli Görevini İcra Etmediği İddiaları ve Polis Teşkilatı Bütçelerinin Yıldan Yıla Artmasına Yönelik Ortaya Konulan Eleştiriler olarak sıralanabilir. Bu başlıkların her biri incelendiğinde ortaya çıkan tablonun pek de iç açıcı olmadığı görülmektedir. 1939-1960 arası Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmelerine bakıldığında genel itibarla polislik mesleğinin icrası sırasında yaşanan temel sıkıntılara değinildiği tespit edilmiştir. Buna göre bu temel sıkıntılar farklı başlıklar altında incelemeye alınmıştır. Bu başlıklar ise ana hatlar ile Polis Maaşlarının Yetersizliği ve Polis Karakollarının İyileştirilmesi Meselesi, Polisin Sıhhat Durumunun Mecliste Gündeme

123 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.10, İctima: 2, Kırk Dördüncü İnikat, (25.02.1956), s. 703.

124 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.17, İctima: 3, Kırk Altıncı İnikat, (25.02.1957), s. 790.

125 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.17, İctima: 3, Kırk Altıncı İnikat, (25.02.1957), s. 789.

126 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.17, İctima: 3, Kırk Altıncı İnikat, (25.02.1957), s. 792.

127 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: XI, C.7, İctima: 2, Kırk Yedinci İnikat, (27.02.1959), s. 1237.

Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü Bütçe Görüşmelerinde Polis Teşkilatının Sorunları (1939-1960)

Gelmesi ve Çözüm Önerileri, Polis ve Jandarma Teşkilatının Birleştirilmesi ve Polis-Jandarma Sorumluluk Alanları Meselesi, Zabitanın Asli Görevini İcra Etmediği İddiaları ve Polis Teşkilatı Bütçelerinin Yıldan Yıla Artmasına Yönelik Ortaya Konulan Eleştiriler olarak sıralanabilir. Bu başlıkların her biri incelendiğinde ortaya çıkan tablonun pek de iç açıcı olmadığı görülmektedir.

Bu bağlamda CHP İktidarı döneminde Emniyet Teşkilatı ilgili başlıklar altında değerlendirildiğinde, gerek Cumhuriyetin yeni kurulmuş olması ve sistemsel çalışmaların her kurumda olduğu gibi Emniyet Teşkilatında da devam ediyor olması gerekse II. Dünya Savaşı sürecinin Türkiye açısından alınan sert tedbirlerle geçmesi Emniyet teşkilatının yaşanan tüm bu gelişmelerden etkilenmesine neden olmuştur. Bu etki, Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmelerine de yansımıştır. Bahse konu tarihler arasında polis maaşları ve polis kadrolarının durumuna göz atıldığında pek de müspet gelişmelerin olmadığı görülmektedir. Dönem milletvekillerine göre polis bu dönemde görevi başındayken zihninde ailesini geçindirebilmek kaygısı ile baş başa kalmıştır. Polis karakolları ise polislerin sağlıklı bir şekilde görev ifasına engel binalardan ibarettir. CHP iktidarı döneminde polis karakolları gayrisihhi bir durumda bulunmaktadır. Oysaki polisin sıhhatli olması ile yapılan hizmetin başarısı doğru orantılıdır. Yine bu dönemde devlet kurumlarının eşit bir şekilde devlet hizmetlerinden yararlanmadığı görülmektedir. Nahiye Müdürlükleri binaları ısınma sorunu çekmezken, polis karakollarında görev yapan polislerin üşmesi bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu süreçte DP iktidarı dönemine geldiğinde polis karakollarının gerek nicelik gerekse nitelik bakımından eksik olduğu milletvekilleri tarafından dile getirilmiştir. Polis maaşlarının azlığı 1950 ve sonrası Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü bütçe görüşmelerinde tekrardan gündeme getirilmiştir. Ancak ulaşılabilen polis maaş cetvelleri ortalamasına bakıldığında DP döneminde yıllara oranla polis maaşlarında iyileştirmeye gidildiği görülmektedir.

Polisin sıhhat durumu da bütçe görüşmelerinde en çok konuşulan konular arasında yer almaktadır. Bu konu en çok CHP iktidarı döneminde gündeme gelmiştir. Bu dönemde polisin en çok verem hastalığından mustarip olması, milletvekillerini sadece polisler için özel bir sanatoryum yapılması gerekliliği düşüncesine itmiştir. Milletvekillerinin bu düşüncede olmasının en temel sebebi ise sayıca sağlıksız polislerin kadroda hayli fazla bulunmasından ileri gelmektedir. Polisin sağlık durumunda iyileşmenin olmaması DP dönemi bütçe görüşmelerine de yansımıştır. Bu dönemde polis arasında en fazla kol gezen hastalık tüberküloz, zatürre, verem ve romatizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hastalıkların çoğu bulaşıcı ve kötü koşullarda çalışmak ile doğru orantılı hastalıklardır. Bu değerlendirmeden hareketle polisin çalışma koşulları ve bunun bir sonucu olarak ortaya çıkan polis hastalıkları her iki dönemde mevcuttur ve bu başlık altında her iki dönemde de ciddi adımlar atılamamıştır. Bunun dışında polis ve jandarmanın birleştirilmesi ve polis-halk ilişkilerinin iyileştirilmesi meselesine her iki iktidarın da eğildiği ancak budan çok da verimli bir sonuç alınmadığı görülmektedir. Polisin asli görevini icra edemediği ve kanunsuz bir takım yollara başvurduğu iddiaları ise sadece iddiadan ibaret kalmıştır. İddia makamı milletvekilleri münferit olaylar üzerinden bu başlık altında bir takım değerlendirmelerde bulunmuşlar ancak dönemin Dâhiliye Vekilleri tarafından bu iddialar mesnetsiz bulunmuştur. Münferit hadiselerin yaşanması doğanın kanununa aykırı değildir ancak bahse konu münferit olayları polis teşkilatının geneline yayan ithamlarda bulunmak gerçeklerle çok da örtüşmeyen iddialar olarak değerlendirilmektedir. Emniyet Umum

Müdürlüğü bütçelerinin her yıl artış göstermesi de gerek CHP gerekse DP döneminde dikkat çeken bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak polisi ilgilendiren her hadise ve gelişmenin teknolojinin ilerlemesi, değişen toplum yapısı ve büyüyen nüfus ile yakından ilgili olduğu düşünüldüğünde, bütçe artışları ile ilgili ortaya konulan değerlendirmelerin her iki dönemde de iktidar-muhalefet ilişkisi içerisinde yer aldığı kanaatine varılmaktadır. Ayrıca, CHP döneminde polisin halka kötü davrandığı iddiası milletvekilleri tarafından DP dönemi Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmelerinde dile getirilmiştir. DP’li milletvekillerine göre polisin halka kötü davranması DP dönemi ile birlikte asgari düzeye indirilmiştir. Bahsedilen başlıklar dışında polisi alakadar eden başlıca sorunlar arasında ise polisin gerekli teknolojik teçhizata sahip olmaması, gerekli motorize ekiplerden yoksun olması ve polisin yeterli kadro sayısına sahip olmaması gelmektedir. Tüm bunlar ışığında genel bir değerlendirme yapıldığında gerek CHP gerekse DP iktidarı döneminde belli başlıklar altında tasniflenen polislerin sorunları genel itibarla her iki dönemde de aynıdır ve her iki dönemde de devam etmiştir. En çok tartışılan polis maaşları konusunda DP döneminde gerekli adımlar atıldıysa da diğer birçok sorunun CHP döneminde olduğu gibi büyük oranda devam ettiği görülmektedir. Bu da bize bahse konu dönem siyasi iktidarlarının, devletin temsili noktasında yegâne bir kurum olma özelliği taşıyan emniyet teşkilatının sorun ve sıkıntıları ile fazlasıyla ilgili olmadıklarını göstermektedir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

B. Resmi Yayınlar

Resmi Gazete

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi

C. Süreli Yayınlar

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

D. Telif Eserler

Akdeniz, Cüneyt (2021), “Polis Mecmuası (1913-1928) Yazılarına Göre Osmanlı Devleti’nde Polis Teşkilatı”, Tarih Araştırmaları Dergisi, C.40, S.69, s. 364-401.

Akkaya, Bülent(2013), “Geçmişten Günümüze Türk Polis Teşkilatında Rütbelere”, Turkish Studies, C.8, S.5, s.59-72.

Aslan, Ahmet (2020), “Osmanlı Devleti’nde Polis Teşkilatının Kurulması: Urfa Örneği (1845-1918)”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, S.38, s.26-58.

Aydın, Kamil (2010), “Demokratik Hukuk Devlet Yönetimlerinde Toplum-Polis İlişkilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış: İngiltere ve Türkiye, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.4, S.2, s.1-5.

Aydoğan, Emre (2022), Polisin Zor ve Silah Kullanma Yetkisi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük.

Azizoğlu, Öznur; Özyer, Kubilay (2010), “Polislerde Tükenmişlik Sendromu Üzerine Bir Ampirik Çalışma”, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, C.21, S.1, s.137-147.

Dâhiliye Vekâleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü Bütçe Görüşmelerinde Polis Teşkilatının Sorunları (1939-1960)

- Ceylan, Serdar (2015), “Türk Polis Teşkilatının Kuruluşunun 170. Yılı ve Konya Polis Teşkilatının Kuruluşu Özel Sayısı Üzerine”, Akademik Sayfalar Dergisi, C.15, S.9, s.130.
- Derleyen: İrdem, İbrahim; Arslan, Hüseyin (2020), “Osmanlı’da ve Türkiye’de İç Güvenlik Politikaları”, İç Güvenlik Yönetimi ve Polislik, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Gök, Hacı Veli (2022), “İç Güvenlik Bağlamında I. Dönem TBMM’de Dâhiliye Vekâleti ve Bağlı Kuruluşlar Bütçe Görüşmeleri”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, C.53, s.124-142.
- Günsüz Bülent; Erkan, Zülal; Gökçakan, Nurcan (2007), “Polislerde Tükenmişlik ve Görülen Psikolojik Belirtiler”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.16, S.2, s.283-298.
- İlgen, Nevzat (2017), Polisin Motivasyonunun Polis-Halk İlişkilerine Etkisi: Malatya-Doğanyol Örneği, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- Karayünlü, Gökhan (2012), Cumhuriyet Dönemi Türk Polis Teşkilatı, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman.
- Korkmaz, Eren (2019), Polis Mecmuasına Göre Osmanlı’da Suçlar ve Adli Soruşturma (1913-1922), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Kozak, Yasin (2018), Osmanlı Devleti’nde Önleyici Polislik ve Asayiş (1908-1912), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Kozak, Yasin; Kahraman, Olcay (2020), “Sivas Vilayeti Polis Teşkilatının Kuruluşu (1885-1893), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.44, S.1, s. 151-164.
- Mil, Halil İbrahim (2014), “Türkiye’de İç Güvenlik Teşkilatları ve Özellikleri”, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, C.5, S.11, s. 40-61.
- Öztürk, Alparslan (2007), Polis Halk İlişkisi Bağlamında Ankara İlinde Karakollarda Çalışan Rütbeli Personelin Rolü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Seçkinler, Ali Hakan (2021), İç Güvenlik ve Türk Polis Teşkilatı (1839-1938), Ankara: İKSAD Yayınları.
- Sever, Hanifi (2015), Asayiş Hizmetlerinde Görev Yapan Polis Memurlarının Risk Alma Davranışlarının İncelenmesi, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Zonguldak.
- Turna, Yasin; Akdoğan, Onur (2022), “Osmanlı Polisinin Modernleşme Sürecinde Toplumsal Hayata Dâhil Edilmesi ve Davranışlarının Şekillenmesi”, Tarih ve Günce, S.10, s. 25-46.
- Van, Nurettin (2012), “II. Meşrutiyetin İlanından Sonra Polis Teşkilatının Değişimi ve Dönüşümü”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.34, s.281-294.
- Yılmaz, İbrahim (2020), “Osmanlı Polis Teşkilatında Otomobil”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.22, S.1, s. 38-48.
- Yılmaz, Seda (2015), Türkiye’de Polis-Siyaset İlişkisine Dönemsel Bir Bakış: 12 Mart 1971-12 Eylül 1980 Arası Türk Polis Teşkilatı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

TÜRK-SOYET DİPLOMATİK KRİZİNİN SAVAŞ SONRASI AMERİKAN DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ (1945-1947)*

THE IMPACT OF TURKISH-SOVIET DIPLOMATIC CRISIS ON THE POST- WAR AMERICAN FOREIGN POLICY (1945-1947)

Gözde SOMEL**

Geliş Tarihi/Received:27.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted:07.12.2022

SOMEL, Gözde, (2023), "Türk-Sovyet Diplomatik Krizinin Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikasına Etkisi (1945-1947)", Belgi Dergisi, S.25, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2023/1, ss. 69-93.

Öz

İkinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye ve komşularının yer aldığı bölgede yaşanan bir dizi siyasi gelişme savaş sonrasının uluslararası yapılanmasına ilişkin önemli veriler sunmaktadır. İran ve Yunanistan'daki devrimci girişimlerle birlikte Türk-Sovyet krizi iki kutuplu dünya gerçeği ile dünyanın tanışmaya başladığı önemli olaylar olarak kayıtlara geçti. Savaş boyunca tarafsız pozisyonunu koruyan Türkiye, savaşın bitiminde yeni dönemde nasıl bir uluslararası konuma sahip olacağı sorusu ile karşı karşıya kalmıştı. Bu belirsizliğin ortasında Sovyetlerle birikmiş olan gerilimler Sovyet hükümetinin 1925 antlaşmasını uzatmama kararı, Boğazların ortak yönetimi ve Doğu Anadolu'dan toprak talepleri ile birlikte bir diplomatik krize dönüştü. Amerika Birleşik Devletleri'nin hem konjonktürel hem de tarihsel nedenlerle bu krize tepki vermesi zaman aldı. Diğer sorunlarla birlikte Türk-Sovyet krizinin kendisinin de ABD'nin bir süredir yönetici çevreler arasında olgunlaşmakta olan dünya egemenliği fikrinin somut politikaya dökülmesinde özel bir rolü oldu. Dünya egemenliğinin somut politikaya tercümesi hem ABD'de yönetim ve kadro değişikliğini, hem de egemenlik fikrinin yeni dönemin koşullarına uygun bir doktrine dönüşmesini gerektirdi. Bu doktrinin ana unsuru "hür dünya" ile "komünizm" arasındaki karşıtlıktı. Türk-Sovyet krizi bu karşıtlığın somutlandığı ideal bir olayı teşkil etmekteydi. ABD'nin nihai olarak bu krize müdahalesi ABD'nin dünya liderliği iddiasını yüksek sesle dile getirmeye başladığı bir süreçte gerçekleşti. Türkiye'de yönetim açısından bu müdahale memnuniyetle karşılandı. Çünkü Türkiye'nin konumlanışına ilişkin belirsizlikler ortadan kalkıyor ve Türk yönetici sınıfı Avrupa'nın en büyük gücüne dönüşen Sovyetlere karşı kendine güvenli bir liman buluyordu. Makalede Mart 1945'te Türkiye ve Sovyetler arasında 1925 antlaşmasının geleceğine ilişkin yapılan ilk resmi görüşmeden Truman doktrinin ilanına kadar geçen süreç Amerikan politikasının dönüşümü ekseninde ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Amerikan dış politikası, Türk-Sovyet ilişkileri, Boğazlar, dünya egemenliği.

*Makale, 2019-2021 döneminde Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi bünyesinde yazarın yürütücüsü olduğu 2019-11391710-01 No'lu Bilimsel Araştırma Projesinin verileri ışığında kaleme alınmıştır.

**Dr. Öğr. Üyesi. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Tarih Bölümü, gozdesomel@beun.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1736-4874>).

Abstract

A series of developments in the region where Turkey and its neighbors were located at the end of the Second World War, provide important insights on the post-war international politics. Along with the conflicts in Iran and Greece, the Turkish-Soviet crisis was recorded as an important event in which the world started to meet the reality of the bipolarity. Maintaining its neutral position throughout the war, Turkey was faced with the question of what kind of international position it would have in the new period at the end of the war. In the midst of this uncertainty, the tensions that had accumulated with the Soviets turned into a diplomatic crisis, with the Soviet government's decision not to extend the 1925 treaty, and demand for joint administration of the Black Sea Straits and territorial demands from Eastern Anatolia. It took time for the United States to get involved in the crisis, for both actual and historical reasons. Eventually, the Turkish-Soviet crisis itself, along with other issues, played a special role in transforming the idea of world domination, which had been maturing among the American ruling circles for some time, into concrete politics. The interpretation of the idea of world domination into concrete policy required both a change of administration and political cadre in the US and the transformation of the idea of domination into a doctrine compatible with the conditions of the new era. The central element of this doctrine was the opposition between the "free world" and "communism". The Turkish-Soviet crisis was an ideal event in which this opposition was crystalized. The final US intervention in this crisis took place at a time when the US began to voice its claim to world leadership. In terms of the administration in Turkey, this situation was welcomed. It was because the uncertainties regarding Turkey's international position were eliminated and the Turkish ruling class was finding a safe haven against the Soviets, which had turned into Europe's greatest power. In the article, the process from the first official meeting between Turkey and the Soviet Union on the future of the 1925 treaty in March 1945 to the declaration of the Truman doctrine is discussed in the framework of the transformation of American foreign policy.

Keywords: *American foreign policy, Turkish-Soviet relations, Straits, World domination.*

Giriş

Literatürde yaygın olarak Truman doktrininin 12 Mart 1947'deki ilanı Soğuk Savaş'ın başlangıcı kabul edilir. Gerçekten de savaşın bitiminde büyük güçler arasında nüfuz bölgelerinin paylaşımı gerçekleşirken, Balkanlar ve Yakın Doğu'daki belirsizliklerin çözümü adına atılan adımlar, özellikle İran, Türkiye ve Yunanistan'la ilgili anti-faşist koalisyonun büyük güçleri arasındaki anlaşmazlıkların nihayete erdirilme süreci soğuk savaşın başlangıcı hakkında önemli ip uçları sunmaktadır. Truman doktrininin ilanı söz konusu coğrafyada bu belirsizlik ve anlaşmazlıklara düğüm atıldığı, safların netleştirildiği andır. İran'dan savaş yıllarından kalma Sovyet birlikleri geri çekilmeye zorlanmış ve ayrılıkçı Azeri ve Kürt oluşumları tasfiye edilmiştir; Yunanistan iç savaşında kralcılara İngiltere yerine ABD destek vermeye başlamış, 1949'da komünistlerin kesin yenilgisinin yolu açılmıştır; Türkiye üzerindeki Sovyet diplomatik baskısı geri çekilmeye zorlanmış, Türkiye ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olma yoluna girmiştir. Savaşın bitiminde patlak veren, Yakın Doğu'nun tüm meseleleri arasında bu sonuncusu üç büyükler arasındaki savaş dönemi ittifakının çatırdamasında en etkili faktördür. 1945 yılında "Sovyet talepleri" olarak anılan ve Sovyetlerin Türkiye ile süresi dolmakta olan dostluk anlaşmasının yenilenmesi için öne sürdüğü şartlar Türkiye, Sovyetler Birliği, İngiltere ve ABD arasında savaş sonu müzakerelerine de yansıyan gerilimli bir diplomasi başlatmış, sonunda Sovyetler taleplerini dondururken, İngiltere'nin Türkiye'nin başat emperyalist müttefiki olma konumunu ABD'ye devrettiği yeni bir tablo ortaya çıkmıştır. Truman doktrini bu yeni tablonun ilanıdır.

1945-46 Türk-Sovyet krizi üzerine ulusal ve yabancı literatürde çok sayıda çalışma olmasına rağmen, bu krizin ABD'nin uluslararası sistemin temel aktörü olarak ortaya çıkışında oynadığı özel rol yeterince tartışılmamıştır¹. Üstelik bu krizin evrelerine yakından bakılırsa, özellikle Karadeniz Boğazlarının hakimiyetiyle ilgili çatışma söz konusu olduğunda, ABD'nin aylar içinde tutum değişikliğine gittiği, bu tutum değişikliğinin aynı zamanda Amerikan yönetiminin kendi içinde yürüyen dış politikasının yeni yörüngesine ilişkin tartışmalarda anlamlı bir yeri olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada, Almanya'nın yenilgisinin kesinleşmesinin ardından patlak veren Türk-Sovyet krizinin çok taraflı bir politik sorun olarak, büyük güçler arasındaki savaş dönemi ittifakının bozulmasını ABD tarafından meşrulaştırıcı bir rol oynarken,² Amerikan yönetiminin bölgeye ve dünyaya bakışının dönüşüme uğramasına ne ölçüde etki ettiği incelenecektir.

1 Türk-Sovyet krizi ile Soğuk Savaş'ın başlaması arasındaki ilişkiyi doğrudan kuran bir dizi çalışma mevcuttur. Örnek olarak ilk akla gelen çalışmalar şunlardır: Gül İnanç & Şuhnaz Yılmaz, "Gunboat Diplomacy: Turkey, USA and the Advent of the Cold War", *Middle Eastern Studies*, 48:3, 2021, 401-411; Anthony R. De Luca, "Soviet-American Politics and the Turkish Strait", *Political Science Quarterly*, 92:3, 1977, 503-524; Bruce Rebellat Kuniholm, *Great Power Conflict and Diplomacy: Iran, Turkey, and Greece*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1980; Nicholas Tamkin, *Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940-45*, Palgrave Macmillan, New York, 2009; Jonathan Knight, *American Statecraft and the 1946 Black Sea Straits Controversy*, *Political Science Quarterly*, Vol. 90, No. 3 (Autumn, 1975), pp. 451-475; I. V. Cmolyak, "U İstokov Politiki Sderjivaniya: Çernomorskie Proliviy Kak Faktor Napryajennosti Vnutri Bolşoy Troiki Ha Zaverşayuşem Etape Btoroy Mirovoy Voyni", *Vestnik Vyatskogo Gosudarstvennogo Gumanitarnogo Universiteta*, UDK 94, 2015.

2 De Luca, 520.

A. İkinci Dünya Savaşı Sonunda Amerikan Dış Politikasının Dönüşümü

Amerika Birleşik Devletleri'nin kurucu liderleri ülkelerinin eski kıtadan uzak coğrafi konumu, toplumsal özellikleri ve politik kültürü ile kendilerini daima yeni ve farklı bir güç olarak görmeyi tercih ettiler. Öte yandan bu yeni güç, olgunlaşma sürecini, 19. yüzyılda, büyük Avrupa devletlerinin kapitalist imparatorluklar kurduğu bir çağda yaşadı ve kendini bu büyük devletler ailesinin bir parçası olarak konumlandırdı.³ Bu anlamda, ABD eski kıtanın uzak üyesiydi ve belli istisnalarla İkinci Dünya Savaşı'na kadar izolasyonculuk olarak anılacak bir dış politikanın takipçisi olsa da daha başında önemli tarihsel misyonlar izlemeye yazgılı bir devlet olduğu yolunda politik inanış yönetici çevreleri etkiledi.⁴ İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Amerikalıların 19. yüzyıl ortalarında ortaya attıkları "Açık Kader"⁵ bir dünya egemenliği olarak tecelli etmesi için şartlar olgunlaşmış gibiydi. Sınırsız kaynakları, savaş öncesi ulaştığı üretim kapasitesi ve sermaye birikimi ve eski kıtadaki müttefiklerinden farklı olarak savaştan çok az yara alarak çıkmış olması gibi avantajları dünyanın yeni güç merkezi olarak ABD'ye işaret ediyordu. Yeni uluslararası siyasi ve iktisadi mimarinin bir Amerikan projesi olarak ve Amerikan yönetiminin çıkarlarına uygun biçimde şekillenmesi bunun önemli göstergelerinden biriydi. Faşizmden özgürleşmiş dünyanın yeni devletler hukukunun temellerinin atıldığı Birleşmiş Milletler ve uluslararası iktisadi sisteme köklü bir yenilik getiren Bretton Woods sisteminin öncüsü ve ilham kaynağı Amerika Birleşik Devletleri olmuştu. Öte yandan, İngiltere'nin bir dünya gücü olarak eski uluslararası rolünü oynayacak imkanlardan yoksun olduğu bütünüyle açıklık kazanmıştı. 1947 yılında Hindistan'ı terk eden İngiltere, aynı yıl, Yakın Doğu'yu Sovyet etkisinden uzak tutmak üzere Yunanistan ve Türkiye'ye mali ve askeri yardımda bulunmayı daha fazla sürdürmeyeceğini Amerikan yönetimine bildiriyordu.⁶ İngiltere'den ABD'ye "dünya liderliği" devri malumun ilanından başka bir şey değildi.

Bir dünya egemenliği politikası olarak Truman dönemiyle birlikte kendini gösteren yeni Amerikan dış politikasının fikri alt yapısının oluşumu savaş öncesi yıllara uzanıyordu. ABD'de 1929 krizinin ardından eski kıta merkezli egemenlik ve güç mücadelelerinden uzak durmanın sınırları daha fazla hissedilmeye başlamıştı. Amerikan ekonomisinin dünya

3 P. H. Smith, *Talons of the Eagle: Latin America, the United States and the World*, New York: Oxford University Press, 2008, s. 13

4 Amerikan Birleşik Devletleri kuruluş süreçlerini tamamlamasından kısa bir süre sonra, 1823'te dönemin başkanı James Monroe'nun adıyla anılacak olan doktrini kabul ederek, hem kendi nüfuz ve yayılma alanının Amerika kıtası olduğunu, hem de eski dünya olarak nitelendirilen emperyal Avrupa'nın işlerine karışmayacağını ilan ediyordu. Sıklıkla izolasyonculuk olarak anılan bu politika, içe kapalı bir dış politika değil, ABD'nin kendini müdahale ve yayılma olarak Amerika kıtasıyla sınırladığı bir politikaydı. Bu sınırları aşarak bir dünya politikası geliştirme, Avrupa merkezli güç ve egemenlik mücadelelerine dahil olmaya dönük ilk girişim Birinci Dünya Savaşı sırasında Başkan Woodrow Wilson yönetimi tarafından gerçekleştirildi. Ancak bu girişim Amerikan siyasetinin ve ekonomi elitlerinin henüz böyle bir politikaya hazır olmaması nedeniyle akamete uğradı. Yine de 1930'lu yıllar Büyük Buhran'ın aşılmasına yönelik Franklin D. Roosevelt yönetiminin imzasını taşıyan politikalar Amerikan ekonomisini dünyanın en güçlü ekonomisine dönüştürürken dünya egemenliği için zihinsel dönüşüm süreci de başlamış oluyordu. Amerikan dış politikasının kökenleri için: Gabriel Kolko, *The Roots of American Foreign Policy*, Beacon Press, Toronto, 1969.

5 1845'te John Louis O'Sullivan adlı popüler editör ve köşe yazarı bir makale yazdı. Makalede Amerikalıların Tanrı tarafından barışçıl yoldan demokrasiye geçiş konusunda dünyaya öncülük etme misyonunu formüle etti ve bu Açık Kader'i ABD'nin Teksas'ı ilhak etmesinin gerekçesi olarak gösterdi. Bu yazı büyük bir üne kavuştu ve hatta Açık Kader Amerikan dış politikasının da en önemli ideolojik araçlarından biri haline geldi. A. Nevins, H. S. Commager, *ABD Tarihi*, Doğubatu, İstanbul, 2019.

6 Bülent Gökay, "Turkish Neutrality in the Second World War and Relations with the Soviet Union", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23:6, 2021, p. 851.

Türk-Sovyet Diplomatik Krizinin Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikasına Etkisi (1945-1947)

piyasalarına bağımlılığı yaşanan büyük çöküşte görülmüştü.⁷ Faşist güçlerin Avrupa ve Asya'da savaş öncesi ilerlemesi sürerken Atlantik ötesi piyasalara ve yatırımlara yönelmiş Amerikan banka ve şirket elitinin desteğini arkasına alan Roosevelt yönetimi, Hitler ve müttefiklerinin ABD öncülüğünde yenilgisini, savaş sonrası kurulacak uluslararası sistemin Amerikan çıkarlarına uygun olarak şekillenmesi açısından elzem görmeye başlamıştı.⁸ 1939 yılı sonunda Amerikan Dışişleri Bakanlığının önerisiyle gelecek dünya düzeninin temel ilkelerini çalışmak üzere özel bir komisyon kurulmuş; bu komisyon Ocak 1940'ta uluslararası ilişkiler danışma kurulu adını alarak, ekonomik, teritoryal ve politik problemlerin çözümleri üzerine çalışma görevini üstlenmişti.⁹ Sıcak savaş döneminin kapanmasının ardından, Roosevelt zamanında ortaya çıkan bu vizyonun savaş sonrası koşullarında somut politikaya tercümesi için yeni dönemin ihtiyaçlarına uygun kadroların öne çıkması ve ciddi bir dış politika deneyimi gerekecekti. Yeni dönemin en önemli özelliği, Sovyetler Birliği'nin uluslararası bir ağırlık merkezi ve Avrupa'nın en büyük gücü haline gelmiş olmasıydı. Üstelik bu yeni süper güç, kapitalist devletler dünyasının dışında, bu dünyanın temellerini sarsmaya yönelmiş bir ideolojinin taşıyıcısıydı.

"Yakındoğu'da Soğuk Savaşın Kökenleri" eserinin yazarı Bruce Robellet Kuniholm eserin tanıtım bölümünde savaşın bitiminde Amerika Birleşik Devletleri'nin Yakın Doğu politikasının Avrupa'nın geleneksel güç politikasının içinde şekillendiğini, Yakın Doğu'ya büyük güçleri çeken tarihsel çıkarların yeni dönemde Amerikan yönetimi tarafından yeniden formüle edildiğini belirtir.¹⁰ Aralık 1941'de, ABD'nin resmen savaşa dahil olmasından kısa bir süre önce, ABD Başkanı F. D. Roosevelt Türkiye'ye yönelik lend-lease programına yeniden dahil edip yardımların kapsamını genişletirken Türkiye'nin savunulmasının ABD'nin güvenliği için önemine işaret ediyordu.¹¹ Roosevelt'in emriyle "Bakanlıklar arası Türkiye Komitesi" üyelerinden tarihçi H. Howard, savaşın bitiminde boğazların büyük güçler arasında çıkar çatışmasının en önemli konusu olacağını öngörüyordu. Boğazların kontrolünün Sovyetler Birliğine, ya da Karadeniz devletlerine bırakılması durumunda Sovyetlerin bölgenin tek büyük gücü olarak Türkiye ve hatta Balkanlar da dahil olmak üzere tüm yakın doğu üzerinde hakimiyetini inşa edeceğini iddia ediyordu.¹² Savaş dönemi gelişen bu yaklaşımlar, Roosevelt'in savaşın son aylarında ABD'nin Yakın Doğu'ya yönelik ilgisinin habercisiydi.¹³ Savaşın sonunu görmeye Roosevelt'in ömrü yetmese de, savaşın bitiminde kısa bir süre sonra yeni Amerikan dış politikasının temel çizgisini teşkil eden "Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası" Yakın Doğu'yu ve özel konumu nedeniyle Türkiye'yi komünizm karşıtı mücadelenin ön cephesi haline getirecekti.

1945-1946 yıllarında ABD'nin Türk-Sovyet diplomatik krizine ve Karadeniz boğazlarının egemenliğine ilişkin tartışmaya dahil olması ve bu tartışmaya nihai olarak nokta koymasını

7 Sümer, Gültekin, "Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü", Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 19, 2008, s. 127.

8 P. Anderson, *American Foreign Policy and Its Thinkers*, Verso, London, 2015, pp. 55-56

9 V. Cmolnyak, 49.

10 Kuniholm, xvi.

11 ABD savaşın başlangıcında, Türkiye'ye Ödünç Verme ve Kiralama Programı kapsamında yardım gönderdi. Fakat bu yardımı Türkiye'nin 18 Haziran 1941 tarihinde Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'nı imzalaması nedeniyle kesti. ABD yönetimi, 1941 yılı sonlarına doğru Türkiye'yi Ödünç Verme ve Kiralama Programı'na dâhil etti. Gürbüz Arslan, "Diplomatik İlişkilerin Kesilmesinden Stratejik Ortaklığa Giden Süreçte Türk-Amerikan İlişkileri (1917-1945)", *Vakanüvis, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl/Vol. 3, Sayı/No. 2, Güz/Fall 2018 s. 43-44.

12 Cmolnyak, 49.

13 Gökay, 851.

yeni dönem Amerikan dış politikasının oluşumuna katkıda bulunan, Roosevelt dönemi dünya egemenliğine yönelik oluşum aşamasındaki fikirlerin somut ve sistematik hale gelmesini sağlayan en ciddi deneyim olarak görmek gerekir.

B. Türk-Sovyet Diplomatik Krizinin Arka Planı

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında Milli Mücadele yıllarına dayanan ve 1930'ların ortasına kadar süren bir dostluk ve işbirliği olduğu bilinmektedir. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması iki ülkenin ilişkilerini hukuki bir zemine taşıdı, ilişkiler savaş sonrası yıllarda Cumhuriyetin kuruluşu sürecinde de sürdü. Sovyetlerin önerisi ile Moskova anlaşmasının hükümleri 17 Aralık 1925 yılında genişletilerek, bir Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması imzalandı.¹⁴ Öte yandan 1930'lu yıllar, Türkiye ve SSCB arasında siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda devam eden işbirliğine rağmen ilişkilerde soğuma emarelerinin kendini göstermeye başladığı yıllardır. Bu soğumanın en genel nedeni Türkiye'nin kendisini parçası olarak gördüğü Batı dünyasıyla, en başta da İngiltere ile ilişkilerini geliştirmesi ve dış politikada Sovyet desteğine daha az ihtiyaç duymasıdır. Türk-Sovyet dostluğunun ilk ciddi kırılması ise Boğazlar meselesinin görüşüldüğü Montreux Konferansı'nda yaşandı. Boğazlar meselesi Türkiye için bir egemenlik, Sovyetler içinse temel bir güvenlik konusuydu. Montreux Konferansı'nda Sovyet talepleri kısmen yerine getirilmiş dahi olsa¹⁵ Sovyet dış politika yapıcılar bu konferansı, Türkiye'nin Batıya yaklaşmasında yeni bir merhale olarak gördü ve bu nedenle duyduğu tedirginliği Türk muhataplarına yansıttı.¹⁶ Savaş öncesi ittifakların oluştuğu bir evrede Türkiye, Sovyetlerle bağlayıcı bir yükümlülüğün altına girmek istememekteydi. Ayrıca SSCB'yi egemenliğine potansiyel bir tehdit olarak gören Türkiye, Boğazların güvenliği konusunda Sovyet yönetimine herhangi bir inisiyatif vermekten de kaçındı. Savaşın başlamasından sonra 25 Eylül 1939'da başlayan Türk-Sovyet ittifak görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlandı.¹⁷ İngiltere ve Fransa ile ittifak görüşmeleri içinde olan Türkiye Sovyetler Birliği'ni de bu ittifak sistemine dahil etmek istemiş; ancak Sovyet hükümeti Almanya ile imzaladığı saldırmazlık anlaşmasını tehlikeye atacak ve erken bir Alman müdahalesinin önünü açacak bir adım atmaktan kaçınmıştı. Buna karşılık Türkiye 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak Antlaşması'nı imzaladı. Türk-Sovyet ilişkileri, Mart 1941 tarihinde imzalanan saldırmazlık bildirisiyle düzelme sürecine girse de Türkiye'nin 18 Haziran 1941'de Almanya ile dostluk antlaşması imzalaması ve dört gün sonra Almanya'nın Sovyetlere Barbarossa Harekatını başlatması nedeniyle tekrar gerildi. Sovyetler, bu antlaşmayı kendisine karşı yöneltilmiş düşmanca bir

14 Söz konusu anlaşmanın hükümleri şu şekildedir: 1- Taraf devletlerden birisine karşı üçüncü bir devlet ya da birkaç devlet tarafından askeri bir eylemde bulunulduğu takdirde, diğeri tarafsızlığını muhafaza edecektir. 2- Taraf devletlerden her biri, ötekine karşı her türlü saldırıdan kaçınacak, diğere tarafa karşı yöneltilen hiçbir ittifaka ya da siyasal nitelikte hiçbir antlaşmaya katılmayacaktır. 3- İşbu antlaşma onaylanı onaylanmaz yürürlüğe girecek ve yürürlük süresi 3 yıl olacaktır. Taraflardan biri antlaşmanın süresinin sona ermesinden 6 ay önce antlaşmayı feshetmek istediğini tebliğ etmezse üç yıllığına imzalanan antlaşmanın süresi bir yıl daha uzayacaktır. *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, s. 13-15. Antlaşmanın süresi, 17 Aralık 1929'da imzalanan protokol ile iki yıl, 30 Ekim 1931'de imzalanan protokol ile beş yıl, 7 Kasım 1935'te imzalanan protokol ile on yıl daha uzatılmıştır.

15 Sovyetler Birliği 1921'den beri Karadeniz boğazları üzerinde Türkiye egemenliğini tanımakla birlikte, boğazların öncelikle Karadeniz devletleri için bir güvenlik meselesi olduğu gerekçesiyle ortak savunma fikrini savunmuştur. Gasratjan, Manvel Arsenovich, and Petr Pavlovich Moiseev Manvel Arsenovich. SSSR i Turtsija 1917-1979. Moskva: Nauka, 1981.

16 Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, Tom 19, (SSCB Dış Politika Belgeleri, Cilt 19, Ocak-Aralık 1936), s. 502

17 Mustafa Aydın, "II. Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 419-422.

Türk-Sovyet Diplomatik Krizinin Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikasına Etkisi (1945-1947)

eylem olarak gördü.¹⁸ Müttefik Devletlerden Almanya'ya karşı savaşa katılması konusunda Türkiye'yi ikna etmelerini ve gerekirse baskı yapmalarını istedi.¹⁹ Sovyet hükümetine göre Türkiye'nin tarafsızlık politikası Türk sivil ve askeri yöneticilerinin derin Alman sempatisi ve hükümetin Nazi Almanyası ile fiili işbirliği nedeniyle sakatlanmıştı.²⁰

Türk-Rus ilişkilerinin uzun tarihine bakıldığında, 1920'lerden 1930'lara uzanan dostluk ve işbirliği sürecini bir parantez olarak görmek mümkündür. Bu geçici dostluk döneminde bile, Türk yönetici kadrolarının geçmiş deneyimler ışığında Rusya'nın kuzeydeki büyük güç olarak Karadeniz ve boğazlar yoluyla Türkiye'nin egemenliğini tehdit etme olasılığı önemli kararlar alınırken hep hesaba katılan bir unsur oldu. Lozan görüşmeleri sırasında da, Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda Türk egemenliğini savunmasına rağmen Türk heyetinin Sovyet heyetiyle bu konuda birlikte hareket etmemesinin en önemli nedeni Rusya'nın geçmişte olduğu gibi yeniden Boğazları ve İstanbul'u egemenliği altına alma yönünde hareket etmesi olasılığıydı.²¹ 1943 sonundan itibaren İngiltere'nin ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etmek yönündeki çabalarını boşa düşüren, Türkiye'nin Sovyetlerin güçlü bir unsurunu oluşturduğu bir koalisyonun parçası olmaya dönük güçlü çekincesiydi. Türkiye, savaşa girmesi durumunda Kızıl Ordu'nun operasyonlarının sahasına dönüşmekten ya da savaş sonunda büyük güçler arasındaki paylaşım sırasında Sovyet etki alanı içinde kalmaktan çekinmekteydi. İngiltere ve ABD'den savaş sırasında beklentisi büyük güçler arasında Sovyetler Birliği'nin savaştan aşırı güçlenerek çıkmasını önleyecek bir denge kurulmasıydı.²² Türkiye için savaşa girmesi durumunda en elverişli yol Balkanlardan Kırım'a uzanacak, bir yandan faşist güçlerin yenilgisini sağlarken, bir yandan da Rusya ve Türkiye arasında güvenlik kuşağı oluşturacak Türk-İngiliz-Amerikan askeri harekattı. Ancak böyle bir hareket bir teklif olarak hiçbir zaman Türkiye tarafından masaya konmadı.²³ İngiltere, Balkanlarda Türkiye'ye askeri bir rol biçerek, bölgenin bütünüyle Sovyet kontrolüne girmesini önleme hesabı yapıyordu. Ancak Türkiye'yi tatmin edecek bir askeri yardım ve sahada askeri işbirliğine yanaşmıyordu. Sovyetler Boğazların Türkiye'nin tarafsız pozisyonu nedeniyle Kızıl Ordu'nun gemilerine kapatılmasına tepki

18 Baskın Oran, "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, XXV, sayı 1, 1970, s. 49-52.

19 Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri: 1920-1953*, TTK, Ankara, 2010, s.255.

20 1943-1945 arası dönem Sovyet basınında çok sayıda Türkiye'nin savaşta tarafsızlığını sorgulayan ve Türkiye'yi Almanya ile işbirliği yapmakla suçlayan yazı yayınlanmıştır. 11 Eylül 1943 tarihinde İzvestiya'da yayınlanan Vasilyev imzalı "Türkiye'nin tarafsızlığı kime yarıyor?" başlığını taşıyan yazıda Türkiye'nin Almanya ile 18 Haziran 1941'de dostluk ve saldırmazlık anlaşması yapması ile birlikte Türk politikasının son derece çelişkili bir duruma düştüğü iddia edilmiştir (İzvestiya, 11 Eylül 1943). Yine aynı gazetede, 18 Mart 1944'te Türkiye'deki pan-Türkist grupların Almanya tarafından fonlandığından söz edilmiş (İzvestiya, 18 Mart 1944), 8 Ağustos 1944'te yayınlanan "Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini koparması üzerine" başlıklı yazıda Türkiye'nin savaş boyunca Almanya'ya stratejik hammadde, özellikle de krom tedarik etmeye devam ettiği ifade edilmiştir (İzvestiya, 8 Ağustos 1944). Yine aynı yazıda 1944 yılı Haziran'ın ilk haftalarında Alman gemilerinin Boğazlardan geçişine izin verildiği, savaş boyunca Türk yöneticilerin Almanya'yı desteklemeye devam ettiği belirtiliyordu. Sovyet görüşüne göre Türkiye savaş boyunca Almanya'nın zaferine ve müttefik güçleri arasındaki ittifakin dağılmasına odaklanmıştı. 31 Ağustos 1944'te İzvestiya'da çıkan "Pratikte Türk-Alman ilişkilerinin kesilmesi nasıl görünüyor?" başlıklı haberde diplomatik ilişkilerin resmen kesilmesine rağmen Alman diplomatların ülkeyi terk etmediği, Alman propagandasına devam ettikleri, ajanlık faaliyetlerini sürdürdükleri belirtiliyordu (İzvestiya, 31 Ağustos 1944).

21 Nigâr Maharramova Cengiz, "Rus Kaynaklarına Göre Lozan Konferansı'nda Boğazlar Meselesi." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 36 (2019): 179-198, s. 190.

22 Weisband'ın iddiasına göre, bunun için Türkiyeliler yöneticiler Almanya'ya koşulsuz teslimiyet dayatması yerine, savaşı bitirecek dengeli bir uzlaşma sağlanmasından yana İngiltere'ye telkinde bulunmaktaydı. Edward Weisband, *Turkish Foreign Policy: 1943-1945*, Princeton University Press, 1973, pp. 319-320.

23 Weisband, 322-323

duyarak Türkiye'ye savaşa girmesi için baskı yapılmasını telkin ediyordu.²⁴ ABD ise Türkiye'nin savaşa girmesi konusuna ortakları kadar sıcak bakmamakla birlikte uyumu bozacak bir tavır takınmadı.²⁵ Neticede, Türkiye'nin tarafsızlık politikası savaşın ilk yıllarında müttefikler için avantaj yaratsa da, 1943 sonu itibarıyla savaşa girmek konusunda ayak diremesi savaş sonrası yeni uluslararası sistemin oluşumdan Türkiye'nin yeri konusunda soru işaretleri oluşturdu.²⁶ Bu durum, Ankara'yı endişeye düşürecek şekilde İngiltere-Türkiye ittifakında sarsıntı yaratırken, Sovyetler Birliği'nde Türkiye karşıtı bir pozisyonun güçlenmesi ile sonuçlandı.²⁷

Sovyet basını 1943 yılından itibaren Türkiye karşıtı yazılar yayınlamaya başladı. Savaşın ilk yıllarındaki olumlu tutum, 1944 yılına gelindiğinde radikal biçimde değişmişti. Sovyet hükümetinin basın aracılığıyla Türkiye'ye yönelttiği suçlamalar arasında Türkiye'nin savaş yıllarında tarafsızlık politikasını Almanya lehine bozduğu, Montreaux Sözleşmesinin hükümlerini faşist güçler için delerken, Sovyetler için hiçbir esneklik göstermediği iddiaları vardı. Türkiye'nin ABD'yle giderek belirgin hale gelen yaklaşımına ilişkin eleştirel yazılar da aynı dönemde yayınlandı.²⁸

Bu tür yazılar Sovyetlerin Türkiye ile yeni bir anlaşma için şartlar öne sürmesinin ardından bir basın kampanyası olarak geniş biçimde Sovyet yayın organlarında yerini alacaktı.

C. Türk-Sovyet Diplomatik Krizine İngiltere ve ABD'nin Yaklaşımları (1945-47)

Sovyetler Birliği'nin Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Vyacheslav Molotov'un Mart 1945'te Moskova'daki Türk Büyükelçisi Selim Sarper'le yaptığı görüşmede Türkiye'yle süresi dolmakta olan 1925 tarihli dostluk saldırmazlık anlaşmasının gözden geçirilmesini gündeme getirmesiyle başlayan Türk-Sovyet diplomatik krizinin arka planında savaşın hemen öncesinde ve savaş sırasında iki ülke arasındaki fay hatlarını güçlendiren çok sayıda olay vardı. Molotov'la yaptığı görüşmelerle tarihe geçen Türk büyükelçisinin Yalta Konferansı sonrası, henüz Sovyet talepleri açıkça dile getirilmemiş değilken, Moskova'da yaptığı görüşmelere ilişkin değerlendirmeleri Türk diplomasisinin Rusya ile ilişkilerde kötü olasılıklara hazırlıklı olduğunu göstermektedir: Sarper, temaslarından edindiği izlenimler sonucunda, Rusların tavrının dostane değil, temkinli ve hatta soğuk olduğunu; savaş sırasında Türkiye'nin duygusal olarak Almanya'nın tarafını tuttuğunu düşündüklerini belirtmektedir. Ruslara göre Türkiye bir Rus-İngiliz anlaşmazlığında İngiltere'den yana saf tutacaktır. Sarper, Rusların uygun zaman geldiğinde Boğazlar meselesini gündeme

24 Türkiye 2 Ağustos 1944'te gerçekleşen TBMM oturumunda alınan kararla Almanya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini kesti. 23 Şubat 1945'te ise Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Bu sürecin ayrıntılı bir analizi için: Gürbüz Arslan- Gözde Somel, "Ulusal ve Yabancı Basında Türkiye'nin Almanya ile Japonya'ya Savaş İlanı (23 Şubat 1945)", *History Studies*, 12/4, Ağustos 2020, s. 1837-1866.

25 Roosevelt hükümetinin Türkiye'nin savaşa girmesine sıcak bakmamasının nedeni, bunun bir Balkan seferberliği anlamına geleceğini ve ikinci cephenin açılmasını geciktireceğini düşüncesiydi. Bu gecikme, savaş sonrası yapılanmada savaşta asıl bedeli ödemiş olan Sovyetlerin talepleri karşısında ABD ve İngiltere'nin argümandan yoksun kalması sonucunu doğurabilirdi. Gabriel Kolko, *The Politics Of War, The World And United States Foreign Policy, 1943-1945*, Pantheon Books, New York, 1990, p. 22.

26 Bilgin, 50-51.

27 Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu (1945-1958)*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s. 20-21.

28 Örnek olarak şu yazılara bakılabilir: "Türk Sovyet İlişkileri Üzerine", *İzvestiya*, 21. Mart 1945; İ. Vasilyev, "Türk Boom'u", *İzvestiya*, 26 Nisan 1946; "Karadeniz Boğazları Üzerine", *İzvestiya*, 18 Ağustos 1946.

Türk-Sovyet Diplomatik Krizinin Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikasına Etkisi (1945-1947)

getireceklerini, Türk-Sovyet anlaşmasını ise anlaşma süresinin dolmasından altı ay önce feshedebileceklerini tahmin etmektedir.²⁹

Moskova yönetiminin Karadeniz Boğazlarında Türkiye'nin tek taraflı egemenliğine dayalı mevcut statükoyu ortadan kaldırmak üzere ilk hamlesi, yirmi yıldır yürürlükte olan 1925 tarihli Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması'nı feshetmek istediği yönündeki notası oldu. Notada, antlaşmanın İkinci Dünya Savaşı ile birlikte ortaya çıkan yeni şartlara uymadığı ve iyileştirilmesi gerektiği ifade edilmiş ancak antlaşmada eksik bulunan veya güncellenmesi istenilen noktalar belirtilmemişti. Yeni bir antlaşmanın, *Türkiye'nin* yeni koşulları görüşmek üzere istekte bulunması halinde *mümkün olabileceği söylenmişti*.³⁰ Bu noktada, Sovyetlerin öne süreceği şartlar kimse için sürpriz olmadı. Sovyetler Birliği'nin boğazlar rejiminde kendi lehine bir değişiklik talebi yeni bir durum değildi. Sovyet hükümeti 1936'da Montrö'de Sovyetlerin güney kıyılarının güvenliğini sağlamadığını bildirmişti. 1939'da Türk-Sovyet görüşmelerinde, 1940'da Nazilerle yapılan pazarlıkta Boğazlar rejiminin ikili anlaşmayla değiştirilmesine uğraştılar. Savaşın bitiminde Sovyet hükümeti güçlenen konumu ve müttefiklerin desteği ile Boğazlar rejimini değiştirebileceğini düşündü.³¹

Türkiye *önce 4 Nisan tarihli notayla, yeni şartları görüşmeye hazır olduğunu bildirdi*;³² ardından Türkiye'nin Moskova elçisi Selim Sarper 21 Mayıs'ta Ankara'daki Sovyet elçisi Vinogradov'u ziyaret etti. Moskova yönetimi, bu görüşmeyle Türkiye'nin ikili ilişkileri geliştirmek adına ittifak talebinde bulunabileceğini *öğrenmiş oluyordu*.³³ 7 Haziran'da Moskova'da Sarper'in Molotov ile yaptığı görüşme Sovyetlerin öne süreceği koşullar konusundaki belirsizliği ortadan kaldırdı.

Her ne kadar söz konusu talepler ilk kez Sovyetler tarafından muhataplarına iletiliyor olsa da, 1925 antlaşmasının uzatılması için Sovyetlerin ne gibi talepler öne süreceği Türk ve batılı hükümetler tarafından az çok biliniyordu. Basında da konuyla ilgili spekülasyonlar yer almıştı. Örneğin, 22 Mart 1945 tarihli İngiliz The Guardian gazetesinde Sovyet liderlerin, Brest-Litovsk Antlaşması'yla Türkiye'ye verilen Kars ve Ardahan'ın iadesini istedikleri yönünde iddiaların bulunduğu bahsedildi.³⁴ Yine İngiliz Observer gazetesinde 25 Mart'ta Moskova, Boğazlarda Yeniden Yerleşim İsteyebilir" başlıklı bir makale yayınlandı.³⁵ Burada ilginç olan İngiliz gazeteleri Sovyet niyetleri konusunda kısa zamanda gerçek olduğu ortaya çıkacak kötümser bir tablo sunarken, Amerikan New York Times gazetesinin Mart ayındaki Molotov-Sarper görüşmesinin ardından Boğazlar sorununun Yalta Konferansı'nda Sovyetleri tatmin edecek bir şekilde ele alınması nedeniyle antlaşmanın

29 Mustafa Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era*, Tauris Academic Studies, London, New York, 2007, p. 52.

30 "V Narkomindele SSSR Zayavleniye Narodnogo Komissara Inostrannih Del SSSR Tov. Molotova v Svyazi c Predstoyashim Okonçaniyem Sroka Deistviya Sovetsko-Turetskogo Dogovora ot 17 Dekabrya 1925 g.", *Vneşnyaya Politika Sovetskogo Soyuza v Period Oteçestvennoy Voyni*, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiceskoy Literaturi, Moskva, 1947, s. 146

31 Smolnyak, 50.

32 "Otvət Turetskogo Pravitelstva na Zayavleniye Sovetskogo Pravitelstva o Denonsatsii Turetsko-Sovetskogo Dogovora", *Vneşnyaya Politika Sovetskogo Soyuza v Period Oteçestvennoy Voyni*, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiceskoy Literaturi, Moskva, 1947 s. 163.

33 *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: II. Dünya Savaşı...*, s. 256-259.

34 *Ayın Tarihi*, Mart 1945, Sayı 136, s. 58.

35 The Observer, "Moscov May Seek 'Straits' Resettlement", 25 Mart 1945, s. 1.

feshinin bununla ilgisinin olmadığı iddia edilmekte, toprak talebi meselesine ise hiç girilmemekteydi.³⁶ New York Times'ın 8 Nisan günlü analiz yazısında, Sovyetlerin bu yüzyılda meydana gelen savaşlardan çektiği acı ve yaşadığı sıkıntı dolayısıyla, benzer bir durumla karşılaşmamak için dostluk ve güvenliğe dayalı yeni bir dış politika inşa etmek istediğinden bahsediliyordu. Sovyetlerin bu politika kapsamında, batıdaki komşularıyla dostluk anlaşmaları sistemini hayata geçirmek ve SSCB ile dostane ilişkileri engelleyecek faşist ve Sovyet karşıtı yaklaşımları ortadan kaldırmak istediği ifade ediliyor, Moskova yönetiminin Türk-Sovyet Antlaşması'nın güncellemesi gerektiği yönündeki çıkışının bu açıdan ele alınmasını gerektiğine vurgu yapılıyordu.³⁷ İngiliz ve Amerikan basınının arasında bilgi ve yaklaşım düzeyindeki bu fark, Sovyetlerin öne süreceği koşulların ABD nezdinde bilinmemesiyle değil, konuyla ilgili daha dikkatli bir dil tercihi ile ilgiliydi. Bu dil kamuoyunu yönlendirmede başrol oynayan basına da yansımıştı. 6 Nisan tarihli The Wilmington Morning Star gazetesinde geçen ifadeler bunun açık ifadesiydi. İlgili yazıda Washington'un söylenenlerin aksine, Sovyetlerin Türklere antlaşmasını ilga etmesini "şaşkınlık ve hayal kırıklığıyla" karşılamadığı ifade ediliyordu. Gazete, Washington'un söz konusu girişimi, süresi dolan bir antlaşmaya ilişkin zamanında yapılmış bir bildirim olarak gördüğü vurguluyordu. Antlaşmanın yapıldığı dönemdeki mevcut koşulların ortadan kalkması nedeniyle Moskova yönetiminin, Türkiye ile yeni bir antlaşma yönündeki talebinin gayet makul olduğunu belirtiyor; ayrıca SSCB'nin Türklere ve diğer ülkelere fazla gelen taleplerinin olabileceğine, ancak olayların böyle gelişeceği yönündeki bir beklentinin de yanlış çıkabileceğine işaret ediliyordu.³⁸

7 Haziran görüşmesinde Molotov iki ülke arasında yeni bir antlaşmanın Türkiye'nin, 1921 Moskova Antlaşması'yla haksız bir şekilde elde ettiği toprakları iade etmesi,³⁹ Karadeniz'in güvenliği için Sovyetlere Boğazlarda üs vermesi ve Montreux Sözleşmesi'nde değişiklik yapmayı kabul etmesi halinde mümkün olacağını bildirdi.⁴⁰ *Türk elçisi cevaben sınır değişikliğinin söz konusu olamayacağını, Boğazlarda üs verilmesi konusunun ancak bir savaş halinde ve Türk-Sovyet ittifak antlaşmasının varlığı durumunda yetkililer tarafından ele alınabileceğini, Montrö Boğazlar Sözleşmesinin çok taraflı bir anlaşma olması nedeniyle ikili müzakerelerin konusu olamayacağını* belirtti.⁴¹ Ankara'dan Sarper'e gelen talimat da yeni bir antlaşma yolunda söz konusu Sovyet beklentilerinin hiçbirinin kabulünün mümkün olmadığı ve görüşmelerin Moskova yönetiminin tavrında değişiklik olması halinde devam edebileceği yönündeydi.⁴²

Söz konusu görüşmede Molotov'un *öne sürdüğü* koşullar iki ülke arasında hiçbir resmi yazışmada geçmese de, görüşmeyi takip eden iki yıl boyunca Sovyet yönetimi konuyu Yalta Konferansı'ndan başlayarak *çeşitli diplomatik ortamlarda gündeme getirdi*; ayrıca Türk hükümetine karşı bir *basın kampanyası* zaman zaman şiddeti artacak biçimde

36 *The New York Times*, "Turks Still Silent On Soviet Treaty", 26 Mart 1945, s. 7.

37 *The New York Times*, "Soviet Union Has Mapped Extensive Foreign Policy", 8 Nisan 1945, s. 56.

38 *The Wilmington Morning Star*, "Russian Policy", 6 Nisan 1945, s. 4.

39 Molotov'un görüşme esnasında net olarak ifade etmediği toprak iadesi meselesi, 28 Haziran 1945'te Vinogradov'un, ABD Büyükelçisi Wilson ile yaptığı görüşmede resmen ifade ettiği şekliyle Kars ve Ardahan'ın iadesidir. Bkz. FRUS, The Conference of Berlin....., I, Document 692, Page 1031-1032.

40 *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: II. Dünya Savaşı....*, s. 265-267.; Agil Hacıyev, *Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye Algısındaki Değişim ve Dış Politikaya Yansımaları (1939-1953)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 129-133.

41 *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: II. Dünya Savaşı....*, s. 265-267.

42 *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: II. Dünya Savaşı....*, s. 268.

Türk-Sovyet Diplomatik Krizinin Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikasına Etkisi (1945-1947)

devreye sokuldu. İngiliz ve Amerikan dışişlerinin “sinir savaşı” olarak nitelendirdiği bu süreçte Türk tarafı da “Sovyet tehdidi” gündemini batılı muhatapları nezdinde sıcak tutmaya ve krizi onlarla yakınlaşmak için bir fırsat olarak değerlendirmeye çalıştı.⁴³ New York Times gazetesinde Türkiye’nin bu çabası, “Türkler Müttefikleri, Sovyetlerin Önündeki Kalkan Olarak Görüyor” başlıklı makalede ele alınmış; Ankara yönetiminin, Boğazlarda üs ve ilhak gibi Sovyetler taleplerinin abartılması halinde ABD ve İngiltere’nin Türkiye’nin egemenliğini koruyacağını umduğu iddia edilmiştir.⁴⁴ Öte yandan, kriz boyunca Sovyetler Birliği taleplerinin kabul edilmemesi durumunda Türkiye’ye askeri müdahale gibi bir gündemin olmadığını çeşitli şekillerde ifade etti. Sovyetlerin savaş sonrası koşulları, savaş sonrası Avrupa’yı yeniden yapılandırma süreci içindeki tutumu bu ülkenin saldırgan bir dış politika pratiğini hayata geçirme olasılığının düşük olduğunu gösteriyordu. Nitekim İngiliz ve Amerikan hükümetlerinin yanında Türkiye de Sovyet askeri müdahalesini ciddi bir ihtimal olarak değerlendirmemekteydi. Türkiye’deki görevi sona eren Amerikan elçisi Steinhardt 31 Mart 1945’te, Ankara’dan ayrılmadan önce Amerikan dış işlerine gönderdiği raporda bunu açıkça ifade etmektedir. Türk dışişleri bakanı Hasan Saka ile yaptığı görüşmeyi aktaran elçi, bakanın Sovyet hükümetinin alışıldık yöntemlere başvuracağını, basın ve radyo aracılığı ile Türk hükümetine acımasız eleştiri ve kınamada bulunacağını ancak silahlı güç kullanımına yönelmeyeceğini düşündüğünü aktarmaktaydı. Saka’ya göre, Sovyetler Almanya’yı karşı savaşta çok fazla kayıp vermişti; şimdi ise Almanya, Polonya, Romanya ve Bulgaristan’da önemli miktarda askeri güç bulundurma zorunluluğu içindeydi. Aynı zamanda Sovyet kentlerini, sanayisini ve ulaşım sistemini ayağa kaldırması gerekiyordu. Saka, ayrıca Sovyetler Uzak Doğu’ya Japonya’ya karşı savaş için askeri gücünü kullanmayı tercih edeceğini düşünüyordu.⁴⁵ 7 Nisan’da ABD’nin Londra Büyükelçisi Winant, Washington’a gönderdiği notta, Rusya’nın bir çeşit müdahaleye hazırlandığı söylentileri yayılsa da, Rusya’nın askeri hareketliliğinin Türkiye’ye karşı yürüttüğü sinir harbinin bir

43 Literatürde Türkiye’nin belli nedenlerle Molotov’un Sovyet şartlarını açıklamasının ardından bilinçli şekilde “Sovyet tehdidini” abarttığı tezini öne süren çalışmalar mevcuttur. Dönemin Türk yöneticilerinin görüşlerinin yer aldığı belgeler ışığında öne sürülen bu teze göre, kamuoyuna ve Batılı hükümetlere yansıtıldığından farklı olarak, Türk hükümeti nezdinde bir Sovyet işgali ihtimalinden çok SSCB’nin toprak ve üs talebini pazarlıkta el yükseltmek amacıyla öne sürerek Boğazlar rejimini kendi lehine çevirmek amacıyla sert bir diplomatik kampanya yürüttüğü görüşü hakimdir. Behlül Özkan, “1945 Türkiye-SSCB Krizi: Dış Politikada Kurucu Mitin İnşası”, *Türkiye Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler-Kuşku ile Komşuluk*, Der. G. Özcan, E. Balta, B. Beşgül, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017. Oluşmakta olan yeni uluslararası sistemden dışlanmaya neden olacak şekilde Sovyetlerle yaşanan krizde ABD ve İngiltere’yi yanına çekememe ihtimali Türk yöneticilerini kaygılandırıyor. Molotov’un 7 Haziran 1945’te Sovyet koşullarını belirtmesinin ardından Türk yöneticilerin ısrarla ABD ve İngiltere’den görüş talep etmesi, bu ülkelerin diplomatlarının nabzını yoklaması savaş sonrası yalnız kalma korkusundan da kaynaklanıyordu. Türkiye’nin savaşın bitimindeki zor durumu Amerikan basınına da yansımıştı. The Wilmington Morning Star, 14 Temmuz tarihli bir yazısında, Türkiye’nin savaştaki tarafsızlığının şimdi onu zor duruma düşürdüğünden bahsediyordu. Savaş boyunca bir yandan Hitler Almanya’sının elçisi Von Papen’in, diğer yandan Batı adına Anthony Eden’in Türkiye’ye yönelik kurları, Türkiye’yi peşinde iki sevgili olan ve işine geldiğinde birine gelmediğine diğerine yüz veren bir genç kız haline getirmişti. Hassas bir dengede korunan tarafsızlık Türkiye’yi işgalden, askeri çatışmalardan ve kaynaklarını harcamadan kurtarmıştı. Ancak, savaş sonrası durum değişmişti. Çünkü Türkiye artık nereye sığınacağını ve sınırlarını nasıl koruyacağını bilememekteydi. Çanakkale’den Balkan sınırına kadar karşılaştığı pek çok sorunu kendi başına çözememekte ve savaştaki tutumu nedeniyle de dostlarını araya girmeleri için çağırılmamaktaydı. Savaşta silahlanmayan Türkiye, Sovyetlerin Çanakkale’yi ele geçirmeye kalkması veya Sovyet dostu Yugoslavya’nın kaba kuvvetine maruz kalması durumunda mücadele edebilecek durumda değildi. Dünya savaşırken Türkiye’nin barışta kalması çok akıllıca bir yol gibi görünürken Avrupa’ya barışın geri döndüğünün iddia edildiği zamanlarda seçilen yol hiçbir işe yaramamıştı. *The Wilmington Morning Star*, “Turkey On A Spot”, 14 Temmuz 1945, s. 4.

44 *The New York Times*, “Turks View Allies As Curb On Soviet”, 2 Ağustos 1945, s. 10.

45 *FRUS, The Near East and Africa*, Vol. VIII, Document 1190, Page 1230.

parçası olduğunu, mevcut koşullarda saldırı düzenlemesini düşünmenin komik olduğunu yazıyordu.⁴⁶

Sovyet yöneticileri Karadeniz boğazlarının yönetimiyle ilgili revizyon taleplerini Ekim 1944'te müttefikler arası Moskova konferanslarının dördüncüsünde Churchill ve Stalin arasında gerçekleşen görüşmelerde açıkça dile getirmeye başlamışlardı. Churchill Moskova'da Sovyetlerin boğazlardan barış ve savaş zamanlarında serbest geçiş hakkı istemesini makul bulduğunu ifade etmişti. Stalin ise Churchill'e Yalta Konferansı öncesi bir öneri hazırlayacaklarını bildirdi. Churchill Roosevelt'e hem Japonya'nın mevcut anlaşmadaki imzası, hem Türkiye'nin hala Almanya'ya savaş ilan etmemiş olması nedeniyle Boğazlar Sözleşmesi'nde değişikliğin yerinde olacağını bildirdi. Roosevelt'in Yakındoğu ve Afrika Departman'ından aldığı tavsiye boğazlarla ilgili tartışma yürütecek bir konferansı önlemeye çalışmak ama eğer kaçınılmaz hale gelirse tüm imzacı devletlerin katılımıyla Montrö'de öngörüldüğü gibi bir konferansın toplanması oldu.⁴⁷

Yalta Konferansı'nda (4-11 Şubat 1945) Boğazlar rejimi konusu *gündeme gelmiş*, *Sovyetler* Boğazlarla ilgili beklentilerine ilişkin müttefiklerinin olumsuz tutumuyla karşılaşmamıştı. Aslında Türkiye gibi İngiltere için de en iyi durum Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin olduğu gibi korunduğu durumdu. Montreux Sözleşmesi'ndeki değişiklik ihtiyacı İngiltere açısından sadece imzacılardan Japonya'nın Sözleşmeden çıkması olabilirdi.⁴⁸ Amerikan yönetimi de sözleşmenin iyi işlediğini düşünüyordu, değişikliğin hiç gündeme gelmemesini umuyordu.⁴⁹ Sözleşmede büyük değişiklikler, Türkiye'nin egemenliğini tehlikeye attığı gibi, Balkanlar ve Yakın Doğu'daki politik ve stratejik dengeleri değiştirebilirdi.⁵⁰ Bu nedenle, ABD'nin ve İngiltere'nin Boğazlarla ilgili çıkarının statükonun korunmasından yana olduğu Amerikan büyükelçisi Wilson tarafından 23 Ağustos 1946 tarihli mektubunda *açıkça ifade edilmişti*.⁵¹ *Öte yandan, savaş sırasında Rusya'nın boğazlarla ilgili karşılaştığı güçlükler ve savaş sonrası dengeler açısından Rusya'nın talebine duyarsız kalmak* imkansız görünüyordu. Bu nedenle, Montrö sözleşmesinin Rusya'ya serbest geçiş hakkı tanınacak biçimde güncellenmesine İngiliz hükümeti rıza gösterme eğilimindeydi. *İngiltere'nin hesaplarını bozan Sovyet hükümetinin üç büyükler arasında bağlanmadan, Boğazlar* konusunu Türkiye ile ikili müzakerelerin konusu haline getirmesi, Türkiye'yi Boğazların egemenliği konusunda üs talebini öne sürerek baskı altına almasıydı.⁵² Bundan sonra İngiltere ve ABD sistematik biçimde Türkiye'ye Sözleşmenin uluslararası boyutu nedeniyle konuyu Sovyetlerle baş başa müzakere etmekten kaçınmasını telkin edecek, kamuoyuna yönelik de Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin ancak tüm tarafların ortak kararıyla revize edilebileceği tezi işlenecekti.⁵³

46 FRUS, *The Near East and Africa*, Vol. VIII, Document 1192.

47 Cmolnyak, 50.

48 *The Guardian*, "Independent American Inquiry Into The Balkans", 12 Ekim 1945, s. 8.

49 Kolko, *The Politics Of War*, 366.

50 Tamkin, 170.

51 FRUS, *The Near East.....*, VII, Document 673.

52 Cmolnyak, 52.

53 İngiliz ve Amerikan basınında bu tezin işlendiği çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür. Örneğin: İngiliz *The Guardian*, 28 Haziran 1945 tarihli sayısında Sovyetlerin barış konferansını beklemeden taleplerini Türkiye'ye iletmesini, uluslararası bir toplantı öncesi ikili bir anlaşmaya varmak niyeti olarak yorumlamıştır. Türkiye'nin bu taleplere itiraz etmesinin muhtemel olduğunu ve konunun Potsdam Konferansı'nda gündeme getirileceğini söylemiştir. Gazeteye göre Kars ve Ardahan'ın iadesi, Boğazlarda üs verilmesi, Montreux Sözleşmesi'nin ikili olarak gözden geçirilmesi ve Balkan sınırında değişiklik gibi Sovyet talepleri konusunda Türkiye'nin tavrı olumsuz

Türk-Sovyet Diplomatik Krizinin Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikasına Etkisi
(1945-1947)

İngiltere'nin bu noktada Türkiye'yi fevri diplomatik adımlardan uzak tutmaya çalışırken, ABD'yi inisiyatif almaya zorladığı görülmektedir. ABD ise İngiltere'nin Sovyet taleplerine karşı paralel nota önerisini Haziran 1945 gerçekleşen Molotov-Sarper görüşmesinin dostane bir ortamda ve fikir alışverişi havasında geçtiğini iddia ederek, İngiltere ve ABD'nin ortak bir yaklaşım geliştirmesi durumunda bu havanın bozulacağını öne sürerek reddetti.⁵⁴ ABD, Potsdam Konferansı öncesi ve Sovyetleri Japonya'ya karşı savaşta işbirliğine ikna etmeye çalışırken ilişkileri gerekir bir adım atmaktan kaçınılmaktaydı.⁵⁵ Daha temelde yatan sorun ise, ABD'nin henüz Yakın Doğu ve Türkiye politikasında bir netliğe kavuşmamış olmasıydı. ABD savaş yıllarında içeride ve dünya kamuoyu nezdinde yıpranmış Türk hükümetinin peşinde dünyanın yeni bir uluslararası krize sürüklenmesinden çekinmekteydi.⁵⁶ Ayrıca, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında bir uzlaşma sağlanabileceğini düşünmese de iki ülke arasındaki müzakere sürecine müdahale etmeyi uygunsuz bulmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin Boğazlarla ilgili taleplerine karşı Türkiye'den yana açık tavır alınması durumunda ABD'nin Brezilya, Arjantin ve Portekiz hükümetleriyle yürüttüğü askeri üs pazarlıklarının meşruiyet kaybına uğrayacağını düşünmekteydi.⁵⁷ Son olarak kendi kamuoyunda halen etkili olan Sovyet sempatisini hesaba katmak zorundaydı.

Bu çelişkiler bağlamında Potsdam Konferansı'nda (17 Temmuz-2 Ağustos 1945) soruna makul bir çözüm bulunamayacağı yönünde tahminler New York Times gazetesinin 15 Temmuz 1945 tarihli sayısında kamuoyuna yansıtılmıştı. Gazetede, İngiltere'nin Türkiye ve Boğazlar meselesine verdiği önemin giderek azalması sebebiyle SSCB'nin Boğazlardaki hâkimiyetini kabul etmeye zorlandığı ifade ediliyordu. ABD'nin Çanakkale'nin uluslararası bir su yolu olması talebinde bulunması halinde, Sovyetlerin de Süveyş ve Panama kanalı için benzer bir talepte bulunma hakkı elde edeceğine dikkat çekiliyordu. Bu nedenle Üç Büyüklerin karşılıklı imtiyaz-taviz ilişkisinin birbirini kilitlediğine işaret ediliyordu.⁵⁸

17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında gerçekleşen Potsdam Konferansı'nda Sovyet talepleri, resmî olarak 22 Temmuz'dan itibaren görüşülmeye başlandı. Konuyu gündeme getiren Churchill yaptığı konuşmada, Türklerin ittifak teklifine karşılık öne sürülen Sovyet taleplerinin, Türkiye'de toprak bütünlüğü ve İstanbul'un güvenliği konusunda endişeye yol açtığı üzerinde durdu.⁵⁹ Buna karşılık Moskova yönetimi söz konusu talepleri Türkiye'nin ittifak teklifine karşılık öne sürdüğüne vurgu yaptı. İttifak teklifine karşılık kendilerinin, 1921 yılında Sovyet Ermenistan'ı ve Gürcistan'ından haksız bir şekilde koparılan toprakların iadesini, Karadeniz'in güvenliğinin sağlanması için Boğazlarda üs verilmesini ve adil bir anlaşma olarak görmedikleri Montreux Sözleşmesi'nde değişikliğe gidilmesini talep ettiklerini belirtti. Özellikle Türkiye'ye karşı

olacaktır. Türkiye, bu konulardan sadece uluslararası bir düzeyde ele alınacak olması dolayısıyla Montreux Sözleşmesi'nde değişikliğe taraftardır. *The Guardian*, "The Dardanelles", 28 Haziran 1945, s. 8. Amerikan Yorkshir Post gazetesi 28 Haziran günlü sayısında, Türklerin Sovyet talepleri konusunda çekingen davrandığını söylemiş ve özellikle Boğazlar rejiminin yalnız SSCB ve Türkiye'ye ait bir mesele olmadığını altını çizmiştir. İngiltere dâhil olmak üzere birçok ülkenin bu sözleşmeyi imzaladığını hatırlatmış ve bu bakımdan antlaşmanın tekrar gözden geçirilmesi işinde imza sahibi devletlerin de hesaba katılmasının lazım geldiğini ifade etmiştir. *Ayın Tarihi*, Haziran 1945, Sayı 139, s. 151-152. *Ulus*, 29 Haziran 1945, s. 3.

54 Bilgin, 56.

55 Cmolnyak, 53.

56 Tamkin, 177.

57 Ibid.

58 *The New York Times*, "Agenda For Big Three Conference: One world", 15 Temmuz 1945, s. 39.

59 *FRUS, The Conference of Berlin.....*, II, Page 256-257.

herhangi bir baskı veya zorlama söz konusu olmadığına altını çizerek SSCB'nin Türkiye için bir tehdit oluşturmadığı konusunda müttefiklerini ikna etmeye çalıştı.⁶⁰ Ardından konuyu Boğazlarla ilgili beklentilerine getirerek Montreux Sözleşmesi'nin mevcut şartlara uymaması nedeniyle kaldırılmasını, Boğazların kontrolünün Türkiye'yle birlikte SSCB'ye verilmesini ve Boğazlarda, Türk askerî üslerine ilaveten Sovyet askerî üslerin kurulmasını talep etti.⁶¹ Sovyet lideri Stalin, *Türkiye'nin etkin bir şekilde boğazlardan serbest geçiş hakkını güvence altına alma gücü olmadığını* ve Montreux'de *Türkiye'ye ticari ve askeri gemilerin Boğazlardan geçiş izni için savaş tehdidi olup olmadığına karar verme yetkisi* verilmiş olmasının "imkansız bir durum" yarattığını belirtti.⁶² Böylece Sovyet talepleri, konferansın önemli gündem maddelerinden biri haline gelmişti. Bu taleplerden toprak iadesi meselesi İngiltere'nin tepkisi ile karşılaşırken, Amerikan başkanı Truman, toprak meselesini bir Türk-Sovyet anlaşmazlığı olarak gördüğünü söyledi ve iki ülke arasında halledilmesi gerektiğini bildirdi.⁶³ Sovyetlerin ülkelerini korumak adına Boğazlarda üsse sahip olması gerektiği yolundaki isteği, iki müttefikinden de destek görmedi. Sovyet heyetinin taleplerine karşılık, Truman uluslararası su yollarının tüm dünyaya açık ve geçişlerin serbest olması gerekliliğinden söz etti; Karadeniz Boğazlarından özgür geçişin uluslararası bir rejim tarafından güvence altına alınmasını savundu.⁶⁴ Böylece konferans görüş ayrılıkları nedeniyle Boğazlar konusunda hiçbir gerçek sonuç doğurmadı. Konferans sonunda kaleme alınan ve kamuoyuna açıklanmayan bildiride Sovyet taleplerinden sadece Montreux Sözleşmesi'ndeki revizyon ihtiyacına dikkat çekildi ve konunun her üç hükümetin, Türk Hükümeti'yle doğrudan doğruya yapacağı görüşmelerde ele alınacağı belirtildi.⁶⁵

Potsdam Konferansı'nın ortaya koyduğu çözümsüzlük Türk-Sovyet geriliminin tırmanmasına neden olurken, ABD ilk kez sorunla ilgili pozitif bir önermede bulunarak inisiyatif alacağı yönünde bir beklenti yarattı. Türk hükümeti Sovyet taleplerine karşı bir ağırlık oluştuğu için memnundu; ancak temkinliliği de elde bırakmıyordu. Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini tartışmaya açan herhangi bir formül Türk hükümeti için kabul edilebilir değildi.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Peterson 26 Temmuz'da Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nu konferansa ilişkin bilgilendirirken İngiltere'nin *"Boğazların özgürlüğünün uluslararası bir rejim tarafından sağlanması gerektiği"* yönündeki ABD teklifini desteklediğini ve Türkiye'nin de bu teklifi dikkatlice ele alacağını umduğunu ifade etti.⁶⁶ Elçi başbakana Rusya'nın her türlü girişimine kararlılıkla karşı koyması ve Boğazların ikili görüşmelerde değil uluslararası bir zeminde çözüme kavuşturulması yanıtı vermesi yönünde tavsiyede bulundu. Ayrıca Türkiye'nin Boğazlar rejimi konusunda ABD ile ortak hareket etmesinin önemini vurguladı.⁶⁷

60 FRUS, *The Conference of Berlin.....*, II, Page 257.

61 FRUS, *The Conference of Berlin.....*, II, Document 1369, Page 1427-1428.

62 De Luca, 512.

63 Görüşmeler sırasında toprak talebi ile ilgili Churchill endişelerini dile getirmiş olsa da, İngiliz yönetiminde ve kamuoyunda da genel beklenti bu talep konusunda Sovyetlerin fazla ısrarcı olmayacağı yönündeydi. 24 Temmuz 1945 tarihli Times gazetesinde Kars ve Ardahan'ın her iki taraf için de büyük bir kıymet ve önem arz etmediği belirtilerek Moskova yönetiminin sınırlarla ilgili düzenleme konusunda fazla ısrarcı olmayacağı tahmini dile getirilmiştir. *The Times*, "Turkey And The Straits", 24 Temmuz 1945, s. 5.

64 FRUS, *The Conference of Berlin.....*, II, Page 302-305.

65 FRUS, *The Conference of Berlin.....*, II, Page 1496-1497.

66 FRUS, *The Conference of Berlin.....*, II, Document 1376, Page 1437.

67 Bilgin, 58.

Türk-Sovyet Diplomatik Krizinin Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikasına Etkisi (1945-1947)

Saraçoğlu hükümeti, 20 Ağustos'ta İngiltere ve ABD büyükelçiliklerine verdiği notada, Boğazlarla ilgili yapılan önerinin, Türkiye'nin egemenlik haklarını ve güvenliğini zayıflatmaması şartıyla kabul edebileceğini bildirdi.⁶⁸ Bu notaya her iki taraftan da yanıt gelmeyince Türkiye tüm dikkatini Potsdam Konferansı'nda çözüme kavuşturulamayan sorunların ele alınacağı umduğu, ABD, İngiltere, SSCB, Fransa ve Çin dışişleri bakanlarının Londra'da yapacağı toplantıya **çevirdi**. Beşler Konferansı olarak bilinen Londra'daki toplantı 11 Eylül 1945 tarihinde başladı. Ancak bu toplantıda Sovyet taleplerinden sadece Montreux Sözleşmesi'nin revizyonu gündeme gelirken, yapılacak değişikliğin Üç Büyüklerin, Türk Hükümeti'yle doğrudan yürüteceği görüşmelerde ele alınmasına karar verildi.⁶⁹ Böylece Potsdam'da alınan karar tekrarlanmış oldu. **Türkiye** bundan sonra kendisine Montreux'nün revizyonu ile ilgili yapılacak teklifleri bekleyecekti.

Amerikan yönetiminin bu dönemde Türk-Sovyet krizi ve Boğazlar sorunu ile ilgili alacağı pozisyon konusunda kararsızlığının sürdüğü görülmektedir. 20 Ağustos tarihli Türkiye notasını yanıtız bırakan ABD, Londra'da Dışişleri Bakanları Konferansında da konunun gündeme gelmesinden yana değildi. Potsdam'da kararlaştırıldığı üzere Türk hükümeti ile konuyla ilgili doğrudan temasta bulunma ve görüş bildirme konusunda da ertelemeci bir tutum içinde hareket ediyordu. Öte yanda, İngiltere'de İşçi Partisi'nin seçimleri kazanması ve Churchill'in yerini alan yeni Başbakan Clement Attlee'nin savaşın ekonomik maliyeti ve Sovyetlerle gerilimden kaçınma gerekçeleriyle Yakın Doğu meselelerinde geri planda durma yönelimi Türkiye'nin kendini yalnız hissettiği bir dönem yaşanmasına neden oldu.⁷⁰

Türkiye'nin beklediği desteği batıda görememesinin yanı sıra, 1945 yılının son ayları Türk-Sovyet krizini derinleştirecek, gerginliği tırmandıracak gelişmelere de sahne oldu. Sovyetler Birliği Kızıl Ordu birliklerini İran topraklarından çekmek konusunda İran'daki politik dengeleri değiştirme hesabıyla ertelemeci bir tutum takınıyor ve ülkenin kuzeyindeki isyan hareketine verdiği desteği arttırıyordu.⁷¹ Ekim ayında Sovyetlerin doğu ve kuzey batı sınırlarına yakın bölgelerde askeri gücünü tahkim ettiği haberleri, Gürcü akademisyenlerin Türkiye'nin Doğu ve Karadeniz bölgelerinin tarihsel olarak Gürcistan'a ait olduğunu iddia eden deklarasyonunun Sovyet gazetelerinde yayınlanması⁷², Moskova radyosunun Türkiye karşıtı propagandaya hız vermesi gibi olaylar Türkiye'nin "Sovyet tehdidi" algısını güçlendirdi.⁷³

68 *FRUS, The Near East.....*, VIII, Document 1201-1202, Page 1237-1238.

69 *FRUS, The Near East.....*, VIII, Document 1212, Page 1250-1251.; Document 1214, Page 1251-1252.

70 Türkiye'nin ABD'ye serzenişi tüm açıklığı ile 24 Ağustos 1945'te Türkiye'nin Washington elçili Hüseyin Rağıp Baydur'un Amerikan dışişleri yetkilisi ile yaptığı görüşmede kendini göstermektedir. Elçi, ABD'nin Türkiye meselelerine ilgisini kaybettiğinden yakınmaktadır. Potsdam'da Amerikan heyetinin Rusya ile eleştirel bir konuşma yapmaması, Türk-Rus diyalogunu dostane olarak nitelemesi ve Kars-Ardahan talebini iki ülkenin meselesi olarak görmesi bu ilgisizliğin kanıtıdır. *FRUS, The Near East.....*, VIII, Document 1203.

71 Natalia I. Yegorova, "The "Iran Crisis" Of 1945-46: A View From The Russian Archives", Woodrow Wilson International Center For Scholars, Working Paper No. 15, 1996, P. 8-9. Sovyetler bu gecikmeyi Amerikan ve İngiliz birliklerinin halen daha Yunanistan ve Çin'den çekilmemiş olmasıyla açıklıyordu. C. İ. Baranov, "Amerikano-Sovetskoe Soperničestvo v İrane v 1945-46 gg.", *Vestnik Novgorodskogo Universiteta*, No25, 2003, s. 10.

72 14 Aralık'ta Tiflis'te yayınlanan Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti gazetesi Komünist'te çıkan, her ikisi de Gürcistan Sovyet Bilimler Akademisi üyesi olan akademisyenler Janaşiya ve Berdzenişvili'nin imzasını taşıyan "Türkiye'den Hukuki Taleplerimiz Hakkında" başlıklı mektuplarının Rusça çevirisi 20 Aralık 1945'te İzvestiya'da yayınlandı. Bu mektubun detaylı bir analizi için: Gürbüz Arslan, "Gürcü Akademisyenlerin Türkiye'ye Karşı Meşru Taleplerimiz Üzerine" Başlıklı Mektubu ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2022; (32): 475-522.

73 4 Aralık'ta Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesinden yana çizgisiyle bilinen Tan gazetesi matbaasının basılması Türkiye'de savaş yılları boyunca güçlenen Sovyet karşıtlığının geldiği noktayı gösterdi. Cangül Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, İletişim, 2015, s. 80.

D. ABD'nin Türk-Sovyet Diplomatik Krizinde Ağırlık Koyma Süreci

ABD, Montreux Sözleşmesi'ndeki değişikliğe yönelik revize ettiği önerilerini nihayet 2 Kasım günü bir nota ile Türkiye'ye iletti. Yeni önerilerde Truman'ın Potsdam'da ortaya attığı Boğazların uluslararası su yoluna dönüştürülmesi fikrinden vazgeçtiği görülüyordu. Bunun bir dizi nedeni vardı. Bir kere Türkiye bu öneriye istinaden egemenlik kaygılarını dile getirmişti. İkincisi bu öneri açık İngiliz ve Amerikan egemenliğinin geçerli olduğu Panama ve Süveyş Kanalı gibi su yollarının statüsünü de tartışmaya açma potansiyeline sahipti.⁷⁴ Son olarak, Amerikan Dışişleri Bakanı James F. Byrnes'in Truman'a 2 Kasım'da Türkiye'ye iletilecek olan önerilerin sunulduğu raporda belirttiği gibi, Boğazların tarafsızlaştırılması yoluyla Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki kontrolüne zarar verildiği durumda, ABD'nin Türkiye'ye yardım sorumluluğunu üzerine alması gerekirdi; halbuki Amerikan yönetimi bundan henüz emin değildi ve Kongre'den bu yönde karar çıkıp çıkmayacağını bilinmemektedir.⁷⁵ ABD'nin önerisine göre Boğazlar her zaman tüm ulusların ticaret gemilerine açık olacak ve Karadeniz'e kıyısı olan devletler de savaş gemilerini Boğazlardan her zaman serbestçe geçirebilecekti. Karadeniz'e sahili olmayan devletler ise uzlaşılabilir tonaj dışındaki savaş gemilerini Boğazlardan geçiremeyecekti.⁷⁶ Türk hükümeti ABD'ye önerinin çok olumlu karşılandığını diplomatik yollardan bildirdi.⁷⁷ Amerikan önerisi Türkiye'nin bağımsızlığını ve egemenliğini koruma amacıyla kaleme alınmış bir metin olarak görülmüştü.⁷⁸ Ancak Boğazlar meselesinin çözümünde Türkiye'nin ABD'ye tabiyet içinde olduğu izlenimi verilmesinin Sovyetleri rahatsız edeceği düşüncesiyle mesafeli bir tutum takınıldı.⁷⁹ Üstelik Türkiye "Karadeniz devletlerine tüm zamanlarda serbest geçiş hakkı" verilmesi fikrinden de endişe duyuyordu. "Bu durumda Sovyetler sürpriz bir saldırı için tüm deniz kuvvetlerini tek seferde İstanbul'a gönderebilirdi."⁸⁰

Yarattığı bu endişeye rağmen, 2 Kasım tarihli Amerikan notası üzerinde müzakere yürütülebilir bir çerçeve sunuyordu. Ama daha önemlisi, Türk yöneticilerin de hissettiği üzere ABD bu tarihten sonra yoğunluğu giderek artan bir ilgiyle bölge meselelerine yaklaşmaya başlayacaktı.⁸¹ Bu ilgi ABD'nin yeni dünya politikasının Truman yönetimi altında şekillenmesine paralel bir gelişim göstermekteydi. Truman'ın 21 Ocak'taki "Birliğin Durumu" konuşmasında değişim açık bir şekilde görülüyordu: "Geçmişe dönüş mümkün değil. Biz tüm dünya halklarına karşı büyük sorumluluk taşıyan bir ülkeye dönüştük... Bizim düşündüğümüz, planladığımız söylediğimiz ve yaptığımız her şey dünyanın her köşesinin geleceği için muazzam bir önem taşımaktadır."⁸² Savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa ve Balkanları kendi nüfuz bölgelerine dönüştürmüş olmasının yanı sıra, tüm dünyada potansiyel olarak Sovyetlerle müttefik siyasi ve toplumsal hareketlerin güçleniyor olması ABD açısından SSCB'nin bir müttefikten ezeli düşmana dönüşme sürecini hızlandırmıştı. 22 Şubat 1946 tarihli Moskova'dan gelen George Kennan imzalı

74 Knight, 461.

75 FRUS, *The Near East*....., VIII, Document 1205.

76 FRUS, *The Near East*....., VIII, Document 1232, Page 1266.; BCA, 30-18-01-02 / 11-64-8.

77 FRUS, *The Near East*....., VIII, Document 1242

78 FRUS, *The Near East*....., VIII, Document 1245

79 FRUS, *The Near East*....., VIII, Document 1244

80 FRUS, *The Near East*....., VIII, Document 1245

81 Bu ilgi en açık ifadesini Nisan 1946'da Missouri zirhlisinin gelişimiyle buldu; bu olay Türk-Amerikan ilişkilerinin geleceği açısından sembolik bir olay olarak kayıtlara geçti. G. İnanç and Ş. Yılmaz, 402.

82 Truman's State of the Union Message, January 21, 1946, Truman Public Papers, 1946 (Washington, D.C., 1962), pp. 39, 42.

Türk-Sovyet Diplomatik Krizinin Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikasına Etkisi (1945-1947)

“Uzun Telgraf” bu düşmanlığın açık ifadesi olmuştu.⁸³ O sırada Moskova’da büyükelçi olarak görev yapan Kennan, gönderdiği telgrafta Sovyet iktidarının etkisinin genişlemesine askeri ya da politik yollardan mutlaka karşı konması gerektiğinin altını çiziyordu. Sovyetler Birliği’nin batı tipi “geleneksel yaşam biçimini” ortadan kaldıracak bir güç olarak resmeden Kennan, Sovyetler Birliği’yle siyasi yakınlaşmaya bel bağlanamayacağını, bu ülkeyi bir müttefik değil bir rakip olarak görmek gerektiğini belirtiyordu.⁸⁴ Kennan’ın telgrafının yeni Amerikan dış politikasının kurucu metinlerinden biri olduğu bilinmektedir. Yeni yaklaşıma göre Truman’ın konuşmasında geçen “dünya halklarına karşı sorumluluk” komünizme karşı hür dünyanın savunulmasına dönüşüyordu. Burada ima edilen sosyalist sistemin yarattığı tehdide karşı ABD’nin kapitalizmin geleceğini güvence altına alma mücadelesiydi. Bu anlayışa göre ABD mücadeleyi dünyanın her köşesinde sürdürecekti. ABD’nin bundan sonra Amerikan askeri varlığının dünya sathına yayılması ve çeşitli ülkelerin iç politikasına Amerikan müdahalesi bu çerçevede meşrulaştırılıyordu.

Amerikan yönetiminin Yakın Doğu politikasındaki tereddütlerin ortadan kalkmaya başlaması genel yaklaşımdaki değişime paralel geliyordu. Sovyetlerin Boğazlar konusunda bastırmasının yanı sıra, İran’daki gelişmeler, Yunanistan’da yaklaşan seçimler ve Tito’nun Yugoslavyası’nın Yunanistan’a müdahale edeceği spekülasyonları bölgeye yönelik kaygıları arttırıyordu. ABD’nin Ankara büyükelçisi Wilson, bölgeden Washington’a Amerikan yönetiminin “Sovyet tehdidini” ciddiye almasını telkin eden raporlar iletliyordu. 25 Eylül 1945’te yazdığı raporda, Wilson’a göre, Sovyetlerin asıl hedefi Boğazlar değil, Ankara’daki rejimdi. Sovyetler, Baltık bölgesinden Karadeniz’e kadar Sovyet dostu olmayan tek ülke olan Türkiye’yi kendi müttefiki haline getirmek, Türk-İngiliz ittifakını bozmak ve Türkiye üzerindeki batılı liberal etkiyi ortadan kaldırmak istiyordu.⁸⁵ Hemen iki gün sonra Kennan’ın Moskova’dan Wilson’un görüşlerine tamamen katıldığını bildirmesi, bir tesadüfün ötesinde, ABD’nin bölgeye ve dünyaya yönelik yeni vizyonunu oluşturan bir kadronun iş başında olduğunun, bu kadronun “Sovyet tehdidini” bir politika aracına dönüştürerek ABD’nin yeni emperyal siyasetinin önünü açtıklarının göstergesiydi.⁸⁶ Kennan ve Wilson’un tezleri kısa zamanda Amerikan dış politikasının resmi tezlerine dönüşecekti.⁸⁷

Amerikan Dışişleri bakanlığının Yakın Doğu ve Afrika departmanı şefi Loy Henderson Aralık 1945’te ABD’nin Ortadoğu’daki çıkarlarının petrol, ticaret ve deniz yollarından ibaret olmadığını, ABD’nin bölgede Birleşmiş Milletler’in ilkeleri etrafında kurulmuş olan yeni düzeni sakatlayacak ve hatta bir üçüncü dünya savaşına neden olacak gelişmeleri önlemek gibi bir görevi olduğunu belirtti.⁸⁸ Bu tarihlerde Amerikan yönetiminin Yakın

83 George Kennan, “The Long Telegram” Moscow 22 February 1946. http://memoriapoliticademexico.org/Textos/6Revolucion/IM/1946-feb-22-the_kennan_telegram.pdf Çevreleme politikasının mimarı olarak bilinen Kennan “Mr. X” müstear ismiyle 1947 yılında prestijli Foreign Affairs dergisine yazdığı “Sovyet Davranışının Kaynakları” başlığını taşıyan makalede, ABD politikasının başat unsuru Rusya’nın genişlemeci eğilimlerine karşı Sovyetler Birliği’nin uzun-vadeli, sabırlı ama kararlı ve dikkatli bir şekilde çevrelenmesi olacaktır, demişti. “Sources of Soviet Conduct”, Foreign Affairs Vol. 65, No. 4 (Spring, 1987), pp. 852-868.

84 Jamil Gasanlı, *SSSR-Turtsiya: Ot Netraliteta k Holodnoy Voynı (1939-1953)*, Tsentri Propagandi, Moskva, 2008, s. 357.

85 *FRUS, The Near East.....*, VIII, Document 1249.

86 *FRUS, The Near East.....*, VIII, Document 1213.

87 Bu durum, şu raporda açıkça görülmektedir: “Memorandum Prepared in the Department of State”, *FRUS, The Near East.....*, VII, Document 622.

88 Knight, 461.

Doğu'daki gelişmelere ilişkin daha kararlı ve müdahaleci bir tarz izleyeceği giderek açıklık kazanıyordu. 3 Ocak 1946'da Truman şöyle yazıyordu: "Aklımda Rusya'nın Türkiye'yi istila etmek ve Akdeniz'e açılan Karadeniz Boğazlarını ele geçirmek niyetinde olduğu konusunda hiçbir şüphe yok. Rusya demir yumruk ve güçlü bir söylemle karşılaşmadığı sürece yeni bir savaşın koşulları olgunlaşmaya devam edecek."⁸⁹

Ordu tarafından Truman için hazırlanan gizli bir raporda "Sovyet saldırganlığına emrimizdeki araçlarla karşı koyup koymamaya karar verme zamanımız gelmiştir. Bu çerçevede, sözlerimiz ve eylemlerimizle SSCB'yi Türkiye'ye dönük Sovyet saldırganlığını tasvip etmediğimize ikna etmeliyiz. Ancak ABD'nin herhangi saldırgan bir eyleme silahlarla yanıt vermeye hazır olduğuna ikna edebilirsek Ruslara geri adım attırabiliriz." Rapordaki bu önermeler Truman yönetiminde genel kabul gördü.⁹⁰ Yakın Doğu işlerinde diplomasiyle askeri güç gösterisinin birlikte yürütüldüğü yeni bir dönem başlıyordu. Missouri zırhlısının gelişiyi birlikte Amerikan askeri gemilerinin Akdeniz'de boy göstermesi SSCB ile tansiyonu yükseltmeden ona karşı güç gösterisi yapmanın olağan bir aracına dönüşecekti.⁹¹

ABD'nin bu adımları Türk hükümetinde büyük bir rahatlama yarattı. İngiltere'nin bölgede bıraktığı siyasi boşluk nihayet doluyordu. Türkiye, hiç istenmeyen bir seçenek olan SSCB ile baş başa Boğazları müzakere etme mecburiyetinden böylece kurtulmuş oluyordu. Missouri'nin İstanbul'a gelişi basında ve siyasi çevrelerde büyük bir coşkuyla karşılandı.⁹² Genel kamuoyunda Türk-Amerikan dostluğunu yücelten bir hava estirildi. Türkiye savaş sonrası uluslararası düzeninde ABD'nin yakın müttefiki olarak yerini alıyordu. Kısa zaman içinde, Türkiye Amerikan merkezli yeni müesses nizamın ilkelerine uygun bir yönelime gireceğinin işaretlerini vermeye başladı. Çok partili hayata geçiş ve özel sektörün ekonomik kalkınmada payının artırılması gibi önceliklerle ilgili hükümet yetkilileri ABD'ye güvence vermeye başlamıştı.⁹³

Yakın Doğu ve Türkiye merkezli bu gelişmeler kurulmakta olan yeni düzenin bir soğuk savaş düzeni olacağına kuvvetli işaretlerini veriyordu. 1946 Yazı bu durumun belirginleşmesi bakımından bir dönüm noktası oldu. 7 Ağustos'ta Sovyetler Birliği Boğazlarla ilgili önerilerini sıralayan bir notu Amerikan dışişlerine Washington'daki elçiliği kanalıyla ilettili. Notta Boğazların kontrolünün neden Türkiye'ye bırakılmayacağını anlatmak için savaş sırasında faşist güçlere ait savaş gemilerinin Boğazlardan Karadeniz'e geçiş yaptığı birkaç olayı örnek olarak verildikten sonra öneriler sıralanıyordu. Beş maddede sıralanan önerilerden ilki Boğazların tüm ülkelerin ticari gemilerine her zaman

89 Harry S. Truman Papers: President's Secretary's Files, Longhand Draft Letter from President Harry S. Truman to Secretary of State James Byrnes, January 5, 1946, page 9.

90 S. V. Moşkin, "Diplomatişekaya Voyna za Çernomorskiye Prolivı v 1944-1946 Godah", Diskurs-Pi, UDK 327.82, s.114. f

91 4 Ekim 1946'da Amerikan Dışişleri bakanı Byrnes'in Paris'ten Washington'a gönderdiği mektupta şu ifadeler yer veriliyordu: "Gelecekte muhtemelen belirsiz bir süre için Akdeniz'de Amerikan savaş gemileri olacağı için, çeşitli Doğu Akdeniz limanlarının Amerikan donanma gemilerini ziyaret etmeye alışmasının ve böylece bu tür ziyaretlerin nihayetinde diplomatik veya siyasi jestler olarak değil rutin bir mesele olarak görülmesinin iyi olacağını düşündük." *FRUS, The Near East.....*, VII, Document 686.

92 Büyükelçi Wilson, Missouri'nin karşılanmasını "ABD deniz kuvvetleri ziyaretleriyle ilgili olarak bugüne kadar yabancı bir ülkenin hükümeti ve halkı tarafından Amerikan deniz kuvvetleri subaylarına ve askerlerine yapılmış en dikkate değer dostluk gösterilerinden biri" olarak nitelendirmiştir. *FRUS, The Near East.....*, VII, Document 644.

93 Amerikan elçisi Wilson, bu doğrultudaki hazırlıkları çok partili dönemin ilk başbakanı Recep Peker'in ağzından, 17 Ağustos 1946 tarihli görüşmelerine istinaden aktarmaktadır: *FRUS, The Near East.....*, VII, Document 663.

Türk-Sovyet Diplomatik Krizinin Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikasına Etkisi (1945-1947)

açık olmasıydı. İkincisi, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine tüm zamanlarda açık tutulmasıydı. Üçüncüsü, özel durumlar dışında Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin engellenmesi idi. Dördüncüsü, Boğazlar rejiminin kuruluşu Karadeniz'e ulaşımı sağlayan tek su yolu olarak Türkiye ve diğer Karadeniz'e kıyısı olan devletlerine bırakılmasıydı. Son olarak, Boğazlarda ticari seyrüsefer özgürlüğünün ve güvenliğini sağlamak konusunda en ilgili ve yetkin iki güç olarak Türkiye ve Sovyetler Birliği Boğazların başka ülkeler tarafından Karadeniz güçlerine karşı düşmanca amaçlar için kullanımını engellemek üzere Boğazları ortak savunma araçları geliştirmelidir, deniyordu.⁹⁴ Bu önerilerden ilk ikisi ABD'nin 2 Kasım 1945'te yaptığı öneriyle örtüşüyor; üçüncüsü ise üzerinde bir noktada uzlaşmaya varılabilir görünüyordu. Ama son iki madde, Montreux'ü revize etmek değil, boşa düşürmek anlamına gelecekti. Amerikan Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika Bölümünün Sovyet önerilerine ilişkin hazırladığı raporda, Sovyetlerin Amerikan önerilerinin aksine BM'nin Boğazlar meselesinin çözümünde ve Boğazların yönetiminde herhangi bir rol oynaması fikrini tamamen dışladığı belirtildi. Rapora göre, Sovyetler konuyu bütünüyle Karadeniz güçlerinin meselesi olarak görüyor, diğer bütün ülkelerin Boğazlarla ilgili çıkarlarını görmezden geliyordu. Türkiye savaş sırasında kimi hatalara rağmen Montreux Sözleşmesi'nin hükümlerini uygulamıştı. Şimdi enformel olarak Türkiye'ye, Birleşmiş Milletleri hesaba katmayan, ABD'nin ve İngiltere'nin çıkarları ile örtüşmeyen hiçbir formülü ABD'nin kabul etmeyeceği bildirilmeli; Türk hükümetinin zaman kazanmak üzere kendi fikirlerini dostane biçimde SSCB'ye ifade etmesi telkin edilmeliydi. Raporda, Amerikan Savaş ve Donanma bakanlıklarının Türkiye dışında herhangi bir ülkeye Boğazlar üzerinde kontrol sağlayacak bir revizyona izin verilmemesi ortak görüşüne yer veriliyordu. Bu doğrultuda ABD, 2 Kasım 1945'te sunduğu öneriler konusunda ısrarcı olmalıydı.⁹⁵ 23 Ağustos'ta Amerikan Genel Kurmayı'nın askeri bakış açısıyla kaleme aldığı raporda Türkiye Doğu Akdeniz ve Ortadoğu için stratejik bakımdan en kritik askeri unsur, bölgede Sovyet yayılmacılığına set çekebilecek tek güç olarak nitelendiriliyordu. Askeri yetersizliklerine rağmen, dikkate değer bir kara ordusuna sahip olduğu, iyi bir şekilde desteklenip donatılırsa Sovyetlere bile direnebileceğinin altı çiziliyordu.⁹⁶ Raporda bu nedenle, Türkiye'ye askeri ve teknik desteğin önemine işaret ediliyordu.⁹⁷

Sovyet notasına bir yanıt oluşturmak üzere 7-15 Ağustos tarihlerinde Amerikan yönetiminin dış politikayla ilgili sivil ve askeri birimlerinin yöneticileri bir dizi toplantı gerçekleştirdi. O sıralar dışişleri bakan yardımcılığı görevini yürüten Acheson'un⁹⁸

94 V Ministerstve İnostrannih Del SSSR o Konvetsii v Montre Po Çernomorskim Prolivam", *Vneşnyaya Politika Sovetskogo Soyuzu v 1946 g.*, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiceskoy Literaturi, Moskva, 1952, s. 167-170.

95 *FRUS, The Near East.....*, VII, Document 652.

96 Başka bir raporda, Türkiye'nin İran ve Yunanistan ve Çin gibi ülkelere göre ABD ve İngiltere ile işbirliği yapmak ve Sovyetlere set çekme becerisi sağlayan bir avantajı da iç kamuoyunun bölünmemiş olması, başka bir değişle sol siyasetin Türkiye'de güçlü bir etkisinin olmaması olarak belirtilmiştir. *FRUS, The Near East.....*, VII, Document 675.

97 *Memorandum on Turkey Prepared in the Division of Near Eastern Affairs, October 21, 1946. FRUS, The Near East.....*, VII, Document 697.

98 Dean Acheson yeni dönemin ruhunu iyi kavramış ve ona yön vermek isteyen bir kadroydu. 1945-47 yıllarında bakan yardımcılığının yanında Truman'ın filli dış politika danışmanıydı. Dönemin Dışişleri Bakanı Byrnes eski döneme ait bir kadro olarak daha ılımlı bir dış politikadan yana olduğu için kısa sürede etkisizleşirken Acheson öne çıkacaktı. Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın hazırlanmasında önemli rol oynadı. 1949 yılında General Marshall'dan dışişleri bakanlığı koltuğunu devraldı, 1953'te sona eren görev süresi boyunca ABD'nin soğuk savaş politikalarına damga vurdu. Türk-Amerikan ilişkilerinin soğuk savaş mantığı içinde gelişmesinde oynadığı rol için: Adam McConnel, Dean Acheson and the Turkish-American Alliance, 1945-1953, Sabancı University, 2014. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

başkanlığında bir araya gelen ve son toplantılarını Başkan Truman'la yapan Amerikan yöneticilerinin bu toplantılarda ilerleyen yıllarda etkili olacak ABD'nin Yakın Doğu politikasını şekillendirdikleri söylenebilir. Toplantılar o sıralarda yaşanan gelişmelerin getirdiği gergin havayı taşıyordu. Toplantılar sırasında devam etmekte olan, dışişleri bakanlarının savaş sonrası Avrupa'nın yeniden kuruluşu müzakerelerini yürüttüğü Paris Barış Konferansı'nda Sovyet heyetiyle Amerikan heyeti arasında soğuk rüzgarların esmekte olduğu haberleri gelmekteydi. 18 Ekim'de Amerikan Dışişleri Bakanı Byrnes'in Paris Konferansı'na ilişkin kamuoyu önünde yaptığı değerlendirme artık kartların daha açık oynandığını gösterdi. Byrnes'in sözleri yeni dönemin iki süper gücü olarak ABD ve SSCB'nin Konferans sırasında nasıl karşı karşıya geldiğini açıkça ortaya koyuyordu; iki güç arasında çıkarlar, fikirler ve deneyimler arasında muazzam farklar olduğuna işaret ediyordu. Rusya'yı yanlış ve yanıltıcı propaganda yapmakla, BM'de veto hakkını keyfi biçimle kullanmakla suçluyordu. Byrnes'e göre kalıcı barışı sağlamak uzun ve yavaş bir süreç gerektiriyordu. Bu da aslında Sovyetlerle sorunların kolay çözümü olmadığına işaret etmek anlamına gelmekteydi.⁹⁹

Bir yanda Sovyet birliklerinin Güney Kafkasya ve Bulgaristan'da hareketlilik içinde olduğu Ankara'daki Amerikan elçisi Wilson tarafından bildiriliyordu. Elçi, uzun süredir tutarlı bir şekilde Sovyetlerin asıl niyetinin Türkiye'deki rejimi değiştirmek ve Türkiye'nin bağımsızlığını yok etmek olduğunu iddia ediyordu. Şimdi Sovyet askeri hareketliliğini bu iddialarına kanıt olarak bildiriyordu. Wilson'a göre eğer Türkiye Sovyet kontrolüne girerse, Baltık ülkelerinden Karadeniz'e Sovyet uyduları arasındaki eksik halka tamamlanmış; Sovyetlerin İran Körfezi ve Süveyş'e girmesi için son bariyer ortadan kalkmış olacaktı.¹⁰⁰

Acheson, 15 Ağustos'ta başkan Truman'la yapılan toplantıya ilişkin notlarını içeren raporda hükümetin verdiği kararın tarihte bir dönüm noktası olabileceğini belirtti.¹⁰¹ Bu toplantıda yapılan değerlendirmeler Wilson'un tezleriyle örtüşüyordu. Alınan kararlar ise bu tezlerin gerektirdiği sertliği taşıyordu.

Toplantıda Sovyetler Birliği'nin gerçek amacının Türkiye'nin kontrolünü ele geçirmek olduğu saptanmıştı. Eğer Boğazların ortak savunulması söz konusu olursa, Sovyetler Boğazlara soktuğu askeri gücünü Türkiye'yi kontrol altına almak için kullanacaktı. Türkiye'nin kontrolünü ele geçiren Sovyetlerin Yunanistan ve tüm Yakın ve Ortadoğu'yu kontrol etmesi işten bile olmayacaktı. Yakın ve Ortadoğu Akdeniz'den Hindistan'a uzanan stratejik açıdan önemli bu coğrafyada Sovyet hakimiyeti Çin ve Hindistan'a ilişkin tasarımlarını hayata geçirmesini kolaylaştırıcaktı. Dolayısıyla güç kullanarak ya da güç kullanma tehdidi ile Sovyetlerin Türkiye ve Boğazlarla ilgili planlarının bozulması ABD'nin hayati çıkarıydı.¹⁰² Bunun anlamı, ABD'nin bundan böyle askeri güç kullanımını uluslararası siyasetin olağan bir aracına dönüştürmesi ve tehdit olarak gördüğü unsurlara karşı kullanmaktan çekinmemesiydi. Amerikan yeni siyasetinde savaş ve barış arasındaki çizgi silikleşiyor; ABD tarihinde hiç olmadığı kadar ekonomik baskı, propaganda, sinir savaşı ve savaş tehdidini barış zamanı diplomasisinin araçları olarak olağanlaştırıyordu.

99 Joyce Kolko and Gabriel Kolko, *The Limits of Power: The World and United States Foreign Policy, 1945-1954*, Harper & Row, Publishers, New York, 1972, p. 51

100 *FRUS, The Near East.....*, VII, Document 643.

101 Knight, 464.

102 *FRUS, The Near East.....*, VII, Document 659.

Türk-Sovyet Diplomatik Krizinin Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikasına Etkisi
(1945-1947)

¹⁰³ Bu yeni politikanın kristalize olduğu ilk uğrak Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan Boğazlar krizi oldu. Amerikan yöneticileri yakın zamana kadar şüphe ile yaklaştıkları, Hitler'le işbirliği yapmakla suçladıkları bir rejimi ani bir değişimle kanatları altında Sovyetlere karşı korumaya alıyordu. Acheson Paris'e Amerikan Dışişleri bakanı Byrnes'e Truman'la yapılan toplantının kararlarını bildirirken, Türkiye'nin ABD'nin desteği olmadan Sovyetlere direnmesinin zor olduğunu düşündüklerini belirtti. BM'nin Sovyet saldırganlığını durduramaması durumunda, ABD'nin saldırganlığa karşılık vermek için Amerikan silahlı kuvvetlerini kullanmakta tereddüt etmeyecekti.¹⁰⁴ Truman 15 Ağustos'ta Sovyetlere karşı Türkiye politikasını "sonuna kadar" götürmesi gerektiğini söylemişti.¹⁰⁵

Truman'ın kurmaylarını topladığı 15 Ağustos günü Akdeniz'de Amerikan askeri etkinliği artmaya başladı. Amerikan donanmasının destroyerleri, uçak gemileri, kruvazörleri Akdeniz'de Ağustos ayında boy gösteriyordu. Amerikan yönetimi bunun olağan hareketlilik olduğunu söylese de herkes bunun anlamını biliyordu. Sovyet dışişleri bakanı Molotov Paris'te barış görüşmelerinde, Sovyetlerin BM Güvenlik Konseyi daimi temsilcisi Andrey Gromiko ise BM'de bu durumu protesto ettiler. ABD'nin bu adımlarının Rusya'nın Boğazlar politikasını etkilemeye dönük adımlar olduğunu ifade ettiler. Onlara göre hareketliliğin tam da Doğu Akdeniz'de yaşanması önümüzdeki dönem Amerikan dış politikası hakkında önemli fikirler veriyordu.¹⁰⁶

Savaşın resmen bitişinin üzerinden henüz sadece bir yıl geçmişti. ABD her ne kadar bir süper güç olarak yeni rolüne uygun bir tutumla ve hareket tarzıyla Yakın Doğu meselelerine yaklaşıyor olsa da, Sovyetler Birliği ile gerçek bir çatışma olasılığı herkes açısından ürkütücüydü. En başta Amerikan kamuoyu savaş sırasında ağır kayıplar vererek Nazi Almanyası'nın yenilgisinde büyük pay sahibi olmuş bir ülkeye karşı verilecek bir savaşa henüz hazır değildi. Amerikan kongresinden Sovyetlerle fiili çatışmaya yol açacak herhangi bir karara o gün için onay çıkması ihtimali çok düşüktü.¹⁰⁷ ABD'nin Akdeniz'de bulundurduğu donanma varlığı bir savaş hazırlığının değil SSCB'ye meydanı boş bırakmama isteğinin ürünüydü. Kısacası, Amerikan yönetimi tarafından hedeflendiği gibi Amerikan diplomasisinin elini güçlendirecek bir araçtı.¹⁰⁸

Soğuk savaşın en etkili araçlarından birine dönüşecek bir başka önemli unsurun da yapılacak finansal ve askeri yardımlar olacağı kısa sürede açıklık kazandı. Amerikan yönetimi Türkiye'nin avantajlarına rağmen Sovyetlere karşı desteklenmesi gereken bir ülke olduğu sonucuna varsa da askeri yardımların halihazırda bir ittifak anlaşması olduğu için İngiltere tarafından sürdürülmesi gerektiği görüşünü Ekim 1946'ya kadar korudu.¹⁰⁹ Ancak İngiltere Sovyet nüfuzuna karşı Türkiye ve Yunanistan'ın askeri olarak destekleme

103 Knight, 466.

104 De Luca, 519.

105 *FRUS, The Near East.....*, VII, Document 659.

106 Knight, 468

107 Amerikan yöneticileri ABD'yi kıtanın dışına çıkaracak yeni bir maceraya hiç sıcak bakmayan kamuoyunun da baskısıyla yeniden izolasyonculuğa yönelme potansiyeli taşıyan Amerikan Kongresi'ne karşı tedirgindi. Ancak kısa zamanda içinde ABD tüm yapı ve kurumlarıyla, kamuoyunun psikolojisini de dönüştürecek biçimde soğuk savaş koşullarına uyum sağlayacaktı. Thomas G. Paterson, "Presidential Foreign Policy, Public Opinion, and Congress: The Truman Years", *Diplomatic History*, Winter 1979, Vol. 3, No. 1.

108 Knight, 473.

109 Bunun için şu rapor incelenebilir: *Memorandum on Turkey Prepared in the Division of Near Eastern Affairs, October 21, 1946. FRUS, The Near East.....*, VII, Document 697.

misyonunu sürdüremeyeceğini bildirmeye başlamıştı. 15 Ekim 1946'da İngiliz savunma bakanı Alexander, Amerikan dışişleri bakanı Byrnes ile yaptığı görüşmede, Türkiye ve Yunanistan'a gerekli yardımların ölçeğini, bir Sovyet saldırısı durumunda ABD ve İngiltere'den yardım ulaşıncaya kadar kendini savunmaya yetecek düzeyde, olarak açıklıyordu. Ancak İngiltere'nin savaş sonrası kendi mali güçlükleri bunu sürdürme imkanını ortadan kaldırmıştı.¹¹⁰ 21 Şubat 1947'de bu durum resmiyet kazandı. İngiliz hükümeti Yunanistan'a finansal yardımı sürdüremeyeceğini, ve Türk ordusunun modernleştirilmesini daha fazla finanse edemeyeceğini kamuoyuna açıkladı.¹¹¹ Zaten, sonbahardan itibaren yapılan bir dizi görüşmenin sonunda Amerikan yönetimini bu ülkelere yardıma ikna olmuştu.¹¹² 12 Mart 1947'de, Başkan Truman Amerikan Kongresine başvurarak Yunanistan ve Türkiye'ye içeriden ve dışarıdan "dünya komünizm" tehdidine karşı yardım etme çağrısında bulundu.¹¹³

Sonuç: Krizin sonu, 'Türk-Amerikan dostluğunun' başlangıcı

Sovyetler Birliği savaşın sonunda elde ettiği güç ve prestij, Avrupa'da müttefikleriyle birlikte nüfuz bölgeleri pazarlıklarının sürüyor olması, Türkiye'nin savaş dönemi tarafsızlık politikaları konusunda müttefiklerle benzer görüşlerin paylaşıldığına ilişkin iyimserlik gibi faktörlere dayanarak 1945 yılında Türk-Sovyet krizini başlatan koşulları öne sürdü. Ancak Sovyetler Birliği aynı zamanda savaşta çok ağır bedel ödemiş bir ülkeydi. 25 milyondan fazla insanını kaybetmiş ve tüm ekonomisi çökmüştü. Bu koşullarda savaşın hemen ardından izlediği politika saldırgan olmaktan çok savunmacıydı. Türkiye'ye yönelik talepleri gerekirse askeri güçle elde etmek gibi bir politikaya yönelebilecek koşulları yoktu. Diplomatik yolların sonuna kadar zorlanmasının ardından, Amerikan politikasının Türkiye'ye destek konusunda netlik kazanması Sovyet cephesinde bu diplomatik savaşta geri çekilmeyi beraberinde getirdi. Kimi yorumculara göre ABD'nin bir nükleer güce dönüşmüş olması, SSCB'nin ise hala bu silahları üretememiş olması da caydırıcı bir faktördü.¹¹⁴ SSCB Türkiye'yi ikili masaya oturmaya ikna edememiş, Montreux'nün revizyonu için bir uluslararası konferans dışında seçenek kalmamıştı. 24 Eylül'de son bir hamle daha yaparak 22 Ağustos'ta Türkiye'nin 7 Ağustos tarihli Sovyet önerilerini içeren notaya verdiği yanıtı istinaden yeni bir nota yayınladı. Türkiye'nin savaş dönemi faşist güçlerin askeri gemilerinin Boğazlardan geçişiyle ilgili yaptığı açıklamaların tatminkar bulunmadığı notada, 7 Ağustos'ta sıralanan tezler ve öneriler yinelenildi.¹¹⁵ Artık ABD'nin desteğini tam anlamıyla arkasında hisseden Türkiye bu son notaya istinaden herhangi bir adım atmaktan imtina etti. Nihayet, Ekim 1946'da Sovyet hükümeti İngiltere'ye bir uluslararası konferans için şartların yeterince olgunlaşmamış olduğunu bildirdi.¹¹⁶ Bu konferansı kabul etmek ve yeni düzenlemelerin altına imza atmak demek SSCB için Türkiye ile boğazların ortak savunması fikrinden vazgeçmek demektir. SSCB böylelikle sessizce

110 Bilgin, 67.

111 K. A. Belousova, "Blijniy Vostok Poslevoenniye Geostrategičeskih Planah SAŞA", (1945-1948), Fundamentalnaya Naukam Vuzam, 3, 2008, s.157.

112 Bilgin, 70.

113 Belousova, 157.

114 Gökay, 849.

115 "V Ministerstve İnostrannih Del SSSR o Çernomorskih Prolivah", *Vneşnyaya Politika Sovetskogo Soyuzu v 1946 g.*, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Političeskoj Literaturı, Moskva, 1952, s. 193-202.

116 Bilgin, 66.

Türk-Sovyet Diplomatik Krizinin Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikasına Etkisi (1945-1947)

Mart 1945'te başlattığı kampanyayı sona erdirmiş oldu.¹¹⁷ Şimdilik statükonun bozulması için daha uygun koşulların beklenmesi yerinde olacaktır.

Mart 1945'te Molotov'un Türk büyükelçisi Sarper'e 1925 anlaşmasının uzatılmayacağı sinyalinin verilmesiyle başlayan sürecin başında ABD konuya mesafeli bir tutum takınmış, Sovyetler Birliği ile kendisini karşı karşıya getirecek bir adım atmaktan kaçınmıştı. Uluslararası faşizmin henüz yenilgiye uğratılmış olması, hala taze olan ittifak ilişkileri ve en önemlisi yeni dönemin uluslararası dengelerinin nasıl oluşacağı konusundaki belirsizlikler ABD'yi net bir tutum almaktan belirli bir süre alıkoymuştu. Ancak Türk-Sovyet krizi savaş dönemi büyük güçler arası ittifakın ne kadar kırılgan olduğunu ortaya koymuştu.¹¹⁸ Amerikan yönetimindeki değişimle ve yeni bir dış politika ekibinin iş başına gelmesiyle birlikte, Türk-Sovyet krizi cephesinde yaşanan gelişmelere paralel biçimde, ABD savaş yıllarının öncesine dayanan ve savaş yıllarında olgunlaşan bir emperyal vizyonun gereklerini yerine getirecek yeni bir politik yönelime girmiş, Yakın Doğu meselelerini de bu yönelimin merceğinden ele almaya başlamıştı. Sovyetler Birliği'nin yürüttüğü basın kampanyası ve diplomatik girişimler dışında krizi tırmandıran herhangi bir girdi yapmamış olmasına ve Türkiye, İngiltere ve ABD'nin Sovyetlerden askeri müdahale beklememesine rağmen, ABD Boğazlar konusundaki tutumunu giderek sertleştirmişti. Başlangıçta, Sovyetlerin toprak talepleri dahil olmak üzere tüm sorunların iki ülke arası dostane ilişkiler çerçevesinde çözümü önerilirken, aradan geçen bir buçuk yıl içerisinde Amerikan yönetimi, Sovyetleri Yakın ve Orta Doğu'yu istila etme niyetiyle suçlamaya, Türkiye'yi kaybedilirse zaten siyasi olarak istikrarsız olan bir bölgede egemenliğin Sovyetlere geçmesine neden olacak kadar stratejik bakımdan önemli bir ülke olarak görmeye başlamıştı. Bu yeni bakış Türkiye'nin de hazır olduğu, eski Türk-İngiliz ittifakının çok ötesine taşınacak ve soğuk savaşın ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen bir Türk-Amerikan dostluğunun önünü açmıştı. Aynı zamanda kısa zamanda dünyayı iki alternatif toplumsal sistem arası mücadelenin sahnesine döndürecek Soğuk Savaş'ın da işaret fişeği olmuştu.

KAYNAKÇA

Kitap ve makaleler

Anderson, Perry, *American Foreign Policy and Its Thinkers*, Verso, London, 2015.

Anthony R. De Luca, "Soviet-American Politics and the Turkish Strait", *Political Science Quarterly*, 92:3, 1977, 503-524.

Arslan, Gürbüz ve Somel, Gözde, "Ulusal ve Yabancı Basında Türkiye'nin Almanya ile Japonya'ya Savaş İlanı (23 Şubat 1945)", *History Studies*, 12/4, Ağustos 2020, s. 1837-1866.

Arslan, Gürbüz, "Diplomatik İlişkilerin Kesilmesinden Stratejik Ortaklığa Giden Süreçte Türk-Amerikan İlişkileri (1917-1945)", *Vakanüvis, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl/Vol. 3, Sayı/No. 2, Güz/Fall 2018,.

Arslan, Gürbüz, "Gürcü Akademisyenlerin Türkiye'ye Karşı Meşru Taleplerimiz Üzerine" Başlıklı Mektubu ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2022; (32): 475-522.

117 De Lucca, 521.

118 Kolko, 3.

- Baranov, C. İ., "Amerikano-Sovetskoje Soperniçestvo v İrane v 1945-46 gg.", Vestnik Novgorodskogo Universiteta, No25, 2003.
- Belousova, K. A., "Blijniy Vostok Poslevoenniyy Geostrategičeskih Planah SAŞA", (1945-1948), *Fundamentalnaya Naukam Vuzam*, 3, 200, 154-159.
- Bilgin, Mustafa, *Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era*, Tauris Academic Studies, London, New York, 2007.
- Bülent Gökay, "Turkish Neutrality in the Second World War and Relations with the Soviet Union", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23:6, 2021, 845-853.
- Comolnyak, I. V., "U İstokov Politiki Sderjivaniya: Çernomorskie Proliviy Kak Faktor Napryajennosti Vnutri Bolşoy Troiki Ha Zaverşayuşem Etape Btoroy Mirovoy Voynı", *Vestnik Vyatskogo Gosudarstvennogo Gumanitarnogo Universiteta*, UDK 94, 2015.
- Gasanlı, Jamil, *SSSR-Turtsiya: Ot Netraliteta k Holodnoy Voynı (1939-1953)*, Tsentr Propagandi, Moskva, 2008.
- Gasratjan, Manvel Arsenovich i Moiseev, Petr Pavlovich, *SSSR i Turtsija 1917-1979*. Moskva: Nauka, 1981.
- Gürün, Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri: 1920-1953*, TTK, Ankara, 2010, s.255.
- İnanç, Gül ve Yılmaz, Şuhnaz, "Gunboat Diplomacy: Turkey, USA and the Advent of the Cold War", *Middle Eastern Studies*, 48:3, 2021, 401-411.
- Kennan, George, "Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs* Vol. 65, No. 4 (Spring, 1987), pp. 852-868.
- Knight, Jonathan, "American Statecraft and the 1946 Black Sea Straits Controversy", *Political Science Quarterly*, Vol. 90, No. 3 (Autumn, 1975), pp. 451-475.
- Kolko, Gabriel, *The Politics Of War*, The World And United States Foreign Policy, 1943-1945, Pantheon Books, New York, 1990.
- Kolko, Gabriel, *The Roots of American Foreign Policy*, Beacon Press, Toronto, 1969.
- Kolko, Joyce ve Kolko, Gabriel, *The Limits of Power: The World and United States Foreign Policy, 1945-1954*, Harper & Row, Publishers, New York, 1972.
- Kuniholm, Bruce Rebellet, *Great Power Conflict and Diplomacy: Iran, Turkey, and Greece*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1980.
- McConnel, Adam, *Dean Acheson and the Turkish-American Alliance, 1945-1953*, Sabancı University, 2014. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Moşkin, S. V. , "Diplomatıçeskaya Voyna za Çernomorskiye Prolivı v 1944-1946 Godah", Diskurs-Pi, UDK 327.82.
- Nevins, A, Commager, H. S., *ABD Tarihi*, Doğubatı, İstanbul, 2019.
- Oran, Baskın, "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, XXV, sayı 1, 1970, s. 49-52.
- Örnek, Cangül, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, İletişim, 2015.
- Paterson, Thomas G., "Presidential Foreign Policy, Public Opinion, and Congress: The Truman Years", *Diplomatic History*, Winter 1979, 1-18.

Türk-Sovyet Diplomatik Krizinin Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikasına Etkisi
(1945-1947)

Sever, Ayşegül, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu (1945-1958)*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.

Smith, Peter, *Talons of the Eagle: Latin America, the United States and the World*, New York: Oxford University Press, 2008.

Sümer, Gültekin, "Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 19, 2008, 119-144.

Tamkin, Nicholas, *Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940-45*, Palgrave Macmillan, New York, 2009.

Weisband, Edward, *Turkish Foreign Policy: 1943-1945*, Princeton University Press, 1973.

Yegorova, Natalia I., "The "Iran Crisis" Of 1945-46: A View From The Russian Archives", *Woodrow Wilson International Center For Scholars, Working Paper No. 15*, 1996.

Basılı arşiv kaynakları

Dokumenti Vneşney Politiki SSSR (SSCB Dış Politika Belgeleri), Tom 19, (SSCB Dış Politika Belgeleri, Cilt 19, Ocak-Aralık 1936.

Foreign Relations of The United States, Historical Documents. (ABD Dış Politikası, Tarihi Belgeler)

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973.

Vneşnyaya Politika Sovetskogo Soyuzu v 1946 g. (1946 yılı Sovyetler Birliği Dış Politikası), Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı, Moskva, 1952

Vneşnyaya Politika Sovetskogo Soyuzu v Period Oteçestvennoy Voynı (Anayurt Savaşı Döneminde Sovyetler Birliği'nin Dış Politikası), Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı, Moskva, 1947.

Gazeteler

Ayın Tarihi

İzvestiya

The Guardian

The New York Times

The Observer

The Wilmington Morning Star

Times

İZMİR'DE VARLIK VERGİSİ UYGULAMASININ ANALİZİ: VERGİLENDİRME, HACİZLER VE HATIRALAR

ANALYSIS OF THE WEALTH TAX IMPLEMENTATION IN IZMIR: TAXATION, CONFISCATION AND MEMORIES

Onur YILMAZ*

Geliş Tarihi/Received:15.11.2022

Kabul Tarihi/Accepted:26.12.2022

YILMAZ, Onur, (2023), "İzmir'de Varlık Vergisi Uygulamasının Analizi: Vergilendirme, Hacizler ve Hatıralar", Belge Dergisi, S.25, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2023/1, ss. 95-122.

Öz

Osmanlı İmparatorluğu dönemi boyunca İzmir ve çevresinde yaşayan Yahudiler, İzmir'in Yunan işgalinden kurtulmasıyla Rumların ve Ermenilerin şehri terk etmesinden dolayı İzmir'in tek azınlık topluluğu hâline gelmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında yürürlüğe konan bazı uygulamalar İzmir Yahudilerinde tedirginliğe yol açmıştır. Bu uygulamalardan biri olan Varlık Vergisi, İzmir Yahudilerini çeşitli yönlerden etkilemiştir. Bu araştırma, İkinci Dünya Savaşı yıllarında yürürlüğe konan Varlık Vergisi uygulamasının İzmir Yahudilerini nasıl etkilediğini incelemektedir. Bu inceleme "Varlık Vergisi İzmir'de nasıl uygulandı? Varlık Vergisi'nin İzmir Yahudilerine etkileri nelerdir? Varlık Vergisi uygulaması, o günleri yaşayan İzmirli Yahudilerinin belleklerinde nasıl bir yere sahiptir?" sorularına cevap aramaktadır. Bu araştırmanın veri kaynaklarını dönemin İzmir basınından derlenen haberler, ilanlar ve veriler teşkil etmektedir. Araştırmada dönemin İzmir basınında önde gelen iki gazetesi olan Yeni Asır ve Anadolu gazeteleri incelenmiştir. Ayrıca bu araştırmanın veri kaynaklarını, İzmir Musevi Cemaati Vakfı Arşivi, İzmir Ticaret Odası Arşivi, araştırma çalışmalarından derlenen bilgiler, İkinci Dünya Savaşı yıllarını yaşamış İzmirli Yahudiler ve İzmir Musevi Cemaati Vakfı yetkilileriyle yapılan görüşmeler oluşturmaktadır. Araştırmalardan elde edilen veriler analiz edilip okunabilir hale getirilerek İzmir Yahudilerinin Varlık Vergisi uygulamasından nasıl etkilendiği değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu araştırma, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan ihtikâr, karaborsacılık ve istifçilik gibi sosyal ve ekonomik krizlerin İzmir basınına yansımalarını ortaya koymaktadır. Çalışma, İzmir'deki Varlık Vergisi uygulamasında vergi tarh edilen mükellefleri dinlerine göre kategorize etmiş, bu yolla oluşturulan listelerle vergi istatistiki olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmada, İzmir'deki Varlık Vergisi uygulaması sırasında icra edilen hacizler ve haczedilen mallar listelenerek istatistiklerle analiz edilmiştir. Bu çalışmada ayrıca Varlık Vergisi yıllarını yaşamış İzmirli Yahudilerle gerçekleştirilen mülakatlara ve onların Varlık Vergisi ile ilgili hatıralarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İzmir Yahudileri, Varlık Vergisi, Yahudiler, İzmir, II. Dünya Savaşı.*

* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, yilmazonur.tr@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-6743-256X>).

Abstract

The Jews living in and around Izmir during the Ottoman Empire became the only minority community in Izmir with the establishment of the Turkish Republic. Izmir Jews, who have an important place in the religious, cultural, and socioeconomic life of Izmir, were affected by the negativities brought by the Second World War. Some practices put into effect during the Second World War caused uneasiness among the Jews of Izmir. The wealth tax, one of these practices, affected the Jews of Izmir in various ways. This research examines how the implementation of the wealth tax, which was put into effect during the Second World War, affected the Jews of Izmir. This review seeks answers to the questions of "How was the Wealth Tax applied in Izmir? What are the effects of the wealth tax on the Jews of Izmir? What kind of place does the wealth tax practice have in the memories of the Jews of Izmir living in those days? The data sources for this research are the news, announcements, and data compiled from the Izmir press of the period. In the research, Yeni Asır and Anadolu newspapers, which were the two leading newspapers of the Izmir press at that time, were examined. Furthermore, the Izmir Jewish Community Foundation Archive, the Izmir Chamber of Commerce Archive, information compiled from research studies, Jews of Izmir who lived through WWII, and interviews with Izmir Jewish Community Foundation officials were used as data sources for this research. By analyzing the data obtained from the research and making it readable, it was tried to evaluate how the Jews of Izmir were affected by the Wealth Tax application. This research reveals the reflections of social and economic crises such as profiteering, the black market, and hoarding that emerged during the Second World War on the Izmir press. The study classified the taxpayers who were taxed in the Wealth Tax application in Izmir according to their religion and tried to analyse the tax statistically with the lists created in this way. In this research, the liens and the sequestered goods during the Wealth Tax implementation in Izmir were listed and analysed with statistics. Also, in this study, interviews with the Jews of Izmir who lived during the Wealth Tax era and their memories about the Wealth Tax were included.

Keywords: *Izmir Jews, Wealth Tax, Jewry, Izmir, World War II.*

Giriş

1 Eylül 1939’da başlayan II. Dünya Savaşı, tüm dünyada olduğu gibi Türk kamuoyunda da büyük bir kaygıya sebep olmuştur. Türkiye, II. Dünya Savaşı süresince Mihver ve Müttefik devletlerinin savaşa kendi yanlarında girme baskılarına boyun eğmeyerek tarafsız kalmış ve halkını yıkıcı bir savaştan korumuştur.¹ Türkiye’nin bu dönemde üreten insan kaynağından yaklaşık bir milyon üç yüz bin kişiyi silahaltına alması başta ekonomi olmak üzere birçok alanı olumsuz etkilemiştir.² Bu dönemde savunma giderleri yükselmiş, savaş hali bütçenin büyük açıklar vermesine sebep olmuştur. Savaşa girmeden savaş ekonomisini uygulamak zorunda kalan Türkiye, bu durumu para basarak finanse etmek zorunda kalmış, bu durum da enflasyonun aşırı yükselmesine neden olmuştur. Nihayetinde Türkiye’deki arz talep dengesi keskin bir şekilde bozulmuştur.³ Türkiye bu süreçte askerî ve ekonomik birçok denklemi göz önünde bulundurarak ülke genelinde olağanüstü tedbirler alma yoluna gitmiştir.⁴ Hükûmet bu doğrultuda 7 Eylül 1939’da yayımladığı tebliğ ile tedbirler olarak gıda maddeleri ve hububatın ihraç edilmesini yasaklamış, fiyat artışları, vurgunculuk gibi teşebbüslerde bulunanlar hakkında cezai işlem başlatacağını açıklamıştır. Sonraki süreçte ortaya çıkan kaos ortamı ihtikâr, stokçuluk, karaborsacılık gibi olumsuz durumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁵ Bu olumsuz gelişmeler hükûmeti harekete geçirmiş, 72 maddeden oluşan Millî Korunma Kanunu, 15 Ocak 1940 tarih ve 6/220 sayılı kanun teklifiyle Meclis’e sunulmuş ve 26 Ocak 1940 tarihinde ve 3780 sayılı kanunla yasalasmıştır.⁶ **Hükûmet bu yasayla** olağanüstü durum ve mevcut savaş koşulları nedeniyle her defasında meclisten yetki almak yerine tüm yetkileri bir yasada toplayarak kendine işlerlik kazandırmayı amaçlamıştır.⁷ Millî Korunma Kanunu ile ihtikâr ve karaborsacılık olaylarına ağır cezalar getirilmesine rağmen mevcut durumun önü alınamamış, bu hâl hem halkın hem de dönemin ulusal basınının büyük tepkisini çekmiştir. Benzer tepkileri İzmir basınında da görmek mümkündür.

Liman kenti özelliğiyle maruf İzmir, II. Dünya Savaşı’nın getirdiği olumsuzluklardan ziyadesiyle etkilenmiştir. Şehirde ithalat ve ihracat azalmış, ekonomi daralmış, birçok temel gıda ve ihtiyaç maddesi temin edilememeye başlanmıştır. Anadolu’nun dünyaya açılan ihracat kapısı olan İzmir’de mevcut ekonomik durum ihtikâr olaylarının patlamasına neden olmuştur.⁸ Türkiye’de yürürlüğe konan uygulamalar ve savaş ekonomisi şartları, sosyal ve iktisadi alanda etkisini keskin bir şekilde hissettirmeye başlamıştır. Bu dönemde sermayenin ve ticaretin azınlıkların elinde olmasından dolayı karaborsa ve ihtikâr olaylarıyla azınlıkların adları bir arada anılmaya başlanmıştır.⁹ İzmir basınında ihtikâr

1 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1987, s. 407

2 Tuncer Baykara, *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1991, s. 160.

3 Yenal Ünal, “1940-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Fiyat Artışları ve Bu Dönem Ekonomisinin Genel Görünümü Üzerine Bir İnceleme”, *Tarih Okulu*, Sayı: 3, 2009, ss. 72-99.

4 Baskın Oran, “Dönemin Bilançosu”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Ed. Baskın Oran), Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 387-398.

5 Feyzullah Ezer, “Millî Korunma Kanunu (18 Ocak 1940)”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-korunma-kanunu-18-ocak-1940/> (25.10.2022).

6 “Millî Korunma Kanunu” Resmî Gazete, 26 Ocak 1940, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4417.pdf> (25.10.2022).

7 Cemil Koçak, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, (Cilt:2), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 373.

8 Onur Yılmaz, *İkinci Dünya Savaşı’nda İzmir Yahudileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), İzmir, 2017, ss. 84-88.

9 Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, (3.Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 425.

olaylarıyla ilgili haberler genellikle Millî Korunma Kanunu'nun yürürlüğe girdiği tarihten sonra görülmeye başlanmıştır. Bu tarihten sonra dönemin İzmir basını ihtikâr olaylarına sayfalarında sıklıkla yer vermiş ve ihtikâr yapanlar dönemin gazeteleri tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Bu süreçte İzmir basınında Yahudi vatandaşların adı da ihtikâr olaylarıyla anılmaya başlamıştır.¹⁰ İzmir'de ihtikâr olayları toplumsal bir infial uyandırmıştır öyle ki o dönem muhtekirlere idam cezası verilmesi gerektiği fikri bile ileri sürülmüştür.¹¹ Dönemin önde gelen siyasetçilerinden, adalet eski bakanı, TBMM'nin ilk yedi dönem İzmir milletvekili Mahmut Esat Bozkurt¹², Anadolu gazetesinde kaleme aldığı makalede çok sert bir dille ihtikâr olaylarını eleştirmiş ve muhtekirlerin en ağır cezalara çarptırılması gerektiğini ifade etmiştir.¹³ İzmir mülki idaresi de ihtikârla mücadeleye dahil olmuştur.¹⁴ Tüm bu tepkilere, hapis cezalarına, el koymalara ve teşhirlere rağmen ekonomik yolsuzlukların önü alınamamış, savaş koşullarının getirdiği olumsuzluklar engellenememiştir. Bu çalkantılı dönemde gıda ve ihtiyaç maddelerine ulaşımın her geçen gün zorlaşması ve bu maddelerin günden güne artan fiyatları halkta bıkkınlık ve yılgınlık yaratmıştır. Başbakan Şükrü Saraçoğlu mevcut enflasyonist durumdan selefi Refik Saydam Hükümetini sorumlu tutarak mevcut durum için yeni kaynak arayışına yönelmiştir.¹⁵ Bu arayışlar sonucu fevkalade kazançların vergilendirilmesi, bilinen adıyla Varlık Vergisi kanunu yürürlüğe girmiştir.

Varlık Vergisi kanun tasarısı, 9 Kasım 1942 tarih ve 6/4067 sayılı TBMM'ye sevk edilmiş, 12 Kasım 1942 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁶ Varlık Vergisi Kanunu ile amaçlanan tedavüldeki para miktarını azaltmak, bütçe ihtiyaçlarını gidermek, Türk lirasını değerlendirmek, ihtikâr, karaborsacılık ve istifçilik gibi yasadışı faaliyetleri engellemek ve vergi kaçakçılığında fevkalade kazanç elde etmiş olanların bu kazançlarını, vergiye tabi tutmak, arz ve talep dengesini sağlamak ve bozulan piyasa dengelerini yeniden tesis etmektir. Bu doğrultuda kanunun yedinci maddesi uyarınca her il ve ilçe merkezinde, o merkezin mülki erkânından oluşan komisyonlar kurulmuştur. Kurulan bu takdir komisyonlarında çoğunluğun vereceği kararlar kabul edilecek, eşitlik halinde ise komisyon başkanının oy verdiği görüş kabul görecektir.¹⁷ Vergiyle ilgili hazırlanan cetvellerde mükellefler; Müslüman (M), Gayrimüslim (G), Dönme (D) ve Ecnebi (E) olmak üzere dört başlıkta kategorize edilmişti.¹⁸ Varlık Vergisi mucibince o dönem Türkiye'nin il statüsündeki 63 merkezine vergi tahakkuk ettirilmiştir. En çok vergi tahakkuk ettirilen il 347.779.607 TL ile İstanbul olurken onu sırasıyla 27.645.001 TL ile İzmir, 16.713.117 TL ile Ankara, 11.060.589 TL ile Bursa ve 9.922.537 TL ile Seyhan (Adana) takip etmiştir.¹⁹

10 "Dün iki ihtikâr davasına bakıldı", *Anadolu*, 20 Ekim 1940. "Muhtekir bir manifaturacı yakayı ele verdi", *Anadolu*, 27 Temmuz 1941. "Beker Müessesinde bir ihtikâr hadisesi", *Anadolu*, 3 Ağustos 1941. "Bir kalay muhtekiri de yakayı ele verdi", *Anadolu*, 5 Kasım 1941. "İhtikâr hani neredeyse rekor kıracak", *Anadolu*, 29 Mayıs 1942. "Dört yıla mahkûmiyet", *Anadolu*, 28 Ekim 1942. "Vurgunculara Ders olsun, İzmir'de bir Yahudi 5 sene hapse mahkûm oldu", *Tasvirî Efkar*, 1 Temmuz 1942.

11 "Evet, ihtikâr yapanı idam etmelidir", *Anadolu*, 25 Kasım 1941.

12 Hakkı Uyar, *Sol Milliyetçi Bir Türk Aydını: Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)*, Bûke Yayınları, İstanbul, 2000.

13 "Haydut Muhtekirler", *Anadolu*, 1 Aralık 1941.

14 "İhtikârla mücadele Dün Kontroller yapıldı. Vali ve belediye reisi de teftişler yaptı", *Anadolu*, 6 Kasım 1942.

15 Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, ss. 34-35.

16 "Varlık Vergisi Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, 12.11.1942, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5255.pdf> (25.10.2022).

17 Muharrem Güçlü, "Varlık Vergisi (11.11.1942-15.03.1944)", *Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3, Kasım 1991, (Varlık Vergisi), s. 91.

18 Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nefioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951, ss. 47-48.

19 Güçlü, Varlık Vergisi, ss. 102-104.

Varlık Vergisi Kanunu’nun 12. maddesine göre vergi tahakkuk ettirilen mükellefler, borçlarını bir ay içinde ödemek zorundadır. Borçlarını ödemeyen mükelleflerin malları haczedilecek ve hâlâ borcu varsa mükellef, memleketin herhangi bir bölgesinde kamu yararına çalıştırılmak için kamplara gönderilecektir. Bu doğrultuda ilerleyen süreçte borcunu ödemeyen mükellefler Erzurum, Aşkale ve Eskişehir’in Sivrihisar ilçesindeki çalışma kamplarına sevk edilmiştir. Türkiye genelinde 2057 kişi kamplara sevk olunmuş, bu esnada 657 kişi vergisini ödediği için dosyaları kapatılmış, 1400 kişinin vergisi ise ilerleyen dönemde terkin edilmiştir. Vergisi ödenen ya da dosyası kapanan 657 kişinin 579’u kamptayken borcunu ödemiştir. 57 kişi borcunu iş yerinde öderken; 21 kişi ise çalışma kamplarında hayatını kaybettiği için vergileri düşürülmüştür.²⁰ İstanbul’dan 640, İzmir’den 88, Bursa’dan 100 mükellef kamplara alınmıştır.²¹ 3 Aralık 1943 tarihinden itibaren çalışma kamplarında çalıştırılan Varlık Vergisi yükümlüleri serbest bırakılmaya başlanmıştır.²² İzmir milletvekili Celal Bayar, 28 Aralık 1943’te TBMM’ye sunduğu önergeyle Varlık Vergisi’nin kaldırılmasını istemiştir.²³ Bu önergeden yaklaşık üç ay sonra yürürlüğe giren 15.03.1944 tarih ve 4530 sayılı kanuna göre Varlık Vergisi borçlarından kalan bakiye tümünden terkin edilerek vergi yürürlükten kaldırılmıştır.²⁴ II. Dünya Savaşı’nın oluşturduğu fevkalade şartlar, ekonomik buhran, kıtlık ve tüm çabalara ve önlemlere rağmen engellenemeyen karaborsa, spekülasyon ve vurgunculuk olayları burjuva sınıfı ile devleti karşı karşıya getirmiştir. İthalat ve ihracatın büyük kısmının azınlıkların elinde olması nedeniyle Varlık Vergisi uygulamasında bu kesime karşı tavizsiz bir politika izlenmiştir.²⁵

II. Dünya Savaşı’nın getirdiği tedirginlik ve belirsizlik İzmir Yahudilerini de olumsuz etkilemiştir. İzmir Yahudileri, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e İzmir’in sosyal yaşamında daha çok içe dönük bir toplumsal hayatı kabullenmişlerdir.²⁶ İzmir Yahudileri genellikle İzmir’in belirli bölgelerinde yaşamayı seçmişlerdir. Öyle ki Osmanlı Dönemi’nden Cumhuriyet’e Hahambaşı Mahallesi, Yeni Mahalle, İkiçeşmelik, Tilkilik, Mezarlıkbaşı, Namazgâh, Göztepe, Karantina, Karataş²⁷ ve Alsancak İzmirli Yahudilerin bir arada yaşadıkları mahalle ve semtler arasındadır.²⁸ II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir’deki Yahudi nüfusu yaklaşık on beş bin kişidir.²⁹ II. Dünya Savaşı yıllarında (1939-1945) İzmir Yahudi toplumunda 1183 doğum³⁰, 2019 ölüm³¹ ve 868 evlilik³² gerçekleşmiştir. İzmir Yahudileri

20 Ökte, s. 157. Ökte’ye göre Varlık Vergisi sırasında hayatını kaybedenlerin tamamı İstanbul’dandır.

21 Ökte, s. 158.

22 Güçlü, Varlık Vergisi, s. 105.

23 “Hükümet Varlık Vergisini Kat’i Surette Tasfiye Cihetine Gidecek”, *Vatan*, 31 Aralık 1943. “Varlık Vergisi Tasfiye Kanunu Hazırlanıyor”, *Tan*, 11 Ocak 1944.

24 “Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanun”, *Resmî Gazete*, www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5657.pdf. (25.10.2022).

25 Nevin Coşar, “Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:58, Sayı:2, 2003, s. 7.

26 Dina Danon, *The Jews of Ottoman İzmir A Modern History*, Stanford University Press, Stanford-California, 2020, ss. 3-35. Siren, Bora, *İzmir Yahudileri Tarihi (1908-1923)*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 1995, ss. 39-125.

27 Eski bir Yahudi yerleşim yeri olan Karataş için bakınız, Avram Ventura, *Belleğin Tozlu Sayfalarında Karataş*, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 12-13.

28 Erkan Serçe, “İzmir’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması ve İzmir Mahalleri”, *Kebikeç*, Sayı: 7-8, 1999, ss. 158-168. İzmir Musevi Cemaati Vakfı Başkanı Samuel Azar ile 08.12.2014 tarihinde yapılan görüşme.

29 Henri Nahum, *İzmir Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 240. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, Cilt: 65, Ankara, 1950, s. 168.

30 İzmir Musevi Cemaati Vakfı Arşivi Hahambaşılık Nüfus Defterleri (1939-1945).

31 İzmir Musevi Cemaati Vakfı Arşivi Hahambaşılık Mezarlık (Kabarim) Defterleri (1939-1945).

32 İzmir Musevi Cemaati Vakfı Arşivi Hahambaşılık Evlilik Defterleri (1939-1945).

kendi aralarında *Judeo Espanyol* ya da *Ladino* olarak adlandırdıkları antik İspanyolca ile konuşmaktadır. 1927 yılında yapılan nüfus sayımında Türkiye Yahudilerinin %84'ü anadilleri olarak İspanyolca'yı göstermektedir. Bu durum 1935 yılına gelindiğinde İzmir için de aynı seviyededir.³³ Bu durum Cumhuriyet Dönemi'nde Yahudilerin "*Vatandaş Türkçe Konuş!*" kampanyalarına maruz kalmalarına sebep olacaktır.³⁴ II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir Yahudilerinin büyük bölümü ticaretle uğraşmaktadır. Tekstil ve genel ticaret İzmir Yahudilerinin en çok faaliyet gösterdikleri alanlardır.³⁵ İzmir'de 1940'lı yıllarda 49 sinagog ve oratuar denilen küçük dua evi bulunmaktadır. Günümüzde ayakta kalmayı başarabilen sinagog sayısı 13'tür ve bu sinagogların 9'u Havra Sokağı'nda bulunmaktadır.³⁶ II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir'de Yahudilere ait bir hastane bulunmaktadır. Yahudi iş insanı Nesim Levi Bayraklı'nın yaptığı bağışla 1913 yılında Karataş'ta kurulan hastane, günümüzde Karataş Hastanesi olarak varlığını sürdürmektedir.³⁷ İzmir'de Yahudilere ait dört mezarlık bulunmaktadır. Bunlar Bahri Baba (Maşatlık), Kançeşme (Gürçeşme), Bornova ve Altındağ (Kokluca) mezarlıklarıdır.³⁸ II. Dünya Savaşı yıllarında bu mezarlıklardan sadece Altındağ (Kokluca) mezarlığı defin işlemlerine açıktır.

Bu araştırma, II. Dünya Savaşı yıllarında yürürlüğe konan Varlık Vergisi uygulamasının İzmir Yahudileri üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bu doğrultuda II. Dünya Savaşı yıllarında yayınlanan Anadolu ve Yeni Asır gazeteleri kapsamlı bir şekilde taranmış, İzmir Ticaret Odası Arşivi ve İzmir Musevi Cemaati Vakfı Arşivi'nde ayrıntılı incelemeler gerçekleştirilmiştir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiki veriler okunabilir hale getirilmiştir. Böylece İzmir'de tatbik edilen Varlık Vergisi uygulamasının İzmir Yahudilerine olan etkileri sosyoekonomik açıdan ele alınmıştır.

A) İzmir'de Varlık Vergisi Uygulaması

İzmir, Varlık Vergisi Kanunu'na göre İstanbul'dan sonra en çok vergi tarh ettirilen ve en çok vergi ödeyen ikinci ildir. İzmir basınında Varlık Vergisi ile ilgili ilk haber, "*Fevkalade Kazançlar Projesi Değişiyor*" başlığıyla 14 Temmuz 1942'de *Anadolu* gazetesinde yayınlanmıştır.³⁹ Bu haber, İzmir kamuoyunda endişeye ve telaşa sebep olmuştur. Takip eden günlerde neşredilen haberlerle kimin ne kadar vergi ödeyeceği şayiası büyük bir kaygıya sebebiyet vermiştir.⁴⁰ İzmir'de Vali Sabri Öney'in başkanlığında üç adet komisyon kurulmuştur. Komisyona İzmir Defterdarı Mümtaz Tarhan'ın yanı sıra İzmir Belediyesi'nden ve İzmir Ticaret Odası'ndan isimleri açıklanmayan üyeler de dâhil edilmiştir.⁴¹ İzmir'de Varlık Vergisi süresince yerel basın üzerinden kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. İzmir'de oluşturulan komisyonların görevlerine başlamalarını ve aldıkları kararları, Varlık Vergisi

33 Nahum, ss. 53-55.

34 Rifat N. Bali, "*Vatandaş Türkçe Konuş!*" *Birgün*, 23.06.2006, http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/turkce_konusma_birgun.pdf (02.11.2022).

35 İzmir Ticaret Odası Arşivi, Ticaret Sicil Kayıtları (1941-1945).

36 Sara Pardo, *Sevgili İzmir Beni Tanı, Dünden Yarına İzmir Yahudileri*, (2. Baskı), Etki Yayınları, İzmir, 2014, s. 119.

37 Siren Bora, *Bir Semt Bir Bina: Karataş Hastanesi ve Çevresinde Yahudi İzleri*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2015 ss. 181-206.

38 Pardo, ss. 178-179.

39 "*Fevkalade Kazanç Kimlerden Alınacak*", *Anadolu*, 14 Temmuz 1942, s. 3.

40 "*Fevkalade Kazanç Projesi Değiştirildi*", *Anadolu*, 26 Temmuz 1942. "*Fevkalade Kazanç Kimlerden Alınacak*", *Anadolu*, 10 Kasım 1942. "*Varlık Vergisi Kanunu*", *Anadolu*, 12 Kasım 1942, ss. 1-3. "*Varlık Vergisi*", *Anadolu*, 14 Kasım 1942. "*Varlık Vergisi Kanunu Vaziyette İyilik ve Ucuzluklara Amil Olacaktır*" *Anadolu*, 15 Kasım 1942.

41 Muhammet Güçlü, "*Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması*", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1993, Cilt:8, Sayı:1, (Varlık İzmir), s. 160.

ile ilgili gelişmeleri o dönemin İzmir’in önemli yerel gazetelerinden biri olan Anadolu düzenli olarak neşretmiştir.⁴² Anadolu gazetesinde Targan Çarıklı’nın kaleme aldığı uzun bir köşe yazısında Varlık Vergisi’nin niçin önemli bir vergi olduğu, neden uygulandığı ve ne gibi yenilikler getireceği uzun uzadıya halka anlatılmıştır. Çarıklı, Varlık Vergisinin hayati önemde olan kısımlarını şöyle nakletmiştir:

1- *Fevkalade masrafları karşılamak zoru ile kabaran para hacmini küçültmek.*

2- *Parayı kıymetlendirmek suretiyle bugün pek yukarıda teşekkül eden fiyatları düşürmektir.*

3- *Varlık Vergisi nihayet üçüncü büyük bir ihtiyaca da cevap vermektedir. Bu ihtiyaç, halkın giyeceği, yiyeceği, velhasıl en zaruri ihtiyaçlarını istismar ederek hayatı zorlaştıran muhtekir zümreyi kırbaçlaması ve bunların elinden gayri kanuni ve ahlaki olarak kazandıkları fevkalade kazancı geri almak suretiyle adaleti yerine getirmesidir.*⁴³

Mükelleflerin ödeyeceği Varlık Vergisi miktarları 15 Aralık 1943’te vilayette (vergi dairelerinde)⁴⁴, 16 Aralık’ta ise İzmir yerel basınında ilan edilmiştir. Buna göre İzmir’e yaklaşık 27 milyon TL vergi tarh ettirilmiştir.⁴⁵ Haberlerde vergiyi zamanında ödemeyenlerin bunu cezalı ödeyeceği, hiç ödeme yapmayanların ise yol inşaatlarında çalıştırılmak üzere “*Zigana Geçidi, Deveboynu, Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır, Siirt, Talo, Kop Dağları, yol ve geçitleri*” gibi çalışma kamplarına sevk edileceği duyurulmaktadır.⁴⁶ İlerleyen günlerde İzmir yerel basını tarh ettirilen toplam vergi miktarlarını ve kime ne kadar vergi tarh edildiğini ayrıntılı bir şekilde neşretmiştir. Anadolu gazetesine göre İzmir geneline 27 milyon TL’den biraz fazla; Yeni Asır’a göre ise 28 milyon TL civarı vergi tarh edilmiştir.⁴⁷ Anadolu gazetesindeki bilgilere göre İzmir’in merkezindeki 2798 mükellefe toplam 25.257.500 TL vergi tarh ettirilmiştir. İzmir’in kazalarındaki 1779 mükellefe ise toplamda 1.890.260 TL vergi tarh ettirilmiştir. Genel toplamda 4577 mükellefe 27.147.760 TL Varlık Vergisi tarh edilmiştir. En çok vergi veren ilk üç ilçe ise sırasıyla Tire (557.391TL), Bayındır (295.150TL), Bergama (263.700 TL) olarak sıralanmıştır.⁴⁸ İzmir’deki bu durumda vergilendirme ile nüfus yoğunluğunun uyuşmazlığı göze çarpmaktadır. Örneğin verginin tarh edildiği dönemde İzmir’in merkez nüfusu 250 bin⁴⁹ civarıdır ve İzmir merkeze 25 milyon TL civarı vergi tarh ettirilmiştir. O dönem nüfusu 97 bin⁵⁰ kişi ile İzmir’in en kalabalık ilçesi olan ve ekonomisi tarıma dayanan Ödemiş’e ise 213 bin TL civarı vergi tarh ettirilmiştir. Ödemiş ilçesinin nüfusunun neredeyse yarısına sahip (45 bin kişi) ve

42 “Varlık Vergisi, İzmir için bir tahmin 20 milyon” *Anadolu*, 17 Kasım 1942.

43 “Varlık Vergisinin Gayesi Nedir?”, *Anadolu*, 27 Kasım 1942, s. 2.

44 İzmir’de Varlık Vergisi ilanları ve ödemeleri Basmane, Başdurak, Yeni Maliye ve Karşıyaka vergi dairelerinde gerçekleştirilmiştir. “Varlık Vergileri”, *Yeni Asır*, 16 Aralık 1942.

45 “Varlık Vergileri”, *Yeni Asır*, 16 Aralık 1942. “Varlık Vergisi Listeleri İzmir’de Asıldı”, *Anadolu*, 16 Aralık 1942.

46 “Varlık Vergisini Vaktinde Ödemiyenler”, *Anadolu*, 16 Aralık 1942, s. 3.

47 “İzmir’de, Merkez ve kazalarda vergi ve mükelleflerin sayısı”, *Anadolu*, 17 Aralık 1942. “Vergi Miktarı”, *Yeni Asır*, 17 Aralık 1942.

48 “İzmir’de, Merkez ve kazalarda vergi ve mükelleflerin sayısı”, *Anadolu*, 17 Aralık 1942.

49 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *1959 İstatistik Yılığ*, Ankara, 1961, s. 55.

50 “İzmir’in Nüfusu”, *Anadolu*, 25 Ekim 1940.

ekonomisi daha çok ticarete dayalı Tire'ye ise 557 bin TL vergi tarh ettirilmiştir. Bu durum İzmir'deki vergilendirmede ticaret faktörünün belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

İzmir'de Varlık Vergisi listelerinin ilan edilmesinin ardından bazı vatandaşlar tarh edilen vergilere itiraz etmişlerdir. Türkiye genelinde Varlık Vergisi hakkında ilgili mercilere toplam 24.316 itiraz dilekçesi verilmiş; bunlardan 20.152'sine cevap verilmiştir.⁵¹ İzmir merkez ve kazalarından 14 mükellef kendisine tarh edilen vergiye itiraz için Meclis'e dilekçe vermiştir. 21 mükellef de askerlik vazifesini yerine getirdikleri için vergi borçlarını terhis olduktan sonra ödeyeceklerini beyan etmiştir.⁵² Varlık Vergisi sırasında asker olduğu için borcu tehir edilen isimlerden biri de İzmirli eski sanayici Daniel Levi'nin babası Avram Levi'dir. Varlık Vergisi yıllarında asker olan Levi, soyadı "Kubalı" olan bir komutanın yardımıyla vergi borcunu tehir ettirmiştir. Daniel Levi'nin aktardığına göre dedesi, o dönem Süleyman Ferit Eczacıbaşı⁵³ ile yakın arkadaştır. Levi, durumu Süleyman Ferit Bey'e açmış, Varlık Vergisi'nin iptali için kendisine yardımcı olmasını istemiştir. Avram Levi, bir müddet sonra kendisine tarh edilen Varlık Vergisi'nin iptal edildiğini görmüştür. Levi, burada Süleyman Ferit Bey'in yardımının mı etkili olduğu ya da zamanlama bakımından Varlık Vergisi'nin terkin mi edildiği konusunda mütereddittir.⁵⁴

1. İzmir'de Varlık Vergisi Birinci Listeleri

İzmir'de toplamda 4577 mükellefe 27.147.760 TL vergi tarh ettirilmiştir.⁵⁵ Yapılan incelemelerde İzmir'de 10 bin TL ve üstü Varlık Vergisi tarh edilen toplam 337 mükellef tespit edilmiştir.⁵⁶ Tespit edilen bu mükelleflere ait bilgiler Ek-1'de verilmiştir. İzmir'e tarh edilen toplam verginin 19.228.500 TL'sini ödemekle yükümlü 337 mükellef, belirlenen bu listedeki isimlerden oluşturmaktadır. Geriye kalan 7.919.260 TL ise 4240 mükellefe tarh ettirilmiştir. Başka bir deyişle İzmir'deki Varlık Vergisi'nin %70,82'si tarafımızca belirlenen bu liste tarafından ödenmiştir. Geriye kalan yaklaşık %29'luk kısım hakkında bilgi sahibi değiliz. Muhtemelen bu mükellefler 10.000 TL'nin altında vergi tarh ettirilen kimselerdir. Anadolu ve Yeni Asır gazetelerinde 10.000 liranın altında vergi tarh edilen kimseler hakkında nadiren haberlere rastlanmaktadır. Bunlardan biri Yeni Asır gazetesinde şu şekilde neşredilmiştir: "Kemal K. Aktaş 3.000TL, Azmi Çavuşoğlu 2.000TL, İbrahim Sırrı 1.500TL, Simsar Hüsnü, Lütfi S. Özoğlu, Hanri Şarl 1.000'er TL; Gazinocu Ahmet, Ali Remzi Uzman, M. Ali Susamış, Camcioğlu M. Emin, İbrahim ve Ömer 500'er TL. Varlık Vergisi borcunu dün Başdurak Maliye şubesine ilk yatıranlardır."⁵⁷ Özetle tespit edilen bu liste,

51 Ökte, s. 110.

52 Güçlü, Varlık İzmir, s. 174.

53 Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan – İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

54 Daniel Levi ile 23.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

55 İzmir'de Varlık Vergisi tarh edilenlerin listesini oluşturmak için öncelikle dönemin önde gelen yerel gazetelerinden Anadolu ve Yeni Asır ayrıntılı bir şekilde taranmıştır. Ayrıca bu konuda daha önce araştırma yapan Muhammet Güçlü'nün ilgili makalesinden de faydalanılmıştır. "İzmir'de, Merkez ve kazalarda vergi ve mükelleflerin sayısı" *Anadolu*, 17 Aralık 1942. "Vergi Miktarı", *Yeni Asır*, 17 Aralık 1942. Güçlü, Varlık İzmir, s. 162-170.

56 Liste, Anadolu ve Yeni Asır gazetelerinde yayınlanan Varlık Vergisi ilanlarından derlenmiştir. Anadolu ve Yeni Asır gazetelerinde yayınlanan ilanlar birbirinden farklılık arz etmektedir. Örneğin Varlık Vergisi birinci listesi Yeni Asır'da toplam 241 kişidir. Muhammet Güçlü toplamda 223 kişiyi listelemiştir. Bu sayı Anadolu gazetesinde daha fazladır. Ayrıca her iki gazetede listelerde de benzer ve farklı isimler yer almaktadır. Bahsi geçen liste, bu gazetelerdeki farklı isimlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.

57 "Varlık Vergisi Listeleri Dün Asıldı", *Yeni Asır*, 17 Aralık 1942, s. 2.

İzmir’deki Varlık Vergisi uygulamasıyla ilgili oluşturulan en geniş listedir. Oluşturulan listede mükellefin adı-soyadı, dinî, mesleği ve kendisine tarh edilen vergi miktarı yer almaktadır. Listede adı geçen kimselerin Yahudi oldukları İzmir Yahudi Cemaati Vakfı yetkililerince tespit edilmiştir.⁵⁸ Şekil 1’de oluşturulan listedeki 337 mükellef, dinî açıdan gruplandırılmıştır.⁵⁹

Şekil 1: Varlık Vergisi Uygulamasının Kişi Sayısı Bakımından Dinî Gruplara Göre Yüzdeleri Dağılımı⁶⁰

Şekil 1’e göre elimizdeki listede belirtilen 337 mükellefin %50’si (167 mükellef) İzmirli Yahudi mükellefler oluşturmaktadır. Yahudi mükellefleri 132 mükellef ve %39’luk oran ile Müslümanlar; 20 mükellef ve %6 oran ile Hristiyanlar (Ecnebi-Levanten); %5 oran ve 18 mükellef ile belirsizler⁶¹ izlemektedir. Buna göre 171 mükellef (%51) ile sayı bakımından listemizin yarısından fazlasını oluşturan Yahudilere, 19.228.500 TL’lik toplam verginin 7.706.500 TL’si, yani listedeki toplam verginin %40’ının tarh ettirildiği görülmektedir. 132 mükelleften oluşan (%39) Müslümanlara toplam verginin 9.319.000 TL’lik kısmı tarh edilmiştir. Yani toplam verginin %48’i Müslümanlara tarh edilmiştir. 21 mükelleften oluşan Hristiyanlara ise toplam verginin 1.081.500 TL’si (%5); 13 mükelleften oluşan belirsizlere

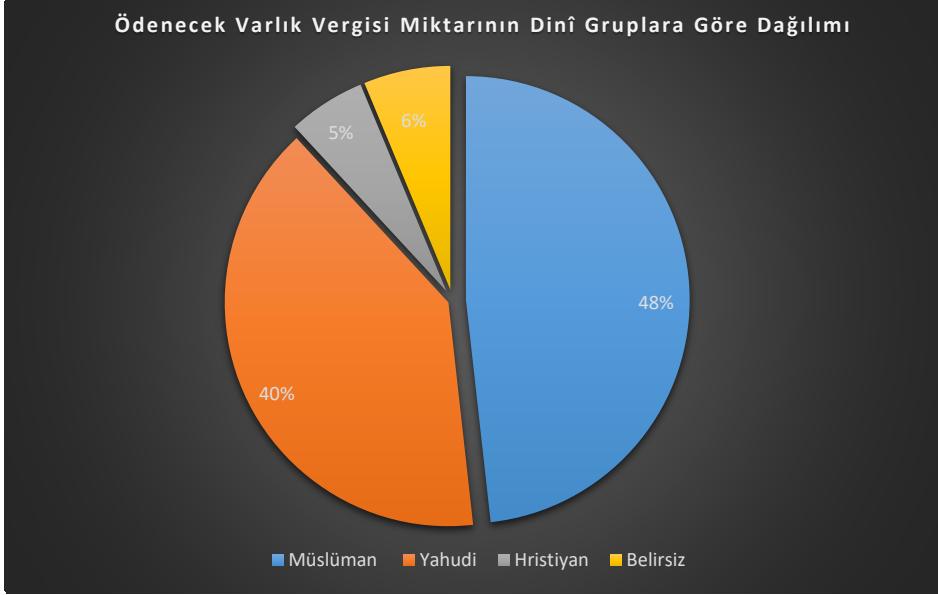
58 İzmir Musevi Cemaati Vakfı Başkanı Samuel Azar ile 08.12.2014 tarihinde yapılan görüşme. İzmir Musevi Cemaati Vakfı Saymanı Bünyamin Hazan ile 07.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

59 Burada belirtilmesi gereken bir husus vardır. Listede Müslüman olarak belirtilen mükelleflerin içinde o dönem “Dönme” (Sabetaıyıcı) olarak isimlendirilen kimseler de bulunmaktadır. Bu isimleri farklı bir grup altında listelemek mümkün değildir çünkü vergilendirme sırasında mükelleflerin dinî yönden sınıflandırıldığına dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Bu konuda başvuruda bulunduğumuz İzmir Vergi Dairesi Başkanlığı yetkilileri o döneme ait arşivlerin mevcut olmadığını ifade etmişlerdir. Bu konu hakkında bilgi sahibi olan bazı İzmirli Yahudi muhataplarımız bu hususta konuşmak istemediklerini beyan etmişlerdir.

60 “İzmir’de, Merkez ve kazalarda vergi ve mükelleflerin sayısı” *Anadolu*, 17 Aralık 1942. “Vergi Miktarı”, *Yeni Asır*, 17 Aralık 1942.

61 Bu grup, listelerde ve ilanlarda sadece adı verilip; kurucuları ya da kökeni hakkında bilgi verilmeyen şirketlerden veya kuruluşlardan oluşmaktadır.

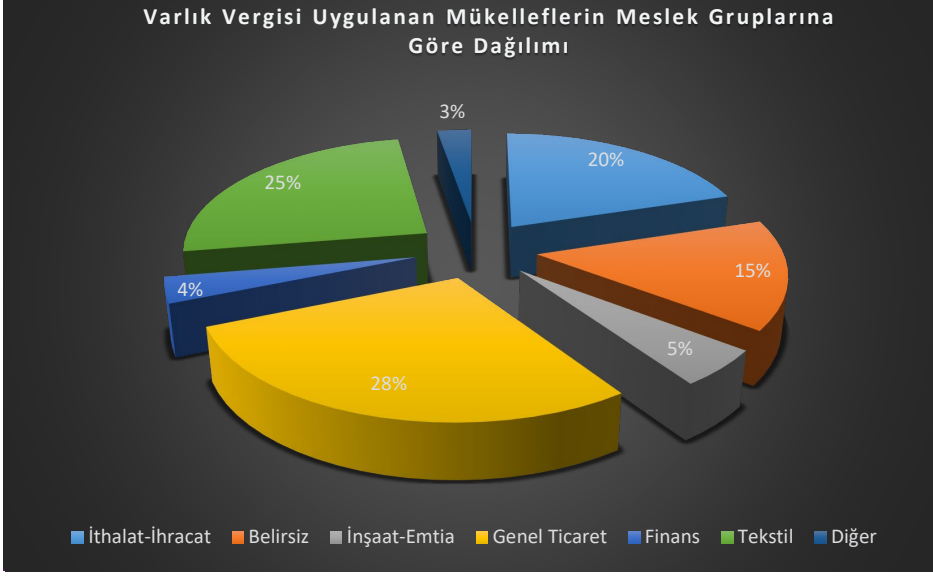
ise toplam verginin 1.121.500 TL'si (%6) tarh ettirilmiştir. Özetlemek gerekirse mükellef sayısı bakımından listenin ikinci sırasında yer alan Müslümanlar, tarh ettirilen vergi miktarı bakımından %48'lik oran ile en çok vergi tarh ettirilen grup olmuştur. Yahudiler %40'lık oran ile ikinci, belirsizler %6 oran ile üçüncü ve Hristiyanlar %5 oranlarla dördüncü sırada yer almışlardır. Yukarıda verilen bilgiler Şekil 2'de gösterilmektedir.

Şekil 2: Ödenecek Varlık Vergisi Miktarının Dinî Gruplara Göre Dağılımı⁶²

Oluşturulan listede yer alan mükelleflerin birçoğunun mesleği tespit edilmiştir. Buna göre listede yer alan toplam 337 mükelleften 286'sının meslekleri tespit edilirken; 51 mükellefin meslekleri tespit edilememiştir. Tespit edilen 286 mükellefin mesleklerine göre gruplandırması Şekil 3 ve Tablo 1'de verilmiştir.

⁶² "İzmir'de, Merkez ve kazalarda vergi ve mükelleflerin sayısı" *Anadolu*, 17 Aralık 1942. "Vergi Miktarı", *Yeni Asır*, 17 Aralık 1942.

Şekil 3: İzmir’de Varlık Vergisi Uygulanan Mükelleflerin Meslek Gruplarına Göre Yüzdeleri Dağılımı⁶³

Tablo 1: Mükelleflerin Meslek Gruplarına Göre Frekans Dağılımı

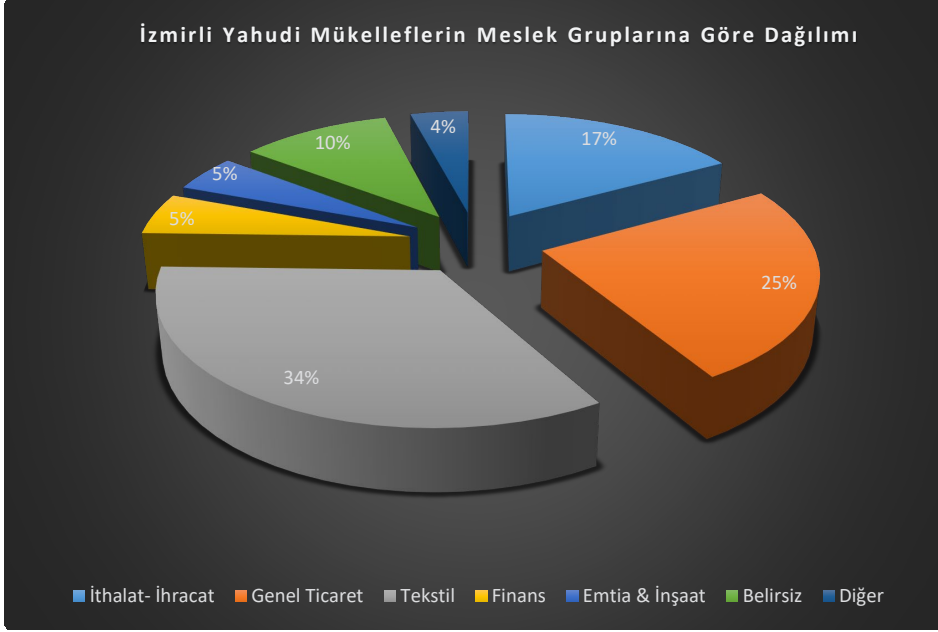
İthalat İhracat	Genel Ticaret	İnşaat Emtia	Tekstil	Finans	Belirsiz	Diğer
68	96	17	84	12	51	9

Şekil 3 ve Tablo 1 incelendiğinde vergilendirmenin büyük bir kısmının, ticaretle uğraşan mükelleflere uygulandığını görülmektedir. İthalat-İhracat, Genel Ticaret ve Tekstil⁶⁴ gibi ticaret zeminli sektörler listenin %73’ü gibi büyük bir oran olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum İzmir’deki vergilendirmenin büyük varlık sahibi, emlak sahibi, büyük çiftçi vb. gibi kimselerden ziyade aktif olarak ticaretin içinde olan kimselere tarh edildiğini göstermektedir. O dönem İzmir ekonomisinin büyük bir bölümünün ihracat-ithalat faaliyetlerine dayandığı göz önünde bulundurulursa organik olarak birbirine bağlı bazı ticari faaliyetler ile o dönem çok dillendirilen ihtikâr olaylarını yan yana getirmek hiç de güç olmayacaktır. Özetlemek gerekirse o dönem incir, pamuk, tütün, palamut gibi tarımsal ürünleri ihraç eden kimseler ile yurtdışından kumaş, elektronik eşya, makine... vb. gibi malları ithal edip yurtiçinde satan kimseler, aynı kişilerdir. Bu durum, savaş yıllarında İzmir ticaretinin belli bir zümrenin elinde olduğu gerçekliğini ortaya koymaktadır.

Şekil 4’te Varlık Vergisi tarh edilen İzmirli Yahudi mükelleflerin meslek gruplarına göre dağılımı ele alınmıştır. Kendisine vergi tarh ettirilen 171 İzmirli Yahudi mükellefin mesleki dağılımı Şekil 4 ve Tablo 2’deki gibidir.

63 “İzmir’de, Merkez ve kazalarda vergi ve mükelleflerin sayısı” *Anadolu*, 17 Aralık 1942. “Vergi Miktarı”, *Yeni Asır*, 17 Aralık 1942. Güçlü, Varlık İzmir, ss. 162-170.

64 Manifaturacılık, tuhafiyecilik, iplik ticareti, mensucat ve hazır giyim gibi ticari faaliyetlerin genel başlığını teşkil etmektedir.

Şekil 4: İzmir’de Varlık Vergisi Uygulanan İzmirli Yahudi Mükelleflerin Meslek Gruplarına Göre Yüzdeleri Dağılımı⁶⁵

Tablo 2: İzmirli Yahudi Mükelleflerin Meslek Gruplarına Göre Frekans Dağılımı

İthalat İhracat	Genel Ticaret	İnşaat& Emtia	Tekstil	Finans	Belirsiz	Diğer
29	42	8	58	9	18	7

Şekil 4 ve Tablo 2 incelendiğinde İzmirli Yahudi mükelleflerin en çok tekstil ile (%34) ilgilendiği görülmektedir. O dönem İzmir’de manifaturacılık, tuhafiyecilik, hazır giyim ve deri sektörünün hemen hemen tamamı İzmirli Yahudilerin elindedir. Bunun yanında şapkacılık, hazır elbise ve terzi gibi meslekleri icra eden, alanında uzman birçok İzmirli Yahudi’ye rastlamak da mümkündür.⁶⁶ İzmir’de başta genel ticaret ve tekstil olmak üzere ticaretin birçok alanında faaliyet gösteren İzmir Yahudilerinin adı İzmir basınında ihtikâr olaylarıyla anılmıştır.⁶⁷ Genel ticaret olarak belirtilen ve Yahudi mükelleflerin %25’lik kısmını oluşturan meslek grubunu yurt içinde gerçekleştirilen tütün, incir, pamuk, palamut, üzüm gibi ihracat kalemlerinin alım satımı; cam, şişe, çinko, demir, bakır gibi emtiaların alım satımı; makine imalatı, elektronik eşyaların alım satımı; kâğıt, bakkaliye, züccaciye, yağ, sabun... gibi birçok ürünün ticareti bu başlık altındaki faaliyetler olarak değerlendirilebilir.⁶⁸ Bu verileri destekleyen diğer bir kaynak da İzmir Musevi Cemaati Vakfı Hahambaşılık Arşivi Evlilik Defterleri’dir. Arşivdeki bu defterlerde II. Dünya Savaşı

65 “İzmir’de, Merkez ve kazalarda vergi ve mükelleflerin sayısı” *Anadolu*, 17 Aralık 1942. “Vergi Miktarı”, *Yeni Asır*, 17 Aralık 1942.

66 Onur Yılmaz, “II. Dünya Savaşı’nda İzmir Yahudilerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu”, *Tarih ve Günce*, 2022, Sayı: 10, ss. 266-269.

67 “Dün iki ihtikâr davasına bakıldı”, *Anadolu*, 20 Ekim 1940. “Muhtekir bir manifaturacı yakayı ele verdi”, *Anadolu*, 27 Temmuz 1941. “Beker Müessesinde bir ihtikâr hadisesi”, *Anadolu*, 3 Ağustos 1941. “Mahkemeye verildi”, *Anadolu*, 29 Aralık 1942.

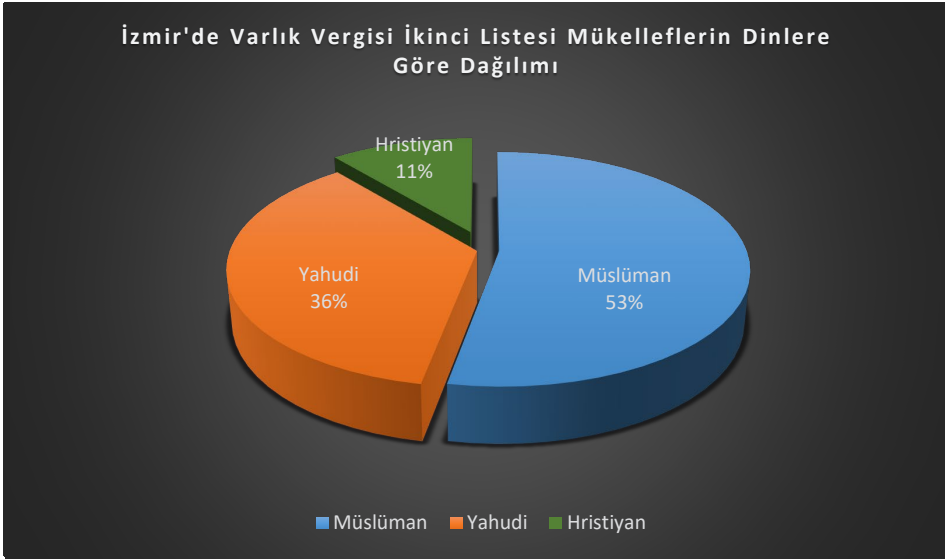
68 İzmir Ticaret Odası Arşivi Ticaret Sicil Defterleri (1941-1945).

yıllarında evlenen İzmirli Yahudilerin meslek bilgileri de yer almaktadır. Buna göre 1939-1945 yılları arası evlenen 868 İzmirli Yahudi’nin %30’u (264 kişi) tekstil sektöründe, %23’ü (200 kişi) de ticaret sektöründe (tüccar, komisyoncu, ithalat-ihracat vb.) faaliyet göstermektedir.⁶⁹ Son tahlilde İzmir’de Varlık Vergisi tarh edilen Yahudilerin büyük bir bölümünün faal olarak ticari hayatın içinde oldukları müşahade edilmektedir.

2. İzmir’de Varlık Vergisi İkinci Listeleri

İzmir’de Varlık Vergisi birinci listeleri asıldıktan sonra kendilerine büyük miktarda vergi tarh edilmeyen bazı vatandaşlar derhal vergilerini ödeme yoluna gitmiş ve vergilerini nakit olarak ödemişlerdir.⁷⁰ Dönemin İzmir basını mükellefleri derhal borçlarını ödeme yoluna girmeleri konusunda uyaran yazılar yayınlamıştır.⁷¹

İlerleyen günlerde İzmir’deki takdir komisyonu tekrar toplanarak unutulmuş ya da gözden kaçan mükelleflerin tespiti için çalışmalara başlamıştır. Anadolu ve Yeni Asır gazetelerinde yer alan listelere göre 60 kişiden oluşan mükelleflere toplam 431.500TL Varlık Vergisi tarh ettirilmiştir. Listedeki 60 mükellefin 42’si Müslüman, 13’ü Yahudi, 5’i Hristiyan mükelleflerden oluşmaktadır.⁷² Oluşturulan liste Ek-2’de verilmiştir. İkinci listede tarh edilen 431.500TL’nin 209.000 TL’si Müslüman mükelleflere (%48); 187.500 TL’si Yahudi mükelleflere (%43); 35.000 TL’si Hristiyan mükelleflere (%8) tarh ettirilmiştir. İkinci listenin mükelleflerin dinlerine göre dağılımı Şekil 5’te verilmiştir.

Şekil 5: İzmir’de Varlık Vergisi İkinci Listesi, Mükellef Sayılarının Dinlere Göre Dağılımı⁷³

69 İzmir Musevi Cemaati Vakfı Arşivi Hahambaşılık Evlilik Defterleri (1939-1945).

70 Güçlü, Varlık İzmir, ss. 170-171.

71 “Varlık Vergisi Tahsili”, *Yeni Asır*, 01 Ocak 1943.

72 “Varlık Vergisinde İkinci Listeler...” *Yeni Asır*, 16-17 Şubat 1943. “Varlık Vergisi ikinci listeleri Maliye Şubeleri kapılarına asılmıştır.” *Anadolu*, 16 Şubat 1943, s. 3. “Komisyon Faaliyette”, *Anadolu*, 01 Ocak 1943. Güçlü, Varlık İzmir, ss. 172-173.

73 “Varlık Vergisinde İkinci Listeler...” *Yeni Asır*, 16-17 Şubat 1943. “Varlık Vergisi ikinci listeleri Maliye Şubeleri kapılarına asılmıştır.” *Anadolu*, 16 Şubat 1943, s. 3. “Komisyon Faaliyette”, *Anadolu*, 01 Ocak 1943. Güçlü, Varlık

Varlık Vergisi ödeyecek mükelleflerin belirlenmesinden sonra dönemin yerel basınında Varlık Vergisi ile ilgili birçok habere rastlanmıştır. Daha çok kamuoyu oluşturmak amacıyla yayınlanan bu haberlerde Varlık Vergisi ile piyasanın rahatlayacağı, fiyatların düşeceği, paranın kıymetleneyeceği ve ekonominin rayına gireceğine dair intibalar halkla paylaşılmaktadır.⁷⁴ Fakat Varlık Vergisi ödemelerinden dolayı piyasada genel bir durgunluk, para sıkıntısı, insanların alım gücünde bir daralma yaşanmıştır. Öyle ki önceki dönemlerde İzmir’de günlük ortalama 1000-1500 küçükbaş hayvan kesilirken bu sayı Varlık Vergisi ödemeleri döneminde 180-200’e düşmüştür.⁷⁵ Varlık Vergisi ile ilgili önemli duyurular, o güne kadar toplanan vergi miktarları ve hadiselerin yansımaları basın aracılığıyla İzmir halkıyla paylaşılmıştır.⁷⁶ İzmir’de dönemin önde gelen simaları ve gazetecileri de vergi ile ilgili köşe yazıları kaleme alarak verginin haklılığını halka anlatıp verginin bir vatandaşlık borcu olduğunu ifade ederek vergi borçlarının bir an önce ödenmesini salık vermişlerdir.⁷⁷

İzmir basınına göre 1 Ocak 1943 tarihi itibarıyla İzmir’de Varlık Vergisi tahsilatı 15 milyon TL’yi geçmiştir. Bu tarih aynı zamanda mükelleflerin borçlarını ödemeleri için verilen yasal sürenin de sonudur. Bu tarihten sonra borcunu ödemeyen mükellefler, borçlarını %1 faizle cezalı olarak ödeyeceklerdir.⁷⁸ Bir hafta sonra birinci ceza müddeti de sona erdiğinde tahsil edilen vergi miktarı 18 milyon TL’yi geçmiş ve borcunu ödemeyen mükellefler için ikinci ceza müddeti başlamıştır. Borcunu ödemeyen mükellefler bu dönemde borcunu %2 cezalı ödeyeceklerdir. Aynı zamanda bu tarihten itibaren gerekli haciz işlemleri de derhal başlayacaktır. Mükelleflerin mallarının nasıl haczedilip ne şekilde satılacağı, haczedilen malların mevcut borcu kapatmaması halinde mükelleflerin belirlenen yerlerde çalışma kamplarına alınacağı, mükelleflere gündelik olarak 250 kuruş yevmiye tayin edileceği, bu ücretin borcu kapatması halinde mükellefin serbest bırakılacağı ve bu hacizlere temel teşkil eden *Tahsil-i Emval Kanunu*⁷⁹ hükümleri, ayrıntılı bir şekilde dönemin basınında neşredilmiştir.⁸⁰

B) İzmir’de Varlık Vergisi Gereğince Uygulanan Haciz İşlemlerinin Değerlendirilmesi

Varlık Vergisi uygulamasında ikinci ceza müddetiyle birlikte İzmir’de hacizler ve haczedilen malların/şeyaların satış dönemi başlamıştır. Tahsil-i Emval Kanunu’na binaen ilk haciz işlemi 14.01.1943 tarihinde İsak Özönur adında bir Müslümana gerçekleştirilmiştir. Haciz işleminin ilanı Anadolu gazetesinde şu şekilde yer almıştır:

“İzmir defterdarlığından

Basmahane şubesine varlık vergisinden 7000 lira borçlu İsak Özönurun gerek ticarethanesinde ve gerek hanesinde tahsili emval kanunu

İzmir, ss. 172-173.

74 “Varlık Vergisi Vaziyette iyilik ve ucuzluklara âmîl olacak”, *Anadolu*, 15 Kasım 1942. “Şöyle de olabilirdi...”, *Anadolu*, 16 Kasım 1942. Orhan Rahmi Gökçe, “Varlık Vergisi etrafında düşünülebilenler”, *Anadolu*, 25 Aralık 1942, s. 2. “Varlık Vergisinin Tesirleri”, *Anadolu*, 18 Aralık 1942.

75 “Vergi tediye yedi milyon lirayı geçti”, *Anadolu*, 30 Aralık 1942.

76 “Bu da Böyle”, *Anadolu*, 24. Aralık 1942. Varlık Vergisi Tedyatı”, *Anadolu*, 25 Aralık 1942. “Varlık Vergisi”, *Anadolu*, 29 Aralık 1942. “Vergi Tedyatı...” *Anadolu*, 30 Aralık 1942. “Varlık Vergisi Tedyesi” *Anadolu*, 31 Aralık 1942.

77 Orhan Rahmi Gökçe, “Varlık Vergisi Etrafında Düşünülebilenler”, *Anadolu*, 25 Aralık 1942. “Rüyada Varlık Vergisi” (Çimdik), *Anadolu*, 26 Aralık 1942.

78 “Varlık Vergisi Tedyatı” *Anadolu*, 01 Ocak 1943.

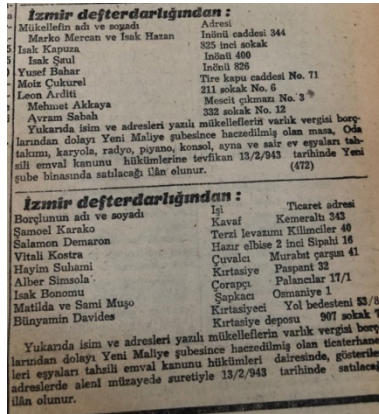
79 “Tahsil-i Emval Kanunu”, Resmî Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2895.pdf> (22.10.2022).

80 “2. Ceza Müddeti Başladı” *Yeni Asır*, 10 Ocak 1943. “Bugün Tahsili Emval Kanununun Hükümleri Başlıyor” *Anadolu*, 08 Ocak 1943.

hükümlerine göre haczedilmiş olan kadın, çocuk ve erkek ayakkabıları, piyano, koltuk takımı, camlı dolap, kütüphane, elbise dolabı, halı seccade, karyolalar vesaire menkul eşyalar 15.1.1943 tarihine tesadüf eden Cuma günü saat 10 da Tilkilikte Hatuniye camisinin civarındaki meydanlıktaki mahalde satılacaktır. Talip olanların yevmi mezkur ve saatte mahallinde hazır bulunmaları lüzumu ilan olunur.”⁸¹

Bu ilandan bir gün sonra 25 bin liralık vergi borcundan dolayı Bohor J. Franko’nun haczedilen ev eşyası, hasır koltuk, karyola takımları vb. ev eşyaları Tahsil-i Emval Kanunu hükümlerine göre satışa çıkarılmıştır. Müzayede yeri olarak İkinci Beyler Sokak belirlenmiştir.⁸² 14 Ocak 1943 tarihinden başlayarak haciz işlemleriyle ilgili duyurular düzenli olarak Anadolu ve Yeni Asır gazetelerinde yayınlanmıştır. Gazetelerdeki haciz ilanları Resim 1’deki gibidir. Bu süreçte Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun bir beyanatını manşetten veren Anadolu gazetesi hükümetin vergi konusundaki kararlığını açıkça ilan etmiş ve verginin amacının muhtekirler ve hükümete kulak tıkanan zenginler olduğunu bir kez daha vurgulamıştır.⁸³

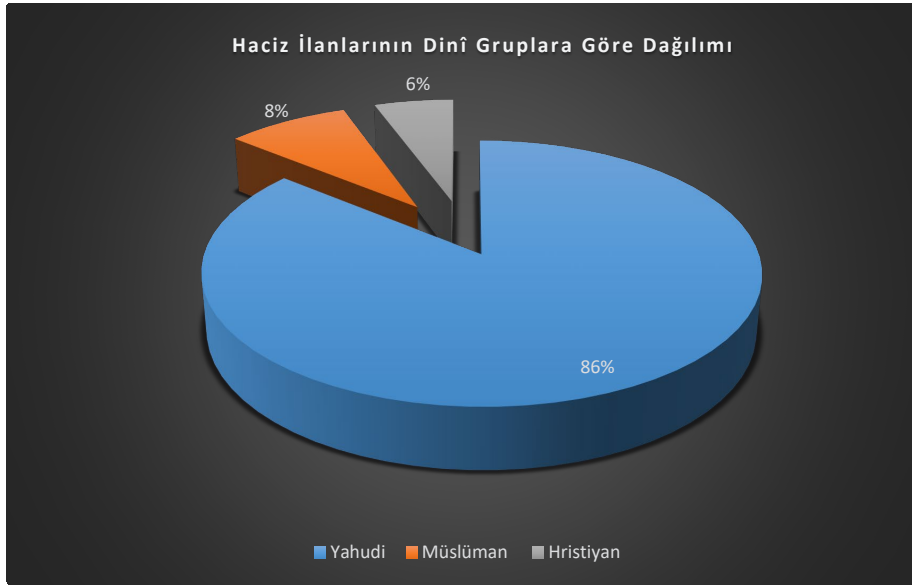
Tüm bu gelişmeler ışığında ivme kazanan Varlık Vergisi tahsilatları, başlayan hacizlerle daha farklı bir hâl almaya başlamıştır. Haczedilecek malı bulunmayan ya da malları borcunu kapatmayan mükellefler için de çalışma kampları süreci başlamıştır.⁸⁴ İzmir’de haczedilen mallar önce *Başdurak, Alsancak* ve *Yeni Maliye* ve belirlenen müzayede yerlerinde satışa sunulmuştur ancak yaşanan sıkıntılar ve malların sevkiyatının masraflı olması nedeniyle haczedilen malların veya eşyaların borçlunun evinde/iş yerinde satılmasına karar verilmiştir.⁸⁵ İlk olarak Karataş semtinde haczedilen birçok ev eşyası müzayede ile yine aynı muhitte satılmıştır.⁸⁶ Varlık Vergisi uygulaması sırasında Yahudiler arasında da birçok ihbar ve fırsatçılık olayına şahit olunmuştur. Malları satılan Yahudi vatandaşların eşyalarına talip olan kimseler ise yine başka Yahudiler olmuştur.⁸⁷

Resim 1: Varlık Vergisi Haciz İlanları⁸⁸

- 81 “İzmir defterdarlığından”, *Anadolu*, 14 Ocak 1943.
82 “Varlık Vergisi Tahsilatı 20 Milyon” *Anadolu*, 15 Ocak 1943.
83 “Başvekilimizin Beyanata”, *Anadolu*, 21 Ocak 1943.
84 “Varlık Vergisi Ödeme Müddeti”, *Anadolu*, 21 Ocak 1943.
85 “Haczedilen Malların Satışı Yerinde Yapılıyor”, *Anadolu*, 26 Ocak 1943.
86 Güçlü, Varlık İzmir, s. 174.
87 Bali, Türkleştirme Serüveni, s. 444. Güçlü, Varlık İzmir, ss. 174-175.
88 *Anadolu*, 15 Ocak 1943. *Yeni Asır*, 12 Şubat 1943.

Anadolu ve Yeni Asır gazeteleri Varlık Vergisi uygulaması sürecinde kamuoyunu bilgilendiren ve yönlendiren bir görev de üstlenmişlerdir. Bu süreçte Varlık Vergisi borcunu ödemeyen kimselere uygulanan hacizler ve haczedilen mallarla ilgili ilanlar yine bu gazeteler tarafından kamuoyuna duyurulmuştur. Gazetelerdeki haciz ilanlarında bazı isimler sadece Anadolu gazetesinde ya da sadece Yeni Asır gazetesinde yer almaktadır. İlanlarda adı geçen kimselerin çoğu her iki gazetede de isimleri yayınlamış mükelleflerdir. Örneğin Anadolu gazetesinde yayınlanan bir haciz ilanında adı geçen bir vatandaşın ismine Yeni Asır'daki haciz ilanlarında rastlanmamaktadır. Bazı ilanlar müşterektir ve her iki gazetede de yer almıştır. Bazı kimselere birden çok haciz işlemi gerçekleştirilmiştir. Örneğin bir vatandaşın hem evine hem de ticarethanesine haciz işlemi gerçekleştirilmiştir. Anadolu ve Yeni Asır gazetelerinde yayınlanan haciz ilanları tarafımızca derlenmiş ve Ek-3'teki tabloda verilmiştir. Oluşturulan tabloda haciz işlemine tabi tutulan mükelleflerin adı-soyadı, adresi, dini, mesleği, haczedilen eşyaları, haciz ilanının yer aldığı gazete, müzayedeye tarihi gibi bilgiler yer almaktadır. Oluşturulan tabloya göre İzmir'de Varlık Vergisi ile ilgili toplam 271 mükellefe haciz işlemi gerçekleştirilmiştir. Haciz işlemi gerçekleştirilen mükelleflerden 233'ü Yahudi, 23'ü Müslüman, 15'i Hristiyan mükelleflerdir. Mükelleflerin dinlere göre yüzdelik dağılımları Şekil 6'de verilmiştir.

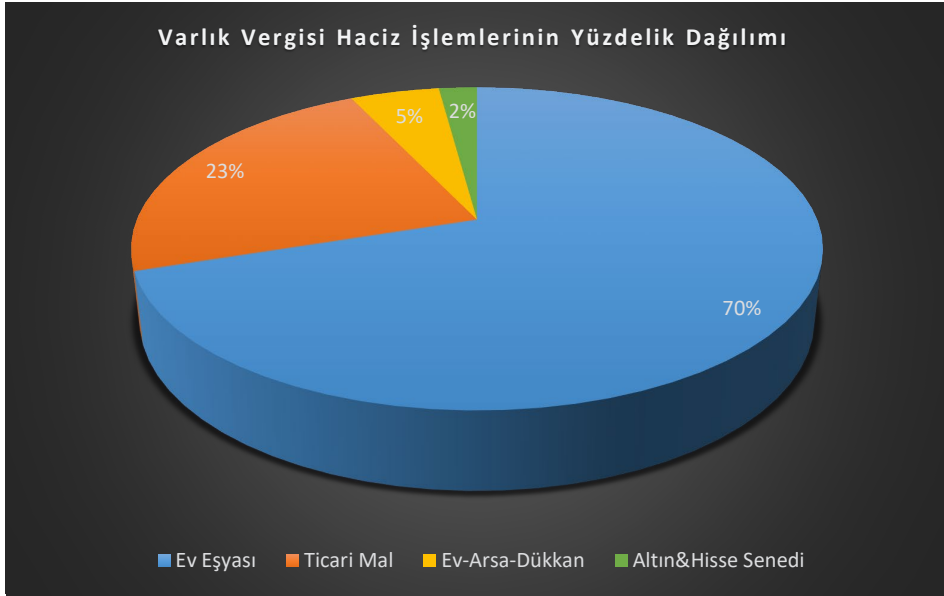

Şekil 6: Haciz İşlemi Uygulanan Mükelleflerin Dinlere Göre Yüzdelik Dağılımı⁸⁹

Şekil 6 incelendiğinde haciz işlemlerinin büyük bir bölümünün Yahudi mükelleflere uygulandığı görülmektedir. Bu durumdan şu iki çıkarımı yapmak mümkündür. Birincisi, Yahudi mükellefler borçlarını ödemek için son raddeye kadar bekleyerek eşyalarının haczedilmesini göze almış olabilirler. Buradaki beklenti, Hükümetin Varlık Vergisi uygulamasına son vermesi ya da şartların hafifletilip borçların ertelenmesi/silinmesi olabilir. Diğer bir sonuç ise Yahudi mükelleflere tarh edilen vergilerin orantısızlığından dolayı bu mükellefler borçlarını ödeyememiştir.

⁸⁹ *Anadolu*, 14 Ocak 1943-15 Nisan 1943. *Yeni Asır*, 15 Ocak 1943-30 Mart 1943.

Varlık Vergisi haciz işlemlerinin aynı kişiye birden fazla uygulandığı Anadolu ve Yeni Asır gazetelerindeki haciz ilanlarından müşahade edilmiştir. Örneğin 27 Ocak 1943 tarihli Anadolu gazetesinde yer alan haciz ilanında Avram Sabah’ın 1. Hacı Süleyman No: 2’deki evine ve Ali Paşa No: 450’deki ticarethanesine iki ayrı haciz işleminin uygulandığı ilan edilmiştir. Yine aynı tarihli Anadolu gazetesinde Eli Amanya’nın Gündüz Sokak No: 151’deki evine ve Kemeraltı No: 402’deki ticarethanesine iki ayrı haciz işleminin uygulandığı ilan edilmektedir. Bu durumdaki mükelleflerin örnekleri çoğaltılabilir. Haciz işlemleri mükelleflerin ev eşyalarına, ticarethanelerindeki mallarına ve varsa ev, arsa, tarla gibi taşınmazlarına uygulanmıştır. İzmir’de Anadolu ve Yeni Asır gazetelerinden derlenen verilere göre İzmir’de toplamda 283 haciz işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu işlemlerden 198’i ev eşyalarına, 65’i ticari mallara, 14’ü taşınmazlara (ev-arsa-tarla-dükkan) ve 6’sı da altın-gümüş-hisse senedi gibi varlıklara uygulanmıştır. İzmir’de Varlık Vergisi’nden dolayı mükelleflere uygulanan haciz işlemlerinin yüzdeler dağılımı Şekil 7’de verilmiştir.

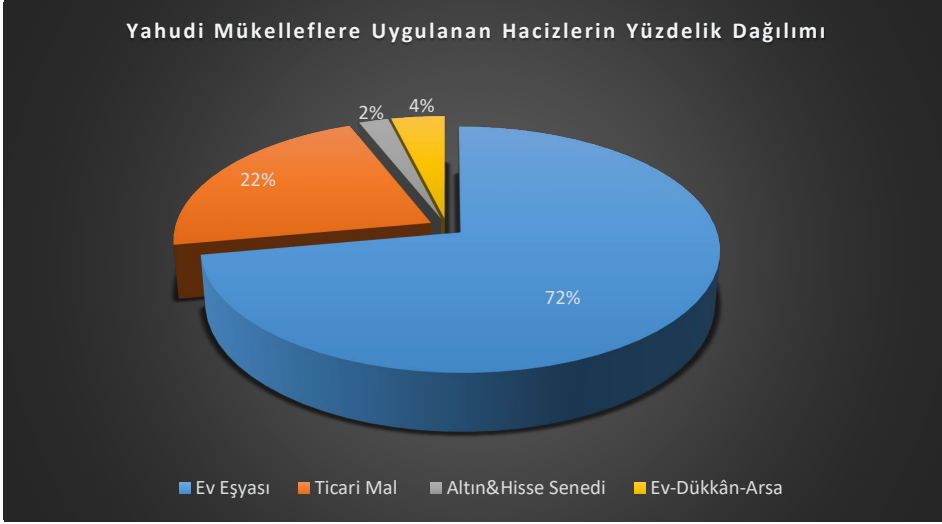

Şekil 7: Varlık Vergisi Haciz İşlemlerinin Yüzdeler Dağılımı⁹⁰

Şekil 7’de göre İzmir’de Varlık Vergisi uygulaması neticesinde gerçekleştirilen haciz işlemlerinin çoğunda (%70) ev eşyaları haczedilmiştir. Haciz işlemlerinin yaklaşık dörtte biri (%23) ticari mallar üzerinde gerçekleşmiştir. Yine bu süreçte küçük oranlarda emlak (%5) ve altın-gümüş-hisse senedi (%2) gibi değerli mallar haczedilmiştir. Haciz işlemlerinin büyük bir bölümünün ev eşyaları üzerine gerçekleştirilmiş olması düşündürücüdür.

İzmirli Yahudilere toplamda 233 haciz işlemi tatbik edilmiştir. Buna göre evlerine haciz işlemi uygulanan Yahudi mükellef sayısı 168’dir. Ticarethanelerine haciz işlemi uygulanan Yahudi mükelleflerin sayısı 51’dir. 9 Yahudi mükellefin emlakına, 5 Yahudi mükellefin de altın, gümüş ve hisse senedi gibi değerli mallarına haciz işlemi gerçekleştirilmiştir. Yahudi mükelleflere uygulanan haciz işlemlerinin yüzdeler dağılımı Şekil 8’de sunulmuştur.

90 Anadolu, 14 Ocak 1943-15 Nisan 1943. Yeni Asır, 15 Ocak 1943-30 Mart 1943.

Şekil 8: Yahudi Mükelleflere Uygulan Hacizlerin Yüzdelerik Dağılımı⁹¹

Şekil 9 incelendiğinde İzmir’de Yahudi mükelleflere uygulanan toplam 233 haciz işleminin %72’sinin ev eşyalarına, %22’sinin ticari mallara, %4’ünün taşınmazlara (ev-arsa-tarla) ve %2’sinin altın-gümüş-hisse senedi gibi değerli varlıklara yönelik olduğu görülmektedir. Bu durum, verginin amacına uygun bir şekilde tarh edilmediğini ortaya koymaktadır. Ek-1’de verilen tabloda belirtilen 233 Yahudi mükelleften 95’inin meslek bilgisi tespit edilmiştir. Buna göre 95 Yahudi mükelleften 61’i ticari işlerle (tüccar, imalatçı, ithalatçı...vb) iştigaldir, 34 mükellef (manifaturacı, çuvalcı, züccaciyeci... vb) esnaftır.⁹²

C. Varlık Vergisi Mükelleflerinin Kamplara Sevki

İzmir’de Varlık Vergisi borcunu ödemeyen mükelleflerle ilgili olarak İzmir Valisi Sabri Öney, Defterdar Mümtaz Tarhan ve vilayet yetkililerinin katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantı sonrası borcunu ödemeyen mükelleflerden oluşan bir liste tanzim edilmiş ve bu listelerdeki mükelleflerin çalışma kamplarına alınması kararlaştırılmıştır.⁹³ Öncelikle borcunu ödemeyen mükelleflerin toplanacağı noktalar ile ilgili çalışmalar yapılmış ve çalışma kamplarına gönderilecek mükellefler için toplama yerleri olarak Kemeraltı’ndaki Büyük ve Küçük Salepçioğlu Hanları, Buca, Karşıyaka, Tepecik ve Karantina’da birer binanın tahsisine karar verilmiştir. Bu binalar içinde en faal kullanılan merkez Tepecik olmuştur.⁹⁴ Borcunu ödemeyen mükellefler polis marifetiyle tutuklanarak Kemer toplama merkezine getirilmiş, burada sağlık kontrolünden geçirildikten sonra çalışma kamplarına sevk edilmiştir. 20 kişilik ilk katile, Kemer toplama merkezinden Eskişehir’deki Sivrihisar çalışma kampına Ağustos ayının son haftasında trenle sevk edilmiştir. Bu kafilden sonra 3, toplamda 4 katile Sivrihisar’daki çalışma kamplarına sevk edilmiştir.⁹⁵

91 *Anadolu*, 14 Ocak 1943-15 Nisan 1943. *Yeni Asır*, 15 Ocak 1943-30 Mart 1943.

92 Haciz işlemi uygulanan ve mesleği tespit edilen 95 mükelleften 22’si manifaturacı/tuhafiyecidir. 12 mükellef çuvalcı/kutucu, 11 mükellef tüccar ve 7 mükellef sarraftır.

93 “Varlık Vergisi”, *Yeni Asır*, 29 Ocak 1943.

94 “Varlık Vergisi”, *Anadolu*, 31 Ocak 1943. “Varlık Vergisi”, *Anadolu*, 2 Şubat 1943.

95 “Varlık Vergisi, İlk katile dün yola çıktı” *Anadolu*, 26 Ağustos 1943.

İzmir’de toplam 93 mükellef Kemer toplama kampına alınmış, bu mükelleflerden 11’i kampta iken borcunu ödemiş ve bu mükellefler serbest bırakılmıştır. 2 mükellef sağlık sorunları nedeniyle serbest bırakılırken 4 mükellef de vergi tarh ettirildikten sonraki dönemde öldüğü için iş merkezine sevk edilememiştir.⁹⁶ Faik Ökte’ye göre İzmir’de 88 mükellef toplama kampına alınmış, bunlardan 7’si borcunu ödemiş ve 81 mükellef ise Sivrihisar’daki çalışma kamplarına nakledilmiştir.⁹⁷

21 Eylül 1943 tarihinde yayınlanan Resmî Gazete ile yasalaşan Varlık Vergisi’ne ek 4501 sayılı kanunla 345 mükellefin 176.000 liralık borçları silinmiş ve çalışma kamplarındaki mükelleflere kendi memleketlerinde çalışma izni verilmiştir.⁹⁸ İzmirli mükelleflerden oluşan ilk kafiye 5 Aralık 1943’te Sivrihisar’dan İzmir’e dönmüştür.⁹⁹ 15 Mart 1944 tarihinde yürürlüğe giren 4530 sayılı kanun ile Varlık Vergisi kaldırılmıştır.¹⁰⁰ Yasaya göre İzmir’de tahsiline imkân olmayan 2.554.750 TL’lik vergi alacağı terkin edilmiştir. İzmir’de Varlık Vergisi ödeme oranı yaklaşık %90 olarak gerçekleşmiştir.¹⁰¹

D) İzmir’de Varlık Vergisi Anıları

İzmir’de Varlık Vergisi uygulaması birçok unutulmaz anıyı da beraberinde getirmiştir. Ekseriyetle teessürle hatırlanan bu anıların bazıları da trajikomiktir. Varlık Vergisi hatıraları için genel itibarıyla seksen yaşın üstündeki İzmirli Yahudi muhataplar ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Kimi muhataplarımız bazı endişeler ileri sürerek hatıralarını paylaşmaktan kaçınmışlardır.

1. Varlık Vergisi’nin Hayatlarını Değiştirdiği İki Kardeşin Elemli Öyküsü¹⁰²

II. Dünya Savaşı yıllarından önce İzmir’de varlıklı ve mutlu bir Yahudi aile yaşamaktadır. Bu ailenin mutluluğu, evlilik çağına gelen büyük kızlarının evlenme kararı almasıyla bir kat daha artmıştır. Gençler birbirini sevmiş, aileler tanışmış ve çiftin nişanları yapılmıştır. Türkiye’de yaşayan Yahudiler arasında yüzyıllardır devam eden geleneklerden biri de kız tarafının erkek tarafına ödediği drahoma¹⁰³ geleneğidir. Bu nişandan sonra erkek tarafı kız tarafından yüklüce bir miktar drahoma talep etmiş, o gün için ekonomik durumu iyi olan baba, kızının mutluluğu için bu durumu kabul etmiştir. Ailenin büyük kızı, âşık olduğu delikanlı ile evlenmek için gün sayarken patlak veren II. Dünya Savaşı, genç kızın

96 Güçlü, Varlık İzmir, s. 181.

97 Ökte, s. 158.

98 “Varlık vergisine ek kanun”, *Resmî Gazete*, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5513.pdf> (31.10.2022).

99 “Varlık Vergisi, İlk Kafile Dün Döndü” *Anadolu*, 6 Aralık 1943.

100 “Varlık vergisinin bakayasının terkine dair kanun”, *Resmî Gazete*, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5657.pdf> (31.10.2022).

101 Güçlü, Varlık İzmir, s. 181.

102 Bu konu üzerine araştırma yaparken karşılaşılan en büyük güçlüklerden biri muhatapların kimliklerini ve yaşadıklarını gizleme isteğidir. Muhatapların büyük bir bölümü ilk görüşmede yaşadıklarını, duygularını ve hatıralarını paylaşmaktan çekinmişlerdir. Burada sorun teşkil eden iki durum vardır. Birincisi bu kimseler, geçmişte yaşadıklarını anlatarak kendilerini ve Yahudi Toplumu’nu sıkıntıya düşürmek istememektedir. Diğeri ise “geniş toplumdan” (Müslüman-Türk) olan biriyle güvenlik kaygısı nedeniyle sınırlı bir ilişki kurma tercihidir. Bu hikâyeyi tarafımızla paylaşan İzmirli Yahudi vatandaşımız isminin özellikle hikâyede ve dipnotta geçmemesini rica etmiştir. Bu nedenle hikâyeyi paylaşan bu muhatabımızın ismi gizli tutulmuştur. Muhatabımız, “İzmir’de bu hikâyeyi okuyan herhangi bir İzmirli Yahudi, kimden bahsedildiğini hemen anlar!” demiştir. Bu hikâyeyi tarafımızla paylaşan muhatabımızdan A. A. şeklinde bahsedilecektir.

103 Rumca bir sözcük olan Drahoma, “Hristiyan ve Musevilerde gelinin damada verdiği para veya mal” olarak tanımlanmaktadır. www.sozluk.gov.tr (31.10.2022).

tüm hayallerini yıkmıştır. Savaşın başlamasıyla kızın ticaretle uğraşan babasının işleri sekteye uğramıştır. Baba, erkek tarafının talep ettiği yüksek miktardaki drahomayı ödeyemeyeceğini, miktarın biraz daha uygun bir seviyeye çekilmesini erkek tarafından talep etmiştir. Fakat aile, erkek tarafından sert bir ret cevabı almış ve her iki taraf da bu geleneğin ekonomik olarak aşılmasını beklemeye koyulmuştur. Aradan belli bir süre geçtikten sonra erkek tarafı drahomanın ödenmemesini bahane ederek nişanı atmış ve nişan akdi son bulmuştur. Genç kız bu durumdan çok etkilenmiş, günlerce odasından dışarı çıkmamış ve derin bir depresyona kapılmıştır. Bu esnada Varlık Vergisi uygulaması başlamıştır. Ailenin savaş koşulları nedeniyle kötü olan ekonomik durumu, onlara tarh edilen vergiyle daha da kötüleşmiştir. Aile hem kötü giden işlerine üzülmemektedir hem de derin bir depresyona kapılıp kimseyle konuşmayan kızlarının durumuna endişelenmektedir.

Baba bu süreçte iflas etmiştir ve çalışabileceği bir işi yoktur. Ailenin geçimini evin hanımı üstlenmiş, ellerinde kalan bir dikiş makinesiyle terziilik yapmaya başlamıştır. Terziliğe istidadi olan anne kısa sürede adını duyurmuş ve evin ekonomik yükünü sırtlanmıştır. Aile, kelimenin tam anlamıyla kaosu yaşarken dönemin gazetelerinden kendilerine Varlık Vergisi tarh edildiğini öğrenmişlerdir. Bir müddet sonra haciz memurları ödenmeyen Varlık Vergisi nedeniyle hacze gelmişlerdir. Bu esnada evin oğlu ateşli bir hastalıktan dolayı odasında yatmaktadır. Anne, haciz memurlarının geldiğini gözyaşlarıyla babaya haber vermiştir. Tam o anda birden camdan bir tıklama sesi duyulur ve karı koca korkarak camı açarlar. Camdakiler Müslüman karşı komşularıdır. Komşular, haciz memurlarının geldiğini görmüş ve evdeki değerli eşyaları kurtarmak için ailenin yardıma koşmuştur. Anne, baba ve komşuları el birliği ederek evdeki dikiş makinesini ve değerli birkaç eşyayı arka kapıdan çıkarmışlardır. Makineyi ve değerli eşyaları Müslüman komşular evine götürüp saklamıştır. Daha sonra evin hanımı haciz memurlarına kapıyı açmıştır. İcra memurları ev eşyalarını haczetmişlerdir. Bu meyanda hasta yatağında yatmakta olan evin küçük çocuğunun üstünde yattığı karyola da haczedilmiştir ve çocuk yere serilen bir yatağın üzerine yatırılmıştır. Çocuk takip eden birkaç gün daha yerde, ateşli bir şekilde yatmaya devam etmiştir. Dikiş makinesi bir müddet sonra komşular tarafından eve getirilmiş ve aileye teslim edilmiştir. Anne elde kalan bu dikiş makinesiyle çeyiz işleri ve terziilik yaparak aileyi ekonomik olarak tekrar ayağa kaldırmıştır.

Ailenin kızı, sevdiği erkekle evlenememenin verdiği ızdırapla ruh sağlığını kaybetmiş ve beyaz bir gelin arabasının gelip onu gelinlikle evden alacağı beklentisiyle evden hiçbir zaman dışarı çıkmamıştır. Evin erkek çocuğu ise o dönem yaşanan ekonomik sıkıntılardan dolayı doktora gidememenin bedelini bir ömür boyu çocuk sahibi olamamakla ödemiştir. Aile yıllar sonra ekonomik olarak refaha ulaşmış; yeni bir ev alarak yeni bir muhite taşınmaya karar vermiştir. Ev derlenmiş, toplanmış ve eşyalar yeni eve taşınmıştır. Fakat evin kızı bir türlü odasından çıkmamaktadır. Dilinde sürekli "*Beyaz bir gelin arabası gelecektir ve beni gelinliğimle alıp götürecektir!*" sözü vardır. Tüm ısrarlara rağmen odasından çıkmaya ikna edilemeyen kız için beyaz bir araba kiralanmış, araba süslenip evin önüne çekilmiştir. Kıza gelinlik giydirilmiş ve kız arabaya bu şekilde bindirilerek evden çıkarılmıştır. Hiç evlenemeyen bu İzmirli Yahudi kız, bu medeni haliyle ebediyete intikal etmiştir.¹⁰⁴

104 A. A. ile yapılan 21.12.2014 tarihli görüşme.

Aile, II. Dünya Savaşı’nın ve Varlık Vergisi’nin acı hatıralarından ziyade Müslüman komşularının hiçbir karşılık beklemeden kendilerine yaptıkları iyiliği hiçbir zaman unutmamıştır. Bu ailenin ikinci ve üçüncü kuşağı hâlâ İzmir’de yaşamlarına devam etmektedir.

2. Samuel Perera ve Hamza Rüstem’in Varlık Vergisi’nden Doğan “Kardeşlik Hikâyesi”

II. Dünya Savaşı yıllarında Karataş’ta yaşayan Samuel Perera, Roza Bencuya’nın babasıdır. Roza Bencuya, araştırma yapılan dönemde İzmir Yahudi Cemaatinin en yaşlı üyelerinden biridir. Samuel Perera fotoğrafçılıkla uğraşan İzmirli bir Yahudi’dir. Samuel Bey, Fransızca, Rumca, İspanyolca ve Türkçe dillerini bilmektedir. Lisan bilgisi işlerinin daha da gelişmesine vesile olmuştur. Samuel Bey bir gün dükkânında otururken Selanik göçmeni, Hamza Rüstem adında Müslüman bir genç kapısını çalmış, İzmir’e yeni geldiğini, Karşıyaka’da bir ev tuttuğunu, ekonomik olarak zorda olduğunu, fotoğrafçılık işine girmek istediğini fakat bu meslek ile ilgili teknik altyapısının bulunmadığını söyleyerek Samuel Bey’den yardım istemiştir. Samuel Bey de cesaretini gördüğü ve iyi niyetini sevdiği bu gence hiçbir karşılık beklemeden yardımcı olmuş ve o genci yanına almıştır. Hamza Rüstem, Samuel Bey’in yanında mesleğin inceliklerini öğrenmiş ve meslekte işinin ehli olmuştur. Hamza Rüstem, bir süre sonra kendi işini kurmak istediğini söyleyerek ayrılmak için Samuel Bey’den izin istemiştir. Samuel Bey, Hamza Rüstem’e yeni dükkânın tüm kuruluş aşamalarında yol göstermiş ve ona yardımcı olmuştur. Aynı sektörde çalışmalarına rağmen hiçbir zaman aralarında ticari rekabet yaşamayan bu ikili, birçok konuda da birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Belli bir zaman sonra işleri bozulmaya başlayan Samuel Bey dükkânını kapatmak zorunda kalmıştır. Ekonomik olarak zora giren Samuel Bey, tedirgindir çünkü bozulan işlerinden dolayı piyasaya bir miktar borçlanmıştır. Aynı dönemde ise Hamza Rüstem’in işleri bir hayli ilerlemiştir. Kemeraltı’nda ve Konak’ta dükkânlar açan Hamza Rüstem artık İzmir’in en tanınmış fotoğrafçılarından biri olmuştur. Samuel Bey’in işlerinin bozulduğunu duyan Hamza Rüstem onu yanına davet etmiş ve ondan dolgun bir ücretle yanında çalışmasını istemiştir. Ekonomik olarak zorda olan Samuel Bey bu teklifi hiç düşünmeden kabul etmiş ve hemen işe başlamıştır. Hamza Rüstem, yanında işe başlayan Samuel Bey’e asla çalışan muamelesi yapmamış, saygıda kusur etmemiştir. Yıllar sonra tekrar buluşan bu ikilinin arasındaki ilişki, abi-kardeş ilişkisini andırır bir hâl almıştır. Öyle ki Hamza Rüstem, Samuel Bey’e hep “*Bey Dayı*” diye hitap etmiştir. Bu iş vesilesiyle ekonomik açıdan rahatlayan Samuel Bey, önce borçlarını ödemiş, ardından evinin ihtiyaçlarını karşılayarak hayatını belli bir düzene oturtmayı başarmıştır. Tam her şey yoluna girdi derken Varlık Vergisi uygulaması başlamış, Samuel Bey’e de Varlık Vergisi tahakkuk ettirilmiştir. Samuel Bey, yetkililere oturduğu evden başka herhangi bir varlığının bulunmadığını, bir iş yerinde çalışan olduğunu anlatmaya çalışsa da başarılı olamamıştır. Samuel Bey, Vergiyi ödeyecek parası olmadığı için kara kara düşünmeye başlamıştır. Tek varlığı olan evinin elinden gideceği endişesi Samuel Bey’i mahvetmektedir. Durumdan bir şekilde haberdar olan Hamza Rüstem, Samuel Bey’i yanına çağırıp, “*Sen hiç tasalanma, ben senin vergi borcunu ödeyeceğim!*” demiş ve Samuel Bey’in Varlık Vergisi borcunu bir kalemde ödemiştir. İlerleyen süreçte Hamza Rüstem, o parayı da Samuel Bey’den geri almamıştır. Samuel Bey hayatının geri kalan kısmında hep Hamza Rüstem’in yanında çalışmış ve onunla kader birliği etmiştir. Öyle ki Samuel Bey’in öldüğü gün dahi yanında olan ve elini tutan kişi yine Hamza Rüstem olmuştur.¹⁰⁵

105 Roza Bencuya ile 13.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

3. Nesim Levi'nin Varlık Vergisi Hatırası

Nesim Levi, sanayicilik yapmış emekli bir İzmir Yahudisidir. II. Dünya Savaşı yıllarında çocuk olduğunu, yaşanan birçok gelişmeyi hatırladığını ifade eden Levi, o günleri şöyle aktarmıştır:

“O yıllar çok kötüydü, babama da Varlık Vergisi konmuştu, yanılmıyorsam 10 bin lira civarındaydı. Gerek savaş yıllarının ekonomik etkisi gerek de toplumda hâkim olan korku ve endişeden ötürü babamın işleri ekonomik açıdan iyice geriledi. Bu gerilemeye bir de vergi eklenince işlerimiz iyice kötüleşti. Evimizde o dönem adeta kıtlık yaşanıyor, biz çocuktuk ve böyle bir şeyi daha önce hiç görmediğimiz için yaşananlara bir anlam veremiyorduk. Fakat babam ve annemdeki gerilimi, korkuyu çok net görebiliyorduk. 1942 yılının o buhranlı ve kaygılı günlerinde küçük kardeşim dünyaya geldi. Onun doğumu evimizdeki gerilimi bir nebze olsun azaltmıştı. O dönem öyle bir dönemdi ki temel gıda maddeleri, temel ihtiyaç maddeleri ya vatandaşlara dağıtılan karnelerle alınabiliyordu ya da karaborsadan çok yüksek miktarlara temin edilebiliyordu. Doğumda hediye almak bizde adettir, o dönemin kıtlık şartlarında altın pahalı, para kısıtlıydı. Teyzelerim de o dönemin en değerli şeylerinden biri olan şeker kuponlarını, doğum hediyesi olarak anneme hediye ettiler. Şeker o dönem piyasada en az bulunan, kıtlığından ötürü en az tüketilen, çok değerli bir besin maddesi konumundaydı. Biz kardeşime şeker kuponlarının takıldığını görünce sevinçten havalara uçtuk çünkü annem, alacağımız şekerlerle bizlere, uzun zamandır yiyemediğimiz zerde tatlısı yapacaktı. Annem ertesi gün bize zerde tatlısı yaptı. O gün yediğim tatlıyı hâlâ hatırlarım, belki de ömrümdede yediğim en güzel, en kıymetli ve en anlamlı tatlı o tatlıydı. İnsan bazı şeylerin kıymetini yokluğunda anlar derler ya gerçekten doğru, biz o kıtlık günlerinden bu rahat ve bolluk günlere geldik.”¹⁰⁶

4. Varlık Vergisi ile İlgili Diğer Hatıralar

Jak Eskinazi, İsrail'in İzmir Fahri Konsolosu'dur. Ailesi yüzyıllardır İzmir'de yaşayan ve ticaretle meşgul olan Jak Bey Uralıdır. Jak Bey, her ne kadar II. Dünya Savaşı yıllarını yaşamamış olsa da babasından ve dedesinden dinlediklerini aktarmaktadır. Jak Bey'in aktardığına göre günümüzde Urla'da Hacı İsa Mahallesi olarak bilinen yerin dedesinin dedesine ait olduğunu ancak malum vergi nedeniyle bu toprağın ellerinden çıktığını ifade etmiştir. Jak Bey, günümüzde Urla Belediyesi'nin bulunduğu arsanın da kendilerine ait olduğunu fakat Varlık Vergisi ile bu arsanın da ellerinden çıktığını ve daha sonra buraya Urla Belediye binasının yapıldığını ifade etmiştir. Yaşanan olaylardan ziyadesiyle müteessir olan dedesinin, hiçbir rahatsızlığı yokken 1950 yılında kahrından öldüğünü ifade eden Jak Eskinazi, Varlık Vergisi'nin İzmir Yahudi Cemaatine çok derin tesirlerinin olduğunu ve bu verginin bünyesinde birçok haksızlığı barındırarak tarihe not edildiğini ifade etmiştir.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Nesim Levi ile 09.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

¹⁰⁷ İsrail İzmir Fahri Konsolosu ve İzmir Ticaret Odası Başkan Yardımcısı Jak Eskinazi ile 23.12.2014-24.05.2022 tarihlerinde yapılan görüşmeler.

Bu hatıraların yanında o dönemin havasını ve gerçekliğini yansıtan önemli ayrıntılar da vardır. O dönemi yaşamış özellikle 80 yaş ve üstü muhataplardan edinilen bilgilere göre İzmir’de 1942 yılından itibaren İzmir Yahudi toplumunun kaygılı olduğu görülebilmektedir. II. Dünya Savaşı’nın giderek yayılması ve Alman ilerleyişi, ardından Türkiye’de yaşanan gelişmeler, İzmir’de yaşayan Yahudileri tedirgin etmiş ve muhtemel bir kaçısa hazır hale getirmiştir. Nesim Levi, o dönemde annesinin bavulları her daim hazır tuttuğunu, cüzdanların, değerli eşyaların ve paraların saklandığını, muhtemel bir kaçış sırasında annesinin özel olarak hazırladığı kemerleri kendisinin ve kardeşlerinin beline sararak, değerli eşyaları saklamaya hazırlandığını anlatmıştır. Sara Pardo da o yıllarla ilgili muhtemel bir baskın ihtimalinin cemaatte yaygın bir beklenti olduğunu dile getirmektedir. O günlerin çok buhranlı olduğunu ifade eden Pardo, şunları aktarmıştır:

“Her gece perdelerimizi sıkı sıkı kapatır, kapımızı kilitler, çoğu gece de hep beraber yatardık. Her an askerlerin kapımıza dayanıp, bizleri götürüleceği korkusu vardı o yıllarda. Bu korku sadece bizde değil hemen hemen tüm İzmirli Yahudilerde vardı. Kimisi Almanların geleceğini söylüyor, kimisi de Yahudileri yakmak için Karataş’ta fırınların¹⁰⁸ yapıldığını anlatıyordu. Tam bir paranoya haliydi anlayacağın. İçi elbiselerle dolu bavulların bir köşede durduğunu hatırlıyorum, olası ani bir kaçış için beklerdi bu bavullar. Annem kaçış sırasında değerli eşyalarımızı saklamak için belimize bağlanabilen keseler dikmişti. Bu keseler de ani kaçış için içi dolu vaziyette bir köşede beklerdi. Neyse ki; bunlara gerek kalmadı.”¹⁰⁹

İzmir Yahudi Cemaatinin en yaşlı üyelerinden biri konumundaki Roza Bencuya da olası ani bir kaçış hazırlığının kendi evlerinde de yapıldığını, annesinin o dönem para kemerleri denilen, kumaştan yapıma, keseli bir kuşak diktğini aktarmıştır:

“Evdeki değerli eşyalar, paralar ve varsa altın-mücevher gibi şeyler bu kuşaklara konulurdu. Kaçma durumumuz olursa belimize sarılacak olan bu değerli eşyaları saklamakla görevli olduğumuz, annemiz ve babamız tarafından bizlere defaatle anlatıldı çünkü olası bir kaçışta çocukların üstü aranmazdı!”

Bayan Bencuya bu yöntemin amacını, kötü bir durumda çocukların üzerlerinin aranmayacağı düşüncesi olarak açıklamıştır. Bencuya’ya göre yetişkinlerin başına bir şey gelmesi durumunda çocuklar, bu değerli eşyalarla ve parayla hayatlarını idame ettirebilecektir.

Violet İsrail de o dönemin şartlarından dolayı ailecek bir kaçış hazırlığı yaptıklarını, annesinin olası bir kaçışta değerli eşyaların saklanması için iç çamaşırlarına içerden cepler diktğini anlatmıştır. Bayan İsrail, muhtemel kaçış için bavullarının hazır olduğunu hatta annesinin bayat ekmekleri parçalayıp fırınlayarak olası uzun soluklu bir yolculuk için hazırlık yaptığını da ifade etmiştir.¹¹⁰

108 Rifat N. Bali, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Azınlıklar – II-Balat Fırınları Söylentisi” *Tarih ve Toplum*, Cilt:30, Aralık 1998, Sayı:180, s. 11-17.

109 Sara Pardo ile 09.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

110 Violet İsrail ile 19.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

Violet İsrail İzmir Yahudi Cemaati içinde hamaratlığı ve mutfaktaki ustalığı ile nam salmıştır. Bayan İsrail, II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir’de yaşayan tüm Yahudilerin geleneksel yemek kültürlerinden şartlar el verdikçe vazgeçmediklerini ifade etmiştir. Violet Hanım’a göre o dönemin en gözde tatlıları *Mogado*, *Marunçino*, *Pinyonate* ve *Mustaçudos*’dur. Börek türü yiyeceklerde ise en bilinen ve sevilenlerin başında *Boyoz* (Poyos) gelmektedir. Boyozun yanı sıra *Borekas*, *Paste Les de Karne* ve *Ojaldre* diğer geleneksel yiyeceklerdendir. II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir’de yenilen diğer yemekler “*Fritada*, *Tomat Reynado*, *Makaron Reynado* ve *Empanadas*” şeklindedir.¹¹¹

Ekmeğin karne ile dağıtıldığı, un satışının yasak olduğu 1942 yılının Şubat ayında, İzmirli Yahudiler tarafından Hükûmet yetkililerine başvurulup yaklaşmakta olan Hamursuz Bayramı (Pesah) için 800 çuval un talebinde bulunulmuştur.¹¹² Basına yansıyan bu haber, savaş yıllarının zor zamanlarında bile İzmir’de bir arada yaşayan toplumların birbirlerinin inançlarına hoşgörü ve saygı göstermeye devam ettiklerini gösteren önemli bir ayrıntıdır.

Yukarıda paylaşılan hatıralar ve anekdotlar, İzmir’de Varlık Vergisi yıllarını özetleyen önemli ayrıntılardır. Bu hatıralar ve anekdotlar, II. Dünya Savaşı’nın ve Varlık Vergisi’nin getirdiği olumsuzlukların İzmir’de yaşayan Müslüman-Yahudi-Hristiyan toplulukların birbirleriyle olan ilişkilerine sirayet etmediğini açıkça göstermektedir. Bazı hikâyelerde İzmirli Müslüman vatandaşların, İzmirli Yahudi vatandaşlara karşılıksız yardım etmesi bu durumun en büyük ispatıdır. Fakat vergi tarh edilen İzmirli Yahudiler ile devlet arasında bir güven bunalımının yaşandığı da bir gerçekliktir. Ayrıca o yıllarda İzmir’de yaşayan Yahudi vatandaşların tedirgin olduğu, bu tedirginlikten mütevellit Türkiye’den bir kaçış ihtimali için hazırlık yaptığı da net olarak anlaşılmaktadır. Özetle II. Dünya Savaşı yılları ve Varlık Vergisi süreci İzmir’de yaşayan İzmirli Yahudilerin belleğinde hoş olmayan bir yaşanmışlık olarak kalmıştır.

Sonuç

II. Dünya Savaşı’nın zorlu günlerinde yürürlüğe konan Varlık Vergisi uygulaması, İzmir’de ekonomik ve sosyal açıdan buhranlı bir dönemin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu dönem İzmir’de bir yanda ihtikâr, karaborsa, stokçuluk gibi haksız kazanç yöntemleriyle aşırı zenginleşen bir zümre zuhur ederken; diğer yanda toplumun kahir ekseriyetinde kıtlık, açlık ve yoksulluk baş göstermiştir. Temel gıda maddelerinin bile karne ile halka dağıtıldığı bu dönem, Türkiye’nin birçok yerinde olduğu gibi İzmir toplumunda da sosyoekonomik bir çöküntüye neden olmuştur. Kıtlık, fakirlik ve yoksulluk toplumda karaborsa, ihtikâr ve istifçilik gibi yasadışı yöntemlerle zenginleşen zümreye karşı büyük bir öfke oluşmasına yol açmıştır. İzmir’de bu öfkenin yansımaları dönemin İzmir basınının amiral gemileri olan Anadolu ve Yeni Asır gazetelerinde görmek mümkündür. Öyle ki bazı köşe yazarı gazeteciler ve siyasiler, haksız kazanç yöntemleriyle aşırı zenginleşen bu zümreye en ağır cezaların hatta “idam” cezasının bile verilmesini talep etmişlerdir. Bu durum savaş yıllarında ortaya çıkan sosyal ve ekonomik krizin toplumda yarattığı travmayı ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir.

111 Violet İsrail ile 19.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

112 “Hamursuzda un tevzii doğru olabilir mi?”, *Anadolu*, 20 Şubat 1942.

İzmir’deki Varlık Vergisi uygulamasında 10.000 TL ve üstü vergi tarh ettirilen 337 mükellefin yarısının İzmirli Yahudilerden oluşup; tarh ettirilen toplam vergi miktarının yarısına yakınına ödemekle mükellef grubun Müslümanların olması oldukça ilginçtir. Yani sayı bakımından daha çok vergilendirmeye tabi tutulan İzmirli Yahudiler, toplam ödenecek vergi miktarı bakımından Müslüman Türklerden daha az vergilendirmeye tabi tutulmuşlardır. Meslekleri belirlenen 286 mükellefin %86.7’sinin (248 mükellef) ticaret ile iştigal olması İzmir’deki vergilendirmenin hareket noktasını açıkça ortaya koymaktadır. Özetlemek gerekirse İzmir’deki Varlık Vergisi büyük oranda ticaret ile iştigal olan kimselere uygulanmıştır.

İzmir basını Varlık Vergisi öncesi, sırası ve sonrasında kamuoyunu bilgilendiren, yönlendiren ve mobilize eden bir misyon üstlenmiştir. O dönemki İzmir basını, Hükûmetin uygulamalarını ve görüşlerini sayfalarına taşıyarak kamuoyu oluşturma görevini deruhte etmiştir. Vergilendirilen mükelleflerin isimleri, vergilendirmeyle ilgili yasal gelişmeler, haciz ilanları ve mükelleflerin kamplara sevki vb. İzmir basını tarafından düzenli olarak halka aktarılmıştır. Anadolu ve Yeni Asır gazetelerinde Varlık Vergisi borcunu ödemeyen mükellefler için yayınlanan haciz ilanlarına göre haczedilip satılan malların yaklaşık %70’nin ev eşyası olması vergilendirmenin orantısızlığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca haciz işlemlerinin %86’sının İzmirli Yahudilere ait olması ise oldukça düşündürücüdür.

İzmir’deki Varlık Vergisi uygulamasıyla vatandaş ve devlet arasında bir güven bunalımının yaşandığı söylenebilir. Bu bunalımın dozajının Yahudi vatandaşlarda daha yüksek olduğu açıktır. II. Dünya Savaşı yıllarını yaşamış İzmirli Yahudilerle gerçekleştirilen mülakatlarda Varlık Vergisi ile ilgili olumsuz hissiyatlar dile getirmişlerdir. Fakat bu olumsuz durum kesinlikle İzmir’in toplumsal yaşamına sirayet etmemiştir. Varlık Vergisi ile ilgili hatıralarda Müslüman ve Yahudi toplumların saygı, sevgi ve hoşgörüyü bir arada yaşadıkları vurgulanmaktadır. Bu süreçte gerek sosyal yaşamda gerek İzmir basınında hiçbir ayrımcı-dışlayıcı-antisemit yaklaşıma rastlanmamıştır. Varlık Vergisi ile ortaya çıkan orantısız vergilendirme hem İzmirli Yahudileri hem de İzmirli Müslümanları ziyadesiyle mağdur etmiştir. II. Dünya Savaşı’nın zorlu yıllarında yürürlüğe giren ve dünyanın bazı ülkesinde benzerlerinin uygulandığı bu vergilendirmenin dönemin şartları içerisinde ele alınmasında fayda vardır.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

a) İzmir Musevi Cemaati Vakfı Arşivi

Hahambaşılık Doğum Defteri (1939-1945)

Hahambaşılık Evlilik Defteri (1939-1945)

Hahambaşılık Mezarlık (Kabarim) Defteri (1939-1945)

İzmir Musevi Cemaati Vakfı Nüfus Defteri

b) İzmir Ticaret Odası Arşivi

Ticaret Sicil Defterleri/Kayıtları (1941-1945)

II. Süreli Yayınlar

Anadolu

Tan

Tasviri Efkâr

Vatan

Yeni Asır

III. Görüşmeler

A. A. ile yapılan 21.12.2014 tarihli görüşme.

İzmir Musevi Cemaati Vakfı Başkanı Samuel Azar ile 08.12.2014 tarihinde yapılan görüşme.

İzmir Musevi Cemaati Vakfı Saymanı Bünyamin Hazan ile 07.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

Nesim Levi ile 09.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

Sara Pardo ile 09.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

Roza Bencuya ile 13.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

Violet İsrail ile 19.01.2015 tarihinde yapılan görüşme.

Daniel Levi ile 23.01.2015 tarihinde yapılan görüşme

İsrail İzmir Fahri Konsolosu Jak Eskinazi ile 23.12.2014-24.05.2022 tarihlerinde yapılan görüşmeler.

IV. Kitaplar

Akar, Rıdvan (2009), *Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, İstanbul: Doğan Kitap.

Aksoy, Yaşar (1986), *Bir Kent, Bir İnsan-İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*, İstanbul: Eczacıbaşı Vakfı Yayınları.

Armaoğlu, Fahir (1987), *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bali, N. Rifat (2000), *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları.

Baykara, Tuncer (1991), *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Bora, Siren (1995), *İzmir Yahudileri Tarihi (1908-1923)*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın.

Bora, Siren (2015), *Bir Semt Bir Bina: Karataş Hastanesi ve Çevresinde Yahudi İzleri*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Danon, Dina (2020), *The Jews of Ottoman İzmir A Modern History*, Stanford-California: Stanford University Press.

Koçak, Cemil (1996), *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt:2, İstanbul: İletişim Yayınları.

Nahum, Henri (2000), *İzmir Yahudileri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Oran, Baskın (2009), "Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, Cilt: 1, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Ökte, Faik (1951), *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Pardo, Sara (2014), *Sevgili İzmir Beni Tanı, Dünden Yarına İzmir Yahudileri*, 2. bs. İzmir: Etki Yayınları.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1961), *1959 İstatistik Yıllığı*, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1950), *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara, Cilt: 65.
- Uyar, Hakkı *Sol Milliyetçi Bir Türk Aydını: Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)*, Buke Yayınları, İstanbul, 2000.
- Ventura, Avram (2011), *Belleğin Tozlu Sayfalarında Karataş*, İstanbul: Heyamola Yayınları.

V. Makaleler

- Bali, N. Rifat (1998), “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Azınlıklar – II-Balat Fırınları Söylentisi” *Tarih ve Toplum*, C:30, S:180, s. 11-17.
- Coşar, Nevin (2003), “Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C:58, S:2, s. 1-27.
- Güçlü, Muhammet (1991), “Varlık Vergisi (11.11.1942-15.03.1944)”, *Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C:2, S:3, s. 96-109.
- Güçlü, Muhammet (1993), “Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C:8, S:1, s. 157-182.
- Serçe, Erkan (1999), “İzmir’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması ve İzmir Mahalleri”, *Kebikeç*, S:7-8, s. 155-170.
- Ünal, Yenal (2009), “1940-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Fiyat Artışları ve Bu Dönem Ekonomisinin Genel Görünümü Üzerine Bir İnceleme”, *Tarih Okulu*, S: 3, s. 69-107.
- Yılmaz, Onur (2022), “II. Dünya Savaşı’nda İzmir Yahudilerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu”, *Tarih ve Günce*, S: 10, s. 263-290.

VI. Dijital Kaynaklar

- Bali, N. Rifat (2006), “Vatandaş Türkçe Konuş!” *Birgün*, http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/turkce_konusma_birgun.pdf (02.11.2022).
- Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanun, *Resmî Gazete*, www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5657.pdf. (25.10.2022).
- Tahsil-i Emval Kanunu, *Resmî Gazete*, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2895.pdf> (22.10.2022).
- Varlık Vergisine Ek Kanun, *Resmî Gazete*, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5513.pdf> (31.10.2022).
- Varlık Vergisinin Bakayasının Terkine Dair Kanun, *Resmî Gazete*, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5657.pdf> (31.10.2022).
- Ezer, Feyzullah, “Millî Korunma Kanunu (18 Ocak 1940)”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-korunma-kanunu-18-ocak-1940/> (25.10.2022).
- Milli Korunma Kanunu, *Resmî Gazete*, 26 Ocak 1940, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4417.pdf> (25.10.2022).

Varlık Vergisi Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, 12.11.1942, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5255.pdf> (25.10.2022).

www.sozluk.gov.tr (31.10.2022).

VII. Tezler

Yılmaz, Onur (2017), *İkinci Dünya Savaşı'nda İzmir Yahudileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

TÜRK HALKININ KIBRIS ÇÖZÜMSÜZLÜĞÜNE TEPKİSİ (27 AĞUSTOS-1 EYLÜL 1964)*

REACTION OF THE TURKISH PEOPLE TO CYPRUS DEADLOCK (27
AUGUST- 1 SEPTEMBER 1964)

Abdussamed GEÇER, Resul KÖSE*****

Geliş Tarihi/Received:25.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted:13.06.2022

GEÇER, Abdussamed, KÖSE, Resul, (2023), "Türk Halkının Kıbrıs Çözümü Süzölçüğüne Tepkisi (27 Ağustos-1 Eylül 1964)", Belgi Dergisi, S.25, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2023/I, ss. 123-157.

Öz

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere'nin Kıbrıs'taki hâkimiyetinin Rumlar tarafından self-determination ilkesi çerçevesinde değerlendirilmek istenmesi ve enosis talebi Doğu Akdeniz'deki dengeleri olumsuz yönde etkilemişti. Türk Hükümeti ilk dönemlerde Kıbrıs meselesini İngiltere'nin iç sorunu olarak ele alsa da kamuoyunda Rum taleplerine karşı ciddi bir farkındalık oluşmuştu. İngiltere'nin Ada'yla ilgili düşüncesinin değişmesi ise Türk Hükümetinin politikasında değişikliğe neden oldu ve 1954 yılından itibaren kamuoyu ve Hükümet politikalarının uyumlu olduğu bir döneme girildi. Bu sırada EOKA Ada'da birçok terör eylemi gerçekleştirmekteydi. Müzakerelerin ardından Türkiye ve Yunanistan'ın tezlerinden vazgeçmesi sayesinde 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu. Ancak Ada'daki problemler devam etti. 1963 yılının Aralık ayındaki terör olaylarının ardından garantör devletler arasında müzakerelerin yeniden başlamasına rağmen ABD'nin Yunanistan'ın enosis ve Türkiye'nin taksim tezini aynı anda tatmin etme amacıyla sunduğu teklif, Yunanistan ve Makarios tarafından kabul edilmedi. Johnson'ın mektubu, diplomatik başarısızlık ve Rusya'nın Ada'ya müdahale edilmemesi konusunda Türkiye'ye yaptığı uyarı da kamuoyunda ciddi bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Bunun neticesinde 27 Ağustos-1 Eylül 1964 tarihleri arasında Ankara, İstanbul ve İzmir'de mitingler düzenlendi. İstanbul'daki mitingler olaysız geçerken, Ankara ve bilhassa İzmir'deki eylemlerde taşkınlıklar yaşandı. Bu tarihe kadar gerçekleştirilen Kıbrıs mitinglerinde Ada'daki şiddete ve haksızlıklara odaklanılarak Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar eleştirilirken, 1964 yılındaki diplomatik müzakerelerin neticesiz kalması nedeniyle, ilk defa bu mitinglerde Türkiye'nin müttefiklik ilişkileri bu kadar güçlü bir şekilde sorgulandı. Bu eylemler, Türk kamuoyunda ve entelektüel çevrelerinde zaman içerisinde güçlenecek olan Batı karşıtı söylemlerin ve Türk dış politikasına yönelik eleştirilerin dönüm noktası oldu. Bu çalışmanın amacı, arşiv belgelerini ve dönemin ulusal ve yerel gazetelerini temel alarak Türk halkının Kıbrıs müzakerelerinden bir netice elde edilememesi nedeniyle ortaya çıkan tepkilerini ve bu tepkilerin neticelerini ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Türkiye, Yunanistan, ABD, İngiltere, Dean Acheson, Kıbrıs Mitingleri.

* Yazarlar bu çalışmaya eşit oranda katkı yapmışlardır.

**Öğr. Gör., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, abdussamed.gecer@sbu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5706-5911>).

***Öğr. Gör. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, resul_kose80@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-4658-6778>).

Abstract

After the Second World War, the desire of Greek Cypriots to evaluate the British sovereignty over the island within the frame of self-determination and enosis demands had affected negatively the balance of power in the Eastern Mediterranean. Even though the Turkish Government handled the Cyprus question as an internal question of Britain, an intensive consciousness was formed in the Turkish public towards Greek Cypriots' demands. The change of Britain's policy over Cyprus caused the conversion of the Turkish Government's policy and, by 1954, a period in which public opinion was in congruence with the government policy started. At the same time, EOKA was staging several terrorist attacks on the island. Subsequent to the negotiations, since Türkiye and Greece abandoned their thesis, the Republic of Cyprus was established in 1960, but troubles on the island continued. After the terrorist attacks in December of 1963, negotiations started between the guarantor states, but a proposal, prepared by the US with the intent to satisfy at the same time both the enosis thesis of Greece and the partition thesis of Türkiye was rejected by Greece and Makarios. Besides, President Johnson's letter, diplomatic failures and another warning by USSR to prevent Türkiye to intervene on the island emerged substantial frustration in the Turkish public. Thus, demonstrations were carried out in Ankara, Istanbul and Izmir. Although demonstrations in Istanbul were held peacefully, there was intemperance in the demonstrations held in Ankara, and especially in Izmir. As a consequence of the inconclusiveness of the negotiations during 1964, Turkey's alliance affiliation was robustly criticised for the first time; while in the demonstrations held up to these days Greece and Greek Cypriots had been criticised by focusing on violence and injustice. These demonstrations became the milestone of anti-Western discourses which would gain strength in the long run in the Turkish public and the intellectual environment, and of criticisms against the Turkish Foreign policy. The main aim of this study is to evaluate, by grounding on archival documents, and national and local newspapers, the Turkish public reaction to the inconclusive Cyprus negotiations, and their consequences.

Keywords: *Cyprus, Türkiye, Greece, USA, United Kingdom, Dean Acheson, Cyprus Demonstrations.*

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Oniki Ada'nın Yunanistan'ın hâkimiyetine girmesi¹, Doğu Akdeniz'de Türkiye ile Yunanistan arasındaki güç dengesini olumsuz yönde etkilemiş ve ayrıca Kıbrıslı Rumların *self-determination* ve *enosıs* düşüncelerini dile getirmeye başlamaları söz konusu dengenin tamamen Yunanistan lehine değişmesi ihtimalini ortaya çıkarmıştı. Kıbrıs sorununun ilk döneminde hem Türkiye hem de Kıbrıslı Türkler, Ada'daki İngiliz hâkimiyetinin devam etmesinden yana bir tutum içerisindeydi.

1946 yılında bir Rum heyeti Londra'ya giderek *self-determination* talebinde bulunsa da bu talep İngilizler tarafından reddedildi. Paris Barış Antlaşması'ndan sonra söz konusu talepler yeniden ve daha canlı bir şekilde dillendirilmeye başlandı². Şubat 1947'de Yunan Parlamentosu, Kıbrıs sorununun Birleşmiş Milletler (BM) prensiplerine uygun olarak çözümlenmesi için İngiltere nezdinde girişim gerçekleştirdi³. Rumların talepleri Ada'daki Türkler tarafından tepkiyle karşılandı ve 1947 yılının Aralık⁴ ve 1948 yılının Kasım ayında mitingler düzenlendi⁵. Bu gelişmeler Türk kamuoyunda da karşılık buldu ve aynı yılın Aralık ayında Ankara'da bir miting düzenlendi. Mitingde Türkiye'nin tezi olan İngiltere egemenliğinin devam etmesine yönelik söylemlerde bulunuldu⁶. Ayrıca Türk kamuoyunda Kıbrıs meselesine dair kamuoyu oluşturmak adına Aralık 1948'de Kıbrıs Türk Kültür Derneği kuruldu⁷.

1949 yılının Aralık ayında Kıbrıs Kilisesi'nin plebisit düşüncesini dile getirmesi⁸ Ada'daki Türklerin endişelerini daha da artırdı ve aynı ay içerisinde bir miting daha düzenlendi. Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler Türkiye'de de akis bulmaya devam ediyordu ve Ankara Üniversitesi Öğrenci Birliği tarafından bir miting düzenlenerek Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılmayacağına dair sloganlar atıldı⁹. Ne var ki söz konusu plebisit 15 Ocak 1950 tarihinde gerçekleşti ve kiliselerde yapılan plebisitin neticesinde katılımcıların %96'sı evet oyu kullandı¹⁰. Yunanistan ise İngiltere ile olan ilişkilere zarar vereceği endişesi ile plebisite karşı mesafeli bir tavır içerisindeydi¹¹.

Türk yetkililer ise Ada'daki İngiliz hâkimiyetini göz önünde bulundurarak, Türkiye'nin bir Kıbrıs probleminin olmadığını ifade ediyorlar ve mitinglerin dış politikaya zarar verebileceğini öne sürüyorlardı¹². Türk tarafı *enosıs* çıkarlarına aykırı bulmakla birlikte

1 Hazal Papuççular, *Türkiye ve Oniki Ada 1912-1947*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 185-218.

2 Mehmet Balyemez, İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasal Örgütlenmeleri (1923-1960), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2021, s. 247.

3 Balyemez, *a.g.e.*, s. 249.

4 Halil Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği, Ankara 1988, s. 163.

5 Levent Akbulut, Kıbrıs'ın Yunanistan'a İlhakı Amacıyla Adada Türklere Karşı Yürütülen Askeri ve Siyasal Faaliyetler (1950-1960), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 75.

6 Alasya, *a.g.e.*, s. 164.

7 Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1985, C. 2, s. 73; Akbulut, *a.g.e.*, s. 78; Balyemez, *a.g.e.*, s. 368. Kıbrıslı Türklerin siyasal örgütlenmeleri için bkz.: Balyemez, *a.g.e.*, s. 269-352.

8 Gürel, *a.g.e.*, s. 66; Balyemez, *a.g.e.*, s. 250.

9 Akbulut, *a.g.e.*, s. 76-77.

10 Gürel, *a.g.e.*, s. 68; Etienne Copeaux, Claire Mauss-Copeaux, *Taksim! Bölünmüş Kıbrıs 1964-2005*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 38.

11 Alasya, *a.g.e.*, s. 166.

12 Gürel, *a.g.e.*, s. 74; Copeaux, Mauss-Copeaux, *a.g.e.*, s. 40; Akbulut, *a.g.e.*, s. 79.

İngiltere'nin buna müsaade etmeyeceğine inanıyordu¹³. İngiltere de siyasi olarak meseleyi Türk-Yunan meselesi yerine kendi iç meselesi olarak görmekteydi.

Rumların *self-determination* iddialarındaki en önemli destekçisi Yunanistan olacaktı.¹⁴ Yunanistan Kıbrıs sorununun ilk aşamalarında *enosis* ile ilgili bir projeksiyona sahip değildi ancak zaman içerisinde, ülke içindeki ve Ada'daki milliyetçilerin seslerine daha fazla bigâne kalınmayarak Şubat 1951'de Yunanistan Başbakanı tarafından *enosis* düşüncesi ilk kez dile getirdi¹⁵. Yunan Başbakanının söylemleri Türk kamuoyu tarafından ciddi bir tepki ile karşı karşıya kaldı ve Ankara ve İstanbul'da çeşitli gösteriler düzenlendi¹⁶. Yunanistan'ın bu çıkışına rağmen Türkiye, Kıbrıs konusundaki politikasını korumaya devam etti ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü sefine benzer bir açıklama yaparak Doğu Akdeniz'de siyasi veya idari herhangi bir değişikliğin gerçekleşeceğini düşünmediğini dile getirdi¹⁷. Hükümet, kamuoyunda oluşmaya başlayan endişeye siyasi bir karşılık vermek konusunda aceleci davranmak niyetinde değildi.

Self-determination konusu Yunanistan tarafından BM gündemine getirilmeye çalışılıyordu. Bu maksatla BM'nin 24 Kasım 1952 tarihli oturumunda Yunanistan delegesi Kıbrıs'a *self-determination* hakkının tanınması gerektiğini dile getirdi. Yunan delegesinin önerisine karşı çıkan Türk delegesi ise Ada'da Türklerin de bulunduğunu ifade ederek, eğer bu hak tanınacaksa Ada'daki Türklere de tanınması gerektiğini belirtti¹⁸. İngiltere de *enosis* tezi karşısında sert bir tavır sergiliyordu. 22 Eylül 1953'te Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile Yunan Başbakan Papagos arasında gerçekleşen görüşmede İngiltere'nin *enosis* ile ilgili olumsuz yaklaşımını dile getiren Eden¹⁹, Papagos'a, "Kıbrıs'ın hiçbir zaman Yunanistan'a ait olmadığını, Mısır'da, Türkiye'de ve New York'ta birçok Rum'un yaşadığını, ama Yunanistan'ın onlar için *enosis* talep etmediğini" söylemişti²⁰. Yaklaşık bir sene sonra Bakan Henry Hopkinson da "asla" diyerek *enosis* düşüncelerine yanıt veriyordu²¹.

Kamuoyunda Kıbrıs meselesi üzerine gelişen hassasiyet ise artarak devam etmekteydi. Türkiye Milli Talebe Federasyonu 21 Nisan gününü Kıbrıs günü ilân etti ve ertesi yıl İstanbul ve Ankara'da mitingler düzenledi²². Yukarıda bahsedildiği üzere Türk Hükümeti mevcut politikası gereği Kıbrıs'la ilgili mitinglere pek sıcak bakmıyordu. Bu nedenle Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun 9 Eylül 1954'te İzmir'in işgalden kurtuluşu yıldönümü çerçevesinde düzenlemek istediği miting Hükümet tarafından engellenmek istendi. Başbakan Adnan Menderes yaptığı açıklamada, Kıbrıs meselesiyle ilgili tepkisel hareketlerin milli menfaatlere uygun olmadığını ifade etti²³.

13 Gürel, *a.g.e.*, s. 72.

14 Akbulut, *a.g.e.*, s. 82.

15 Alasya, *a.g.e.*, s. 167; Akbulut, *a.g.e.*, s. 80.

16 Gürel, *a.g.e.*, s. 83; Akbulut, *a.g.e.*, s. 83.

17 Akbulut, *a.g.e.*, s. 83.

18 Alasya, *a.g.e.*, s. 168-169.

19 Mehmet Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İletişim, İstanbul 2000, s. 208.

20 Eftal İrkıçatal, *İngiltere'nin Kıbrıs Politikası: 1945-1960*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi 2012, s. 45.

21 Gürel, *a.g.e.*, s. 91; Yasin Coşkun, *The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980*, University of East Anglia 2015, s. 8.

22 Alasya, *a.g.e.*, s. 169; Ayhan Cankut, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Kıbrıs Politikaları ve Kamuoyuna Yansımaları (1955-1964)*, Fırat Üniversitesi 2014, s. 36.

23 Cankut, *a.g.e.*, s. 38.

Yunanistan Başbakanı Papagos, 1954 yılının Mart ayında *self-determination* meselesini BM'ye götüreceklerini açıklarak meseleyi BM'ye taşıdı ve Eylül 1954'te BM'de tartışmaya açtı²⁴. İngiltere'ye göre Kıbrıs İngiltere'nin iç meselesiydi ve BM'nin Kıbrıs'la ilgili meselelere müdahale etme hakkı yoktu. Ayrıca Ada'da Türkler de vardı ve *self-determination* uygulanacaksa bu, Türk toplumu için de geçerli olmalıydı²⁵. İngiltere Yunanistan'ın, *self-determination* vasıtasıyla Ada'yı kendi egemenliği altına almayı arzuladığını savunuyor ve dolayısıyla egemen bir devlete ait toprak parçasının başka bir ülkeye bu yolla devredilmesine çalışılmasının doğru olmadığını belirtiyordu²⁶. BM'de yapılan tartışmaların ardından 17 Aralık 1954'te, Kıbrıs meselesinin "şimdilik" BM Genel Kurulu'nda görüşölmemesine karar verildi.²⁷

BM'nin kararı Ada'daki gerilimi daha da artırdı ve 1 Nisan'da EOKA'nın kurulmasıyla²⁸ Ada'da terör eylemleri başladı. Lefkoşa, Magosa, Larnaka ve Limasol gibi şehirlerde patlamalar oldu²⁹. Valilik, müsteşarlık ve İngiliz karargâhına saldırılar düzenlendi³⁰. Eylemler ilk aşamada İngiliz varlığını hedef almaktayken kısa bir süre sonra Türkler de terör eylemlerinin hedefi oldu. Ağustos ayında Rumlar Lefkoşa'daki Türkleri hedef alarak Türk mallarını yağmaladı. Bir süredir Rumların teröründen şikâyetçi olan İngiliz kolluk kuvvetleri de Türklerle karşı düzenlenen saldırıları engellemek konusunda başarılı olamadı. Bunun üzerine Kıbrıslı Türkler, Rum saldırılarına karşı daha organize bir şekilde mukavemet gösterebilmek adına çeşitli faaliyetler içerisine girdi³¹ ve Türk Mukavemet Teşkilatı kuruldu³².

1955 yılında gerçekleşen hadiseler Türk kamuoyunda Kıbrıs meselesinin millî bir mesele haline gelmesine neden oldu. 1955 yılına kadar Ada'daki hadiseleri İngiltere'nin iç meselesi olarak değerlendiren kamuoyunun bu yıldan itibaren konu üzerindeki ilgisi arttı³³. Özellikle basında Kıbrıs'la ilgili haberlerin yoğun bir şekilde yer alması³⁴ bundaki en büyük etkeni. Daha önceki dönemde Kıbrıs meselesiyle ilgili hassasiyet öğrenciler ve bir grup aydın arasında yaygınken, basında yer alan haberler ve Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler hassasiyetin daha geniş kitlelere yayılmasına neden oldu.

Ada'da artan şiddeti durdurabilmek için müzakerelerde bulunmak üzere İngiltere 30 Haziran 1955'te³⁵ Türk ve Yunan Hükümetlerini Londra'ya davet etti. Konferans'tan önce Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'ya bir telgraf çekerek Türkiye'nin asgari şartının statükonun muhafazası olduğunu ve bundan geri adım atılmaması

24 Alasya, *a.g.e.*, s. 170; Yaşar Baytal, "1950-1960 Yılları Arasında Kıbrıs Anlaşmazlığı, Enosis Meselesi ve Türkiye", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 28 (2021), s. 308.

25 Baytal, *a.g.m.*, s. 308.

26 Alasya, *a.g.e.*, s. 171.

27 Gürel, *a.g.e.*, s. 96; Alasya, *a.g.e.*, s. 172; İrkıçatal, *a.g.e.*, s. 55.

28 Copeaux, Mauss-Copeaux, *a.g.e.*, s. 41.

29 Gürhan Yellice, *İngiltere'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi 2011, s. 95-96.

30 Alasya, *a.g.e.*, s. 175.

31 Akbulut, *a.g.e.*, s. 92.

32 Coşkun, *a.g.e.*, s. 10.

33 İrkıçatal, *a.g.e.*, s. 61.

34 Cankut, *a.g.e.*, s. 41-68.

35 İrkıçatal'a göre bu tarih 28 Haziran'dır. Bkz.: İrkıçatal, *a.g.e.*, s. 73. İngiltere'nin Türkiye'yi Londra Konferansı'na davet etmesiyle ilgili değerlendirme için bkz.: Yellice, *a.g.e.*, s. 109-13.

gerektiğini bildirdi³⁶. 29 Ağustos 1955'te başlayan Londra Konferansı'nda Yunan heyeti *enosis* taleplerini sürdürürken Dışişleri Bakanı Zorlu Ada'daki statükonun devam etmesi gerektiğini, statüko bozulacaksa Ada'nın kendilerine iade edilmesi gerektiğini savundu³⁷. İngiltere ise Ada'da *self-determinaton* ilkesinin uygulanmaması konusunda ısrarcıydı³⁸. Tarafların tamamen farklı noktalarda bulunması ve herhangi bir uzlaşım imkânının ortaya çıkmaması neticesinde konferanstan hiçbir netice elde edilemedi³⁹. Londra'da düzenlenen konferansın en önemli sonucu İngiltere ve Yunanistan'ın Türkiye'yi Kıbrıs meselesinin tarafı olarak kabul etmiş olmasıydı⁴⁰.

Konferans boyunca kamuoyunun Kıbrıs meselesine olan yakından ilgisi devam ediyordu. İstanbul'da gençler tarafından duvarlara Kıbrıs haritaları çiziliyor, Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti tarafından onlarca şube açılıyor ve çeşitli bağış kampanyaları düzenleniyordu⁴¹. Ada'da yaşanan şiddet ve bu şiddete karşı bir çözüm bulunamaması kamuoyunun hassasiyetini ciddi bir seviyeye yükseltmişti. Londra Konferansı'nın devam ettiği sırada Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve bomba atıldığı haberlerinin İstanbul'a ulaşması neticesinde yakın dönemin en şiddetli toplumsal hadiselerinden biri olan 6-7 Eylül olayları meydana geldi⁴². 6-7 Eylül olayları Türkiye'nin uluslararası itibarına ciddi manada darbe vurdu ve Kıbrıs konusunda siyasi anlamda elini zayıflattı.

İngiltere Ada'daki sorunları çözmek adına Başpiskopos Makarios ile görüşmeye karar verdi. Ancak Makarios'un Ada'daki Türklere tanınacak haklar konusunda direnç göstermesi nedeniyle bu görüşmeden de netice elde edilemedi⁴³. Görüşmelerden netice elde edilememesi üzerine Makarios kapsamlı bir protesto planı ortaya koydu⁴⁴. Anayasal düzenlemeler dâhil olmak üzere tüm tekliflerin Rumlar tarafından her seferinde reddedilmesi İngiltere'yi Kıbrıs meselesinde Türkiye ile daha yakın hareket etmeye⁴⁵ ve meseleyi uluslararası boyuta taşımaya yönlendirdi⁴⁶. Anthony Eden'in "Kıbrıs'ta bir sorun olduğunu biz biliyorduk, ancak dünya bilmiyordu" ifadesi tam olarak bu düşüncüyü yansıtmaktaydı⁴⁷. Aynı zamanda gelişmeler İngiliz idaresini EOKA terörüne karşı şiddetli bir politika takip etmeye yöneltti⁴⁸.

1956 yılı itibarıyla Ada'nın iki toplum arasında paylaşılmasını öneren taksim tezi gündeme gelmeye başladı. Söz konusu tez ilk olarak İngiliz Milletler Topluluğu Kıbrıs Müsteşarı John Reddaway tarafından ortaya atıldı. Reddaway'ın Bakanlığa gönderdiği

36 Baytal, *a.g.m.*, s. 313.

37 Gürel, *a.g.e.*, s. 108; Ata Atun, *Kıbrıs Antlaşmaları, Planları ve Önemli BM, AB Kararları (1571-1983)*, Samtay Vakfı Yayınları, Mağusa 2007, C. 1, s. 28; İrkiçatal, *a.g.e.*, s. 80.

38 Behçet Kemal Yeşilbursa, "Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)", *History Studies International Journal of History*, C. 11, S. 6 (2019), s. 1986.

39 Atun, *a.g.e.*, s. 117.

40 Hasgüler, *a.g.e.*, s. 209; Atun, *a.g.e.*, s. 29; Copeaux, Mauss-Copeaux, *a.g.e.*, s. 42.

41 Cankut, *a.g.e.*, s. 69-70.

42 Olaylarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Faruk Bekarlar, *Kıbrıs Sorununun Doğuşu: Menderes Dönemi Türk-Yunan İlişkileri*, Arayış Yayın Ajansı, İstanbul 2006, s. 121-152; Şerif Demir, "Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 12 (2012), s. 39-59; Cankut, *a.g.e.*, s. 76; Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları*, İletişim, İstanbul 2022.

43 Akbulut, *a.g.e.*, s. 128-29.

44 Balyemez, *a.g.e.*, s. 263.

45 Akbulut, *a.g.e.*, s. 131.

46 *a.g.e.*, s. 143.

47 Yellice, *a.g.e.*, s. 122.

48 Copeaux, Mauss-Copeaux, *a.g.e.*, s. 43-44.

mektupta Ada'da çözüm aranırken taksim ihtimalinin göz ardı edilmemesi gerektiği dile getirilmektedir⁴⁹.

Türk siyasetinde de taksim düşüncesi dillendirilmeye başlandı⁵⁰. Menderes'in taksimi çözüm olarak öne sürmesiyle Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki tezi resmîyet kazandı ve hem siyaset hem de kamuoyu taksim tezi etrafında güçlü bir şekilde pozisyon aldı⁵¹. Diğer yandan Türkiye'nin Ada'daki Türkleri güçlendirmeye yönelik çabaları da devam etmekteydi. ABD Dışişlerine yansıdığına göre Mayıs ayı sonunda Ada'daki direnişe katkıda bulunmak üzere on binin üzerinde Türk görevli Kıbrıs'a geçmişti⁵².

Menderes, İngiliz Büyükelçi James Bowker ile gerçekleştirdiği görüşmede Türk kamuoyunun Kıbrıs konusundaki duyarlılığını vurgulayarak Hükûmetin taksim tezinden geri adım atmayacağını ifade etti. Menderes'e göre taksim Kıbrıs'taki problemleri ortadan kaldıracak ve Türk-Yunan dostluğunu yeniden tesis edecekti⁵³. Türkiye'nin taksim tezini benimsemesi, kamuoyundaki "Kıbrıs Türk'tür" sloganlarının "Ya taksim ya ölüm" sloganları ile değişmesine neden oldu⁵⁴.

Bu gelişmeler üzerine İngiltere tarafından *self-government* ilkesine uygun teklifler ortaya konarak 19 Aralık 1956'da Radcliffe Anayasası olarak bilinen bir anayasa taslağı Avam Kamarası'na sunuldu⁵⁵. Buna göre Kıbrıs'a *self-government* tanınacak ve sistemin iyi işlemesi durumunda *self-determination* hakkı gündeme gelecekti. Ayrıca Ada'daki Türkler de *self-determination* hakkı elde etme imkânına sahip olabilecekti. Teklif, Türkiye tarafından uygun bulunurken Yunanistan tarafından reddedildi⁵⁶.

Çözüm arayışının bir başka ayağı Makarios ile Kıbrıs Valisi arasında gerçekleştirilen görüşmelerdi. Ne var ki bu görüşmelerden de bir netice elde edilemedi ve Makarios, İngiliz idaresi tarafından sürgüne gönderildi⁵⁷. Sürgün kararı Ada'daki şiddet eylemlerini daha da artırdı. Ancak Makarios'un sürgünü çok uzun sürmedi ve şiddetin durdurulması ve Kıbrıs'a dönmemesi şartıyla Makarios serbest bırakıldı⁵⁸. Makarios'un serbest bırakılması Türkiye'de yoğun bir tepki ile karşılandı ve Türk Hükûmetinde İngiltere'nin Türkiye ile Yunanistan'ı karşı karşıya getirme niyetine sahip olduğu kanaati oluştu⁵⁹.

23 Ocak 1958'de duyurulan Foot Planı'nda ise Kıbrıs'a bir süreliğine *self-government* hakkı tanınması ve Türkiye'ye üs verilmesi öngörülmekteydi⁶⁰. Ancak bu plan da kabul görmedi ve Ada'daki gerginlik artarak devam etti. Ada'daki toplumlar arası münasebet yok olmaya başladı ve yaz aylarında çatışmalar şiddetlendi⁶¹.

49 Emrah Balıkçioğlu, "Kıbrıs Müzakerelerinde 'Taksim' Tartışmaları (1956-1959)", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2 (2016), s. 46.

50 Akbulut, *a.g.e.*, s. 139.

51 Akbulut, *a.g.e.*, s. 146.

52 Halil Akman, "Kıbrıs Cumhuriyeti İlanından Johnson Mektubuna, Kıbrıs Sorunu (1960-1964)", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 22 (2012), s. 70.

53 Balıkçiođlu, *a.g.m.*, s. 52.

54 Yellice, *a.g.e.*, s. 154.

55 Atun, *a.g.e.*, s. 34; Yeşilbursa, *a.g.m.*, s. 1989.

56 Alasya, *a.g.e.*, s. 188.

57 Gürel, *a.g.e.*, s. 114; Alasya, *a.g.e.*, s. 183; Yellice, *a.g.e.*, s. 142.

58 Alasya, *a.g.e.*, s. 187-188; Yellice, *a.g.e.*, s. 171.

59 Akman, *a.g.m.*, s. 70.

60 Balıkçioğlu, *a.g.m.*, s. 53; Yeşilbursa, *a.g.m.*, s. 1990-1991.

61 Copeaux, Mauss-Copeaux, *a.g.e.*, s. 46-47.

Foot planının başarısız olmasının ardından İngiltere Başbakanı Harold Macmillan 19 Haziran 1958'de yeni bir öneride bulundu. Macmillan'ın önerisine göre Ada İngiliz Uluslar Topluluğu'nun bir parçası olmayı sürdürecekti, Ada'daki cemaatler Türkiye ve Yunanistan'la resmi bağ kuracak, Türkiye ve Yunanistan tarafından görevlendirilen yetkililer Ada'daki vali ve diğer görevlilerle iş birliği içerisinde olacak, her iki topluluk kendi işlerini idare etmek için Hükûmet kurabilecek, Ada'daki Türkler ve Rumlar Türkiye ve Yunanistan'dan vatandaşlık alabileceklerdi⁶². Fakat bu öneri hem Yunanistan hem de Türkiye tarafından reddedildi⁶³.

Gelişmelere paralel olarak 1958 yazında Türkiye'de ülke çapında 8 Haziran'dan 6 Temmuz'a kadar birçok miting düzenlendi. İlk miting İstanbul'da gerçekleşti ve mitinge yüz binlerce insan katıldı⁶⁴. İstanbul mitinginin ardından Ankara, İzmir, Bursa, Adana başta olmak üzere kırktan fazla şehirde miting düzenlendi. Mitinglere paralel olarak 4 Temmuz'dan itibaren radyoda "Kıbrıs Saati" isimli bir yayına başlandı ve Kıbrıs'taki gelişmeler günü gününe halka aktarıldı⁶⁵.

1958 yılının sonundan itibaren taraflar arasında olumlu gelişmeler yaşanmaya başladı. Makarios 7 Eylül 1958'de Yunan Hükûmetine *self-government* döneminin ardından BM himayesinde bağımsızlığın korunacağı bir tasarımı kabul edebileceğini bildirdi⁶⁶. 1958 yılının Aralık ayında Kıbrıs'ın bağımsızlığı üzerine inşa edilen bir formül tasarımı Türkiye ve Yunanistan'ı meselenin çözümü konusunda birbirine yakınlaştırdı⁶⁷ ve 1959 yılının başından itibaren taraflar, çeşitli görüşmeler gerçekleştirdi. Bu görüşmelerin en önemlisi Türk ve Yunan Başbakanlarının Zürih'te yaptığı görüşmelerdi⁶⁸.

1959 yılının Şubat ayında Zürih'te gerçekleşen görüşmelerde Türk tarafı taksim tezinden, Yunan tarafı da *enosis* tezinden geri adım attı ve böylece 11 Şubat 1959'da Türkiye ve Yunanistan arasında bağımsız Kıbrıs devletinin temellerini atan Zürih Antlaşması imzalandı⁶⁹. 17 Şubat'ta Ada'daki toplumların temsilcilerinin de katılımıyla gerçekleştirilen toplantıların ardından 19 Şubat'ta Londra Antlaşması imzalandı⁷⁰ ve bu iki anlaşma temel alınarak 15-16 Ağustos gecesi Kıbrıs anayasası taraflarca onaylandı⁷¹. Anayasaya eklenen "Kıbrıs Cumhuriyeti herhangi bir devletle bütünüyle ya da kısmen, herhangi bir siyasi veya iktisadi birliğe katılmamayı taahhüt eder. Bu itibarla herhangi bir diğer devletle birleşmeyi ve Ada'nın taksimini doğrudan veya dolayısıyla teşvik edecek her türlü hareketi yasak ilân eder" maddesiyle⁷² Kıbrıs *enosis* ve taksim girişimlerine ve Ada'da Batı ittifakının tesirini ortadan kaldıracabilecek olası bir siyasi pozisyona engel olunması amaçlandı.

62 Gürel, *a.g.e.*, s. 140; Alasya, *a.g.e.*, s. 189; Akbulut, *a.g.e.*, s. 150; Yeşilbursa, *a.g.m.*, s. 1991-1992.

63 Gürel, *a.g.e.*, s. 141; Akbulut, *a.g.e.*, s. 151.

64 Fevzi Çakmak, *a.g.e.*, s. 556-557.

65 Gürel, *a.g.e.*, s. 142; Çakmak, *a.g.e.*, s. 564-566. 1958 yılında gerçekleştirilen mitingler ile ilgili daha ayrıntılı bir çalışma için bkz: Selçuk Duman, *Kıbrıs'ta Türk Millî Mücadelesi ve 1958 Türkiye Mitingleri (1878-1958)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

66 Gürel, *a.g.e.*, s. 144-145.

67 Alasya, *a.g.e.*, s. 192.

68 Akbulut, *a.g.e.*, s. 157.

69 Alasya, *a.g.e.*, s. 193; Ahmet C. Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs: Son İki Yıl (1958-60)*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara 2000, s. 49-62; Cankut, *a.g.e.*, s. 146.

70 Gürel, *a.g.e.*, s. 154-155; Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs: Son İki Yıl (1958-60)*, s. 75-110; Cankut, *a.g.e.*, s. 148.

71 Alasya, *a.g.e.*, s. 195.

72 Yellice, *a.g.e.*, s. 282.

Diğer yandan, Türkiye, İngiltere, Kıbrıs ve Yunanistan arasında, Kıbrıs'ın statükosunu ve egemenliğini korumak amacıyla imzalanan Garanti Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın üçüncü maddesine göre, anlaşma hükümlerinin herhangi birinin ihlal edilmesi halinde Yunanistan, Türkiye ve İngiltere garantör ölkeler olarak gerekli girişimleri yapacak, birlikte hareket etme imkânı bulunmadığı takdirde garantörlerden biri antlaşmaların oluşturduğu durumu (*state of affairs*) yeniden tesis etmek üzere tek başına hareket edebilecekti⁷³. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından 1960 yılının Aralık ayında seçimler gerçekleştirildi ve Başpiskopos Makarios Cumhurbaşkanı, uzun yıllar boyunca Kıbrıs Türk toplumunun liderliğini yapmış olan Dr. Fazıl Küçük Cumhurbaşkanı yardımcısı oldu⁷⁴.

1. 1963 Yılı Sonundan İtibaren Türk Kamuoyunun Tepkisine Neden Olan Gelişmeler

Kıbrıs'ın bağımsızlığını elde etmesi ve Ada'daki toplulukların anayasal çerçeve altında haklara sahip olması Ada'daki gerginliğin sona ermesini sağlayamadı ve kısa bir süre içerisinde yeniden şiddet olayları gerçekleşti. Şiddet eylemlerinin yanı sıra Ada'daki siyasi istikrarsızlık da devam ediyordu. Örneğin Makarios'un Belgrad'da düzenlenecek Bağlantısızlar Konferansı'na katılacağını açıklaması anayasanın çiğnenmesi anlamına geliyordu.

Ada içerisinde de anayasadan kaynaklanan bazı siyasi anlaşmazlıklar yaşanmaktaydı⁷⁵. Makarios'un belediyeler kanunuyla ilgili kararı Ada'daki Türk topluluğu tarafından kabul edilmedi⁷⁶. Türkiye'nin çabalarına rağmen⁷⁷ Kıbrıslı Türklerin gerekli onayı vermemesi nedeniyle vergi yasası çıkarılamadı⁷⁸. EOKA mensupları tarafından kurulan Bütün Kıbrıs Birliği isimli örgütün, Türklerin yönetimde hakkı olmadığını ve *enosis*'i gerçekleştireceklerini duyurması gerilimi daha da artırdı⁷⁹. Makarios 30 Kasım 1963'te anayasanın tadil edilmesi gerektiğini ilân etmesi ise siyasi krizin en üst seviyeye yükselmesine neden oldu. Makarios'un Cumhurbaşkanı ve yardımcısının veto haklarının iptal edilmesi, vergi yasalarında meclislerin veto yetkisine son verilmesi ve belediyelerin ve adli sistemin birleştirilmesi gibi talepleri içeren on üç maddelik teklif⁸⁰, 6 Aralık'ta Türkiye tarafından reddedildi⁸¹. Türk nüfusunun Ada'nın yaklaşık %20'sini oluşturmasına rağmen mecliste ve idarede %30, orduda %40'lık bir temsil oranına sahip olması haksızlık olarak görülüyordu⁸².

Makarios'un bu çıkışının ardından Aralık ayında Kıbrıs tarihinde dönüm noktası olacak olan bir dizi şiddet olayları gerçekleşti. 21 Aralık'ta içerisinde Türklerin bulunduğu bir aracın durdurularak içerisinde bulunan Kıbrıslı Türklerin Rumlar tarafından aranılmak

73 Atun, *a.g.e.*, s. 67.

74 Akbulut, *a.g.e.*, s. 159.

75 Yeşilbursa, *a.g.m.*, s. 1994.

76 Cankut, *a.g.e.*, s. 177.

77 Hasgüler, *a.g.e.*, s. 224.

78 Melek Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997, s. 116-117.

79 Cankut, *a.g.e.*, s. 189.

80 Thomas Ehrlich, *International Crisis and the Role of Law: Cyprus 1958-1967*, Oxford University Press, London 1974, s. 37.'den aktaran Fırat, *a.g.e.*, s. 123-124; Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1960-1964*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara 2003, s. 374-375.

81 Alasya, *a.g.e.*, s. 219; Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1960-1964*, s. 376.

82 Copeaux, Mauss-Copeaux, *a.g.e.*, s. 54.

istenmesi, Ada'da geri dönüşü olmayan ve *Kanlı Noel* olarak bilinen hadiseleri başlattı⁸³. İki kişinin öldüğü ve beş kişinin yaralandığı olayın⁸⁴ Türk topluluğunda büyük bir tepkiye neden olması üzerine Rumlar ve Türkler arasında çatışmalar meydana geldi⁸⁵. Bu sırada Makarios 22 Aralık'ta Garanti Antlaşması'nın geçerliliğini kabul etmediklerini ilân etti ve bu ilânın uluslararası alanda kabulü için BM'ye başvurabileceklerini açıkladı⁸⁶. Aynı gün Fazıl Küçük'ün yaptığı sükûnet çağrısı ise Kıbrıs Radyosu'nda yayımlanmadı⁸⁷. 23 Aralık'tan itibaren daha da artan terör eylemleri 24-25 Aralık gecesinde doruk noktasına ulaştı ve bu tarihte Türklere yönelik büyük katliamlar gerçekleşti⁸⁸. Olaylar üzerine Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'ye müracaat ederek Ada'ya müdahale edilmesini teklif etti⁸⁹. 24 Aralık'ta Türkiye, Yunanistan ve İngiltere ortak bir bildiri yayımlayarak Kıbrıs'taki karışıklıklara son verilmesi ve ateşkes ilân edilmesi çağrısında bulundu⁹⁰. Fazıl Küçük'ün verdiği sayılara göre dört yüzün üzerinde Türk hayatını kaybetmişti⁹¹.

İngiltere ve Yunanistan'ın müdahale çağrısına yanıt vermemesi⁹² üzerine Türkiye antlaşmadan doğan hakka dayanarak harekete geçti ve Türk Hava Kuvvetleri'ne ait savaş uçakları 25 Aralık'ta Lefkoşa üzerinde uyarı uçuşu yaptı ve Türk donanması Akdeniz'e açıldı⁹³. Türk uçaklarının gerçekleştirdiği harekât üzerine Rusya, Makarios'un arkasında olduğunu ve Rumların hava sahası ihlali iddiasıyla ilgili BM başvurusunu destekleyeceklerini açıkladı. Rum basınında da "Rusları çağırmak için ne bekliyoruz" başlıkları atılmaktaydı⁹⁴. Türkiye'nin bu kararının ardından İngiltere ve Yunanistan olayların bastırılması için harekete geçti. Türk ve Yunan birliklerinin kendi soydaşlarının bulunduğu mevkilerde emniyet tedbirlerini almaları kararlaştırıldı⁹⁵. İhtar uçuşlarının ardından EOKA ateşkes ilân etmek zorunda kalsa da hadiseler kesilmeden devam etti ve birçok Türk köyü EOKA tarafından kuşatma altına alındı⁹⁶.

Kıbrıs'ta yaşanan terör, kamuoyunda ciddi bir tepkiyle karşılandı. 24 Aralık'ta İstanbul Üniversitesi öğrencileri tarafından halkın da katılım sağladığı büyük bir miting düzenlendi ve mitinge Türk Ordusuna olaylara müdahale etme çağrısında bulunuldu⁹⁷. Ankara'da düzenlenen protestoların ardından gençlerle görüşen İsmet İnönü, kendilerinin Türk

83 Kanlı Noel'le ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz.: Fulya Yurdagün, *1955-1965 yıllarında Türkiye Basınında Kıbrıs Sorunu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi 2008, s. 119-128; Ulvi Keser, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel: 24 Aralık 1963*, Türk Şehitlikleri İmar Vakfı İktisadi İşletmesi, İstanbul 2019; Oğuz Yucel, *Kıbrıs'ta Türklere Karşı İşlenen Uluslararası Suçlar (1955-1974)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi 2020, s. 74-90.

84 Cankut, *a.g.e.*, s. 191.

85 Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1960-1964*, s. 415; Akman, *a.g.m.*, s. 84.

86 Gazioğlu, *a.g.e.*, s. 415; Cankut, *a.g.e.* s. 191.

87 Cankut, *a.g.e.* s. 191.

88 Alasya, *a.g.e.*, s. 221.; Aralık ayındaki katliamların detayları için bkz.: Faruk Akın Emek, *1958-1974 Yılları Arasında Kıbrıs'ta Yerel Basında Rum Mezalimi*, Adnan Menderes Üniversitesi 2014, s. 52-66.

89 Alasya, *a.g.e.*, s. 222; Cankut, *a.g.e.*, s. 192.

90 Cankut, *a.g.e.*, s. 192.

91 Ergenekon Savrun, *1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi 2017, s. 355.

92 Dışişleri Belleteni, Temmuz 1964, s. 5.

93 Alasya, *a.g.e.*, s. 224; Fırat, *a.g.e.*, s. 126; Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1960-1964*, s. 427; Cankut, *a.g.e.*, s. 192; Dilek Yiğit Yüksel, "Kıbrıs'ta Yaşananlar ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1964)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 34, S. 98 (2018), s. 351.

94 Yüksel, *a.g.m.*, s. 354.

95 Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1960-1964*, s. 428; Cankut, *a.g.e.*, s. 193.

96 Alasya, *a.g.e.*, s. 224.

97 Cankut, *a.g.e.*, s. 191-192.

Hükümetine güvenmelerini istedi. 27-28 Aralık'ta radyoda Kıbrıs'ta öldürülen Türklere hürmet göstermek adına matem yayınları yapıldı⁹⁸.

Makarios'un 1 Ocak 1964'te garanti ve ittifak antlaşmalarını tek taraflı olarak feshettiğini açıklaması⁹⁹ Kıbrıs sorununun tamamen çıkmaza girmesine neden oldu. İngiltere'nin tepkisi üzerine Makarios geri adım atarak anlaşmaları feshetmediklerini, feshedilmesini arzuladıklarını beyan ettiklerini söyledi¹⁰⁰. Diğer yandan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fazıl Küçük'ün aracından Cumhurbaşkanı Yardımcısı forsunu sökmesi, Türk bakanların kabine toplantılarına katılmama kararı alması ve Türkler tarafından ayrı bir emniyet teşkilatının kurulması¹⁰¹, Ada'daki hadiselerin geri dönülemez bir sürece girdiğinin işareti oldu. Ocak ve Şubat aylarında kitlesel göçler yaşandı¹⁰².

Meseleye çözüm bulmak adına ilgili tarafların dışişleri bakanları, İngiltere'nin teklifi üzerine¹⁰³ 13 Ocak'ta Londra'da bir araya geldi¹⁰⁴. Toplantılara Ada'daki Türk ve Rum toplulukların temsilcileri de katıldı. Görüşmelerde Rum tarafı Ada'da Türklere tanınan hakların düzenlenmesini, garanti ve ittifak antlaşmalarının feshedilmesini talep etti¹⁰⁵. Türk toplumunun temsilcileri ise iki toplumun artık birlikte yaşayamayacağını ve iki toplumlu bir federasyon kurulması gerektiğini ileri sürdü¹⁰⁶. Türkiye de Türklerin güvenlikleri için belirli bölgelerde toplanması gerektiğini savunuyordu¹⁰⁷. İngiltere garantör ülkelerin müdahale hakkının BM'ye devredilmesini savunurken Türkiye buna karşı çıkmaktaydı¹⁰⁸.

Diğer yandan Ada'daki terör eylemlerinin durdurulabilmesi amacıyla İngiltere, NATO askerlerinden oluşacak bir kuvvetin görevlendirilmesini talep etti. İngiltere'nin planına göre söz konusu kuvvet, bin adedi ABD askeri olmak üzere yaklaşık on bin personelden oluşacak, birlikler bir İngiliz komutanın emrinde olacak ve görev süresi üç ay ile sınırlandırılacaktı. Bu süre zarfında taraflar ayrıca müdahale haklarını kullanmayacaktı¹⁰⁹. Bu talebe karşı Türk tarafı, Türkleri ancak Türk askerlerinin koruyabileceğini, Ada'daki Türk askerlerinin sayısının artırılması koşuluyla bu teklifi kabul edebileceklerini belirtti. Yunan tarafı da teklife sıcak bakıyordu. Makarios ise NATO varlığının Türklerin lehine olacağını düşünüyor ve çözümün BM vasıtasıyla gerçekleşmesi gerektiğini savunuyordu¹¹⁰. Tarafların uzlaşa sağlayamaması nedeniyle konferans 31 Ocak'ta dağıldı.

İngiltere, Türkiye ve ABD'nin onayını aldıktan sonra meseleyi BM Güvenlik Konseyine götürdü. İngiltere'nin girişimi Yunanistan tarafından memnuniyetle karşılandı ve 18 Şubat günü görüşmelere başlandı¹¹¹. İngiltere BM Barış Gücü'nün Ada'da asayişini temin etmesini,

98 *a.e.*, s. 193.

99 Alasya, *a.g.e.*, s. 225; Atun, *a.g.e.*, s. 205; Cankut, *a.g.e.*, s. 195.

100 Cankut, *a.g.e.*, s. 195.

101 *a.g.e.*, s. 196.

102 Copeaux, Mauss-Copeaux, *a.g.e.*, s. 61.

103 Dışişleri Belleteni, Temmuz 1964, s. 5.

104 Cankut, *a.g.e.*, s. 196.

105 Alasya, *a.g.e.*, s. 231.

106 Atun, *a.g.e.*, s. 205.

107 Faruk Sönmezoğlu, *Tarafların Tutum ve Tezleri Açısından Kıbrıs Sorunu (1945-1986)*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1991, s. 60; Yeşilbursa, *a.g.m.*, s. 1995-96.

108 Cankut, *a.g.e.*, s. 197.

109 *Dışişleri Belleteni*, Temmuz 1964, s. 6-7; Atun, *a.g.e.*, s. 208.

110 Alasya, *a.g.e.*, s. 232; Akman, *a.g.m.*, s. 85; Cankut, *a.g.e.*, s. 200.

111 Cankut, *a.g.e.*, s. 203.

Türkiye ve Yunanistan'ın Ada'daki BM varlığı sürdüğü müddetçe Garanti Antlaşması'nın kendilerine verdiği yetkiyi kullanmamasını teklif etti. Rum tarafı ise Barış Gücü'nün BM Güvenlik Konseyinin emrinde olmasını ve Garanti Antlaşması ile Londra ve Zürih Antlaşmalarının feshedilmesini istedi¹¹². Yunan tarafı da söz konusu antlaşmaların gözden geçirilmesi gerektiği kanaatindeydi¹¹³. Görüşmelerde Rusya ve Çekoslovakya hariç diğer ülkelerin temsilcileri Rumların tezinin karşısında yer aldı ve konseyin mevcut antlaşmaları düzeltme veya feshetme yetkisine sahip olmadığı ifade edildi¹¹⁴. Bu sırada Makarios, Rusya ile temas kurdu ve 24 Şubat'ta Kıbrıs ile Rusya arasında hava savunma antlaşması imzalandı¹¹⁵.

4 Mart'ta BM Güvenlik Konseyinde alınan kararda, antlaşmalarla ilgili ülkelere tanınan müdahale hakkına riayet edilmekle beraber¹¹⁶ tarafların Ada'ya müdahale etmesinden kaçınmaları çağrısı yapıldı ve bir BM Barış Gücünün oluşturulması teklif edildi. Teklif, ilgili ülkeler tarafından kabul edilmesiyle yürürlüğe girdi¹¹⁷. Takip eden günlerde Hükûmet, Ada'daki Türkler ile Rumlar arasındaki teması önlemeye yönelik Yeşil Hat anlaşmasına uyulması, Ada'da ateşin kesilmesi, Türklere uygulanan kuşatmaların kaldırılması ve Türk esirlerin geri verilmesini aksi halde Garanti Antlaşması'na dayanarak harekete geçme hakkını kullanacağını Makarios'a bildirilmesi kararını aldı¹¹⁸.

Kıbrıs'ta yaşanan hadiseler Türkiye'de yankı uyandırmaya devam ediyordu. 12 Mart 1964'te Kıbrıslı öğrenciler hadiseleri protesto etmek amacıyla bir yürüyüş düzenledi. Ertesi gün Ankara'da binlerce üniversite öğrencisi ve halkın katılımıyla büyük bir miting daha düzenlenerek Kıbrıs'ta Türklere karşı yapılan saldırılar protesto edildi¹¹⁹. Bu gelişmeler ek olarak 16 Mart'ta Yunanistan Büyükelçiliğine verilen bir nota ile "İkâmet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi"nin feshedildiği bildirildi¹²⁰. 6 Nisan'da da "Vize Muafiyet Anlaşması" askıya alındı¹²¹.

112 a.g.e., s. 204.

113 a.g.e., s. 206.

114 Alasya, a.g.e., s. 233-234.

115 a.g.e., s. 234.

116 Karar metninde yer alan "BM üyelerinin herhangi bir devletin siyasi bağımsızlığına veya toprak bütünlüğüne karşı kuvvet kullanmaktan veya tehditte bulunmaktan çekinmeleri gerektiği" şeklindeki ifade Makarios tarafından Garanti Antlaşması'nın geçersiz kılındığı şeklinde yorumlanmıştır. Bkz.: Cankut, a.g.e., s. 208. Karar metni şöyledir:

"Considering the positions taken by the parties in relation to the treaties signed at Nicosia on 16 August 1960, Having in mind the relevant provisions of the Charter of the United Nations and, in particular, its Article 2, paragraph 4, which reads:

'All Members shall refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or Political independence of any State, or in any other manner inconsistent with the Purposes of the United Nations',

1. Calls upon all Member States, in conformity with their obligations under the Charter of the United Nations, to refrain from any action or threat of action likely to worsen the Situation in the sovereign Republic of Cyprus, or to endanger international peace"

<https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/KIBRIS/BMGUvenlikKonseyikarari1964186.pdf> (erişim tarihi 21.07.2022)

117 Dışişleri Belleteni, Temmuz 1964, s. 7-10.; Akman, a.g.m., s. 86.

118 BCA, "30-18-1-2 / 176 - 14 - 18", 12.03.1964.; Dışişleri Belleteni, Temmuz 1964, s. 98-99; Cankut, a.g.e., s. 210.

119 Cankut, a.g.e., s. 209-210.

120 Dışişleri Belleteni, Temmuz 1964, s. 17-18.

121 Dışişleri Belleteni, Temmuz 1964, s. 18.

BM kararının Ada'daki şiddetin sona ermesini sağlayamamasının ardından Türkiye, Garanti Antlaşması'ndan doğan hakkını kullanmak üzere harekete geçti ve ilk olarak 16 Mart'ta Kıbrıs'a askeri harekât düzenleyebilmek için Meclis tarafından Hükûmete yetki verildi. Karar, 4 çekimser oya karşı 487 oyla alındı¹²². Bu sırada Rus lider Kruşçev, 26 Mart'ta Makarios'a bir mesaj göndererek Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesi durumunda Rusya'nın Kıbrıs'a her türlü yardımda bulunacağını taahhüt etti¹²³.

Türkiye'nin müdahale kararı ABD tarafından sert bir tepkiyle karşılandı. Türkiye'ye, ABD Başkanı Johnson tarafından gönderilen mektup vasıtasıyla Ada'ya müdahale etmemesi ihtarında bulunuldu. Johnson mektupta¹²⁴, Türkiye'ye verilen silahların komünist yayılmacılıkla mücadele bağlamında verildiğini hatırlatarak Türkiye'nin Kıbrıs'a bu silahları kullanarak müdahalede bulunamayacağını belirtmekte, müdahale neticesinde Sovyetlerin Türkiye'ye saldırması söz konusu olursa NATO'nun Türkiye'yi koruma konusunu istişare etmek zorunda kalacaklarını vurgulamaktaydı. ABD, Kıbrıs meselesi dolayısıyla Türkiye ile Yunanistan arasında bir çatışma durumunun ortaya çıkmasını ve olası bir harekâta Kıbrıs'a Sovyetler Birliği'nin müdahale etme imkânının doğmasını istemiyordu. Mektubun içerdiği sert üslup, kamuoyu tarafından bilinirse de ABD'nin Türkiye'yi Kıbrıs'a müdahale etmekten alıkoyması kamuoyundaki ABD karşıtlığını körükledi.

Mektubu takiben İnönü, aynı ay içerisinde Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Dışişleri Komisyonu Başkanı Nihat Erim ve diğer görevlilerle birlikte Johnson'ın daveti üzerine 21 Haziran'da¹²⁵ ABD'ye giderek Başkan Johnson ile bir araya geldi. İnönü görüşmenin ardından düzenlediği basın toplantısında *enosisi* sadece Ada'nın Türkler ve Rumlar arasında taksim edilmesi şartıyla kabul edebileceklerini belirtti¹²⁶. Benzer bir şekilde Londra'da İngiliz Başbakanıyla yapılan görüşmelerin ardından yayımlanan bildiri anayasal düzenin devamı ve mevcut antlaşmaların geçerliliği üzerine vurgu yapan bir bildiri yayımlandı¹²⁷. İnönü seyahatlerin ardından yaptığı açıklamada Türkiye'nin taksim ya da federasyon çözümlerinden birini kabul edeceğini¹²⁸ ve BM'de Türkiye'nin kabul etmeyeceği bir kararın alınamayacağını söyledi¹²⁹.

Türkiye'nin diplomatik girişimlerine paralel olarak Yunanistan'ın askeri tahkimatı da devam etmekteydi. Basında yer alan haberlere göre Yunanistan Ada'ya personel ve silah getirmekte¹³⁰ ve Meis Adası'na yığınak yapmaktaydı. Söz konusu yığınak üzerine Türkiye Yunanistan'a nota verse de Yunanistan Türkiye'nin iddialarını kabul etmiyordu¹³¹.

Kıbrıs geriliminin tırmanması ve bahsedilen stratejik hassasiyetler nedeniyle ABD Kıbrıs meselesinin halledilmesi için arabulucu rol üstlenerek tarafları bir araya getirmeye çalıştı.

122 Cankut, *a.g.e.*, s. 211.

123 Yurdağün, *a.g.e.*, s. 136.

124 Mektubun tam metni için bkz: *Foreign Relations of the United States, 1964-1968*, C. XVI, Cyprus; Greece; Turkey, United States Government Printing Office, Washington 2000, Document 54, s. 107-111.

125 BCA, "30-18-1-2 / 178 - 34 - 3", 20.06.1964.; *Dışişleri Belleteni*, Temmuz 1964, s. 16.

126 Şahin Güneş, *Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Tercüman, Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet Gazetelerinde Kıbrıs Sorunu (1954- 1974)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi 2006, s. 76.

127 Ahmet Gülen, *İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi 2011, s. 176.

128 Güneş, *a.g.e.*, s. 77.

129 *Akşam*, 3 Temmuz 1964, s. 1.

130 *Hürriyet*, 4 Temmuz 1964, s. 1.

131 *Akşam*, 4 Temmuz 1964, s. 7.

BM'nin arabulucu olarak tayin ettiği isim, Tuomioja olsa da görüşmelerde gayri resmi arabulucu olarak ABD Dışişleri eski bakanı Dean Acheson görevlendirildi. Yunan Hükûmeti başta görüşmelere katılmayı kabul etmemesine¹³² rağmen daha sonra bu fikirlerinden vazgeçerek Cenevre'ye bir heyet gönderdi.

Görüşmeler 9 Temmuz günü başladı¹³³. Yunan tarafının talebine uygun olarak Türk ve Yunan temsilciler aynı masada bir araya gelmediğinden, Acheson taraflarla ayrı ayrı görüşüp önerilerde bulundu. Müzakerelerin ardından Acheson 14 Temmuz'da teklifini sundu. Teklife göre Karpas Yarımadası'nın bir kısmı Türkiye'ye devredilecek ve Rumların ya da Yunanistan'ın egemenliği altındaki Türkler çoğunlukta oldukları bölgelerde *self-government* hakkına sahip olacaklardı. Buna ek olarak Meis Adası da Türkiye'ye verilecekti. Acheson'ın bu önerisi Türkiye'nin taksim tezine ve Yunanistan'ın *enosis* tezine aynı anda yanıt vermeyi amaçlıyordu¹³⁴. İster taksim, isterse *enosis* olsun İngiltere ve ABD için önemli olan, Ada'nın NATO çatısı altında, Sovyet nüfuzundan uzak kalmasıydı¹³⁵. Teklif Yunanistan tarafından reddedildi¹³⁶.

Görüşmelerin devam ettiği sırada Kıbrıs'ta gerginlik ve çatışmalar devam ediyordu. Ada'daki Rum Meclisi, Türk mahkemelerini kanundışı ilân edilmesini teklif eden bir kanun çıkardı¹³⁷. Rum basınında da Türklerin yerleşim yerlerine verilen suyun, elektriğin ve haberleşme hatlarının kesilmesi tavsiye edilmekteydi¹³⁸. EOKA'nın Türk köylerine yönelik kuşatması da devam ediyordu.¹³⁹ Ayrıca 18 Temmuz'da benzin, gaz ve mazot taşıyan tankerlerin Türk bölgelerine girmesi ve Kızılay yardımlarını taşıyan bir geminin Magosa'ya ulaşması Rumlar tarafından engellenmişti¹⁴⁰.

Dönem içerisinde gerçekleşen hadiselerden bir diğeri Erenköy kuşatmasıydı. Türkiye'de Kıbrıs konusunda halkın bilgilendirilmesi noktasında basının etkinliği bu dönemde de devam ediyordu. *Hürriyet* tarafından hazırlanan "Kıbrıs'ta Ölüm Kalım Savaşı" isimli film bu faaliyetlerden biriydi. 21 Aralık 1963'ten itibaren Kıbrıs'ta yaşanan hadiseleri anlatacak olan filmin 22 Temmuz'da 185 sinemada gösterime girmesi planlanıyordu¹⁴¹.

Erenköy, Türkiye'nin Kıbrıs Türklerine verdiği destek için oldukça stratejik bir bölgeydi ve zaman içerisinde burada hatırı sayılır miktarda tahkimat gerçekleştirilmişti. Türkiye'de eğitim gören 500 kadar Kıbrıs Türkü öğrenci¹⁴² Erenköy'e gelerek burada savunma pozisyonuna geçmesi Rum yönetimini harekete geçirdi ve tatbikat adı altında bölgeye 6 Ağustos itibarıyla operasyon başlatıldı. Erenköy'deki direnişçiler Rum saldırılarını altında oldukça zor bir durumda iken Türk Hava Kuvvetleri müdahalede bulundu ve ardından

132 *Hürriyet*, 7 Temmuz 1964, s. 7.

133 Cenevre görüşmeleri için bkz.: Nihat Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara t.y., s. 341-71, 372-377, 393-410.

134 Fırat, *a.g.e.*, s. 136.

135 Cihat Göktepe, Tuba Ünlü Bilgiç, "İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs (1945-1974)", *Bilgi*, S. 68 (2014), s. 155.

136 Alasya, *a.g.e.*, s. 236.

137 *Hürriyet*, 12 Temmuz 1964, s. 7.

138 *Akşam*, 11 Temmuz 1964, s. 1.

139 *Akşam*, 18 Temmuz 1964, s. 1.

140 *Hürriyet*, 19 Temmuz 1964, s. 1.

141 a.y.

142 Yüksel, *a.g.m.*, s. 360.

BM tarafından 9 Ağustos'ta ateşkes ilân edildi¹⁴³. Yine aynı gün ateşkes ilânından önce Rus lider Kruşçev, İnönü'ye harekâtın durdurulmasını ve harekâtın Türkiye için nelere mal olabileceğinin düşünölmelerini gerektiğini vurgulayan bir mektup göndermiş,¹⁴⁴ Rus basınında Türkiye "korsan" ve "mütecaviz" olarak vasıflandırılmıştı¹⁴⁵. Harekât sırasında Makarios, Rusya'dan yardım istemiş ve Rus idaresi Makarios'a, Sovyet Hükümetinin Kıbrıs'a yapılacak bir saldırı karşısında seyirci kalmayacağını söylemişti¹⁴⁶.

Erenköy müdahalesinin kamuoyunda etki yaratan en trajik hadisesi Cengiz Topel isimli pilotun vefat etmesi oldu. Müdahale sırasında uçağı hasar alan Cengiz Topel paraşötle atlayarak kurtulsa da Rumlara esir düşmüş ve esaret altındayken Rumlardan tarafından işkenceyle öldürölmüştü. Topel'in cenazesi 14 Ağustos'ta Türkiye'ye getirildi ve Başbakan İnönü ve üst düzey yetkililerin de katıldığı bir cenaze töreni düzenlendi. On binlerce insanın katıldığı cenaze törenine dair haberler gazetelerde tam sayfa olarak yer aldı¹⁴⁷.

Bu sırada Cenevre görüşmelerinde taraflar arasında müzakereler yeniden başlamıştı. Türk tarafı Acheson'ın yapmış olduğı teklifi müzakere zemini olarak kabul etmekteydi. Yunanistan Acheson'ın planında bir değışiklik yaparak yeni bir öneride bulundu. Bu öneriye göre Türkiye'ye 32 kilometrekarelik bir alan verilecek ve bu alan sadece deniz ve hava üssü olarak 30 yıllığına Türkiye'ye kiralanacaktı. Acheson bu teklifi 50 kilometrekare ve 50 yıl olarak iyileştirse de Türkiye, Acheson'ın ilk teklifini temel aldığından öneriyi reddetti¹⁴⁸. Makarios da Türklere herhangi bir şekilde toprak verilmesinden yana değıldi¹⁴⁹. Bunun üzerine ABD görüşmelerden çekildi ve Cenevre görüşmeleri 31 Ağustos'ta sona erdi¹⁵⁰.

2. 27 Ağustos-1 Eylül 1964 Tarihleri Arasında Ankara ve İstanbul'da Düzenlenen Mitingler ve İzmir'de Yaşanan Olaylar

1963 yılı sonundan itibaren yaşananlar ve özellikle ABD'nin arabuluculuğunda sürdürölen müzakerelerden netice alınamaması kamuoyunu derinden etkiledi. 27 Ağustos-1 Eylül 1964 tarihleri arasında taşkınlıklar da içeren bir dizi miting gerçekleştirildi. Dışişleri Bakanı Erkin'in, Hürriyet gazetesi yazarı Cüneyt Arcayürek' verdiğı röportajda "Herkes karşımızda, Rusya müdahale ederim diyor. Amerika, kıpırdamayın diye haber gönderiyor"¹⁵¹ şeklindeki ifadesi sadece karar alıcıların değıl, kamuoyunun da içinde bulunduğı sıkışmışlık duygusunu yansıtıyordu.

İlk miting 27 Ağustos'ta Ankara'da gerçekleşti. Üniversite öğrencileri tarafından organize edilen mitinglerde Amerikan karşıtı söylemler ön plana çıktı ve bin kişilik bir grup, "Amerika, gururumuzla oynama", "Dolarlarınızla bizi satın alamazsınız", "Menfaat eşittir Amerika," "Yankee go home" gibi sloganları içeren dövizlerle Atatürk Bulvarı'nda dolaştı. Gösterilere polis tarafından müdahale edilse de polisin müdahalesi zayıf kaldı ve

143 *Dışişleri Belleteni*, Ekim 1964, s. 9-10; Alasya, *a.g.e.*, s. 237; Fırat, *a.g.e.*, s. 138-139; Copeaux, Mauss-Copeaux, *a.g.e.*, s. 63; Gülen, *a.g.e.*, s. 189.

144 *Dışişleri Belleteni*, Ekim 1964, s. 31; Erim, *a.g.e.*, s. 185; Gülen, *a.g.e.*, s. 188-189.

145 Yurdagün, *a.g.e.*, s. 155.

146 *Akşam*, 16 Ağustos 1964, s. 1.

147 *Akşam*, 15 Ağustos 1964, s. 1.; *Hürriyet*, 15 Ağustos 1964, s. 1.

148 *Dışişleri Belleteni*, Ekim 1964, s. 8.; Fırat, *a.g.e.*, s. 137; Savrun, *a.g.e.*, s. 406.

149 Savrun, *a.g.e.*, s. 407.

150 Gülen, *a.g.e.*, s. 192.

151 *Hürriyet*, 28 Ağustos 1964, s. 1.

göstericiler dağıtılamadı. Hatta polisin emniyete götürmek istediği öğrenciler, arkadaşları tarafından polisin elinden geri alındı. Göstericiler ayrıca ABD Büyükelçiliğine girme girişiminde bulundu. Ancak bu girişim polis tarafından engellendi. Girişimin başarısız olmasının ardından öğrenciler “Ordu, ordu, çok yaşa. NATO neredesin?” sloganlarıyla Kızılay’a yöneldi ve mitinge ertesi gün devam etme kararı alarak dağıldılar¹⁵². Gösteri basında Amerikan karşıtı bir gösteri olarak yorumlandı¹⁵³. Bu arada mitingin gerçekleştiği gün, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı Osman Zeki Telci ve Milli Türk Talebe Birliği tarafından iki bildiri yayımlandı. Bildirilerde, gerekirse silahlanmaya hazır oldukları beyan ediliyordu¹⁵⁴.

Miting söylendiği gibi ertesi gün de devam etti. Mesai bitiminin ardından Saat 17’de memurların ve subayların mitinge katılmasıyla kalabalık birdenbire büyüdü. Zafer Anıtı önünde konuşma yapan bir hukuk öğrencisi “Amerika’yı takbih ederek” amaçlarına ulaşacaklarını iddia etmekteydi. Konuşma sırasında kalabalık tarafından “Ordu Kıbrıs’a” sloganları yükseliyor, göstericilerin taşıdıkları dövizlerde “Dostumuz sanmıştık seni, ama düşmanımız çıktın”, “Amerika, dost musun düşman mı?”, “Johnson, Kennedy’nin kemiklerini sızlattın” yazan ifadeler bulunuyordu. Eleştirilerden İnönü de nasibini almaktaydı. “İnönü, Kıbrıs’a giden yol sağ ve solun ortasıdır”, “İnönü, politika uysallık değil, kurnazlık” cümleleri yöneltilen eleştirilerden bazılarıydı.

Kalabalık ayrıca “Kalleş Amerika”, “Amerikalı evine dön” sloganlarıyla Amerikan Haberler Merkezi önünde durarak yuhalamalar ve ısıklarla tepkilerini gösterdi. Emniyet Müdürü’nün dağıtmaya muvaffak olamadığı kalabalık Meclisin önüne kadar ilerledi. Bu noktada atlı polislerden ve jandarmalardan kurulu barikatı geçemeyen kalabalığa seslenen Tuğgeneral Sabri Koçak, “Yerden göğe kadar haklısınız. Hepimizin yüreği yanıyor. İçimiz kan ağlıyor. Bir noktayı hatırlayın. Başımızda İnönü var. Bu işi halledeceğiz” diyerek kalabalığın dağılmasını istedi. Ancak kalabalık dağılmadı ve ABD Büyükelçiliğine yöneldi. Taşıdıkları dövizleri Büyükelçiliğin bahçesine atan kalabalık “Kahrolsun Amerika”, “Kalleş Amerika”, “Kahpe Amerika” diye bağırırdıktan sonra Yunan Elçiliğine doğru harekete geçti. Yunan Elçiliği taşlandı ve Elçiliğin neredeyse kırılmadık camı kalmadı. Bu esnada Alman ve Pakistan Büyükelçiliğinin önünden geçilirken bu ülkeler lehine sloganlar atıldı. Kalabalık Yunan Elçiliği önünde yaptığı protestonun ardından İnönü’nün evine geldi ve “İsmet Paşa, çizmeyi giy”, “Politikayı değiştir İsmet Paşa” şeklinde tezahüratta bulundu. Birleşik Arap Cumhuriyeti (Mısır) ve Çekoslovakya Elçilikleri de kalabalığın yuhalamalarına maruz kalmıştı¹⁵⁵. Ayrıca aynı gün Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı tarafından bir basın bülteni yayımlandı. Bültende geçici ve günlük politikalar takip edildiği suçlamasında bulunulmakta ve ABD ile Avrupa ülkelerinin Kıbrıs konusundaki “bilgisizliği” eleştirilmekteydi. Bildirinin en dikkat çekici noktası, ABD ve Avrupa ülkeleriyle olan ilişkilerin gözden geçirilmesi ve ilerleyen yıllarda “daha faydalı bir ortama” gidilmesinin talep edilmesiydi¹⁵⁶. Bu sırada Türkiye Mili Talebe Federasyonu bir bildiri yayımlayarak vatandaşları İstanbul mitingine

152 a.y.

153 *Akşam*, 28 Ağustos 1964, s. 1.

154 *Akşam*, 28 Ağustos 1964, s. 7.

155 *Hürriyet*, 29 Ağustos 1964, s. 7.

156 BCA, “30-1-0-0 / 72 - 454 - 8”, 28.08.1964.

çağırıldı¹⁵⁷. Mitingin ardından altı öğrenci Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet iddiasıyla tutuklanarak hâkim karşısına çıkarıldı¹⁵⁸.

Gösterilerin bir diğer adresi İstanbul'du. Yaklaşık elli binden fazla öğrenci ve vatandaşın katıldığı İstanbul mitingi 29 Ağustos'ta İstanbul Üniversitesi önündeki Atatürk Anıtı önünde başladı. Yaklaşık iki saat süren konuşmaların ardından harekete geçen kalabalık Sultanahmet ve Cağaloğlu istikametine doğru yöneldi. İran Konsolosluğunun önünden geçerken "Yaşasın İran" sloganları atıldı. Valilik önünde duran kalabalık, "Kahpe Amerika", "Kahpe Rusya", "Ordu Kıbrıs'a" sloganları eşliğinde Galata'ya doğru yürüdü. Kalabalık burada İstiklal Caddesi'ni tutan polis barikadı ile karşılaştı. Irak Konsolosluğu yuhalanırken Batı Almanya Konsolosluğu alkışlandı. Kalabalığın bir sonraki istikameti Harbiye oldu ve burada onları Merkez Kumandanı Selami Pekün karşıladı. Olgun tutumları dolayısıyla göstericileri tebrik eden Pekün, Hükûmetin gereken her şeyi yaptığını söyledi ve miting Beşiktaş'ta Barbaros Türbesi'nin önünde atılan sloganlarla son buldu¹⁵⁹. İstanbul'daki mitingin en dikkat çekici özelliği bir önceki gün Ankara'da yaşanan hadiseler dikkate alınarak emniyet tedbirlerinin artırılmış olmasıydı¹⁶⁰. Bu sayede İstanbul'daki mitingde herhangi bir taşkınlık gerçekleşmedi.

Mitinglerin ardından Başbakan İnönü, 30 Ağustos'ta radyoda bir konuşma yaparak gösterilerin kanunsuz olduğunu ileri sürdü ve hadiselerin Kıbrıs davasına zarar vereceğini söyledi. İnönü ayrıca, Kıbrıs konusunda son dönemde yaşanan gelişmeleri anlatarak, hiçbir Türk Hükûmetinin milletin ve Meclisin hilafına bir kararı benimseyemeyeceğini ve henüz kabul edilmiş bir teklifin olmadığını belirtti¹⁶¹. Dışişleri Bakanlığı da 31 Ağustos'ta bir bildiri yayımlayarak gösterilerin Hükûmet tarafından organize edildiği yönündeki iddiaları yalanladı¹⁶².

İzmir'de gerçekleştirilen gösterilerin merkezi İzmir fuar alanı oldu. Otuz bir ülkenin katıldığı Uluslararası İzmir Fuarı 20 Ağustos'ta açılmış, ülkenin çeşitli bölgelerinden gelen polislerle birlikte güvenlik tedbirleri artırılmıştı¹⁶³. Özellikle Ankara'daki hadiselerin ardından Amerikan pavyonu ile Amerikan Konsolosluğunda sıkı güvenlik önlemleri alınmıştı¹⁶⁴. Ancak önlemlere rağmen 29 Ağustos gecesi fuar alanında ciddi olaylar yaşandı. Bir kısım üniversite öğrencisi Amerikan pavyonunun önüne gelerek protestoda bulundu ve bildiriler dağıttı. Bildirilerde "Vatandaş, seni haklı olan Kıbrıs davasında haksız çıkarmak isteyenlerle dost olamazsın. Bunun için Amerikan pavyonunu ziyaret etme" şeklinde ifadeler yer almaktaydı. Bu sırada yine gençler tarafından pavyonun etrafına, kimsenin girmemesi için barikat kurulmuştu. Yaklaşık yarım saat kadar süren boykot vali, emniyet müdürü ve belediye başkanının müdahalesi neticesinde sona erdi. Ancak ikinci bir grubun mevcut göstericiler arasına katılması olayların bir anda büyümesine neden oldu. Amerikan pavyonu önünde toplanan kalabalık "Johnson sahte arkadaşı", "Yankee go home", "İnsan

157 *Hürriyet*, 29 Ağustos 1964, s. 7.

158 *Ege Ekspres*, 29 Ağustos 1964, s. 7.

159 *Akşam*, 30 Ağustos 1964, s. 1.; *Hürriyet*, 30 Ağustos 1964, s. 7.

160 Suat Özdağ, *Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Son Posta ve Yeni İstanbul Gazetelerinde Kıbrıs Sorunu (1954- 1974)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi 2009, s. 464-465.

161 *Hürriyet*, 31 Ağustos 1964, s. 1.; *Dışişleri Belleteni*, Ekim 1964, s. 46-47; Gülen, *a.g.e.*, s. 196.

162 *Dışişleri Belleteni*, Ekim 1964, s. 20.

163 *Ege Ekspres*, 20 Ağustos 1964, s. 7.

164 *Ege Telgraf*, 28 Ağustos 1964, s. 1.

hakları nerede?”, “Bu mudur dostluk” sloganlarını taşıyan dövizlerle protestoda bulundu ve ABD Başkanının fotoğrafını parçaladı. Kalabalığın her geçen dakika artması neticesinde fuar alanına gönderilen güvenlik güçlerinin etkili bir müdahale yapması imkânsız hale gelmişti. Emniyet müdürü ve belediye başkanının sükûnet çağrısı üzerine göstericiler “Gençlik Marşı” eşliğinde ellerindeki sopa ve bayraklarla Rus pavyonunun önüne geldi. Pavyonu koruyan güvenlik güçlerini aşan göstericiler pavyonun kapılarını ve camlarını kırarak Rus pavyonunu tamamen tahrip etti. Bu sefer fotoğrafı parçalanmış isim Kruşçev’di. Hızını alamayan kalabalık tekrar Amerikan pavyonuna yönelerek burayı da tamamen tahrip etti. Pavyondaki makineler parçalanmış, Amerikan bayrağı da yakılmıştı. Amerikan ve Rus pavyonlarının yanı sıra Yunanistan, Bulgaristan, İngiltere, Mısır ve Çekoslovakya pavyonları da tahrip edildi. Gece yarısından itibaren emniyet tedbirleri artırıldı. Bu tedbirler çerçevesinde fuar alanı boşaltıldı, NATO binası ve Amerikalıların evlerinin etrafına askeri barikatlar kuruldu¹⁶⁵.

Göstericilerin büyük bir kısmı saat 22.30 sularında fuar alanının dışına giderek Cumhuriyet Meydanı’ndaki Atatürk heykelinin önünde saygı duruşunda bulundu. Ardından kalabalık, Yunan Konsolosluğuna yönelerek Konsolosluğa saldırıda bulundu. Yunan bayrağını parçaladı. Konsolosluğun ardından tekrar fuar alanına yönelen göstericiler Rus pavyonuna üçüncü kez saldırıda bulunduktan sonra gruplara ayrıldı. Yağmaya kalkışan kırk kadar kişi yakalanarak nezarete alındı¹⁶⁶. İngiltere’nin İzmir Konsolosu aynı gece telefonla Büyükelçiliğe yaşanan olaylarla ilgili bilgi vererek İngiliz pavyonunun ciddi oranda zarar aldığı ancak şu anda askerler tarafından koruma altına alındığını, bütün camların kırıldığını, Britanya bayraklarının indirilerek parçalandığını bildirdi¹⁶⁷.

Göstericilerin saldırılarına maruz kalan başka bir yapı da St. John Anglikan Kilisesi idi¹⁶⁸. Büyükelçiliğe aktarılan bilgilere göre kilise geç saatlerde saldırıya uğramış, camlar ve içerideki mobilyalar tahrip edilmişti¹⁶⁹. 31 Ağustos sabahı İngiliz Büyükelçi Allen, Türk Dışişlerine giderek pavyona ve kiliseye düzenlenen saldırıların neticesinde oluşan zarara dair tazminat talep etme haklarını saklı tuttuklarını bildiren notayı ilettili¹⁷⁰. Türk yetkililer de saldırılar nedeniyle duyulan üzüntüyü aktardı¹⁷¹.

Olayların ardından ABD, Rusya ve İngiltere elçileri incelemelerde bulunmak ve bilgi almak üzere İzmir’e gitti¹⁷². Olayda etkin bir tutum sergilemediği düşünülen İzmir Valisi Niyazi Dalokay merkeze alındı¹⁷³. Hükûmet tarafından yayımlanan bildiri de sorumluluk

165 *Ege Ekspres*, 30 Ağustos 1964, 2. Baskı s. 1, 7.

166 *Ege Ekspres*, 30 Ağustos 1964, s. 7.; *Ege Telgraf*, 30 Ağustos 1964, s. 6.

167 TNA, FO 371/174980, “British Pavilion of Izmir Trade Fair Seriously Damaged by Demonstrators, from D. Allen at British Embassy Ankara to J. O. Rennie at Foreign Office, No. 1356”, 30.08.1964.

168 Gülen, *a.g.e.*, s. 195-196.

169 TNA, FO 371/174980, “British Pavilion of Izmir Trade Fair Seriously Damaged by Demonstrators, from D. Allen at British Embassy Ankara to J. O. Rennie at Foreign Office, No. 1356”.

170 TNA, FO 371/174980, “British Pavilion at Izmir Trade Fair Seriously Damaged by Demonstrators, from Denis Allen at British Embassy Ankara to Foreign Office, No. 1361”, 31.08.1964.

171 TNA, FO 371/174980, “British Pavilion at Izmir Trade Fair Seriously Damaged by Demonstrators, from Denis Allen at British Embassy Ankara to Foreign Office, No. 1369”, 01.09.1964; TNA, FO 371/174980, “British Pavilion at Izmir Trade Fair Seriously Damaged by Demonstrators, from Foreign Office to British Embassy Ankara, No. 3353”, 31.08.1964.

172 *Ege Telgraf*, 30 Ağustos 1964, s. 1.

173 Gülen, *a.g.e.*, s. 196.

duygusundan uzak bir anlayışla gerçekleştirilen saldırılardan duyulan üzüntü dile getirildi¹⁷⁴.

Yaşananlar neticesinde fuarın süresiz olarak kapatıldığı duyuruldu. Olaylarda on polis, yirmi sekiz gösterici yaralandı. Seksen iki gösterici ise mahkemeye çıkarıldı. *Ege Ekspres* isimli gazete de iktidarı gösterileri küçük bir olay gibi gösterme çabası içerisinde olmakla suçlarken olayların 6-7 Eylül olaylarına benzediğini ileri sürüyordu¹⁷⁵. İzmir fuar alanındaki zarar bir milyon lirayı bulmuştu¹⁷⁶.

31 Ağustos'ta fuar tekrar açıldı. Seksen iki sanıktan on dokuzu savcılık, kırk yedisi mahkeme kararı ile serbest bırakılırken on altı kişi tutuklandı. Tutuklananlar arasında hiçbir öğrenci yoktu. Ege Yüksek Öğrenim Gençliği, 1 Eylül'de yayımladığı bildiri de öğrencilerin protesto hakkını, usule uygun olarak kullandıkları ve yaşanan üzücü olaylarla bir ilgilerinin olmadığını duyurdu. Ayrıca 2 Eylül tarihi için valilikten miting izni almış olan İzmir Yüksek Tahsil Gençliği fuar alanında yaşananların ardından mitingden vazgeçti¹⁷⁷.

Hadiseler yetkililer tarafından da endişe ile karşılanmıştı. Cenevre görüşmelerinde Türkiye'yi temsil eden Nihat Erim yaşananlara dair düşüncelerini günlüğüne şu şekilde not etmişti: "Dün gene nümayişler olmuş. İstanbul, Ankara ve İzmir'de. Burada fuardaki Rus, Amerikan, Arap ve İngiliz pavyonlarına hücum edilmiş. Bu ne iş? Hükümet buna nasıl müsaade eder? Yoksa önlenemiyor mu? Önce müsamaha mı, sonra kontrolü elden mi kaçırdı? Bu şekilde tecavüzlere varan nümayişin zararı faydasını aşmaz mı? İzmir'de bir de kilise tahrip etmişler."¹⁷⁸

Hükümet 1 Eylül'de hadiselerle ilgili bir bildiri yayımladı. Bildiri de "yaşadığımız şu buhranlı günlerde, memleketimizin huzur ve nizamını muhafaza edecek başlıca kuvvet, aziz vatandaşlarımızın tahrikçilere karşı sağduyuları ve şuurlarıyla gösterecekleri mukavemettir" ifadeleri yer almakta ve verilen zararın tazmin edileceği belirtilmekteydi¹⁷⁹. Ayrıca bildiri de Ankara'da Yunan Elçiliğine, İzmir'de ABD, İngiltere, Rusya, Mısır, Bulgaristan ve Çekoslovakya pavyonlarına, Anglikan Kilisesine ve yabancı ülkelerin bayraklarına yapılan saldırıların sorumsuzluk olduğu, Hükümet ve millet tarafından kesinlikle tasvip edilmediği ifade edildi¹⁸⁰.

Fuar alanına yapılan saldırılar ilgili ülkelerin tepkisini çekmekte gecikmedi. Bulgaristan olayları protesto ederken¹⁸¹ ABD "endişe" ve "üzüntülerini" bildirdi. Olaylarda polisin etkin bir tutum sergileyememesi ABD Konsolosunun tepkisini çekmiş, Konsolos Kenenth A. Byrnes, Emniyet Müdürü'ne "suçlu arıyorsanız kendinizi yoklayın" demişti¹⁸². Sovyet Rusya ise sert bir nota vererek yerel idarecilerin olaylara müsaade ettiğini, fuar alanında gerçekleştirilen saldırılar dolayısıyla Türk Hükümetini şiddetle protesto ettiklerini, Sovyet vatandaşların güvenliğini sağlayacak tedbirlerin alınmasını ve göstericilerin

174 Dışişleri Belleteni, Ekim 1964, s. 20.

175 *Ege Ekspres*, 30 Ağustos 1964, 2. Baskı, s. 1.

176 *Akşam*, 31 Ağustos 1964, s. 1.

177 *Ege Ekspres*, 1 Eylül 1964, s. 7.

178 Nihat Erim, *Günlükler (1925-1979)*, ed. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, C. 2, s. 785.

179 *Ege Ekspres*, 2 Eylül 1964, s. 7.

180 TNA, FO 371/174980, "Declaration of the Turkish Government", 02.09.1964.

181 *Ege Ekspres*, 2 Eylül 1964, s. 1.

182 Gülen, *a.g.e.*, s. 195.

cezalandırılmasını isteyerek, uğranılan zararın tazmin edilmesini isteme hakkını saklı tuttuklarını bildirdi¹⁸³. İngiltere'ye gönderilen notada ise pavyona ve kiliseye düzenlenen saldırılar nedeniyle hissedilen “derin üzüntü” dile getirilerek İngiliz unsurlarına yönelik saldırıları gerçekleştiren kişilerle ilgili yasal sürecin başlatıldığı bildirildi. Ayrıca pavyonun ve kilisenin uğradığı zararın tazmin edileceği taahhüt edildi¹⁸⁴.

Bu arada Ankara'daki mitingler başladığı günden itibaren devam etmekteydi. 1 Eylül günü Millî Türk Talebe Birliği tarafından düzenlenen mitinge on binlerce kişi katıldı ve mitingde Makarios, Yunanistan, ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya protesto edilerek “Ordu Kıbrıs'a” sloganları atıldı. Mitingde konuşmak isteyen Rauf Denktaş'a gençler tarafından mitingin “gençlik adına” düzenlendiği gerekçesiyle izin verilmezken, gerçekleştirilen konuşmalarda Hükûmet göreve çağrıldı. Mitinge katılanların arasından seçilen on kişilik bir grup Batı Almanya, Pakistan ve İran elçiliklerine çiçek bıraktı¹⁸⁵.

3. Gösterilerin İngiliz Dışişlerindeki Yansımaları ve Tazminat Meselesi

İngiliz Büyükelçiliğine göre Türk Hükûmeti gösterileri engellemek adına ilk başta herhangi bir girişimde bulunmamış, gösterilerin yasadışı olduğunu hatırlatmakla yetinmişti. Ancak Yunan Büyükelçiliğinin dışında gerçekleşen hadiselerin ardından güvenlik önlemleri artırılarak göstericilerin ABD Elçiliğine girmelerine engel olunmuştu. Büyükelçilik, 8 ve 9 Ağustos'ta gerçekleşen hava harekâtının kamuoyunu tatmin ettiği düşüncesiyle yakın zamana kadar gösteri gerçekleşmesinin olası olmadığı kanaatindeydi ve gösterilerin “askeri bir milletin” yaşadığı yenilgi ve aşağılanma duygusundan kaynaklandığını düşünüyordu¹⁸⁶.

Büyükelçiliğe göre Ankara'daki mitingler yoğunluk olarak sırasıyla müdahaleci Yunan, ABD, NATO, BM ve Hükûmet karşıtıydı. Buna ek olarak Ankara'daki mitinglerde öğrenci birlikleri adına yapılan konuşmalarda tam tarafsızlık, uçuş hakkı ve Türkiye'deki Rumlara acımama çağrısı Büyükelçilik tarafından rahatsız edici bulunmuştu. Gösterilerin ordu içerisindeki “tavizsiz” unsurlara da güç verdiği değerlendirilmesi yapılmaktaydı. Diğer yandan gösterilerin neticesinde artık İnönü'nün Kıbrıs meselesindeki esnek politikasını sürdürebilmesinin mümkün olmadığı ortaya çıksa da¹⁸⁷ kısa süre içerisinde Türk dış politikasında bir değişikliğe gidilmesi beklenmiyordu. Daha bağımsız bir dış politika düşüncesi daha geniş bir zemin kazansa da uygulanabilir değildi ve bir arzu olarak kalmaya devam edecekti. Mitinglerden çok fazla anlam çıkarmamak gerekiyordu. Hayal kırıklığı ve kızgınlık duygularıyla Türkiye'ye Kıbrıs konusunda destek vermeyen bütün ülkelere karşı bir öfke meydana gelmişti¹⁸⁸.

İngiliz Büyükelçiliğinin yaptığı değerlendirmelere göre gösterilerde sadece öğrenciler yer almamış, çok sayıda otuz yaş üstü vatandaş da gösterilere katılmıştı. Bu isimler

183 *Ege Ekspres*, 6 Eylül 1964, s. 1.

184 TNA, FO 371/174980, “Despatch from Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey to Her Britannic Majesty's Embassy Ankara”, 04.09.1964.

185 *Hürriyet*, 2 Eylül 1964, s. 7.

186 TNA, FO 371/174973, “An Account of the Origins and Cause of the Recent Demonstrations about Cyprus, from Denis Allen at British Embassy Ankara to D. S. L. Dodson at Foreign Office, No. 1013/119”, 31.08.1964.

187 TNA, FO 371/174973, “An Account of the Origins and Cause of the Recent Demonstrations about Cyprus, from Denis Allen at British Embassy Ankara to D. S. L. Dodson at Foreign Office, No. 1013/119”.

188 TNA, FO 371/174973, “Student Demonstrations, from D. Allen at British Embassy Ankara to Foreign Office, No. 1359”, 31.08.1964.

Amerikalılar tarafından da Türkiye İşçi Partisi mensubu olarak nitelendirilmekteydi. Büyökelçiliğe göre bu kişiler kalabalığın Amerika ve Yunanistan karşıtı duygularını güçlü tutmaya çabalıyorlardı. Diğer yandan 28 Ağustos'ta tutuklananların tamamı öğrenciyken, ertesi gün tutuklananların ekseriyetinin esnaf ve işçi olması İngiliz Büyökelçiliğinin dikkatini çekmişti. Buna paralel olarak İzmir'de tutuklananların arasında da bir tane bile öğrenci bulunmamaktaydı¹⁸⁹.

31 Ağustos'ta Türkiye'nin Londra Büyökelçisi Zeki Kunalalp ile İngiliz Dışışleri yetkilisi Rennie arasında İzmir'de yaşanan hadiselere dair bir görüşme gerçekleşti. Görüşmede Rennie, fuar alanındaki İngiliz pavyonuna ve St. John Anglikan Kilisesi'ne yapılan saldırıların içler acısı bir etki yarattığını söyleyerek, Britanya bayraklarının aşağıya indirildiğine ve "ayak takımı" tarafından parçalandığına işaret etti. Rennie'ye göre kiliseye yapılan saldırı bilhassa üzüntü vericiydi. Zira söz konusu kilisenin geçmişi 17. Yüzyıla kadar uzanıyordu. Rennie'nin sözlerine yanıt veren Kunalalp, olayları esefle karşıladığını, yaşananların Türk Hükümetinin ve Türk insanının duygularını ifade etmediğini belirtti. Kunalalp'e göre İzmir'deki saldırılar oldukça beklenmedik saldırılardı. Kunalalp ayrıca herhangi bir talimat almamasına rağmen sorumluluk alarak zararın tazmin edileceğine dair teminat vermeye hazır olduğunu söyleyerek, gösterilerin üzüntü verici olduğunu ancak Türk halkının Batı'ya karşı düşöncelerini yansıttığını, zira Türkiye'deki birçok insanın müttefikleri tarafından terk edildiklerini hissettiklerini ileri sürdü. Buna karşın Rumlar tarafından Türklerin çıkarlarını korumakla suçlandıklarını ifade eden Rennie, Büyökelçinin Atina'da, Lefkoşa'da ve New York'ta Ada'daki Türklerin haklarını savunmak ve onların su, yiyecek ve enerji ihtiyaçlarını karşılamak için İngilizlerin ellerinden geleni yaptıklarını bilmesi gerektiğini dile getirdi¹⁹⁰.

Dışışlerinin İzmir'de yaşanan zararı tazmin edeceğini bildirmesinin ardından hasar tespitiyle ilgili çalışmalara başlandı. Büyökelçi Allen, İzmir Konsolosluğundan zararın tespit edilmesini ve kilisenin sahibinin kim olduğunun öğrenilmesini istedi. Zira kilisede oluşan zararlarla ilgili talebin ilk olarak mülk sahibi tarafından yapılması gerektiği düşünölüyordu. Ayrıca Konsolosluğa göre kilisenin onarımı için birçok malzemenin ithal edilmesi gerekeceğinden Türk yetkililerden tazminatın yabancı para birimi cinsinden ödenmesine ve bazı ithalat izinlerinin istenmesine ihtiyaç duyulabilirdi. Pavyon ise yerel otoriteler tarafından yenilenecekti. Allen'ın pavyondaki hasarla ilgili en çok üzüldüğü husus ise kırılan camlardı. Zira Allen'a göre kırılan cam Pilkingtons marka özel bir camdı ve başlı başına bir sergiydi. Bu nedenle İngiltere'den orijinal camın getirilmesi yönünde Türklerden talepte bulunulması gündeme gelebilirdi. Allen buna rağmen hasarın son kuruşuna kadar talep edilmesi yönünde paragöz bir tavır içerisine girilmemesi gerektiğini düşünüyordu. Türk yetkililer yaşananlar nedeniyle oldukça utanmış bir durumdaydı ve hasarın giderilmesi için oldukça hızlı davranmaktaydı. Allen, iki ülke ilişkilerini dikkate alarak meselenin çok fazla uzatılmaması gerektiği kanaatindeydi¹⁹¹.

Allen, 8 Eylül'de İzmir'de bulunduğs sırada oluşan hasarla ilgili gözlemden bulunma fırsatı yakaladı. Allen'ın değerlendirmelerine göre mevcut taleplerin ötesinde bir

189 TNA, FO 371/174973, "An Account of the Origins and Cause of the Recent Demonstrations about Cyprus, from Denis Allen at British Embassy Ankara to D. S. L. Dodson at Foreign Office, No. 1013/119".

190 TNA, FO 371/174980, "Record of Conversation with Turkish Ambassador on August 31 about the Damage to British Pavilion at Izmir Trade Fair by Demonstrators, minute by J. O. Rennie.", 31.08.1964.

191 TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from Denis Allen to D.S.L. Dodson at Central Department, Foreign Office, No. 1044/6", 03.09.1964.

tazminat talebinde bulunmak gerekmiyordu. İngiliz pavyonundaki camlar ülke içerisinde erişilebilecek en iyi olanlarıyla değiştirilmiş, yerel yöneticiler Pilkingtons marka camların bedelini ödeyebileceklerini belirtmişlerdi. Kiliseyle ilgili olarak ise hasar tespitinin yapılması beklenmekteydi. İzmir Kilisesi'nin hesaplamalarına göre kilisede yaklaşık 4.000 sterlinlik bir hasar oluşmuştu¹⁹². Sonradan yapılan tespitte ise hasar 78 bin 100 Türk lirası olarak tespit edildi¹⁹³.

Allen'in değerlendirmelerinin ardından 14 Eylül'de Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere Ticaret Heyetine bir yazı gönderildi. Dışişleri Bakanlığı Allen'a takip edeceği yol hakkında talimat vermeden önce heyetin görüşünü almak istiyordu. İngiliz Dışişleri, Allen'ın öneri ve kaygılarıyla hemfikir ve Allen gibi meselenin çok fazla uzatılmamasını istiyordu. İngiliz Dışişleri hasarın maliyetinin tam olarak beyan edilmesi gerektiğini, tazminatın son kuruşuna kadar talep edilip edilmemesi durumunun Türklerin tavrına ve müzakerelerin gidişatına bağlı olduğunu düşünüyordu. Ancak İngilizler, özel mülke, kamu mülküne ödendiği gibi tazminat ödeme yükümlülüğünün olup olmadığı konusunda emin değildi. İngiliz Dışişleri "bu tür şeyler İngiltere'de neredeyse hiç olmadığı için" bu gibi bir durum karşısında nasıl davranılacağına dair bir emsal bulamamıştı. Dışişlerindeki protokol yetkilileri İngiliz Hükûmetinin yabancı hükûmetin malına yönelik zararın sorumluluğunu üstleneceği ancak yabancı özel mülkün sorumluluğunu üstlenmeyeceği yorumu yapılmaktaydı. Bu belirsizlik nedeniyle fuar alanlarındaki varlıkların sigortalanmasıyla ilgili nasıl bir yöntem takip edildiği de merak ediliyordu¹⁹⁴. 29 Eylül'de İngiliz Dışişleri, İngiltere Ticaret Heyetine bir yazı daha göndererek hasar tespit raporunu sundu¹⁹⁵.

İngiltere Ticaret Heyeti 8 Ekim'de cevap yazdı ve İngiliz Dışişlerinin planına herhangi bir itirazlarının olmadığını söyledi. Pavyonun 1962'de kurulduğu belirtilen yazıda, kuruluş sırasında pavyonun masraflarının kabaca yarısının kendileri tarafından karşılandığı fakat sorumluluğun odaya ait olduğu belirtilmekteydi. Sekiz yıllık kiralama süresinin sonunda Türkiye'nin pavyonun olduğu yeri geri alma hakkı vardı. Sigorta meselesinde geldiğinde Ticaret Odası ile imzalanan anlaşmada Ticaret Odasının pavyonun yapısının korunması için gerekli sorumluluğu üstlendiği belirtildiğinden, bu taahhüdün en azından normal risk durumlarını içerdiği düşünülmekteydi. Ancak araştırmalara göre sigortanın saldırılardan kaynaklanan bir hasarı karşılaması mümkün görünmüyordu¹⁹⁶.

Bu cevabın ardından Dışişleri, Büyükelçi Allen'a bir yazı göndererek Dışişlerinin onarım meselesinin, mümkün olduğunca kısa bir süre içerisinde halledilmesi ve yurtdışından getirilmesi gereken ekipmanların ithalatının kolaylaştırılması hususunda yapılacak taleplerle ilgili girişimler konusunda kendisiyle hemfikir olduklarını söyledi. Dışişleri ayrıca pavyonun tamiri için yapılan düzenlemelerden de oldukça memnundu. Türk tarafı

192 TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from D. P. Aiers at British Embassy Ankara to M. Brown at Foreign Office, No. 1044/19", 16.09.1964. Bu miktar günümüzde yaklaşık olarak 57 bin sterline denk gelmektedir. Hesaplama için: <https://www.bankofengland.co.uk/monetary-policy/inflation/inflation-calculator> (erişim tarihi 26.07.2022)

193 TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from M. Brown at Foreign Office to W. K. Ward at Board of Trade, CT 1051/23", 29.09.1964.

194 TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from M. Brown at Foreign Office to W. K. Ward at Board of Trade, CT 1051/23", 14.09.1964.

195 Bkz.: Ek 1.

196 TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from W. K. Ward at Board of Trade to M. Brown at Foreign Office, CT 1051/23(C)", 08.10.1964.

tazminatı tam olarak vermeyi kabul etmezse sunacakları önerilere göre atılacak adımlar üzerinde düşünceleri gerekiyordu. Diğer yandan, benzer bir saldırının İngiltere’de meydana gelmesi durumunda İngiliz Hükümetinin özel bir mülk için sorumluluk üstlenmesinin beklenemeyeceği fakat bir ibadethane olması sebebiyle özel bir durum olduğu ileri sürülebilirdi¹⁹⁷.

Yazışmaların ardından Büyükelçilik yetkilisi D. P. Aiers, İzmir’e giderek kilisede incelemelerde bulundu. Hasarın çoğu Kilise cemaatinin gönüllü katkıları neticesinde giderilmişti. Kilisedeki orgun tamamen harap edilmesi nedeniyle değişim tutarının 50 bin Türk lirasına mal olacağı düşünülüyordu. Ancak İzmir’de bir tanesi amatör olarak org yapan iki tane Rolls Royce teknisyeni vardı ve bunlar bedelsiz olarak, kırılan tuşların haricinde, orgu tamir etmişlerdi. Kilise Konseyi Türkler tarafından bir nezaket ödemesi yapılacaksa pazarlık yapılmamasını ve teklifin kabul edilmesini tavsiye ediyordu. 14 Ekim’de Fuar Müdürü, Ankara’dan gelen talimata uygun olarak İzmir Konsolosluluğuna, Kilise’ye verilen hasarın tazmini için 13 bin 190 Türk lirası ödemeyi teklif etti. Koşullar ve Kilise Konseyinin tavsiyesi göz önüne alınarak Büyükelçi, İzmir Konsolosluluğuna teklifin kabul edilmesi talimatını verdi ve böylece tazminat meselesi arzulanığı şekilde uzun tartışmalara neden olmadan sona erdi¹⁹⁸.

Sonuç

Kıbrıslı Rumların İkinci Dünya Savaşı’nın ardından *self-determination* ve *enosis* talepleri, ilk andan itibaren hem Ada’daki Türkler hem de Türk kamuoyu tarafından, bir dönem belirli bir çevre içerisinde kalsa da tepkiyle karşılandı. Kıbrıslı Türkler, Türk kamuoyu ve Türk Hükümetleri Kıbrıs sorununun oluşmaya başladığı bu dönemde mevcut durumun, yani Ada’daki İngiliz egemenliğinin devamından yana bir tavır sergilemekteydi. Ne var ki kamuoyunun tepkisi Hükümet tarafından uygun bulunmuyor ve özellikle Kıbrıs mitinglerinin ülke çıkarlarına zarar vereceğini düşünüyordu. Ancak İngiltere’nin 1954 yılından itibaren sömürgelerle ilgili değişen politikalarına paralel olarak Kıbrıs’la ilgili politikasının değişme emareleri göstermesi ve EOKA isimli terör örgütünün kurulmasıyla birlikte Türkiye, Kıbrıs yaklaşımını değiştirdi ve Ada’daki Türklerin haklarını savunmaya ve meseleyi oldukça yakından takip etmeye başladı. Bu süreç içerisinde kamuoyunun tepkisi yükselmeye başladı ve bir dizi miting gerçekleştirilerek Kıbrıs’ta yaşanan hadiseler eleştirildi. Diğer yandan Yunanistan da *self-determination* için BM nezdinde girişimlerde bulunmaktaydı.

1955 yılında yapılan Londra müzakereleri bu açıdan dönüm noktasıydı ve bu müzakerelerde Türkiye resmi olarak Kıbrıs meselesinin tarafı oldu. Aynı zamanda bu yıl, Hükümet ile kamuoyunun yaklaşımının paralellik arz etmeye başladığı ve Kıbrıs’ın “milli dava” olarak değerlendirilmeye başladığı bir yıldır. Ancak müzakerelerden istenilen neticenin elde edilememesi Ada’daki terörü artırdı.

1956 yılında taksim tezinin dile getirilmesiyle birlikte Türkiye bu tezi resmi politika olarak kabul etti. Bu teklif kamuoyu tarafından da kabul edildi ve mitinglerde “Ya Taksim

197 TNA, FO 371/174980, “Report on Damage due to Izmir Riots, from D. S. L. Dodson at Foreign Office to Denis Allen at British Embassy Ankara, CT 1051/23”, 16.10.1964.

198 TNA, FO 371/174980, “Report on Damage due to Izmir Riots, from D. P. Aiers at British Embassy Ankara to Mervyn Brown at Foreign Office, No. 1044/27”, 22.10.1964.

Ya Ölüm” sloganları atılmaya başlandı. Ancak bu teklifin Yunanistan tarafından kabul edilme ihtimali yoktu. İngiltere ise *Radcliffe Anayasası*, *Foot Planı* ve *Macmillan Planı* gibi planlarla *self-determination* yerine *self-government* ilkesine uygun çözüm yolları aramaktaydı. Fakat bu çözüm yolları Türklere çok fazla hak tanıdığı gerekçesiyle Yunanistan ve Makarios tarafından reddedildi. Ne var ki gerginliğin NATO ittifakına vereceği zarar gözetilerek Türkiye ve Yunanistan arasında 1958 yılından itibaren olumlu adımlar atılmaya başlandı ve tarafların tezlerinden vazgeçmesiyle uzlaşa imkânı doğdu. Böylece taraflar arasında Zürih ve Londra Antlaşmalarının imzalanmasıyla Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu. Ayrıca Kıbrıs’ın yapısının korunması taraf ülkelerin garantisi altına alındı.

Kurulan bu devlet, Ada’daki topluluklar arasındaki problemlerin sürmesine engel olamadı. Hem anayasadan kaynaklanan anlaşmazlıklar hem de Türklere daha fazla hak tanıdığı iddiaları nedeniyle siyasi anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bu anlaşmazlıklar kısa süre içerisinde terör eylemlerine dönüştü ve 1963 yılının Aralık ayında Kıbrıs tarihinin en kanlı dönemlerinden biri yaşandı. Bu gelişmeler üzerine Türkiye’nin Ada’ya müdahale etme düşüncesi önce ABD ardından da Rusya tarafından engellenmeye çalışıldı. Bu nedenle 1964 yılının yaz aylarında ABD arabuluculuğunda taraflar arasında görüşmeler gerçekleşti. Görüşmelerde ABD adına bulunan Acheson’ın taksim ve *enosis* tezlerini aynı anda tatmin etmeyi amaçlayan planı Türklere tarafından kabul edilse de Yunanlılar tarafından kabul edilmedi. Müzakerelerin ilerleyen günlerinde ortaya atılan diğer teklif de bu sefer Türkiye tarafından kabul edilmedi ve bunun üzerine müzakere masası dağıldı.

Gelişmeler her zaman olduğu gibi kamuoyu tarafından yakından takip ediliyordu. Özellikle 1963 yılının sonunda yapılan terör eylemleri, ABD Başkanı Johnson ve Rusya Başkanı Kruşçev tarafından gönderilen mektupların Türkiye’yi Ada’ya müdahale etmekten alıkoymasına ve son olarak Acheson arabuluculuğunda gerçekleştirilen müzakerelerden bir netice elde edilememesi kamuoyunda infiale yol açtı ve bir dizi miting ve gösteri gerçekleşti. Fakat bu gösteriler nitelik açısından öncekilerden farklılık gösteriyordu. Daha önceki gösteriler özellikle Kıbrıs’ta yaşanan teröre ve dolayısıyla Makarios ve Yunanistan’a odaklanırken bu dönemde gerçekleştirilen gösterilerde Türkiye’nin ABD ile ilişkisi başta olmak üzere müttefiklik ilişkileri ve dış politikası sorgulanmaktaydı. Buna ek olarak Rusya, Bulgaristan ve Çekoslovakya gibi Doğu Bloku ülkelerinin ve Mısır gibi bağlantısızlar arasında yer alan bir ülkenin eleştirilere ve saldırılara maruz kalması kamuoyunun dünya siyasetindeki blokların tamamına yönelen bir tepkisini ortaya koyuyordu.

Gösteriler en yoğun olarak Ankara, İstanbul ve İzmir’de gerçekleşti. İstanbul’daki gösterilerde herhangi bir taşkınlık yaşanmazken Ankara’daki gösterilerde Yunanistan ve ABD Elçiliklerine yönelik saldırı girişimlerinde bulunuldu. Her iki şehirde de gösteriler öğrenci dernekleri tarafından organize edilmekteydi. Ancak İzmir’de yaşananlar Ankara ve İstanbul’daki gösterilerden farklı bir niteliğe sahipti.

Olayların gerçekleştiği günün ilk saatlerinde bir grup öğrenci fuar alanındaki ABD pavyonunun önüne gelerek pavyonun ziyaret edilmesini engelledi ve halka bildiri dağıttı. Fakat kısa süre içerisinde kalabalık çoğalarak kontrol edilemez hale geldi. Öfkeli kalabalığın teskin edilememesi neticesinde ABD, İngiltere, Rusya, Bulgaristan, Çekoslovakya ve Mısır pavyonları ciddi bir şekilde tahrip edildi. Gösterilerin dışarıya taşması neticesinde St. John Anglikan Kilisesi saldırıya uğradı ve kilisedeki mobilyaların tamamı kullanılamaz hale geldi.

Fuar alanındaki hadiseler ilgili devletlerin tepkisine neden oldu. Ancak bu devletler arasında İngiltere'nin ayrı bir yeri vardı. Zira pavyonun yanı sıra bir İngiliz kilisesi de saldırıya uğramıştı. Ankara, İstanbul ve İzmir'deki gösterilerin ilk günlerinde, olayların niteliği ve kamuoyunun tepkisi hakkında yapılan değerlendirmelerin ardından İngilizler, uğradıkları zararlar ilgili diplomatik girişimlerde bulundu. Türk dışişlerinin zararın tazmin edileceğini bildirmesinin ardından, pavyonun ve Kilise'nin uğradığı zararın tespiti için işlemlere başlandı. Türkler ve İngilizler meseleyi olgunlukla ve soğukkanlılıkla ele aldı. Zira hem Türkler hem de İngilizler dış politikada yaşanan sürecin hassasiyeti nedeniyle meseleyi büyüterek dış politika gündemlerini meşgul etme niyetinde değillerdi. Böylece tazminat meselesi beklenildiğinden daha kolay bir şekilde çözüme kavuştu. Pavyonun gördüğü hasar yerel idare tarafından giderilecekti. Kilisedeki hasarın önemli bir kısmı Kilise cemaatinin kendi imkânları sayesinde giderildi. Kilisede onarılması gereken çok fazla bir şey kalmadığından İngiliz Dışişleri, Büyükelçiliğe tazminat konusunu uzatmaması talimatını verdi.

Kıbrıs konusunda Türkiye'de gerçekleştirilen miting ve gösteriler, çalışmada ele alınan hadiseler kadar Yunanistan'ın ve Kıbrıslı Rumların politikalarına yönelmişti. Ancak 27 Ağustos-1 Eylül 1964 tarihleri arasında gerçekleştirilen gösterilerde, ABD başta olmak üzere Türkiye'nin Kıbrıs konusunda yaşadığı hayal kırıklığına neden olduğu düşünülen tüm ülke ve bloklara tepki gösterildi. Türkiye'nin ittifak ilişkilerinin ve genel olarak dış politikasının sorgulandığı bu gösteriler, Türk kamuoyunda ve entelektüel çevrelerde zaman içerisinde güçlenecek olan Batı karşıtlığı, tarafsızlık ve üçüncü dünyacı söylemlerin dönüm noktası oldu.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

İngiltere Ulusal Arşivi (TNA)

TNA, FO 371/174973, "An Account of the Origins and Cause of the Recent Demonstrations about Cyprus, from Denis Allen at British Embassy Ankara to D. S. L. Dodson at Foreign Office, No. 1013/119", 31.08.1964.

TNA, FO 371/174973, "Student Demonstrations, from D. Allen at British Embassy Ankara to Foreign Office, No. 1359", 31.08.1964.

TNA, FO 371/174980, "British Pavilion at Izmir Trade Fair Seriously Damaged by Demonstrators, from Denis Allen at British Embassy Ankara to Foreign Office, No. 1361", 31.08.1964.

TNA, FO 371/174980, "British Pavilion at Izmir Trade Fair Seriously Damaged by Demonstrators, from Denis Allen at British Embassy Ankara to Foreign Office, No. 1369", 01.09.1964.

TNA, FO 371/174980, "British Pavilion at Izmir Trade Fair Seriously Damaged by Demonstrators, from Foreign Office to British Embassy Ankara, No. 3353", 31.08.1964.

TNA, FO 371/174980, "British Pavilion of Izmir Trade Fair Seriously Damaged by Demonstrators, from D. Allen at British Embassy Ankara to J. O. Rennie at Foreign Office, No. 1356", 30.08.1964.

- TNA, FO 371/174980, "Declaration of the Turkish Government", 02.09.1964.
- TNA, FO 371/174980, "Despatch from Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey to Her Britannic Majesty's Embassy Ankara", 04.09.1964.
- TNA, FO 371/174980, "Record of Conversation with Turkish Ambassador on August 31 about the Damage to British Pavilion at Izmir Trade Fair by Demonstrators, minute by J. O. Rennie.", 31.08.1964.
- TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from D. P. Aiers at British Embassy Ankara to M. Brown at Foreign Office, No. 1044/19", 16.09.1964.
- TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from D. P. Aiers at British Embassy Ankara to Mervyn Brown at Foreign Office, No. 1044/27", 22.10.1964.
- TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from D. S. L. Dodson at Foreign Office to Denis Allen at British Embassy Ankara, CT 1051/23", 16.10.1964.
- TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from Denis Allen to D.S.L. Dodson at Central Department, Foreign Office, No. 1044/6", 03.09.1964.
- TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from M. Brown at Foreign Office to W. K. Ward at Board of Trade, CT 1051/23", 14.09.1964.
- TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from M. Brown at Foreign Office to W. K. Ward at Board of Trade, CT 1051/23", 29.09.1964.
- TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from W. K. Ward at Board of Trade to M. Brown at Foreign Office, CT 1051/23(C)", 08.10.1964.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA, 30-1-0-0 / 72 - 454 - 8, 28.08.1964.
- BCA, 30-18-1-2 / 176 - 14 - 18, 12.03.1964.
- BCA, 30-18-1-2 / 178 - 34 - 3, 20.06.1964.

2. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

Dışişleri Belleteni, Temmuz 1964.

Dışişleri Belleteni, Ekim 1964.

Foreign Relations of the United States, 1964-1968, C. XVI, Cyprus; Greece; Turkey, United States Government Printing Office, Washington 2000, Document 54.

3. Kitap ve Makaleler

- Akbulut, Levent (2019), *Kıbrıs'ın Yunanistan'a İlhakı Amacıyla Adada Türklere Karşı Yürütülen Askeri ve Siyasi Faaliyetler (1950-1960)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akman, Halil, (2012), "Kıbrıs Cumhuriyeti İlanından Johnson Mektubuna, Kıbrıs Sorunu (1960-1964)", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 22, s. 65-98.
- Alasya, Halil Fikret (1988), *Tarihte Kıbrıs*, Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği.
- Atun, Ata, (2007), *Kıbrıs Antlaşmaları, Planları ve Önemli BM, AB Kararları (1571-1983)*, Mağusa: Samtay Vakfı Yayınları.
- Balıkçoğlu, Emrah (2016), "Kıbrıs Müzakerelerinde 'Taksim' Tartışmaları (1956-1959)", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, s. 30-61.

- Balyemez, Mehmet (2021), *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri (1923-1960)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Baytal, Yaşar (2021), "1950-1960 Yılları Arasında Kıbrıs Anlaşmazlığı, Enosis Meselesi ve Türkiye", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 28, s. 301-322.
- Bekarlar, Faruk (2006), *Kıbrıs Sorununun Doğuşu: Menderes Dönemi Türk-Yunan İlişkileri*, İstanbul: Arayış Yayın Ajansı.
- Cankut, Ayhan (2014), *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Kıbrıs Politikaları ve Kamuoyuna Yansımaları (1955-1964)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi.
- Copeaux, Etienne, Claire Mauss-Copeaux (2009), *Taksim! Bölünmüş Kıbrıs 1964-2005*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coşkun, Yasin (2015), *The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of East Anglia.
- Çakmak, Fevzi (2011), "Türk Kamuoyunda Kıbrıs Algısı; 1958 Yılı Kıbrıs Mitingleri", *İkinci Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu: 21-25 Ekim 2010*, ed. Ulvi Keser, Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği, C. 1, s. 549-567.
- Demir, Şerif (2012), "Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 12, s. 37-63.
- Duman, Selçuk (2013), *Kıbrıs'ta Türk Milli Mücadelesi ve 1958 Türkiye Mitingleri (1878-1958)*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Ehrlich, Thomas (1974), *International Crisis and the Role of Law: Cyprus 1958-1967*, London: Oxford University Press.
- Emek, Faruk Akın (2014), *1958-1974 Yılları Arasında Kıbrıs'ta Yerel Basında Rum Mezalimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi.
- Erim, Nihat (t.y.), *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık.
- , (2005), *Günlükler (1925-1979)*, ed. Ahmet Demirel, C. 2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fırat, Melek (1997), *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gazioğlu, Ahmet C. (2000), *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs: Son İki Yıl (1958-60)*, Ankara: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.
- , (2003), *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1960-1964*, Ankara: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.
- Göktepe, Cihat, Tuba Ünlü Bilgiç (2014), "İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs (1945-1974)", *Bilig*, S. 68, s. 141-168.
- Gülen, Ahmet (2011), *İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi.
- Güneş, Şahin (2006), *Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Tercüman, Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet Gazetelerinde Kıbrıs Sorunu (1954- 1974)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Gürel, Şükrü S. (1985), *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Güven, Dilek (2022), *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları*, İstanbul: İletişim.
- Hasgüler, Mehmet (2000), *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İstanbul: İletişim.
- İrkiçatal, Eftal (2012), *İngiltere'nin Kıbrıs Politikası: 1945-1960*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Keser, Ulvi (2019), *Kıbrıs'ta Kanlı Noel: 24 Aralık 1963*, İstanbul: Türk Şehitlikleri İmar Vakfı İktisadi İşletmesi.
- Özdağ, Suat (2009), *Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Son Posta ve Yeni İstanbul Gazetelerinde Kıbrıs Sorunu (1954- 1974)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Papuççular, Hazal (2019), *Türkiye ve Oniki Ada 1912-1947*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Savrun, Ergenekon (2017), *1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Sönmezoğlu, Faruk (1991), *Tarafların Tutum ve Tezleri Açısından Kıbrıs Sorunu (1945-1986)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Yellice, Gürhan (2011), *İngiltere'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal (2019), "Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)", *History Studies International Journal of History*, C. 11, S. 6, s. 1985-2002.
- Yucel, Oğuz (2020), *Kıbrıs'ta Türklere Karşı İşlenen Uluslararası Suçlar (1955-1974)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi.
- Yurdağün, Fulya (2008), *1955-1965 yıllarında Türkiye Basınında Kıbrıs Sorunu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi.
- Yüksel, Dilek Yiğit (2018), "Kıbrıs'ta Yaşananlar ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1964)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 34, S. 98, s. 311-376.

4. Süreli Yayınlar

Akşam

Hürriyet

Ege Ekspres

Ege Telgraf

5. Çevrimiçi Kaynaklar

<https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/KIBRIS/BMGUvenlikKonseyikarari1964186.pdf> (erişim tarihi 21.07.2022)

<https://www.bankofengland.co.uk/monetary-policy/inflation/inflation-calculator> (erişim tarihi 26.07.2022)

Ek 1: St. John Anglikan Kilisesi'nin Oluşan Hasara Dair Rapor¹⁹⁹

		<u>Tahmini</u> <u>T. Lirası</u>
1.	6 Adet büyük aıra	900.00
2.	2 " küçük aıra	200.00
3.	8 " dış minderi	900.00
4.	6 " kirazlı minder	
5.	1 " büyük gaz sobası ve boruları	2000.00
6.	1 " küçük gaz sobası ve boruları	800.00
7.	1 " Org	50000.00
8.	3 " büyük avize (şamdanlı)	3000.00
9.	1 " büyük haç (Kayıp)	(Kıymet henüz tespit edilmedi)
10.	1 " vaftiz mermeri, mermer stant ve demir motif	2000.00
11.	1 " büyük pencere renkli cam tamamen (St. Polycap)	10000.00
12.	1 " büyük pencere renkli cam 2 delikli kırık	
13.	2 " yeşilli tahta liste (1 kırık, 1 kayıp)	100.00
14.	1 " büyük kapı tahta pervası	100.00
15.	1 " büyük vantilatör (Ayaklı)	1500.00
16.	1 " küçük vantilatör	500.00
17.	1 " küçük elektrik sobası	500.00
18.	1 " kapı perdesi ve askisi	100.00
19.	Muhtelif sarı pring vazo, şamdan ve Kadehler	1000.00
20.	İncil kitabını taşıyan melek	100.00
21.	Muhtelif yamış veya yarı yamış kitaplar	(Kıymet henüz tespit edilmedi)
22.	Etraf pencerelerde muhtelif kırık renkli camlar	5000.00
23.	Diğ kapı sol duvarı üzerinde kırık çyma taş	100.00
24.	İç kapı tahtaları üzerinde varuk ve çatlaklar	50.00
25.	İç kapı kilit ve montajları	50.00
Y E K U N:		78100.00
		9 ve 21 inciler hariç

199 TNA, FO 371/174980, "Report on Damage due to Izmir Riots, from M. Brown at Foreign Office to W. K. Ward at Board of Trade, CT 1051/23", 29.09.1964.

Ek 2: Gazete Küpürleri

DORIS: Çengel Meydanı, No: 10, 1. Kat, Beşiktaş, İstanbul. Tel: 15 15 15 - 15 15 15

ANKARA: Çankaya, No: 10, 1. Kat, Beşiktaş, Ankara. Tel: 15 15 15 - 15 15 15

İZMİR: Kemeraltı, No: 10, 1. Kat, Beşiktaş, İzmir. Tel: 15 15 15 - 15 15 15

ADANA: Çarşı, No: 10, 1. Kat, Beşiktaş, Adana. Tel: 15 15 15 - 15 15 15

Yayıncı: AKŞAM MATBAASI

AKŞAM
TÜRKİYE NİN EN BASKI GAZETESİ

HER GÜN **12** SAYFA

28 **1964**
CUMA

Türkiye'ye baskıda bulunan Amerika aleyhinde Ankara'da yürüyüş yapıldı

Gençlik, Amerikayı dün protesto etti

★
RUSYA,
TÜRK -
YUNAN
SAVAŞINI
ONLEYECEK

ANKARA, 28. - AMERİKANIN TÜRKİYE KONAĞINDA TÜRK YENİLLİKLERİNİN KÜLTÜR GÖSTERİSİ YAPILDI. GÖSTERİ YERİNDE BAŞVURAN ÇİFTLİKLERİNİN İZİNİ ALINMAK ÜZERE 17.30 DA AKŞAM MATBAASINDA BİR PROTESTO YAPILMASI KARARINA KULLANILAN GÖSTERİ YERİNDE, İZİN ALINMADAN GİRİŞ YAPILDI. İZİN ALINMADAN GİRİŞ YAPILDI. İZİN ALINMADAN GİRİŞ YAPILDI.

FRANSA AP
FRANSA AP...
FRANSA AP...
FRANSA AP...

Cenevre görüşmeleri dün çıkmaza girdi

Kıbrıs'taki ekonomik abluka karşısında Türkiye Güvenlik Konseyine müracaat etti

CENEVRE ALANCAK...
CENEVRE ALANCAK...
CENEVRE ALANCAK...

Bir Rus şilebi daha silah götürdü

Dört AKŞAM okuyucusuna
2700'er liralık döviz, yol ücretleri ve pasaport masrafları dahil

AVRUPADA BİR AY BEDAVA TATİL

TALİHLİLER BOSFORUS TURİZMİN KONFORLU OTOBÜSLERİYLE SEYAHAT EDECEKLER...

Perukalı gangster denizde ele geçti

Çayırova'da bir şoförü yaralayıp soyan gangster jandarmalara da ateş etti ve kaçmak için denize atıldı

Akşam, 28 Ağustos 1964

HONUR VE İZZETİN KARAKTERİDİR.
K. K. KARAKTERİDİR.

28 Ağustos 1964 PAZAR

Ege Telgraf

GÜNLÜK SIYASİ AKŞAM GAZETESİ

İZMİR PAZARINDA İKİ DEFA BİREKLENDİRİLECEK MAVİ SARAY YERİNDEN İZMİRİN EN NEZİH VE İYİ HUZURLU MÜZİK MERKEZİ (Tel: 1142) (Pazari: 1144)

Babaha kadar süren nümayişler sonunda Yunan Konsolosluğu Amerika, Rusya, Bulgaristan, Çekoslovakya ve Mısır Pavyonları ile iki gazino tahrip edildi

Devarete alınan 101 kişi derhal mahkemeye sevk ediliyor

Kapatılan Fuar Askeri kordon altına alındı

Yedigöllerde sekiz polis ve 25 nümayişçi yaralandı

Fuar kapılarına toplanan halk dağıtılıyor

Bugünkü Futbol maçları tehir edildi

30 Ağustos bütün yurdda büyük heyecanla kutlandı

30 Ağustos Zafer Bayramı

30 Ağustos bütün yurdda büyük heyecanla kutlandı. Her yerde büyük bayraklar çekildi. Her yerde büyük bayraklar çekildi. Her yerde büyük bayraklar çekildi.

30 Ağustos Zafer Bayramı

Türk milletinin bu büyük zaferi, Türk milletinin bu büyük zaferi, Türk milletinin bu büyük zaferi.

Elçiler İzmir Geldi

Adana Gençliği yarın büyük miting yapacak

Devlet Tiyatrosu temsilleri iptal edil

JOHNSON BARİSİMİ YOKSA REY AVCISIMISIN ?

SOVYET RUSYA PAVYONU TAHRİP EDİLİYOR.

İZMİR PAZARINDA İKİ DEFA BİREKLENDİRİLECEK MAVİ SARAY YERİNDEN İZMİRİN EN NEZİH VE İYİ HUZURLU MÜZİK MERKEZİ (Tel: 1142) (Pazari: 1144)

Kibar : (33 yıllık İzmir Fuarı lekelenmiş) dedi

Fuarın yarın 18 de tekrar açılmasına çalışılıyor

İzmir Valisine diyor

Nasir-Makaros görüşme'eri

Gençliğin Protesto Mitingi

Mitingde, Amerika'nın Kıbrıs siyaseti şiddetle tenkid edildi

Hürriyet Meydanında : Dün yapılan Kıbrıs mitingi, gündüz saatlerinde Hürriyet Meydanı'nda yapıldı. Mitinge binlerce genç katıldı. Mitingde, Amerika'nın Kıbrıs siyaseti şiddetle tenkid edildi. Gençler, Amerika'nın Kıbrıs siyasetini şiddetle tenkid etti. Mitingde, Amerika'nın Kıbrıs siyaseti şiddetle tenkid edildi. (Foto: Haber Ajansı - Sedat Köktürk)

"Ne Doğudan, ne Batıdan, kuvvetimiz Ata'dan : Kıbrıs davasında gençler kadar Türk hanedanı gücünden balıca gençler, uzantısı kalleşlikle bahsetmişler ve, "Türk bayramı geldi, ne doğudan, ne batıdan, kuvvetimiz ATA'da, parçası ile vadediyor istediklerini. (Foto: HA)

Anladıkları dille : Dün yapılan mitingin Kıbrıs meselesinde ilk gündemleri Türk tezi aleyhine yanlış bir politika takip eden Amerika'yı tenkid ettiler. Gençler, ellerinde taşıdıkları dövizlerle buna dile getirmişlerdir. Herkes bilindiği gibi Amerika'nın Kıbrıs siyaseti şiddetle tenkid edildi. Gençler, Amerika'nın Kıbrıs siyasetini şiddetle tenkid etti. Mitingde, Amerika'nın Kıbrıs siyaseti şiddetle tenkid edildi. (Foto: HA - A. B. Y.)

Çirkin Amerikalı : Üniversite Bahçesindeki konuşmalarda bütün hatırlar, bilhassa Amerikalıların para ile herşeyi satın alması, gençleri kızdırdı. Gençler, Amerika'nın Kıbrıs siyasetini şiddetle tenkid etti. Mitingde, Amerika'nın Kıbrıs siyaseti şiddetle tenkid edildi. (Foto: Haber Ajansı - Aliettekin B. Y.)

Hürriyet, 29 Ağustos 1964

2. BASKI

HER GÜN
8 SAYFA
25 KURUS

Ege Ekspres
GÜNÜK SIYASI SABAH GAZETESİ

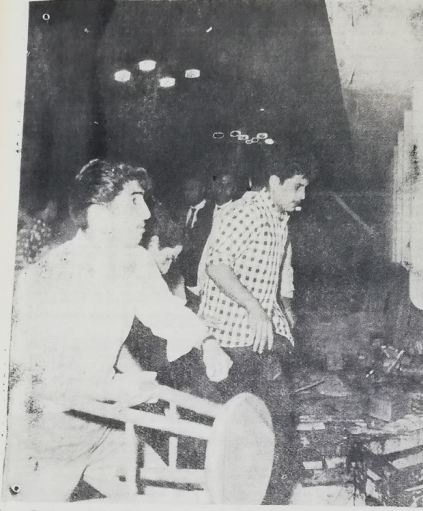
AGUSTOS
1964
30
PAZAR

İzmir, dün 6-7 Eylül olaylarının bir benzerini daha yaşadı

Rus, Amerikan Çek ve Mısır Pavyonları TAHRİP EDİLDİ

Yunan Konsolosluğu da yıkıldı ;
Nezarete alınanların sayısı 100

Şehirde askeri tedbirler alındı

Dün gece Fuar'da tahribatın kadrolu sırasında, mimarlık çetresi Amerikan pavyonunu tahrip ediyor. Bu sahnelar ara-
sında, bazı arap birlikleri binelerine de hücumunu dikileri çekiminde. (Foto: Akın)

**'FUAR,,
bugün
kapalı**

Dün akşam tarihi beldemizde gece yarısında İzmir'de devam eden olaylar bugün son bulmuştur.

İzmir'de dün gece yarısı tahribatın sonuna gelmiş, günün ilerleyen saatlerinde tahribatın sonuna gelmiş ve şehir genelinde tahribatın sonuna gelmiş ve şehir genelinde tahribatın sonuna gelmiş.

Nümayişçiler bir grup İngiliz pavyonu tahrip ederken, etrafı da nümayişçilerle bulamamış ve bu pavyonu tahrip edenleri karıştırmışlardır. (Foto: Akın)

Nümayişçiler Sıvazlı Rusya pavyonunu tahrip ederken, etrafı da nümayişçilerle bulamamış ve bu pavyonu tahrip edenleri karıştırmışlardır. (Foto: Akın)

Kübra olaylarının vakitini 100 yıl almıştı. İzmir'den gelenler, tahribatın sonuna gelmiş ve şehir genelinde tahribatın sonuna gelmiş.

SARAYLA KARKI

Öz ve vatanlar bir başka karkı sahnelerinde, tahribatın sonuna gelmiş ve şehir genelinde tahribatın sonuna gelmiş.

ETAR ROSALTI DI

İzmir'de 6-7 Eylül'de, tahribatın sonuna gelmiş ve şehir genelinde tahribatın sonuna gelmiş.

100 KISI

Şehirde tahribatın sonuna gelmiş ve şehir genelinde tahribatın sonuna gelmiş.

NEZARETTE

Nümayişçiler tahribatın sonuna gelmiş ve şehir genelinde tahribatın sonuna gelmiş.

Amerikan pavyonunu tahrip edenler, tahribatın sonuna gelmiş ve şehir genelinde tahribatın sonuna gelmiş.

Birleşik Arap Emirlikleri Pavyonu tahrip edenler, tahribatın sonuna gelmiş ve şehir genelinde tahribatın sonuna gelmiş.

Amerikan pavyonunu tahrip edenler, tahribatın sonuna gelmiş ve şehir genelinde tahribatın sonuna gelmiş.

Pazar 30 AGÜSTOS 1964

Hürriyet GÜNLÜK MUSTAKİL SİYASİ GAZETE

BÜGÜN 12 Sayıdır Gazetemiz

Amerika aleyhine yapılan mitinge kadın, erkek genç, yaşlı 50 binden fazla insan katıldı

İSTANBUL DÜN "KIBRIS KIBRIS,, DİYE İNLEDİ

İstanbul gençliği: Binasına Üniversitesi ve İstanbulun katıldığı Kıbrıs Mitingi, şimdiye kadar yapılanlara en müteşşeh olmuştur. Gençler, Üniversite Bahçesindeki Atatürk Anıtının önünde toplanarak burada, aynalere döviz ve bayraklarla meydan doldurmuşlardır. Resimde, Amerikanlar aleyhindeki dövizleri taşıyan gençler görülmektedir. (Foto: Haber Ajansı)

Gençler Rusya ve Nâsır'ı da Protesto etti

Üniversite Gençliği ve halk katıldığı İstanbul'da yapılan "Kıbrıs mitinginde, dün, İstanbul sokakları nâsır ismiyle dolu oldu. Sokak ve caddeelerde, dükkanların kapılarına ve evlerinin kapılarına oturan kadınlar bile mitingte sırılsıklam oldu.

Ankara'da DURUM: Yıktın Perdeyi Eyledin Viran !..

Cüneyt ARCA YÜRÜK yazıyor: ANKARA — Türkiye'de ve dünyada, artık bir kimsenin göçü emelini bir kimsenin insanlaşmaktan çekince vatanına dönmeye istediğini düşünmek zorunda kaldık.

30 AĞÜSTOS ATATÜRK, Büyük Zaferi anlatıyor:

Dünyama son darbeyi indiren ordularımızın Başkomutanı Gazi Mustafa Kemal

"Karşımdaki kitle perişan olmuştur,,

Birinci Mülhem, Türk Milleti emsaliyle ve şöhretinde büyük şöhretle bu harvarda bekliyor. Bu vakte ve memnuniyetle memur bulmuş. Birleşme kararı, en derin manevralarla politika olarak, bu iş, diğer bir müddetle olacaktır.

Türk Ordusu çok şeyler yapabilir

ANKARA, (HA) — Türk Ordusu'nun, buun politikalarını uyguladığı kati kararların 43 mi yitirilmiştir. 30 Ağustos'ta, Zafere Başlamış. Başlangıçta, bu iş, diğer bir müddetle olacaktır.

Kıbrıs alayında yapılacak değiştirme geri bırakıldı

Makarios nezdindeki teşebbüslere bir netice alınıncaya kadar Birliği, Kıbrıs'a göndermiyoruz

ANKARA, (HA) — Dışişleri Bakanlığı tarafından, dün öğleden sonra bir tebliğ yapılmıştır. Kıbrıs İçişleri Bakanlığı tarafından tebliğ edilmiştir. Aynı gün, bir tebliğ için kabul edilmiştir, açıklanmıştır.

Türk jetleri dün de Ada'da uçmuş

İSTANBUL, (HA) — Türk köylüleri, bugün öğleden sonra, 1 saat 15 dakika, denizden, Kıbrıs'a uçmuşlardır. Bu uçur, ve rüzgârın sonucu olarak, 1000 kişiye kadar ulaşmıştır.

Makarios - Nâsır görüşmesi dün İskenderiye'de başladı

ANKARA, (HA) — Makarios - Cemal Abdülmecid görüşmesi, dün öğleden sonra, İskenderiye'de başladı. Makarios, Nâsır'ın yanına, İskenderiye'ye geldi.

Türk müdahalesine Sovyet Rusya seyirci kalmıyacakmış

ANKARA, (HA) — Dışişleri Bakanlığı İsmail Soyval, Ankara'da, bugün, Türkiye'ye karşı yeni tedbirlerle tedbirlerimizi bildirdi. Sovyetler Birliği, Dışişleri Bakanlığı'nun, Rusya'ya karşı, yeni tedbirlerimizi, bildirdi.

ANKARA, (HA) — Dışişleri Bakanlığı İsmail Soyval, Ankara'da, bugün, Türkiye'ye karşı yeni tedbirlerle tedbirlerimizi bildirdi. Sovyetler Birliği, Dışişleri Bakanlığı'nun, Rusya'ya karşı, yeni tedbirlerimizi, bildirdi.

30 Ağustos Ordu Almanagi 1964

Yurdumuzun Ordusu, bugün, 30 Ağustos'ta, 1964'te, Almanya'da, bir hafta, tatil yaptı. Bu gün, 30 Ağustos'ta, 1964'te, Almanya'da, bir hafta, tatil yaptı.

KIBRIS Mitinginde 'Nâsır ve tahammülün sınırı polü, diye gençler, 'enerjiksiz' hükümeti protesto ettiler. (Foto: Haber Ajansı)

MİLLÎ İSTİHBARAT TEŞKİLATININ 1966-1982 YILLARI ARASINDA EDİNDİĞİ CİHAZ VE ARAÇLAR*

DEVICES AND VEHICLES ACQUIRED BY THE NATIONAL INTELLIGENCE
ORGANIZATION BETWEEN 1966-1982

Savaş SERTEL, Tuncay KIZILTOPRAK*****

Geliş Tarihi/Received:12.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted:29.12.2022

SERTEL, Savaş, KIZILTOPRAK, Tuncay, (2023), "Millî İstihbarat Teşkilatının 1966-1982 Yılları Arasında Edindiği Cihaz ve Araçlar", Belgi Dergisi, S.25, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2023/I, ss. 159-186.

Öz

Tarih boyunca devletler sürekli bir güç mücadelesi halinde olmuştur. Bu nedenle kendilerine tehdit olabilecek bilgileri öğrenme merakı içinde olmuşlardır. Dolayısıyla devletler kendi güvenliklerini riske edecek durumlara, muhtemel çıkabilecek güç mücadelesi sonucunda üstünlüklerini sağlamak amacıyla istihbarat ve casusluk faaliyetlerine başlamışlardır. İstihbarat özellikle savaş dönemlerinde hayati önem taşımıştır. Devletler zor zamanlarında kullanabilmek için istihbarat teşkilatları kurarak casuslar yetiştirmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde Millî Emniyet Hizmetleri Riyaseti kurularak Türkiye'nin resmi istihbarat teşkilatı oluşturulmuştur. Millî Emniyet Hizmetleri Riyaseti İkinci Dünya Savaşı sırasında bir yandan savaşan ülke temsilcilerinden bilgiler sızdırmaya çalışırken bir yandan da önleme hizmetleri yaparak yabancı istihbarat örgütleri ve faaliyetleri ile mücadele etmiştir. Türkiye 1952 yılında NATO'ya üye olmuş ve Sovyetler Birliği'ne karşı Batı ittifakı ile beraber hareket etmeye başlamıştır. Soğuk Savaş yıllarında özellikle ABD'den istihbarat desteği almıştır. 1965 yılında Millî İstihbarat Teşkilatı oluşturulmuştur. Millî İstihbarat teşkilatı istihbarat faaliyetleri için modern cihazlara ve araçlara ihtiyaç duymuş ve zaman zaman teşkilata ihtiyaç duyduğu cihaz ve araçlar alınmıştır. Bazı araçlar ise çeşitli ülkelerden ve çeşitli ülke vatandaşlarından zaman zaman teşkilata hibe yoluyla kazandırılmıştır. Bu çalışmada Millî İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığının 1966 ve 1982 yılları arasında aldığı araç ve cihazların hangi yollarla elde edildiği ve bu teçhizatların kullanım alanlarına değinilecektir. Millî İstihbarat Teşkilatı ihtiyaç duyduğu teçhizatın büyük bir kısmını NATO müttefiki olan Amerika Birleşik Devletleri'nden satın almıştır. Bazı araçlar ise dış ülkelerden veya o ülkelerde yaşayan yabancı uyruklu şahıslardan hibe yoluyla edinilmiştir. Alınan araçların çoğu otomobil ve arazi araçlardır. Bunun yanı sıra teşkilat için uçaklar ve helikopterler de satın alınmıştır. Bu da teşkilatın hareket kabiliyetini artıran bir unsur olmuştur. Teşkilatın ihtiyaç duyduğu bilgisayarlar Amerikan IBM firmasından alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Devlet, Casusluk, Türkiye, İstihbarat, MİT.*

* Yazarlar bu çalışmaya eşit oranda katkı yapmışlardır.

**Doç.Dr.,Munzur Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, savassertel@munzur.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3264-175>)

***Jandarma Genel Komutanlığı, kttoprak_77@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-6257-768X>).

Abstract

Throughout history, states have been in a constant power struggle. For this reason, they were curious to learn information that could threaten them. Therefore, states have resorted to intelligence and espionage activities in order to gain their superiority as a result of possible power struggles in situations that will risk their own security. Intelligence has been vital, especially in times of war. States have trained spies by establishing intelligence agencies in order to use them in difficult times. In the Republican Period, the National Security Services Presidency was established and Turkey's official intelligence agency was established. During the Second World War, the National Security Services Presidency tried to leak information from the warring countries' representations, on the other hand, it struggled with foreign intelligence organizations and activities by providing prevention services. Turkey became a member of NATO in 1952 and started to act together with the Western alliance against the Soviet Union. During the Cold War years, it received intelligence support especially from the USA. In 1965, the National Intelligence Organization was established. The National Intelligence Agency needed modern devices and tools for intelligence activities, and from time to time, the devices and tools that the organization needed were purchased. Some tools have been brought to the organization from time to time by grants from various countries and citizens of various countries. In this study, the ways in which the vehicles and devices purchased by the Undersecretariat of the National Intelligence Organization between 1966 and 1982 and the areas of use of these equipment will be discussed. The National Intelligence Agency purchased most of the equipment it needed from the United States, a NATO ally. Some vehicles were obtained from foreign countries or foreign nationals living in those countries through grants. Most of the vehicles purchased are automobiles and off-road vehicles. In addition, planes and helicopters were purchased for the organization. This has been a factor that has increased the mobility of the organization. The computers needed by the organization were purchased from the American IBM company.

Keywords: *State, Espionage, Turkey, Intelligence, MIT*

GİRİŞ

Günümüzde ulusal güvenlik birçok ülke için temel sorunların en başında gelmektedir. Devletler bu güvenliğin sağlanması için ciddi bütçeler ayırmakta ve bu bütçelerle çeşitli uygulamaları faaliyete koymaktadır. Dünyada hızla artan terör faaliyetleri ile orantılı bir şekilde ulusal güvenliğe verilen önemde de artmış bulunuyor. Soğuk Savaşla birlikte gelişim gösteren istihbarat kavramına, bugün devlet yönetimleri, ülke politikaları ve uluslararası ilişkiler bağlamında büyük önem atfedilmiştir. İstihbaratın devlet adamları tarafından hayati bir öneme sahip olduğu ve devletlerarası mücadelede başarının kilit noktasından biri olduğu konusunda Çin'de 2500 yıl önce Sun Tzu, "*Savaş Sanatı*" adlı eserinde "*Ordunun casusluk kanadını en iyi kullanan hükümdar bilge hükümdar, en iyi değerlendiren komutan ise usta komutandır. Casusluk sonuç getirir. Ordunun harekâtındaki başarısı casusların becerisi ile orantılıdır*" demiştir.¹

Ülkeler, kendi casusluk faaliyetlerini gizlemek, karşı devletlerin istihbarat faaliyetlerini azaltmak veya engellemek için aktif ve pasif yöntemlere ihtiyaç duymuştur. Bir ülkenin varlığını sürdürmesi, gelecek planlarını gerçekleştirmek ve vatandaşların güvenliklerini sağlamak için iyi bir istihbarat ağına sahip olmasıyla mümkün olur. Bu ağ aynı zamanda ulusal güvenlik terimiyle yakın ilişkiler içindedir, Ulusal güvenliğin temel prensiplerini hayatta etkin kılmak için bu istihbarat ağının temel ilke ve işlevsel olarak uygulamakla mümkündür.² Uluslararası sistemdeki mücadelede devletler mili güvenliği sağlama adına rekabetçi ve kaotik durumlardan kaçınmak için muhtemelen gelişebilecek gelişmeleri önceden öngörmeye çalışırlar. Çıkabilecek bu muhtemel belirsizlikleri asgari düzeye indirmenin yolu ise önceden yeni bilgilere dair haberlerin alınmasına bağlıdır. Üst düzey siyasi kararların alınması, oluşturulması ve yürütülmesinde istihbarattan sağlanan bilgiler hayati öneme sahiptir.³

İstihbarat özel yöntem ve araştırmalar sonucunda bir konu veya bir kişi hakkında bilgi ve belge toplamaktır.⁴ İstihbarat hakkında farklı başka tanımlarda mevcuttur, bu tanımlar bilgiyi açıklamakla beraber bu bilginin anlama, düşmanı tanımlama ve gözlemlerde kullanıldığı görülmektedir.⁵ İstihbarat, kendi içerisinde kompleks bir yapıya sahiptir. Sadece haber alma tanımından öteye zaman geçtikçe daha da karmaşık hal alan ve detaylı bir işleve dönüşen bu terim, elde edilme biçimi bakımından farklılık göstermektedir. Yapılan literatür incelenmesinde istihbaratın toplama biçimlerinin beş farklı başlık altında ele

1 Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008, s. 103. Sun Tzu'ya göre düşman hakkında elde edilecek bilginin diğer insanlardan edinilebileceğini yani istihbaratın en önemli kaynağının insan olduğunu dile getirmiştir. Mahmut Çorumlu, *İstihbarat ve Karşı İstihbarat Hizmetlerinin Aralarındaki İlişkiler*, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu 2017.

2 Orçun Küçükıyılmaz, *Ulusal Güvenlik Bağlamında İstihbarata Karşı Koymanın Önemi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2019.

3 Kaan Kutlu Ataç, *İstihbarat, Casusluk, Karşı Casusluk, Örtülü Operasyonlar ve Güvenlik*. Mersin üniversitesi uluslararası ilişkiler konseyi 2019.

4 Yasin Atalay, *Türkiye'deki Terörle Mücadele Bağlamında Modern İstihbarat Tekniklerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik 2013. Kazım Karabekir'e göre istihbarat savaşta ve barışta doğru haber almak ve yanlış haberi yaymaktır. Kazım Karabekir, *Gizli Harp İstihbarat*, Yayına Hazırlayan: Emrullah Tekin, Kamer Yayınları, İstanbul 1998.

5 Micheal Warner, "Wanted: A Defintion of Intelligence", *Secret intelligence*, Routledge 2008. İstihbarat akıl, malumat, bilgi, haber, haber alma gibi anlamlarda kullanılmıştır. Ecevit Kılıç, *Soğuk Savaş Döneminde Türk İstihbarat Kurgusu*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul 2011; Ümit Özdağ, *İstihbarat Teorisi*, Kripto Yayınları, Ankara 2014.

almak mümkündür. Bu başlıklar; açık kaynak, görüntü, sinyal, insan ve teknik istihbaratları kavramları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶

1. Millî İstihbarat Teşkilâtı

Ülkeler, mevcut konumunu ve çıkarlarını korumak adına yapılandığı güvenlik politikalarıyla varlık göstermektedir.⁷ Bu bağlamda İstihbarat teşkilatlarına önemli görevler düşmektedir. İstihbarat teşkilatları ortaya çıktığı ilk çağdan itibaren dönemin ihtiyaçlarına uygun strateji ve değerlendirme yaptıkları takdirde görevlerini tam anlamıyla yerine getirmeyi amaçlamış, zaman içerisinde gelişmiş ve değişmiştir. Dünyanın en eski kavimlerinden olduğu bilinen Türklerin tarihinde de istihbarat faaliyetleri önemli bir yere sahiptir ve Türkler’de istihbarat faaliyetlerinin çok eski dönemlerde başladığı bilinmektedir.⁸

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu’daki bütün istihbarat faaliyetlerinin denetim mekanizması 1926 da kurulan MAH (Millî Emniyet Hizmetleri Riyaseti) denetiminde gerçekleşmiştir.⁹ MAH, 1927-1965 yılları arasında 38 senelik zaman sürecinde çok başarılı hizmetlerde bulunmuştur.¹⁰ MAH’ın¹¹ yerine kurulmuş olan Millî İstihbarat Teşkilâtı, bugün Cumhurbaşkanlığına bağlı bir istihbarat teşkilatıdır. 22 Temmuz 1965’te 644 sayılı kanunla Millî İstihbarat Müsteşarlığı kurulmuş ve doğrudan Başbakanlığa bağlanmıştır.¹²

Ortadoğu’da özellikle İsrail’in kurulması ve bölgedeki İngiltere hakimiyetinin yerini alan ABD ve buna karşı bölgede SSCB’nin etkin güç olarak bölgede artan nüfuzu sonucunda ortaya çıkan rekabetten dolayı bölgede istihbarat faaliyetleri ciddi oranda artmıştır.¹³ Bu rekabet soğuk savaş döneminde zirveye çıkmıştır. Yaşanan bu rekabet ve küreselleşme yarışından dolayı MİT’te etkilenmiş dış politika ve iç politikada istihbarat faaliyetlerini yeniden tasarlamıştır.¹⁴ Türkiye, Soğuk Savaş Dönemi’nde toprakları ve karasuları üzerinde artan Sovyet tehdit ve emelleri karşısında ABD lehine politikalar sürdürmekten yana bir pozisyon almıştır. Türkiye’nin jeopolitik konumu Ortadoğu, Avrasya ve Balkanlar arasında köprü görevi görülmesi, İstanbul ve Çanakkale gibi iki önemli boğaza sahip olması stratejik konumunu daha da artırmıştır. Bununla birlikte Türkiye her dönem istikrarla yönetilen bir ülke olmamıştır. Zaman zaman çok kötü ve zor süreçlerden de geçmiştir. 27 Mayıs

6 Ahmet Ateş *Stratejik İstihbarat ve Türk Dış Politikasına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın 2013.

7 URL-3,2021.

8 Mevlüde Gökçe Daş Darıcı, *Osmanlılarda İstihbarat Faaliyetleri*, Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2018.

9 MAH’ın Resmi kuruluş tarihi 6 Ocak 1927 olarak kabul edilmiştir. Kerim Altay, *Cumhuriyet Dönemi İstihbarat Örgütleri*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa 2013.

10 URL-2,2022; Savaş Sertel, “II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye’de yürütülen casusluk faaliyetleri”. *Asos Journal*, 2016. MAH espionaj, kontr espionaj, propaganda ve teknik destek olmak üzere 4 şubede teşkilatlanmıştır. Ecevit Kılıç, *Soğuk Savaş Döneminde Türk İstihbarat Kurgusu*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul 2011; Kerim Altay, *Cumhuriyet Dönemi İstihbarat Örgütleri*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa 2013; Erdal İlter, *Millî İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi*, MİT Basımevi, Ankara 2002.

11 URL-1,2022.

12 URL-3,2021; Kerim Altay, *Cumhuriyet Dönemi İstihbarat Örgütleri*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa 2013.

13 Ahmet Bülbül, “Asgari Egemenlik Azami İstihbarat: Soğuk Savaşta Federal Almanya Cumhuriyeti Dış İstihbarat Servisi’nin (Bnd) Ortadoğu’daki Faaliyetleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2020.

14 Ecevit Kılıç, *Soğuk Savaş Döneminde Türk İstihbarat Kurgusu*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul 2011.

1960 Darbesi ile 12 Eylül 1980 Darbesi arasında geçen zaman dilimi iç politikada ülkenin istikrarsızlaştığı bir dönem olarak görülmektedir.¹⁵

3. Milli İstihbarat Teşkilatına Alınan Araç ve Materyalleri

Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya'nın kesişme noktasında yer alan Türkiye açısından modern alet, teçhizat, silah ve levazım hayati önem taşımaktadır. Millî İstihbarat Teşkilâtı soğuk savaşla birlikte Sovyetler Birliğine karşı müttefik olduğu Amerika Birleşik Devletlerinden çok çeşitli dinleme, konuşma, kaydetme, aktarma ve izleme teknolojilerini barındıran alet ve ekipman satın almıştır.

Bu minvalde Milli İstihbarat Teşkilatının teknik takip araç ihtiyacını karşılamak istihbari faaliyetlerde kullanılmak üzere, Amerika Birleşik Devletlerinden MİT teşkilatı adına bağış yoluyla gönderilen Willy markalı 1966 model bir adet otomobilin vergiden muaf tutulması Bakanlar Kurulunun 23.11.1966 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.¹⁶ Amerikan askeri yardım kuruluna ait olan ve Milli İstihbarat Teşkilatına bağışlanan Ford Cargo Truck model küçük taşıma kamyonetinin gümrük ve vergi işlerinden muaf tutulması 31 Mart 1967 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılmıştır.¹⁷

Tablo 1. 1966 yılında yurtdışından MİT Müsteşarlığına hibe edilen otomobil

Hibenin Türü	Alım Tarihi	Adet	Markası / Firması
Araç	Kasım 1966	1 Adet	1966 Model Willy Marka Araç (ABD Bağışı)
Araç	Mart 1967	1 Adet	Ford Cargo Truck (ABD Bağışı)

MİT Müsteşarlığı nezdindeki görevleri yerine getirmek ve teknik takipte kullanılmak üzere; alıcı verici telsizlerin alınması için Başbakanlığa 21.9.1967 tarihli yazı ile talepte bulunulmuş, bunu üzerine ihtiyaç duyulan alıcı verici telsiz cihazların alınması için 1967 yılı mali bütçesinden karşılanmak üzere 1.240.000 lira ödenek konulmuştu.¹⁸ MİT müsteşarlığının ihtiyacı olan alıcı verici telsiz cihazları ile bunlara lüzumlu röle istasyonu cihazları ve bunların bakımları için gerekli ölçü ayar ve yedek malzemenin hizmetin özelliği gereği araya komisyon girmeksizin doğrudan doğruya Amerika Birleşik Devletleri'nde faaliyet gösteren Motorola Overseas Corporation firması tarafından imal edilen iki kanalla çalışan UHF bandında çalışan el telsizi alıcı verici, takip araçlarında kullanılan iki kanallı UHF otomobil alıcı vericisi ve bunları Ankara ve İstanbul gibi büyük illerde otomatik telefon santraline bağlamak ve ayrıca telsizlerle telefon abonesinin konuşmasını temin eden cihazlar alınması için 14 Eylül 1967 tarihide teknik rapor hazırlanmıştır.¹⁹

15 Adnan Menderes Dönemi'nde Milli Emniyet Hizmetleri Başkan Yardımcılığı görevine de getirilen aynı zamanda Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası Büyük Üstatlığı da yapmış olan Ahmet Salih Korum, Yassıada Mahkemeleri esnasında verdiği ifadesinde MAH'nin ABD, İngiltere, Fransa, İtalya istihbarat servisleri için para karşılığı bilgi sağladığını, Türk istihbarat memurlarını kendi memurları gibi kullandıklarını, Amerikalıların dinleme servislerindeki memurları avucuna aldığı iddia etmiştir. Ahmet Ateş *Stratejik İstihbarat ve Türk Dış Politikasına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın 2013; URL-4 2022. Bu istikrarsız dönemde ABD, SSCB'ye karşı Türkiye'nin stratejik konumundan faydalanmak için Türkiye'de dinleme-izleme ve takip faaliyetleri için önemli üs ve tesisler kurarak istihbarat faaliyetlerini buradan yürütmüştür. Sinan Kıyanç, *Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'deki ABD Üs ve Tesisleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 36, Sayı 101, Ankara 2020.

16 BCA, 030-18-01-02-201-80-4.

17 BCA, 030-18-01-02-205-24-10.

18 BCA, 30-18-01-02-211-71-2.

19 BCA, 30-18-01-02-211-71-2.

Teknik Raporda Üstün Görülen Hususlar;

1. Çalışma frekansı istikrarının üstünlüğü,
2. Cihazların hafif ve küçük ebatta olması,
3. Az cereyan sarf etmeleri,
4. Muhabere mesafelerinin aynı takate rağmen daha büyük oluşu,
5. Tesisatın bütün aksamının aynı firma tarafından imal edilmesi ve dolayısıyla insicamlı bir kül teşkil etmesi,
6. Gerek şasisi zait kutbuna ve gerek nakıs kutbuna bağlı arabalarda da çalışabilmesi,
7. Ters kutuplandığı zaman bozulmaması,
8. Halen elimizde mevcut ve bugüne kadar memnun edici netice veren diğer seyyar ve sabit Motorola marka malzeme ile en iyi şekilde imtizaç etmesi,
9. Mevcut Motorola cihazlarla satın alınması mutasavver cihazların Motorola olması halinde mevcut yedek malzemeden büyük bir kısmının müştereken kullanılabilmesi ve dolayısıyla bulundurulacak yedek stokunun az bulundurulması mecburiyeti,
10. Personelimizin bu marka cihazları gerek çalıştırmada ve gerekse tamirinde tecrübe sahibi olmaları,
11. Firmanın Türkiye'nin muhtelif yerlerinde atölyelerinin bulunması ve dolayısıyla kendi atölyelerimizin teknik imkânları aşan tamir işlerinin de yurt içinde ve kısa zamanda yapılabilecek olması,
12. Stokumuzda bulunmayan parçaların lüzumu halinde Türkiye'deki temsilciden ve onun depolarından tedarik edilebilme imkânı,
13. Genel Kurmay Başkanlığının ve Emniyet Genel Müdürlüğünün de yaptıkları tetkik neticesinde aynı firma üzerinde karar kılmış olmaları,
14. Türkiye'deki TUSLOG teşkilatının da Motorola mamulâtını tercih ederek bütün tesislerinde kullanılması,
15. Bugüne kadar Motorola cihazlarla edinilen işletme tecrübesinde bu aletlerin diğerlerine nazaran daha az arıza göstermiş olmaları.

Gibi ifadeler yer almıştır. Teknik raporda Motorola firmasının cihazlarının alınması önerilmiştir. Hazırlanan teknik rapor neticesinde Maliye Bakanlığının uygun görmesi üzerine, 6246 Sayılı Kanun'un ilk maddesine göre Bakanlar Kurulunun 25.9.1967 tarihli toplantısında satın alınması kararlaştırılmıştır.²⁰

20 BCA, 030-18-01-02-211-71-2.

Tablo 2. 1967 yılında Millî İstihbarat Teşkilâtı için alınan teçhizatlar

Cihazın Adı	Alım Tarihi	Markası / Firması
Alıcı Verici Telsiz	Eylül 1967	Motorola
Aktarım Cihazı (Role)	Eylül 1967	Motorola
Bakım ve Ölçüm Cihazları	Eylül 1967	Motorola

26 Aralık 1967 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında MİT Müsteşarlığının ihtiyaç duyduğu otomatik pedal baskı makinesinin gümrük ve diğer vergilerden hariç tutularak yurtdışından ithal edilmesine izin verilmiştir.²¹

Amerika Birleşik Devletleri tarafından MİT Müsteşarlığına bağış olarak gönderilen 11 aracın gümrük ve vergi işlerinden muaf tutulması 12 Temmuz 1968 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılmıştır.²²

Tablo 3. 1968 yılında ABD tarafından MİT Müsteşarlığına hibe edilen 11 araç

Hibenin Türü	Alım Tarihi	Adet	Markası / Firması
Araç	12 Temmuz 1968	1 Adet	1963 Model Ford
Araç	12 Temmuz 1968	2 Adet	1963 Model Ford Station Wagon
Araç	12 Temmuz 1968	3 Adet	1963 Model Plymouth
Araç	12 Temmuz 1968	1 Adet	1962 Model Jeep Station Wagon
Araç	12 Temmuz 1968	3 Adet	1963 Model Jeep Station Wagon
Araç	12 Temmuz 1968	1 Adet	1962 Model İnter Pikap

20 Eylül 1968 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile MİT Müsteşarlığının ihtiyaç duyduğu 58 adet taşıtın Devlet malzeme Ofisi tarafından vergiden muaf olarak ithal edilmesi için Devlet Malzeme Ofisine yetki verilmiştir.²³

1970 yılında Amerikalı William A.Fiedler tarafından ve yine ismi 1970 tarihli arşiv belgesinde ismi gizli tutulan dost bir devletin bağışı olarak ifade edilmiş olan Ford Taunus ve Ford Station marka iki otomobillerin vergiden muaf tutulması Bakanlar Kurulunun 27.02.1970 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.²⁴ ABD tarafından MİT Müsteşarlığına hibe edilen 1965 model İternational Harvester pikap ve 1963 model Ford Station Wagon araçların her türlü vergiden muaf tutulması 18 Ocak 1971 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılmıştır.²⁵ 2 Ekim 1972 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Amerikalı Jack L. Giddens Jr. tarafından MİT Müsteşarlığına bağışlanan taşıtın gümrük vergisinden muaf tutulması kararlaştırılmıştır.²⁶

21 BCA, 30-18-01-02-213-89-15.

22 BCA, 030-18-01-02-222-55-6.

23 BCA, 030-18-01-02-224-68-16.

24 BCA, 030-18-01-02-247-17-17.

25 BCA, 030-18-01-02-261-3-11.

26 BCA, 030-18-01-02-288-76-4.

Tablo 4. 1970 ve 1972 yıllarında MİT müsteşarlığına hibe edilen otomobiller

Hibenin Türü	Alım Tarihi	Adet	Markası / Firması
Araç	Şubat 1970	2 Adet	1954 Ford Station (Dost Bir Devletin Bağışı) 1965 Model Ford Taunus (William Fiedler'in Bağışı)
Araç	Ocak 1971	2 Adet	1965 Model İternational Harvester Pikap (ABD Bağışı) 1963 Moden Ford Station (ABD Bağışı)
Araç	Ekim 1972	1 Adet	1966 Model Rambler Station Wagon 4 Kapılı (Jack L. Giddens Jr. Bağışı)

MİT müsteşarlığı ihtiyaç duyduğu 25 adet Land-Rover arazi binek otomobilleri 1972 Mali Bütçesinde gösterilmiş daha sonra bu araçların her türlü gümrük vergisi ve haraçtan muaf tutulduğu 13 Mart 1973 tarihinde kararlaştırılmıştır.²⁷

1972 MALİ YILI BÜTÇESİNİN (R) ÇEVRELİNDE MİT MÜSTEŞARLIĞI İÇİN
GÖSTERİLEN VE DEVLET MALZEME OFİSİNCE YURT DIŞINDAN İTHAL EDİLECEK
4 X 4 ARAZI BİNEK LAND - ROVER ARAÇLARININ NİTELİĞİNİ GÖSTERİR
L İ S T E D İ R

C i n s i	Markası	Modeli	Tipi	Hacmi	İthal edilecek miktar
Arazi Binek (4x4) Çift diyafransiyelli	Land-Rover	1972	88 WB Built-up	4 kişilik	25 adet

030 18 01 02 296 21 18

Resim 1. 1972 Mali Yılı'nın Bütçesinden 1973 yılında MİT Müsteşarlığı için alınması planlanan 25 adet Land-Rover arazi aracı

15 Ekim 1973 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında Milli İstihbarat Teşkilatının ihtiyaç duyduğu 6 adet binek otomobil²⁸ için Devlet Malzeme Ofisine gümrük ve harçlardan muaf olarak ithalat izni verilmiştir.²⁹

9 Nisan 1974 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesiyle 519.615,44 dolarlık teknik elektronik malzeme alınmasına karar verilmiştir.³⁰

27 BCA,030-18-01-02-296-21-18-1.

28 Araçlar 1973 model 5 kişilik 4x2 özelliğe sahip 4 kapılı Ford Consul markadır.

29 BCA, 30-18-01-02-306-85-12.

30 BCA, 30-18-01-02-380-249-10; BCA, 030-18-01-02-312-18-19.

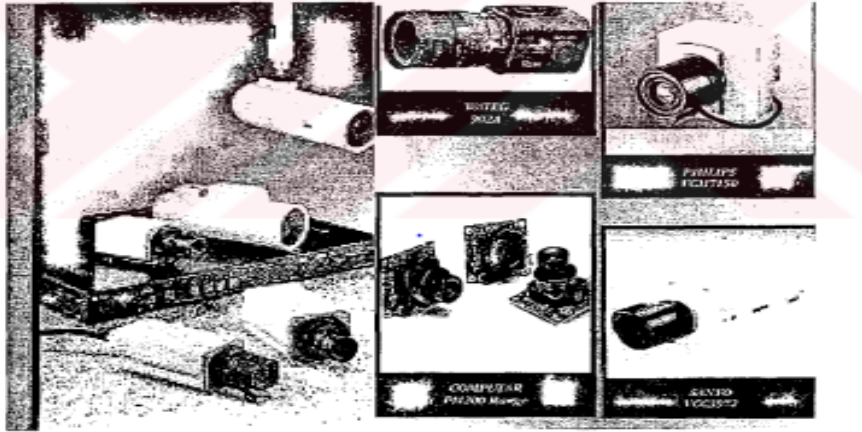
Fransız asıllı Francois Magro tarafından Milli İstihbarat Teşkilatına hibe edilen otomobilin giriş işlemleri için Ankara Gümrük Müdürlüğünde 16 Ağustos 1974 tarihinde ikmal edildiği aynı tarihte 2281 No.lu teslim için tutanaklar tutularak 654 sayılı kanunun 27. Maddesi gereğince ithal edilmiştir. MİT'in 644 sayılı kanunun 27. Maddesine göre MİT'e gelen araç ve yedek parçaların Bakanlar Kurulu Kararı ile her türlü vergi, damga resmi ve harçtan muaf tutulmuştur.³¹

4 Eylül 1974 tarihli Bakalar Kurulu toplantısında 1973 yılı mali bütçesinden Millî İstihbarat Teşkilâtı Müsteşarlığına tahsis edilmiş olan 42 adet Land Rover marka 4x4 arazi aracının 32 adedinin vergilerden muaf olarak ithal edilmesi kararlaştırılmıştır.³²

15 Mayıs 1975 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında Milli İstihbarat Teşkilatının ihtiyaç duyduğu 444.103 dolar değerindeki elektronik ekipmanların gümrük ve harçlardan muaf olarak alınması için izin verilmiştir.³³

6 Şubat 1976 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında Kara Kuvvetleri Komutanlığının envanterinde bulunan ve ihtiyaç fazlası olan 10 adet tabancanın MİT Müsteşarlığına devredilmesine karar verilmiştir.³⁴

Milli İstihbarat Teşkilatının yurt içindeki üniteleri arasında mevcut irtibat ve muhabere şebekesinin devamlı ve güvenilir şekilde işler tutulması için kapalı devre televizyon gözetleme sistemi, hareketli kameralar alınarak sistemin bulunduğu bölge kontrol altına alınmıştır. Kapalı Devre Gözetleme Sistemi Motorola Communications International Inc. firmasından alınmasına Bakanlar kurulunun 17 Şubat 1976 tarihli kararnamesiyle karar verilmiştir.³⁵

Resim 2. 1976 Yılında MİT tarafından ABD firması Motorola'dan satın alınan kapalı devre kamera sistemi

MİT tarafından kullanılmak üzere Amerikan IBM firmasından gerekli bakımlarının firma tarafından yapılması şartıyla bilgisayar kiralınması 15 Nisan 1976 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılmıştır.³⁶

31 BCA, 30-18-01-02-332-35-17.

32 BCA, 030-18-01-02-320-63-6.

33 BCA, 030-18-01-02-333-38-1.

34 BCA, 030-18-01-02-347-107-20.

35 BCA,030-18-01-02-347-108-18.

36 BCA, 030-18-01-02-352-131-4.

Türk Silahlı Kuvvetlerinde ihtiyaç fazlası bulunan 7.65 mm çapındaki 150 adet silahın MİT'in kadro ihtiyacını karşılamak için ordu standartlarına uymayan bu silahların bedelsiz şekilde verilmesi talebi Genelkurmay Başkanlığına iletilmiştir. Mili Savunma Bakanlığının 30 Nisan 1976 günü 380/ÖB-76 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla da gerçekleşmiştir.³⁷ Böylece ihtiyaç fazlası bu silahlar teşkilat bünyesinde değerlendirilmiştir.

24 Ekim 1976 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında MİT Müsteşarlığının ihtiyaç duyduğu bazı araç-gereç ve aparatın gümrük ve diğer vergilerden hariç tutularak yurtdışından ithal edilmesine izin verilmiştir.³⁸

Milli İstihbarat Teşkilatının imkân ve kabiliyetlerini artırmak ve istihbarat faaliyetlerinin daha sağlıklı yerine getirilmesini sağlamak amacıyla 1975 yılında 3 adet uçak ve 2 adet helikopter alımı planlanmıştır. 3 uçağın ve 2 helikopterin tahmin değer 21.000.000 lira olarak tespit edilmiştir. İlgili hava araçlarının alınması için gerekli ödenek 1975 yılında Mali Yılı Ek Bütçe Kanuna eklemiştir.³⁹ Söz konusu hava araçlarının alımı Bakanlar Kurulunun 12 Aralık 1976 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır. Bakanlar Kurulunun kararına istinaden Cessna Aircraft Co.European Marketing Center firmasından, iki adet Cessna 402 ve bir adet Cessna 421 tipi uçak alımı yapılmış, Continental Copten Inc. Ford Worth Texas firmasından iki adet helikopter alınmıştır.⁴⁰ 1976 yılında MİT Müsteşarlığına helikopter ve uçak alımı bu dönemde teşkilatın operasyonlarında artış görüldüğü bu nedenle de hızlı ulaşım gereçlerine ihtiyaç duyulduğu ayrıca MİT'e ayrılan bütçe ve ödeneğin arttığını da anlaşılmaktadır.

Milli İstihbarat Teşkilatındaki istihbarat faaliyetlerinde haberleşmeyi şifrelemek için hedefe ulaştırılmak istenen bilgileri, algoritmayla sağlanan kriptolamayı sağlayan şifre cihazı, kapalı devre televizyon gözetleme sistemi ve gizli belgelerin düzenlenmesi, basımını ve kopyalanmasını kontrol altında tutabilmek için matbaa makinasına ihtiyaç duyulmuştur. İhtiyaçları karşılamak için Millî İstihbarat Teşkilâtı haberleşmede kullanmak üzere 34 adet şifreleme makinesinin Norveç'in Lehmlkul A/S Div. Elektronik firmasından alınması ve 620 makine parçasının alınmasına Bakanlar Kurulunun 10 Şubat 1977 tarihli toplantısında karar verilmiştir.⁴¹

Tablo 5. 1977 yılında MİT Müsteşarlığına alınan teçhizatlar

Cihazın Adı	Alım Tarihi	Adet	Markası / Firması
Matbaa Makinası ve Yedek Parçaları ve Haberleşme Araçları	Nisan 1977	2 Adet	
Şifreleme Makinası ve Yedek Parçaları	Nisan 1977	2 Adet	Lehmlkul A/S Div. Elektronik

37 BCA, 30-18-01-02-353-139-19.

38 BCA, 30-18-01-02-364-1-11.

39 BCA, 30-18-01-02-380-249-10.

40 BCA, 30-18-01-02-380-249-10.

41 Alınacak alet mesajı istenilen hedefe ulaştırmak için bu algoritma çerçevesinde, Kâğıt bant üzerinde açtığı deliklerle bilgiyi kriptolu mesaj şekline çeviren makinedir. Cihaz birçok kodlamayı kullanılmakla başka yabancı istihbarat servislerinin mesajlara ulaşmasını zorlaştırmaktadır. BCA, 30-18-01-02-364-7-5.

Resim 3. Şifreleme cihazı

Millî İstihbarat Teşkilâtı Müsteşarlığının ihtiyacını karşılamak üzere matbaa makinesi ve yedek parçalarının alınması için Bakanlar Kurulunun 15 Nisan 1977 tarihli toplantısında karar verilerek alınacak matbaa malzeme listesi oluşturulmuştur.⁴²

Tablo 6. 1977 yılında MİT Müsteşarlığına alınması planlanan matbaa malzemesi ve yedek parça listesi.⁴³

Alınacak Malzemenin Cinsi	Miktarı
Tek kademeli klişe indirme makinası (Asit Makinası)	1 Adet
Metal giyotin makinası	1 Adet
Yedek bıçak takımı	2 Adet
Freze makinası komple	1 Adet
Yıkama makinası	1 Adet
Yıkama makinası yedek parçası	1 Takım
Polytype minör	1 Adet
Polytype minör karpit uçlu testere	4 Adet
Polytype minör karpit uçlu ayar aleti	12 Adet
Ölçü aleti komple	1 Takım
Ofset baskı makinası	1 Adet
Mumlu kâğıt hazırlama cihazı	1 Adet
Hohlux Kontaprint (Pozlandırma makinası)	1 Takım
Repreduksiyon kamera	1 Adet
Bileme makinası (Hassas – uzun)	1 Takım
Perforaj makinası kesme tertibatı komple	1 Takım
Renkli ofset baskı makinası	1 Adet
Renkli baskı ve gofraj makinası	1 Adet

7 Temmuz 1977 ve 1 Eylül 1977 tarihli Bakanlar Kurulu kararnameleleri ile MİT Müsteşarlığının ihtiyaç duyduğu bazı araç-gereç ve cihazın gümrük ve diğer vergilerden hariç tutularak yurtdışından ithal edilmesine izin verilmiştir.⁴⁴

42 BCA,30-18-01-02-307-91-1.

43 BCA, 30-18-01-02-364-7-5.

44 BCA, 30-18-01-02-365-22-9; BCA, 30-18-01-02-366-45-14.

16 Şubat 1979 ve 24 Eylül 1979 tarihli Bakanlar Kurulu kararnameleleri ile Millî İstihbarat Teşkilâtı Müsteşarlığının ihtiyaç duyduğu elektronik cihaz ve haberleşme malzemelerinin gümrük ve diğer vergilerden hariç tutularak yurtdışından ithal edilmesine izin verilmiştir.⁴⁵

Çağın gereklerine uymak ve istihbaratta teknolojik gelişimi sağlamak açısından Millî İstihbarat Teşkilâtı bünyesinde kullanılmak üzere Amerikan IBM firmasından bilgisayar alımı Bakanlar Kurulunun 16 Ekim 1979 tarihli toplantısında karara bağlanmıştır.⁴⁶ MİT'in 1979'da bilgisayar alımı dönemi için yeni bir teknoloji olan bu cihazın teşkilat bünyesinde kullanılarak teknolojik cihazların zamanında alınıp çağın gereklerine uyum sağlandığını göstermektedir.

27 Aralık 1979 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesi ile MİT Müsteşarlığının ihtiyaç duyduğu 70 adet aracın vergilerden hariç tutularak Devlet Malzeme Ofisi kanalıyla satın alınmasına izin verilmiştir.⁴⁷

28 Şubat 1980 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesi ile MİT Müsteşarlığının uçak yedek parçaları ve IBM firmasından kiralayacağı bilgisayarların gümrük ve diğer vergilerden hariç tutularak yurtdışından ithal edilmesine izin verilmiştir.⁴⁸

Millî İstihbarat Teşkilâtı Müsteşarlığından alınan 19 Nisan 1982 tarih ve 9527 -24 -1460 yazılı yazıda teşkilat bünyesindeki pek çok aracın eskidiği ifade edilirken, takip, idari ve destek hizmetleri için ihtiyaç duyulan listede belirtilen taşıtın cinsi, cetveldeki sıra numarası, diferansiyel ve adedi belirtilen 58 adet taşıtın Devlet Malzeme Ofisi Genel Müdürlüğünden temin edilmesi 237 sayılı Taşıt Kanununun 10 uncu maddesine göre Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılmıştır.⁴⁹ 1979-1982 yılları MİT Müsteşarlığının taşıt alımının en fazla olduğu yıllardır. O halde bu dönemde ya farklı arazi yapılarında faaliyetler arttığı için arazi aracı ihtiyacı ortaya çıkmış ya teşkilatın araç filosu yenilenmiş ya da araç kullanacak personel sayısında artış olmuştur.

Tablo 7. 1982 yılında MİT Müsteşarlığına alınan 58 araç

T Cetveli Sıra No:	Taşıtın Cinsi	Diferansiyel	Miktarı Adet
2	Binek tenezzüh şasi (Küçük tip)	4x2	10
6	Station-vagon tenezzüh şasi (küçük tip)	4x2	8
7	Binek tenezzüh şasi	4x2	28
9	Arazi binek 6 kişilik	4x4	10
17	Piek-Up şehirdışı hizmetle için (3 Kişilik)	4x2	1
28	Kamyon şasi yüklü 9000 kg	4x2	1

45 BCA, 30-18-01-02-377-209-16; BCA, 30-18-01-02-381-260-1.

46 BCA, 30-18-01-02-381-268-6.

47 BCA, 30-18-01-02-382-286-14.

48 BCA, 30-18-01-02-389-47-1.

49 BCA, 30-18-01-02-452-478-3.

21 Haziran 1982 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile MİT Müsteşarlığının ihtiyacı olan ve yurtdışından satın alınması gereken uçak yedek parçası ve bazı ihtiyaç malzemelerinin vergiden muaf tutulmasına karar verilmiştir.⁵⁰

SONUÇ

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında dünyanın en önemli istihbarat ve casusluk faaliyetlerinin yürütüldüğü merkezlerden biri olmuştur. Savaşan tarafları ülkedeki faaliyetleri 1926 yılında kurulmuş olan Milli Emniyet Hizmetleri Riyaseti tarafından sıkı bir biçimde takip edilmiştir. Türkiye savaş sona erince Sovyet tehditleri ile karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra açıkça topraklarından pay isteyen Sovyetler Birliği tehditlerine karşı ABD ve İngiltere ile iş birliği içerisinde olması ve 1952 yılında NATO'ya üye olması ile beraber Türkiye'nin batı blokunda yer almasını sağlamıştır. Türkiye gibi stratejik ve jeopolitik konuda yer alan bir ülkenin istihbarata önem vermesi ve istihbarat birimlerinin çok güçlü olması gerekmektedir. Millî İstihbarat Teşkilâtı incelediğimiz dönemde Türkiye'nin NATO müttefiki olan ülkelerden alınan teknik malzemeler ile envantere dahil ettiği araç, cihaz ve teçhizatlar ile birimlerini güçlendirmeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra isminin gizli kalmasını isteyen bazı dost ülkeler de teşkilata araç hibe etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin ve bu ülke vatandaşı olan bazı kişilerin Türkiye Cumhuriyeti devletine değil de doğrudan Millî İstihbarat Teşkilatına araç bağışlaması ilginçtir. Özellikle şahısların Millî İstihbarat Teşkilatını tanınması ve doğrudan bu kuruma bağış yapması olağanüstü bir durumdur. Acaba ABD vatandaşları bu dönemde başka ülke istihbarat teşkilatlarına da bağışta bulunmuş mudur? Sıradan bir vatandaşın binlerce kilometre uzaktaki başka bir ülke istihbarat teşkilatına araç bağışlaması mümkün müdür? Bu sorular içerisinde hiçbir zaman çözülemeyecek olan bilinmeyenlikleri barındırmaktadır.

Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu olduğu katı kurallarla işleyen istihbarat kaideleri, teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelere öncülük eden ekonomik ilişkiler istihbarat dünyasındaki değişimleri hızlandırmıştır. Hızlı bir şekilde değişen bu istihbarat ortamında MİT, üzerine aldığı sorumlulukları üst düzeyde yerine getirebilmek için ileri teknoloji alet ve edevata sahip olmayı amaçlamıştır. Bu amaçla 1976 yılında IBM firmasından bilgisayarlar ve zor arazi şartlarında kullanılması için 4x4 arazi araçları satın alınmıştır. Yine 1976 yılında teşkilata alınan uçak ve helikopterler teşkilatın operasyonel hava hareket kabiliyeti artmıştır. Türkiye'nin zor ve istikrarsız yılları olan 1970 ve 80'li yıllarda kısa sürelerle başta kalan hükümetler bile Millî İstihbarat Teşkilâtı Müsteşarlığının ihtiyaç duyduğu pahalı ve teknolojik cihazları ve araçları alabilmesi için gereken bütçeleri ayırarak teşkilatın ihtiyacı olan materyallerin elde edilmesini sağlamıştır. Teşkilat tarafından bu zor dönemlerde kısıt imkanlarla büyük meblağlara alınan cihaz ve araçların dönemin konjonktürü gereği iç politikada kullanılmış olma ihtimali çok yüksektir. Bu ise teşkilatta ülke çıkarlarına değil grupların, hiziplerin, partilerin çıkarına çalışılmış olduğu ve dış müdahaleye açık olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir.

50 Talep edilen cihazlar arasında 5 otomatik fotokopi makinesi, 7 tam otomatik fotokopi makinesi, 1 mikrofilm kamerası, 500 mikrofilm, 4 mikrofilm okuma cihazı, 2 çantalama cihazı, teleks, transponder, convanter, indikatör, receiver gibi teşkilatın ihtiyaç duyduğu dönemi için yeni ve teknolojik olan cihazlar yer almaktadır. BCA, 30-18-01-02-469-4-2.

Ekonomi, teknoloji, endüstri, silah, dinleme, önleme ve istihbarat alanlarında dünyanın en güçlü ülkesi olan Amerika Birleşik Devletleri, araştırma yaptığımız dönemde Türkiye'deki istihbarat çalışmalarında ve karar vericiler üzerinde yönlendirici ve etkili olmuştur. Bu nedenle Teşkilat tarafından satın alınan ve teşkilata hibe edilen cihazların çok büyük bir kısmının Amerika Birleşik Devletleri'nden temin edilmesi, 1970'li yıllarda Başbakan Bülent Ecevit tarafından dile getirilen kontrgerilla veya diğer adıyla gladyo faaliyetleri, 1970 ve 1980'li yıllarda ortaya çıkan kaos ortamı ve faili meçhul gazeteci-siyasetçi suikastları, sağ-sol çatışması, askeri darbe ve muhtıralar dönemlerinin yaşanmış olması ülkede ve teşkilatta ABD ve CIA etkisinin yoğun olduğu, ülkede ve teşkilatta sır mefhumunun da kalmadığı gibi bir algı oluşturmaktadır (Yakın dönemde ortaya çıkarılan bazı belgelerde CIA'nın ABD'nin müttefiki olduğu bazı ülkelerde üst düzey izleme ve dinlemeler yaptığı ortaya çıkmaktadır). Amerika Birleşik Devletleri'nin Jammât, Tuslog, Tusag, AİD gibi kuruluşlarıyla Türk ordusu, emniyeti ve istihbaratı ile içli dışlı olması ülke güvenliği ve bekası için muhakkak ki bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Ortadoğu'da çok güçlü bir Türkiye'yi menfaatleri için tehdit olarak gören ABD, Sovyetleri Birliği'ne karşı Yunanistan ile birlikte NATO'nun güneydoğu kanadını oluşturan Türkiye'nin yok olmasını da istememiştir. Buna karşılık Türk güvenlik ve istihbaratına sızmış yabancı bir gücün varlığı ülke bağımsızlığı açısından bir handicap olmuştur ve olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Daire Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, 030-18-01-02-201-80-4.

BCA,030-18-01-02-205-24-10.

BCA, 30-18-01-02-211-71-2.

BCA, 30-18-01-02-213-89-15.

BCA, 030-18-01-02-222-55-6.

BCA, 030-18-01-02-224-68-16.

BCA-030-18-01-02-247-17-17.

BCA, 030-18-01-02-261-3-11.

BCA, 030-18-01-02-288-76-4.

BCA,030-18-01-02-296-21-18.

BCA, 30-18-01-02-306-85-12.

BCA, 30-18-01-02-307-91-1.

BCA, 030-18-01-02-312-18-19.

BCA, 030-18-01-02-320-63-6.

BCA,30-18-01-02-332-35-17.

BCA,30-18-01-02-333-38-1.

BCA, 030-18-01-02-347-107-20.

BCA, 030-18-01-02-347-108-18.

BCA, 030-18-01-02-352-131-4.

BCA, 30-18-01-02-353-139-19.

- BCA, 30-18-01-02-364-1-11.
BCA, 30-18-01-02-364-7-5.
BCA, 30-18-01-02-365-22-9.
BCA, 30-18-01-02-366-45-14.
BCA,30-18-01-02-377-209-16.
BCA, 30-18-01-02-380-249-10.
BCA, 30-18-01-02-381-260-1.
BCA, 30-18-01-02-381-268-6.
BCA, 30-18-01-02-382-286-14.
BCA, 30-18-01-02-389-47-1.
BCA, 30-18-01-02-452-478-3.
BCA, 30-18-01-02-469-4-2.

2. Telif Eserler

- Altiay, K. (2013), *Cumhuriyet Dönemi İstihbarat Örgütleri*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Ataç, K. (2019), *İstihbarat, Casusluk, Karşı Casusluk, Örtülü Operasyonlar ve Güvenlik*. Mersin üniversitesi uluslararası ilişkiler konseyi, s. 1-12.
- Atalay, Y. (2013), *Türkiye'deki Terörle Mücadele Bağlamında Modern İstihbarat Tekniklerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik.
- Ateş, A. (2013), *Stratejik İstihbarat ve Türk Dış Politikasına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Bülbül, A. (2020), "Asgari Egemenlik Azami İstihbarat: Soğuk Savaşta Federal Almanya Cumhuriyeti Dış İstihbarat Servisi'nin (Bnd) Ortadoğu'daki Faaliyetleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 321-352.
- Çorumlu, M (2017). *İstihbarat ve Karşı İstihbarat Hizmetlerinin Aralarındaki İlişkiler*, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu.
- Daş Darıcı, M.G. (2018), *Osmanlılarda İstihbarat Faaliyetleri*, Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- İlter, Erdal. (2002), *Millî İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi*, MİT Basımevi, Ankara.
- Karabekir, K. (1998), *Gizli Harp İstihbarat*, Yayına Hazırlayan: Emrullah Tekin, Kamer Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, E. (2011), *Soğuk Savaş Döneminde Türk İstihbarat Kurgusu*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Kıyaç, S. (2020), *Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'deki ABD Üs ve Tesisleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 36, Sayı 101, Ankara, s. 203-252.
- Küçükylmaz, O. (2019), *Ulusal Güvenlik Bağlamında İstihbarata Karşı Koymanın Önemi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, s. 89-105.
- Özdağ, Ü. (2014), *İstihbarat Teorisi*, Kripto Yayınları, Ankara.

Sertel, S. (2016), "II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de yürütülen casusluk faaliyetleri". *Asos Journal*, s. 95-124.

Warner M. (2008), "Wanted: A Defintion of Intelligence", *Secet Intelligence*, Routledge, 2008.

Tzu, S. (2008), *Savaş Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

3. Dijital Kaynaklar

URL-1,2022. <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/mit-ne-demek-ve-acilimi-nedir-mit-neyin-kisaltmasi-42042288> 13 Nisan 2022

URL-2, 2022 <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csipublications/csi-studies/studies/vol46no3/article02.html#fn9>

URL-3, 2021. <https://vizyonergenc.com/icerik/turk-i-stihbarat-tarihine-genel-bir-bakis>

URL-4, 2022. https://tr.wikipedia.org/wiki/Ahmet_Salih_KorurURL

EKLER

EK 1. MİT Müsteşarlığının İhtiyaç Duyduğu Alıcı Verici Telsiz Cihazlarının Alımı Hakkında Teknik Rapor

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

14/Eylül/1967

- RAPOR -
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

İdari İşler Başkanlığının 11.4.1967 tarih ve 752332 sayılı emirleri uyarınca kurulan komisyonumuz Batı Almanyada TELEFUNKEN, SIEMENS ve SEL LORENZ, Amerikada da GENERAL ELECTRIC, RCA MOTOROLA ve CONCO firmaları tarafından imal edilen, iki kanallı çalışan UHF bandındaki cepte taşınan el telsiz alıcı verici (Handie-Talkie), takip arabalarında kullanılan yüksek takatlı iki kanallı UHF otomobil alıcı vericisi (Carfen Transreceiver) ve bunların Ankara ve İstanbul gibi yaygın şehirlerde aralarındaki muhabere imkanını sağlayabilmek için gerekli rele ve merkez kontrol istasyonları merkez istasyonunu geirin otomatik telefon santrali ile bağlantısını temin ve dolayısıyla telsizlerle şehirdeki herhangi bir telefon abonesinin konuşmasını temin eden cihazlar, seyyar istasyonların teker teker merkezden çağırılmasını temin eden selectif çağırma (Selectif-Cool) yı temin eden tertipler incelenmiş, bu memleketlerde yabancı gizli servislerin faydalandıkları malzeme de tetkik edilerek neticede :

1. Çalışma frekansı istikrarının üstünlüğü
2. Cihazların hafif ve küçük ebatla olması
3. Az ceryan sarfetmeleri
4. Muhabere mesafelerinin aynı takata rağmen daha büyük oluğu
5. Tesisatın bütün aksamının aynı firma tarafından imal edilmesi ve dolayısıyla imicamalı bir kıl tekil etmesi
6. Gerek şasisi zait kutbuna ve gerekse nakıs kutbuna bağlı arabalarda da çalışabilmesi
7. Ters kutuplandığı zaman cihazların bozulmaması
8. Halen elimizde mevcut ve bugüne kadar memnun edici netive veren diğer seyyar ve sabit motorola marka malzeme ile en iyi şekilde imtişah etmesi
9. Mevcut Motorola cihazlarla satın alınması mutasavver cihazların Motorola olması halinde mevcut yedek malzemeden büyük bir kısmının müştereken kullanılabilmesi ve dolayısıyla bulundurulacak yedek stokunun az bulundurulması mecburiyeti
10. Personelimizin bu marka cihazları gerek çalıştırmada ve gerekse tamirinde tecrübe sahibi olmaları
11. Firmanın Türkiyenin muhtelif yerlerimde atölyelerinin bulunması ve dolayısıyla kendi atölyelerimizin teknik imkânlarını aşan tamir işlerinin de yurt içinde ve kısa zamanda yapılabilmesi imkânı
12. Stokumuzda bulunmayan parçaların lüzumu halinde Türkiyedeki temsilciden ve onun depolarından tedarik edilebilme imkânı
13. Genelkurmay Başkanlığının ve Emniyet Genel Müdürlüğünün de yaptıkları tetkik neticesinde aynı firma üzerinde karar kılınmış olmaları
14. Türkiyedeki TUSLOG Teşkilatının da Motorola mamulâtını tercih ederek bütün tesislerinde kullanması
15. Bugüne kadar Motorola cihazlarla edinilen işletme tecrübesinde bu aletlerin diğerlerine nazaran daha az arıza göstermiş olmaları sebebiyle

Yukarıda arz edilen teknik niteliklerden dolayı ~~Motorola~~ Amerikada ~~Motorola~~ MOTOROLA Communications and Electronics Inc. firması mamulâtı telsiz cihazları ve aksamının alınması zaruri görülmüştür.

Arz olunur.

Teknik Mühendisi
Necdet YULDAZ

Teknik Mühendisi
Kâmurân ARIKAN

Baş Teknikyeni
Esfer ERGÜVEN

175

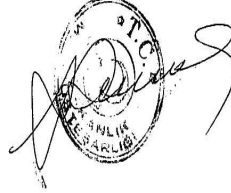
EK 2. ABD tarafından Milli İstihbarat Teşkilatına Hibe Edilen 11 Araç İle İlgili Yazışma

/ 1968 tarih ve 6/ Sayılı Kararnamenin ekidir.

OTOMOBİLLERİN

Cinsi	Markası	Modeli	Motor No	Şasi No	Kıymeti	
					Lira	Kr
Binek	Ford	1963	3F 32U 174281	3F32U 174281	20.000	00
"	Ford St W.	1963	3N 94C 141215	3N 94C 141215	20.000	00
"	Ford St.W.	1963	4F 38F 122515	4F 38F 122515	20.000	00
"	Plymouth	1963	818246 34304	2536 177648	15.000	00
"	Plymouth	1963	4124634302	203119 4294	15.000	00
"	Plymouth	1963	2252463430	2536177917	15.000	00
"	Jeep St.W.	1963	TW 6002 21858,5	14593	15.000	00
"	Jeep St.W.	1963	TW 6002 47578,5	14532	15.000	00
"	Jeep St.W.	1963	TW 6002 18358,5	14485	15.000	00
"	Jeep St.W.	1962	TW 6L 162100	54168 69077	15.000	00
Pickup	İnter	1962	BD 240793 077	SB 293902 B	+	10.000 00
					175.000	00

Yalnız onbir adet oto.

Muammer Güneş

C30 10 01 02 222 35 5

2

EK 3. MİT Müsteşarlığı İçin Alınması Gerekli Olan Bazı Makine ve Teçhizata Ait 1967 Tarihli ve Fuat Doğu İmzalı Talep Yazısı

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞBAKANLIK
MILLİ İSTİHBARAT TEŞKİLATI
MÜSTEŞARLIĞI

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara

Konu :

1967 Mali yılı Başbakanlık Millî İstihbarat Teşkilâtı Müsteşarlığı bütçesinin 23611 nci Makina Teçhizat alımları bölümünde mevcut 1.240.000.- Liradan ödenmesi hususunda 6246 sayılı kanun gereğince Bakanlar Kurulundan karar alınmasına müsaadelerinizi arz ederim.

Efî: _____

1-Maliye Bakanlığı muvafakati
1-Teknik Komisyon Raporu

Fuat Doğu
FUAT DOĞU
TÜMGENERAL
MILLİ İSTİHBARAT TEŞKİLATI MÜSTEŞARI

S. H. *Uğur*
21.9
milli

Ka. Kaya
27.9.1967

BAŞBAKANLIK EYİBAKTI			
Tarihi	Umumi kay. No.	Fig. No.	Eki
21 Eylül 1967	475905	8129	2

MILLİ İSTİHBARAT TEŞKİLATI	
No.	8129
Tarih	21 Eylül 1967

EK 4. MİT Müsteşarlığı İçin 3 Uçak 2 Helikopter Alımı

GİZLİ

NOT :

Milli İstihbarat Teşkilâtı Müsteşarlığı tarafından Başbakanlığa gönderilen 7/5/1975 tarihli ve 442963 sayılı, 7/1/1976 tarihli ve 443776 sayılı yazılarda; yurt çapındaki görevlerinin gereğince ve zamanında yapılabilmesi amacıyla Müsteşarlık için uçak ve helikopter satın alınması, bunun için de söz konusu araçların Devlet Plânlama Teşkilâtı Müsteşarlığınca programa alınması talep edilerek, bu araçların tahmini değeri olan 21.000.000 liranın tahsisi istenmiştir.

Adı geçen Müsteşarlıktan alınan 15/4/1976 tarihli ve 442937-8841 sayılı son yazıda ise üç (3) uçak ve iki (2) helikopterin tahmini değeri olan 21.000.000 liranın 1975 Mali Yılı Ek Bütçe Kanununa konulmuş bulunduğu, bu amaçla bir mukavele yapılmasına rağmen tahsisatın 1975 Yılı içinde sarfedilememiş olması nedeniyle uçak ve helikopterlerin bu defa 1976 yılı bütçesinden alınması için DPT Müsteşarlığına müracaatta bulunduğu fakat bir cevap alınmadığı, sözü edilen mukavele konusunda bir Bakanlar Kurulu Kararı olmadığı içinde bu mukavelenin Maliye Bakanlığı vizesi ile Sayıştay Başkanlığının tescilinden geçirilemediği, mevcut şartlar içinde ortaya çıkan durumun hukuki bir problem yaratıp yaratmadığının Kuruluşlarınca incelenmediği ve 1976 yılında bu araçların alınıp alınmaması hususları, emirlerine arz edilmektedir. Ayrıca bu yazının ekinde, MİT Müsteşarlığı ile CESSNA Firmasının Türkiye temsilcisi Emekli Ticaret arasında yapılan karşılıklı yazışmaların suretleri yer almaktadır.

Arzedirim.

S.

Sn. Müsteşara arz edildi.
"SPK Kararı imzalanmadığı.
na göre yapılacak bu işlem
yoktur. Yazıyı dosyada hifze
diniz." şeklinde teslimat alındı.
5/5. S.

GİZLİ

EK 5. MİT Müsteşarlığı İçin Şifre Makinesi Alımı

GİZLİ

GİZLİ

T. C.
BAŞBAKANLIK
MILLİ İSTİHBARAT TEŞKİLATI
MÜSTEŞARLIĞI
ANKARA

iİB.LOJD.9517.25.77/2850 50791 // Mayıs 1977
KONU : Akreditif.

BAŞBAKANLIĞA

İİĞİ: MİT Müsteşarlığının 4 Mart 1977 gün ve iİB.LOJD.9517.
25.77/1066 sayılı yazı :

1. Müsteşarlık ihtiyacı için :

a. 12 Aralık 1976 gün ve 7/13006 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'na istinaden Amerika'da kâin Continental Copten Inc. Ford Worth Texas firmasından satın alınacak olan iki adet helikopter ve yedek malzemeye,

b. 10 Şubat 1977 gün ve 7/13125 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'na istinaden de Norveç'te kâin Lehmkul A/S Div. Elektronik firmasından satın alınacak olan 34 adet şifre makinesi ile yedek malzemeye ait kanuni formaliteler tamamlanmış olup, T.İ.S. karşılıkları da 1976 malî yılı bütçemizin 620 makina teçhizat alımları ve büyük onarımı harcama kaleminden 28 Şubat 1977 günü T.C.Merkez Bankası Ankara şubesi hesabına yatırılmıştır.

2. 1976 malî yılı Bütçe Kanunu'nun genel hükümlerinin 17 nci maddesinde dış memleketlerden alınacak malzeme için açılan kredinin, malî yılın bitiminden itibaren 4 ay içinde aynı yıl bütçesinden mahsup edileceği hükme bağlanmıştır.

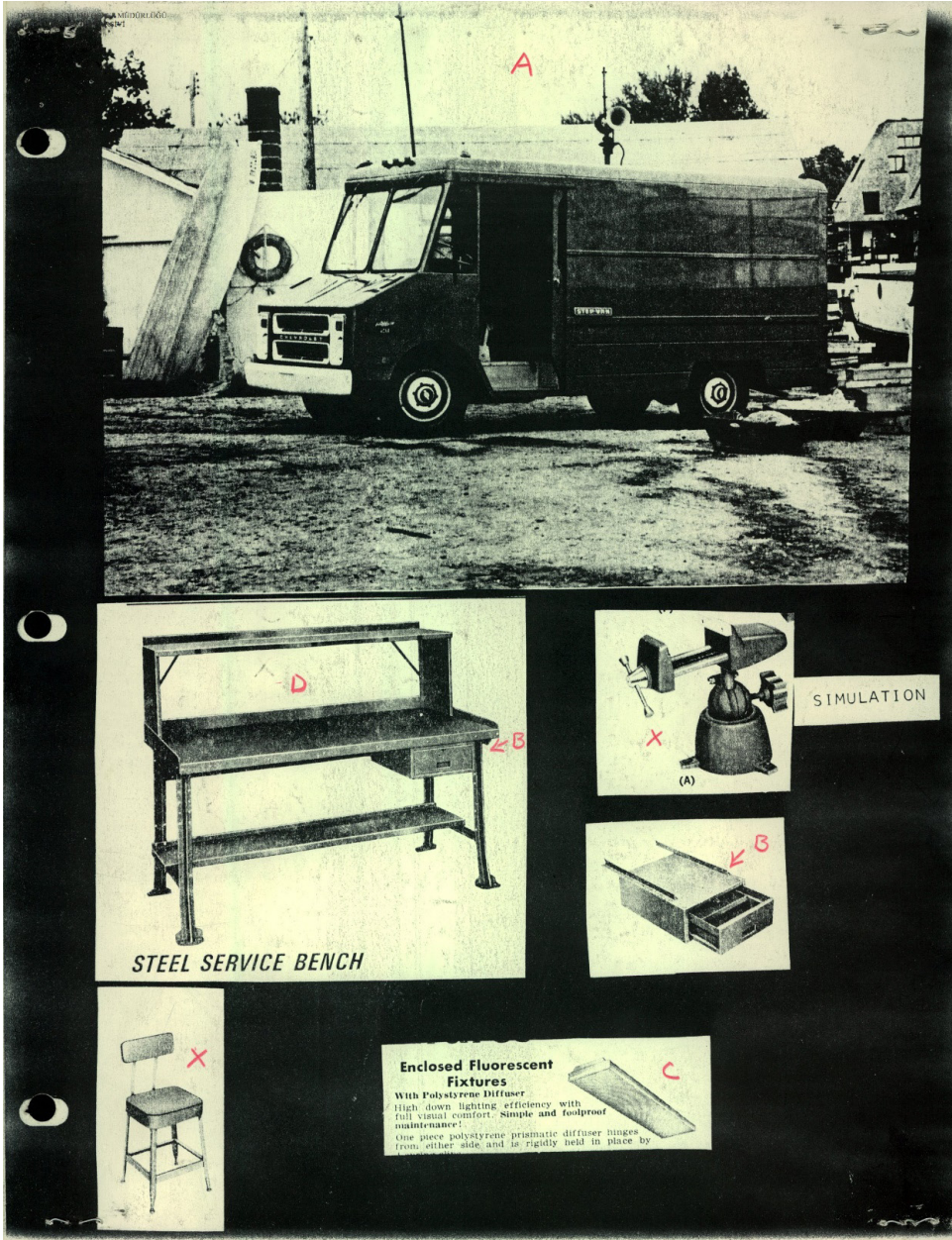
3. Mukavele hükümleri dikkate alınarak, ilgede kayıtlı yazı ile Maliye Bakanlığından alınan döviz transfer öncelik yazısı 11 Mart 1977 tarihinde T.C.Merkez Bankasına intikâl ettirildiği halde bugüne kadar transfer işlemi yapılmamıştır.

./..

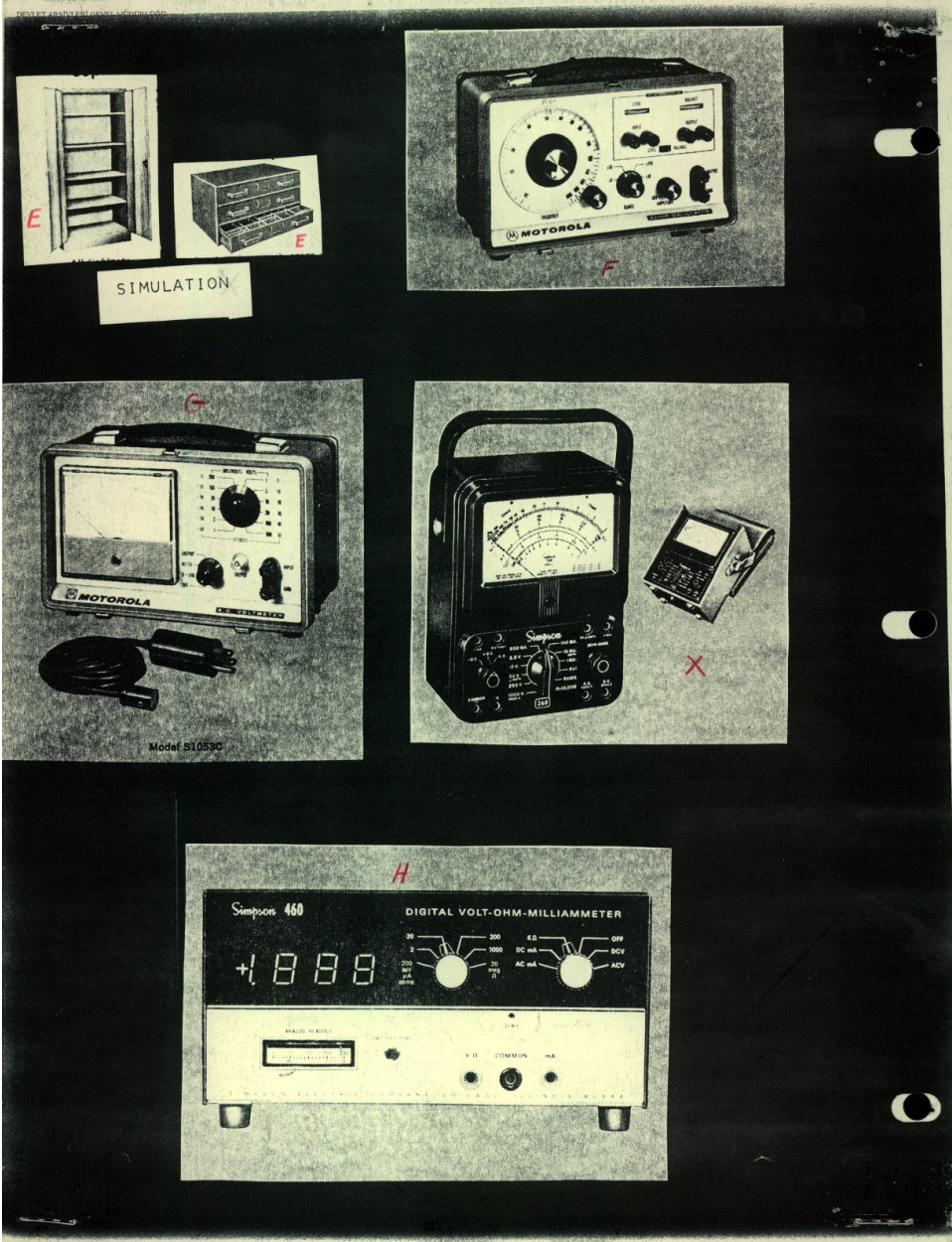
BAŞBAKANLIK Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi	
Kayıtlı No.	No.
02386	141-3
Tarih : 6 Mayıs 1977	

GİZLİ

EK 6. Chevrolet Stepvan Seyyar Telsiz Aracı (BCA, 30-18-1-2-307-91-1)

EK-7. Telsiz-Role-Ölçüm Kiti Fotoğrafları (BCA, 30-18-1-2-307-91-1)

EK-8. MİT Müsteşarlığı için 58 Adet Taşıt Alınması Hakkında Kenan Evren İmzalı Bakanlar Kurulu Kararı

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR TETKİK
DAİRESİ BAŞKANLIĞI

BAKANLAR KURULU KARARI

Sayı: 8/ 4773

17/2 /1982 tarihli ve 2628 sayılı 1982 Yılı Bütçe Kanununun Millî İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı Bütçesinin 610 "Taşıt Alımları" harcama kaleminde ödeneği bulunan ve adı geçen Müsteşarlık hizmetlerinde kullanılmak üzere (1982 Yılı Bütçelerinde yeterli ödenek bulunması ve bu iş için ayrıca ek ödenek ve aktarma talebinde bulunulmaması şartıyla) Devlet Mülkeme Ofisi kanalıyla satın alınacak olan (58) adet taşıtın (cinslerinin ekli listede gösterilen şekilde tespiti; 5/1/1961 tarihli ve 237 sayılı Taşıt Kanununa bağlı 2 sayılı cetveldeki hükme göre, Bakanlar Kurulunca 31/ 5 /1982 tarihinde kararlaştırılmıştır.

KENAN EVREN
Orgeneral
Devlet Başkanı

Z. BAYRAM Devlet Bak. Teşvikiyat Vzd.	T. ÇELİK Devlet Bak. Vzd.	Prof. Dr. İ. ÖZTRAK Devlet Bakanı	M. ÖZDÖNEŞ Devlet Bakanı
Prof. Dr. M. N. ERDOĞAN Devlet Bakanı	C. KAYMAKÇI Devlet Bakanı	O. K. BAYVOLKEN MİT Müsteşarı	E. ÇETİNER Devlet Bakanı
K. ERDEM Devlet Bakanı	Prof. Dr. K. KILIÇTURGAY Devlet Bakanı	H. SAĞLAM MİT Müsteşarı	D. ÖNALP Devlet Bakanı
K. CANTOK Ticaret Bakanı	Prof. Dr. S. ÖZBEK Ticaret Bakanı	Prof. Dr. A. BOZER Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanı	Prof. Dr. M. AYŞAN Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanı
Prof. Dr. S. ÖZBEK Ticaret Bakanı	Prof. Dr. E. EBENEN Devlet Bakanı	M. TURGUT Sanayi ve Ticaret Bakanı	E. İLKEÇ Enerji ve Tabii Kay. Bakanı
L. EYLIVANCI Köylük İşleri Bakanı	Dr. S. YÖTEN İçişleri Bakanı	M. R. GÜNEY Köy İşleri ve Turizm Bakanı	V. ÖZGÜL Çocuk ve Spor Bakanı
S. SİZE Devlet Bakanı			

Dosya No:
142-98
685

EK-9. 1982 Yılında MİT Müsteşarlığı için 58 Binek Taşıt Alımı

SAYIN SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANIMIZIN
SORULARI İLE İLGİLİ
NOT

Taşıtın Cinsi	Miktarı	Düşünceler
C.Binek (Renault-12 TS)	6 Adet	Yerli monte
C.Binek (" St-Vagon)	8 " "	" "
C.Binek (Murat 131 Doğan)	4 " "	" "
C.Binek (Taurus 2000-cc)	25 " "	İthal
C.Binek (Fiat 132-1600 cc)	3 " "	" "
A.Binek (Land-Rover)	10 " "	" "
Pick-Up (Yük taşıyıcı)	1 " "	Yerli monte
Kurtarıcı	1 " "	" "
58 Adet		

- 237 sayılı Taşıt Kanununun 10 ncu maddesi hükmü gereğince, Bakanlar Kurulu Kararının alınması gerektiğinden Kararname ile bu husus yerine getirilmektedir.
- 1982 mali yılında alınacak taşıtlar konusunda Maliye Bakanlığınca uygun görüş verilmiş olup, MİT Müsteşarlığına 1982 mali 2 yılı Bütçesinin "610 Taşıt Alımları" Harcama Kalemine yeterli tahsisat konulmuştur.
- 1976 yılından beri cadde binek araç ithal edilmediği için takip hizmetlerinde kullanılan eski model araçlarla bu hizmet yeterli kadar yürütülememektedir.

Bu nedenle, operasyonel hizmetin gereğince yürütülebilmesi için münhasıran takip hizmetlerinde kullanılmak üzere süratli araca ihtiyaç vardır.

Sözkonusu 28 adet ithal araç makam veya hizmet aracı olmayıp sadece takip hizmetlerinde kullanılacaktır. İdari ve destek hizmetleri ise yurtiçinde imal edilen yerli monte araçlarla sağlanacaktır.

- İthal edilecek 10 adet arazi binek araçlar özellikle Güney ve Doğu Anadolu'nun arazi şartlarında kullanılmak üzere taşıtlerinde kullanılacaktır.

Burhanettin BİCALI
Korgeneral
Müsteşar

685

Milli İstihbarat Teşkilatının 1966-1982 Yılları Arasında Edindiği Cihaz ve Araçlar

EK 10. 1974 Yılında MİT İçin Alınacak Bazı Cihazlar İçin Alınan Proforma Fatura

SIRA NO		MİKTAR	MALZEMENİN CİNSİ	BİRİM FİYAT	TOPLAM FİYAT
1	10		MOTOROLA HF-55B ÖZEL İMALAT ALICI-VERİCİ İSTASYONU.100 W PEP RF ÇIKIŞ GÜCÜ.117-234V 50 - 60 Hz AC GÜÇ GİRİŞLİ.108 ALMA VE GÖNDERME FREKANSLI. FREKANS BANDI: 2-18 MHz. KOMPLE İSTASYON. 6 KANALLI MONİTOR ALICI, ALICI-VERİCİ VE MONİTOR ALICILARDA SECMELİ SINYALLEME, PHONE-PATCH, TELEM KEYSER/KONVERTÖR VE 3000 ÇALIŞMA PERİODU İÇİN GEREKLİ SOĞUTUCU YU İHTİVA EDER. HER İSTASYON İÇİN 3 ADET EL KİTABI, HER KANALIN ÇALIŞMA FREKANS KRİSTALLERİ VE AŞAĞIDAKİ MALZEME VERİLMEKTEDİR: -SA 700-108C KOMPLE TELSİZ İSTASYONU -TMN 6006 MİKROTELEFON -TU 526 ASMA ÇENGELİ -TTO ANAHTAR KİTİ -HM 100 KULAKLIK -SU-10 ANTEN AKORT KUTUSU -SH-15 UZUN-TEL ANTENİ -SS-120 KONTROL KABLO KİTİ -SS III KOAKSİYAL KABLO KİTİ (TK-173/100'Ü KULLANINIZ) -SH-18R MONİTOR ANTENİ -2 ADET A-SI-1A MONTAJ KİTİ -ST-1107 SABİT VOLTAJ TRANSFORMATÖRÜ -VIBROPLEX TELGRAF ANAHTARI "ORIGINAL-DELUXE" KORDON VE FİŞİ İLE BİRLİKTE	₺ 25,009.00	₺ 250,090.00
2	10		UZAKTAN KONTROLLU, 3.5 Kw'LIK 55 GALON BENZİN DEPOLU, SUSTURUCU VE BENZİN İKMAL TERTİBİ OLAN ONAN STAND-BY GÜÇ JENERATORU	3,198.00	31,980.00

EK 11. 1974 Yılında MİT İçin Alınacak Bazı Cihazlar

SIRA NO		MİKTAR	MALZEMENİN CİNSİ	BİRİM FİYAT	TOPLAM FİYAT
5	10		-163025-100WPM DİŞLİ SETİ (LPR) -159360-MOD. KİTİ- SINYAL ÇİNGİRAK ÜST İŞARETLER (U/C) "5"		
GENEL TOPLAM					₺ 522,473.60
İSKONTO					78,370.60
FOB CHICAGO VE NEW YORK HAVA ALANLARINDA HAVA NAKLİYATINA MÜSAİT OLARAK AMBALAJLI TESLİM.TOPLAM FİYATI.....					₺ 444,103.00

EK 12. 1980 Yılında MİT Müsteşarlığının İhtiyaç Duyduğu Uçak Gövde Parçalarının Listesi

421 B UÇAĞI GÖVDE KISMI				
No:	Parça No:	Adet	Adı	Türkçe Adı
1	MS28889-1	2	Valve Assy	Subap Tk.
2	MS24690 (47A1562)	2	Packing	Keçe
3	5042015-1	2	Orifice	Orifis
4	CM2689-32	2	Ring Retain	Tesbit yüzüğü
5	5041111-1	2	Lock Ring	Kilit yüzüğü
6	CM2690-14	2	Lock Ring	Kilit yüzüğü
7	5141020-1	100	Washer .016 Thick	Şim
8	AN960PD416L	100	Washer .003 Thick	Pul
9	AN960C416L	100	Washer .032 Thick	Pul
10	5041015-1	4	Support Seal	Destek contası
11	MS28775-222	10	Bolt	Keçe
12	AN17642	10	Bolt	Vida
13	NAC3-3D12-32	4	Spacer	Pul
14	AN960-616L	100	Washer	Somun
15	AN310-6	10	Nut	Somun
16	MS21044N4	2	Packing	Keçe
17	MS28775-221	2	Ring Snap	Tesbit yüzüğü
18	MS26624-2-312	2	Packing	Keçe
19	MS28775-225	2	Packing	Keçe
20	MS28775-228	2	Packing Filler Plug	Keçe tips
21	AN6227B7	2	Packing	Keçe
22	AN6227B20	2	Packing	Keçe
23	AN6227B10	2	Packing	Keçe
24	0842413-1	2	Head Bearing	Baş yatak
25	MS16625-1131	2	Ring	Yüzük
26	AN6227B18	2	Packing	Keçe
27	9410136-3 (9910136-3)	2	Actuator Assy Lh. R	Aktüatör
28	NAC3-64-10-24	2	Bolt	Pul
29	AN960-1016L	100	Washer	Somun
30	MS17826-10	10	Nut	Somun
31	5741159-2	10	Bolt	Vida
32	MS17826-12	10	Nut	Somun
33	AN960PD1216	10	Washer	Pul
34	S1167-4-0202	1	Hose Bk Brake	Fren hortumu
35	RA49004A1 (4V50XD)	1	Elbow Lh	Dirsek
36	S1167-4-0150	1	Hose Assy Lh	Hortum Tk.
37	5000-56	2	Housing Assy	yatak Tk.
38	9534888	5	Piston	Piston

EK 13. 1980 Yılında MİT Müsteşarlığının İhtiyaç Duyduğu Uçak Motor Parçalarının Listesi

421 B UÇAĞI GÖVDE KISMI			MOTOR YEDKELERİ	
Part Number	Description	Qty.	parçanın	Türkçe adı
630920	Bracket Assy	1	Kulak	
630917	Bracket Assy	1	Kulak	
639058	washer plain	20	Düz pul	
AL936 A616	washer lock	20	Tesbit pulu	
2441	Nut	20	Somun	
638161 (641250)	Seal Assy	2	Keçe	
632287	Ring	2	Yatak	
632043	Connecting Rod As.	6	Eklem rotu	
632491 (641350)	Piston	6	Piston	
632577A1 (640825A2)	Ring set	12	Segman	
636046	Pin and plug ass.	6	Pim ve tips tk.	
631674 (641066)	O Ring	16	Segman	
631001	Nut	20	Somun	
634505	Nut	20	Somun	
620112-1	Insert, spark plug	6	Buji tesbit pimi	
MS222122	Insert	4	Tesbit pimi	
631496	Guide, valve, exh.	6	Egzoz subap yatağı	
401893	Stud 1/4x1-1/4"	6	Saplama	
635815	Stud ring lockect	6	yatak tesbit saplama	
635316	Ring lock	4	tesbit segmani	
639519	Ring, 1/4-27 mtr	4	tips	
630591	Insert intake	12	egzoz tesbit pimi	
630587	Insert, exhaust	12	egzoz tesbit pimi	
639988	Valve Intake	12	Emme subapı	
639720 (637781)	Valve Exhaust	12	Egzoz subapı	
620106 (637830)	Spring, valve in.	12	Emme subap yayı	
634833 (637837)	Spring, valve out.	12	Egzoz subap yayı	
625393	Retainer, Valve in.	12	Emme subap tesbiti	
639771	Retainer, Valve out.	12	Egzoz subap tesbiti	
629117	Reto coil as.	12	Sarme Tk.	
24402	Key	4	Anahtar	
636033 (639629)	Bushings	4	Buğun	
634091	Screw 1/4-20	10	Vida	
632900	Capset	10	Conta	
632638	Nut	20	Somun	
632485	Washer	6	Pul	
634609	O Ring	6	Segman	
620086	Packing	24	Yatak	
624810	Spring	24	Segman	
636147	Spring	24	Salmastra (Keçe)	
637490 -4	Pushrod Assy	12	Yatak	
241007	Screw	10	Tesbit rotu	
631815	Insert	6	Şaft	
632652	Spring	1	Yay	
631473	Spring	2	Yay	
602537	Ring	2	Segman	
MS1001-038	O Ring	10	Segman	
401507	washer	10	Pul	
2441	Nut	10	Somun	
402127	Stud	10	Saplama	

Milli İstihbarat Teşkilatının 1966-1982 Yılları Arasında Edindiği Cihaz ve Araçlar

EK 14. 1980 Yılında MİT Müsteşarlığı Tarafından IBM Firmasından Kiralanan Bilgisayarlar

MİLLİ İSTİHBARAT TEŞKİLATI MÜSTEŞARLIĞI
GEREKLENMESİ İÇİN KIRALANMAK ÜZERE IBM
FİRMASINDAN ALINACAK OLAN BİLGİ SAYAR
MAKİNALARINA AIT LİSTEDİR

M A K İ N A L A R I N Tipi	Modeli	İsmi	Adedi
4341	LI	Processor (4xMB)	1
	1870	Block Mpx Channel	1
3278	2A	Display Console	1
	4632	75-Key Op-Console	1
3278	2A	Display Console	1
	4633	75-Key Op-Console	1
3203	5	Printer	1
3880	1	Storage Control	1
3370	A1	Direct Access Storage	1
3370	B1	Direct Access Storage	2
3803	1	Tape Control	1
	3551	Dual Density	1
3420	3	Mag.Tape Unit	2
	3550	Dual Density	2
3540	B2	Diskette I/O Unit	1
3274	1B	Control Unit	1
	7H0354	Turkish RPÇ	1
	7802	Terminal Adapter B1	1
	7803	Terminal Adapter B2	1
3278	2	Display Station	4
	4621	75-Key Typewriter Key Board	4
	7H0350	Turkish Char.Gen.	4
	7H0351	75-Key Turkish Keyboard	4
2671		Paper Tape Reader	1
2822		Paper Tape Reader Control	1

EK. 15. 1982 Yılında MİT Müsteşarlığının İhtiyacı Olan ve İthal Edilmesi İstenen Bazı Cihazlar

-1-

AVIONIC PARÇALARI

ITEM SIRA NO	P/N	DESCRIPTION	PARÇA ADI	S ADİ
1.	43090-1028	ADF R-446A	ADF komple almqç	1
2.	0668017-0108	RPM Indicator	RPM saatli (Elektrikli senkronizeli)	1
3.	43080-0108	Turn and bank Ind.	Yatış, dönüş Müşürü	1
4.	44020-1000	400-DME indic.	8840A İndikatör	1
5.	43330-1028	VHF-VOR receiver	VHF-VOR almqci (Komp)	1
6.	Telex	RT 422A	Telex kulaklık Çift jak fişli	2
7.	5901-2	Bokser fan (Blower)	Bokser fan	1
8.	BS2107F30	"	"	1
9.	41790-0000	VOR Converter - B	841 A	1
10.	42410-5128	Marker Beacon Receiver R402A	Markir bıykin receiver	1
11.	39330-0000	RMI Converter	RMI Converteri	1
12.	44720-0002	B2NA SA-832B	Slaving Accessory Eleav aksesuarı	2
13.	0661031-0101	Turn and bank ind	Yatış dönüş müşürü	1
14.	0660502-0202	RMI indicator	RMI indikatörü	1
15.	4164091112	VOR indicator	VOR indikatörü (Dikey kalli)	1
16.	80476-0000	IN442B	DME komple	2
17.	80459-0028	DME RTA476A Transponder RT-455A	Transpondar	2

OSMANLI BASININDA SORUŞTURULMUŞ İKİ KADIN HİKÂYESİ: “OSMANLI KADINLARI” VE “KADIN ZİHNİYETİ”*

TWO WOMEN STORIES INVESTIGATED IN THE OTTOMAN PRESS:
“OTTOMAN WOMEN” AND “WOMEN MENTALITY

Vedat KANAT**, Şeyda ÖZÇELİK KANAT***

Geliş Tarihi/Received:30.05.2022

Kabul Tarihi/Accepted:26.12.2022

Kanat, Vedat- Özçelik Kanat, Şeyda (2023), “Osmanlı Basınında Soruşturulmuş İki Kadın Hikâyesi: “Osmanlı Kadınları” ve “Kadın Zihniyeti””, Belgi Dergisi, S.25, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2023/1, ss. 187-207.

Öz

Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyıl, toplumun her kesimine kendini ifade etme ortamı sunmuştur. Bu yüzyılda görülen Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi’nde insan ve toplum hayatının medeniyet formunda iyileştirilmesine hız verilmiştir. Modernleşme adımlarıyla birlikte yalnızca siyasi aktörlerin ön plana çıktığı bir toplum algısı yerine sıradan insanın ve günlük olayların da konu olabileceği bir saha oluşmuştur. Bu sahanın gelişmesindeki başat aktör şüphesiz basın olmuştur. Batılılaşma/modernleşme uygulamalarının anonsörü olan basın; toplumun bütün unsurlarının bilgi yayıcısı olarak görev yapmıştır. Zamanla yazılı ve görsel basın üzerindeki sınırlamalar, Matbuat Nizamnameleri ile belirli standarta bağlanmış ve kimi zaman da anayasal güvence altına alınmıştır. Siyasal iktidara, devlet kurumlarına, tanınmış kişiliklere hakaret etmemek, dini ve örfi kuralları eleştirmemek, hassas ve mahrem konulara dokunmamak, toplumun edep ve ahlakına aykırı yayın yapmamak gibi şartları içeren Matbuat Nizamnameleri aynı zamanda herhangi bir yayının sansürlenmesinde referans noktasını oluşturmuştur. Sansürlenmiş yayınların bir kısmı siyasi konularla ilintiliyken büyük bir kısmı da toplumun ahlaki ve dini değerlerini eleştirdiği gerekçesiyle kısıtlanan yazılardır. Kısıtlanan yazıların içeriğine bakıldığında mahrem görülen kadını ve kadınlık hayatını ilgilendiren pek çok yazıya rastlamak mümkündür. Bu bağlamda çalışma iki farklı zamanda, farklı gazetelerde yayınlanmış ve içerdiği düşünce ve önerileri sebebiyle sansürlenmiş iki kadın hikâyesini içermektedir. Nitel araştırma yöntemi ve doküman analizi tekniğiyle hazırlanan bu araştırmanın konusu; 1908 yılında Millet gazetesinde yayınlanmış Tefik Nadir imzalı “Osmanlı Kadınları” ve 1919 yılında Türkçe İstanbul gazetesinde yayınlanmış “Kadın Zihniyeti” isimli hikâyelerin içeriğini kapsamaktadır. Araştırmanın amacı; Osmanlı Devleti’nin basın hayatında yer alan bu iki kadın hikâyesinin soruşturulma gerekçelerini ortaya koymaktır. Çalışmada; çıkarılan Matbuat Nizamnameleri gereğince adli takibe alınmış ve sansürlenmiş bu iki kadın hikâyesinin ayrıntılarını analiz edilerek, hikâyelerin iktidarı ve dini çevreleri rahatsız eden noktaları açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Basını, Matbuat Nizamnamesi, Kadın, Sansür.*

*Yazarlar bu çalışmaya eşit oranda katkı yapmışlardır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: vkanat@atu.edu.tr. (<https://orcid.org/0000-0002-6529-9491>).

*** Dr, Adana, e-mail: seydaozececik@hotmail.com. (<https://orcid.org/0000-0001-9421-4568>).

Abstract

In the Ottoman Empire, the 19th century provided an environment for self-expression to all parts of the society. In this century, the improvements of human and social life in the form of civilization was accelerated in the Tanzimat and Constitutional Era. With the steps of modernization, a field emerged where ordinary people and daily events could also be the subject, instead of a perception of society in which only political actors came to the fore. The main actor in the development of this field was undoubtedly the press. The press, which was the announcer of westernization/modernization practices, acted as the dissector of knowledge to all elements of society. Over time, the limitations on the written and visual media were standardized by the Press Regulations (Matbuat Nizamnâmesi), and sometimes taken under constitutional guarantee. The Press Regulations, included conditions such as not insulting political power, state institutions, well-known personalities, not criticizing religious and customary rules, not addressing sensitive and private issues, not making publications contrary to the morals of the society, also constituted the reference point for the censorship of any publication. While some of the censored publications were related to political issues, most of them were restricted on the grounds that they criticize the moral and religious values of the society. Looking at the content of the restricted articles, it is possible to come across many articles concerned women and women's life, which was considered private. In this context, the study includes the two women stories, which were published in different newspapers at two different times and censored because of their thoughts and suggestions.

The subject of this research, prepared with the qualitative research method and document analysis technique, covers the content of the stories titled "Ottoman Women" by Tevfik Nadir, published in Millet newspaper in 1908, and "Women Mentality" published in Turkish Istanbul newspaper in 1919. The aim of the research is to reveal the reasons for the investigation of these stories in the press life of the Ottoman Empire. By analyzing the details of these stories, which were legally followed and censored in accordance with the Press Regulations issued, it has been tried to *explain the points of the stories that disturbed the government and religious circles.*

Keywords: *Ottoman Press, Press Regulations, Women, Censorship.*

Osmanlı Basınında Soruşturulmuş İki Kadın Hikâyesi: “Osmanlı Kadınları” ve “Kadın Zihniyeti”

Giriş

Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı kul sisteminden, topluma ve bir parça da olsa bireye geçiş sürecinin başlangıcı olmuştur. Bu dönem, modern dünyanın getirdiği vatandaşlık/yurttaşlık¹ kavramının pek çok dizgiyle uygulanmaya başlandığı süreçtir. Siyasi ve idari sistemin değişmesiyle birlikte toplumsal tabuların usul usul kırılmaya başladığı bu dönem, kadının hareket alanının da genişlemeye başladığı dönemdir. Kadın için yoğun erkek hegemonyasından eşit basamaklara erişme serüveninin başlangıcı; basın ve yayın kanalıyla olmuştur. İlk Türkçe gazete Takvim-i Vekayi’nin (1831) yayın hayatına girmesiyle başlayan Türkçe matbuatla birlikte özgürlük, hükümet icraatlarını eleştirme, hatta gazeteler arasındaki kalem kavgası başlamıştır.² Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerindeki batılılaşma/modernleşme uygulamalarının anonsörü olan basın; toplumun bütün unsurlarına bilgi yayıcısı olarak görev yapmıştır.

Siyasal ve toplumsal iktidardan uzak ve bu alanlara katılımı kısıtlı olan kadınlar için kadın dergiciliğini başlatanlar, toplumsal yaşamda kadın ve erkek ayrılığından dolayı yaşam kaliteleri düşen dönemin aydın erkekleri olmuştur.³ Kadın gazete ve dergilerinin çıkarılması ve bu yayınların topluma ulaştırılması, kadının siyasi hayata ilk dâhiliyeti olmuştur. Dönemsel olarak incelendiğinde çıkarılan her kadın dergisinin kendi döneminde siyasi bir varlık göstermesi beklenirken, tam zıttı faaliyet gösteren kadın dergilerini de görmek mümkündür. Dergi ya da gazete ne amaçla çıkarılmış olursa olsun, onlar; kadını siyasi dünyayla tanıştıran ilk aracı olmuşlardır. Bu yayınlar kadını bir yandan dönem meselelerini takip etmeye, tartışmaya hatta çözüm üretmeye sürüklerken, diğer yandan da kadınlık hayatını gölgeleyen siyasette eril erk, ailede patriarkal düzen ve gündelik yaşamda klerikalist⁴ eklentilerin varlığını bilerek ya da istem dışı ortaya koymuşlardır.

Kadın Tarihi incelendiğinde, Osmanlı Devleti’nden Erken Cumhuriyet Dönemi’ne kadar çıkarılmış olan kadın gazete ve dergilerini kronolojik olarak; Terakki/Terakki-i Muhadderat (1869-1870), Vakıf yahud Mürebbi-i Muhadderât (1875), Ayine (1875- 1876), Hanımlar (1882), Mürüvvet (1887), Şükûfezar (1887), Aile (1879), İnsaniyet (1882- 1883), Parça Bohçası (1889), Hanımlara Mahsus Malûmat (1895), Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908), Âlem-i Nisvan (1906), Mahasin (1908-1909), Demet (1908), Kadın/Selanik (1908-1909), Kadın/İstanbul (1911-1912), Musavver Kadın (1911), Kadınlar Dünyası (1913-1921), Erkekler Dünyası (1913), Kadınlık Hayatı (1913), Hanımlar Alemi (1914), Kadınlar Alemi (1914), Kadınlık/Kadın Dünyası (1914), Seyyale (1914), Siyanet (1914), Bilgi Yurdu (1917- 1918), Genç Kadın (1918), Türk Kadını (1918-1919), Genç Kadını (1919), İnci (1919-

1 Özellikle II. Meşrutiyet yıllarının getirdiği özgürlük ortamında tartışılan sorunlarından biri olan “yurttaşlık” kavramının içine kimlerin girebileceğiydi. Her ülke yurttaşlarını, “millet” i oluşturan bireyler topluluğunu kendi tarihsel evrimi sonucu belirliyordu. Anayasal düzene geçen ülkelerde doğrudan ya da temsil edilerek iktidarı belirleyen yurttaşlar topluluğu siyasal gücü oluşturuyordu.20.yüzyıla birlikte hemen hemen tüm uygar ülkelerde vatandaşların siyasal gücü tanınmaya başlanmıştı. Genel seçimlere ve genel oy hakkında doğru bir eğilim gözleniyordu. Bu aşamada seçmenler sırf erkeklerden mi oluşacaktı, yoksa her iki toplumsal cinsiyeti mi kapsayacaktı? Osmanlı hukukçuları (Babanzade İsmail Hakkı vs.) yurttaşlık kavramını tartışırken referans kaynağı olarak Rousseau’nun egemenlik kuramına ve Montesquieu’ya atıfta bulunmuşlardır. Zafer Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 154, 164.

2 Necla Odyakmaz, “Osmanlı’da Anayasal Düzenlemeler ve Basına Etkileri”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi *Dergisi*,16 (2003), s.213.

3 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, Metis Yayınları, 2013, s. 60.

4 Klerikalizm TDK’na göre; Dinin ve din kurumlarının toplum hayatının çeşitli kesimlerindeki yerini güçlendirmeyi amaçlayan toplumsal, ekonomik akım. www.sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 11.05.2022).

1921), Diyane (1920), Hanım (1921), Firuze (1921- 1922), Yeni İnci (1922- 1923), Ev Hocası (1923), Süs (1923-1924), Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu (1925), Âsâr-ı Nisvan (1925), Çalığışu (1926)⁵ sıralamak mümkündür. Bu yayınlar, kadınlara, çocuklara ya da aileye mahsus yayınlardır.

Kadın dünyasını ilgilendiren dergi ve gazetelerin peyda olmasına rağmen bu yayınların çıkarılışı ve işlerlik süreci kontrollü bir şekilde yürütülmüştür. Süreç, devlet/hükümet veya siyasi erkin izniyle gerçekleştirilebilmiştir. Meşrutiyet yıllarında özel olarak kadınlar için yayın yapan veya kadın hayatını içeren dergi ve gazetelerin birtakım şartları sağladıkları takdirde, devlet izniyle yayın hayatına başladıkları görülmüştür. Ayrıca kadını ilgilendiren basılı romanlar ve tefrikalar, gazetede çıkan makale, hikâye ya da haberler de belli şartları sağladığı sürece yayınlanabilmişlerdir. Bu şartları; devletin resmi kadın söylemine uygun düşmek, siyasi ideolojilerle bağlantılı herhangi bir siyasi amaçta ve istekte bulunmamak, güçlü ataerkil yapıyı muhafaza ederek aile yapısını korumak, İslam dininin kaidelerine riayet ile örfi geleneklerin gerçekliğiyle eşleşmek şeklinde sıralamak mümkündür. Dolayısıyla çalışmanın ana konusu olan Millet gazetesinde 1908 yılında yayınlanmış “Osmanlı Kadınları” ve Türkçe İstanbul gazetesinde 1919 yılında yayınlanmış “Kadın Zihniyeti” isimli makalelerin sansürlenmesi yukarıdaki şartlar paralel olarak ve Matbuat Nizamnamelerinin maddeleri bağlamında incelenmiştir.

Basın Hayatına “Kadın”ın Girişine Dair

Osmanlı Devleti’nde dergi ve gazetelerin çıkarılma aşamasındaki şartlardan birisi siyasi otoriteyle paralel olmak ve devletin resmi söylemiyle uyuşmaktır. Tarık Gazetesi Başyazarı Mehmed Tahir 12 Temmuz 1895 yılında Dâhiliye Nezaret-i Celîlesi’ne kadınlarla ilgili konulardan bahsetmek üzere “Hanımlara Mahsus Gazete”⁶ adıyla bir gazete çıkarmak isteğinde olduğunu bildirmiştir. Mehmed Tahir, nisvâna ait pek çok yayının basın hayatına girdiğini ancak bu yayınların yeteri derece faydalı olmadığını dile getirerek, kadınlara özgü haftada iki defa yayın yapan bir gazete neşr etmek arzusunu dile getirmiştir.⁷ “Gazetemizi neşr etmekten asıl maksadımız menafi-i mülk-i devlete hizmet-i ceddiden ibarettir”⁸ ifadesi gazetenin birinci ve ikinci sayısında geçen bir ifadedir. Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere gazete, devletin menfaatleri doğrultusunda yayın yapacağını vurgulamıştır.

Çıkarılan dergi ve gazetelerin devletin menfaatlerine hizmet etmesinin yanında yayınlarında siyasi propaganda, politik eleştiri veya taraflı malzeme bulundurmamaları da

5 Bu dergilerin yıl yıl isimleri ve yayın içerikleri için bkz; Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, *Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)*, Metis Yayınları, İstanbul, 1993. Bu dergiler dışında Kâhya Kadın isimli bir mizah gazetesine rastlanmıştır. Dergi, 17 Haziran 1910 yılında ilk sayısını neşretmiştir. Müdür-i mes’ûl Ali Rıza’dır. Kâhya Kadın, Numara:1, 4 Haziran 1336/ 1910, s.1. Hakkı Tarık Us Kütüphanesi’nden derginin sekiz sayısına ulaşılmıştır.

6 *Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)* isimli çalışmada (s.54) Hanımlara Mahsus Gazete’nin dizini incelendiğinde kurucusu ya da mes’ûl müdürü olarak Mehmed Tahir’in ismine rastlanmamıştır. Ancak Kadın Dergileri Bibliyografyası isimli çalışmada (s. 213) “Hanımlara Mahsus Malûmat (1895-1896)” isimli gazetenin müdür ve muharriri Mehmed Tahir olduğu görülmüştür. “Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’da Kadın” isimli kaynak eserde Mehmed Tahir’in çıkarmak istediği gazetenin adının “Hanımlara Mahsus Gazete olarak geçmektedir. Ayrıca Yavuz Selim Karakışla’nın “Arşivden Bir Belge Hanımlara Mahsûs Gazete’ye İmtiyaz Verilmesi (1895)”, (Toplumsal Tarih, S.75, Mart 2000, ss.41-45) isimli çalışmada derginin yazı işleri imtiyâz sahibi İbnü’l-hakkı Mehmed Tahîr Bey’dir.

7 *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’da Kadın*, (Proje Yöneticisi: Uğur Ünal), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2015, s.397.

8 *Hanımlara Mahsus Gazete*, Numara: 2, 15 Rebî-ül-evvel 1313/24 Ağustos 1311.

Osmanlı Basınında Soruşturulmuş İki Kadın Hikâyesi: “Osmanlı Kadınları” ve
“Kadın Zihniyeti”

beklenen davranıştı. Siyasi nitelik taşıyamamalarının yanında bir de sorumlu müdürlerinin erkek olması tercih edilmiştir. 1876 yılında çıkarılan Âyine dergisi “*muhadderât ve etfâle mahsustur*” söylemi, yayımlayanı Mustafa, imtiyaz vekili Mahmut Hamdi bilgileriyle çıkarılmıştır. Başka bir dergi olan Aile dergisinin amacı; “*Aileye, yani kadınlara, çocuklara ev işlerine müteallik, mebahis-i mütenevviayı cami mecmua*” olarak açıklanmış, derginin sahibi ve başmuharriri Şemsettin Sami olarak belirtilmiştir.⁹ Hanımlara Mahsus Malûmat “*Edebiyat, ahlak, sanayi ve ve sâireden bahis*” ibaresini kullanırken, İsmail Gaspıralı’nın imtiyaz sahibi olduğu Âlem-i Nisvân, “*Müslümanlara mahsus edebi ve tedris haftalık mecmua*” olarak yayın hayatında var olmuştur.¹⁰ Mes’ûl müdürlüğünü Ulviye Mevlan’ın eşi Mevlanzade Rifat’ın yaptığı 1913 yılındaki Erkekler Dünyası¹¹, “*Sahâifimiz kadınlığın kadr ü kıymetini ilim ve fen ve edebın ulviyetini takdir eden münevver Osmanlı gençleri asarına küşadedir*” diyerek yayın yapma amacını belirtirken imtiyaz sahibi Nuriye Ulviye Mevlan, mes’ûl müdürlüğünü Emine Seher Ali’nin yaptığı Kadınlar Dünyası dergisi “*Kadınlık hukuk ve menafini müdafaa eder musavver gazetesidir. Sahâifimiz cins ve mezhep tefrik etmeksizin Osmanlı hanımları asarına küşadedir*” amacıyla yayın hayatına başlamıştır.¹² 1913 yılındaki Kadınlık Hayatı “*Kadınlığın tealisine hadim, sahâifi kadın kalemlerine küşadedir. Edebi, fenni, içtimai cumartesi günü intişar eder*”, 1914 yılında çıkarılan Kadınlar Âlemi, “*İçtimai, edebi, hanım gazetesi*”, Seyyale “*Genç kızlarımızla hanımlarımıza mahsus ilmi, fenni, edebi, ahlaki, felsefi, sınıî, seyyahi musavver mecmu*”, Siyanet “*İçtimâî, edebi, ilmi, iktisadi kadın ve aile gazetesi*”, Kadınlık “*Kadınlığın varlığını ve memlekette bir mevkii bulunduğunu müdafaa eder. Sahâifimiz bilumum Osmanlı hanımları asarına küşadedir*”, Hanımlar Âlemi, “*Edebi, içtimai, resimli hanım gazetesi*”¹³ ibaresini, erkek iktidarın kadın siyasi faaliyet alanına düşen gölgesi olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır. Meşrutiyet Dönemi’nde çıkarılan dergilerin ortak söylemi “*ilmi, edebi, ailevi ve sınıî amaçlıdır*” olmuştur. Dergiler misyonunu tanımlarken siyasi bir amaç gütmediklerini ısrarla vurgulamışlardır. İlk olarak 1908 yılında Demet dergisi “*Edebi, ilmi, siyasi, hanımlara mahsus musavver mecmua*” ifadesini kullanmış, 1911 yılındaki Musavver Kadın dergisi de “*Osmanlı hanımlarına mahsus haftalık siyasi, ilmi gazetedir*”¹⁴ söylemiyle Demet dergisinin çizgisinden gitmiştir. Bu dergiler her ne kadar siyasi öğreticilikle yayın hayatında yer almış olsalar da içerikleri incelendiğinde, yayınlarının diğer dergilerle paralel gittiği görülmüştür. Yalnızca birkaç makale haricinde klasik dergiciliğin izlerine kadın, çocuk, aile, eğitim ve günlük yaşamla ilgili söylemlerde rastlanmıştır.

İstanbul’da sadece edebiyattan bahseden “*Boğaziçi*” adıyla kadınlara mahsus Rumca yayınlanmak istenen bir risaleye mes’ûl müdürünün kararlaştırılması ve risalenin içeriğinin araştırılmasından sonra, haftada bir kez neşr edilmesine padişahlık makamınca izin verilmiştir.¹⁵ Belgede risalenin yalnızca edebiyattan ve kadına ait günlük hayattan bahsedileceği ısrarla vurgulanmıştır. İlk ve tek sayısının 1889 yılında çıkarılmış olduğu

9 Kadın Dergileri Bibliyografyası, s.1, 11.

10 A.g.e., s.213, 3.

11 Ayrıntılı bilgi için bkz; Mithat Kutlar, “Osmanlı Kadın Dergileri İçinde Erkekler Dünyası Dergisi”, *Fe (Feminist Eleştiri) Dergi*, 2 (2010), ss. 1-15.

12 Kadın Dergileri Bibliyografyası, s.30, 250.

13 A.g.e., s. 311, 247, 336, 338, 306, 46.

14 A.g.e., s. 24, 328

15 DH. MKT. 2152/41 (10 Ş (Şaban) 1316/ 24 Aralık 1898).

bilinen “*Parça Boğçası*”¹⁶ isimli derginin evrak müdürü Safvet Bey’in derginin ismini “*Ceride-i Nisvân*” adıyla değiştirmek istemiştir. Bu istemle ilgili belgede; Safvet Bey’in on yıl önce Maarif Nezaret-i Celile’den aldığı ruhsatla bir nüshasını neşrettiği *Parça Boğçası* isimli ilmi ve edebi resimli gazetesinin yayın hayatı uzun olmamışsa da isminin “*Ceride-i Nisvân*” olarak değiştirip tekrar çıkarmak istediği¹⁷ ifadeleri yer almıştır. Derginin isminin “*Ceride-i Nisvân*” olarak değiştirilme isteği tesadüf değildir. Bu isim değişikliğinin özellikle 1890 lı yıllardan itibaren kadınlara özel yayın yapan gazete ve dergi çıkarma işinin moda haline gelmesiyle ilgili olabileceği düşünülmektedir. Ancak o yıllarda çıkarılan dergi ve gazetelerin yayın müdürlerinin erkek ağırlıklı olması dönemin siyasi yapılanmasıyla ilgili gerçekçi mesajı vermiştir. Örneğin aynı yıllarda Osmanlı teba’sından olup, Kudüs’te ikamet eden Musevi cemaatinden Şalumu kızı Hamide (Hamide bint-i Şalumu Hatun) Hatun’un Arapça ve İbranice olmak üzere “*Haskafa*” isimli dergi çıkarma isteğine karşın ruhsat verilmemiştir. Ruhsat verilmeme sebebi ise; kadınların siyasi gazete çıkarabilmek için gazetesinin yayından sorumlu tutulan bir müdürünün olmayışı gösterilmiştir.¹⁸ Hatunun Osmanlı’nın Musevi teba’sından Dâvud Mustafa’yı mes’ûl müdür göstermesinin ardından fennî risale çıkarmasına ruhsat verilmiştir.¹⁹ O günün koşullarında çıkarılan siyasi dergi veya gazetelerin mes’ûl müdürlerinin erkek olması elbette şaşırtıcı değildir. Hemen hemen aynı yıllarda yayın yapan Aile, Hanımlar, Hanımlara Mahsus Gazete, Hanımlara Mahsus Malumat, İnsaniyet, Mahasin, Mürüvvet isimli dergilerinin sahibi ve mes’ûl müdürünün²⁰ erkek olması bu durumu açıklar niteliktedir. Yine Sultan Bayezid’de Matbaacı Arif Efendi’ye içeriğinde herhangi bir sakınca görülmeyen “*Ev Kadını*” adlı kitabı çıkarması için ruhsat izni verilmiştir.²¹

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kadın hayatını ilgilendiren yayınlara talep ve ilgi artınca, bu alanda yayın yapmak isteyen şahıslar da artmıştır. Süleymaniye’de Tevfik, kadınlarla ilgili konuları içeren makaleler ve ilanlarla dolu “*Resimli Kitap*” ismiyle aylık bir dergi çıkarmak²² için ruhsat talebinde bulunmuştur. Aynı yıl Selanik’te Osmanlı kadınlarının terbiyesi, sosyal ve çalışma yaşamından bahseden “*Kadın*” isimli resimli bir gazete yayın hayatına başlamak üzere ruhsat almıştır.²³ İzmir’de sadece fen ve edebiyat konularını içeren “*Efimris Tonkiriyon*” adıyla kadınlara mahsus olarak çıkarılacak haftalık dergiye zorunlu harçları ödemesi koşuluyla ruhsat verilmiştir.²⁴ Haftada iki defa neşredilmek üzere “*Osmanlı Kadınları*” isimli siyasi edebi ve ilmi bir gazete ruhsat verilmesi amacıyla Terakkiperver Osmanlı Kadınları Cemiyeti Reisi Ağacan Fikri tarafından izin istenmiştir. Bu iznin Matbuat Nizamnamesi’ne göre verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁵ Osmanlı’da özellikle ilk Türkçe gazeteler genel anlamda “*Hükümet’in icraatını duyurma*” amacıyla yayımlanmış

16 Derginin müessisleri (kurucular) Hatice Semiha ve Rebia Kâmile olarak geçmektedir. *Kadın Dergileri Bibliyografyası*, s.334. DH. MKT. 2129/100 (22 C (Cemâzi-yel-âhir) 1316 / 7 Kasım 1898) belgeden hareketle Parça Bohçası isimli derginin umûr-ı (işler, hususlar, işleri kolaylaştıran) şeh-benderi evrak müdürü Safvet Bey’dir.

17 DH. MKT. 2129/100 (22 C (Cemâzi-yel-âhir) 1316 / 7 Kasım 1898). Çalışma sürecinde yapılan araştırmalarda “*Ceride-i Nisvân*” gazetesinin tek bir sayısına dahi rastlamak mümkün olmamıştır. Dolayısıyla böyle bir gazetesinin hiç yayın hayatının olmaması kuvvetle muhtemeldir.

18 DH. MKT. 2182/17 (13 Za (Zilkade) 1316/ 25 Mart 1899).

19 DH. MKT. 2280/28 (1 Ş (Şaban) 1317 / 5 Aralık 1899).

20 Bkz; Kadın Dergileri Bibliyografyası.

21 MF. MKT. 995/44 (9 R (Reb’ül-âhir) 1325 Çarşamba/ 22 Mayıs 1907).

22 DH. MKT.1286/43 (29 B (Recep) 1326/ 27 Ağustos 1908).

23 DH. MKT 2615/42 (28 Ş (Şaban) 1326/ 25 Eylül 1908).

24 DH. MKT 2617/78 (2 N (Ramazan) 1326/ 28 Eylül 1908).

25 DH. MKT 2731/23 (14 M (Muharrem) 1327/5 Şubat 1909).

Osmanlı Basınında Soruşturulmuş İki Kadın Hikâyesi: “Osmanlı Kadınları” ve “Kadın Zihniyeti”

ya da yayımlanmıştır. Bir süre sonra basında “*hükümetten talimat ya da nakdi yardım almadan*” özel kişiler tarafından yayımlanan gazeteler görülünce yönetimin keyfi kaçmıştır. Bu gazetelerin hükümete ve onun icraatına muhalefet etmeleri, yeni öneriler ortaya atmaları, o günlere kadar kamuda dillendirilmemiş kavramları gündeme getirmeleri hükümetleri bazı önlemler almaya yöneltmiştir.²⁶ Özellikle Meşrutiyet Dönemiyle birlikte basına tanınan hak ve hürriyetlerle pek çok yayın yapılmışsa da bu yayın hayatıyla ilgili sınırlamalara rastlanmıştır.²⁷

Meşrutiyet yılları özgür düşünce ve ifade ortamının ayyuka yükseldiği dönem olarak değerlendirilse de devletin özellikle basın ve yayın hayatıyla ilgili kısıtlayıcı kuralları geleneksel değerleri korumak adına devam etmiştir. Bu süreç boyunca iktidar; hem güçlü ataerkil yapıyı muhafaza ederek aile yapısını koruyan hem de İslam dininin kurallarına riayet eden ve aynı zamanda dini ve örfi geleneklerin örtüştüğü bir yayın seremonisinden yana olmuştur. İzmir gazetesi yayınladığı bir fıkrada Müslüman kadınlara dair ifadeler kullandığı için uyarılmıştır. Gazete haberinde Müslüman kadınlar, doğum makinesinden başka bir şeye benzetilmemiş, bu kadınların Avrupa’daki kadınlarının ilminden, fenninden mahrum oldukları söylenmiştir. Gazetenin bu ifadeleri açıktan açığa hakaret kabul edilerek sert bir dille eleştirilmiş ve bundan böyle bu tür yazılar için ağır cezalar verileceği bildirilmiştir.²⁸

Devletin cezalandırma yöntemi yalnızca yargılama kanalıyla olmamış, kadınlık hayatını ilgilendiren bazı yayınların ülkeye giriş çıkışı yasaklanmıştır. Francis Elliot adlı şahıs tarafından İngilizce olarak basılan ve fena fıkraları içinde barındıran “*Dersaâdet’te İşsiz Bir Kadının Jurnalı*» başlıklı kitabın İstanbul’a girişi yasaklanmıştır.²⁹ Malûmat gazetesinde “*Kadın Kalbi*” ismiyle yayınlanan romanda, İzmir eşrafından Evliyazade ailesinin namus ve haysiyetine zarar veren ifadeler olması sebebiyle gazete sahibi uyarılmıştır.³⁰ Rotterdam Başkonsolos Nuri’nin eşi Hayriye’nin Viyana’da çıkardığı “*Türkişfro*” adlı Almanca risale ile yine Viyana’da Almanca çıkan “*Türk Kadını Hayat-ı İçtimaisi ve Harem*” adlı risale, Türk kadınının mahremiyetini açığa çıkardığı gerekçesiyle yurda giriş ve dağıtımı yasaklanmıştır. Hatta yurda girenlerin toplattırılarak imha edilmesi istenmiştir.³¹

Dolayısıyla bu çalışmada, Osmanlı Devleti’nin en sıcak ve sancılı yıllarında basın hayatında var olmuş iki farklı gazetenin sayfalarında yer alan “*Osmanlı Kadınları*” ve “*Kadın Zihniyeti*” isimli kadın hikâyelerinin soruşturma ve cezalandırılma gerekçelerini ortaya koymaktır.

Matbuat Nizamnameleri ve Sınırlanan Basın

Osmanlı Devleti’nde doğrudan basınla ilgili olmayan, kitap ve risaleleri kapsayan düzenleme 1857 yılındaki Matbaalar Nizamnamesi ismiyle yapılmış ancak basını

26 Atilla Girgin, *Türkiye’de Yerel Basın*, Der Yayınları, İstanbul, 2009, s. 56.

27 Osmanlı Devleti’ndeki Matbuat Nizamnameleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; Ali Birinci, “Osmanlı Devletinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4/7 (2006), ss. 291-349, Girgin, a.g.e. ve Nurşen Mazıcı, “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, *Atatürk Yolu Dergisi*, V/18 (1996), ss. 131- 154.

28 DH. MKT 1025/3 (16 N (Ramazan) 1323/ 14Kasım 1905).

29 Y.A.HUS 290/53 (8 Ş (Şaban) 1311/ 14 Şubat 1894).

30 DH. MKT. 497/61 (28 M (Muharrem) 1320/ 7 Mayıs 1902).

31 DH. MKT 832/60 (5 M (Muharrem) 1322/ 22 Mart 1904).

ilgilendiren tarafı 1858 yılında Ceza Kanunu'na eklenen maddeler ile olmuştur.³² İlk olarak Tanzimat hareketinin önemli bir bölümünü oluşturan "resepsiyon" çalışmaları içerisinde, 1858'de Fransa'dan alınmış olan Ceza Kanununun 138 ve 139.maddeleri³³ ile basına yönelik cezai düzenleme gerçekleştirilmiştir. Buna göre, devletin emri ve ruhsatı ile açılmış matbaalarda, devlet, tebaası ve hükümet erbabı aleyhinde gazete, kitap ve zararlı evrak basmaya ve yayımlamaya cüret edenlerin bastırdıkları şeyler ellerinden alınacak; suçun derecesine göre, matbaası geçici olarak veya tamamen kapatılacak ve para cezası verilecekti. Genel ahlaka aykırı olarak alay ve eleştiri içeren yazıları ve edepsiz resimleri basan, bastıran ve yayımlayanlar da para ve hapis cezasına çarptırılacaktı.³⁴

Basınla ilgili ilk nizamname ise Sultan Abdülaziz tarafından 25 Kasım 1864'te ilan edilen ve 35 maddeden oluşan Matbuat Nizamnamesi'dir.³⁵ Nizamnamenin 1.maddesinde; hangi dilde olursa olsun siyasete ve yönetime yönelik yayın yapmak isteyenlerin önceden izin almaları gerekmektedir.³⁶ 7.madde; gazeteye yazılan yazıda imzası bulunmadığı halde sorumluluk öncelikle gazeteyi imzalayan gazeteciye ait olacaktır.³⁷ Matbuat Nizamnamesi'nin 13.maddesi; Ceza Kanunu'nun ikinci faslında beyan edildiği gibi, yüce devletin iç güvenlik ve asayişini bozacak cinayet ve suçlardan birinin oluşmasına her kim bir gazete aracılığıyla neden olursa yayını yapan gazete ve gazeteci de suç ortağı sayılacaktır.³⁸ 14.maddede; herhangi bir gazeteci genel adap ve milli ahlaka aykırı bir şey yazar veya diğer birine dinlerden birine dâhil olan cariyeden gazete aracılığıyla hakaret eder ise bir yüzlük altından yirmi beş yüzlük altına kadar cezaya çarptırılır veya bir haftadan üç aya kadar hapis cezası alır.³⁹ 15.maddede; bir gazeteci saltanat, genel adaba ve ulusal ahlaka aykırı yazılar yazar ve hanedana saldırıda bulunursa altı aydan üç seneye kadar hapis veya yirmi beş altından yüz elli altına kadar nakdi para cezasına çarptırılır. 16.maddede; bakanlar kuruluna, üst düzey bürokratlara dokunacak söz yazarsa bir aydan bir seneye kadar hapis veya beş altından elli altına kadar nakit para cezasına çarptırılmıştır.⁴⁰ 31.maddede; genel ahlaka aykırı sözler kullanıldığı takdirde hükümet davaya taraf olarak dâhil olacaktır.⁴¹

1281 (1864) Matbuat Nizamnamesi, ön sansürü tümüyle kaldırarak Osmanlı basın rejimini uygar ülkelerin düzeyine getirmek iddiasındaki bir girişimdir. Basın suçlarının yargılanması için Meclis-i Ahkâm-ı Adliye adında özel bir mahkeme kurulmuş, hükümetin cezalandırma yetkisi kaldırılmıştır. Bu yapıyla nizamnamenin Türkçe basını daha ileri bir düzene ulaştırdığı, yabancı basının sorumsuzluklarına ise sınırlama getirdiği açıktır. Nizamname bir ön sansür koymuyordu ama ağır para ve hapis cezalarıyla, başta padişah

32 Uğur Akbulut, "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-18876)", *Turkish Studies- International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/5 (2013), s.45.

33 1857 Ceza Kanunu'nun ayrıntılı maddeleri için bkz; Ayhan Ceylan, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımlarında Hukukî Düzen (1839-1876)", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 1(2006), ss.139-155.

34 Nevin Ünal Özkorkut, "Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51/3 (2002), s.72.

35 Mazıcı, a.g.m., s.133.

36 Düstur, 1.Tertip, C.2, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s.220.

37 A.g.e., ss.221-222.

38 A.g.e., s.223.

39 A.g.e., s.223.

40 A.g.e., s.223.

41 A.g.e., s.225. 1864 Matbuat Nizamnamesi'nin tam metni için bkz; Cevdet Kudret, *Abdülhamit Döneminde Sansür II*, Cumhuriyet Gazetesi Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2000, ss.25-41.

Osmanlı Basınında Soruşturulmuş İki Kadın Hikâyesi: “Osmanlı Kadınları” ve “Kadın Zihniyeti”

olmak üzere bütün yönetimi (bakanlar, meclisler, mahkemeler, devlet kurumları, memurlar), yabancı devlet başkanları ve temsilcilerini suçlayıcı ve kötüleyici yayınlardan korumayı amaçlamıştır.⁴²

1864 Matbuat Nizamnamesi'ne yeni düzenleme getiren ve geçici olarak çıkarılan 1867 tarihli Kararname-i Âli⁴³'nin bir süre sonra yürürlükten kaldırılacağı ifade edilmiş fakat 1909'a kadar yürürlükte kalmıştır. Bu kararname ile İstanbul'da değişik dillerde çıkan bazı gazetelerin ülke çıkarlarına aykırı zararlı düşünceler ve yalan haberler yayımladığı, asayiş ve düzenin sağlanması için Matbuat Nizamnamesi hükümleri dışında hükümetçe cezalandırma işlemine ve önleyici tedbirler alınmasına karar verildiği ilân edilmiş ve kararnamenin gereği yerine getirilerek birçok gazete kapatılmıştır.⁴⁴ 1876 Anayasasının 12.maddesinin “*Matbuat kanun dairesinde serbesttir*” şeklindeki hükmü, basın özgürlüğünü yasama karşısında savunmasız bırakan bir düzenleme olmuştur. Bu olumsuz durum, yasama faaliyetinin gerçekleştirilmesi sürecinde yasama meclislerinin değil esas itibarıyla padişahın etkili olduğu gerçeği karşısında daha da belirginleşmiş ancak bu madde padişahın meclisi tatil etmesiyle uygulamadan kaldırılmıştır.⁴⁵

İstibdat Dönemi diye anılan II.Abdülhamid dönemi Türk basını açısından oldukça zor bir dönem olmuştur. 20 Eylül 1877'de yayınlanan Sıkıyönetim Nizamnamesi ile padişah gerekli gördüğü zamanlarda gazete kapatma yetkisini eline almıştır.⁴⁶ 1888'deki Matbaalar Nizamnamesi ile basılacak her şey denetime alınmıştır. 1892 yılında sansürlü yayınları yazan ve basanın dışında taşıyan, satan ve dağıtanlar da suç ortağı sayılmıştır. 1895 yılında nizamname daha sıkı hale getirilmiştir.⁴⁷ Böylece 1876 Anayasası'ndaki 12.madde işlerliğini yitirmiştir. II.Abdülhamid Dönemi'ndeki basın yasakları yalnızca siyasi yazıları değil, mizah dergilerini, edebiyat alanını, tiyatro oyunları gibi her türlü sanatsal faaliyeti de etkilemiştir. Edebe, ahlaka, ulusal adetlere, İslami törelere aykırılık, ahlak bozan meyhane kavgalarına yol açması, aşırı aşıkdaşlığı tasvir etmesi, bazı cinayetleri içermesi gerekçelerine dayanarak birçok yazılı ve görsel eser sansürlenmiştir.⁴⁸

II. Meşrutiyet döneminin basın alanındaki önemli bir değişikliği, anayasanın “*Matbuat kanun dairesinde serbesttir*” şeklindeki 12. maddesine eklenen “*Hiçbir veçhile kablettab-ı teftiş ve muayeneye tâbi tutulmaz*” hükmü olmuştur. Böylelikle II.Abdülhamid döneminde çok sıkı bir biçimde uygulanan sansürün doğurduğu tepkiyle basının ön denetime tâbi tutulamayacağı anayasa ile güvence altına alınmıştır.⁴⁹

37 maddeden oluşan 1909 Matbuat Nizamnamesi'nin 11.maddesinde; gazetenin içinde yer alan yazılarda sorumluluk öncelikle mesul müdürü veya temsilcisi, ikinci olarak makalenin altında imzası bulunan makale sahibi, üçüncü olarak matbaacı ve gazeteyi

42 Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*, İstanbul Üniversitesi İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.77, 78.

43 Bütün maddeleri için bkz; Kudret, a.g.e, ss.43-44.

44 Özkorkut, a.g.m., s. 74.

45 A.g.m., ss.76-77.

46 Yasemin Doğaner, “Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 29/1 (2012), s.116, 121.

47 Cevdet Kudret, *Abdülhamid Döneminde Sansür I, Cumhuriyet Gazetesi Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık*, İstanbul, 2000, ss.14-20.

48 Kudret, *Abdülhamid Döneminde Sansür II*, ss.10- 18.

49 Özkorkut, a.g.m., s.78.

satan bayiye ait olmuştur. Makale sahibi ve sorumlu müdür dışında kalan şahıslar suça ortaklıktan yargılanmıştır. Zarar ve ziyandan gazete sahibi sorumlu tutulmuştur.⁵⁰ 16.maddesinde; gazete yayınına Osmanlı memleketlerindeki din, mezhep veya unsurlardan biri alet edilirse, nizamnamenin 11.maddesinde belirtilen sorumlu kişi bir aydan bir seneye kadar hapis cezası ve yirmi Osmanlı altınından yüz altına kadar nakit para cezasına çarptırılmıştır. Din ve mezhepler hakkında delillere dayanan ilmi ve felsefi yazılar tahkir kabul edilememiş, ilmiye sınıfına hakaret yasaklanmış, şeriat ve fıkıhın hor görülmesine engel konmuştur.⁵¹ 20. madde; genel ahlaka aykırı yazı ve resim yayınlandığı takdirde 11.madde gereğince sorumlu kimseden iki Osmanlı altınından ona kadar ceza kesilmiştir.⁵² 1909 yasaının yürürlüğe girmesinden sonra yaklaşık sekiz ay süren basın özgürlüğü, tekrar ortadan kaldırılmıştır. Öyle ki, 1909'da 353 olan gazete sayısı 1912'de 45'e düşmüştür.⁵³

1909 Kanunu'nun basın için nispeten rahatlama sağlayan hali fazla uzun sürmemiş ve kanunda başlıca gazete imtiyazı almak için depozito şartı getirilmesi (1912), devlet memurlarının ve askerlerin siyasi yazılar yazmasının yasaklanması (1912), devletin iç ve dış güvenliğini ihlal edebilecek surette yayın yapan gazetelerin Meclis-i Vükelâ kararıyla kapatılabilmesi (1913), askeri sansür memurlarının izni olmadan ordu hareketleriyle ilgili haber yazılmaması (1914) gibi birçok değişiklik yapılmıştır. 1919'da çıkarılan bir kararname ile de Matbuat Kanunu'nun ilgili maddeleri askıya alınarak, sıkıyönetim bölgelerinde her türlü kitap, dergi ile süreli ve süresiz yayınların sansür kurulunun izni olmadan yayımlanması yasaklanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanının yol açtığı rahatlama basın alanına da yansımış fakat bu dönem hem kısa sürmüş, hem de çok uzun bir istibdat döneminden çıkmış olmanın rahatlığı içinde herkesin düşüncelerini dilediği gibi dile getirdiği bir süreç olmuştur. 31 Mart Olayı sonrasında ve özellikle İttihat ve Terakki'nin iktidarını pekiştirmesinin ardından basın üzerindeki baskı artmış ve yöneten sayısı tek iken halkın ülkede olup bitenlerden basın yoluyla haberdar olmasından devlet politikasının yine bu yolla eleştirilmesinden duyulan rahatsızlık, İttihat ve Terakki döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde basın, iktidar-muhalefet çekişmelerinde adeta silah olarak kullanılmış, İttihat ve Terakki muhaliflerinin seslerini duyurabilmelerinin önemli bir aracı olarak basını kullandıkları bu dönemde birçok gazete ve dergi kapatılmıştır.⁵⁴

Millet Gazetesi, Tevfik Nadir ve “Osmanlı Kadınları”

Millet gazetesi, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İstanbul'da yayın hayatına başlamıştır. Kurucusu Tüccarzade İbrahim Hilmi gazeteyi çıkarmak için “*örfi idare*” ye başvurmuş ve izin verilmesini beklemeye başlamıştır. İzni beklediği günlerde II. Meşrutiyet ilan edilince İstanbul'daki onlarca gazete ve dergi gibi iznin çıkmasını beklemeden gazetesini basmıştır. Gazete, Latin alfabesinin henüz kullanılmadığı ve (gayrimüslimler dışında) pek bilinmediği o dönemde Osmanlı alfabesi ile basılmıştır.⁵⁵ İlk sayısı 5 Ağustos 1908 yılında basılan gazetenin künyesinde “*milletin faydasına hizmet eder, her gün yayınlanır*” ifadeleri yer

50 Düstur, 2.Tertip, C.1, 1324-1325, Dersaadet Matbaa-ı Osmaniye, İstanbul, 1329, s.398.

51 A.g.e., s.399.

52 A.g.e., s.400. Nizamnamenin bütün maddeleri için bkz; Koloğlu, a.g.e., ss.239-244.

53 Mazıcı, a.g.m, s.137.

54 Özkorkut, a.g.m., ss.78-79.

55 Hakan Temiztürk, Salih Seyhan, “II. Meşrutiyet ve Millet Gazetesi”, *Atatürk İletişim Dergisi*, 2 (Temmuz 2011), s.9.

Osmanlı Basınında Soruşturulmuş İki Kadın Hikâyesi: “Osmanlı Kadınları” ve
“Kadın Zihniyeti”

almıştır. Gazetenin yazarları İttihat ve Terakki kadrolarını destekleyen yazılar yazmış böylece gazetenin yayın politikası da İttihat Terakki yönünde olmuştur.⁵⁶ Gazetenin yazarlarından Tevfik Nadir de II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş, makalesinde zulüm ve istibdattan kurtuluşun mutluluğunu satırlarına yansıtmıştır. Tevfik Nadir, Meşrutiyet destekleyicisi yazılarının yanı sıra dönem basınında sık sık işlenen kadın meselesine de değinmiştir. Nadir’in Millet gazetesinin birinci sene, 37 numaralı nüsha, 10 Eylül 1908 (28 Ağustos 1324) tarihli sayısı ve 1-2 sayfa aralığında yayınlanan “Osmanlı Kadınları” isimli makalesi hakkında soruşturma başlatılmıştır.⁵⁷

Tevfik Nadir’in “Osmanlı Kadınları” isimli makalesi, Fransız Matmazel Anjeldük Krisi⁵⁸ tarafından Osmanlı kadınları ile ilgili (Selma Hanım özelinde) yazılmış makalesinin tercümesidir.⁵⁹ Makale, inkılabın en dikkat çekici aktörlerinden olan Osmanlı kadınlarının inkılap hareketine katılmalarından duyulan memnuniyet ile başlamıştır. Bu kadınlar, Selanik ve İstanbul’daki Genç Türklere benzetilmiş ve onlarla ortak duygularla hareket eden yeni dünyanın yüzleri olarak addedilmişlerdir. “Yaşasın Hürriyet” nidaları İslam kadınlarının ağzından yükselmiş, kadınlara ilk defa kulak verilmiş ve bu söylemle birlikte İslam kadınlarına yeni yeni ufuklar açılmıştır. Bu bağlamda makalenin asıl yazarı Matmazel, Avrupa’da parmakla gösterilen Ebü-l Ahrar Ahmed Rıza Bey Efendi’nin⁶⁰ birkaç yıldır Paris’te yaşayan küçük kız kardeşi Selma Hanım’ı Osmanlı kadınlarının geleceğiyle ilgili görüşlerini almak üzere ziyaret etmiştir. Selma Hanım, gurbette de olsa hemşirelerinin esaretten kurtulmaları için fikir üretip, zaman harcayan ve bu doğrultuda görüş bildiren bir Osmanlı kadınıdır. Selma Hanım’ın ağabeyi Ahmed Rıza Bey, memleketlerinden firar eden genç Osmanlıların etrafında toplandığı kişidir. Selma Hanım’ın mensup olduğu ailede Osmanlı hürriyet tarihine katkıda bulunan pek çok önemli isim yer almıştır. Örneğin Ahmed Rıza Bey’in babası Sultan Abdülaziz’in karşılama komitesi nazırlığını yapmış, Kanun-i Esasi’nin ilk ilan edildiği yıllarda Ayan Heyeti’ne aza tayin edilmiştir.

Selma Hanım’ın 13 yaşındayken yazdığı yazıları, Tercümân-ı Hakikat ve benzer gazetelerde yayımlandığında, eserleri hükümet nezdinde tehlikeli ve şüpheli düşünceler olarak görülmüştür. O sıralarda eğitim için Avrupa’ya gitmek istediğini bildirmiş ancak Zabıta, Selma Hanım’ı nezaret altına alarak, ilişkili ya da ilişkisiz bütün akrabalarının evlerini araştırmıştır. Bu evlerin etrafına hafiyeler yerleştirilmiş, Selma Hanım adım adım takip edilmiştir. Selma Hanım beş yıl fırsat kollamış ve 1900 yılında Paris’e gelerek erkek kardeşini bulmuştur. Paris’e gelirken yolda ilk eserini yazmış ve asırlardır süregelen kökleşmiş genel fikir ve görüşlere karşı çıkmıştır. Sekiz senedir de Avrupa’daki kadın kongrelerine katılarak, İslam kadınlarının ahlak ve erdemlerini yükseltmek için uğraşmıştır. Matmazel ve Selma Hanım’ın memleketi, medeniyeti, ırkı arasında pek çok fark bulunmasına rağmen Matmazel kendisini Selma Hanım’a yakın hissetmiş ve kendilerini ortak amaç için çabalayan iki kadın olarak görmüştür.

Makalenin devamında Selma Hanım’ın ifadeleri şu şekilde özetlenebilir; kadınlar Osmanlı inkılabının içinde önemli bir yer oluşturmuşlardır. Hiçbir mevcudiyeti olmayan

56 A.g.m, s. 9.

57 DH. MKT. 2614/46 (27 Ş (Şaban) 1326/24 Eylül 1908).

58 Makalede Matmazelin adı Anjeldük Krisi (يسرك قودلڈن آ) olarak okunmuştur.

59 Tevfik Nadir, “Osmanlı Kadınları”, *Millet Gazetesi*, Numara: 37, 10 Eylül 1908, ss.1-2.

60 Ebü-l Ahrar Ahmed Rıza Bey hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Eminalp Malkoç, *Ebü'l-Ahrâr Ahmed Rıza Bey*, Der Yayınları, 2017, İstanbul.

Osmanlı kadınları, istibdat idaresinde ezilmiş, harap olmuşlardır. Hürriyet nefesini bir kere bile koklayamayan kadınlar bu sebeple inkılap hareketine bütün ruhlarıyla katılmışlardır. Ancak bu İslam kadınlarının ilk icraatları ve fedakârlıkları olmamıştır. Bu kadınlar Sultan Mahmud zamanında pencerelerinden Yeniçerilerin üzerine kaynar su dökmüşlerdir. Ancak islahat fikri; okuyup, iyi eğitim alan, düşünen ve ekonomik durumu yerinde olan aydın kadınlar arasında oluşmuştur. Eğitimli münevver kadınlar dışında parlak fikirli, fedakâr ve hassas olan ancak fakir ve yoksul oldukları için eğitim alamayan pek çok Osmanlı kadını da vardır.

Selma Hanım Kur'an-ı Kerim'de toplumun hiçbir kesiminin eğitim hakkının engelleneceğiyle ilgili herhangi bir ifadenin yer olmadığını dile getirerek, İslam dininin doğumdan ölüme kadar eğitimi bırakmamanın önemini vurguladığını söylemiştir. Kendisi de İslam kadınları için eğitimin ciddi ve sürekli kılınması fikrinde olmuş ancak bunun için acele etmeden sabırla beklemenin doğru olacağını da ifade etmiştir. Selma Hanım'a göre kadınların gerekli ve yeterli eğitim alabilmeleri için fikir programı hazırlanmalı, kamusal hayata rahatça katılabilmeleri için bütün engeller ortadan kaldırılarak, gerekli ortam sağlanmalıdır. Bu hazırlıklardan sonra her şey kendiliğinden gelir.

Selma Hanım hürriyet davasının kazanılmasını için İstanbul'a döner dönmez Paris liselerine birkaç küçük kız çocuğu göndereceğini söylemiştir. Çünkü Selma Hanım'a göre; Genç Türkler şerefli eğitimlerini Paris üniversitelerinde almışlardır. Bu üniversiteler Yeni Osmanlı fikirlerinin ortaya çıkmasına ve şahane Osmanlı inkılabının olgunlaşmasına sebep olmuşlardır. Erkekler kadar kızların da Paris üniversitelerine koşmaları gerekmektedir. Selma Hanım'a göre Paris dünyanın incisi, pırlantasıdır. Bu şehirde yaşayan insanların fikren ve ilmen aydınlanmaması mümkün değildir. Selma Hanım kız çocuklarının eğitilecek çok eşliliğe savaş açılacağını dile getirmiştir. Hanımefendi, kadınların hukuksal hakları konusunda eğitim ve bilgi birikimlerinin arttırdıkça suiistimal edilen evlilik konusunun çözüleceğini ve özellikle zengin sınıfta yaygın görülen çok eşliliğin sefahat olarak algılanmaktan çıkacağını iddia etmiştir. Aslolan İslam kadınlarının tek eş kalabilme hakkına sahip olmalarıdır. Ayrıca hukuksal gelişmelerle birlikte kadınlar da erkekler gibi boşanmaları gereken durumlarda eşlerinden boşanabileceklerdir. Avrupalıların harem diye tabir ettikleri, üç yüz Çerkez kızından oluşan âlem artık kalmamıştır. Çok eşliliğin yanı sıra odalık, cariyelik konusu da kadınlık âlemi için olumsuzdu. Bu odalıkların miras hakları ancak çocuk doğurduklarında olurdu. Babalık kadının ifadesine bağlı olup, çocuk harem dışında doğduğunda, peder çocuğu büyütme, annesiyle evlenmeye veya tazminat vermeye mecburdu. Gerçekte kadın emlak edinebilen, evli olsun olmasın şahitlik yapabilen, vasiyet ve vesayet sahibi, eğitim alabilen varlık iken hakları geçmişte elinden alınmış ve zillet ve esaret altında tutulmuştur. Ancak meşrutiyet sistemi Osmanlı kadınlarının hayatını tamamen değiştirecektir.⁶¹

Makalenin sonlarına doğru Matmazel, Selma Hanım'ın Osmanlı'nın artık Avrupa'dan ayrılma ihtimalinin olmadığını ifade ettiğini yazmıştır. Selma Hanım, İstanbul'da tek bir Kız Öğretmen Okulu olduğunu ancak zamanla kadınların birçok şube açtıracaklarını dile getirmiştir. Makalenin son satırlarında Kanun-i Esasi'nin ilan edildiği gün mutluluktan ağlayan Selma Hanım, kardeşleriyle birlikte sekiz yıl sonra gurbetten İstanbul'a döneceğini

61 Nadir, a.g.m, s.1.

Osmanlı Basınında Soruşturulmuş İki Kadın Hikâyesi: “Osmanlı Kadınları” ve
“Kadın Zihniyeti”

bu sebeple oldukça mutlu olduğunu fakat Paris’e güçlü bir bağla bağlı kalacağını da itiraf etmiştir.⁶²

Devlet Arşivleri’nden edinilen belgelerde Tevfik Nadir’in “*Osmanlı Kadınları*” isimli çeviri makalesinin hükümet tarafından soruşturulma gerekçesi; 1864 Matbuat Nizamnamesi’nin 7, 14 ve 31. maddesi olarak gösterilmiştir. Ancak makalede geçen ifadelerle ilgili belirgin bir suç unsuru belirtilmese de çalışmada; Matbuat Nizamnamesi’nin ilgili maddelerine paralel olarak makalede geçen ve soruşturma gerekçesini oluşturan düşünce, ifade ve iddialar arasında ilişki kurulmuştur. Bu ilişki aşağıdaki gibi açıklanabilir.

1864 Matbuat Nizamnamesi’nin 7. maddesinde; “*Bir gazeteye âhar bir zat tarafından olmak üzere derç olunan bendin zirinde ol zatın imzası bulunmadığı halde böyle yazılan bendden terettüb edecek mes’ûliyyet ol nüshayı imza eden gazeteciye ait olacak ve bend-i mezkûr imzalı olsa bile hilaf-ı nizam ve kanun olduğu surette gazeteci dahi müştereken mes’ûl tutulacaktır*”⁶³ ifadeleri yer almıştır. Bu madde ile gazetede yazılan yazıda imzası bulunmadığı halde sorumluluk öncelikle gazetenin yayınlanmasına onay veren gazeteciye ait olmuş, ancak yazıyı yazan gazeteci de sorumlu tutulmuştur.⁶⁴ Dolayısıyla Matbuat Nizamnamesi’nin bağlayıcılığı kapsamında “*Osmanlı Kadınları*” isimli makalenin yayımlandığı gazete nüshasına onay veren Tüccarzade İbrahim Hilmi ve hem de makalenin altında imzası bulunan Tevfik Nadir’in soruşturmaya dâhil edilmesi beklenmiştir.

Yine Nizamnamenin 14.maddesinde; “*Her hangi gazete âdâb-ı umumiyye ve mahâsin-i ahlâk-ı mugayir bir şey yazar ve edyân-ı ve mezâhib-i câriyyeden birine gazete vasıtasıyla hakaret ederse bir yüzlük altından yirmi beş yüzlük altına kadar ceza-yı nakdî alınır veyahut bir haftadan üç mâha kadar hapis olunur*”⁶⁵ denmiştir. Herhangi bir gazeteci toplum ahlakına aykırı yazı yazar, mevcut dinlerden birine mensup bir cariyeye gazete aracılığıyla hakaret eder ise bir yüzlük altından yirmi beş yüzlük altına kadar nakit para cezasına alınır veya bir haftadan üç aya kadar olan hapis cezası uygulanır.⁶⁶ Tevfik Nadir’in çeviri makalesinin soruşturulmasına karar verilen belgenin izi sürülemediği⁶⁷ için herhangi bir cezanın uygulanıp uygulanmadığı bilinmemektedir. Ancak çalışmada; makalenin bazı noktalarının 14.maddeye aykırı olduğu belirlenmiştir. Örneğin Tevfik Nadir’in çeviri makalesinde Selma Hanım dönem ortamında anormal karşılanabilecek istekte bulunarak, yurt dışına eğitime gitmek istemiş ancak bazı gazetelerde yazdığı fikirler sebebiyle hükümet tarafından tehlikeli görüldüğünden yurt dışına çıkışı Zaptiye tarafından engellenmiştir. Osmanlı sisteminde kadınların temel eğitim haklarını henüz elde etmiş olmaları, bir Osmanlı kadınının üstelik sisteme bir kadının yurt dışı eğitimini talep etmesi kendisi ve bütün akrabalarının kontrol altına alınma sürecini başlatmıştır. Selma Hanım tıpkı *Genç Türkler* düşünsel hareketini başlatan erkekler gibi Osmanlı kadınlarının da Paris üniversitelerinde eğitim almaları gerekliliğini vurgulamış, bu uğurda her türlü girişimde bulunacağını da dile getirmiştir. Selma Hanım’ın henüz mahalle mektebi, rüştiye ya da idadilere ailelerinin keyfiyetiyle tek tük kaydolan Osmanlı kızlarının Fransa’ya tek

62 A.g.m, s.2.

63 Düstur, 1.Tertip, C.2, ss.221-222.

64 DH. MKT. 2614/46 (27 Ş (Şaban) 1326/24 Eylül 1908).

65 Düstur, 1.Tertip, C.2, s.223.

66 DH. MKT. 2614/46 (27 Ş (Şaban) 1326/24 Eylül 1908).

67 Devlet Arşivlerinde yapılan çalışma sonucu söz konusu belgenin devamına rastlanmadığından verilen cezayla ilgili herhangi bir sonuca varılamamıştır.

başlarına gidip, erkeklerle eşit şartlarda üniversite eğitimi almaları yönündeki önerisi, dönem ortamında anormal bir istek olarak görülmüş ve bu isteğe katıyen karşı çıkmıştır. Makalenin soruşturulma gerekçesi incelenen belgelerde açıkça belirtilmese de Selma Hanım'ın bu alışılmadık talebinin milli ahlak ve geleneklere aykırı görülmüş olması ihtimalidir.

Ayrıca Selma Hanım ifadelerinde yer alan Kur'an'ın orijinal düşüncelerinin cinsiyet ayırımına gitmeden her türlü hukuki hakta kadın ve erkeğe eşit yaklaştığını ancak devletler tarafından kitabın orijinalliğinin bozulduğuna, bir an önce kutsal metnin özüne dönülmesi gerekliliğine yer vermiştir. Selma Hanım'ın bu fikirlerinden dolayı dönem iktidarı tarafından dinen muhalif algılanmış olabileceği düşünülmektedir.

Evlilik kurumunun yozlaştığını ve suiistimal edildiğini öne süren Selma Hanım, çok eşliliğe karşı çıkararak, hukuken kadının da erkek gibi boşanma hakkına sahip olması gerektiğini savunmuştur. Bütün bu fikirlerinin dile getirirken de Osmanlı inkılabından çok şey beklediği, Kanun-i Esasiyle başlayıp, meşrutî sistemle devam eden inkılap sürecinin İslam kadınlarının hayatlarını olumlu yönde değiştirebileceği inancında olduğunu her fırsatta söylemiştir.

Yine Matbuat Nizamnamesi'nin 31.maddesinde; *“Gazetelerce bir cünha vukuunda kendilerini mutazarır addedenler istid'â etmedikçe muhakemeye ibtidâr olunamayacaktır. Fakat Saltanat-ı Seniyye ile Hânedan-ı şevket-unvân-ı hazret-i padişahiye'ye ve hükümet-i seniyye vükelâ-yı Devlet-i Aliyye'ye dokunur ve âdâb-ı umumiyeye, mahâsin-i ahlaka mugayir sözler istimal olundu takdirde canib-i hükümetten davaya teşebbüs olunacaktır”*.⁶⁸ Bu maddeye göre gazetede saltanat, padişah ya da bakanlar hakkında yazılar yazar, toplumun genel ahlakına aykırı sözler kullandığı takdirde hükümet, gazete ve makale hakkında açılan davaya katılabılmıştır.⁶⁹ Dönemde hükümetin basın davasına katılması rastlanan bir durum olmuştur. Özellikle bir gazete ya da gazete makalesinde hükümeti, padişahı veya dini tahrik edici ifadelerin kullanılması, gazetenin toplumsal ve ahlaki değerlerin eksiklik ya da demodeliğinin hakkında fikir beyan etmesi, köktenci gelenekleri eleştirip, sorgulama yönünde hareket etmesi pek çok davada hükümetin katılımcı olmasına ortam hazırlamıştır. *“Osmanlı Kadınları”* isimli makalede de Selma Hanım'ın Abdülhamid Dönemi'ni kadınlık hayatı için istibdat, zulüm esaret olarak değerlendirmesi makalenin soruşturulma gerekçelerinden birini teşkil ettiği düşünülmektedir.

Bütün bu sebeplerden dolayı Millet gazetesinin yayınları ile ilgili adli takip süreci başlatılmıştır.⁷⁰ Ancak çalışma sürecinde incelenen arşiv belgelerinde gazetenin adli takip seyri ya da sonucuyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Türkçe İstanbul Gazetesi ve “Kadın Zihniyeti”

Osmanlı Devleti'nde çıkarılan Matbuat Nizamnamelerine rağmen basın üzerindeki baskı ve kısıtlama Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. Özellikle mahremiyet arz eden, genel edep ve ahlaki değerlerle örtüşmeyen yayınlara karşı hükümet tarafından

68 Düstur, 1.Tertip, C.2, s.225.

69 DH. MKT. 2614/46 (27 Ş (Şaban) 1326/24 Eylül 1908).

70 DH.MKT. 2726/66 (10 M (Muharrem) 1327/ 1 Şubat 1909). Bu soruşturma kapsamında Millet gazetesiyle birlikte Boşboğaz ve Tanin gazeteleri de adli takibe uğramıştır.

Osmanlı Basınında Soruşturulmuş İki Kadın Hikâyesi: “Osmanlı Kadınları” ve
“Kadın Zihniyeti”

sert tedbirler alınmıştır. Hatta bazı yayınlar siyasi isim veya kurumlara, dini öğretilere ya da aile ve kadın hayatı gibi gizlilik içeren hassas dünyalara zarar verdiği gerekçesiyle sansürlenmiştir. Sansürlenmiş yayınlardan bir tanesi de Türkçe İstanbul gazetesinde yayınlanmış “*Kadın Zihniyeti*” isimli makaledir.

Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından 9 gün sonra 9 Kasım 1918’de İstanbul Cağaloğlu Hamam sokağı 2 numarada yayın hayatına başlayan Yeni İstanbul gazetesi, 8 Aralık 1918’den itibaren başyazarlığını Said Molla’nın üstlenmesiyle beraber ismini Türkçe İstanbul gazetesi olarak değiştirmiştir. Gazetenin 25 Eylül 1919’da 289.sayısıyla yayın hayatına son verildiği⁷¹ tarih tartışılmalıdır. Çünkü çalışmada incelenen ve Devlet Arşivlerinden edinilen orijinal gazete sayısının 12 Safer 1338/6 Kasım 1919’a ait olması ve Mustafa Kemal Atatürk’ün Nutuk isimli eserinin “*Said Molla Nasıl Çalışıyordu*”⁷² bölümünde Türkçe İstanbul gazetesinin 8 Kasım 1919’daki nüshasından bahsetmesi ile Türkçe İstanbul gazetesinin yayın hayatının 25 Eylül 1919’da bittiği iddiası doğruluğunu yitirmiştir.

Türkçe İstanbul gazetesinin adresi İstanbul Cağaloğlu Caddesi numara 8 olarak belirtilmiştir. Gazetenin 6 Kasım 1919’daki nüshasındaki “*Kadın Zihniyeti*” isimli makale dini ve toplumsal değerleri tahrik edici görülmüştür. Makalenin kırmızı ile işaretlenmiş bazı satırlarının İslam dünyasını rencide edip, çürütmeye yönelik ifadeler kullanıldığı gerekçesiyle padişah iradesiyle sansürlenmiştir.⁷³ Makale, Kanun-i Esasi’ye uygun olmasına rağmen dini inançları değersiz gösterdiği ve İslam dinine uygun olmadığı gerekçesiyle sakıncalı bulunmuş ve bu tarz yayınların tekrarına izin verilmemesi yönünde karar alınmıştır.⁷⁴ Ayrıca gazetenin sorumlu müdürü ve hikâye yazarının bir an önce Divan-ı Harbe verilmesi ve böylesi yayınların yayınlanmamasına özen gösterilmesi konusunda yetkililerin daha dikkatli olmaları buyrulmuştur.⁷⁵

Yurt genelinde yayın yapan bir gazetenin toplumsal ve dini kuralları hiçe sayarak “*Kadın Zihniyeti*” isimli bir makale yayınlaması siyasi ve İslami çevreleri oldukça rahatsız etmiştir. Söz konusu makale “*Bir Arkadaşımın Defterinden*” satırlarıyla başlamış ve Kevkeb-i Fahir⁷⁶ takma adıyla imzalanmıştır. Makalenin girişinde, yazar Türk kadınlarının hayatı ile ilgili ruhunda duyduğu acıyı, merhameti ve üzüntüyü dile getirmiş, sahip oldukları hukuku evli oldukları erkeklere dahi tanıttıramayan annesi, halası ve teyzelerini anmıştır. Yazara göre; kadınlar namaz sureleri ezberleyecek kadar yüzeysel bilgilerle büyütülmüş, kendi varlıklarını anlamlandıramadan, çarşafın ve siyah peçenin sıkı dokuları arkasından hayatı görmeye zorlanmışlardır.⁷⁷

71 Fatih Mehmet Sancaktar, “Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996, s.31. Fatih Mehmet Sancaktar’ın adı geçen yüksek lisans tezinde, incelediği kütüphane kaynakları ışığında Türkçe İstanbul gazetesinin 25 Eylül 1919’da yayın hayatına son vermiş olduğunu tespit etmesine rağmen, M.Nuri İnuğur’un gazetenin 5 Aralık 1918’den 1921 yılına kadar yayın yaptığı iddiasını dile getirmiştir. Ayrıca Sancaktar, Mustafa Kemal Atatürk’ün Nutuk adlı eserinde gazetenin 8 Kasım 1919 yılında yayın hayatında olduğunu da belirtmiştir.

72 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Genel Yayın Yönetmeni: Şule Perinçek, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s.238.

73 İ.DUİT. 17/ 55 (13 S (Safer) 1338/ 7 Kasım 1919).

74 BEO. 4600/344938 (16 S (Safer) 1338/10 Kasım 1919).

75 MV.217/103 (16 S (Safer) 1338/10 Kasım 1919).

76 Devlet Arşivleri’nden edinilen belgelere göre makalenin yazarının adı Kevkeb-i Fahir (بكوك رخاف) olarak okunmuştur.

77 BEO 4600/344938 ve “Kadın Zihniyeti”, *Türkçe İstanbul Gazetesi*, 6 Kasım 1919, s.2.

Genç bir kız, gelinlik çağına geldiği zaman da fikri dahi sorulmadan, kapı kapı gezerek sarhoş ve zevk düşkün, dolgun maaşlı komşu oğluna kız arayan, oğlunun güzel huylarını ballandıra ballandıra metheden görücülere müşteri gibi beğendirilmeye çalışılmıştır. Yüzeysel bir tahkikattan sonra söz kesilmiş, zavallı genç kız baş göz edilmiştir. Balayından sonraki günler acı dolu ve siyah geçmiştir. Zavallı kızcağız kaderin uygun gördüğü bu evliliğe tahammül etmeye çalışmış ve hiç kimseye bir şey sezdirmeden için için ağlamıştır.⁷⁸

Hikâyenin devamında genç kızın evlendiği damat günden güne daha şirin ve güzel bir yüz, cazip dudaklar, ateşli vücutlar aramaya, zevk ve eğlence hayatına girmeye başlamıştır. Birkaç gece karısının ılık ve temiz yatağını boş bırakmasına rağmen zavallı genç kadın, evin cumbasında kocasını bekleyip durmuştur. Damat parası bitince zil zurna sarhoş halde eve gelmiş, küfür ederek karısına hakaretler yağdırmıştır.⁷⁹

Hikâyenin devamında yazar pembe boyalı köşkte yaşayan Nevin'den bahsetmeye başlamıştır. Nevin, kaymakamlıktan azledilmiş yün sakallı adamın biricik kızıdır. Zavallı Nevin'e dört sene önce uygunluğu bile sorulmadan zengin bir adam talip olmuş ve kızın ailesi, hiç araştırıp, soruşturmadan, ahlakını sorgulamadan damadı onaylamıştır. Beyoğlu'nda birkaç apartman ve Yağkapanı'nda dükkân sahibi, varlıklı, itibarlı olan damat görünürde; dindar, beş vakit abdestli namazlı, şarap içmeyen ve kimsesi olmayan bir adamdır. Kısa zaman içinde oldukça görkemli bir düğün⁸⁰ yapılmıştır. Damat kaba, sabadır ancak zengindir. Nevin kocasının kalbini sevemese de babasının parasıyla alamadığı kostümlere, ipekli son moda çarşafalara, gerdanlıklara, yüzüklere, küpelere sahip olabilmıştır. Balayı geçtikten sonra damadın üç çocuğu olduğu ortaya çıkmış ve çocuklarını karısıyla yaşadığı evine getirmiştir. O zamanlar dört aylık hamile olan Nevin çıldırma noktasına gelmiştir. Ağzına şarap koymayan adam her akşam rakı içmeye, geceleri eve gelmemeye başlayınca Nevin günden güne hüzünden erimiş ve hiç kimseye bir şey anlatamamıştır. Nevin çektiği acılardan sonra yataklara düşmüş ve vereme yakalanmıştır. Nevin hasta yatağındaiken kocası Nevin'i boşadığı kağıdı eve bir zarf içinde göndermiştir. Zavallı kız çarşıdaki ayakkabı mağazasından beğenilerek alınmış ve kullanıldıktan sonra eski bir ayakkabı misali fırlatılıp atılmıştır. Birkaç gün sonra da pembe köşkün biricik kızı Nevin, Karşıyaka kabristanında gözle görünmeyen bir dünyaya uğurlanmıştır.⁸¹

Yazara göre aile başına gelen bu felaketten sonra herhangi bir ders almamıştır ki çünkü onlara göre kadın olmak böyle şeyleri yaşamayı gerektirmiştir. Ne yazık ki kadınlar yaşamayı annelerinin esir hayatlarını görerek, şekillendirmişler ve kocalarının eve getirdikleri birkaç lokmayı hazırlamak için akşama kadar mutfağın isli duvarları arasında didinip durmuşlardır. Hikâyeye göre kadınlar kocalarına itaat etmek için dünyaya gelmişlerdir. Kadınlar, hayattan bir şey anlayamamışlar, batı kadınlarının yaşama verdiği kıymeti düşündüklerinde ise *"bizim inşallah ahiretimiz olur"* diye kendilerini teselli etmişlerdir. Oysaki yazar, dünyanın gelişmiş, ilerlemiş köşelerinde kadın ile erkek beyni arasında hiçbir farkın olmadığını yazmıştır.

78 A.g.b. ve a.g.m.

79 A.g.b. ve a.g.m.

80 Evlilik konusu dönem kaynaklarında oldukça tartışılan bir mesele olmuştur. Evlilik sürecinde kadına ve erkeğe düşen sorumluluklar, eşitlikler veya kadın-erkek sınırları, dönem gazetelerinde, dergilerinde, hikâyelerinde vs. tartışılmıştır. Bu kaynaklardan bir tanesi için bkz; Besim Yıldırım, Salih Seyhan, "1914 Yılında Yayımlanan Kadın Gazetelerinden "Kadınlık" a Göre Kadın", İleti-ş-im 23 (Aralık 2015), ss.39-65.

81 A.g.b., ve a.g.m.

Osmanlı Basınında Soruşturulmuş İki Kadın Hikâyesi: “Osmanlı Kadınları” ve
“Kadın Zihniyeti”

Makalenin sonunda altı kırmızı ile çizilen satırlarda; dünyanın bazı yerlerinde kadınlara milletvekili olma hakkı verilirken, Osmanlı memleketlerinde Ortaçağdan kalma dini inanışların dışına çıkılmadığı, eski, küflü kafaların hala kadın ile erkeğin birbirleri için yaratıldıklarını idrak edemedikleri, iki cinsin arasında uzun mesafelerin olduğu dile getirilmiştir. Yazara göre böyle düşünen insanlar, dini kitaplarda erkeğe verilen cihan hakkını ileri sürerek, erkeğin dünyaya hükmetme iddiasını gerçekleştirmek istemişlerdir. Ancak makalede; bu tarz düşüncelerin karanlık çağda kaldığı, “*zaman sana uymazsa sen zamana uy*” mottosuyla eski zamanların eskilerde kaldığının vurgusu yapılmıştır. Yazar, asra uymayan alışkanlık ve inanışların değiştirilmeye mecbur olduğunu yazmıştır.⁸²

Makalenin özellikle kırmızı mürekkep ile altı çizilen bölümü, Osmanlı kadınlarının yüzlerce yıllık yaşayış biçimine aykırı olarak değerlendirilmiş ve bu sebeple makale hem İslam kurallarına hem de toplumsal normlara uygun olmadığı gerekçesiyle sansürlenmiştir. İncelenen belgede “*Türkçe İstanbul gazetesinin 6 Teşrin-i Sani Sene 1335 tarihli nüshasında kadın zihniyeti ser-levhası altında neşr olunan makalesinin surh ile işaret edilen fikaratının bütün alem-i İslam rencide edecek mahiyetde olması Darül-hilâfet’ül İslamiyye’de münteşir bir gazetede diyanet ve akâid İslamiye ve ketb-i şer’iyyenin âlenen tezy’ifine cür’et edilmesi nezd-i âli hilafet-penahide bil-vücûh teessür ve teessüfü muceb olduğundan meclisce hemen icâb eden muamelenin bi’l-müzakere temîn ve icrâsı ...*”⁸³ ifadeleri sansürün gerekçelerini ortaya koymuştur.

Devlet Arşivleri’nden elde edinilen ve çalışmada kullanılan belgelerde “*Kadın Zihniyeti*” isimli makalenin Matbuat Nizamnamesi’nin hangi maddelerine istinaden sansürlendiği açık açık belirtilmemiştir. Ancak makalenin yayınlandığı 1919 tarihi, bu tarihe en yakın zamanda çıkarılmış olan 1909 Matbuat Kanunu ile kesiştiğinden “*Kadın Zihniyeti*” isimli makale 1909 Matbuat Nizamnamesi’ne göre değerlendirilmiştir. Nizamnamenin 11.maddesi; “*Gazetelerle resaili yevmiye ve mevkutenin mündericatından dolayı tertib edecek mücazat-ı kanuniyeye evvela müdür-ü mesul veya mümessile, saniyen makale zirinde imzası bulunan sahib-i makaleye, salisen matbaacıya, rabien bayi ve müvezzilere aittir. Ancak bu muhtelif derecatdaki eşhastan her derecedekiler hakkında takip-i dava imkânsız kalmadıkça ondan sonraki dereceler hakkında ikame-i dava edilemez. Yalnız sahibi makale ve bir de müdür-ü mesulden gayrı bir şahıs olduğu halde mümessil haklarında daima fail-i müşterek muamelesi ifa olunur. Zarar ziyan mahkûmiyetlerinden gazete ve risale sahibi dahi mesuldür*”.⁸⁴ Nizamnamenin 11. maddesinde; gazetenin içinde yer alan yazılarda sorumluluk öncelikle mesul müdürü veya temsilcisi, ikinci olarak makalenin altında imzası bulunan makale sahibi, üçüncü olarak matbaacı ve gazeteyi satan bayiye ait sayılmıştır. Makale sahibi ve sorumlu müdür dışında kalan şahıslar suça iştirakten yargılanır. Zarar ve ziyandan gazete sahibi sorumlu tutulur.⁸⁵ Nizamnamenin 16. maddesinde; “*Memleket-i Osmaniyede tanınmış olan edyân ve mezahibden ve anasırdan birini tezyif ve tahkir yolunda neşriyat vaki olursa on birinci madde mucebince mesul olan kimse bir aydan bir seneye kadar hapis ve yirmi Osmanlı altınından yüz altına kadar ceza-yı nakdi ahz olunur veyahud bu iki cezadan yalnız biriyle duçar-ı mücazat edilir. Edyan-ı*

82 A.g.b., ve a.g.m.

83 A.g.b.

84 Düstur, 2.Tertip, C.1, s.398.

85 A.g.e., s.398.

*mezahib hakkında delaile müstenit mübahasat-ı ilmiye ve felsefiye tahkir ad olunmaz.*⁸⁶ Bu maddede Osmanlı memleketlerindeki din, mezhep veya unsurlardan biri yayınlara alet edilirse, nizamnamenin 11. maddesinde belirtilen sorumlu kişi bir aydan bir seneye kadar hapis cezası alır ve yirmi Osmanlı altınından yüz altına kadar nakit para cezasına çarptırılır. Din ve mezhepler hakkında delillere dayanan ilmi ve felsefi yazılar suç unsuru sayılmış, ilmiye sınıfına hakaret edilmesi, şeriat ve fıkıhın hor görülmesi yasaklanmıştır.⁸⁷

“*Kadın Zihniyeti*” isimli makale, 1909 Matbuat Nizamnamesi’nin özellikle 11. ve 16. maddelerine paralel olarak özellikle hikâyenin kırmızı ile işaretlenmiş satırları sakıncalı bulunmuştur. İncelenen belgede; bu satırların İslam dinini rencide ettiğine ve İslami inançlarını değersiz gösterdiğine kanaat getirilmiş ve bu tarz yayınların tekrarına izin verilmemesi vurgulanmıştır.⁸⁸

Makale yazarının İslam dinine yönelik eleştirileri, Osmanlı memleketlerindeki dini inanışın Ortaçağdan kalma olduğunu dile getirmesi ve bu köhne düşüncelerin zamanın ruhuna uymadığı gerekçesiyle terk edilmesini önermesi, makale için sansüre giden süreci başlatmıştır. “*Kadın Zihniyeti*” isimli makaledeki ifadeler sebebiyle gazetenin sorumlu müdürü ve makale yazarı Divan-ı Harbe verilmiştir.⁸⁹

Arşivden elde edilen belgelerde sansürün süreci ve sonuca ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmamışsa da söz konusu nizamnamenin 20. maddesinde; genel ahlaka aykırı yazı ve resim yayınlandığı takdirde 11. madde gereğince sorumlu kimseden iki Osmanlı altınından ona kadar ceza kesileceği belirtilmiştir.⁹⁰ Ayrıca 1919’da çıkarılan bir kararname ile de Matbuat Kanunu’nun ilgili maddeleri askıya alınmış, sıkıyönetim bölgelerinde her türlü kitap, dergi ile süreli ve süresiz yayınların sansür kurulunun izni olmadan yayımlanması yasaklanmıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda özellikle Meşrutiyet Dönemi’nde bir taraftan da batılılaşma/modernleşmenin gereği olarak basın ve yayın konusunda esnek bir tavır sergilemek zorunda kalmış ve diğer taraftan da çıkardığı Matbuat Nizamnameleri ile yayıncılığı kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu nizamnameler ile basın ve yayın hayatı hukuki şartlara bağlanmıştır. Bu şartlar yayıncılık alanında bazı kurum ya da kuruluşlara kısıtlamalar, para veya hapis cezaları getirirse de Osmanlı Basını için bu nizamnamelerin varlığı bir garantörlük sağlamıştır.

Matbuat Nizamnameleri’nin maddelerine genel olarak bakıldığında ortak pek çok noktayı görmek mümkündür. Bunlardan bazıları hangi dilde olursa olsun yönetim ve siyasete yönelik yayın yapmalarını izne bağlamak, yazılan her yazıda imzası olmasa da gazetenin sorumlu müdürünü mesul tutmak, Osmanlı Devleti’nin güvenlik ve asayişini bozacak yayın yapmamaktır. Nizamnameler, toplumun genel ve milli ahlakına aykırı yazılar yazmamak, herhangi bir dine hakaret etmemek, ilmiye sınıfını eleştirmemek,

86 A.g.e., s.399.

87 A.g.e., s.399.

88 BEO. 4600 / 344938.

89 A.g.b.

90 Düstur,2.Tertip, C.1, s.400. Nizamnamenin bütün maddeleri için bkz; Koloğlu, a.g.e., ss.239-244.

Osmanlı Basınında Soruşturulmuş İki Kadın Hikâyesi: “Osmanlı Kadınları” ve
“Kadın Zihnîyeti”

dini uygulamaları aşılamamak gibi maddeleri de içermektedir. Ayrıca bu resmi nizamnameler; devlet ve iktidar tarafından kutsiyet ve önem ve arz eden hanedan üyeleri, üst düzey bürokratlar, tanınmış kişi veya aileler, elçiler gibi önemli kişi ve kurumlara zararı dokunacak yazılar kaleme almamak, alındığı takdirde ise hapis ve para cezasına çarptırılmak gibi uygulamaları da içermiştir. Nizamnamelerde, özellikle genel ahlaka, dini öğretilere ve örfi uygulamalara aykırı yayın yapmanın şiddetli soruşturma ve takibe uğrayacağı belirtilmiştir. Özellikle din, aile, gelenek, kadın gibi mahremiyet içeren konulara dokunan yayınlar yakından markaja alınmış ve herhangi bir aykırılık durumunda gerekli cezai işlemler uygulanmıştır. Çalışmanın ana konusunu oluşturan “Osmanlı Kadınları” ve “Kadın Zihnîyeti” isimli hikâyeler de bu uygulamalardan payını almışlardır.

Osmanlı Devleti’nin kadın hayatını konu edinen yayınlardaki hassasiyetini Tefvik Nadir imzalı bir makalede görmek de mümkündür. Millet gazetesinde Tefvik Nadir imzasıyla “Osmanlı Kadınları” başlığı altında yayınlanan makale ile ilgili soruşturma başlatılmıştır. Adı geçen gazetenin birinci yılı, otuz yedinci sayısında yayınlanan makalede, Osmanlı kadınlarını ilgilendiren kısım “*adâb-ı umûmiyye ve mahâsin-i ahlâkı millîyeye mugayir*” görülmüş ve hem bu nüshanın yayınlanmasına izin veren hem de yazıyı yazan gazeteci hakkında soruşturma yapılmasına karar verilmiştir. Ancak çalışma kapsamında incelenen arşiv belgelerinde bu soruşturmanın süreci ve sonucuyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Belgelerde yalnızca soruşturmanın başlatıldığı bilgisi yer almıştır. İlerleyen yıllarda basın üzerindeki sansür ve kadın yayınlarıyla ilgili hassasiyet artarak devam etmiştir. Özellikle makalede; Osmanlı kadınlarının Abdülhamid Dönemi’nin bitmesinden sonra değişen dünyalarının batı dünyasına tanıtılması, dönem İslam kadınları için Paris gibi gelişmiş bir şehirde eğitim talep edilmesi, kadın-erkek eşitliğinin her alanda talep görmesi gibi istekler devlet tarafından sakıncalı görülmüş ve makale adli takibe uğramıştır.

Yine Türkçe yayın yapan İstanbul gazetesinin 6 Kasım 1919 ‘daki nüshasında “Kadın Zihni” isimli makale sebebiyle sansürlenmiş hikâyeden dolayı gazetenin sorumlu müdürü ve hikâye yazarının Divan-ı Harbe verilmesine ve bu tarz yayınlara müsaade edilmemesine yönelik karar alınmıştır. Fakat yargılanma süreciyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Çalışma kapsamında; gazetenin sansürlenme ve sorumluların cezalandırılma sebebi; yurt geneline yayılmış bir gazete olarak, toplumsal ve dini kuralları hiçe sayarak yayın yapması gösterilmiştir. Hikâyenin özellikle kırmızı mürekkep ile altı çizilen bölümü, Osmanlı kadınlarının yüzlerce yıllık yaşayış biçimine aykırı olarak değerlendirilmiştir ve makale hem İslam kurallarına hem de toplumsal normlara uygun olmadığı gerekçesiyle sansürlenmiştir. Ortaçağdan kalma dini geleneklerin artık küflendiği, zamana uymadığı bu sebeple zamanın şartlarına göre modernleşerek her alanda kadın-erkek eşitliği için gerekli ortamı sağlayabilmek dönemin iktidarı tarafından oldukça zararlı bulunmuştur. Süreç boyunca devletin cezalandırma yöntemi yalnızca yargılama kanalıyla olmamış, kadınlık hayatını ilgilendiren bazı yayınların ülkeye giriş çıkışı yasaklanmıştır.

KAYNAKÇA**T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı****Babı-ı Ali Evrak Odası**

BEO. 4600/344938 (16 S (Safer) 1338/10 Kasım 1919).

Dâhiliye Mektubi Kalemi Evrakı

DH. MKT. 497/ 61 (28 M (Muharrem) 1320/ 7 Mayıs 1902).

DH. MKT. 1025/3 (16 N (Ramazan) 1323/ 14 Kasım 1905).

DH. MKT.1286/ 43 (29 B (Recep) 1326/ 27 Ağustos 1908).

DH. MKT. 2129 / 100 (22 C (Cemâzi-yel-âhir) 1316 / 7 Kasım 1898)

DH. MKT. 2152/41 (10 Ş (Şaban) 1316/ 24 Aralık 1898).

DH. MKT. 2182/17 (13 Za (Zilkade) 1316/ 25 Mart 1899).

DH. MKT. 2280/28 (1 Ş (Şaban) 1317 / 5 Aralık 1899).

DH. MKT. 2614/46 (27 Ş (Şaban) 1326/24 Eylül 1908).

DH. MKT. 2615/42 (28 Ş (Şaban) 1326/ 25 Eylül 1908).

DH. MKT. 2617/78 (2 N (Ramazan) 1326/ 28 Eylül 1908).

DH. MKT. 2726/66 (10 M (Muharrem) 1327/ 1 Şubat 1909).

DH. MKT. 2731/23 (14 M (Muharrem) 1327/5 Şubat 1909).

İrade Dosya Usulü

İ.DUiT. 17/ 55 (13 S (Safer) 1338/ 7 Kasım 1919).

Mektubi Kalemi

MF. MKT. 995/ 44 (9 R (Rebî-ül-âhır) 1325/ 22 Mayıs 1907).

Meclis-i Vükela Mazbataları

MV.217/103 (16 S (Safer) 1338/10 Kasım 1919).

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

Y.A.HUS 290/ 53 (8 Ş (Şaban) 1311/ 14 Şubat 1894).

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akbulut, Uğur (2013), "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-18876)", Turkish Studies- International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, C.8, S.5, s.31-57.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın (2015), Proje Yöneticisi: Uğur Ünal, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Atatürk, Mustafa Kemal (2015) Nutuk, Genel Yayın Yönetmeni: Şule Perinçek, İstanbul: Kaynak Yay.

Birinci, Ali (2006), "Osmanlı Devletinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.4, S.7, s. 291-349.

"Kadın Zihniyeti" (6 Kasım 1919), Türkçe İstanbul Gazetesi, s.2.

Ceylan, Ayhan (2006), "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımlarında Hukukî Düzen (1839-1876)", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S.1, s.139-155.

Osmanlı Basınında Soruşturulmuş İki Kadın Hikâyesi: “Osmanlı Kadınları” ve
“Kadın Zihniyeti”

- Çakır, Osmanlı Kadın Hareketi (2013), İstanbul: Metis Yay.
- Doğaner, Yasemin (2012), “Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı’da Basın”, Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.29, S.1, 2012, s.109-121.
- Düstur (1289), 1.Tertip, C.2, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Düstur (1329), 2.Tertip, C.1, 1324-1325, İstanbul: Dersaadet Matbaa-ı Osmaniye.
- Girgin, Atilla (2009), Türkiye’de Yerel Basın, İstanbul: Der Yay.
- Hanımlara Mahsus Gazete, Numara: 2, 15 Rebî-ül-evvel 1313/24 Ağustos 1311.
- Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, *Kadın Dergileri Bibliyografyası* (1869-1927), (1993). İstanbul: Metis Yay.
- Kâhya Kadın (4 Haziran 1336/1910), Numara:1, s.1.
- Karakışla, Yavuz Selim (2000), “Arşivden Bir Belge Hanımlara Mahsûs Gazete’ye İmtiyaz Verilmesi (1895)”, Toplumsal Tarih, S.75, s.41-45.
- Koloğlu, Orhan (2010), Osmanlı Dönemi Basının İçeriği, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Yay.
- Kudret, Cevdet (2000), Abdülhamit Döneminde Sansür I, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık Çağdaş Matbaacılık ve Yay.
- Kudret, Cevdet (2000), Abdülhamit Döneminde Sansür II, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık Çağdaş Matbaacılık ve Yay.
- Kutlar, Mithat (2010), “Osmanlı Kadın Dergileri İçinde Erkekler Dünyası Dergisi”, Fe (Feminist Eleştiri) Dergi, C.2, S. 2, s.1-15.
- Malkoç, Eminalp (2017), Ebü'l-Ahrâr Ahmed Rıza Bey, İstanbul: Der Yay.
- Mazıcı, Nurşen (1996), “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.18, s.131-154.
- Nadir, Tevfik (10 Eylül 1908), “Osmanlı Kadınları”, Millet Gazetesi, Numara: 37, s.1-2.
- Odyakmaz, Necla (2003), “Osmanlı’da Anayasal Düzenlemeler ve Basına Etkileri”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S.16, s.211-233.
- Özkorkut, Nevin Ünal (2002), “Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti’ndeki Görünümü”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.51, S.3, s.65-84.
- Sancaktar, Fatih Mehmet (1996), “Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Temiztürk, Hakan ve Seyhan, Salih (2011), “II. Meşrutiyet ve Millet Gazetesi”, Atatürk İletişim Dergisi, S.2, s.1-20.
- Toprak, Zafer (2014), Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Yıldırım, Besim ve Seyhan, Salih (2015), “1914 Yılında Yayınlanan Kadın Gazetelerinden “Kadınlık” a Göre Kadın”, İleti-ş-im 23, s.39-65.
- www.sozluk.gov.tr, (Erişim tarihi: 11.05.2022).

ZİNCİRLİ HÜRRİYET: TEODOR KASAP'IN KANUN-İ ESASİ İLE İMTİHANI

CHAINED FREEDOM: THE TEST OF TEODOR KASAP WITH THE KANUN-İ ESASİ

Gökhan DEMİRKOL*

Geliş Tarihi/Received:22.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted:07.12.2022

DEMİRKOL, Gökhan, (2023), "Zincirli Hürriyet: Teodor Kasap'ın Kanun-i Esasi İle İmtihanı", Belgi Dergisi, S.25, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2023/1, ss. 209-233.

Öz

Osmanlı Devleti'nde Türkçe basının doğuşu ve gelişimi 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. 1831 yılında Takvim-i Vekayi'nin yayımlanması ile başlayan Türkçe gazetelerin serüveni 1860 yılında Tercüman-ı Ahval gazetesinin yayımlanması ile farklı bir boyuta geçmiş, basın için bir hukuki düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. 1864 yılında bu ihtiyacın karşılanması amacıyla Matbuat Nizamnamesi yayınlanmıştır. Ancak muhalefetin basın yoluyla düşüncelerini ifade etmeleri üzerine 1867 yılında Kararname-i Âli yayınlanarak siyasal iktidara basın üzerinde idari tedbir alma yetkisi verilmiştir. Matbuat Nizamnamesi'ni işlevsiz duruma getiren bu kararname Osmanlı Devleti'nde basın özgürlüğünün gelişimini de engellemiştir. 1876 yılında Kanun-i Esasi'nin yayınlanması Osmanlı basını tarafından basın özgürlüğünün gelişmesi adına önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Kararname-i Âli'nin yürürlükten kaldırılması ve yeni bir basın yasasının hazırlanması ile basın özgürlüğüne kavuşma beklentisi içindeki dönem basını, 1877 yılında patlak veren Osmanlı-Rus savaşı ile ilan edilen sıkıyönetim ve Kanun-i Esasi'nin rafa kaldırılması sonrası tüm umutlarını kaybetmiştir. Kararname-i Âli'nin yayımlandığı 1867 yılından Kanun-i Esasi'nin askıya alındığı 1878 yılına kadar geçen süre zarfında Türk Basın Tarihi literatürüne geçen pek çok sansür uygulaması bulunmaktadır. Bu dönem içerisinde öne çıkan olaylardan birisi de Kanun-i Esasi'ye dair yayımladığı bir karikatür yüzünden 3 yıl hapis cezası alan Hayal mizah dergisinin sahibi Teodor Kasap'ın davasıdır. Bu çalışma; Teodor Kasap'ın dava sürecini ve davanın hukuksal dayanaklarını konu edinmektedir. Bu kapsamda; "Dava sürecinin aşamaları nelerdir ve nasıl bir hukuki mevzuat uygulanmıştır?", "Dava sürecinde davalı Teodor Kasap'ın savunması nasıl bir hukuki çerçevede gerçekleşmiştir?", "Dava, basın-iktidar ilişkisi noktasında nasıl bir öneme sahiptir?", "Davanın Türk Basın Tarihi açısından önemi nedir?" sorularına cevap aranmaktadır. Betimsel Araştırma Tasarımı motifinin kullanıldığı çalışmada İçerik Analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma 1877 Şubat-Mayıs ayları ile sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Teodor Kasap, Kanun-i Esasi, Hayal Mizah Dergisi, Basın Özgürlüğü.

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Sinema TV Bölümü, gokhand06@yahoo.com, (<https://orcid.org/0000-0003-0672-0992>).

Abstract

The birth and development of the Turkish press in the Ottoman Empire took place in the 19th century. The adventure of Turkish newspapers, which started with the publication of Takvim-i Vekayi in 1831, took a different dimension with the publication of Tercüman-ı Ahval newspaper in 1860, and a legal regulation was needed for the press. In 1864, the Matbuat Nizamnamesi was published in order to meet this need. However, upon the opposition's expressing their thoughts through the press, Kararname-i Âli was published in 1867 and the political power was given to the authority to take administrative measures over the press. This decree, which made the Matbuat Nizamnamesi dysfunctional, also prevented the development of freedom of the press in the Ottoman Empire. The publication of Kanun-i Esasi in 1876 was considered by the Ottoman press as an important step for the development of press freedom. The press of the period, which was expecting freedom of the press with the repeal of the Kararname-i Âli and the preparation of a new press law, lost all hope after the martial law declared with the Ottoman-Russian war that broke out in 1877 and the abolition of Kanun-i Esasi. During the period from 1867, when the Kararname-i Âli was published, to 1878, when the Kanun-i Esasi was suspended, there were many censorship practices in the Turkish Press History literature. One of the prominent events during this period is the case of Teodor Kasap, the owner of the Hayal humor magazine, who was sentenced to 3 years in prison for a cartoon he published about Kanun-i Esasi. This work discusses Teodor Kasap's litigation process and the legal basis of the case. In this respect, it is attempted to answer the questions of "What are the stages of the litigation process and what kind of legal legislation has been applied?", "What kind of legal framework was the defense of the defendant Teodor Kasap during the trial process?", "What is the importance of the case in terms of press-power relationship?", "What is its historical significance in Turkish Press?". Content Analysis method of Descriptive Research Design was used in this study. The study was limited to February-May 1877.

Keywords: *Teodor Kasap, Kanun-i Esasi, Hayal Humor Magazine, Press freedom.*

GİRİŞ

19. yüzyıl, Osmanlı toplumsal yapısında önemli değişimlerin yaşandığı, hâkim kurumlar ile kuralların tartışıldığı ve yeni kurumların tesis edildiği bir dönemdir. Bu dönem içerisinde yeni tesis edilen kurumlardan birisi de “basın” ve “gazete” olgusudur. Bu bağlamda devlet tarafından atılan ilk adım Türkçe bir gazetenin kurulmasıdır. 1 Kasım 1831 tarihinde ismi II. Mahmut tarafından konulmuş olan *Takvim-i Vekayi*'nin yayın hayatına başlaması ile Türkçe basın tesis edilmiştir.¹ *Takvim-i Vekayi* aracılığı ile toplumsal hayatta Türkçe basının tesis edilmesi aynı zamanda devletin “halk” ile iletişim sürecini “gazete” gibi yeni bir form ile sürdürme iradesini de ifade etmektedir.

Devletin denetimi ve desteği ile yayımlanan *Takvim-i Vekayi*'yi 1 Ağustos 1840 tarihinde yayın hayatına başlayan *Ceride-i Havadis* takip etmiştir.² Aldığı devlet desteği sebebi ile “yarı resmi” bir niteliğe sahip olan *Ceride-i Havadis*, *Takvim-i Vekayi* ile birlikte 1860 yılına kadar Türkçe basının en önemli unsurlarından biri olmuştur. 21 Ekim 1860 tarihinde *Tercüman-ı Ahval*'in ve 27 Haziran 1862 tarihinde de *Tasvir-i Efkâr*'ın yayımlanması Osmanlı Devleti'nde basının yeni bir mecraya evrilmesine yol açmış, “fikir gazeteciliği” anlayışı yerleşmeye başlamıştır. 1860 yılından itibaren Türkçe süreli yayın sayısının artması ve bu yayınların ekonomik anlamda müstakil oluşları basına ilişkin bir hukuki düzenlemeyi de zorunlu hale getirmiştir. Bu çerçevede 1864 yılında Matbuat Nizamnamesi hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir.

Devletin ekonomik himayesinden azade basının hükümete karşı muhalefetinin yükselmesi siyasi iradenin Matbuat Nizamnamesi dışında yeni tedbirler almasına sebep olmuş, 1867 yılında sadrazamlığa atanmasının otuz dördüncü günü özellikle Girit konusundaki eleştirileri engellemek amacıyla Ali Paşa bir kararname³ yayımlayarak hükümetin matbuata karşı idari tedbir alabilmesinin önünü açmıştır.⁴ Matbuat Nizamnamesi'ne ilave olarak ve geçici mahiyette çıkarılan bu Kararname-i Âli, uygulamada Matbuat Nizamnamesi'ni devre dışı bırakmıştır. Hükümete basını kontrol altına alma imkânı sağlayan kararname aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde basın özgürlüğünün gelişimini de sekteye uğratmıştır. Bu kararname ile *Muhbir*, *Ayine-i Vatan*, *Utarit* gazeteleri tamamen kapatılmış, 1873 yılında *Hadika 2 ay*, *İbret* önce bir ay sonra da süresiz kapatılmıştır.⁵ Basın özgürlüğü açısından ise Kararname-i Âli'nin basının iktidar karşısında bağımsız olma ihtimalini yok ettiğini söylemek mümkündür.

1876 yılında II. Abdülhamit'in tahta çıkmasını takiben yayımlanan Kanun-i Esasi, Osmanlı basını açısından basın özgürlüğünün tesis edilmesi adına bir girişim olarak görülmesine karşın 1877 yılında patlak veren Osmanlı-Rus savaşı ile sıkıyönetim ilanı ve Kanun-i Esasi'nin rafa kaldırılması basın özgürlüğü adına yeşeren umutları soldurmuştur.

1 1828 yılında Mısır'da yayımlanan *Vakayi-i Misriyye* gazetesinin ilk Türkçe gazete olduğuna dair çalışmalar bulunmasına karşın Türk Basın Tarihi literatürü genel olarak *Vakayi-i Misriyye*'nin Türkçe ve Arapça olmak üzere çift dilli olmasından dolayı “Türkçe gazete” statüsünde yer almadığını ve ilk Türkçe gazetenin *Takvim-i Vekayi* olduğunu kabul etmektedir.

2 M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2005, s. 182.

3 Kararnamenin tam metni için bkz. *Takvim-i Vekayi*, 10 Zilkade 1283 / 16 Mart 1867, Sayı: 875, s. 2.

4 Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1943, s. 43.

5 İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 206.

Kararname-i Âli'nin yayımlandığı 1867 yılından Kanun-i Esasi'nin askıya alındığı 1878 yılına kadar geçen süre zarfında Türk Basın Tarihi literatürüne geçen pek çok sansür uygulaması bulunmaktadır. Bunların arasında sıklıkla telaffuz edilenlerin başında Kanun-i Esasi'ye dair yayımlandığı bir karikatür yüzünden 3 yıl hapis cezası alan *Hayal* mizah dergisinin sahibi Teodor Kasap'ın davası gelmektedir. Bu çalışma; bir gazeteci için dönemin en yüksek cezası olan 3 yıl hapis cezası hükmü ile sonuçlanmış Teodor Kasap'ın dava sürecini ve davanın hukuksal dayanaklarını konu edinmektedir. Zikredilen çerçevede dahilinde çalışma, dava sürecini ortaya koymayı ve dava süreci üzerinden Kanun-i Esasi'nin yayımlanmasından sonra basın nasıl bir hukuki durum ile karşı karşıya kaldığını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda; "Dava sürecinin aşamaları nelerdir ve nasıl bir hukuki mevzuat uygulanmıştır?", "Dava sürecinde davalı Teodor Kasap'ın savunması nasıl bir hukuki çerçevede gerçekleşmiştir?", "Dava, basın-iktidar ilişkisi noktasında nasıl bir öneme sahiptir?", "Davanın Türk Basın Tarihi açısından önemi nedir?" sorularına cevap aranmaktadır. Teodor Kasap'ın davası Türk Basın Tarihi içerisinde basın özgürlüğü ve sansür konularında referans gösterilen önemli örneklerden biri olmasına karşın dava süreci ve verilen cezanın hukuki dayanaklarına dair müstakil bir akademik çalışmanın bulunmaması dikkate alındığında bu çalışmanın literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracağı ve Türk Basın Tarihi literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Betimsel Araştırma Tasarımı motifinin kullanıldığı çalışmada İçerik Analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, bir iletişim kaynağındaki içerik üzerinden mesaj ve anlamları açığa çıkarmaya olanak sağlayan bir yöntemdir. Süreç içerisinde içeriğin kendisi kültürel anlam taşıyan bir nesne olarak ele alınır ve bu sayede iletişim kaynağının içeriği toplumsal bir bağlama oturtulabilir.⁶ Bu kapsamda analiz birimi olarak dava ile ilişkili dönem gazetelerinde yer alan haber metinleri seçilmiştir. 1877 Şubat-Mayıs ayları ile sınırlandırılan çalışmada literatür taramasının yanı sıra veri kaynağı olarak *Takvim-i Vekayi*, *Ceride-i Havadis*, *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, *Basiret*, *Vakit* gazeteleri ile *Hayal* ve *Çaylak* mizah dergileri kullanılmıştır.

A. "ZULMÜ İDAM ETTİLER DÜNYAYI İHYA ETTİLER"

Kanun-i Esasi, 7 Zilhicce 1293 (24 Aralık 1876) tarihinde sancaklarla donatılmış Bâbiâli meydanında birkaç bin kişinin huzurunda okunmasının ardından 101 adet top atışıyla "ilân-ı meserret" olunmuş ve meydanı dolduran halkın "Sultan Abdülhamid çok yaşa", "Millet-i osmaniyye çok yaşa", "Mithat Paşa çok yaşa" nidalarıyla⁷ Osmanlı Devleti'nde anayasal monarşi başlamıştır. Bâbiâli meydanını dolduran halkın coşkusunu paylaşan dönem basını, yeni anayasanın yürürlüğe girdiğine dair Hatt-ı Hümayun'u sayfalarına taşımış ve II. Abdülhamid için dualarını da eksik etmemiştir.⁸

Dönemin süreli yayınları arasında yer alan *Hayal* dergisi ise bu süreci 14 Ramazan 1293 (3 Ekim 1876) tarihli Matbuat İdaresi'nden gönderilen "*Hayal gazetesi 18 eylül tarihli nüshasında şân-ı devlet-i aliyeye dokunur bir resim vaz' etmiş olduğundan bu günden*

6 W. Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, çev. Sedef Özge, Yayın Odası, İstanbul 2010, s. 466-467.

7 *Basiret*, 8 Zilhicce 1293 / 25 Aralık 1876, Sayı: 1969, s. 1.

8 "(...) cenâb-ı hak padişâhımız efendimiz hazretlerini daire-i afiyette ve serir-i saltanatta daim buyurup şân u şevket-i devlet ve milleti dahi müzdâd buyursun âmin." *Vakit*, 8 Zilhicce 1293 / 25 Aralık 1876, Sayı: 415, s. 1.

*itibaren üç mah müddetle ta'til edilmiştir*⁹ şeklindeki emirname ile üç aylık kapatma cezası aldığı için kaçırılmıştır. Cezaya konu olan “resim” derginin 18 Eylül 1292 (30 Eylül 1876) tarihli 301. sayısında yayımlanan “*doldurabilirlerse aşk olsun*” lejandlı karikatürdür.

GÖRSEL 1: “Doldurabilirlerse aşk olsun !!!”

(*Hayal*, 18 Eylül 1292 / 30 Eylül 1876, Sayı: 301, s.4.)

Kırık bir testi su ile doldurmaya çalışan birkaç kişinin resmedildiği bu karikatürün hangi nedenlerle sakıncalı bulunduğu bilinmemektedir ancak bir varsayım olarak devletin bütçe dengesizliği ve artan dış borç karşısında bozulan mali yapının¹⁰ eleştirilmek istendiği söylenebilir. Üç aylık kapatma cezasını tamamlayan dergi yeniden yayımlanmaya başladığında Kanun-i Esasi yaklaşık 10 gündür yürürlüktedir. Aldığı kapatma cezasını ve bu yeni dönemi *Hayal* dergisi “*son ta'tilimiz*” başlıklı bir yazıda ele alır. Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesini “(...) *bundan sonra gazete kapanmayacak* (...)”¹¹ şeklinde değerlendiren dergi, yazının başlığının da bu minvalde belirlendiğini belirterek 301. sayısında yer alan karikatürle ilişkili ceza gerekçesini sorgular:

9 “Son Ta'tilimi”, *Hayal*, Kanunievvel 1292 / Ocak 1877, Sayı: 302, s. 1.

10 Osmanlı Devleti, 1875 yılında ilan ettiği moratoryum sonrası alınan Ramazan Kararnamesi ile dış borçların faizlerinin yarısını nakit ödeme kalan kısmını da tahvile ödeme kararı alır. 1876 Nisan ayında ise bütün borçların ve faiz taksitlerinin ödemelerine son verilmiştir. Bkz. Nedim Dikmen, “Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 19, Sayı: 2 2010, s. 147.

11 “Son Ta'tilimiz”, *Hayal*, Kanunievvel 1292 / Ocak 1877, Sayı: 302, s. 1. Derginin 302. sayısında tarih kısmı “.. Kanunievvel 1292” şeklindedir. Gün kısmının boş bırakılmasının sehven mi yoksa kasten mi olduğu bilinmemektedir. Ancak derginin normal yayın periyodu (şalı, perşembe ve cumartesi günleri olmak üzere haftada üç gün) dikkate alındığında bu nüshanın yayın tarihinin 21 Kanunievvel 1292 (2 Ocak 1877) olması gerekmektedir.

“(…) Nihayet eğer bu resmi Hayale niçin derc ettiniz diyecekler ise şunun için derc ettik ki Hayale bir resim lâzımdır ve bu resim olmazsa başka bir resim konulamaz mıydı konulur idi ama o konulacak resimde hükümetin şânına dokunabilirdi bir hükümet-i müstebidenin şânına ne dokunur ne dokunmaz kim bilir? (...)”¹²

Aldığı cezayı dikkate alarak Kanun-i Esasi'nin *Hayal* açısından anlamı basın özgürlüğünün temin edilmesidir ki bunun da yolu basına dair hukuki mevzuatta gerçekleştirilecek bir değişimdir. Başka bir ifade ile basının hareket alanının çerçevesini ve suç kabul edilen eylemleri tanımlayıcı yeni bir basın yasasının hazırlanmasıdır. Teodor Kasap ve derginin böyle bir beklentiye girmesindeki etken ise basına dair yürürlükte olan Kararname-i Âli'dir. 1867 yılında yayımlanan ve hükümete basın konusunda idari karar alma yetkisi veren kararname¹³ dönem basını açısından iki hususta dikkat çekmektedir. Öncelikle kararname ile hükümet basına dair resmen ilan edilmiş kanunu, 1864 Matbuat Nizamnamesi'ni “*keen lem yekün*”¹⁴ yani yok saymaktadır. İkincisi ise kararnamenin gerekçesi olan “*menâfi-i umûmiye*” tanımlamasının hangi konuları içerdiğinin belirsiz olduğudur ki bu durum kararname ile pek çok gazetenin geçici ya da kalıcı olarak kapatma cezası alması ile somutlaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk basın kanunu olan 1864 Matbuat Nizamnamesi, Kararname-i Âli ile kıyaslandığında nispeten daha özgürlükçü bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çıkarımın temel dayanağı ise Matbuat Nizamnamesi'nde basın sansürü ile ilişkili bir hükmün bulunmamasıdır. Ayrıca “cevap hakkı”nın (madde 8) düzenlenmiş olması ve basın yoluyla işlenmiş belli suçların yargılama usullerini düzenleyerek (madde 34) keyfi uygulamaların önüne geçilmek istenmesi de önemli gerekçelerdir. Buna karşın Kararname-i Âli içeriği oldukça muğlak “*menâfi-i umûmiye*” kıstası ile hükümetin elini güçlendirmiş, hukuki bir gerekçe sunmadan ya da işlenen suçun niteliğini açıklamaya gerek duymadan hükümete gazeteleri geçici ya da tamamen kapatma yetkisi vermiştir. Teodor Kasap'ın genel olarak Kanun-i Esasi'den beklentisi hukuki mevzuat olarak Kararname-i Âli'nin uygulanmasının sona erdirilmesidir. Böyle bir beklenti içerisine girmesindeki temel etkenin Kanun-i Esasi öncesi Kararname-i Âli yüzünden yaşadığı durumlar olduğunu da 302. sayısındaki bir muhavereye dile getirir:

“- Karagöz ne düşünüyorsun?

- Ne var düşünemeyecek Hacivad

- Allah! Allah! Ey oğul işte istediğin oldu millet meclisi ilan ettiler artık şimdiden sonra alabildiğine ikide bir de saat beşte altıda ayın otuz bir gününde otuz iki gazete kapatmayacaklarmış.

- Ne biliyorsun?

- Ay oğul işte kânûn-i esâside yazılı ne yazılı?

12 “Son Ta'tilimiz”, *Hayal*, Kanunievvel 1292 / Ocak 1877, Sayı: 302, s. 1.

13 *Takvim-i Vekayi*'nin 10 Zilkade 1283 / 16 Mart 1867 tarihli 875. sayısında yayımlanan kararnamenin herhangi bir başlığı bulunmamaktadır. Gerek Ali Paşa tarafından hazırlanmasına gerekse de Ali Paşa'nın sadrazamlık makamına atfen “Âli Kararname” ya da “Kararname-i Âli” şeklinde isimlendirilmiştir. Dönem basınında “67 Kararnamesi” şeklinde kullanımına da rastlanmaktadır.

14 İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, s. 25.

- *Vay okumadın mı?*
- *Matbûat kânûn dâ'iresinde serbesttir diyor.*
- *Güzel ama o kânûn nerede.*
- *O kânûn mu? Ulan o kânûn daha yapılacak*
- *Ey yapılıncaya kadar*
- *Allah! Allah! Patlamadın a!*
- *Nasıl patlamadım be herif! Patladım çatladım geberdim bile. İnsan dediğin bir kere vefat eder bunlar beni circis mi?¹⁵ Zann ettiler! çengâneliğe mi hürmet ettiler bilmem ne yaptılar doksan dokuz kere katl ettiler evimi yıktılar. Ocağıma incir diktiler. Bari o ağacı bıraksalar idi ahretten avdetimde yapraklarıyla meyveleri ile geçinir idim. Hayır efendim onu da kuruttular Karagöz bey efendi zift yesin dediler hâlbuki kalafatçılar onu bile para ile satıyorlar... (...)¹⁶*

Kanun-i Esasi'nin basın özgürlüğü açısından atılmış önemli bir adım olmasına karşın bu yazıdan Teodor Kasap'ın temkinli olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun temel sebebi ise Kanun-i Esasi'nin yayımlanmasına rağmen hala Kararname-i Âli'nin yürürlükte olması ve basın hürriyetini sağlayacak yeni bir matbuat kanununun yapılmamış olmasıdır. Buna karşın yeni dönem Teodor Kasap için yeni umutların yeşerdiği bir zamandır. Her ne kadar Kanun-i Esasi'nin ilanını kaçırmış olsa da *Hayal*'in 302. sayısında yayımladığı beyit ile dönem basınının Kanun-i Esasi karşısındaki coşkusu paylaşmaktadır:

"Tâ-ebed devletten istibdâdı ilgâ ettiler

Zulmü idam ettiler dünyayı ihyâ ettiler"¹⁷

B. TEODOR KASAP'IN KANUN-İ ESASİ SINAVI

Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesinin üzerinden yaklaşık bir ay geçmiş olmasına karşın ne yeni bir basın yasası hazırlığı yapılmış ne de Kararname-i Âli yürürlükten kaldırılmıştır. Basın için beklenen "hürriyet" in vücut bulmaması karşısında Teodor Kasap'ın temkinli bekleyişi sürüp gitmektedir. Kanun-i Esasi'den beklentisini ve bu beklentinin hayal kırıklığına dönüşmesini dergisinin 319. sayısında yayımladığı bir karikatür ile okuyucularına aktarır.

15 Circis; Müslümanlar tarafından salih bir kimse veya nebi olarak kabul edilen kişi, Hristiyanlara göre ise St. George diye bilinen aziz. Üç defa ölüp dirilmesi sebebiyle İslami literatürde bir ölme-dirilme motifi olarak benimsenmiştir. Bkz. Günay Tümer, "Circis", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul 1993, s. 26.

16 *Hayal*, Kanunievvel 1292 / Ocak 1877, Sayı: 302, s. 1-2.

17 "Son Ta'tilimiz", *Hayal*, Kanunievvel 1292 / Ocak 1877, Sayı: 302, s. 1.

GÖRSEL 2: “- Nedir bu hal Karagöz?”

- Kânûn dâ’iresinde serbesti Hacivad!”

(Hayal, 8 Şubat 1292 / 20 Şubat 1877, Sayı: 319, s. 4.)

Elleri ve ayakları zincirli haldeki Karagöz’ün Hacivad’ın “*Nedir bu hal Karagöz?*” sorusuna verdiği “*Kânûn dâ’iresinde serbesti Hacivad!*” cevabı Kanun-i Esasi’nin 12. maddesine bir göndermedir. “*Matbûat kânûn dâ’iresinde serbesttir.*”¹⁸ şeklindeki 12. madde üzerinden Kanun-i Esasi’nin ilan edilmiş olmasına karşın karikatür, yürürlükte olan Kararname-i Âli’yi basın ellerine ve ayaklarına vurulmuş bir zincir şeklinde tanımlanmıştır ki bu konudaki ısrarın altında basın özgürlüğünün anayasal bir hak olarak tanımlanmasına karşın bu hakkın denetlenmesinin kanunlar yolu ile değil de hala hükümetin iradesi ile gerçekleşiyor olması yer almaktadır.

Karikatürün *Hayal* dergisinin 319. sayısında yayımlanmasının ertesi günü yani 9 Şubat 1292 (21 Şubat 1877) tarihinde Teodor Kasap, Dersaadet Merkez Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi’ne çağırılarak “(...) *Hayalin 319 numrolu nüshasında hükümet-i seniyyeye dokunur bir bend neşredilmiş olduğundan* (...)”¹⁹ aleyhinde dava açıldığı kendisine bildirilmiştir. 14 Şubat 1292 (26 Şubat 1877) tarihinde dergiye, savcı Abdullah Hasip Efendi’nin²⁰ hazırladığı

18 “Kanun-i Esasi”, *Düstur*, Tertip I, Cilt 4, s. 5.

19 “İhtar-ı Ciddi”, *Hayal*, 10 Şubat 1292 / 22 Şubat 1877, Sayı: 320, s. 3.

20 Abdullah Hasip Efendi davaya savcı olarak 13 Şubat 1292 (11 Safer 1294 / 25 Şubat 1877) tarihinde atanmıştır. Bkz. “Hayal gazetesi Sahib-i İmtiyazı Teodor Efendi Aleyhinde Dersaadet Ceza Dairesinden Verilen Kararın Suretidir”, *Takvim-i Vekayi*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 1878, s. 4; “Hayal gazetesi Muhakemesine Dair Olan Karar Suretidir”, *Vakit*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 516, s. 2; “Hayal gazetesi Muhakemesine Dair Olan Karar Suretidir”, *Basiret*, 21 Rebiülevvel 1294 / 24 Mart 1293 / 5 Nisan 1877, Sayı: 2057, s. 3.

iddianame ile ilk duruşmanın 16 Şubat 1292 (28 Şubat 1877) tarihinde yapılacağı iletilir.²¹ İddianameye göre davanın açılmasının sebebi *Hayal* dergisinin 319. sayısında yer alan karikatür ile aynı sayının birinci sayfasındaki muhaveredir:

“(…) gazetenin ihamat-ı tezyifiyyesi ve rumuz-âmiz ibâratı ile hükümet-i seniyyeye târiz edilerek sâye-i merayimvâye-i hazret-i padişahîde geçenlerde bi'l-cümle teb'a-i osmâniyyeye ihsan buyrulmuş ve'l-hâletü-hâzihi idare-i mülk ve devletin mebnâ aleyh ve müstenid-bihi olan kânûn-i esâsinin enzâr-ı ammede tezyif ve tahkir edildiği ve hatta kânûn-ı mezkûr ahkâmı mucibince bi'l-cümle teb'a-i şahânenin nâil olduğu serbesti ve hürriyet hali esâret şeklinde gösterilmek sû-i niyetiyle resimdeki şahıslardan biri el ve ayağı zincir ile bağlı bir halde tersim olunarak zîrinde dahi (kânûn dairesinde serbesti) ibaresi muharrer bulunmasının muharirinin bu bâbda olan sû-i tasvirine asla şüphe bırakmadığına derkâr olduğuna ve eğer ki matbûat hüsn-i isti'mâl bulunduğu halde mülk ve millete mûcib muhassenât-ı adîde olacağı müselleme ise de bunun sû-i isti'mâliyle ahâlinin kavânin mevzu hakkında mefrûz ve müstelzem olan riâyet ve hürmetine nakisa getirecek surette hükümet-i seniyye hakkında taarruz ile asayiş-i umûmiye dokunacak e'f'âl ve ahvâlin men'iyile buna mütecâsir olan gazetecilerin ber-mûceb-i kânûn mücâzât olunması elzem bulunduğuna (...).”²²

İddianame sadece *Hayal*'i değil aynı karikatürü yayımladığı için Teodor Kasap'ın imtiyaz sahibi olduğu Rumca *Momos* dergisini de kapsamaktadır.²³ Her iki dergide karikatür ile Kanun-i Esasi'yi üstü kapalı bir şekilde aşağılayıcı ibareler ile halkın gözünde küçük düşürmüş hatta Kanun-i Esasi'nin Osmanlı tebaasına sağladığı hürriyeti “esaret” olarak göstererek halkın kanunlara riayetini sekteye uğratmıştır. Bu yolla da hükümeti aşağılamış ve genel asayiş tehlikeye atmıştır. Bu suç için savcı Abdullah Hasip Efendi 1864 Matbuat Nizamnamesi'nin 15. maddesi²⁴ uyarınca Teodor Kasap'ın cezalandırılmasını istemektedir. Davanın savcısı tarafından hazırlanan iddianamenin tebliği sonrası *Hayal* dergisi 319. sayısında yayımladığı karikatürün nasıl bir dava gerekçesine sebebiyet verdiğini anlayana kadar nüshalarında karikatür yayımlamama kararı alır.²⁵ Ancak 324. sayısından itibaren tekrar karikatür yayımlamaya devam eder.

16 Şubat 1292 (28 Şubat 1877) çarşamba günü davanın ilk duruşması gerçekleştirilir. Teodor Kasap, davanın açılması ve kendisine intikalinin toplam iki gün içerisinde gerçekleştiğini, bu sebeple de bir dava vekili temin edemediğini belirterek duruşmanın

21 *Hayal*, 15 Şubat 1292 / 27 Şubat 1877, Sayı: 321, s. 1.

22 “Muhakememiz”, *Hayal*, 17 Şubat 1292 / 1 Mart 1877, Sayı: 322, s. 3.

23 Karikatürün aynı anda Türkçe *Hayal* ile Rumca *Momos* dergilerinde yayımlanması imtiyazı aynı kişiye ait dönem süreli yayınlarının içerik noktasında benzerlikler sergilediğini göstermektedir. Aynı süreli yayının farklı dillerdeki versiyonlarının karşılaştırılmış analizleri dönemin toplumsal yapısına ve basının işleyişine dair farklı yaklaşımlar ortaya koyabilecektir. Bu açıdan önemli olan bu alan halen araştırılmayı bekleyen konulardan birisidir.

24 “onbeşinci madde bir gazeteci saltanat-ı seniyye ve hânedan-ı şevketnişân hazret-i padişahî haklarında elfâz ve tabirât-ı gayr-ı lâyika istiğmal eder veya hükümet-i seniyye-i hazret-i padişahî aleyhine târiz eyler ise altı aydan üç seneye kadar haps veyahud yirmibeş altından yüzelli altına kadar cezâ-i nakdi ahz kılınır” “Dersaadette ve Memalik-i Şahanede Tab' u Neşr olan Her Nev Gazete ve Evrâk-ı Havâdis-i Mülkiyye ve Politika Tab' u Neşri Hakkında Nizamname”, *Düstur*, Tertip I, Cilt 2, s. 223.

25 “İhtar ve İtizar”, *Hayal*, 15 Şubat 1292 / 27 Şubat 1877, Sayı: 321, s. 1.

ertelenmesini talep eder. Bunun yanı sıra duruşmanın aleni (halka açık) yapılması talebinde de bulunur. Ancak mahkeme duruşmanın aleni yapılması talebini reddederek Teodor Kasap'ın dava vekili temini için duruşmayı 19 Şubat 1292 (3 Mart 1877) tarihine erteler.²⁶

Davanın ilk duruşmasında öne çıkan husus Teodor Kasap'ın davanın aleni görülmesi talebi ve bu talebin mahkeme tarafından reddedilmesidir. Kasap, Kanun-i Esasi'nin 82. maddesi²⁷ uyarınca davanın aleni görülmesini talep etmiştir. Mahkeme ise bu talebi Kanun-i Esasi'nin 118. maddesini²⁸ gerekçe göstererek reddeder ki bu madde hukuki anlamda yürürlükte olan düzenleme, kanun, teamül ve adetlerin yerine yenisi yapılabilecek veya yürürlükten kaldırılana kadar geçerli olduğunu karara bağlamaktadır. Mahkeme, bu madde kapsamında konu ile ilgili bir düzenlemenin (kanun, yönetmelik vb.) yapılmadığını ve Kanun-i Esasi'nin 82. maddesinde mahkeme heyetinin aleni duruşma kararı verip vermeme hakkının saklı tutulduğunu²⁹ ve bununla birlikte Ticaret Nizamnamesi'nin 21. maddesi³⁰ ile de mahkemenin duruşmayı "hafî" (halka kapalı) tutma yetkisi bulunduğunu belirterek kararı gerekçelendirmiştir. 1861 tarihli Ticaret Nizamnamesi'nin 21. maddesi aleni duruşmada dava ile ilgili kişileri utandıracak ya da mahcup edecek durumlarda duruşmaların hafî tutulması konusunda mahkemeye yetki vermektedir. Bu karar ve gerekçesi karşısında Teodor Kasap konunun ticaret ile bir ilgisi olmadığı ve davanın aleni yapılmaması için de bir sebep bulunmadığı şeklinde mahkemeye itiraz eder ancak bir sonuç elde edemez. Bunun üzerine kararı temyize taşıyacağını belirtir. İlk duruşmanın ardından hem ceza konusu hem de duruşmanın aleni yapılması talebinin reddedilmesi ve gerekçeleri karşısında düşüncelerini "(...) *zihn ve efkârı en ziyâde esir-i hayret eden garâibdendir ki kânûn-i esâside matbûatın hürriyet ve serbestisi tasdik buyrulmuş iken yine matbûata müte'allik olup enzâr-ı umûmiyyeye konulmuş bir makale için hem ikâme olunan dava muhâkemesi ve hem de talep olunan izâhat-ı mukteziye hafî tutulmaya çalışılıyor.*"³¹ cümleleri ile dile getirmiştir.

Davanın aleni görülmesi talebinin reddi için mahkemenin Ticaret Nizamnamesi'ni kullanması Teodor Kasap için anlamsız bir eylem olarak tanımlanmasına karşın 1861 yılında

26 "Muhâkememiz", *Hayal*, 17 Şubat 1292 / 1 Mart 1877, Sayı: 322, s. 3; "Hayal gazetesi Sahib-i İmtiyazı Teodor Efendi Aleyhinde Dersaadet Ceza Dairesinden Verilen Kararın Suretidir", *Takvim-i Vekayi*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 1878, s. 4; "Hayal gazetesi Muhakemesine Dair Olan Karar Suretidir", *Vakit*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 516, s. 2; "Hayal gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretidir", *Basiret*, 21 Rebiülevvel 1294 / 24 Mart 1293 / 5 Nisan 1877, Sayı: 2057, s. 3.

27 "seksenikinci madde mahkemelerde her nev' muhakeme alenen cereyân eder ve ilâmâtın neşrine me'zuniyet vardır ancak kânûnda musarrah esbâba mebnî mahkeme muhâkeme-yi hafî tutabilir." "Kânûn-i Esâsi", *Düstur*, Tertip I, Cilt 4, s. 14.

28 "yüzonsekizinci madde elyevm düstûr-ül-amel bulunan nizâmat ve teamül ve âdât ileride vaz' olunacak kavânin ve nizâmat ile tâ'dil veya ilgâ olunmadıkça mer'iyü'l-icrâ olacaktir." "Kânûn-i Esâsi", *Düstur*, Tertip I, Cilt 4, s. 20.

29 "Hayal gazetesi Sahib-i İmtiyazı Teodor Efendi Aleyhinde Dersaadet Ceza Dairesinden Verilen Kararın Suretidir", *Takvim-i Vekayi*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 1878, s. 4; "Hayal gazetesi Muhakemesine Dair Olan Karar Suretidir", *Vakit*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 516, s. 2; "Hayal gazetesi Muhakemesine Dair Olan Karar Suretidir", *Basiret*, 21 Rebiülevvel 1294 / 24 Mart 1293 / 5 Nisan 1877, Sayı: 2057, s. 3.

30 "yirmibirinci madde mehâkim-i ticarete ve divân-ı istinâfta murâfa'at alenen icrâ olunur fakat aleni muhâkeme takdirinde mücib-i âr ve hacâlet olacak bir şey olduğu veyahut sâ'ir gûne bir mahzûr kavî bulunduğu halde ba'de'l-sebeb ve aleni ticâret nezâretine beyân olunmak şartıyla murafa'anın aleni olmayarak icrâsına meclisce bi'l-tezekkür karar verilebilir" "Usul-i Muhakeme-i Ticarete Dair Nizamname", *Düstur*, Tertip I Cilt I, s. 785.

31 "Muhâkememiz", *Hayal*, 17 Şubat 1292 / 1 Mart 1877, Sayı: 322, s. 3

hazırlanan Usul-i Muhâkeme-i Ticarete Dair Nizamname, ticaret davalarında izlenecek usuli kaideleri belirleyen bir düzenlemedir. Nizamiye mahkemelerinin hukuk davaları, usul kanununun kabulüne kadar bu kanunname hükümlerine göre görülmüştür. 1872 yılında yayımlanan Mehâkim-i Nizamiye Hakkında Nizamname'nin 18. maddesi hukuk davalarında Ticaret Nizamnamesi'ne aykırı olmayan hükümlerin uygulanabileceğini belirtmektedir. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi muvakkat maddesi de aynı hükmü devam ettirmiştir.³² Kanun-i Esasi'nin 118. maddesi gereğince davalarda usuli kaideleri belirleyen yeni bir düzenleme yapılana kadar geçerli mevzuatın Ticaret Nizamnamesi olması ve mahkemenin bu teamül üzerinden karara varması doğal bir durumdur.

Teodor Kasap'ın davasının ilk duruşmasının ardından, Türk Basın Tarihi açısından önemli bir gelişme yaşanır:

“kânûn-i esâsinin onikinci maddesinde matbûat kânûn dâ'iresinde serbesttir diye muharrer olması evrak-ı havâdisin serbesti-i neşri mutlaka bir kânûna müstenid ve merbut olmak lazım geleceğini mü'eyyid olup binâ'en-aleyh matbûat için müceddeden bir kânûn tanzim edilmekte ise de yine kânûn-i esâsinin yüzonsekizinci maddesinde mûnderic olduğu üzere elyevm düstûrül-amel bulunan nizâmat ve teamül ve âdât ileride vaz' olunacak kavânin ve nizâmat ile tâ'dil veya ilgâ olunmadıkça mer'iyü'l-icrâ olacağından derdest tanzim olan kânûn yapıp neşr ve ilân olununcaya kadar elyevm mevzû ve düsturda mukayyed bulunan ve seksen bir senesi şâbanının ikisi tarihiyle müverrah olan matbûat nizamnâmesinin hiçbir hükmünü gâ'ib etmeksizin mer'î ve muteber tutulması emr-i tabî' bulunmakla bi'l-cümle evrak-ı havâdisin matbûat idaresince mezkûr nizamnâmeye karşı mes'ûl olacakları ve neşriyat vak'alarında hükmi nizâmın ta'bir eylediği ahvâle ri'âyet ve itînâ etmek gazetelerin sâhib-i imtiyaz ve müdür-i mes'ulleri haklarında yine o nizâmın mevâdd-ı mûndericâsına tevfikân lâzım gelecek mu'âmelenin icrâ edileceği ma'lûm olmak için ilân-ı keyfiyyete ibtidâ kılındı.”³³

Yayımlanan bu resmi ilan ile 1867 yılından beri yürürlükte olan Kararname-i Âli yürürlükten kaldırılmış, matbuat ile ilgili geçerli mevzuatın 1864 Matbuat Nizamnamesi olduğu duyurulmuştur. Dönem basını açısından bu ilan -ki Teodor Kasap için de- basın özgürlüğü adına önemli bir gelişmedir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde basın özgürlüğü ve hukuki çerçevesi konusunda Türk Basın Tarihi'ne ilişkin literatür incelendiğinde Kararname-i Âli'nin 1909 yılında yürürlüğe giren yeni basın yasasına kadar yürürlükte kaldığı bilgisinin var olduğu görülmektedir.³⁴ Ancak resmi ilan açık bir şekilde yeni bir

32 Ali Turan, “Osmanlı Devleti'nde Ceza Muhakemesine Dair Hukuki Bir Düzenleme: Divan-ı Ahkam-ı Adliye'ce Hazırlanan Muvakkat Talimatname (1869), *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29/2, 2021, s. 1170-1171.

33 “İlan-ı Resmî”, *Basiret*, 16 Şubat 1292 / 15 Safer 1294 / 28 Şubat 1877, Sayı: 2026, s. 1.

34 “(...) Hükmü uzunca devam eden bu kararname muzır bir mukaddeme teşkil etmiş ve ikinci Abdülhamit de bundan istifade ederek idarî surette matbuatın ağızını bağlamıştır. (...)” İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, s. 25-26; “(Âli Kararname) geçici olarak çıkarıldığı halde diğer tüzükler gibi 1909 yılına kadar yürürlükte kalmış ve buna dayanılarak birçok gazete kapatılmıştır.” İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 205; “(...) Her ne kadar bu sert idari tedbirlerin geçici olduğu Kararnamenin sonunda bildirilmiş ise de bu ağır tedbirlerin bir daha kalkmadığı görülecektir.” Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi Cilt 1*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970, s. 204; “(...) Âli Kararname geçici olarak çıkarılmıştır, ama 1909'a kadar yürürlükte kalmıştır. (...)” Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 46; “(...) Buna karşın

basın yasası hazırlanana kadar³⁵ 1864 Matbuat Nizamnamesi'nin "hiçbir hükmünü gâ'ib etmeksizin" geçerli olduğunu belirtmektedir. 1909 yılına kadar yeni bir basın kanununun yürürlüğe girmediği dikkate alındığında Kararname-i Âli'nin 1877 yılında hükümsüz kaldığı ve 1909 yılına kadar basına dair geçerli hukuki düzenlemenin 1864 Matbuat Nizamnamesi olduğu anlaşılmaktadır. Kararname-i Âli'nin 1909 yılına kadar yürürlükte kaldığına dair Türk Basın Tarihi literatüründe yer alan hatalı bilginin düzeltilmesi gerekmektedir.

Kararname-i Âli'nin yürürlükten kaldırılması karşısında Teodor Kasap yaşadığı sevinci "Hamd olsun hamd olsun çok şükür mevlaya o mâhud 67 kararnâme-i âlisi ki seniyye-i matbûata çökmüş bir kâbus bela idi o kalktı vücûd-ı matbûat da biraz nefes almaya başladı."³⁶ ifadeleriyle okuyucularına aktarmıştır.

Bu gelişmenin gölgesinde 19 Şubat 1292 (3 Mart 1877) cumartesi günü davanın ikinci duruşması gerçekleştirilir. Teodor Kasap, tuttuğu dava vekilinin 23 Şubat 1292 (7 Mart 1877) tarihinden önce gelemeyeceğini belirterek erteleme talebinde bulunur. İlk duruşmada alınan davanın aleni görülme kararına dair Kasap'ın temyiz başvurusunun kararı da burada kendisine okunur. Temyiz Mahkemesi de Bidayet Mahkemesi'nin kararını yerinde bularak davalı Teodor Kasap'ın başvurusunu reddetmiştir. *Hayal* dergisi tarafından tam metni yayımlanan karar, şikâyetin konusunu ve duruşmanın safahatını aktardıktan sonra Teodor Kasap'ın Kanun-i Esasi'nin 82. maddesi gereğince duruşmanın aleni yapılması talebinin Bidayet Mahkemesi tarafından kabul edilmemesinde gerekçeyi haklı bularak, Kanun-i Esasi'nin 118. maddesi uyarınca Ticaret Nizamnamesi'ne göre karar almasının uygun olduğunu çünkü Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahiliyesi madde-i muvakkatesine³⁷ göre işlem yapılmış olduğunu belirtir. Bununla birlikte Teodor Kasap'ın itirazına gerekçe olarak sunduğu Kanun-i Esasi'nin 82. maddesinde yer alan "kânûn" ibaresi ile tanımlanmış ceza davalarına mahsus bir düzenlemenin yapılmamış olması ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahiliyesi'nin 10. maddesi³⁸ gereğince Bidayet Mahkemesi'nin ret kararı hukuka uygun bulunmuştur.³⁹ Temyiz Mahkemesi'nin kararının okunması sonrası dava 23 Şubat 1292 (7 Mart 1877) tarihine ertelenir.⁴⁰

geçici olduğu öne sürülen bu Kararname, II. Abdülhamit döneminde dahi uygulanmıştır." Belkıs Ulusoy Nalcioğlu, *Osmanlı'da Muhafız Basının Doğuşu 1828-1878*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s.166-167; "(...) Kararnâme-i Âli, mevcut bir basın yasasının varlığına karşın 1909 yılına kadar Osmanlı'da basına uygulanan temel hukuki metin olarak kalmıştır. (...)” Gökhan Demirkol, "Tanzimat Mizahının Sonu: 1877 Matbuat Kanunu Tartışmaları ve Osmanlı'da Mizah Dergilerinin Kapanması", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.9, Sayı: 2 2016, s.689.

35 Bu dönem içerisinde yeni bir basın yasası taslağı hazırlanıp Meclis-i Mebusan'da görüşülmüştür. Özellikle mizah dergilerinin yasaklanması konusundaki maddelerin taslaktan çıkarılması üzerine II. Abdülhamit yasayı onaylamadığı için yeni yasa yürürlüğe girmemiştir. Bkz. Demirkol, "Tanzimat Mizahının Sonu...", s. 686-710.

36 "Hakikatte Görülmüştür", *Hayal*, 17 Şubat 1292 / 1 Mart 1877, Sayı: 322, s. 4.

37 "madde-i muvakkate divân-ı ahkâm-ı adliyenin reviyet edeceği dava hakkında ticaret usûl muhâkeme nizamnâmesinin işbu nizamnâmeye muğâyir olmayan ahkâmı mer'iyü'l-icrâ tutulacaktır ve divân-ı ahkâm-ı adliye kavânin-i câriyede bil-tecrûbe gördüğü noksanın ikmalini ve muhtaç-ı tadil olan fıkraatın islahını mutazammın her sene hitamında bir mazbata tanzîm ve arz edecektir" "Divân-ı Ahkâm-ı Adliyenin Nizamnâme-i Dahiliyesidir", *Düstur*, Tertip I Cilt 1, s. 342.

38 "onuncu madde (...) divân-ı ahkâm-ı adliyenin muhâkematı aleni olup fakat her ne vakit tensib eder ise muhâkematın hafî olarak cereyanını hükm edebilir" "Divân-ı Ahkâm-ı Adliyenin Nizamnâme-i Dahiliyesidir", *Düstur*, Tertip I Cilt 1, s. 327.

39 *Hayal*, 5 Mart 1293 / 17 Mart 1877, Sayı: 329, s. 1-2.

40 "Hayal gazetesi Sahib-i İmtiyazı Teodor Efendi Dersaadet Ceza Dairesinden Verilen Kararın Suretidir", *Takvim-i Vekayi*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 1878, s. 4; "Hayal gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretidir", *Vakit*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 516, s. 2; "Hayal gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretidir", *Basiret*, 21 Rebiülevvel 1294 / 24 Mart 1293 / 5 Nisan 1877, Sayı: 2057, s. 3.

23 Şubat 1292 (7 Mart 1877) çarşamba günü Teodor Kasap dava vekili Tingirzade Simon Efendi ile üçüncü duruşmaya katılır. Simon Efendi, önceki duruşmada okunan Temyiz Mahkemesi kararının Havale Cemiyeti⁴¹ tarafından resmi tebligatının yapılmadığını bu sebeple Havale Cemiyeti'ne bu yolda başvuruda bulduklarını ve başvurularının kabul edildiğini gerekçe göstererek duruşmanın tebliğ gerçekleşene kadar ertelenmesi talebinde bulunur. Bu talebe savcı Abdullah Hasip Efendi kararın davalıya bildirildiği ve tebliğ ile bir fayda elde edilemeyeceği gerekçesi ile itiraz ederek yargılamanın başlamasını ister. Ancak mahkeme Teodor Kasap'ın Temyiz Mahkemesi kararının resmi tebliğine dair Havale Cemiyeti'ne vermiş olduğu dilekçenin kabul edilmesini dikkate alarak duruşmayı erteler.⁴²

Önce mahkeme tarafından verilen davanın aleni görülme kararı sonra da Temyiz Mahkemesi'nin Teodor Kasap'ın itirazını reddetmesinin ardından üçüncü duruşmanın ertesi günü *Hayal* dergisi dikkat çekici bir karikatür yayımlar.

GÖRSEL 3: "Düster !!!"

(*Hayal*, 24 Şubat 1292 / 8 Mart 1877, Sayı: 325, s. 4.)

41 Tanzimat'tan sonra kurulan Meclis-i Vâlâ'nın müzakerelerini yürütmek üzere Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası ve yazışmalarını yapmak üzere de Tahrirat Odası kurulmuştur. Tahrirat Odası'nın görevleri 1861 yılında Evrak Odası'na verilmiş 1862 yılında da bu iş için Cemiyet-i Muvakkate-i Temyiziye kurulmuştur. Cemiyet-i Muvakkate-i Temyiziye, 1868 yılında Tefrik Cemiyeti adını alır. Aynı yıl Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kurulmasıyla buraya bağlanmış ve 1870 yılında Havale Cemiyeti adını almıştır. Bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2004, s. 146-147. Havale Cemiyeti'nin görevi kendisine gelen dilekçe, karar, tezkere ve ilamları ait olduğu mahallere göndermekti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Turan, "Divan-ı Ahkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilatı ve İşleyişi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku ABD, Kırıkkale, 2020, s. 145-148.

42 "Hayal gazetesi Sahib-i İmtiyazı Teodor Efendi Aleyhinde Dersaadet Ceza Dairesinden Verilen Kararın Suretidir", *Takvim-i Vekayi*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 1878, s. 5; "Hayal gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretidir", *Vakit*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 516, s. 2; "Hayal gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretidir", *Basiret*, 21 Rebiülevvel 1294 / 24 Mart 1293 / 5 Nisan 1877, Sayı: 2057, s. 3.

Ana kural anlamındaki “düstur” kelimesinin lejantta yer aldığı bu karikatürde iki silüet görülmektedir. Bir silüetin pala bıyıkları ve belinde çifte tabancası var iken diğerinde melon şapka ve baston görülmektedir. Pala bıyıklı ve tabancalı silüetin geleneksel olanı melon şapka ve bastonlunun modern olanı temsil ettiği düşünüldüğünde derginin yaşanan dava süreci ile ilgili olarak Kanun-i Esasi’ye biçimsel bir değişim gözü ile baktığı, özünde hiçbir değişimin yaşanmadığı eleştirisi yapıldığı söylenebilir.

25 Şubat 1292 (9 Mart 1877) tarihinde Temyiz Mahkemesi kararı resmi kanallardan Teodor Kasap’a iletilir. Bunun üzerine Kasap 26 Şubat 1292 (10 Mart 1877) tarihinde Temyiz Mahkemesi’ne ikinci kez itiraz eder. İtiraz dilekçesinin temel çatısı Kanun-i Esasi’nin 118. maddesi üzerine kuruludur. Buna göre Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahiliyesi’nin 10. maddesinin işletilmesi hatalıdır. Çünkü bu maddeye göre duruşmaların aleni yapılmamasındaki amaç kişileri utandıracak ya da mahcup edecek şeylerin kamuoyu ile paylaşılmasındadır ki bu durumdan mahkemelerin kendi isteklerince duruşmaları halka kapatma yetkisi olduğu anlamı çıkarılamaz. Bununla birlikte Kanun-i Esasi’nin 118. maddesinde yer alan “yürürlükte olan kânûn” ibaresine göre geçerli olan mevzuat 1861 tarihli Ticaret Nizamnamesi değil 1876 tarihli Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’dir ki bunun 1815. maddesinde⁴³ açıkça “mahkemeler duruşmaları aleni icra eder” ibaresi yer almaktadır. Ortaya konulan bu hukuki mevzuattan sonra dilekçede davanın neden aleni görülmesi gerektiği beş başlıkta sıralanır. Öncelikle savcı davasında haklı olduğunu düşünüyorsa davanın aleni görülmesine karşı çıkmamalıdır. İkinci olarak hükümet namına açılmış davalardan halkın haberi olmalı ki verilen kararlar karşısında adaletin işlediğini görerek vicdanları rahat etmelidir. Bununla da Kanun-i Esasi’nin yayınlanması ile elde edilecek faydanın artması sağlanacaktır. Dördüncü olarak da Teodor Kasap duruşmalarda ortaya çıkacak her türlü utandırıcı durumu kabul etmektedir. Sonuncu olarak da dinleyiciler arasında bulunan “akıl” kişilerin usulen hata yapılmasına müdahale edebilme imkanının bulunmasıdır.⁴⁴

İlk temyiz başvurusunun resmi kanallarla tebliğ edilmesi ve ikinci temyiz başvurusunun da karara bağlanması üzerine davanın dördüncü duruşması 26 Şubat 1292 (10 Mart 1877) cumartesi gerçekleştirilir. Duruşmada Temyiz Mahkemesi’nin ikinci itiraza da ret kararı verdiği bildirilir. Buna göre kararın hukuki dayanakları önceki kararda açıklanmış ve Teodor Kasap’ın itiraz gerekçeleri dayanaktan yoksun ve de “mugâlat” yani yanıltıcı bulunduğundan ret kararı verilmiştir.⁴⁵ Mahkeme duruşmayı 2 Mart 1293 (14 Mart 1877) tarihine erteler.

Duruşmanın ertesi günü özellikle mizah dergilerini ilgilendiren resmi bir ilan yayımlanır:

“Beyâna hâcet olmadığı üzere mudhikâta mahsûs gazetelerin me’zûniyeti âdab-ı umûmiyeye hıdmetle hiç bir kimsenin hukûk ve nâmusuna zimnen ve ihâmen bile dokunmayarak tasvir-i efkâr eylemekten ibaret iken bi’l-’âkis bu yolda ruhsat alınan gazeteler vazifelerini sû-i istimâl ile kendilerini her yolda ve herkes aleyhinde itlâk-ı lisân edip ve kânûnen cezâyı müstelzim olacak

43 “1815 madde mehâkim mahkemeyi alenen icrâ eder fakat kable’l-hükm ne vechle hükm edileceğini ifşâ etmez”, “Mecelle-i Ahkam-ı Adliye’den kitab-ı hâmis aşar”, *Düstur*, Tertip I Cilt 4, s. 119-120.

44 “İtirazat”, *Hayal*, 5 Mart 1293 / 17 Mart 1877, Sayı: 329, s. 2-3.

45 “Muhâkememiz”, *Hayal*, 4 Mart 1293 / 16 Mart 1877, Sayı: 328, s. 1.

*şeyleri dahi rumuz ve bir takım müstehcen resim ve şekiller vâsıtasıyla icrâ eyleyip sanki tasrih olmadığı cihetle kânûna çarpılmayacakları zu'mmiyla o makûle tecavüzâtтан ictinab etmiyorlar. Halbuki kânûn-ı esâsinin temin ettiği hukûk-ı şahsîyyenin dâ'iresi âharın hukûkuna adem-i müdahale şartıyla mahdûd olup mahâsin-i umûmiyeyi ihlâl edeceği tahakkuk eden şeyleri men etmek müterettib-i zimmet-i hükümettir. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyenin 1740 ve 1741 maddeleri hükmünce esbâb-ı hükümden biri dahi karîne-i kat'a olmakla öyle eğlence gazetelerinin sarâhat derecesinde olan telmih ve delâletleri medâr-ı hükm olacağı bî-iştibahtır. Binâ'enaleyh bundan böyle gazetelerini dâ'ire-i me'zûniyetleri dahilinde ve şunun bunun hukûk u hürriyetine dokunmayacak sûrette yazmaları ve mücerred vâzife-i mahsûsaları olan terbiye-i âmme maksad-ı hayr-mirsadına himmet eylemeleri lâzım geleceği ve yine tecavüzkârane hareket edenlerin dûçar-ı mücâzat olacakları ihtâr olunur. fi 25 safer sene 93."*⁴⁶

Bu ilanın yayımlandığı tarih itibariyle İstanbul'da Türkçe mizah dergisi olarak Mehmet Tevfik'in *Çaylak* dergisi ile Teodor Kasap'ın *Hayal* dergisinin bulunduğu ve bu iki dergiden *Hayal*'in mahkeme süreci olduğu düşünüldüğünde hedefin sadece *Çaylak* olmadığı, başta *Hayal* olmak üzere dönem basınının tamamına yapılmış bir uyarı olduğu sonucu çıkarılabilir. Bununla birlikte ilan metninde yer alan "rumuz ve bir takım müstehcen resim ve şekiller vâsıtasıyla icrâ eyleyip sanki tasrih olmadığı cihetle kânûna çarpılmayacakları zu'mmiyla" ifadesi Teodor Kasap'ın işlediği suçun sabit olduğuna karar verildiğini, böyle bir suçun karşısında da "kânûn"un işleyeceğinin aleni şekilde ifade edilmesi de dava süreci düşünüldüğünde mahkemenin Teodor Kasap ile ilgili kararına dair ipucu da vermektedir.

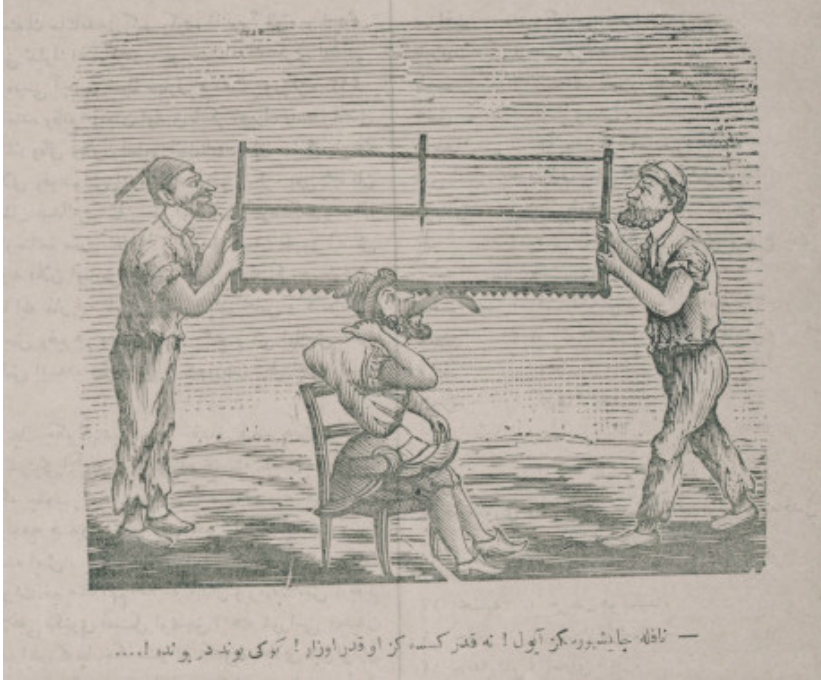
2 Mart 1293 (14 Mart 1877) çarşamba günü davanın beşinci duruşmasında Temyiz Mahkemesi'nin ikinci ret kararı ile davanın aleni görülmemesi karara bağlandığı için esastan yargılamaya geçilmiştir. Savcının mahkemeye sunduğu iddianame hakkında Teodor Kasap'ın savunması istenince dava vekili Simon Efendi üç başlıkta savunmalarını yapar. Öncelikle Abdullah Hasip Efendi'nin mahkemenin memuru olduğu ve savcı sıfatıyla hükümet adına dava açma yetkisinin bulunmadığını çünkü Kanun-i Esasi'nin 91. maddesine⁴⁷ göre savcıların görevlerini belirleyici bir düzenlemenin yapılmadığını belirtir. İkinci olarak iddianamenin konusu olan suç unsuru, *Hayal* dergisinin 8 Şubat 1292 (20 Şubat 1877) tarihli nüshasında yayımlanmış karikatürdür. İddianame ise 12 Şubat 1292 (24 Şubat 1877) tarihli olup 1864 Matbuat Nizamnamesi 15. madde hükmünce ceza talep edilmektedir. Kanun-i Esasi'nin 118. maddesi uyarınca iddianamenin hazırlandığı tarihte basına ilişkin yürürlükte olan mevzuat Kararname-i Âli'dir ki bu kararname ancak 15 Şubat 1292 (27 Şubat 1877) tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır. Bu açıdan davalı Teodor Kasap'ın 1864 Matbuat Nizamnamesi hükümlerince yargılanması mümkün değildir. Şayet 15 Şubat 1292 (27 Şubat 1877) tarihinden itibaren 1864 Matbuat Nizamnamesi'nin geçerli olduğu iddia edilirse bu nizamnamenin 34. maddesi⁴⁸ gereğince de iddia edilen suç için

46 "İlanname", *Çaylak*, 29 Safer 1294 / 15 Mart 1877, Sayı: 124, s. 1.

47 "doksanbirinci madde umur-ı cezaiyede hukuk-ı âmmeyi vikayeye memur müddeiumumiler bulunacak ve bunların vezâif ve derecatı kânûn ile tâyin kılınacaktır" "Kânûn-ı Esâsi", *Düstur*, Tertip I, Cilt 4, s. 15.

48 "otuzdördüncü madde işbu nizamnâmenin on beşinci ve on altıncı ve on yedinci ve on dokuzuncu ve yirmi birinci ve yirmi dördüncü maddelerinde beyân olunan cinayet ve cünhaların hin-i vuku'unda Bab-ı âlide beş zattan mürekkeb tayin olunacak komisyonda tahkikat-ı lazime bil-icrâ tanzim ve itâ kılınacak mazbata üzerine Meclis-i Ahkâm-ı Adliyede cezası hükm olunacak ve sâ'ir maddelerinde beyan kılınan cünha ve kabahatler dahi

önce Bâbiâli’de bir komisyonun kurularak iddiayı incelemesi gerekmektedir. Simon Efendi bu üç unsurun göz önüne alındığında mahkemenin iddianameyi reddetmesi gerektiğini ifade eder. Simon Efendi’nin iddianamenin reddedilmesi için sunduğu argümana Abdullah Hasip Efendi öncelikle savcı olarak hükümet tarafından vekil atandığını ve hukuk çerçevesinde işini yapacağından sıfatının bahane gösterilmesinin uygun olmadığı şeklinde cevap verir. Bununla birlikte Kararname-i Âli’nin 1864 Matbuat Nizamnamesi’nden sonra yayımlanmış olmasına rağmen kararnamenin nizamname gibi “irâde-i seniyye hazret-i pâdişahi” olmadığını yani padişahın iradesine bağlı bir kanun olmadığı ve bu yüzden de 1864 Matbuat Nizamnamesi’nin hükmünü asla ortadan kaldırmadığını, şimdiye kadar da basına bu nizamname hükümlerinin uygulandığını belirtir. Matbuat Nizamnamesi’nin 34. maddesi konusuna gelince de 1867 yılında Kararname-i Âli ile komisyon oluşturma usulünün terk edildiğini belirterek Simon Efendi’nin savunmasının “sem’-i i’tibâra şâyan” (kulak verip dinlemeye layık olmayan) olmadığını ve mahkemenin gereğini yapmasını talep eder. Bunun üzerine mahkeme duruşmayı 12 Mart 1293 (24 Mart 1877) tarihine erteler.⁴⁹

GÖRSEL 4: “Nâfile çalışıyorsunuz ayol! Ne kadar kesseniz o kadar uzar! Kökü bundadır bunda !....”

(Hayal, 12 Mart 1293 / 24 Mart 1877, Sayı: 332, s. 4.)

zabtiye mahkemelerinde rü’yet ve hükm kılınacaktır” “Dersaadette ve Memalik-i Şahanede Tab’ u Neşr olan Her Nevi Gazete ve Evrak-ı Havadis-i Mülkiye ve Politika Tab’ u Neşri Hakkında Nizamname”, *Düstur*, Tertip I Cilt 2, s. 226.

49 “Hayal gazetesi Sahib-i İmtiyazı Teodor Efendi Aleyhinde Dersaadet Ceza Dairesinden Verilen Kararın Suretidir”, *Takvim-i Vekayi*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 1878, s. 5-6; “Hayal gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretidir”, *Vakit*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 516, s. 3; “Hayal gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretidir”, *Basiret*, 21 Rebiülevvel 1294 / 24 Mart 1293 / 5 Nisan 1877, Sayı: 2057, s. 3; “Hayal gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretinden Mâba’d”, *Basiret*, 22 Rebiülevvel 1294 / 25 Mart 1293 / 6 Nisan 1877, Sayı: 2058, s. 2.

Gerek ikinci temyiz başvurusunun reddedilmesi gerekse de doğrudan *Hayal*'i hedef alan resmi ilanın yayımlanması davası devam eden Teodor Kasap'ın dava sonucunda kendisine bir ceza verileceği fikrini kuvvetlendirmiştir ki dergisinin 332. sayısında bir karikatür yayınlar (Bkz. Görsel 4). İki kişi tarafından dili kesilen Karagöz, dilini kesenlere yaptıkları için boş bir eylem olduğunu çünkü yaptığı işten asla vazgeçmeyeceğini anlatmaktadır.

Davanın altıncı duruşması 12 Mart 1293 (24 Mart 1877) cumartesi günü görülür. Mahkeme öncelikle beşinci duruşmada savunmanın ortaya koyduğu savcı Abdullah Hasip Efendi'nin yetkisizlik iddiasına açıklık getirir. Abdullah Hasip Efendi mahkemede maaşlı memur olmasına karşın bu davada memurluk sıfatından azade sayılmakta ve kararda oy hakkı bulunmamaktadır. Bu yüzden de yetkisizlik iddiası uygun değildir. Bunun ardından mahkeme dava sürecini değiştiren bir açıklama yapar; "(...) *hayal nüshasında münderic resmin kânûn-i esâsi hakkında tezyif ve istihkârı mutazammın olmasından münba'is olup kânûn-ı mezkûrun vâzî' ve müessisi hâmi-i adâlet ve hürriyet olan zât-ı şevket-simat hazret-i hilafet-penâhi olmakla işbu davanın bâ irâde-i seniyye ikâme buyurulduğu ve buna delâlet eden evrak-ı resmîyenin dahi mahkemece mevcûd ve mahfûz ettiği müdde'a aleyhe beyân ve tefhim kılınmakla (...)*".⁵⁰ Buna göre Kanun-i Esasi'yi tesis eden padişah yani II. Abdülhamit olduğu ve *Hayal*'in 319. sayısında yer alan karikatürün Kanun-i Esasi'yi aşağıladığı da kesin olduğu için dava II. Abdülhamit'in isteği ile açılmış ve bunun belgeleri de mahkemede mevcut durumdadır. Bu açıklamanın üzerine dava vekili Simon Efendi "işin rengi değişti" diyerek yeni bir savunma yapmak için davanın ertelenmesini talep eder. Teodor Kasap ise bu karikatürü yayımlamaktaki amacının Kanun-i Esasi'ye itiraz etmek ya da aşağılamak olmadığını belirtir. Mahkeme, gerek Simon Efendi'nin erteleme talebini gerekse de Teodor Kasap'ın savunmasını mahkemenin işleyişini engelleyici ve boşa zaman geçirmek maksatlı eylemler olarak gördüğünü belirterek şayet davalı ve dava vekilinin bu tutumlarını devam ettirmeleri halinde bu düşüncenin kuvvetleneceğini de ifadesine ekleyerek kararı açıklamak için davayı 17 Mart 1293 (29 Mart 1877) tarihine erteler.⁵¹

17 Mart 1293 (29 Mart 1877) perşembe günü gerçekleşen karar duruşmasında mahkeme esas iddia hakkında Teodor Kasap'ın savunmasını sorar. Bunun üzerine Teodor Kasap önceki duruşmada davanın II. Abdülhamit'in iradesi ile açıldığını öğrendiğini, bu sebeple hiçbir mahkemede duruşmaya gerek olmadığını ve hakkında verilecek her türlü kararı karşı çıkmadan kabul edeceğini ve de beyhude yere mahkemeyi uğraştırdığı için üzgün olduğunu ifade ederek padişaha ve sadrazama hitaben bir dilekçe kaleme aldığını

50 "Hayal gazetesi Sahib-i İmtiyazı Teodor Efendi Aleyhinde Dersaadet Ceza Dairesinden Verilen Kararın Suretidir", *Takvim-i Vekayi*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 1878, s. 6; "Hayal gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretidir", *Vakit*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 516, s. 3; "Hayal gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretinden Mâba'd", *Basiret*, 22 Rebiülevvel 1294 / 25 Mart 1293 / 6 Nisan 1877, Sayı: 2058, s. 3.

51 "Hayal gazetesi Sahib-i İmtiyazı Teodor Efendi Aleyhinde Dersaadet Ceza Dairesinden Verilen Kararın Suretidir", *Takvim-i Vekayi*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 1878, s. 6-7; "Hayal gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretidir", *Vakit*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 516, s. 3; "Hayal gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretinden Mâba'd", *Basiret*, 22 Rebiülevvel 1294 / 25 Mart 1293 / 6 Nisan 1877, Sayı: 2058, s. 3.

sözlerine ekledikten sonra aynı dilekçeyi mahkemeye sunarak başka bir savunma yapmayacağını belirtir. Teodor Kasap'ın mahkemeye sunduğu dilekçe okunduktan sonra mahkeme heyeti sözü savcı Abdullah Hasip Efendi'ye verir. Abdullah Hasip Efendi davalının ifadesi ve dilekçesinin işlediği suçu kabul ettiğini gösterdiğini, padişaha da sunduğu dilekçesine karşın affedilmesine dair hiçbir cevabın kendisine verilmediği ya da resmi olarak mahkemeye bildirilmediğini de sözlerine ekleyerek kanunen gereken cezanın verilmesini talep eder. Bunun üzerine mahkeme *Hayal*'in 319. sayısındaki karikatürün Kanun-i Esasi'yi aşağılayıcı ve küçük düşürücü olduğunu, Kanun-i Esasi'nin 12. maddesinde açıkça "*Matbûat kânûn dairesinde serbesttir*" şeklinde yazmasına karşın *Hayal*'in aynı sayısında "*matbûat nizamnâmesinin serbestleneceğine inansam mı*"⁵² diye yazarak bu düşüncesini güçlendirmek için de elleri ve ayakları zincirlenmiş bir adamın resmini yayımladığını ayrıca yine aynı sayıda "*örfi merhum gülistân şerifinde buyurur ki*"⁵³ ifadesiyle "vehbi" yerine "örfi", "tuhfe" yerine "gülistân"⁵⁴ kelimelerini kullanarak "idâre-i örfiyye"yi (sıkıyönetimi) kastederek Kanun-i Esasi'nin 113. maddesi⁵⁵ ile padişaha verilmiş olan sıkıyönetim yetkisine atfı yaptığı için Teodor Kasap'ın 3 yıl hapsine karar verir. Oy çokluğu ile alınan kararda üyelerden Nikolaki Efendi davalının suçunun sabit olduğunu ancak 3 yıl yerine 6 ay hapis cezası verilmesi yönünde oy kullanır.⁵⁶ Karar duruşmasından üç gün sonra *Basiret* gazetesi Teodor Kasap'ın padişaha ve sadrazama hitaben yazdığı ve karar duruşmasında mahkemeye sunduğu dilekçeyi yayımlar. Dilekçede Kasap, 12 Mart 1293 (24 Mart 1877) tarihli duruşmada davanın II. Abdülhamit'in iradesi ile açıldığını öğrendiğini belirterek, "*veli-nimet-i bi-ni'metim*" şeklinde hitap ettiği padişah tarafından suçlu bulunması halinde "(...) *ta'yin buyuracakları cezâyâ müstehak ve sezâ bildiğimi ve ta'yin buyurulacak cezâ ne kadar şedid olur ise olsun yine merhamet-i müselleme-i cenâb-ı mülkdâriden nâşi töhmet-i kemterâneme nispetle pek hafif olacağını şimdiden tasdik eylediğimi arz ederim (...)*"⁵⁷ diyerek kendisine verilecek cezaya itaat edeceğini çünkü "*veli-nimet-i bi-ni'met osmâniyân olan şehinşâh merhâmet-güstâr ve padişâh-ı âcizperver efendimizin*" adaletine inandığını ifade ederek hakkında verilecek kararı da

52 "Acep İnansam mı?", *Hayal*, 8 Şubat 1292 / 20 Şubat 1877, Sayı: 319, s. 2.

53 "Şundan Bundan", *Hayal*, 8 Şubat 1292 / 20 Şubat 1877, Sayı: 319, s. 3.

54 Burada bahsi geçen büyük bir ihtimalle Sümbülzade Vehbi'nin "Tuhfe-i Vehbi" isimli eseridir. Bkz. Selim Sırrı Kuru, "Sümbülzade Vehbi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 38, 2010, s. 140-141.

55 "*yüzünü üçüncü madde mülkûn bir cihetinde ihtilâl zuhûr edeceğini mü'eyyid âsar ve emarât görüldüğü halde hükümet-i seniyyenin o mahalle mahsûs olmak üzere muvakkaten (idâre-i örfiyye) ilanına hakkı vardır (idâre-i örfiyye) kavânin ve nizamât-ı mülkiyenin muvakkaten ta'tilinden ibâret olup (idâre-i örfiyye) tahtında bulunan mahallin sûret-i idâresi nizâm-ı mahsûs ile ta'yin olunacaktır hükümetin emniyetini ihlâl ettikleri idâre-i zâbitanın tahkikât-ı mevşûkası üzerine sâbit olanları memâlik-i mahrûsa-i şahânedan ihrac ve teb'id etmek münhasıran zât-ı hazret-i pâdişahînin yed-i iktidârındadır*" "Kânûn-i Esâsi", *Düstur*, Tertip I, Cilt 4, s. 19.

56 "Hayal gazetesi Sahib-i İmtiyazı Teodor Efendi Aleyhinde Dersaadet Ceza Dairesinden Verilen Kararın Suretidir", *Takvim-i Vekayi*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 1878, s. 7; "Hayal gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretidir", *Vakit*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 516, s. 3; "Hayal gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretinden Mâba'd", *Basiret*, 24 Rebiülevvel 1294 / 27 Mart 1293 / 7 Nisan 1877, Sayı: 2059, s. 2.

57 "Hayal gazetesi Sahib-i İmtiyazı Kasap Teodor Efendi Tarafından Mahkemeye Verilen Layiha Olup Li-ecli'l-tab' Matbaamıza gönderilen Suretidir", *Basiret*, 17 Rebiülevvel 1294 / 20 Mart 1293 / 1 Nisan 1877, Sayı: 2053, s. 3.

temyize taşımayacağını belirtir.⁵⁸ *Basiret* gazetesinde yayımlanan bu dilekçeden iki gün sonra mahkeme tarafından resmi bir ilan yayımlanır. İlanda Teodor Kasap'ın dilekçesinde bahsettiği 12 Mart 1293 (24 Mart 1877) tarihli duruşmada davanın hükümet tarafından değil de doğrudan doğruya II. Abdülhamit tarafından açılmasının istendiği bilgisinin yanlış olduğu ve duruşmada böyle bir ifadenin kullanılmadığı belirtilerek duruşma esnasında Teodor Kasap'ın yayımladığı karikatür ile Kanun-i Esasi'yi küçük düşürdüğü, hükümeti aşağıladığı ve Kanun-i Esasi'nin hamisinin padişah olduğu söylenmiş ancak Teodor Kasap bu ifadeleri yanlış anlamıştır denilmektedir.⁵⁹ Bu resmi ilanın ertesi günü mahkemenin ilâmı *Takvim-i Vekayi*,⁶⁰ *Basiret*⁶¹ ve *Vakit*⁶² gazetelerinde yayımlanarak mahkeme süreci sona ermiş ve Teodor Kasap 14 Rebiülevvel 1294 (29 Mart 1877) tarihi itibarıyla 3 yıl hapis cezasına mahkûm olmuştur. Daha sonra Teodor Kasap dava kararını temyize taşımış ve dava vekili olarak da Namık Kemal'in avukatlığını yapmış olan Toros Saraçyan'ı tutmuştur.

Davanın sonuçlanmasına karşın Teodor Kasap, Bidayet Mahkemesi tarafından kaleme alınan ve *Basiret* gazetesinin 2055. sayısında yayımlanmış resmi ilana dergisinin 340. sayısında cevap verir. Yazıda Kasap, Kanun-i Esasi'yi tesis eden ve himaye edenin padişah olduğu ifadesinden davanın hükümet tarafından değil de padişah tarafından açtırıldığı şeklinde yanlış anlama iddiası karşısında davanın karar duruşmasında mahkemeye sunduğu dilekçe okunduktan sonra mahkemenin kendisini düzeltmek veya uyarmak yerine bu "yanlışlığı" kullanarak karar vermesinin adil olup olmadığını sorgular ve "*Cevap alacağımı bilseydim daha birtakım mülâhazalar beyân ederdim*" ifadesi ile yazısını noktalar.⁶³

Teodor Kasap'ın 3 yıl hapis cezası alması ile sonuçlanan dava 16 Şubat 1292 (28 Şubat 1877) tarihinde başlamış ve 17 Mart 1293 (29 Mart 1877) tarihinde toplam 29 günde sonuçlanmıştır. Toplamda yedi duruşmada görülen davanın ilk beş duruşması usul ile ilgilidir. Bu beş duruşma, davanın aleni görülme kararı ve bu kararın temyiz sürecini kapsar. Bu açıdan bakıldığında Teodor Kasap iki duruşmada yargılanıp Matbuat Nizamnamesi'ndeki en yüksek cezayı almıştır. Karar duruşmasından altı gün sonra; 23 Mart 1293 (4 Nisan 1877) tarihinde mahkeme ilâmı üç gazetede birden yayımlanmıştır. Emsaline az rastlanır şekilde ilâm 11 sütun uzunluğundadır ki yasa gereği ilâmı yayımlamak zorunda olan *Hayal* dergisinin dört sayfası bir seferde ilâmı yayımlamak için yeterli değildir. Davanın sonuçlanmasından sonra *Hayal* dergisine Teodor Kasap'ın yerine imtiyaz

58 "Hayal gazetesi Sahib-i İmtiyazı Kasap Teodor Efendi Tarafından Mahkemeye Verilen Layiha Olup Li-ecl'l-tab' Matbaamıza gönderilen Suretidir", *Basiret*, 17 Rebiülevvel 1294 / 20 Mart 1293 / 1 Nisan 1877, Sayı: 2053, s. 3.

59 "Resmi", *Basiret*, 19 Rebiülevvel 1294 / 22 Mart 1293 / 3 Nisan 1877, Sayı: 2055, s. 2.

60 "Hayal gazetesi Sahib-i İmtiyazı Teodor Efendi Aleyhinde Dersaadet Ceza Dairesinden Verilen Kararın Suretidir", *Takvim-i Vekayi*, 20 Rebiülevvel 1294 / 23 Mart 1293 / 4 Nisan 1877, Sayı: 1878, s. 4-8.

61 Mahkeme ilâmı *Basiret* gazetesinde üç farkı günde yayımlanır; "Hayal Gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretidir", *Basiret*, 21 Rebiülevvel 1294 / 24 Mart 1293 / 5 Nisan 1877, Sayı: 2057, s. 3; "Hayal Gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretinden Mâba'd", *Basiret*, 22 Rebiülevvel 1294 / 25 Mart 1293 / 6 Nisan 1877, Sayı: 2058, s. 2-3; "Hayal Gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretinden Mâba'd", *Basiret*, 24 Rebiülevvel 1294 / 27 Mart 1293 / 8 Nisan 1877, Sayı: 2059, s. 2.

62 "Hayal Gazetesi Muhâkemesine Dair Olan Karar Suretidir", *Vakit*, 20 Rebiülevvel 1294 / 4 Nisan 1877, Sayı: 516, s. 2-4.

63 *Hayal*, 26 Mart 1293 / 7 Nisan 1877, Sayı: 340, s. 2-3.

vekili olarak Evistiratyos Esparditis atanır. 21 gün yayın hayatına ara veren dergi 16 Nisan 1293 (28 Nisan 1877) tarihinde yayın hayatına geri döner. Dergi, yeniden yayınlamaya başladığında hedefine Abdullah Hasip Efendi'yi alır. *Müsâvât* gazetesine hükümet tarafından açılan davanın savcılığına Abdullah Hasip Efendi'nin atanması sonrası "(...) *Abdullah hasib efendi bu yolda çok şan kazanacak çünkü âşinalığı sayesinde bu davaların hepsini kazanacak.* (...)”⁶⁴ ifadelerini kullanır. Dava sonucu *Müsâvât* gazetesinin imtiyaz sahibine dört ay hapis cezası verilmesi üzerine de Abdullah Hasip Efendi'nin "(...) *fenn-i hukûka olan vukûf ve ma'lûmatı sayesinde (...)*" davayı kazandığını yazarak "(...) *Fena değil a! Bizim kasap ağasına dört aylık bir arkadaşı çıktı. Şimdi sıra izzetlü filip şâhinyan efendi ile terakki sahib-i imtiyazında!*"⁶⁵ diyerek mevcut hukuki yapı karşısında herkesin aynı kaderle yüzleşebileceğini ima eder.

Dava sürecinde duruşmaların aleni görülmemesi kararı, temyizcin Teodor Kasap'ı iki kez reddetmesi, doğrudan *Hayal* dergisini hedef alan resmi bir ilanın karardan önce yayımlanması ve Teodor Kasap'ın II. Abdülhamit'e yazdığı dilekçeye cevap alamaması sonucu 3 yıl hapis cezası alması Mithat Cemal Kuntay'ın aktardığı Teodor Kasap ile II. Abdülhamit arasında yaşanmış bir durumun davayı ilgilendirme ihtimalini akla getirmektedir. Moliere'in "Cimri" (L'Avare) isimli eseri Teodor Kasap tarafından Türkçe'ye "Pinti Hamit" ismi ile çevrilmiş, eser 9 Safer 1290 (8 Nisan 1873) tarihinde Gedikpaşa Tiyatrosu'nda seyirci ile buluşmuş⁶⁶ ve eserin nüshaları da satışa çıkmıştır.⁶⁷ Oyunun sergilendiği Güllü Agop'un tiyatrosunda II. Abdülhamit'in sütkardeşi Menapirzade Nuri Bey bir gün Teodor Kasap ile konuşur:

"(...) – *Pinti Hamit'le Şehzade Hamit Efendinin adı arasındaki benzerlik çirkin oluyor. Zaten Şehzade Hamit Efendiyle Veliâht Murat Efendinin haremeleri arasında haset var. Ve, Murat Efendinin haremının Hamit Efendinin haremine, bu 'Pinti Hamit'ten maksat kendi kocası olduğunu söylemesi mümkündür. Kitabın adını değiştirseniz.*

Teodor Kasap şu cevabı veriyordu:

- *Kitap basıldı, satıldı, adını nasıl değiştirelim?*

(...) *Nuri, bu şehzadenin padişah olacağı günü ima ederek, Teodor Kasap'a güya şöyle diyordu:*

- *Kitabın adını değiştirmezseniz ileride hakkınızda hayırlı olmaz.*

Teodor Kasap da güya şu cevabı veriyordu:

- *Âli Osman tahtına bu kafada bir şehzade çıkacaksa, millete acımaktan başka elimden bir şey gelmeyeceğini Efendi hazretlerine söyleyin. (...)"*⁶⁸

64 "Şuunat", *Hayal*, 16 Nisan 1293 / 28 Mart 1877, Sayı: 341, s. 4.

65 "Bizim Kasap Ağasına Arkadaş!", *Hayal*, 28 Nisan 1293 / 10 Mayıs 1877, Sayı: 346, s.2-3.

66 "Pinti Hamit Komedyası", *Çingiraklı Tatar*, 24 Mart 1289 / 5 Nisan 1877, Sayı: 1, s. 3.

67 "İlanat", *Çingiraklı Tatar*, 29 Mart 1289 / 10 Nisan 1877, Sayı: 2, s. 4.

68 Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal, Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1944, s. 590.

Kuntay, Nuri Bey ile Teodor Kasap arasında böyle bir diyalogun yaşanmış olabileceğine ihtimal vermez çünkü her ikisi de Namık Kemal'in yakın arkadaşlarıdır. İsmail Habib Sevük ise böyle bir olayın yaşanmış olduğunu kaydeder. Konu hakkındaki kaynağı ise Teodor Kasap'ın oğlu Diyojen Kasap'tır.⁶⁹ Teodor Kasap ile II. Abdülhamit arasında 1873 yılında böyle bir olayın yaşanıp yaşanmadığı, yaşandı ise nasıl cereyan ettiği tam anlamıyla bilinmemesine karşın Velihaht Murat'ın çevresine dahil olan Teodor Kasap'ın gerçekten Şehzade Abdülhamit'i kastederek eserine bu ismi koymuş olabilme ihtimali gerçek dışı görünmektedir. Çünkü "cimrilik" ya da "pintilik" olgusunun eski edebiyatımızda temsili "Pinti Hamit" tiplmesi ile vücut bulmuştur.⁷⁰ Gerçek bir şahsiyet olduğu anlaşılan Pinti Hamit'in Fatih Sultan Mehmet zamanında yaşamış İstanbullu, cimriliğiyle ünlü zengin bir tüccar olduğu bilgisine Gelibolulu Mustafa Ali'nin "Teşrifatnâme" adlı eserinde rastlanmaktadır.⁷¹ Bir edebi karakter olarak Pinti Hamit tiplmesinin Teodor Kasap tarafından Moliere'in "Cimri" eseri için Türkçe karşılık olarak seçilmesi doğal bir sonuçtur. Yaşanan isim benzerliği ise kötü bir tesadüften öte bir şey değildir.⁷²

Hayal dergisinin 319. sayısında yayımlanan karikatürün Teodor Kasap'ın 3 yıl hapis cezasına mahkûm olmasının yanı sıra bir diğer özelliği de Avrupa'da yayımlanmış ilk Türk karikatürü olmasıdır.⁷³ Karikatür, 19 Mayıs 1877 tarihli *L'illustration* dergisinin 1786. sayısında "Türkiye'de Basın Özgürlüğü" başlıklı bir yazı ile yayımlanmıştır. "A.L." imzalı yazıda basının Türkiye'de idarenin keyfi uygulamalarını serbest bırakan ve liberalizmi ortadan kaldıran bir yasal düzenleme ile yönetildiği -ki burada bahsi geçen düzenleme Kararname-i Âli'dir- ancak Kanuni Esasi ile yeniden liberal fikirlerin ortaya çıktığı aktarıldıktan sonra Teodor Kasap'ın bu yeni liberal yaklaşımı ve basın özgürlüğünü karikatürü ile test etmek istediğinden bahsedilir. Bu denemenin sonucunda "krala ihanet" suçundan 3 yıl hapis cezası aldığından bahsedildikten sonra dava sürecinin "kapalı kapılar ardında" yapıldığını ve aslında Teodor Kasap'ın Türk basınının mevcut durumunu dile getirmesine rağmen ceza aldığı belirtilir.

69 İsmail Habib, *Yeni Edebi Yeniliğimiz, Tanzimattan Beri I*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1940, s. 218.

70 Fuat Köprülü, "Pinti Hamid", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 2, 1928, s. 415.

71 İlyas Kayaokay, "Dîvân Edebiyatında Bir Fıkra Tipi: Pinti Hamit", *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, Sayı: 19, 2018, s. 162.

72 Teodor Kasap'ın başrolünde olduğu bir diğer olay ise Ahmet Vefik Paşa ile arasında yaşanan ve Paşa tarafından "dövüldüğü" ile ilgili anekdottur:

"Paşa merhum, Başvekâlette buldukları sırada, gazeteci Teodor Kasap efendinin uydurma havadis neşretmekte bulunduğunu haber alır.

Teodor Kasap'ı büyük divanhanede kabul eder ve sorar:

— *Sen nerelisin?*

— *Aman paşam, nereli olduğumu bilmiyor musunuz? Bendeniz Karaman'lıyım.*

— *Karaman'ın koyunu, sonra çıkar oyunu derler. Sana ben o oyunu şimdi burada oynatacağım.*

Ondan sonra ağalarına, uşaklarına emreder:

— *Yatırın şu katırı, yalan haber yazmayı öğrensin.*

Hepsi birden Teodor Kasap'ın üstüne çullanırlar.

— *Bana şu hezaren bastonumu getirin.*

Paşa, koca divanhanede bir girişir, Teodor Kasap'ın ayaklarını, kaba etlerini şişirdikten sonra:

— *İşte Karaman'ın koyunu, sonra çıkar oyunu buna derler.*

Ahmed Vefik Paşa, hezaren bastonla, Teodor Kasap'ı te'dib ederken bütün Bâb-ı-âli ricali de hazır bulunurlar ve paşayı alkışlarlar." Bkz. Refi Cevad Ulunay, "Takvimden Bir Yaprak", *Milliyet*, 27. 08. 1967. Ulunay'ın aktardığı olayın gerçekle bir bağı olmasının imkanı yoktur. Çünkü Ahmet Vefik Paşa 1878 yılında sadrazam olduğunda Teodor Kasap tahliye edilmiş ve yurtdışına kaçmıştır. Bununla birlikte Teodor Kasap'ın Karamanlı değil Kayserili olduğu da bilinmektedir.

73 Orhan Koloğlu, *Türkiye Karikatür Tarihi*, Bileşim Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 36.

218. — N° 1786.

L'ILLUSTRATION

19 MAI 1877.

sortir de Beuve. De ce point, on a d'un côté, sur la rive gauche de Danube, la forteresse austro-valaque, et à l'autre, sur la rive droite, la forteresse serbe ou l'on voit les ruines du fort Elisabeth. Enfin la troisième dessin veut marquer un campement d'ouvriers employés sur le port d'Orsova.

Orsova est le dernier point de son pittoresque de Danube. Au delà, le fleuve coule entre les plaines immenses et marécageuses de la Valachie et de la Bulgarie. Berges argileuses, aspect monotone et triste. C'est au-dessous d'Orsova, à Turnul-Severin (la tour de Severinus), d'où il nous a adressé son premier envoi, que, comme nous l'avons dit, M. Laugel a puited la bataille de la Campagna austro-roumaine. Turnul-Severin, petite ville de 4000 âmes environ, près de laquelle se trouvent les ruines du célèbre pont de Trajan, est un chef-lieu de district de la Valachie. Elle sert de port à la ville de Tchernavza, située un peu plus loin dans les terres.

Le dimanche, 6 mai, à 5 heures du soir, un feu d'artifice était tiré sur la cathédrale de Metz, à l'occasion du voyage de l'empereur d'Allemagne en Lorraine.

Le conseil municipal de la ville avait déjà cherché à s'opposer, mais en vain, il y a quelques années, à un jeu si dangereux, et comme cette fois il avait refusé tout crédit pour les fêtes, il ne peut être rendu en rien responsable de ce qui, le lendemain, se venait accomplissant sur la population.

Quatre heures de notre événement de sonner. Tout à coup un cri retentit : « Le feu est au portail de la cathédrale ! » Ce cri était poussé par le gendarme qui, en même temps, mettait en branle la cloche d'alarme, au son de laquelle accouraient bientôt sur la place d'armes tous les pompiers, la garnison de la ville, ainsi que l'empereur et le prince impérial.

Le feu, qui avait commencé près de la croix en fer située au-dessus du portail, gagnait, au moins en trois quarts d'heure, toute la toiture jusqu'au-dessus du chœur, menaçant les tours, leur fort de bois, et danger terrible, la charpente qui soutient la Maîtrise, énorme cloche pesant près de 12 000 kilogrammes.

Le gendarme Roger, qui luge au-dessus de cette cloche sur la plate-forme de la tour dont il est garni depuis 1852, voyant le danger, cria dans son porte-voix : « Messieurs de l'eau, on peut sauver la tour. » Les secours ne venant pas, il quitta son poste, se précipita sur la place, renouvela sa demande.

« Mais, monsieur le gendarme, lui dit le prince impérial, comment vous en sauverez ? Les pompes ne peuvent arriver à cette hauteur. »

« Eh bien, qu'on organise une chaise dans l'escalier de la tour. » Cela dit, le gendarme repartit ; il regagna son poste au milieu de la foule. Ses efforts ne devaient pas rester vains. La chaise organisée, l'eau arriva enfin, la tour de la Maîtrise fut sauvée, et sauvée, comme on le voit, grâce au gendarme Roger.

En résumé, les dégâts ont été beaucoup moins considérables qu'il n'était à craindre. Le toit de la cathédrale est complètement brûlé et la voûte sérieusement endommagée, mais elle a pu être réparée de la nef en empêchant le feu de s'y propager. Les pertes sont évaluées à un million cent cinquante.

Les lettres au comte de Wroclaw.

Les lettres au comte des chasses de l'orient s'ont certainement pas oubliées les messieurs qui ont tout récemment arrivé à M. Caspary, directeur de journaux à Constantinople. La Poste venait d'arriver avec de très intéressantes nouvelles sur la liberté de la presse. L'article 12 de la Constitution est, en effet, ainsi conçu : « La presse est libre dans les limites de la loi. » C'est fort bien, ne dirait les journalistes, et cela paraît très libéral. Mais encore faudrait-il que ces limites...

Et rien de plus légitime que cette curiosité. Jusqu'à ce jour, la presse n'est libre en Turquie que sur les lois dont le libéralisme très-relatif a été annulé par une décision qui livre les journaux au plus pur arbitraire administratif. Cette décision date de 1863, époque de l'insurrection de Crète. Depuis lors, les passions se sont calmées, mais la décision ministérielle leur a survécu. Il était donc nécessaire de bien connaître la portée de l'engagement pris dans la Constitution par la Sublime-Porte. C'est ce qu'a entrepris M. Caspary, grec et originaire de Géziré, en Anatolie.

M. Caspary a fait ses études en France. En dernier lieu, il était directeur de trois feuilles : l'*Estafette* (l'*Avenir*), journal rédigé en langue turque, le *Hépat* (la Chambre), journal humoristique également en langue turque, et le *Mosque*, journal grec humoristique. Lors de la chute et de l'exil de Mehalpacha, il fit preuve d'une véritable indépendance, fait à apprécier dans un tel pays et d'autant plus méritoire que M. Caspary est pauvre et chargé d'une nombreuse famille. À cette époque, il suspendit la publication de son journal politique l'*Estafette*, pour s'occuper de y insérer les documents officiels relatifs à l'incident et en marque de protestation contre la décision du sultan. Cette conduite lui fit de nombreux ennemis dans le monde officiel.

C'est sur ces entrefaites que M. Caspary s'est mis en tête de soumettre à une épreuve la liberté de la presse dans le pays et d'autant plus méritoire que M. Caspary est pauvre et chargé d'une nombreuse famille. À cette époque, il suspendit la publication de son journal le *Hépat* et un dessin dont nous donnons ci-dessous la reproduction et que le correspondant de

crime, le malheureux journaliste a été condamné à trois ans de prison.

M. Dolmer est le peintre de la fable ; il est connu les sociétés ombres, et si nous les apprétions retraites, il y a vécu les longues heures des journées d'été, il en suit les mille aspects sans cesse changeants, les habitudes, les mœurs, en quelque sorte ; c'est un monde à part qu'il a créé et dont il étudie toujours les divers habitants. Les lettres de l'*Illustration* se souviennent de toutes ces pages charmantes où l'habile dessinateur a représenté tout à tour les bêtes des bois, étudiés chez eux et surpris dans leur intimité ; aujourd'hui, M. Dolmer reprend au Salon avec une de ces charmantes contrées dont il excelle à rendre le silence et la tranquillité profonde ; les cœurs qui habitent ne se doutent pas que l'artiste a déjà leurs amours et leurs combats.

Assis qu'un petit train avec l'Hôtel-de-Ville lui eût donné l'essor, il s'habitait, il tomba avec

MUGUETTE
NOUVELLE

(Suite)

Fort délicieux sur les moyens de parvenir, il avait pour à leur glorieux de pître, commissionnaire, garçon de café, cocher de fiacre et enfin marchand d'habits. Il avait fait un assez long stage dans cette dernière profession ; il avait compris qu'elle était la clef de ce commerce interlope qui à les vicieuses pour objet, lequel est souvent plus lucratif que celui des marchandises neuves.

En effet, après avoir été la providence des étudiants et des commis envious l'écarter au moyen de leurs détroits la transsubstantiation des espèces, après avoir négocié des peaux de lapin, du verre cassé et de la ferraille, il s'était petit à petit initié l'ange secourable des pauvres diables et surtout des pauvres diables qui se trouvaient embarrassés pour le placement de leur mobilier.

Il travailla les meubles meublants, concurrentement avec les marchandes précédentes, pendant un assez grand nombre d'années ; puis, suivant toujours la progression ascendante, il gravit tout d'un coup un nombre considérable d'échelons. On était au début de cette fable de construction qui, pour mûrir un véritable paradis à son chocobante, traversant Paris et un immense chantier, aura commandé leurs ailes à patanger pendant des années dans le plus heureux des purgatoires. Jean-Pierre Galabé devint tout de suite ce qu'il avait à gagner à se faire un des agents de la malicie régénérée.

Bien entendu, un homme qui, aux jours de la plus grande pénurie, n'avait jamais rien demandé à personne, si se lança seul dans ses opérations, aine d'être seul aussi quand il s'agit d'en payer les bénéfices.

Assis qu'un petit train avec l'Hôtel-de-Ville lui eût donné l'essor, il s'habitait, il tomba avec

— Eh bien ! dans quel état se trouvent, Karagözü ?
— Bah-jözü, tout-à- fait ! C'est la liberté dans les limites de la loi !

CARICATURE COMMENCÉE À L'ILLUSTRATION PAR LE CORRESPONDANT DE TEMPS À CONSTANTINOPLE.

Temps à Constantinople à bien voulu nous communiquer. Ce dessin représente les deux personnages légendaires du théâtre turc, Karagözü et son compère Hacı-Bivat. Karagözü a, comme on peut le voir, les pieds et les mains enchaînés. Il est interrompu par Hacı-Bivat, qui lui dit : « Dans quel état se trouvent-ils, mes pauvres Karagözü ? — Tout-à- fait, répondit le dernier, je suis libre dans les limites de la loi ! »

L'exécution prosaïque de ce dessin montre qu'on n'est pas encore très-avancé à Constantinople dans l'art du dessin. Cependant, M. Caspary a exprimé avec une vérité rigoureuse la situation actuelle de la presse turque. Il n'en a pas moins été condamné à trois années d'emprisonnement.

Les membres du tribunal auquel l'affaire a été déférée ont imaginé le syllabisme suivant : — Tout indivis qui se moque de la Constitution, contre du souverain, est coupable de lèse-majesté ; — or, M. Caspary a été moqué de la liberté de la presse, affirmée par la Constitution ; — donc, M. Caspary est coupable du crime de lèse-majesté. Et, en vertu de l'article 15 de la loi sur la presse, qui prévoit ce

GÖRSEL 5: (L'illustration, 19 Mai 1877, Sayı: 1786, s. 318.)

Karikatürün İstanbul'daki *Le Temps* gazetesinin muhabiri tarafından *L'Illustration* dergisine ulaştırıldığını belirten dergi ayrıca karikatürün kabaca çizildiğini ve İstanbul'da çizim sanatının henüz tam anlamıyla gelişmemiş olduğunu eklemeyi de ihmal etmemiştir.⁷⁴

Toplam 29 gün süren ve halka kapalı olarak yapılan dava Teodor Kasap'ın mahkûmiyeti ile sonuçlanmıştır. Teodor Kasap iki ay kadar hapse kalmıştır. Sonrasında kendisine *Hayal* dergisi yerine *Naşir* isimli bir gazete çıkarması için II. Abdülhamit tarafından yüz elli lira verilir⁷⁵ ve birkaç gün sonra da Namik Kemal'in müstakbel damadı Menemenlizade Mehmet Rifat Bey'in kefaleti ile serbest bırakılır.⁷⁶ Tahliyesinin ardından Teodor Kasap Avrupa'ya kaçır ve sürgün hayatı başlar.

74 "La liberté de la presse en Turquie", *L'Illustration*, 19 Mayıs 1877, Sayı: 1786, s. 318.
75 "Bir Devrin Tarihi", *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1932, Sayı: 2785, s. 2.
76 Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 1*, Adam Yayınları, İstanbul 1986, s. 87; Kuntay, *Namik Kemal*, s. 594.

SONUÇ

Teodor Kasap'ın Kanun-i Esasi'yi aşıladığı gerekçesi ile 3 yıl hapis cezası almasına yol açan karikatür aslında Kanun-i Esasi'nin yayımlanması sonrası Osmanlı Devleti'nde basın durumunun yanı sıra genel olarak hukuki durumu da özetlemektedir. Kanun-i Esasi'nin temel hukuki metin olmasına karşın güvenceye alınan savunma hakkı, dava vekili tutma hakkı, kanun önünde eşitlik ve yargılamanın aleniliği gibi hakların uygulamaya konulabilmesi için tamamlayıcı yeni hukuki metinlere ve düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu durumun sağlanabilmesi için 118. madde metne eklenmiştir. Teodor Kasap'ın karikatür ile eleştirdiği Kanun-i Esasi'nin kendisi değil 118. madde kapsamında geçerli mevzuat olan ve basına hareket alanı bırakmayan Karanname-i Âli'nin yürürlükten kaldırılmasında sergilenen ağırkanlı hareket tarzıdır. Bu noktada Teodor Kasap'ı sabırsızlık ile itham etmek mümkündür ancak gazete sahiplerinin kararnamenin uygulanması ile yaşadıkları sıkıntılar düşünüldüğünde bu sabırsızlık anlamlı hale gelmektedir. Bu sıkıntıların başında ekonomik kayıplar gelir. Tiraj gelirlerinden çok reklam/ilan gelirleri ile ayakta durmaya çalışan dönem basını için geçici kapatma cezaları can damarlarının kesilmesi anlamına gelmektedir. Bu durumu Teodor Kasap *Hayal* dergisinin 302. sayısında net bir şekilde dile getirmiştir.

29 günlük dava sürecini “usul” ve “esas” olmak üzere iki başlıkta incelemek mümkündür. Usul başlığı davanın gerçekleştirilme şekliyle ilgili olarak aleni görülüp görülmemesi konusunu kapsamaktadır. Teodor Kasap ilk duruşmada davanın aleni görülmesi talebinde bulunmuş ancak mahkeme bu talebi kabul etmemiştir. Kabul etmeme gerekçesi olarak da başta Kanun-i Esasi'nin 118. maddesini gösterir. Bu madde mevcut mevzuatın yenisi yapıları ya da yürürlükten kaldırılana kadar geçerli olduğuna hükmeder. Bu çerçevede mahkeme mevcut mevzuat olan Ticaret Nizamnamesi'ni esas alarak davanın usulen aleni görülmesini kabul etmemiştir. Bu konu aslında dava sürecinin oldukça büyük kısmını işgal eder. Çünkü Teodor Kasap mahkemenin bu kararını Temyiz Mahkemesi'ne götürmüş, Temyiz'in de ret kararı vermesi üzerine tekrar itiraz etmiş ancak itirazı yine reddedilmiştir. Mevzuat açısından gerek davayı gören Bidayet Mahkemesi gerekse de itirazı reddeden Temyiz Mahkemesi'nin hukuki olarak bir kusuru bulunmadığını söylemek mümkündür. Ancak burada sorulması gereken soru neden mahkemenin aleni görülmediğidir. Kamuoyunu ilgilendiren bir konu üzerinde bir gazetecinin yargılanmasının aleni yapılmaması akla pek çok soru işareti getirmektedir. Özellikle de 25 Safer 1293 (11 Mart 1877) tarihinde mizah dergilerini hedef alan ilan yayımlanması da dikkate alındığında Teodor Kasap'ın dava sonuçlanmadan önce ceza aldığı ve davanın neredeyse bir formalite olduğu söylenebilir. Ayrıca ilanda yer alan “işlenen suçlara karşılık kanundan kaçabileceklerini düşünmeleri” şeklindeki ifade bir anlamda Teodor Kasap'ın davasının siyasi iktidar tarafından emsal olay olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Teodor Kasap'ın Temyiz Mahkemesi'ne verdiği ikinci itiraz dilekçesinde belirtmiş olduğu aleni görülen davada dinleyiciler arasında bulunan “akıl” kişilerin kararda oy kullanmalarına karşın usulen hata yapılmasına müdahale edebilme ihtimalinin de önüne geçilmek istenmiş olma ihtimali de bulunmaktadır. Bu ihtimallerin sayısını arttırmak mümkündür ancak hepsi birer hipotez olarak kalmaya mahkûmdur.

Dava sürecine dair ele alınabilecek diğer başlık ise “esas” konusudur. Esas konusunda iki husus dikkat çekicidir. Öncelikle iddianamenin 1867 yılında yürürlüğe giren Karanname-i Âli yerine Matbuat Nizamnamesi'nin 15. maddesine göre hazırlanmasıdır. Bu madde

padişaha ve hükümete karşı basın yoluyla işlenen suçlar karşısında uygulanacak cezaya hükmetmektedir ki bu cezanın üst sınırları yüz elli altın para cezası ya da 3 yıl hapis cezasıdır. İkinci husus da bu maddenin üst sınırından ceza verilmesidir.

Toplam yedi duruşmada karara bağlanan davada sadece iki duruşma esas üzerine görülmüştür. Bu iki duruşmada dava vekili Simon Efendi Teodor Kasap'ın savunmasını öncelikle Kanun-i Esasi'nin 118. maddesi üzerine kurmuştur. Buna göre yürürlükte olan mevzuatın 1864 Matbuat Nizamnamesi olmadığı için bu nizamnameye göre ceza istenemeyeceğini belirtmiştir. Kararname-i Âli'nin yürürlükten kaldırıldığı düşünüldüğünde ise savcının ceza talebinde bulunduğu 1864 Matbuat Nizamnamesi'nin 15. maddesi için aynı nizamnamenin 34. maddesi gereğince mahkeme sürecinden önce bir komisyonun kurularak tahkikat yapması gerekmektedir. Her iki durumda da iddianame reddedilmelidir. Bu savunma karşısında savcı Abdullah Hasip Efendi'nin ortaya koyduğu itiraz gerekçeleri başta Teodor Kasap olmak üzere dönem basınının hepsinin hukuk karşısındaki kafa karışıklığı ve tedirginliğini aynı zamanda Kanun-i Esasi'den beklentilerinin sebeplerini ortaya koymaktadır. Abdullah Hasip Efendi'ye göre Kararname-i Âli bir padişah iradesi olmadığı için kanun hükmünde değildir o yüzden 1864 Matbuat Nizamnamesi'nin esasa tabi olması doğaldır. Komisyon konusu ise "kanun hükmünde olmayan" Kararname-i Âli ile terk edilmiştir. Yaklaşık olarak on yıl boyunca "kanun hükmünde olmayan" bir düzenleme ile basına uygulanan kapatma cezaları düşünüldüğünde "kanun hükmünde olmayan" bir mevzuatın, geçerli olduğu iddia edilen bir kanunun hükümlerini ortadan kaldırarak teamül oluşturması ilginçtir.

Bu dava, iki hususta Türk Basın Tarihi açısından önem taşımaktadır. İlki on yıl boyunca Osmanlı'da basının özgürlüğü ve siyasi iktidar karşısında bağımsızlığını engelleyen Kararname-i Âli'nin yürürlükten kaldırılmasına vesile olmasıdır. İkinci ise 1876 yılında siyasi iktidarın mizaha ve mizah dergilerine bakışını ortaya koyması ve 1908 yılına kadar sürecek olan Osmanlı'daki mizah basınının sessizliğinin başlangıcını oluşturmasıdır.

KAYNAKÇA

SÜRELİ YAYINLAR

Basiret.
Cumhuriyet.
Çaylak.
Çıngıraklı Tatar.
Hayal.
L'illustration.
Milliyet.
Takvim-i Vekayi.
Vakit.

RESMİ YAYINLAR

"Dersaadette ve Memalik-i Şahanede Tab' u Neşr olan Her Nevi Gazete ve Evrak-ı Havadis-i Mülkiye ve Politika Tab' u Neşri Hakkında Nizamname", *Düstur*, Tertip I, C. 2, s. 220-226.

“Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin Nizamname-i Dahiliyesidir”, *Düstur*, Tertip I C. 1, s. 325-342.

“Kânûn-i Esâsi”, *Düstur*, Tertip I, C. 4, s. 4-20.

“Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'den kitab-ı hâmis aşar”, *Düstur*, Tertip I C. 4, s. 93-376.

“Usul-i Muhâkeme-i Ticarete Dair Nizamname”, *Düstur*, Tertip I Cilt I, s. 780-810.

KİTAP VE MAKALELER

Çeviker, Turgut (1986), *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 1*, İstanbul: Adam Yayınları.

Demirkol, Gökhan (2016), “Tanzimat Mizahının Sonu: 1877 Matbuat Kanunu Tartışmaları ve Osmanlı'da Mizah Dergilerinin Kapanması”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.9, S.2, s. 686-710.

Dikmen, Nedim (2010), “Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.19, S.2, s. 137-159.

Ekinci, Ekrem Buğra (2004), *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Ertuğ, Hasan Refik (1970), *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi Cilt 1*, İstanbul: Yenilik Basımevi.

İnuğur, M. Nuri (2005), *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: Der Yayınları.

İskit, Server (1943), *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara: Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları.

Kayaokay, İlyas (2018), “Dîvân Edebiyatında Bir Fıkra Tipi: Pinti Hamit”, *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, S. 19, s. 159-170.

Koloğlu, Orhan (2005), *Türkiye Karikatür Tarihi*, İstanbul: Bileşim Yayınevi.

Köprülü, Fuat (1928), “Pinti Hamid”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, s. 415-416.

Kuntay, Mithat Cemal (1944), *Namık Kemal, Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında I*, İstanbul: Maarif Matbaası.

Kuru, Selim Sırrı (2010), “Sümbülzade Vehbi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, s. 140-141.

Nalcioğlu, Belkıs Ulusoy (2013), *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Neuman, W. Lawrence (2010), *Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, çev. Sedef Özge, İstanbul: Yayın Odası.

Sevük, İsmail Habib (1940), *Yeni Edebi Yeniliğimiz, Tanzimattan Beri I*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Topuz, Hıfzı (2003), *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Turan, Ali (2020), “Divan-ı Ahkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilatı ve İşleyişi”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku ABD, Kırıkkale.

Turan, Ali (2021), “Osmanlı Devleti'nde Ceza Muhakemesine Dair Hukuki Bir Düzenleme: Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ce Hazırlanan Muvakkat Talimatname (1869)”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29/2, s. 1167-1211.

Tümer, Günay (1993), “Circis”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, s. 26.

GAYRİMÜSLİM MEBUSLARIN BAKIŞ AÇISIYLA OSMANLILIK

OTTOMANISM FROM THE PERSPECTIVE OF NON-MUSLIM DEPUTIES

Ayfer ÖZÇELİK*

Geliş Tarihi/Received:18.04.2022

Kabul Tarihi/Accepted:31.12.2022

ÖZÇELİK, Ayfer, (2023), "Gayrimüslim Mebusların Bakış Açısıyla Osmanlılık", Belgi Dergisi, S.25, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2023/I, ss. 235-256.

Öz

Osmanlı Millet Sistemi'nin, bütün farklılıklarına rağmen yüzyıllar boyu içinde farklı etnik kökenlerden -dinlerden çok sayıda toplumu ve kültürü yaşatabilme ve koruyabilme erdemini göstermesini, günümüz toplumları ancak sezebilmiş, bu farklılıkları bir zenginlik olarak görebilmeyi ve değerler sistemi içine katma çabasını yoğunlaştırmıştır. Etnisiteyi değil dini esas alan Millet Sistemi, İslami kökleri üzerinden Fatih Sultan Mehmet sonrası kurumsallaşmış ve Osmanlı unsurları ruhani reislerinin idaresinde kendi yasaları ile yönetilen kurumlar olarak örgütlenmiştir. Bu yapılanmaya göre gayrimüslimler bir çeşit dokunulmazlığı olan mabetlerinde serbestçe ibadetlerini yerine getiriyorlardı. Evlenme, boşanma, çeyiz, nafaka, veraset gibi günümüzde medeni hukuku ilgilendiren işlemleri cemaat teşkilatınca yürütülüyordu. Çağının çok ilerisinde olan bu sistem 18. yüzyıla gelindiğinde, Batıda gelişen sosyal hareketler, yeni akımlarla anakronik hale gelmiş, milliyetçiliğin hız kazandığı bu dönemde ulusalcı hareketleri tetikleyici işlev görmüştür. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması karşısında emperyal güçler, Osmanlı unsurlarını himaye bahanesi ile onu parçalama faaliyetlerine girişmiştir. Osmanlı devlet adamları, hükümdarın birleştiriciliği altında Osmanlı üst kimliği bünyesinde parçalanmanın önüne geçmeye çalışmış, bu bağlamda Tanzimat ve Islahat Fermanları ile tebaanın eşitliğini sağlamaya yönelik bir dizi uygulamalar başlatılmıştır. 1869'da da Osmanlı vatandaşlığı kanunu çıkarılmıştır. 1876 Anayasası, II. Meşrutiyetin ilanı bunların devamı niteliğinde olmuş ve oluşan Osmanlı parlamentosunda gayrimüslim mebuslar da yer almıştır. Bu mebusların en azından yasama faaliyetlerinin başlangıcındaki Osmanlılık yanlısı ifadeleri Meşrutiyetin doğurduğu umutları anlamak açısından önemlidir. Meclis-i Mebusan'da tarihçi bir Rum milletvekilinin de belirttiği gibi Latin dünyasından gelen tehditlere karşı, Millet Sistemi ve devletin gücü sayesinde özellikle Ortodokslar varlıklarını koruyabilmiştir. Ancak gerek Düvel-i Muazzama adı verilen ve hasta adamın mirasını ele geçirmek için fırsat kollayan devletlerin ve gerekse Osmanlı toplumunda bu konuda elzem olan zihni dönüşümün gerçekleşmemesinin etkisiyle Osmanlı birliği fikri Osmanlı Devleti ile hatta ondan önce tarihe karışmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlılık, Osmanlı Devleti, Gayrimüslim Unsurlar, II. Meşrutiyet.*

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, aozcelik@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-0714-9268>).

Abstract

Despite all its differences, the Ottoman National System has shown the virtue of maintaining and preserving many societies and cultures from different ethnic origins and religions over the centuries. Today's communities have only been able to realize this practice and have intensified their efforts to see these differences as a richness and to incorporate them into the value system. The National System that is based on religion and not ethnicity, was institutionalized after Mehmed the Conqueror based on Islamic roots; and the Ottoman constituents have been organized as self-governing establishments under the administration of spiritual leaders. Under this structure, non-Muslims were free to worship in their temples, which had somewhat of immunity. Transactions concerning today's civil law, such as marriage, divorce, dowry, alimony, and inheritance were carried out by the religious organizations. This system is far ahead of its time, but by the 18th century, the social movements that developed in the West became anachronistic with new trends and acted as a trigger for nationalist movements in this period when nationalism gained momentum. In the face of the weakening of the Ottoman Empire, the imperial powers attempted to break up the Ottoman elements under the pretext of protecting them. Ottoman statesmen tried to prevent the disintegration of the upper Ottoman identity under the unity of the ruler. In this context, a series of practices were initiated to ensure the equality of the subjects with the Tanzimat (Gülhane) and Islahat (Reform) Edicts. In 1869, the Ottoman citizenship law was enacted. The Constitution of 1876 and the Second Constitutional Era were a continuation of these, and non-Muslim deputies also took part in the Ottoman parliament. The pro-Ottomanist statements of these deputies, at least at the beginning of their legislative activities, are important in understanding the hopes raised by the Constitutional Monarchy. However, the idea of Ottoman unity disappeared into history with the Ottoman Empire, even before it, due to the effects of the states called Düvel-i Muazzama (The Great Powers), which were waiting for an opportunity to seize the inheritance of the "sick man" and the fact that the mental transformation that was essential in this matter could not be realized in the Ottoman society.

Keywords: *Ottomanism, Ottoman Empire, Non-Muslim Elements, II. Constitutionalism.*

Giriş

Ortaçağ Avrupa'sı yüzlerce yıllık alışılmış ve kendini yenileyememiş ilkel vasıtalarla sınırlı bir üretim modeline dayalı, siyasi olarak parçalı feodal bir yapıya sahipti. Bu durum Haçlı seferleri ile ivmelenen Levant (Doğu Akdeniz) ticareti ile yavaş yavaş değişmeye başladı. 16. yüzyılda coğrafi keşifler adı verilen ve sömürgecilik şeklinde devam eden akımla ticaretin, Avrupalılar tarafından dünya ölçeğine yayılması, sağladığı akıl almaz zenginliklerle, ekonomik, teknolojik ve zihni değişimi hızlandırmış, yeni bir sınıfın -burjuvanın- doğuşunu hazırlamıştır. Böylece sosyal hareketlenme Avrupa'nın çehresini değiştirmiş, yayıldığı diğer coğrafyaları da çoğunlukla olumsuz olmak üzere etkilemiştir. Sömürgecilikle başlayan Avrupa'nın genişleme çağı, emperyalizmle devam etmiş bir yandan dünyanın kaynakları Avrupa'ya akarken, merkezi bu küçük kıta olan yeni bir dünya inşa edilmeye başlanmıştır. Netice olarak Avrupa'nın yayılmacılığı, yalnız Osmanlı Devleti için değil, Çin, Japonya gibi bu kıtanın çok uzağındaki birçok devlet de dâhil olmak üzere, bütün dünya için uzun sürecek sıkıntılı ve buhranlı bir devrin başlangıcı olmuştur.

Bu aynı zamanda burjuvazinin bazen krallarla ittifak yaparak, çoğu zaman da halkı arkasına alarak gerçekleştirdiği, çok parçalı feodal düzenin bütünüyle yıkılıp, merkezi devlet düzenine geçişin de ifadesidir. 18. yüzyıla gelindiğinde Benedict Anderson'un ifadesiyle Avrupa'da milliyetçiliğin doğum çağı başlamıştır¹. Modern merkezi devletler sanayi devrimi sonrasında devletlerdir ve Batıda gelişen yeni sosyo-ekonomik şartların, özellikle yeni bir sınıfın ihtiyacına uygun olarak yapılandırılmışlardır. Dolayısıyla tek hukuk, tek vergi sistemi, insanların devlet karşısında tek bir bağ, yurttaşlık bağı ile tanımlanması (böylece feodal imtiyazların en azından hukuk karşısında eşitlik olarak ortadan kaldırılması) ilkelerini içermektedir. Devlet; ordu, yargılama, para basma, vergi ve eğitim gibi konulardaki yetkileri elinde toplamış, belirli sınırlar dâhilinde hukuk yetkisini kullanma hakkına sahip olmuştur. Yine giderek daha fazla yasalara dayalı rasyonel bürokratik yönetim anlayışı hâkim olmuştur².

Wallerstein'in ifadesiyle merkezi devlet, "içeriye ve dışarıya dönük olmak üzere iki yönlü... egemenlik" iddiasında bulunmuştur. İç işlerinde, "devletin hiçbir kişi, kurum veya grubu dikkate almak zorunda olmaksızın gerekli gördüğü bütün düzenlemeleri yapabileceği ve sınırlar dâhilinde yaşayan herkesin bunlara uymasının zorunlu olduğu" şeklindeki genel kabul, dışa dönük olarak ise "hiçbir devletin başka bir devletin içişlerine müdahalesinin olamayacağı" anlayışının benimsenmesidir. Ancak pratikte bu iki iddia da gerçekleşmemiştir. "Hiçbir devlet uygulamada içe dönük olarak tam egemen olamamıştır". Bunun yanı sıra özellikle 1871 Versay Anlaşması'nda, sözde "medeni devletler, birbirlerinin meşru hükmetme hakkına tek taraflı olarak müdahale etmemek konusunda mutabık kalmış olsa da "güçlü devletlerin çok rahat bir şekilde diğer devletlerin içişlerine müdahale ettikleri de bilinmektedir"³.

İşte son dönem Osmanlı literatüründe "Düvel-i Muazzama", ya da günümüzde kullanıldığı şekliyle "Büyük Devletler" in hâkimiyetlerini her anlamda genişletmeye

1 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler* "Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması" (Çev. İskender Savaşır), Metis Yay., İstanbul 1995, s. 25.

2 Abdulvahap Akıncı, "Modern Ulus Devletlerin Doğuşu", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Sayı 34 – Aralık 2012, s. 63.

3 A. Akıncı, a.g.m., s. 63.

çalıştıkları böyle bir ortamda, Osmanlı Devleti, Avrupa’da yaşanan gelişmelerden doğrudan ve olumsuz olarak etkilenmiştir. 16. yy. sonlarından itibaren duraklamaya başlayan Osmanlı Devleti’nin yöneticileri⁴, 18. yüzyılda artık gerilemeye başladığının farkında olarak devleti ayakta tutmanın çarelerini aramaya başlamış, 19. yüzyılda ise geri dönülmez bir şekilde Avrupa kurumlarını alarak, onun yıkıcı etkisine direnmeye çalışılmıştır. Ancak sosyo-ekonomik, siyasi sorunlarını çözme çabaları Avrupa’da olduğu gibi uzun yıllara dayalı ve kendi doğal seyri içinde gerçekleşme şansı bulamamıştır. Üstelik bu çabalar, emperyalizmin doruğa ulaştığı, Osmanlı toprakları üzerinde Avrupa Devletleri rekabetinin son raddelere ulaştığı bir çağda hem etkisiz hem de yetersiz kalmıştır. Rusya, Avusturya-Macaristan, Fransa ve İngiltere (İngiltere Galler dâhil İskoçya ile 1707’de, İrlanda ile de 1801’de birlik kurabilmiş ve Birleşik Krallık adını almıştır) gibi devletlerin sürekli, yıkıcı müdahaleleri ve darbeleri ile Osmanlı Devleti tarihe karışmıştır. Emperyalist devletlerin çıkarlarına ve uzun yıllara dayalı çalışmalarına hiçbir şekilde uygun düşmeyen, Osmanlı İttihadi yoluyla devletin kurtarılması fikri de gerçekleşmemiştir. Şüphesiz bunun pek çok sebepleri olup, hakkında çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Ancak gerek konunun önemi gerekse var olan boşluklar, daha pek çok araştırmaya ihtiyacın olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada devleti kurtarma projelerinden biri olarak ortaya çıkan Osmanlılık siyaseti, Osmanlı gayrimüslim mebuslarının meclisteki ifadelerinden yola çıkılarak incelenecektir. İfadelerine başvuru gayrimüslim mebuslar, diğerleri gibi İttihat ve Terakki listesinden meclise girmiştir. Yüksek eğitilmiş, özellikle de hukuk eğitimi almış kişilerdir. Sonradan bazıları İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin uygulamalarını eleştirerek muhalefete, Ahrar Fırkasına geçmişse de Osmanlılık düşüncesini savunan kişilerdir.

I. Millet Sisteminden Osmanlılığa Geçiş; Tanzimat Sonrası Düzenlemeler

Osmanlı unsurlarını parçalama girişimleri ilk defa Rusya ve Avusturya gibi çok uluslu devletlerce başlatılmıştır. Kendisini III. Roma olarak gören Rusya’nın I. Petro’dan itibaren yayılmacı siyasetinin en önemli hedeflerinden biri Osmanlı toprakları olmuş⁵, jeostratejik öneme haiz Boğazları ve İstanbul’u ele geçirmek veya kontrol etmek amacı güdülmüştür. Rusya’nın hedefine ulaşmak için Slav- Ortodokslar nezdinde yürüttüğü faaliyetlerin sonucunda Slavların bir kısmı 17. yüzyıldan itibaren Rusya’ya yönelmiştir⁶. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Akdeniz’e inen Rus filosu Mora gayrimüslimlerini Osmanlı Devleti’ne karşı isyana kışkırtma faaliyetleri yürütmüş⁷, Küçük Kaynarca Antlaşması’na

4 Devletin içinde bulunduğu sorunlar üzerine, IV. Murad Koçi Bey gibi itimat ettiği bürokratlardan, sorunların tespitini ve çözüm önerilerini ihtiva eden raporlar hazırlamalarını istemişti (Bk. Hüseyin Sadoğlu-Melih Coşgun, Osmanlı Devleti’nin Duraklama Dönemi’nde Kamu Yönetiminin İslahına Yönelik Öneriler: Koçi Bey, Katip Çelebi ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 Ekim 2017, C. 3, S. 3, ss. 196-204.).

5 Emruhan Yalçın, Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası, *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 4, 2015, s. 77-78.

6 İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006, s. 64-66.

7 Mehmet Kayıran, Milliyetçilik Akımının Balkanlar’daki Gayrimüslim Unsurlar Üzerindeki Etkisi (1789 – 1875), *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 2019, C. 2 S. 5, s. 79-81.; “Rus Çariçesi Katerina, aslen Makedonya halkından olup Petersburg topçu kumandanı ve bir Papazın oğlu Mavro Mihal’i bu iş için Mora’ya gönderdi. Mavro Mihal’in yanında yeteri kadar para, İncil’ler, Katerina’nın resimleri ve haçlar bulunmaktaydı. Mavro Mihal, Mora’da pek çok yer gezerek bütün papazları ve ileri gelen bazı Kalamatalıları yanına çekmeyi başardı. Rum ayaklanması projesinin amacı, Rusların Ortodoks mezhebi üzerinden Balkanlara ve Akdeniz’e inme projesiydi. Bu durum Yunan isyanının neden kilise merkezli başlatıldığını ve bugün de devam eden Yunan milliyetçiliğinin köklerinin Kilise tarafından atıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Rusya’nın diğer bir amacı da Ortodokslar üzerinde hegemonyan bir güç yaratarak İstanbul’daki Patrikhane’yi Osmanlı’nın

da Ortodoksları himaye etme hakkı maddesini ilave ettirmiştir. Avrupa'nın diğer büyük güçleri ise bir müddet sonra Rusya'nın, Slav ve Ortodoksları himaye adı altında hâkimiyetini Osmanlı topraklarına doğru genişletme çabalarının kendi çıkarlarına aykırı olduğunu bilerek Rusya'dan rol kapma çabasına girmişlerdir. Özellikle Yunan isyanına Rusya dâhil bütün Avrupa ve Amerika'dan, hatta Hindistan'dan destek gelmiştir⁸. Neticede her Batılı devlet, bir Osmanlı unsurunun hamiliğine soyunarak aralarındaki rekabeti onlar üzerinden sürdürmüşlerdir⁹. Bazen savaş bazen de bir anlaşma vesilesiyle kendi lehlerine yeni tavizler elde ederek parçalanmayı hızlandırmışlardır. Bu acımasız rekabetin bölgeye yansımaları ise yine Batılılar tarafından Balkanların, Barut Fıçısı (powder keg) olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Oysa Misha Glenny'nin¹⁰ ifade ettiği gibi Balkanları bu duruma getiren bizzat büyük güçlerin kendileri olmuştur.

Millet sistemi dolayısıyla, tüm Ortodoks unsurların başlangıçtan itibaren Rum Ortodoks kilisesinin denetimine bırakılması, milliyetçiliğin hız kazandığı bir dönemde, tepkilerin kaynağı ve ulusalcılık hareketlerini tetikleyici işlev görmüştür. Bunun yanında 18. yüzyılda Osmanlı devletinin karşı karşıya kaldığı büyük sosyo- ekonomik, idari sorunlarının üstesinden gelememesi de emperyal güçler tarafından kendi hedefleri için kullanılmıştır. Osmanlı devlet adamları, etnik hareketlenmenin gerçek niteliği ve kökenini yeterince anlayamamış veya geç anlamıştır¹¹. Nihayetinde 1804 Sırp isyanı, 1821 Yunan isyanı, giderek diğer bölgelere de yayılmış, Osmanlı Devleti isyanları bastıramadığı için değil, büyük güçlerin baskısıyla geri çekilmek zorunda kalmıştır. Tanzimat arifesinde artık, parçalanma tehlikesi devletin en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir¹².

Yukarıda belirtildiği üzere Avrupa'nın dünya çapında yayılcı siyaseti, kurduğu deniz aşırı imparatorluklar bütün toplumlar, özellikle de Osmanlı Devleti için en büyük tehdidi oluşturmuştur. 1789 Fransız İhtilali sonrasında gelişmeler de Balkanlardan başlayarak Osmanlı unsurlarında değişim, dönüşüme yol açarken, millet sistemi de artık anakronik hale gelmiş, devlet idari yapısını yeniden düzenleme zorunluluğunu hissetmiştir. II. Mahmut'un "*Ben tebaamın Müslüman'ını camide, Hıristiyan'ını kilisede,*

kontrolünden kurtarmaktı" (Nejat Tarakçı, Yunan Gerçeğini İyi Okumak, https://tasam.org/Files/Icerik/File/yunan_ger%C3%A7%C4%9Fi_makale_pdf_7bbe5435-39e8-446b-8ca5-69fb828086f7.pdf. Er. Ta. 14.2.2022.

8Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bk. Esra Özsüer, "19. Yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi Ve Kültürel Etkileri", *Türkiyat Mecmuası*, C. 26, Sayı 2, 2016, s 334.

9"Osmanlı Devleti çok çeşitli etnik yapısıyla hayatta kalmaya çabalamaktaydı. Batılı devletler sistemli bir politika izleyerek Osmanlı topraklarını koparmakta idiler. İzlenen yol şu şekildedeydi: Okul ve eğitim sistemiyle milliyetçi fikirleri yaymak, borçlarla devletin mali iflasını sağlamak, isyan çıkarılacak bölgelerde reformlar yapılmasında ısrar etmek. Osmanlı, bu reformları gerçekleştirirken silahlı direniş hareketleri oluşturmak, bölgeye yarı otonomi istemek ve bölgenin bağımsızlığını sağlamak. Osmanlı Devleti'nin sömürgeleştirilmesi sürecinde büyük güçlerin dayattığı reform programları aslında ulusların bağımsızlığına yol açmaktaydı. Böylece çöküşü önlemek adına yapılan her vilâyet/azinlik düzenlemesi devletin sonunu hazırlamış oluyordu. Bu stratejiyi kurgulayan Büyük Devletler tarafından Balkanlar, Orta Doğu ve Doğu Anadolu bölgelerindeki azınlıklar yoluyla Osmanlı ülkesi kendi egemenlik alanlarına dönüştürüldü". İhsan Burak Birecikli, *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme*, Gazi Akademik Bakış, Cilt 2, Sayı 3, Kış 2008, s.213.

10 Balkanlardaki "karışıklığın büyük bir kısmının büyük güçlerin ya da bugünlerde dediğimiz gibi "uluslararası toplumun" müdahaleleri tarafından yaratıldığıdır. Balkanlar, diye yazar (Misha Glenny), "çoğu zaman inanıldığı gibi barut fıçısı değildi; metafor yanlış. Onlar sadece büyük güçlerin kendilerinin bıraktığı barut izliydi." (Bk. Dusko Doder, *How We Made the Balkans*, *The Nation*, June 12, 2000, p.31

11 Özellikle imparatorluğun batıya açılan bölgelerinde oluşan gayrimüslim orta sınıfların, batı ile ekonomik ilişkiler yanında, kültürel ilişkilere de girmeleri ve Avrupa okullarında eğitim gören gençlerin, yeni ideolojiler ile memleketlerine dönmeleri, Narodnizmi (Slav Halkçılığı) büyük bir gayretle Balkanlarda yaymaya çalışmalarının da isyanlara etkisi olmuştur. (İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 84-85.)

12 İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 60-61.

Musevi'sini havrada fark ederim. Aralarında bir gûna fark yoktur. Cümlesi hakkında muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evlâdımdır" şeklindeki söylemi sebepsiz değildir. Nihayet 1839 ve 1856 fermanları sonrasında millet sisteminin çöküşü anlamına gelen yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler, "*din ve milliyet farklarını kapatacak*" ve "*değişik dinlere mensup bireyleri ortak zeminde buluşturacak*" Osmanlılık adı verilen kapsayıcı bir üst kimlik, yaratma çabası olarak tanımlanmaktadır¹³. Osmanlı üst kimliğinin bir hanedan adı olarak, asırlarca birlikte yaşamışlıktan başka herhangi bir etnik-dini kimliği çağırıştırmayacağı düşünülmüştür. Nitekim gayrimüslim mebuslar da mecliste anayasa değişikliği müzakereleri sırasında, Hükümdara bakışlarını izah ederken bunu vurgulamışlardır. Karolide Efendi, "*Hükümdar, milletin azameti, şevketi kendisinde temessül etmiş bir şahıstır. Hükümdar budur. Hükümdar milletin reisidir ve kanunu da o tasdik ediyor, adalet de onun ismiyle icra olunuyor*" derken Zohrab Efendi ise; "*hükümdar büsbütün bitaraf; kendi vazifesini bilir ve kendisi büsbütün her türlü efkâr-ı hususiyeden ari, milletin en büyük hâkimi*" şeklinde tarif etmiştir¹⁴. Dolayısıyla Hükümdarın birleştiriciliği altında Osmanlılığı sağlamak üzere Tanzimat döneminde öncelikle tebaanın eşitliğini içeren fermanlar yayınlanmıştır. Eşitliğin gereği olarak gayrimüslimlerin, mahalli idarelerde ve genel meclislerde nüfusları ile orantılı olarak temsil edileceği ilan edilmiştir. Kamu yönetimini düzenleyen bir çeşit atanmış parlamento niteliği taşıyan, Meclis-i Valayı Ahkâm-ı Adliye'de (sonradan Şurayı Devlet), gayrimüslimlerin 1/3 oranında temsili tasarlanmıştır. 1869'da da Osmanlı vatandaşlığı kanunu çıkarılmıştır.

Tanzimat'a kadar askerlik yanında çeşitli devlet hizmetleri de Müslümanlara ait bir hak ve görev olup, resmi olarak buralarda gayrimüslimler istihdam edilmemektedir¹⁵. Gerçi savaş meydanlarında alınan yenilgiler diplomasinin önemini arttırmış ve bu konuda zaman zaman Fenerli Rumlar görevlendirilmiş, Yunan ayaklanmasından sonra da Rumların yerini Ermeniler almıştır. Ancak bunlar Müslümanların yabancı dil öğrenmekten kaçınmaları dolayısıyla, dil bilen kişilere olan ihtiyaç sebebiyle ortaya çıkan bir nevi zaruri tasarruflar olmuştur. Islahat Fermanı ile hangi milletten olursa olsun, Osmanlı tebaasının devlet makamları ve rütbelere kabul edileceği ilan edilmiştir. Bundan sonra aşama aşama devletin çeşitli kademelerinde gayrimüslimlerin istihdamı gerçekleşmiştir.

Vazifelerde eşitliğe gelince, burada asıl sorun gayrimüslimlerin cizye karşılığı olarak askere alınmaması idi. Cizye "zimmî"lik, dolayısıyla "öteki"lik statüsünün sembolüydü. Osmanlı Devleti iyi niyet göstergesi olarak, bir süreden beri şikâyet konusu olan cizyeyi kaldırmayı düşünmekteydi. Nihayet bu vergi 1857 yılında kaldırılmış, gayrimüslimlerin askere alınması kabul edilmiştir. Fakat çeşitli sebeplerle uygulanamayınca, cizye yerine 1909'a kadar askerlik hizmeti karşılığında bedel alınmıştır. Bu durum haklar ve görevlerde eşitliğin ikinci ayağında aksaklık anlamına gelmekteydi. Belirtilmesi gereken husus, gayrimüslimlerin askerlik yapmamanın sağladığı avantajlardan yüzyıllar boyu yararlanmalarındır. Ayrıca kapitülasyonların ve Tanzimat'ın hemen öncesinde imzalanan 1838 anlaşmasının verdiği imkânlarla da mevcut ticari faaliyetleri hız kazanmıştır. Yine zenginliklerinin bir kısmını millet sistemi sayesinde, düzenleme ve yönetme hakkına sahip oldukları, kendi eğitim kurumlarına aktararak Müslümanları pek çok alanda geçmişlerdir.

13 Şükrü Hanioglu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2006, s. 160.

14 MMZC. 22 Nisan 1325, İ;67, C.III, s. 239.

15 Eryılmaz Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, Üniversite Yayınları, İstanbul 1992, s. 102.

Ancak Tanzimat sonrası düzenlemeler istenilen düzeyde Osmanlı birliğini sağlayamamıştır. Aksine hem bazı alanlarda aradaki mesafeyi açmış, hem de her unsurdan tepkilere de yol açmıştır. Buna karşılık devlet, çeşitli kanalları kullanarak, kültürel ve ideolojik açıdan Osmanlıları birleştirme yönünde faaliyetlerde bulunmamıştır. Oysa mevcut koşullarda Osmanlı birliğinin gerçekleşebilmesi için yalnız tedrici hukuki düzenlemeler yetmeyip, kurumsal ve zihinsel bir dönüşüm de gerekiyordu. Gerek Tanzimat ve sonrasında ilan edilen fermanlara müslim ve gayrimüslimlerden gelen tepkiler, gerek 1876 anayasası görüşülürken Hıristiyanların temsili ile ilgili tartışmalar, bütün Osmanlı unsurlarının dönüşüm ihtiyacının da göstergesidir.

Bahsedilen düzenlemeler, bir süre sonra onları eleştiren grupları da doğurmuştur. Yeni Osmanlılar ve Batıdaki adlandırmasıyla Jön- Türkler, düzenlemelerin yetersizliğini, ortaya çıkan kültürel ve ekonomik sonuçları tenkit etmiş, Tanzimat dönemi devlet adamlarını, Batının yükselişindeki hürriyetçiliği ve parlamenterizmi anlamamakla, yani yüzeysel Batıcı olmakla suçlamıştır¹⁶. Müslümanları siyasi olarak seferber etmek isteyen bu gruplar; ülkede anayasal sistemin, hürriyetçilik ve parlamenterizmin kurulması gereğini, İslami kaynaklar göstererek talep etmiştir¹⁷. Nihayet bu gruplar 1876'da askerlerin de yardımıyla Abdülaziz'i tahttan indirmiş, bir süre sonra da II. Abdülhamid'i tahta çıkarmışlardır. İlk Osmanlı Anayasası onlar tarafından hazırlanarak ilan edilmiştir.

Anayasanın 8. maddesinde "*Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir*" hükmü getirilmiştir. 11. maddede ise devletin dininin İslam olduğu, diğer dinlerin icrasının serbest, cemaatlara verilmiş olan imtiyazların da devletin himayesi altında bulunduğu yazılmıştır¹⁸. Parlamento vasıtasıyla da cins ve mezhep farkı gözetmeden, halkın temsilcileri aracılığı ile ülke politikalarının oluşturulmasına katılması teorik olarak sağlanmıştır. Ancak ilan edilen meşrutî rejim kısa sürmüş, Osmanlı-Rus harbinin başlaması üzerine padişah, anayasanın verdiği yetkiyle meclisi tatil etmiş, 1908'e kadar da yeniden toplantıya çağırılmamıştır.

II. Meşrutîyet Meclisi'nin Açılışı

Yeni Osmanlıların devamı olarak doğan İttihat ve Terakki Cemiyeti, vatanın elden gitmekte olduğu, istibdadın tehlikeyi arttırdığı, ülkenin sorunlarının üstesinden hürriyetçi- parlamenter sistemle gelinebileceği tezini işleyerek, 1908'de meclisin tekrar açılmasını sağlamıştır. Başlangıçta İttihatçılar da devletin etnik temelli parçalanmasının, parlamenterizm ve anayasal güvenceleri içeren Osmanlılık ile durdurulabileceğini düşünüyordular. Oysa ne onlar bunun için ayakları yere basan, çağın gerçekleriyle uyumlu teklifler geliştirmişler¹⁹, ne de mevcut uluslararası ortam böyle bir sosyal gelişmenin

16 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.I, Kis. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 126-127.; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 126-127.

17 Ş. Mardin, *a.g.e.*, s. 88.

18 Kili Suna- Gözübüyük Şeref, *Türk Anayasa Metinleri*, İş Bankası Yayınları, Ankara 1985, s. 32.

19 Mardin'e göre genel itibarıyla İttihatçıların tezleri derinliği ve gerçekliği olmayan sloganlardan ibaretti (bkz. Ş. Mardin, *a.g.e.*, s. 124-127). Sıkça kullandıkları Hürriyet terimi bile derin bir özlemi yansıtmaktan ziyade Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını durduracak bir araç olarak düşünülmüştü. İslahatı kendi başına bir amaç olarak değil, devleti kurtaracak bir araç olarak gören İttihatçılar, gayrimüslimlerle iş birliğine hazır olmakla beraber,

kendi doğal seyri içinde gerçekleşmesine müsaade etmiştir. Cemiyet daha meşrutiyet ilan edilmeden, içlerinde sosyalistlerin, çeteci-komitacıların, milliyetçilerin, liberallerin bulunduğu çeşitli unsurlarla temas kurmuş, ittifaklar yapmıştır²⁰. Seçimler sırasında gayrimüslimlere düşecek mebus sayıları da çetin pazarlıklara konu olmuştur²¹. Nitekim Aralık 1908’de meclis açıldığında, Ahrar Fırkasından bir kişi hariç, bütün mebuslar İttihat ve Terakki listesinden meclise girmiştir. İttifakların sonucu olarak, meşrutiyetin ilanından sonra pek çok çete faaliyetlerine ara vermiş, önemli bir bölümü de 31 Mart hadisesi üzerine Hareket Ordusu’na katılmıştır²².

II. Meşrutiyet olarak anılan, 1908’de meclisin tekrar toplantıya çağrılması, bütün ülkede büyük bir heyecan ve umutla karşılanmıştır²³. Belki farklı beklentilerle de olsa çeşitli unsurlar sevinç içinde birbirleriyle kucaklaşmış, mebuslar şenlik havası içinde seçim bölgelerinden uğurlanıp, İstanbul’da tüm unsurların katılımıyla aynı hava içerisinde karşılanmıştır. Bu coşku bazı çalışmalarda, her bir unsurun Meşrutiyeti kendi amaçları için vasita olarak gördükleri şekilde kuşkuyla karşılanmışsa da²⁴, kolayca yadsınmaması gereken bir durumdur.

İçeride bu coşku havası ve yapılacak seçimlerle ilgili çalışmalar sürerken, Meşrutiyetin yarattığı umutlara en önemli darbe dışarıdan vurulmuştur. Nitekim Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş (5 Ekim), hemen ardından gizli bir anlaşma ile Rusya’nın onayını alan Avusturya-Macaristan’ın Bosna-Hersek’i ilhak etmiştir. Girit Rumları ise Yunanistan’a bağlandığını duyurmuştur (6 Ekim). Makedonya, Doğu Anadolu ve Araplarla meskûn bölgelerde hareketlenmeler başlamıştır. İstanbul’da da Meşrutiyet karşıtı bazı eylemler yapılmıştır²⁵. Osmanlı hükümetinin Berlin Antlaşması’nı gerekçe göstererek Avrupa devletlerine yaptığı başvuruya ise cevap bile verilmemiştir. Bu toprak kayıpları, hem halk nazarında Meşrutiyet rejiminin itibarının, hem de çeşitli unsurların birlik hislerinin sarsılmasına yol açmıştır. Zaten hedeflerden biri de bu olmalıdır. Unutulmamalıdır ki,

onlara eşit haklara sahip ortaklar olarak bakıyorlardı (Ramsour, 1982:20). Mesela Mizancı Murat Bey, bütün Osmanlıların ırk ve din ayrımı yapılmadan kanun önünde eşitliğinin sağlanmasını Avrupa devletlerini ikna için gerekli görüyordu (Ş. Mardin, *a.g.e.*, s. 100). Yani İttihat ve Terakkinin bu konudaki fiil ve söylemleri tereddütlüydü (Bayur, *a.g.e.*, s. 372-373). Nitekim Meşrutiyetin ilanından sonraki meclis çalışmalarında da bu çelişik durum karşımıza çıkmaktadır.

20 Fikret, Adanır, “Makedonya Sorunu ve Dimitar Vlahof’un Anılarında II. Meşrutiyet”, *Birikim*, S. 9, Kasım 1975, s. 19.; (Ayrıca bk. Zafer Koşlu, “Makedonya’da Çetelerin Meşrutiyet Kulüplerine Dönüşmesi”, *Belleten*, Cilt 81, Sayı 291, 2017, ss. 569 – 588.)

21 Özçelik Ayfer, *Sahibini Arayan Meşrutiyet*, Tez Yayınları, İstanbul 2001, s. 12.

22 Meclis açıldıktan sonra cemiyet uzun süre siyasal parti hüviyetiyle ortaya çıkma cesaretini gösteremedi. Hala gizli grup şeklinde faaliyetlerine devam ediyor ve çoğunluğunu Abdülhamid devri adamlarının oluşturduğu hükümetleri dışarıdan denetleme, düşürme, atamaları onaylama makamı gibi davranıyordu. Bu yolla bir yandan üst bir otorite gibi ülke politikalarını kontrol ediyor, diğer yandan da bunlardan doğan sorumluluğa ortak edilmeyeceğini hesaplıyordu. Ancak kısa zaman içinde meşrutiyetin doğurduğu umutlara darbe vuran olaylar yaşanmaya başlamış, bunların sorumluluğu da cemiyete yüklenmişti. Dolayısıyla çok geçmeden cemiyetten kopmalar başladı. Kurulan yeni partilerle Türkiye, II. Meşrutiyet döneminde sosyalistinden liberaline, çeşitli partilerin faaliyete geçtiği renkli birçok partili hayatla tanıştı. Fakat İttihat ve Terakki tehlikeli gördüğü bu çeşitlilikten ürkmüş, giderek daha sertleşen önlemlerle durumu kontrol altına almaya çalışmıştır.

23 Halil Şimşek, “Yüzüncü Yılında Meşrutiyet’in İlanı Ve Gayrimüslim Cemaatler”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 1, Aralık 2008, s. 53-73.

24 Halkın yaşadığı sorunların, II. Abdülhamid’in içeride ve dışarıda izlediği güvenlik politikalarından kaynaklandığı, Meşrutiyetin bunlardan kurtulma anlamına geldiği propagandasının yaşanan heyecanda etkili olduğu ifade edilmektedir. (H. Şimşek, *a.g.m.*, s. 55-56.).

25 Fevzi Demir, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan seçimleri (1908-1914)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İzmir 1994, s.22-23.

Reval görüşmelerinde Rumeli topraklarının paylaşıldığı propagandası, iktidar yolunda İttihat ve Terakki'nin yoğun bir şekilde kullandığı en etkili araçlardan olmuştur. Aynı zamanda Meşrutî rejimi Avrupa devletlerinin desteği için gerekli görenlere de hayal kırıklığı yaşatmıştır. Hayal kırıklıkları sonraki günlerde Avrupa'ya yapılan kredi başvurularının geri çevrilmesi vb. pek çok olayda da müşahade edilecektir.

Seçimler iki dereceli ve haftalar alan bir süreçti. Seçilen mebusların sayısı hakkında farklı rakamlar verilmektedir. Bu durum meclis açıldığında bazı bölgelerde mebusların henüz ulaşmaması, bazı yerlerde ise itiraz süreçleri vb. nedenlerle seçimlerin henüz bitirilmemiş olması ile ilgilidir²⁶. Netice olarak, 21 Rum, 13 Ermeni (çoğunluğu Taşnak), 3 Sırp, 4 Bulgar, bir Ulah, bir Hristiyan Arnavut, 4 Yahudi gayrimüslim mebus, Osmanlı Meclisi Mebusanına seçilmiştir. 17 Aralık 1908'de meclis açıldığında yukarıda belirtilen hayal kırıklıklarına rağmen mebusların görevlerine halkın heyecanının ve beklentilerinin ağırlığı altında başladıklarını tahmin edebiliriz²⁷. Nitekim bu durum "*Biz bu milletin bir intihab-ı sahihi neticesinde buraya gönderilmiş vekilleriyiz*"²⁸ düşüncesinde olan mebusların konuşmalarına, Devlet-i Âliye'nin adeta yeniden teşekkül ettirileceğine olan inanç şeklinde yansımıştır. Mebuslar Hallaçyan Efendi'nin de belirttiği gibi kendilerinde, kısa zamanda ülkeyi Batı medeniyeti seviyesine sıçratmak gücü görüyorlardı. "*Biz cesim bir medeniyete ifrağ edeceğiz, hali medeniyeti ihdas edeceğiz. Diğer Avrupa memleketlerinin birçok seneler içinde kat ettikleri yolu, biz birden kat etmek azm-i katisindeyiz*"²⁹. "*İnşallah biz burada, hükümet-i Osmaniye'mizde onlardan daha çabuk, onlardan daha mükemmel surette hürriyetimizi temin edeceğiz*"³⁰.

Mecliste Gayrimüslim Mebusların Osmanlı İttihadı İle İlgili İfadeleri

Meclis açıldıktan kısa bir süre sonra meselelere bakışta, çözüm önerilerinde farklılıkların açığa çıktığı gözlemlenmektedir. Aslında bu durum farklılıkların serbestçe temsil ve ifade edilmesi, ikna yoluyla uzlaştırılması anlamına gelen parlamenter rejimde, ortaya çıkarttığı siyasi, sosyal, iktisadi yaratıcılık açısından da arzulananı gereken bir durumdur³¹. Ancak daha meşrutiyet ilan edilir edilmez yaşanan toprak kayıpları, zaten var olan bölünme kaygılarını arttırmış, güven duyguları aşınmıştır³². Durum böyle olunca hepsi cemiyet listesinden seçilse de özellikle gayrimüslim mebusların farklı görüşler ileri sürmelerinin Müslüman mebuslar arasında tereddüt uyandırdığı anlaşılmaktadır. Bütün bu sebeple ilk günlerde özellikle gayrimüslimler, konuşmalarında sık sık Osmanlı olduklarını tekrarlama ihtiyacını duymuşlardır. Müslim mebuslar ise kendileri gibi düşünmeyen gayrimüslimler için, aslında onların da hakiki bir Osmanlı olduğundan şüphe etmediklerini belirterek sözlerine başlıyorlardı. Mesela Girit ile ilgili bir tartışmada Rıza Tevfik; "*ben ne kadar vatansever isem, bütün Hıristiyan kardeşlerimiz de o kadar vatanseverdir. Hıristiyan arkadaşlarımız da Osmanlıdır. Girit'i veya başka Osmanlı menfaatlerini*

26 Gamze Alkan, *II. Meşrutiyet Dönemi Seçimleri: 1908 – 1918*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2002, s. 57-58

27 Fevzi Demir, *a.g.t.*, s.55, 61, 65, 67, 74, 75.

28 Sözler Krikor Zohrab Efendi'ye aittir

29 MMZC, 22 Haziran 1325, İ;67, C.III, s. 253

30 MMZC, 6 Haziran 1325, İ;96, C.IV, s. 483

31 Ş. Mardin, *a.g.e.*, s. 191.

32 Baran Hocaoglu, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908-1913)*, Dokuz Eylül Üniversitesi / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi, İzmir 2008, s.34.

*müdafada benimle yarışılar” demıştır³³. Oysa bu sözler var olan bir güvensizliğin dışı vurumu anlamına da gelmekteydi. İşte bu sebeple İstanbul mebusu Rum Kozmide Efendi, milletvekillerinin sürekli Osmanlı olduklarını söylemelerinin füzuli ve malumu ilâm anlamında olduğu uyarısında bulunmuştur. Ancak dış politikada gereksiz çıkışlardan ve mesele yaratılmasından kaçınma taraftarı Manastır mebusu (Bulgar) Panço Dorev Efendi’nin³⁴, Bosna-Hersek’in uluslararası güçler tarafından Avusturya’ya verilmesi dahi, bize iade edilmeyeceğini söylemesi, Avusturya’nın sözcüsü gibi konuşuyor eleştirisine yol açmıştır. Bunun üzerine “*affedersiniz efendim, ben sizden daha ziyade Osmanlıyım. On sene Osmanlı okullarında okudum. (Fakat) İşte ben bu fikirdeyim ister kabul olunsun ister olunmasın*” karşılığını vermiştir³⁵.*

Gayrimüslimler Osmanlılığı bütün etnik unsurların dini, millî kimlikleriyle ve varlıklarını devam ettirerek katkıda buldukları bir sosyal/siyasal yapı olarak tanımlıyorlardı. Kanun-ı Esasi değişikliği (15. Madde) sırasında Kozmide Efendi³⁶ konuyu şöyle ifade etmiştir: “*İttihad-ı Osmani bir hercümerci kavmi değildir, bir ittihadi siyasedir. Akvam-ı Osmaniye’nin her biri kendi dinini, kendi kavmiyetini muhafaza etmekle beraber, siyaseten bir olan vatanın menafi-i umumiyesi için*” çalışacaklardır³⁷. Cemiyetler Kanunu görüşülürken Aydın Mebusu Rum Karolide Efendi³⁸ de “*Hem Rumuz, hem Hıristiyan’ız, hem de Osmanlıyız. Halis Rum olmasaydım, halis Osmanlı olamazdım. Bu vatani, bu devleti esasen Türk unsuru teşkil etti. Şimdi hep bir arada Devlet-i Osmaniye’nin terakkisine çalışıyoruz. Biz Nemçe (Avusturya-Macaristan) hükümeti değiliz. Çünkü onun unsurları gevşekçe birbirine bağlıdır. Biz burada hepimiz Osmanlıyız diyoruz. Rumluk, Ermenilik, Araplık, Türklük nedir, bunlar anlaşılmalıdır ki, Osmanlılık anlaşılın... Rumluk, Ermenilik, Araplık, Türklük anlaşılmadan Osmanlılık anlaşılmaz. Osmanlılık bir güneştir, etrafında yıldızları var*” demıştır. Tarih profesörü olan Karolide Efendi etnik ve dini mevcudiyetlerinin devam etmesini Osmanlı devletine borçlu olduklarını ise şöyle itiraf etmiştir; “*Anasır-ı muhtelifenin geçmişini, bu gününü, geleceğini tetkik edersek, Devlet-i Aliye olmasa idi, yaratmasını Allah’tan dilerdik*”³⁹.

Görüldüğü gibi Osmanlılık, gayrimüslimler tarafından belirli bir unsur esas alan milliyetçilik şeklinde değil, vatan sevgisi, vatanseverlik etrafında birleşmek olarak algılanmıştır. İstanbul Mebusu Ermeni Zohrab Efendi⁴⁰ de bunu şöyle izah etmiştir; “*Biz*

33 MMZC, 18.12.1324, İ;8, C.I, s. 92

341903’te İstanbul’da hukuk fakültesi mezunu Panço Vasilev Dorev’in Osmanlılık taraftarı olduğu ve bu nedenle Türkofil olarak adlandırıldığı hususunda bk. https://tr.wikipedia.org/wiki/Pan%C3%A7o_Doref.) 1931’de Bulgaristan’a satılan arşiv belgelerinin, bir fabrikada hurda kâğıt olarak işlenmesini engelleyerek kurtarılmasını ve Bulgaristan arşivlerinde saklanması sağlamıştır.

35 MMZC, 18.12.1324, İ;8, C.I, s. 90

36 Niğde doğumlu olması muhtemel Kozmide Pandelaki Efendi’ hukuk eğitimi görmüş ve avukatlık yapmıştır. Kozmide Efendi’nin çıkarttığı Osmanlılık çizgisindeki muhalif gazete hakkında bk. (Hasan Taner Kerimoğlu, “II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Muhalifi Bir Gazete: Sada-yı Millet”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX / 1, 2015, ss.149-180.; Sada-yı Millet yazarı muhalif gazeteci Ahmet Samim’in öldürülmesi ile ilgili olarak bk. (Mehmet T. Hastaş, *Ahmet Samim- II. Meşrutiyet’te Muhalif Bir Gazeteci*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2012, ss.1-255).

37 MMZC, 26 Mayıs 1325, İ;88, C.IV, s. 206

38 Kayseri doğumlu, anadili Türkçe olan ve Atina Üniversitesi’nde Tarih Bölümünde öğretim üyeliği yaparken İzmir mebusu seçilen ve aynı zamanda Tarih-i Osmani Encümeni’nin daimi üyeliğine 1909- 1917) seçilen Pavli Karolide Efendi hak. (Bk Serhan Kemal Saygı, *Meclis-i Mebusan’da İzmir Mebusları 1908-1918*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2014, s.114-125.).

39 MMZC, 7 Temmuz 1325, İ;115, C.V, 453

40 Zohrab Efendi’nin Osmanlılık görüşlerini kısa biyografisini de içeren bir çalışma için bk. (Rifat Atay, Bir Osmanlı Aydınının Düşünce Dünyası: Krikor Zohrab’la “Hayat, Olduğu Gibi”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*,

bu vatanın eczayı muhtelifesi, müttehiden şu daireye gelmiş, hüsn-ü niyetle ve iki elimizle vatana sarılmış evlatlarıyız...bu ittihadı daim kılmak için ne yapmak lazım gelirse onu... bütün mevcudiyetimizle yapmak taraftarıyız”⁴¹. Bu sebeple mebusların özellikle milliyetler konusunda oldukça dikkatli konuşmaya özen gösterdikleri gözlemlenmektedir.

Ancak çeşitli iç ve dış tahriklerle, daha meşrutiyetin bir yılı dolmadan, 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909)’da Adana’da Müslümanlar ile Ermenilerin çatıştığı, birçok kişinin ölümüne yol açan vahim hadiseler yaşanmıştır⁴². Durum başkenti, meclisi ve ittihad taraftarlarını üzüntü ve endişeye sevk etmiştir. Nitekim olayları hangi tarafın başlattığı ile ilgili tartışmalar, kavmiyet, milliyet mecrasına dökülme eğilimini göstermiştir. Bu eğilim üzerine mecliste İzmir mebusu Rum Aristidi Paşa⁴³ “*Bizim vücudumuz vücud-ı vahitdir, vücud-ı Osmanidir. Bunun hangisi müteellim olsa, diğer azaları da müteellim olmamak kabil değildir*” şeklinde mebusları ve halkı itidale çağırmıştır. Aristidi Paşa, bu olayların da 1311 (1895/96)’deki olaylar gibi olduğunu vurgulamıştır. Ona göre “*1311 senesinde de İslamlar bunu yapmamıştı. İslamlar 1311 senesinde Hıristiyanları katletti şeklinde bir fikir hâsıl olmuş ise bu pek yanlıştır. Tarihi Osmani’de böyle bir şey yoktur. İslam ve Hıristiyan birlikte 700 sene ömür geçirmiştir. Celali vekayii olmuş, yeniçeri (isyanları) zuhur etmiş, istilalar olmuş (fakat ahali) umumiyetle Hıristiyanları katletmeye kıyam etmemiştir. Hatta (buna) cevaz vermemiştir. Bu bir millete teşmil olunamaz. Onun tarihini telvis edemez (kirletemez). Osmanlı tarihi o gibi mülevvesattan masundur”⁴⁴. Samimiyetini bugünden geçmişe dönerek sorgulayamayacağımız bu sözler, o sırada Meşrutiyet rejimi altındaki Osmanlı birliğine duyulan umudun devam ettiğini göstermektedir. Nitekim Adana olayları ile ilgili müzakerelerde muhtemelen 31 Mart’ın da tesiriyle mebusların oldukça dikkatli davrandıklarını gözlemlemekteyiz. Erzurum mebusu Ermeni Varteks Efendi⁴⁵ de “*Bu yara Adana yarası değildir, bu umum Osmanlı yarasıdır. On yedi, on sekiz sene evvel başlamış, bu Osmanlı üzerinde gangren olmuş*”, iyi teşhis etmek, sebeplerini anladıktan sonra da tedavisi çaresine bakmak lazımdır, bu bizim vazifemizdir yorumunda bulunmuştur.⁴⁶*

Yıl 2017, Cilt 6, Sayı 4, ss.298 – 309.) Ayrıca bk. (Kenan Olgun, “1912 Parlamento Seçimleri Ermeniler ve Ermeni Mebuslar”, İnsan Bilimleri Dergisi (International Journal of Human Sciences), Sayı 14, 2017, s. 2688-2702.).

41 MMZC, 26 Mayıs 1325, İ;88, C.IV, s. 206-209

42 Osman Karlangıç, Adana’da Devlet Otoritesinin Zaafa Uğraması ve Türk-Ermeni Münasebetleri (1908-1909), *History Studies*, C. 10, S. 6, 2018, s. 93-116. Adana hadiseleri 31 Mart ile eş zamanlı gerçekleşmiştir. Bilindiği gibi, Meşrutiyetin henüz bir yılı dolmadan, 13 Nisan 1909’da “31 Mart Olayı” patlak vermiştir. Bu olaydan önce muhalif gazeteci Hasan Fehmi (24 Mart- 6 Nisan 1909 akşamı) öldürülmüştür. Kanıtlanmasa da II. Abdülhamid 31 Mart ile ilişkilendirilmiş, aralarında Karasu Efendinin de bulunduğu bir grup mebus tarafından hal fetvası kendisine verilerek tahttan indirilmiştir. İşte çoğu mebusun korkarak saklandığı, belirsizliğin sürdüğü 3 ve 4 Nisan günlerinde, toplanan az sayıda mebusa hitap eden Kozmide Efendi, yaşananları bir ihtilal, meclisin haysiyetine, vatana, millete, devlete vurulan bir darbe olarak nitelemiştir. Parti mücadelelerini bir yana bırakma ve vatana hizmet etme çağrısı yapmıştır. “*Fırka tefrika dolayısıyla belki her birimizde, yahut bazılarımızda mevcut olan hissiyatı bertaraf edip,...bir efkar-ı milli ile birleşerek, ve milletin aynı fırkasına mensup evlatlar gibi, kardeş gibi...vatanımıza muhtaç olan ciddi hidematımızı...selameti vatan için ne yapacağımızı düşünme*” zorunluluğuna dikkat çekmiştir (4 Nisan 1325, İ;57, C.III:51-52).

43 Kayseri veya Bursa doğumlu olup, Galatasaray Lisesi’ni bitirdikten sonra Tıp Fakültesini tamamlamıştır. İzmir mebusu (sonradan ayan meclisi üyesi) seçilmiştir. Orman, Maadin ve Ziraat Nazırlığı ile Ticaret ve Ziraat Nazırlığı da yapan Aristidi Yorgancıoğlu hakkında bk. S. K. Saygı, *a.g.t.*, s.79-101.

44 MMZC, 18 Nisan 1325, İ;63, C. III, s. 33

45 Taşnaksütyun Cemiyeti üyesi Erzurum mebusu Ohannes Varteks Serengülyan hak. Kısa bilgi için bk. (Yılmaz Koç, *Osmanlı Mebusan Meclisinde Görev Yapan Ermeni Mebuslar ve Faaliyetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2009, s. 25.).

46 MMZC, 30 Nisan 1325, İ;71, C.II:401

Buna karşılık, Haziran 1909'dan itibaren görüşülmeye başlanan ve kavmiyet, cinsiyeti esas alan cemiyetlerin, siyasi partilerin kurulmasını yasaklayan Cemiyetler Kanun Layihası (1938'e kadar yürürlükte kalmıştır), parçalanma tehlikesinin yarattığı güvensizlik duygularının açığa vurulmasına vesile olmuştur. Hürriyetleri kısıtlamanın Osmanlı ittifadına hizmet etmeyeceği, aksine darbe vuracağı gerekçesiyle birçok gayrimüslim mebus layihaya karşı çıkmıştır. Durum, kendi açısından Selanik mebusu Rum Honeus Efendi⁴⁷ tarafından şöyle ifade edilmiştir: Hükümet (Ier) bir senelik süre zarfında, *“daima anasır-ı muhtelif-i gayrimüslimeye vatana hain olmak sıfatı ile bakmış ve bütün siyaseti de buna istinad etmiştir. Bu sebeple de şimdiye kadar ittifad-ı Osmani istenilen derecede hâsil olmamıştır”*⁴⁸. *“Hangi unsur olursa olsun biz Osmanlı namı altında yaşamak istiyoruz”* diyen İttihatçı Selanik mebusu Yahudi Emanuel Karasu⁴⁹ya göre kavmiyet, cinsiyet adı ile cemiyet kurmayı yasaklamak ittifat karşıtlarının eline silah vermektir. Sosyalist Varteks Efendi ise; *“Siz beni zorla nasyonalist yapıyorsunuz”* şeklinde yasağa itiraz etmiş ve şöyle devam etmiştir; *“Hâlbuki ben asla nasyonalist değilim. En birinci fikrim Osmanlılıktır. Ben de pekiyi bilirim ki, hususiyle Ermeni milleti, Osmanlı memleketinden başka hiçbir yerde yaşayamazlar. Fakat siz benim fikrimi çok yanlış telakki ediyorsunuz, öyle anlıyorsunuz ki ben öyle kart bir Ermeni'yim, asla Ermenilikten başka bir şey düşünmüyorum. Hâlbuki ben sizden ziyade Türküm, Türk'ten ziyade Türküm. Bu maddeyi kabul edersek Osmanlıların terakkisine mâni oluruz. Benim teklifim bundan ibaret”* ifadelerini kullanmıştır⁵⁰.

Bu ifadelerinin aksine kanunların köylere kadar Türkçe duyurulması, böylece halkın hak ve yükümlülüklerini öğrenmesi ile ilgili layihanın görüşülmesi sırasında Varteks Efendi'nin *“Biz Osmanlıyız, Türk değiliz. Resmi lisan Türkçe'dir, onun için bir Ermeni bütün muamelatta Türkçe konuşur, fakat Ermeni lisanını da unutmaz”* sözleri mecliste hareketlenmeye yol açmıştır. Zohrab Efendi, ortalığı yatıştırmak için ahalinin hepsinin Türkçe'ye vakıf olmadığına dikkat çekmiştir; *“Şüphe yok ki, terbiyenin yeknesak olması, hatta mümkün olduğu takdirde lisanın bir olmasını”* isteriz. Ancak Zohrab Efendi'ye göre Osmanlıca bütün unsurlar tarafından konuşulan bir dil haline getirilemediği için mevcut şartlar bu layihaya elverişli değildir⁵¹. Müzakerelerden anlaşıldığı kadarıyla İttihatçı mebuslar layihayı Türkçe'nin yaygınlaştırılması (İsmail Paşa'nın ifadesiyle kurtarılması) için bir vesile olarak görmüşlerdir. Buna karşılık aynı layiha gayrimüslimlerce halkın kanun yapımını paylaşması (Serfice mebusu Rum Haris Vamvaka Efendi'nin⁵² tabiriyle, ahalinin kanun vaz'ı hususuna hissemend olması) şeklinde anlaşılıyordu. Bazı yerlerde Türkler'in bile Osmanlı lisanını yaygın olarak kullanmadıklarını, halkın bir kısmının ise hiç anlamadığını vurguluyorlardı. Dolayısıyla kanunlar mutlaka halkın anlayacağı şekilde duyurulmalıydı.

Kanunların Türkçe yanında halkın kullandığı diğer dillerde de ilanı isteği, ulemadan Arap mebus Esat Efendi tarafından tepki ile karşılanmıştır. Esat Efendi onları *“hep böyle yapıyor,*

47 Yorgi Honos Efendi 1872 Burdur doğumlu olup Yunanistan'da hukuk eğitimi almıştır.

48 MMZC, 7 Temmuz 1325, İ;115, C.V, s. 463

49 Sefarid Yahudiler'inden Selanik doğumlu ve Selanik'teki “Macedonia Risorta” Mason Locas'ını kurucusu Emanuel Carasso hakkında bk. Necmettin Alkan, “Emanuel Karasu ve II. Abdülhamid”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, Erzurum 2008, ss.179 – 195.

50 MMZC, 7 Temmuz 1325, İ; 115, C.V, s. 448

51 MMZC, 26 Mayıs 1325, İ;88, C.IV s. 209.

52 Kozani doğumlu Cenevre'de hukuk öğrenimi alan Harisiyos Vamvakas Efendi için bk. (Nilüfer Erdem, Harisiyos Vamvakas'ın Osmanlı Milletvekili Olarak Etkinliği, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 9 Sayı 17, 2013, ss. 43-56.)

unsurlar arasına soğukluk veriyor, zihinleri heyecan içine sokuyorsunuz” şeklinde tenkit etmiştir. Bu sözler, gayrimüslimlerin çok şiddetli ve heyecanlı protestoları ile karşılaşmıştır. Panço Dorev onlar adına *“Hıristiyan mebuslar hiçbir zaman zihinleri karıştırmadılar, buna çalışmadılar, çalışmıyorlar, bu olamaz. İddia ediyoruz, Türk mebuslardan daha çok ittihadla çalışıyoruz”* cevabı ile karşılık vermiştir. Bunun üzerine Akka mebusu Esat Efendi, bu hiddet bu şiddet nedir diye sormuş ve şöyle devam etmiştir; *“Ben ehli kitabın bizimle hukuken eşit olduklarına inananlardanım”*. Gergin meclisi yatıştırmak için Zohrab Efendi, *“maksat resmi lisanın yayılmasıdır”* der. Bu yalnız Türk unsuruna mahsus bir emel değildir, hepimiz bu emeli besliyoruz. Ama bu anadilleri unutmak anlamına gelmez. Panço Dorev ise mahkemelerde, resmi dairelerde muamelatta zaten resmi dilin kullanıldığını belirtir. Türkçe’nin resmi dil olmasına hâle gelmemesi, muamelatta Türkçe’nin kullanılmasıyla sağlanmaktadır. Şayet muamelatta mahalli lisan kullanılsaydı, o zaman Türkçe’nin resmi dil oluşuna hâle gelirdi⁵³.

Hükümetin 1325 (1909) senesi bütçe açıkları askerlik bedeli (bedel-i askeri) toplamaya devam etmek istemesi de yoğun Osmanlılık tartışmalarına yol açmıştır. Bazı Rum mebuslar Hristiyanların askerlik hizmeti karşılığında bedel vermesini savunmuştur. (Mesela İzmit mebusu Rum Anastas Efendi⁵⁴, layihanın Hristiyanları askerlik şerefinden mahrum etmek için değil de onlara imtiyaz vermek için tertip edildiğini belirtmiştir⁵⁵. Buna karşılık gayrimüslim mebusların çoğunluğu, hak ve görevlerde eşitlik vurgusu yaparak Hristiyanların da askere alınmasını talep etmiştir. Askerlik hizmeti yerine *“bedel”* verilmesinin eşitsizliğin ve ikinci sınıf olmanın göstergesi olduğunu sıklıkla ifade etmişlerdir. Sivas mebusu Ermeni Nezaret Dagavaryan⁵⁶ bunu şöyle dile getirmiştir; *“Türkiye ahalisi şimdiye kadar ikiye ayrılıyordu. Bir kısmı millet-i hâkime; Türk –İslamlar, diğer kısmı taht-ı hükümde bulunanlar, yani gayrimüslimler. Mülkün muhafazası ve idaresi, kendi (yaptıkları kanunlarının korunması) birincilere aitti. (İkinciler ise) yalnız bedel-i askeri vererek borçlarını eda etmekte idiler. Meşrutiyetin ilanı bu acı hale nihayet verdi. Şimdi Kanun-ı Esasinin 17. maddesi ile bilumum evlad-ı vatanın müsavvatı tanınmıştır ve cümlesi bu vatanın sadık evladi namını haiz olmuşlardır. Kanun-ı Esasi üzerine yemin ettiğimiz günden itibaren bu mülke artık Türkiye denmeyip, Saltanat-ı Osmaniye denmektedir. Bundan böyle bu mülk yalnız Türk’ün, Arap’ın olmayıp gayrimüslimin, bütün ahalinin (ülkesi) dir. Şu hâlde artık mukaddema (bundan önce) reaya şeklinde isimlendirilenler de millet-i hâkime-i Müslime unsurlarıyla müsavidir. Gayrimüslimlerin de müslimler gibi vatanın müdafaasını bedelle değil, hatta kendi kanları ile muhafaza etmeleri borçlarıdır” demişti⁵⁷.*

Varteks Efendi’nin tepkisi de benzer olmuştur: *“Bedel-i askeri bir türlü vergidir ki, asıl müsavi ve hür olmayan efrattan alınır. Yani milletin bir kısmı vatanını müdafa etmek mukaddes vazifesiyle mükelleftir, diğer kısmı o şana, şöhrete, namusa layık olmadığı için, o şanlı adamlara para veriyor”⁵⁸*. Hâlbuki ona göre hiçbir Osmanlı’nın para vererek

53 MMZC, 3 Şubat 1326, İ;42, C.III s. 43 vd

54 Anastas Yorgaki Efendi, İzmit doğumlu olup, hukuk öğrenimi görmüştür. Üç dönem milletbekliği yapmıştır (Bk. Selda Kaya Kılıç, “1908 Osmanlı Mebusan Meclisinde İzmit Mebusları ve Faaliyetleri”, 1. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri (2. Cilt), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmit 2007, s. 951.

55 MMZC, 22 Haziran 1325, İ;106, C.V, s. 183-184.

56 Dagavaryan Nazaret Çadircıyan, Sivas doğumlu olup İstanbul’da Baytar mektebini, Pariste tıp eğitimini tamamlamıştır. Alevilik Tarihine dair çalışması bulunmaktadır. Sonradan Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyesi olmuştur. (Bk. Y. Koç, a.g.t., s 33.).

57 MMZC, 3 Haziran 1325, İ;94, C.IV, s. 426.

58 MMZC, 3 Haziran 1325, İ;94, C.IV, s. 416.

başkasının kaniyla yaşamaya hakkı yoktur. Kozmidi Efendi'nin tanımıyla eşitlik “*efradı Osmaniye arasında cümlesi hükümete karşı malik buldukları hukuk ve muttasıf buldukları vazife nokta-i nazarından birbirine mutabık surette yaşamaları demektir*”⁵⁹.

Müzakereler sırasında kendilerini mülkün sahibi, eşit yurttaşlar olarak görmek isteyen gayrimüslim mebusların sözlerine karşılık Müslim mebusların kullandığı üslup da tartışmaya yol açıcı nitelikte olmuştur. Mesela Karesi mebusu Mecdi Efendi, İngiltere’de 225 seneden beri müsavatin, meşrutiyetin mer’i olduğunu, buna rağmen parlamentolarında Hindistan’dan mebus bulunmadığını ifade etmiştir. Yine onun sözleriyle, Cezayir’den asker almaması Fransa’da eşitsizliğin olduğuna delil teşkil etmemektedir. Kozmidi bu örnekler önce “*İngiltere’yi bilmem, Osmanlı doğmuş, Osmanlı büyümüş bir Osmanlıyım. Ondan başkasını bilmem ..İngiltere’yi sen de bilmiyorsun, Hindistan onun müstemlekesidir*” cevabını vermiştir. Mecdi Efendi’nin ısrarı üzerine sadece, şimdi anlıyorum ki, Mecdi Efendi’nin anladığı meşrutiyetle, benim anladığım meşrutiyet başka karşılığını vermiş, tartışmayı devam ettirmemiştir⁶⁰. Ancak Gümölcine Mebusu İsmail Hakkı Bey de benzer sözler sarf etmiştir: “*Bugün Bulgaristan’daki Müslümanlardan asker almıyorlar; bu muhilli müsavat mıdır? Fransa ve İngiltere müstemlekâti hiçbir mebus göndermiyor, onlar hayvan mıdır?*” Zohrab Efendi, “*burası müstemleke değil, vatandır*” cevabını verse de İsmail Bey, “*aynı şeydir*” diye ısrar edince, Zohrab Efendi “*Kanunu Esasi aleyhinde söz söylüyorsunuz*” uyarısını yapmıştır. Hallacyan⁶¹ da “*söylediğiniz şey uhuvvete muhaliftir*” şeklinde teessüflerini bildirmiştir. Zohrab sinirlenmenin de etkisi ile “*Türkiye müstemleke ahalisinden (olan), bizim hakkımızdaki fikriniz nedir?* sorusunu yönelmiş, “*Ben Osmanlı menfaatlerini senden fazla düşünüyorum*” diyen İsmail Bey, onları habbeyi kubbe yapmakla eleştirmiştir⁶².

Selanik mebusu Bulgar Hristo Dalçev⁶³ ise Serez’de (Razlık’a bağlı Reşte köyü) Müslümanlarının Hıristiyanların arzilerini zapt etmesini örnek göstermiştir. Ona göre bu gibi durumlar, gayrimüslimlere hâlâ reaya gözüyle bakılmasından kaynaklanmaktadır. Gayrimüslimlerin askere alınması, vatanın eşit evlatları olduklarının göstergesi olacağından bu tür olaylar da önlenilecekti. Osmanlı İttihadı böyle sağlanabilirdi⁶⁴. Zohrab Efendi, eğer Müslüman arkadaşlarımız namusumuzdan emin iseler, namusumuz üzerine yemin ediyoruz ki, biz hasis fikirler taşımayız serzenişinde bulunmuş ve şöyle devam etmiştir: “*Biz vatanımız için kanımızı vermek istiyoruz*”. Biz bu duygularla dolu iken, sizin bize para vermemek için uğraşıyorsunuz demeniz, “*bizim ahval-i ruhiyemizi doğru muhakeme etmemenizden*” kaynaklanıyor. Kanunlar yapılırken bütün uğraşımız “*uhuvveti teessüs içindir. Bu memleket yalnız onunla selamet bulabilir. Osmanlılığın en akdem (öncelikli) vazifesi budur. Biz kavmiyet, milliyet ve sair (tefrikaya sebep olan) şeyleri men etmeye*

59 MMZC, 20 Haziran 1325, İ;105, C.V s. 169.

60 MMZC, 20 Haziran 1325, İ;105, C.V, s. 170.

61 İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi, Galatasaray lisesi ve İstanbul Hukuk Mektebi mezunu Bedros Hallaçyan Efendi, üç dönem mebusluk ve Nafia Nazırlığı yapmış (Nazırlığı sırasında yanan Haydarpaşa Garı onarılarak yeniden açılmıştır), 1912’de Paris’te toplanan uluslararası finansörler toplantısına Osmanlı temsilcisi olarak katılmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın onun Osmanlılık idealine bağlı kaldığını ifade etmektedir. (Bk. Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, (Hazırlayan Göktürk Ömer Çakır), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019, s. 129- 135.).

62 MMZC, 22 Haziran 1325, İ;106, C.V, s. 182.

63 1873’te Selanik Avrat hisarı Kasabasında dünyaya gelen Hristo Dalçev Efendi, hukuk eğitimi almış ve avukatlık yapmıştır. Mecliste sosyalist grup içinde hareket ettiği kaydı bulunmaktadır (Bk. Burcu Ünalın Altaş, *Türk Solu’nda Ayrışma: 1920-1971*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek lisans tezi, Ankara – 2013, s. 63.

64 MMZC, 22 Haziran 1325, İ;106, C.V, s.182.

çalışıyoruz. Beraber yaşamak istiyoruz. Beraber yaşamak için beraber ölmeyi bilmek lazımdır". Eğer asabiyet gösteriyorsak, Osmanlılığı bu şekilde anladığımız içindir. Biz düşünüldüğü gibi, bu derece adil, zehirli bir fikre sahip değiliz⁶⁵. Emanuel Karasu da meşrutiyetin esası olan eşitliği ayaklar altına alarak toplayacağımız bedellerin, yıktığımızı değmediğini belirtir. "Biz ecnebi miyiz?" Diye sorar. "Hâlbuki biz, nüfus tezkerelerinde bile kabil olursa din-mezhep adı yazılmasın istiyoruz"⁶⁶. Çünkü herkesin dini/mezhebi kendinedir. Biz siyasi anlamda Osmanlı olmak itibarıyla yalnızca Osmanlı sıfatını kullanmalıyız. Cümle Osmanlılar eşittir, cümlesi de asker olmalıdır. Gayrimüslimlerin askere alınmaları yoğun tartışmalar sonucunda Ağustos 1909'da kanunlaşmıştır. Bu tarihten sonra çıkan harplerde orduda gayrimüslim askerler istihdam edilmiştir. Bunların içinde fedakârlıkla hizmet edenler kadar, silahlarını bırakıp karşı saflara geçenler de görülmüştür⁶⁷. Yine asker yazılmamak için yoğun bir şekilde pasaport başvuruları yapılmıştır.

Gayrimüslim Mebusların Ülkenin Bazı Diğer Problemlerine Bakışı

Gayrimüslim mebuslar özgürlükleri Osmanlı menfaatleri ve Osmanlılıkla ilişkilendirerek savunmuşlardır. Onlara göre adil, güçlü ve demokratik bir idari yapı içinde özgürlükler, parçalanma isteklerini hem hafifletilebilecek hem de bu isteklerin önüne meşru yöntemlerle set çekilmesini sağlayabilecektir. Böylece Osmanlılık taraftarlarının eli de güçlenecektir. Yine halkın günlük hayatında hissedeceği şekilde adaletin ülkede hâkim olmasının gerek ittihad-ı anasırı sağlamaştıracağı, gerekse unsurlar arası ilişkileri bahane ederek Osmanlı mülküne yapılan dış müdahaleleri önleneceğini savunmuşlardır. Çünkü onlara göre şimdilik beklemekte olan Avrupa devletleri ve Rusya, bir süre yeniden müdahalelere başlayacaklardır. Kozmide Efendi'nin ifadesiyle meşrutiyetin ilanı sayesinde bütün dünyaya, Osmanlılığı oluşturan bütün Osmanlı unsurlarının bir siyasi birlik halinde, bu mülkün sahibi oldukları gösterilmiştir. Şimdi de hiç kimsenin hiçbir sıfatla bu mülke sahip çıkamayacağı, çıkarsa gözünün çıkarılacağı anlatılmalıdır⁶⁸. Devlet öncelikle adil olduğuna halkını inandırmalı, adalet hâkim olduktan sonra, bundan memnun olmayanlara meşruti (yani çağdaş-demokratik) yöntemler kullanılarak devletin gücü gösterilmeliydi. Mesela Panço Dorev, Rumeli meselesi gibi zor, her unsurun farklı beklenti ve menfaatlerinin olduğu karışık meselelerin halinde herkesin üzerine düşen fedakârlığı yapmak mecburiyetinde olduğunu belirtmiştir. Ona göre meselelerin meşru, meşruti yöntemlerle çözülmesini hazmedemeyenler "karşılıklı ve ortak mesuliyet (solidarite) üzerine müesses kitle-i vahide-i Osmaniye haricine kendileri çıkmış" olurlardı. Panço Dorev'in, Patrikhanenin ve Eksarhanenin (Bulgarların en üst dini kurumu) hususi menfaatlerinin böyle bir zamanda Osmanlı menfaatlerinin önüne geçemeyeceğini, hususi menfaatlerin ancak Osmanlı menfaatleri söz konusu olmadığı durumlarda gözetilebileceğini ifade etmesi şiddetli alkışlarla karşılanmıştır. Manastır mebusu Rum Trayan Nali Efendi⁶⁹ de Kanun-ı Esasi ilan edildikten sonra artık ne gayrimüslim ne de Türkler dâhil hiçbir unsur kanuna aykırı hareket edemez, kendiliğinden ihkak-ı hak edemez demiştir⁷⁰. Dolayısıyla bu mebuslar

65 MMZC, 22 Haziran 1325, İ;106, C.V, s. 191.

66 Bu konuda bk. (Fevzi Demir, Osmanlı Kimliği Üzerinde Osmanlı'nın Son Tartışması: Osmanlı'nın Hüviyet Cüzdanı Nasıl Olmalı?" *Kebikeç*, Sayı 10, 2000, ss. 239- 254.)

67 Gülsoy Ufuk, Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni, Simurg Yayınları, İstanbul 2000, s. 183.

68 MMZC, 17 Kânunusani 1324, İ;20, C.I, s. 395.

69 İki dönem milletvekilliği yapan Trayan Nali Efendi Hukuk Mektebi mezunudur (Y. Koç tarafından yanlışlıkla Ermeni milletvekilleri arasında kendisine yer verilmiştir. Y. Koç, *a.g.t.*, s.76-78)

70 MMZC, 19 Kânunusani 1324, İ;21, C.I, s. 430-444.

sık sık ıslahata hemen başlanması gereğini dile getirmişlerdir. Panço Dorev, daha meclisin açıldığı ilk günlerde, halkın yeni düzene, yeni düzenin zihni yapısına alışması için, meşrutiyet mektepleri kurularak halk çocuklarının buralarda yetiştirilmesini önermiştir. Selanik mebusu Rum Artas Yorgaki'nin⁷¹ de belirttiği gibi milletin istikbali mekteplerdedir.

Gayrimüslimler, başta Zohrab ve Yorgo Boşo olmak üzere düzenli bütçe konusunu sıklıkla dile getirmişlerdir. Bu kamu maliyesinin istikrarı kadar, bütçe konusunun Avrupa'da meclislerin en önemli görevi, hâkimiyet-i milliyenin en önemli göstergesi kabul edilmesiyle de ilgili olmalıdır. Memleketin iktisadi durumu, Anadolu'da ahalinin yaşadığı perişanlığı verdiği bir önerge ile kapsamlı bir şekilde dile getiren Sivas mebusu Nazaret Dagavaryan Efendi olmuştur. Ona göre "*Osmanlı vatanımızın*" içinde "*Nice vakitten beri, nice merhametsiz vasıtalarla zavallı ve gayet itaatli ahalemiz soyulmuştur*". İttihatçı Nazaret Dagavaryan, Mayıs 1909'da "*başımızı ellerimizin içine alıp şu acınacak halimizin ıslahı ve hükümet-i Osmaniye sefinesinin yeniden gayur ve muntazam, şanlı, metanetli bir hale vaz'ı için ne yapmak lazım geleceğini düşünelim*" çağrısında bulunmuştur. Genel durumu ise şöyle izah etmiştir; "*Memleketimizin ziraatı iptidai bir haldedir. Madenlerimiz ya metruktur, yahut imali ecnebilere ihsan olunmuştur. Ormanlar sahipsiz bakımsız ve mahvolacak bir haldedir. Sanatlarımız adi ve manifaktür işleri ise adeta mefkut hükmündedir. Mevad-ı iptidaiyemizin tebeddül ve imalatını ecnebilere bekleriz. Vesait-i ihtilatiye pek cüz'i ve gayri kâfi ve çok defa iptidai bir haldedir. Posta muamelatımız muhtaç-ı ıslahıdır. Hükümetin dâhili makinesi çürümüş bir haldedir. İslahat-ı esasiyeye muhtaçtır. Umur-u muamelat-ı adliye esasen tanzim ve tensika muhtaçtır. Mekteplerimiz çoktur, lakin tedrisat pek sathi ve nazari, ameliyattan aridir. Bu sebeple mekteplerimizden yetişenler ilimlerinin semeratını görmek için ya müddet-i medide tecrübeye yahut Avrupa'da talim etmeye mecbur olurlar... Vaktiyle donanmamız Avrupa donanmalarının üçüncüsü mertebesinde iken (şimdi) en geride kalmıştır. İyi bir şeyimiz varsa oda asakir-i berriye ordumuzdur... bugünkü halimiz, necat ve selametimiz ve insan gibi yaşamak hakkını ele geçirmekliğimiz o sayededir"*⁷².

Nazaret Dagavaryan Efendi, 18 Mayıs 1325 tarihinde dokuz madde halinde tespit ettiği ülke sorunlarıyla ilgili bir önerge vermiş, kabul edilerek 30 Mayıs'ta müzakere edilmiştir. Müzakerede ormanlardan madenlere ve çiftçinin durumuna kadar pek çok husus Orman Maadin ve Ziraat Nazırı Aristidi Paşa'nın huzurunda tartışılmıştır⁷³. Dagavaryan, önergesiyle ilgili uzun konuşmasında; diğer ülke ekonomilerinin dayandığı temel alanları sıraladıktan sonra ülkedeki tabii kaynak ve ekonomik gelişim imkânlarının kullanılmadığını belirtmiştir. "*Osmanlı Vatanımız şimdiye kadar yalnız ziraat memleketi addolunmuştur*". Fakat nakil vasıtaları olmadığı için bolluk senelerinde ürünler ambarlarda çürümekte, kıtlık senelerinde yine aynı sebepten halk açlığa mahkûm olmaktadır. Yiyecek ekmeği de tohumluğu da olmayan halk bazen dilenmek, bazen de en kötü işlerde çalışmak için şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır. Ziraatın ıslahı için Devletin Avrupa'ya gönderdiği kişilerden ise yarar sağlanamamıştır⁷⁴. Dagavaryan Ziraat Nezareti'nin, Ziraat Bankaları ve mekteplerinin, numune çiftliklerinin yeniden düzenlenmesi, kara yollarının ıslahı,

71 Artas Yorgakis, iki dönem milletvekilliği yapmış, hukukçu milletvekilidir.

72 MMZC, 5 Mayıs 1325, İ;74, C.III, s. 517-524.

73 MMZC, 30 Mayıs 1325, İ;91, C.IV, s. 317

74 Mesela 1896 mali senesi itibarıyla gönderilen 58 öğrenciden yalnızca altısı ziraat işleriyle meşguldü.

şimendifer yapımı, sıtma ile mücadele, bataklıkların kurutulması, ormanların muhafazası ve halkın kullanımına açılması, maden vb. ülke servetlerinden yararlanılması şeklinde birçok öneriyi dile getirmiştir. Ancak yapılması gerekenlerin, kendi menfaatlerine öncelik veren yabancılara ihale edilmemesi gerektiğini özellikle belirtmiştir. Ona göre gerekirse borçlanmalı, fakat bütün bu işler Osmanlılar tarafından yapılmalıydı⁷⁵.

İşçilere sendika hakkı vermeyen, grevi ise sıkı kayıtlara bağlayan Tatil-i Eşgal Kanun Layihası'na en fazla sosyalist gayrimüslim mebuslar tarafından Osmanlılık terimleri kullanılarak karşı çıkmıştır. Çünkü onlara göre bu layiha Osmanlı amelesinin mahvına sebep verecektir. Layihanın müzakereleri sırasında sosyalizm ile ilgili tartışmaları da yaşanmıştır⁷⁶. Bazı mebuslar ise, ülkenin çok muhtaç olduğunu düşündükleri ecnebi sermayesinin kaçacağı korkusuyla, grev ve sendika haklarının aleyhinde tavır almıştır. Varteks Efendi ise aksine bu haklar verilmediği için, "*vatanımıza gelen yabancı sermayedarın*" hep kazandığını, vatanımızın ise daima zarar ettiğini⁷⁷ ifade etmiştir. Yabancı sermayedar zarara uğramasın diye kendi bir milyona yakın amelemizin haklarının ayaklar altına alındığını belirtmiştir. Halbuki ona göre işçinin menfaati ülkenin menfaatidir. 14 bazen de 16 saat çalışan amelenin ne zürriyeti ne de rahatı olabilirdi. Hâlbuki hudut boylarında çarşıda da burada çalışan da amelemizdi. Varteks, "*biz hepimiz fukara adamlarıdır. Biz bu vatani kanımızla kazanmışız...siz nasıl oluyor da toprakların altında olan babanızı unutuyor, onları pâymal ettiriyorsunuz*" şeklinde sormuştur⁷⁸. Buna karşılık, Paço Dorev Efendi de Liberal Lütü Fikri Bey de halka birdenbire ve fazlaca hürriyet verilmemesi gerektiğini savunmuştur⁷⁹.

Gayrimüslimler Mahmut Şevket Paşa ile askeri makamların 31 Mart hadisesinden sonra meclisi ve hükümeti istiskal anlamına gelen hareketlerine, ilan edilen sıkıyönetim sonucu kurulan Divan-ı Harb'in uygulamalarına da karşı çıkmıştır⁸⁰. Anayasa değişikliği sırasında "*Osmanlı memleketinde para ile adam alınıp satılmaz*" şeklinde bir fıkranın ilavesini istemişlerdi⁸¹. Zohrab ileride idamın kaldırılacağı temennisini dile getirmiştir. Ancak Lütü Fikri Bey'in anayasanın 65. Maddesinde yer alan her elli bin erkek nüfusa

75 MMZC, 5 Mayıs 1325, İ;74, C.III s. 517-524.

76 MMZC, 13 Mayıs 1325, İ;80, C.III s. 692.

77 Varteks'e göre Avrupa'da sermayedar %10 kazanırken, bize geldiğinde %50 kazanıyordu.

78 MMZC, 18 Haziran 1325, İ;104, C.IV, s.123.

79 MMZC, 4 Temmuz 1325, İ;113, C.V, s.397. Memleketin sorunlarına çözüm bağlamında Ahrar'cı mebuslar programlarında da yer alan tevsi-i mezuniyet konusunu çok ısrarlı olmasa da dile getirmişlerdi. Geniş ve pek çok problem odakları olan Osmanlı ülkesinde, yerel yönetimlerde Prens Sabahattin'in açıkladığı üzere yetki artırılmasını savunmuşlardır. Bilindiği gibi, kökeni Tanzimat reformlarına kadar dayanan tevsi-i mezuniyet konusu anayasada da yer almaktaydı. Fakat bazı örnekler dışında uygulamaya sokulmamıştı. İşte 60 mebus imzalı bir önergede asayişsizlikten bahsedilerek, çözüm olarak düşünülen tevsi-i mezuniyet konusu tartışılmıştır. Zohrap Efendi konu ile ilgili neden bir çalışma yapılmadığını sormuş, fakat başta Hüseyin Cahit Bey olmak üzere İttihatçı Müslim mebusların sert muhalefetiyle karşılaşmıştı (27 Kânunusani 1324, İ;25, C.I: 541). Zohrap Efendinin açıklamasına bakılırsa İttihat ve Terakki dâhil, mecliste bulunan bütün partilerin programlarında bu vaat yer almaktaydı. Yapılan sert muhalefet üzerine bir daha bu konuda önerge verildiğine şahit olmuyoruz. Ancak, Temmuz 1909'da Kanun-ı Esasiye göre birtakım imtiyazları kaldırılan İstanbul Vilayeti'nin yeniden örgütlenmesi layihası görüşülürken konu tekrar gündeme gelmiştir. Zohrap Efendi, İstanbul'da herhangi bir işlem için daire daire gezmek zorunluluğunun yarattığı sıkıntılara değinmiş ve tevsi-i mezuniyeti dikkate alacak şekilde bütün vilayetlerin yeniden teşkilatlandırılmasını önermişti (6 Temmuz 1325, İ;114, C.IV:427). Kozmide Efendi'nin çok zaman alacağını, ileride görüşülebileceğini belirtmesiyle öneri dikkate alınmamıştır.

80 MMZC, 5 Nisan 1325, İ;58, C.III, s. 61.

81 MMZC, 27 Mayıs 1325, İ;89, C.IV, s. 222.

bir milletvekili düşer ifadesindeki, erkek (zükûr) ibaresinin kaldırılması teklifine Rum mebus Kozmidi karşı çıkmıştı. “Biz Osmanlı milletinin kadın taifesine de vekâlet ediyoruz” şeklindeki itirazı üzerine, teklif kabul edilmek bir yana tartışılmamıştır⁸².

Gayrimüslim mebuslar, 1909 anayasa değişikliği sırasında; Osmanlılık tanımına (8.Madde), devletin dininin İslam olmasına (11.Madde), saltanatın hilafeti de haiz olarak Osmanlı hanedanının ekber evladına ait olmasına (3.Madde) herhangi bir itiraz yöneltmemişlerdir. Ancak onlar tevazun-u kuvvayı (yasama yürütme yargı dengesini), hiçbir kuvvetin bir diğerine üstünlüğünün olmamasını savunmuştur. Buna karşılık 1909 değişikliği ile yasama biraz daha kollarılmıştır⁸³.

Konu teferruatlı olarak 18 Şubat 1324 tarihinde toplantı hürriyetine dair bir önerge vesilesiyle tartışılmıştır. Sosyalist mebus Varteks Efendi, cemiyetin kendi yayın organlarında kendisini ruh-ı devlet olarak tavsif etmesine karşı, meşrutiyetin ruhunun özgürlük olduğunu belirtir. En önemli esaslarından ikisi ise matbuat ve ifade hürriyetleridir. Bu ise toplantılarla kendini gösterir. Ona göre istibdat dönemi zihinlerimizi öyle istila etmişti ki, en küçük şeylerden bile korkar olmuştuk. Oysa özgürlüklerden korkmamalı, ahali serbest bırakılmıyordu. Korkmak zafiyetten, acziyetten ileri geliyordu. Eğer biz aciz değil, adil isek ve meclis düzgün bir şekilde çalışıyorsa insanların düşünmesinden, ifade hürriyetinden korkacak bir şey yoktur. Şayet vatana gerçekten mugayir bir durum varsa o zaman kolluk kuvvetleri gerekli müdahaleyi yapardı. Mebusların her vesile ile Fransa’yı örnek göstermelerini de eleştirerek, Fransa’nın bürokratik bir cumhuriyet olduğunu, oysa padişahlık rejimi olan İngiltere’nin ondan daha hür ve medeniyetçe daha ileri olduğunu beyan etmiştir. Varteks biz özünü (ruhunu) özgürlüklerin teşkil ettiği Meşrutiyeti istiyoruz diyecektir⁸⁴. Vartes halkın hürriyetlerini sınırlama yerine, hükümettekilerin istedikleri gibi hareket etmelerini önleyecek tedbirler almak gerekir uyarısını yapmıştır⁸⁵. Panço Dorev Efendi ise “Rica ederim, ne kadar müsaadekârâne davranırsak devletimiz için o kadar iyi olur. Şayet ben bu devleti sevmeseydim, (hürriyetlere sınır getirmek isteyen) Lütfi Bey’in sözlerine iştirak ederdim” diyecektir.

Birçok mebus halkın geri, cahil olduğunu dolayısıyla hürriyetler için zamanın erken olduğunu ifade ediyorlardı. Oysa Hallaçyan’a göre bunlar; insanların doğal haklarını vermek istemeyen müstebitlerin her zaman kullandıkları bahanelerdi. Doğal haklar herkes için ve her yerde birdi ve siyasi olarak bunların elde edilmesinde halkın irfan seviyesi hesap

82 MMZC, 1 Haziran 1325, İ;97, C.IV, s. 92.

83 Bülent Tanör, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s. 150.

1876 Kanun-u Esasisi’nin 10. maddesi de özgürlükleri, “Hürriyeti şahsiye her türlü taarruzdan masundur” prensibi ile anayasal güvence altına almıştı (Bkz. Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet*, İlgı Yayınları, İstanbul 2006, s. 330.). Hâlbuki İttihat ve Terakki güdümündeki hükümetler döneminde çok geçmeden bu hükmü fiilen geçersiz kılan eylemler yaşanmış, muhalifler cinayet dâhil çeşitli yollarla sindirilmeye çalışılmıştı. Oysa Zohrap Efendi’nin Hasan Fehmi cinayeti ile ilgili konuşmasında belirttiği gibi “vahşeti medeniyetten, istibdatı meşrutiyetten ayıran kalemle, fikirle yapılan mücadelenin yerine, silahla yapılan mücadeleyi koymaktı”. Zohrap da diğer birçok mebus gibi meşrutiyeti farklı fikir ve siyasi partilerin özgürce birbirleriyle rekabet ettiği demokratik bir idare olarak algılıyordu. Şu sözler ona aittir: “Biz bugün hem medeni ve hem de meşrutiyete sahip bir ülkeyiz. Bugün aramızda pek çok fikir mücadeleleri ortaya çıkabilir, çıkması da rahmettir. Ancak şahsi husumetleri, fikir ayrılıklarını öldürmeye kadar vardırmaq hepimizin reddettiği, nefret ettiği bir husustur”. Yine ona göre (geçmişte istibdad rejiminin kovuşturmasına uğramış bir parti olarak) İttihat Fırkası mensupları, kendilerine muhalif birinin cinayetini açıklığa kavuşturmak hususunda herkesten önce davranmaları gerekirdi. “Bunu meydana çıkartmak meşrutiyetimizin, sosyal, siyasi hayatımızın şanı iktizasındandı” (25 Mart 1325, İ;53, C.II:652).

84 MMZC, 18 Şubat 1324, İ;37, C.II, s. 135.

85 MMZC, 6 Haziran 1325, İ;96, C.IV, s. 474.

edilmezdi. Şayet bu doğru olsaydı meşrutiyetin de elde edilmemesi lazımdı. Siyasi hakların en önemlilerinden olan Meşrutiyet istihsal edilirken acaba halkın irfan seviyesi gözetildi mi diye sorar. Fransa’da ihtilalden sonra 1901’e kadar, hatta cumhuriyet devrinde bile, hürriyetlerin sınırlandırılmasının Napolyon diktatörlüğünü doğurduğunu beyan eden Hallaçyan, “*ahaliye haklarınızı vermeseniz ona zülüm yapar, yine meyus edersiniz*” ikazında bulunur⁸⁶.

Sonuç

Osmanlı toplumu 1908’de Meşrutiyete büyük umutlarla girmişti. Gayrimüslim milletvekillerinin bir kısmının da bu umudu taşıdıklarını en azından tutanaklara geçen söylemlerinden yola çıkarak ifade edebiliriz. Bu söylemlerden yola çıkarak içlerinde gayrimüslimlerin de olduğu çoğu milletvekilinin günümüzde demokrasiye yüklenen değerleri, o günlerde Meşrutî yönetimine yüklediklerini müşahede etmekteyiz. Bir kısmı yurt dışında olmak üzere hukuk eğitimi almış bu kişiler özgürlükçü yasaların hâkim olduğu ve cins (etnisite), din/mezhep farkı gözetilmeksizin herkese eşit uygulandığı, adil bir devlette müşterek menfaatler ve karşılıklı fedakârlıklar ile Osmanlılığın yaşatılabileceğini tahayyül ediyorlardı. Çeşitli yasa müzakereleri sırasında sıkça dile getirilen hâkimiyet-i milliyeyi ise içinde gayrimüslimlerin de bulunduğu, tüm unsurlardan oluşan halkın hâkimiyeti şeklinde anlıyorlardı. Çeşitli vesilelerle yaptıkları konuşmalarda bunları defalarca ifade etmişlerdir.

Böyle bir dönüşümün imkân dâhilinde olup olmadığı ayrıca düşünülmesi gereken bir konudur. Arzu edilen dönüşüm, Batı Avrupa’da asırlar süren, çeşitli sosyal hareketler ve mücadeleler neticesinde, bir anlamda kendi doğal seyri içinde gerçekleşmiştir. Buna karşılık Osmanlı Devleti’nin benzer bir dönüşümü gerçekleştirebilecek zamana da imkânlarla da ve (İttihat ve Terakki Cemiyeti/ Partisi’nin uygulamalarına bakıldığında) zihniyete de sahip olmadığı belirtilmelidir. Uzun zamandır kendisine Hasta Adam yakıştırmaları yapılan, Osmanlı Devleti’nin hayatta kalması, adeta emperyalist devletlerin kendi aralarındaki çıkar çatışmalarına bağlı kalmıştır. Kendileri çok uluslu, bir kısmı deniz aşırı imparatorluklar olan bu devletler, çeşitli Osmanlı unsurlarının hamiliğine soyunarak, dağılmasını mukadder gördükleri Osmanlı topraklarından en fazla çıkarı elde etmeyi çok uzun zamandır planlamaktaydılar. Dolayısıyla uluslararası ortam Osmanlılığın gerçekleşmesine asla izin vermeyecektir. Nitekim Balkanların elden çıkmasından sonra, daha önce başlayan Ermenilere ve Osmanlı Devleti’nin Müslüman unsurlarına yönelik çalışmalara hız vermişlerdir. 1908’de sahip olduğu topraklar açısından hala büyük bir devlet olan, ancak büyük sorunlarla boğuşan Osmanlı Devleti’nin tasfiyesine çoktan karar verilmiştir. Hakikaten de sanki meşrutiyetten duyulan büyük umutlara nazire yaparcasına on yıl gibi kısa bir süre zarfında ortadan kalkmıştır.

86 MMZC, 6 Haziran 1325, İ;96, C.IV, s. 483.

KAYNAKÇA

- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C. I, D. I, İç. I, TBMM Basımevi, Ankara 1982.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C. II, D. I, İç. I, TBMM Basımevi, Ankara 1982.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C. III, D. I, İç. I, TBMM Basımevi, Ankara 1982.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C. IV, D. I, İç. I, TBMM Basımevi, Ankara 1982.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C. V, D. I, İç. I, TBMM Basımevi, Ankara 1982.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C. III, D. I, İç. II, TBMM Basımevi, Ankara 1982.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C. V, D. I, İç. II, TBMM Basımevi, Ankara 1982.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C. III D. I, İç. III, TBMM Basımevi, Ankara 1982.
- Adanır, Fikret (1975), "Makedonya Sorunu ve Dimitar Vlahof'un Anılarında II. Meşrutiyet", *Birikim*, Cilt 2, S. 9. ss. 14-26
- Akıncı, Abdulvahap (2012), "Modern Ulus Devletlerin Doğuşu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, Kütahya, ss.61-70
- Alkan, Necmettin (2008), "Emanuel Karasu ve II. Abdülhamid", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, Erzurum, ss.179 – 195.
- Alkan, Gamze (2002), *II. Meşrutiyet Dönemi Seçimleri: 1908 – 1918*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek lisans Tezi, Eskişehir, ss.1-139.
- Anderson, Benedict (1995), *Hayali Cemaatler "Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması"*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Altaş, Burcu Ünalın (2013), *Türk Solu'nda Ayrışma: 1920-1971*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek lisans tezi, Ankara.
- Atay, Rifat (2017), "Bir Osmanlı Aydınının Düşünce Dünyası: Krikor Zohrab'la "Hayat, Olduğu Gibi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 6, S.4, ss.298 – 309.
- Bayur, Yusuf Hikmet (1991), *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, Kıs. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bozkurt, Gülnihal (1996), *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Demir, Fevzi (1994), İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan seçimleri (1908-1914) , Dokuz Eylül Üniversitesi / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İzmir.
- Demir, Fevzi (2000), "Osmanlı Kimliği Üzerinde Osmanlı'nın Son Tartışması: Osmanlı'nın Hüviyet Cüzdanı Nasıl Olmalı?" *Kebikeç*, S. 10, ss. 239- 254.
- Erdem, Nilüfer (2013), "Harisiyos Vamvakas'ın Osmanlı Milletvekili Olarak Etkinliği", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 9, S. 17, ss. 43-56.
- Eryılmaz, Bilal (1992), *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, Üniversite Yayınları, İstanbul.
- Gülsoy, Ufuk (2000), *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg Yayınları, İstanbul.
- Hastaş Mehmet T. (2012), *Ahmet Samim - II. Meşrutiyet'te Muhallif Bir Gazeteci*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

- Hocaoğlu, Baran (2008), İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908–1913), Dokuz Eylül Üniversitesi / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi, İzmir.
https://tr.wikipedia.org/wiki/Pan%C3%A7e_Doref.
- Karlangıç, Osman (2018), “Adana’da Devlet Otoritesinin Zaafa Uğraması ve Türk-Ermeni Münasebetleri (1908-1909)”, *History Studies*, C. 10, S. 6, ss. 131-149.
- Kayıran, Mehmet (2019), “Milliyetçilik Akımının Balkanlar’daki Gayrimüslim Unsurlar Üzerindeki Etkisi (1789 – 1875)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C. 2, S. 5, ss. 79-81.
- Kerimoğlu, Hasan Taner (2015), “II. Meşrutiyet Döneminde İttihat Ve Terakki Muhalifi Bir Gazete: Sada-yı Millet”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX / 1, ss.149-180
- Kılıç, Selda Kaya (2007), “1908 Osmanlı Mebusan Meclisinde İzmit Mebusları ve Faaliyetleri”, *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri* (2. Cilt), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmit, ss. 947- 958.
- Kili, Suna- Gözübüyük Şeref (1985), *Türk Anayasa Metinleri*, İş Bankası Yayınları, Ankara.
- Koç, Yılmaz (2009), *Osmanlı Mebusan Meclisinde Görev Yapan Ermeni Mebuslar ve Faaliyetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- Koylu, Zafer (2017), “Makedonya’da Çetelerin Meşrutiyet Kulüplerine Dönüşmesi”, *Bellekten*, C. 81, S. 291, ss. 569-588.
- Mardin, Şerif (1992), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mazower, M., (2006), “An International Civilization? Empire, Internationalism and the Crisis of the Mid-Twentieth Century”, *International Affairs*, C. 82, S. 3, pp. 553-556.
- Ortaylı, İlber (2006), İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Olgun, Kenan (2017), “1912 Parlamento Seçimleri Ermeniler ve Ermeni Mebuslar”, İnsan Bilimleri Dergisi (International Journal of Human Sciences), S. 14, ss. 2688-2702.
- Özçelik, Ayfer, “İngiltere’nin Emperyal Hedeflerinin Savunucusu Bir Kuruluş: Balkan Komitesi ve Osmanlı Devleti’nin Parçalanmasına Yönelik Bazı Faaliyetleri”, *Akademik Düşünce ve Tarih Dergisi*
- Özçelik, Ayfer (2006), *Kimliğini Arayan Meşrutiyet*, İlgı Yayınları, İstanbul 2006
- Özçelik Ayfer, *Sahibini Arayan Meşrutiyet*, İstanbul 2001, Tez Yayınları.
- Ramsaur, Ernest E. (1982), *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, Sander Yayınları, İstanbul.
- Sadoğlu, Hüseyin-Coşgun (2017), “Melih, Osmanlı Devleti’nin Duraklama Dönemi’nde Kamu Yönetiminin İslahına Yönelik Öneriler: Koçi Bey, Katip Çelebi ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 Ekim, C. 3, S. 3, ss. 196- 204.
- Saygı, Serhan Kemal (2014), *Meclis-i Mebusan’da İzmir Mebusları 1908-1918*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.
- Şimşek, Halil (2008), “Yüzüncü Yılında Meşrutiyet’in İlanı ve Gayrimüslim Cemaatler”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Aralık, ss. 53-73.

- Şükrü, Hanioglu (2006), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Tanör, Bülent (1996), *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tarakçı, Nejat (14.2.2022.), *Yunan Gerçeğini İyi Okumak*, https://tasam.org/Files/Icerik/File/yunan_ger%C3%A7e%C4%9Fi_makale_pdf_7bbe5435-39e8-446b-8ca5-69fb828086f7.pdf.
- Tunaya, Tarık Zafer (1989), *Türkiye'de Siyasal Partiler, C. III, İttihat ve Terakki- Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yalçın Emruhan, "Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 4, ss.75-104.
- Yalçın, Hüseyin Cahit (2019), *Tanıdıklarım*, (Hazırlayan Göktürk Ömer Çakır), Ötüken Neşriyat, İstanbul.

OSMANLI DEVLETİ'NDE SIĞIR VEBASI: ASKERİ BAYTARLARIN GÖREVLENDİRİLMESİ MESELESİ

RINDERPEST IN THE OTTOMAN STATE: THE ISSUE OF ASSIGNING MILITARY VETERINARIANS

Seda TAN*

Geliş Tarihi/Received:02.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted:26.12.2022

TAN, Seda, (2023), "Osmanlı Devleti'nde Siğir Vebası: Askeri Baytarların Görevlendirilmesi Meselesi", Belgi Dergisi, S.25, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2023/1, ss. 257-282.

Öz

Siğir vebasının ilk çağlardan itibaren var olduğu geniş ölçüde kabul gören bir görüştür. Yine bu görüşe göre hastalık Çin'in doğusunda ortaya çıkmış ve Hun akınlarıyla birlikte Avrupa içlerine kadar taşınmıştır. Avrupa'ya nüfuz eden siğir vebası 19. yüzyıla kadar yine Asya kökenli muhtelif salgınla birlikte milyonlarca hayvanın ölümüne neden olmuştur. Devletlerin ekonomileri ile insan sağlığı önemli ölçüde bu salgınlardan etkilendiğinden, hastalıkla mücadelenin ve salgınların önüne geçmenin yolları aranmıştır. Bu çerçevede bir taraftan veteriner hekimliği eğitimi başlatılıp mesleki bir teşkilatlanmanın teminine girişilirken bir yandan da hastalıklarla mücadelenin etkin biçimde yürütülmesini sağlayacak mevzuat hazırlanmaya ve nihayetinde devletlerin özgün deneyimlerinin diğerleriyle paylaşılmasını ve ortak bir hafızaya aktarımını sağlayacak uluslararası düzeydeki platformların oluşturulmasına çalışılmıştır. Avrupa devletleri söz konusu girişimleri sayesinde 1871-1872'de etkili olan son büyük epidemiyi takiben siğir vebasını önemli ölçüde kontrol altına alıp büyük salgınların önüne geçebilmişlerdir. Bu tarihten sonra hastalık daha çok doğuda görülür olmuştur. Siğir vebası Osmanlı topraklarında da büyük kırılmalar yaratmıştır. Özellikle 19. yüzyılda yaşanan atakların olumsuz etkileri 20. yüzyıl ortalarına dek sürmüştür. Hastalığın kendisi de ancak Cumhuriyet devrinde ortadan kaldırılabilmştir. Devletin siğir vebasıyla başa çıkamamasında uzman kadro yetersizliği temel etkenlerdendir. Ele alınan çalışma da buna odaklanmaktadır. Dönemin arşiv kayıtlarından hareketle Osmanlı merkez otoritesinin özellikle 1885 sonrası süreçte hastalıkla mücadele edecek kadrolarını oluşturmadaki performansın portresi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ana kaynağını ele alınan dönem için birincil kaynak kabul edilen ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın Osmanlı Arşiv kısmında Dahiliye (Mektubi Kalem), Yıldız(Mütenevvi Maruzat); İrade(Askeri, Dahiliye, Hususi, Orman ve Maadin, Taltifat), Bab-ı Ali Evrak Odası ve Meclis-i Vükela Mazbataları fonlarında yer alan arşiv belgeleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı tarihi, veteriner hekimlik, siğir vebası, askeri baytarlar, sivil baytarlar .

*Dr., Akdekiz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antalya, sedatan@akdeniz.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-3622-1038>).

Abstract

It is a broadly accepted opinion that cattle plague has been existent since the early ages. Again, according to this opinion the disease emerged in eastern China and carried to central Europe with Hun raids. The cattle plague that penetrated to Europe caused death of millions of animals in the process until the 19th Century with various outbreaks most of which were sourced from Asia again. State the economies and human health were considerably affected from these epidemics, ways to combat the disease and prevent epidemics have been sought. In this framework veterinary medicine education was initiated and the vocation was institutionalized while also it was attempted to develop legislation that would ensure effective fight against diseases and finally to create international platforms enabling states to share their unique experiences with others and transfer them to a common memory. Thanks to their mentioned initiatives, European states could control cattle plague to a significant extent following the last major epidemic that was effective in 1871-1872 and prevent large scale outbreaks. From this date onwards the disease was mostly seen in the east. Cattle plague caused major carnage on Ottoman lands. Especially the negative effects of attacks in the 19th Century were carried into mid-20th Century. The disease itself could be eradicated only in the Republican period. The main factors in the inability of the state to cope with this phenomenon was insufficient expert staff. The Ottoman central authority that was late to establish veterinary medicine institution could not suppress outbreaks. The study focuses on this subject. Based on the archive records of the time, the aim was to display the portrait of performance Ottoman managers regarding creation of staff to fight against the disease especially in the process following 1885. The archival documents included in Dahiliye (Mektubi Kalemi), Yıldız (Mütenevvi Maruzat); İrade (Askeri, Dahiliye, Hususi, Orman and Maadin, Taltifat), Bab-ı Ali Evrak Odası and Meclis-i Vükela Mazbataları fons of the Ottoman Archives of the Presidency of State Archives that are considered as the primary source for the period examined constituted the main source.

Keywords: *Ottoman history, veterinary medicine, rinderpest, military veterinarians, civil veterinarians.*

Giriş

Salgın hayvan hastalıkları veteriner hekimliğin gelişiminde başlıca tetikleyici unsur olmuştur. Bunların başında da tarihin en eski bulaşıcı hayvan hastalıklarından 'sığır vebası' gelmektedir. Sığır vebası, hassas türler olan sığır ve mandaların çok tehlikeli ve öldürücülüğü çok yüksek hastalığıdır. Virüs, Asya bozkırlarının endemik bir patojeni iken savaşlar, göçler, kaçakçılık veya ticaret gibi kitlesel hayvan hareketlerine neden olan insan edimlerinin bir sonucu olarak Avrupa'ya da yayılmış, 19. yüzyıla kadar olan süreçte her iki kıtada milyonlarca sığırı telef etmiştir. Halbuki sığırlar tarım ekonomisinin temel kaynaklarındandır. Bunların toplu ölümü insan hayatını da dramatik biçimde etkilemektedir.¹ Sığır vebası, aynı nedenle insan türü için de kadim bir tehdittir. Toplumsal hayatın güven ve devamlılığını tehlikeye atmıştır. Dolayısıyla hükümetler hastalık etkeniyle mücadeleyi bir zorunluluk olarak görmüşlerdir. Söz konusu mücadelede Aydınlanma Çağ'ının düşünce yapısı çığır açmış, bu sayede 18. yüzyılda üniversiteler çoğalıp tıbbi araştırmalar ivme kazanabilmiş, nihayetinde de veteriner hekimliği eğitimi insan tıbbının yanı sıra yerini alabilmiştir. Sığır vebasının, ortaya çıkışında belirleyici bir etken olduğu ilk veteriner okulu 1762'de Lyon'da açılmıştır. Bunu Alfort'ta açılan ikincisi ve müteakiben dünya çapındaki diğerleri izlemiştir.² Osmanlı Devleti de alandaki gelişmeden uzak kalmamış, kalamamıştır. Devlet-i aliyye topraklarında 1840'lı yıllarda başlatılan veteriner hekimlik eğitimi, bahse konu okullaşma furcasının bir uzantısıdır. Artan sığır vebası atakları ile başa çıkmada zorluk yaşanıp sosyo-ekonomik problemler gündeme gelince hükümet çareyi modern tedbirlere başvurmada bulmuştur. Şüphesiz bunda Batı dünyasından gelen baskı da etkilidir. Böylece her ne kadar Fransa'da açılan ilk okuldan yaklaşık seksen yıl sonra gündeme gelse de hayvan sağlığı ve gönencinin temininde 'emanetin ehline teslimi' yolunda Osmanlı coğrafyasında da önemli bir adım atılmış, okullu baytarlar yetiştirilmeye başlanmıştır. Ancak bu ilk eğitim faaliyetlerinin benzerleri üzere askeri bir nitelik taşıdığını belirtmekte fayda vardır.³

Türkiye'de sivil veteriner hekimlerin yetiştirilmeye başlanması ise askeri veteriner hekimliği eğitiminin başlamasından sonra, ikinci sırada olarak gündeme gelebilmiş bir hadisedir. Gerek maddi olanaksızlıklar gerekse kadro eksikliği nedeniyle de ancak askeri okul çatısı altında ve askeri öğrencilerle yan yana mümkün olabilmıştır. Ülkenin askeri konular hakkındaki en önemli danışma kurulu olan Askeri Şura'nın (Dar-ı Şurayı Askeri) 1867 tarihli bir kararına binaen 1868'de veteriner hekimliği (baytar) sınıfına dahil olan öğrenciler, ülkenin ilk sivil veteriner hekimlik öğrencileri olmuşlardır.⁴ Bunların okula kabul esasları ile öğrenim koşulları, veteriner hekimliği eğitiminin 1873 yılında Tıphane (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) bünyesine intikali ile birlikte 1873 tarihli bir

1 Mehmet Nazlıoğlu- Halil Örün, *Sığır Vebası*, Tarım Bakanlığı Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü Yay A-41, 1972, s.3,4.

2 Bruce Vivash Jones, *The History of Veterinary Medicine and the Animal-Human Relationship*, 5M Publishing, 2021, s.267,280; Subhi Edhem, *Nevsâl-i Baytarî*, Agob Matyosyan Matbaası, Dersaadet (İstanbul) 1334, s.101.

3 Osmanlı padişahının talebi üzerine Türk yurduna gelerek veteriner hekimlik eğitimi başlatan Prusya Kraliyet Baytarlarından Godlewsky ve bu ilk eğitim süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nihal Erk, "Türkiyede Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı ve Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar Üzerinde Yeni Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, C 6/S.1.2, 1959, s.80-85; Kamuran Şimşek, "Osmanlı Devri Denizli'de Sığır Vebası: Vebâ-yı Bakarî", *Belgi*, S.19, Kış 2020/1, s.2070.

4 Seda Tan, "Türkiye'de Sivil Veteriner Hekimliği Eğitiminin Başlangıcı Konusunda Bazı Tespitler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C XIX/S.1, 2017, s.49.

nizamname⁵ kapsamında ayrıntılı olarak tespit edilmiştir. Sivil Veteriner hekimlerin atanmaları ve istihdam şartları ise 1876 tarihli nizamname⁶ kapsamında düzenlenmiştir. Ancak yapılan düzenlemelere karşın 20. yüzyıl başlarken ülkede sivil halkın ihtiyacını karşılayabilecek oranda veteriner hekimin varlığından söz etmek mümkün değildir. Bunda ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi koşullar temel etken olarak gözükmektedir. Nitekim kaynaklar, ilgili nizamname ile görevlendirilerek ülke topraklarına dağılan sivil veteriner hekimlerin, Milli Mücadele Dönemine kadar sürececek olan neredeyse kesintisiz savaş sürecinde önemli bir aşamayı ifade eden 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında belediyelerden maaşlarını tam olarak alamayarak büyük oranda dağılmış olduklarını göstermektedir.⁷ Böylece ülkenin salgın hayvan hastalıkları tarihi bakımından önemli bir dönüm noktasını teşkil eden 1886 yılına gelindiğinde sivil veteriner hekim varlığı, birkaç vilayet merkezinde bulunan ve sayıları bir elin parmaklarını geçmeyen baytar ve baytar müfettişlerinden ibarettir.⁸ Halbuki sözü edilen tarih, gerçekten de ülkenin salgın hayvan hastalıkları tarihi bakımından özel öneme sahip bir tarihtir. Bu tarihte Rusya'da bir süreden beridir hükmünü sürmekte olan siğir vebası hem deniz hem de denize kıyasla daha az kurumsallaşmış olan karadaki kontrol mekanizmalarını aşarak ülkenin tüm ortak sınırlarını geçmiş ve Osmanlı topraklarına sızmıştır.⁹ Nihayetinde artçı atakları erken Cumhuriyet yıllarına kadar sürececek uzun soluklu ve zorlu salgınlar ve mücadele zincirinin başlangıcı olmuştur.

Siğir vebasının kara ve deniz sınırlarını aşarak Osmanlı Devleti topraklarına sızması ve bundan daha da önemli olarak imparatorluğun kalbini ifade eden başkentinde görülmesi, hükümet merkezinde büyük bir paniğe sebep olmuş olmalıdır. Çünkü Osmanlı yöneticilerinin kadim politikaların ürünü olan radikal tedbirlerle şehirlerin huzur ve güvenliklerini devamlı kılmaya çalıştıkları bilinmektedir.¹⁰ Buna karşılık siğir vebası gibi tedavisi veya koruyucu/önleyici unsurları, ele alınan tarihlerde henüz bulunamamış olan ve mortalitesi çok yüksek bir hastalık, arz istikrarındaki büyük bir kırılma ve bunun neden olabileceği sosyo-ekonomik problemler dolayısıyla şehir güvenliği açısından göz ardı edilemeyecek bir tehdit demektir. Üstelik Osmanlı merkezi hükümeti kapitalist dünyaya olan bağlarının artışı dolayısıyla da büyük bir enerji ve ciddiyetle siğir vebasının çözümüne odaklanmak durumundadır. Zira modern tıbbın bir getirisi olan karantina ve

5 "Fenn-i Baytarî Tahsilî için Mekteb-i Tibbiyeye Alınacak Askerî ve Mülkiye Baytar Şâkirdânı Hakkında Nizâmname", *Düstûr*, Tertib 1/C.3, 1873, s.533-538.

6 "Memâlik-i Şâhânedede İstihdâm Olunacak Mülkiye Baytarları Hakkında Kaleme Alınan Nizâmname", *Düstûr*, Tertib 1/C.3, 1876, s.539-541.

7 Seda Tan, "Osmanlı Devleti'nde At Yetiştiriciliği (1842-1918)" (basılmamış doktora tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2015, s.p.21.

8 BOA.İ.MMS. 65/3057 (H.17 M 1297).

9 Rusya'nın siğir vebasının Avrupa'ya yayılmasında temel etken olduğu tezi, geniş çaplı kabul gören bir tezdır. Buna göre hastalık Asya Rusya'sında endemik halde iken savaşlar ve ticaret vasıtasıyla Avrupa Rusya'sına ve buradan da muhtelif atakla Batı'ya taşınmıştır. Bu suretle Avrupa'da çok sayıda salgının kökeni olmuştur. Söz gelimi 1709-1714 arasında Rusya'dan Batı Avrupa'ya yayılan siğir vebasından 1.5 milyon siğir telef olmuştur. Bu salgın Tataristan'dan Don ve Volga nehirleri boyunca Moskova'ya, oradan Lehistan, Macaristan, Prusya, Avusturya, Güney Almanya, İsviçre, İtalya, Fransa, Hollanda ve İngiltere'ye kadar yayılmıştır. 19. Yüzyıl boyunca da Avrupa'nın hemen her yerinde görülen hastalıktan milyonlarca hayvan telef olmuştur. Bkz. Orhan Kılıç, *Mikrop Salgın ve Toplum-İnsanlığın Ölümle İmtihani*, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2021, s.171,172. Odessa limanı, hastalığın Rus steplerinden dünyanın farklı noktalarını yayılışında başlıca basamak olmuştur. Nitekim Odessa 1885-1886 yıllarında siğir vebasının Osmanlı topraklarına deniz yoluyla gelişinde de baş rolü oynamıştır. Bununla ilgili ayrıntılı bir çalışma halihazırda yapılmaktadır. Odessa'nın hastalığın yayılmasındaki önemi hakkında bkz. Clive Alfred Spinage, *Cattle Plague- A History*, Springer, New York 2003, s.122-124.

10 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s.61-64.

hayvan sağlık zabıtası gibi uygulamalar, 19-20. yüzyıllar dünya ekonomik konjonktürü gereği Avrupa'da titizlikle takip edilir hale gelmiştir.¹¹ Böyle bir durumda Osmanlı Devleti'nin meseleye geleneksel çözüm önerileri ile yaklaşması, zirai yapısını modernize hale getirerek 'büyük pazara' adapte olma hedefi açısından da olumsuz bir tutum olacaktır. Bu nedenle hastalığın erken izlerinin seçilebildiği 1886 yılından itibaren Osmanlı merkez otoritesinin modern tıbbi yöntemlere aşına sağlık bürokratlarına bu konuda tam yetki vermesine şaşırırmamak gerekir. Böylece bu az sayıdaki uzman üst düzey yetkili de bir yandan hastalıkla mücadelenin yol haritasını çıkarırken bir yandan da hem mevcut salgına hem de ileride gündeme gelebilecek olası salgınlara müdahale edebilecek çeşitli düzeydeki sivil veteriner kadrolarının yetişmesine ve bunların sırtlarını yaslayabilecekleri güçlü bir mevzuatın oluşturulmasına odaklanmışlardır. Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nun (Baytar Mekteb-i Alisi) eğitim öğretim hayatına başlaması ile Hayvan Sağlık Zabıtası Kanunu'nun (Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu) ortaya çıkışını bu doğrultudaki en önemli hamleler olarak saymak gerekir.¹²

Yukarıda işaret edilen iki önemli gelişme, şüphesiz Osmanlılardan Cumhuriyet dönemine aktarılan ve erken Cumhuriyet idaresinin de ileriye dönük atılımları için önemli bir kaynak olarak kullandığı son dönem sağlık reformlarının en önemli ürünlerindedir. Ancak her ikisi de 1890 sonrasında hayata geçirilecek olan bu gelişmelerin 1886 yılında atağa geçen ve Osmanlıların son yıllarına değin kesin bir çözüme kavuşturamadıkları sığır vebası salgını için henüz başvurulabilir kaynaklar haline gelmediği açıktır. Şu halde başkentte ve Osmanlı taşrasının büyük bir kısmında hükmünü artan derecelerde sürdürmekte olan sığır vebası karşısında merkezi yönetimin yetkilendirmiş olduğu sağlık bürokratlarının hastalığa müdahale için ne tür bir kaynağa başvurmuş oldukları henüz cevaplandırılmış bir soru değildir. Ele alınan çalışma da söz konusu soruyu yanıtlamaya yönelik araştırma ve incelemelerin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmanın ana kaynağını, birincil kaynak niteliğindeki Osmanlı arşiv vesikaları oluşturmuştur. Makale, dönemi ve ilgili hastalığı konu edinen doğrudan veya dolaylı diğer literatürle de desteklenmiştir.

A.Erken Vakalar, Erken Tepkiler

Osmanlı Devleti 1886 yılında, yurt çapında bir yayılıma sahip olacak ve etkileri ile artçı atakları uzun müddet devam edecek büyük bir salgının arifesindedir. Erken sinyalleri teşkil eden ilk telef vakaları 1886 yılı başlarından itibaren görülmeye başlanmıştır. Ancak bunların sınırlı bir kısmı kayıtlara yansımıştır. Çoğunluğu ise uzman kişilerce teşhis edilmediklerinden, devletin resmi kayıtlarında yer almamış olmalıdırlar. Bununla birlikte yıl sonuna yaklaşıldığında başta başkent olmak üzere birbirinden farklı birçok idari birimden sığır vebasına ilişkin merkezi kayıt sistemine çok sayıda vaka yansımaya başladığı açıkça görülmektedir. Bu da hastalığın bir müddetten beri –en azından 1886 yılı başından beri- Osmanlı sınırları dahilinde aktif halde olduğunun açık bir göstergesidir. Özellikle başkent in muhtelif cephesinden çok sayıda telef haberleri gelmeye başlayınca, merkezi sağlık bürokrasisinin karşılaştığı en önemli sorun bunlara müdahale edecek veteriner hekimler bulmak olmuştur. Arşiv kayıtları, aynı tarihlerde ülkenin hemen her

11 Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.21-22.

12 Hatice Polat, "Mülkiye Baytar Mektebi (1894-1922)" (basılmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013, s.14,15. "Zâbıta-i Sıhhiye-i Hayvâniyye Nizâm-nâme-i Umûmîsinin Neşrine Kadar Muvakkat Olub Şimdilik Hüdâvendigâr Vilâyetinde Mevki-i Tecrübeye Konulmak Üzere Kaleme Alınan Ta'limât", *Düstûr*, Tertib 1/C.6, 1893, s.1306-1310.

bölgesinde baş gösteren hastalık nedeniyle yalnız taşrada değil, kadim imparatorluk başkentinde bile veteriner hekim (baytar) bulmada güçlük yaşandığını gösteren verilerle doludur. Bu nedenle tedbir almak, alınan tedbirlere ve tespit edilen diğer tıbbi müdahalelere nezaret etmek bir yana, kimi zaman hastalığa tanı koymada dahi problem yaşanmıştır. Söz gelimi Çengelköy’de hastalığa tanı koyan, başkent belediyesinin (Şehremaneti) görevli baytar müfettişi değil, ülkenin en üst düzeydeki sağlık bürokratlarından ve Baytar Mektebi Alisi kurucularından Mehmed Ali Bey’dir.¹³ Belediyenin Baytar müfettişi Haydar Bey başka bir yerde hastalığa müdahale halinde olduğundan bölgeye daha sonra intikal edebilmiştir.¹⁴ Bir diğer merkez olan Çatalca’da ise sığır vebası herhangi bir birime kıyasla önceliği olduğu düşünülebilecek olan Emlak-ı Hümayun¹⁵ köylerinden birinde ortaya çıkmış, buna rağmen tıbbi müdahale gecikmeli olarak yapılabilmektedir.¹⁶ Durum böyle olunca, bir yandan yukarıda değinildiği üzere ülkenin sivil veteriner teşkilatını oluşturacak uzman kadroların yetiştirilmesi meselesi ele alınırken bir yandan da hastalığa tıbbi müdahalede bulunacak alternatif kaynakların aranması yoluna gidilmiştir. Bulunacak alternatif kaynaklarla, yeter sayıda sivil veteriner hekimler yetiştirilinceye kadarki uzman boşluğu kapatılmaya çalışılmıştır.

Resmi kaynaklar, sığır vebasına müdahalede Osmanlı merkezi sağlık bürokrasisinin iki önemli kaynağa başvurduğuna işaret etmektedir. Bunlardan ilki 1842 yılından itibaren sürdürülmekte olan veteriner hekimlik eğitimi çerçevesinde ülkenin tek ve en önemli baytarî eğitim kurumu olarak varlığını koruyan Askeri Baytar Mektebi’nin akademik kadrosudur. Ancak bu, sınırlı bir kaynak olduğundan ve fazlaca yıpratılması hem askeri hem de sivil veteriner teşkilatının geleceği bakımından önemli sakıncaları barındırdığından görece az kullanılmıştır. İkincisi ise söz konusu çalışmanın ortaya çıkış gerekçesini oluşturan ve uzun yıllar boyunca sığır vebasına karşı mücadelede en çok kendilerinden faydalanılan askeri baytarlardır. Yukarıda işaret edilen Askeri Baytar Mektebi mezunu olan bu baytarların geniş bir zaman dilimi boyunca başvuru kaynağı olmalarının sebebi şüphesiz askeri baytarlık eğitiminin sivil olana kıyasla çok daha erken bir tarih olan 1842’de başlaması ve sivil eğitimin başladığı 1868 yılına kadar belli ölçüde kurumsallaşmış olmasıdır.¹⁷ Bununla birlikte mevcut bilgimize göre askeri baytarlar sığır vebasına karşı mücadelede başvuru kaynağı olarak kronolojide ikinci sırada yer almışlardır. İlk başvuru kaynağı, Askeri Baytar Mektebi akademik kadrosu olmuştur.

Hastalık Osmanlı başkentinde ayrı ayrı merkezlerde tanılanınca, aynı zamanda devletin ilk belediye teşkilatını oluşturan Şehremaneti, hastalığa tıbbi müdahalenin sağlanabilmesi için ilk etapta Askeri Baytar Mektebi’ne başvurmuştur. Bunun bir sonucu olarak başkent için çok sayıda merkezinde ilk olarak okulun akademik kadroları görevlendirilmiştir.¹⁸ Şehremanetinin böyle bir çareye başvurmasının temel nedeni, başkentte bir salgın hastalık olması durumunda müdahaleden sorumlu olduğu halde bünyesinde böyle bir müdahaleyi gerçekleştirebilecek kimsenin bulunmamasıdır. Ancak Baytar Mektebi akademik kadrolarının sahaya sürülmesi, okulun eğitim hayatını sekteye uğratacağından uzun soluklu

13 Ali Birinci, “Baytar Miralay Muallim Mehmed Ali Bey’in Hikâyesi”, *Müteferrika*, C 54, 2018, s. 7-74.

14 BOA.DH.MKT.1393/46 (H. 23 R 1304); BOA.Y.A.HUS.198/75 (H. 27 R 1304).

15 Osmanlı döneminde padişaha ait arazilerle emlaka verilen genel isim.

16 BOA.DH.MKT.1587/68 (H. 22 Ca 1306); BOA.DH.MKT.1603/7 (H. 07 B 1306).

17 Ferruh Dinçer, “Türkiye’de Askeri Veteriner Hekimlik Tarihi Üzerine Araştırmalar, I. Bölüm”, *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, C 26/ S.3.4, 1979, s.4. Nihal Erk, agm. S.80-83; Seda Tan, “Türkiye’de Sivil Veteriner Hekimliği Eğitiminin Başlangıcı”, s.49.

18 BOA.DH.MKT.1389/21 (H. 06 Ra 1304).

bir uygulama olamamıştır.¹⁹ Sığır vebası karşısında askeri veteriner hekimlerinden faydalanılması uygulamasına gelince; bunun ilk örneklerini aslında 1886 salgını başlarından itibaren görmek mümkündür. Ancak bunlar daha çok münferit vakalardır. Uygulamanın -en azından belli bir dönem için- kurumsallaşması 1889 sonrasına atfedilebilecek bir olgudur ve salgının önünün alınamamasıyla ilintilidir. Zira Şehremaneti'nin 1887 yılı Ocak ayında Tıbbiye ve Sıhhiye Nezaretlerine sunduğu bir rapora bakılacak olursa hastalık ülke hayvanlarının yarısına bulaşmış haldedir ve öldürücülüğü %75 gibi oldukça yüksek bir orandadır.²⁰ Dolayısıyla, askeri veterinerlerin de sivil alanda çalışması gibi olağanüstü tedbirlere gerek duyulmaktadır. Konuyla ilgili tarihi seyir, genel hatlarıyla şöyle aktarılabilir; 1886 yılı sonlarında üst düzey Osmanlı sağlık uzmanlarınca hastalığın Rusya'dan deniz ve kara hudutlarını aşarak gelmiş olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle Osmanlı yönetimi Rusya ile ortak kara sınırlarında hayvan ve hayvani ürünlerin geçişi konusundaki kontrollerin olabildiğince sıkı biçimde yapılmasına karar vermiştir.²¹ Ayrıca devletin ilgili kurumları olan Sıhhiye, Tıbbiye Nezaretleri, Seraskerlik ve Sadaret arasında sürüp giden fikir teatisinin bir sonucu olarak hem sınırlarda hayvan nakliyatının kontrollü olarak sağlanmasında hem de hastalıkla bilfiil mücadelede mülkiye baytarlarına yardım etmek üzere askeri baytarların görevlendirilmesine karar verilmiştir. Kararın alınış tarihi tam olarak bilinmese de 1887 yılı başlarında gündeme geldiği tahmin olunmaktadır. Bu, askeri baytarların sivil sahada görevlendirilmesi uygulamasının kurumsallaşması bakımından çok önemli bir adımdır. Kısa sürede umumi bir tebligatla ordu merkezleri ile vilayet idareleri konuyla ilgili olarak bilgilendirilmişlerdir.²² Arşiv kayıtlarından buna ilişkin kurumlar arası ve kurum içi yazışmaları ve özellikle ordu birimlerine yapılan tebligat ve uyarıları takip etmek mümkündür. Söz gelimi, 1888 yılı Kasım'ında, hastalığın 5-6 aydır hüküm sürmekte olduğu Halep'te ordu müşirliğince Seraskerliğin ilgili emri duyurulmuş ve askeri baytarların mülkiye baytarlarına yardımcı olması istenmiştir.²³

Böylece örnek uygulamaların ortaya çıkmasına ve konuyla ilgili resmi yazışmaların artış göstermesine karşılık askeri baytarların yaygın halde istihdamı hemen sağlanamamıştır. Buna olanak tanıyan esas gelişmenin, 1889 yılında kadrosunu baytarların oluşturduğu özel bir komisyonun, 'Baytar Komisyonu'nun' şekillenmesi olduğu söylenmelidir. Sözü edilen komisyon sığır vebasının neden olduğu sosyo-ekonomik sorunlar nedeniyle olağanüstü koşullarda oluşturulmuş bir komisyondur. Hastalık karşısında uzman bir kurulun oluşturulması düşüncesi, bu özel kurulun ortaya çıkışına imkan sağlamıştır. Sözü edilen düşünce, salgının seyir ve hükmüne paralel bir biçimde kısa zamanda Osmanlı merkez bürokrasisinde artan bir sıklıkla telaffuz edilir hale gelmiş ve nihayetinde 1889 yılı ortalarında askeri ve mülki baytarlardan müteşekkil olan Baytar Komisyonu oluşturulmuştur.²⁴ Komisyonun oluşturulması, sığır vebası ile ilgili karar ve uygulamaların uzman bir kurulca tespiti anlamına gelmektedir. Nitekim ortaya çıkışından kısa bir süre sonra, kurul tarafından hayvan sağlık zabıtası kanunu ve uygulamaları için bir mebbe teşkil edecek iki önemli risale ortaya çıkmıştır. Birisi direkt sığır vebası hakkında

19 BOA.DH.MKT.1401/99 (H. 03 C 1304).

20 BOA.DH.MKT.1397/97 (H. 12 Ca 1304).

21 BOA.DH.MKT.1388/64 (H. 03 R 1304); BOA.DH.MKT.1403/85 (H. 13 C 1304).

22 BOA.DH.MKT.1399/84 (H. 20 Ca 1304).

23 BOA.DH.MKT.1560/115 (H. 28 S 1306).

24 BOA.DH.MKT.1436/110 (H. 14 Za 1304); BOA.DH.MKT.1597/116 (H. 22 C 1306); BOA.DH.MKT.1601/3 (H. 02 B 1306); BOA.DH.MKT.1607/94 (H. 19 B 1306). Ak, söz konusu komisyonun üye sayısının ilerleyen tarihlerde arttırıldığına işaret etmektedir. Mehmet Ak, "Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakarî (Sığır Vebası)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.39, 2016, s.226.

olan ve hastalığa karşı hem halkın hem yerel yönetimlerin hem de baytar memurlarının alması gereken tedbirlere açıklık getiren bu risaleler Baytar Komisyonu'nun etkisiyle kısa sürede tüm vilayetlere dağıtılmışlardır. Yerel idarelerden sığır vebasına karşı titizlikle uygulanması istenmiştir.²⁵

Baytar Komisyonunun teşekkül etmesi, hastalığa müdahalede en önemli başlıklardan birini oluşturan istatistik oluşturma meselesinde de önemli adımların kaydedilmesine olanak tanımıştır. Üstelik bu doğrultuda atılan adımlar, askeri baytarların istihdamını hızlandıran gelişmeler olmuşlardır. Şöyle ki; bilindiği üzere ülkenin ziraat (tarım ve hayvancılık) alanındaki politikalarını üretmek ve uygulamakla sorumlu kurumu ele alınan tarihlerde Ticaret ve Nafia Nezareti'dir. Sığır vebası da baytarlarca müdahale edilmesi gereken bir mesele olduğundan nezaretin sorumluluk alanındadır. Gerek nezaretinkiler gerekse ülkenin diğer önde gelen sağlık bürokratları hem sığır vebası hem de diğer salgın hastalıklarla mücadelede haber almanın stratejik öneme sahip olduğunu görerek bunu sağlayacak düzenli istatistikler oluşturulmasını karara bağlamışlardır. Karar umumi bir tebligatla vilayetlere ve müstakil mutasarrıflıklara tebliğ olunmuştur. Karar kapsamında sığır vebası ve diğer salgın hayvan hastalıkları ile ilgili olarak vilayetlere matbu cetveller gönderilmiş ve bunları periyodik olarak doldurarak merkeze göndermeleri istenmiştir. 1876 Nizamnamesi gereği atamaları yapılan vilayet baytarları da bunları doldurmakla sorumlu tutulmuşlardır.²⁶ Ne var ki hayati önem atfedilen bu meselede, hedeflenen kıymetli bilgi havuzunun oluşması bir türlü sağlanamamıştır. Yine de vilayet ve müstakil mutasarrıflıklardan bu tarzda periyodiklerin istenmesinin, ülkenin sivil veteriner hekimlik teşkilatı bakımından bulunduğu noktayı bir kere daha tüm açıklığı ile gözler önüne sermesi dolayısıyla kıymetli olduğu söylenebilir. Gerçekten de bu vesileyle kaza ve nahiye gibi daha küçük idari birimler bir kenara, en büyük idari idari birimleri oluşturan vilayetlerde bile yeteri kadar -bazı yerde hiç- baytar bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Örneğin umumi tebligatla istatistik cetvel örneklerinin ve bunların nasıl tutulacağına ilişkin ilgili emrin gönderildiği Ankara vilayetinde, muvazzaf baytar olmadığı için istenen doğrultuda bir işlem yapılamamıştır. Bunun üzerine Baytar Komisyonu askeri baytar istihdamını kurumsallaştıracak bir gelişmenin önünü açmıştır. Bu çerçevede Komisyonca ülke genelinde istihdam olunacak yeter sayıda sivil veteriner yetişinceye kadar olan süreçte bu iş için askeri baytarlardan faydalanılabileceğine ilişkin bir rapor hazırlanmıştır.²⁷ Fiiliyatta var olan bir uygulamayı kurumsal hale getirmeye yönelik bir kararı işaret eden söz konusu rapor, Şurayı Devlet'e kadar taşınmıştır. Böylece devletin konuyla ilgili kurumları arasında bir dizi müzakere yaşanmıştır. Bu doğrultuda Şurayı Devlet talebiyle öncelikle Tıbbiye ve Sıhhiye Nezaretlerinin görüşleri alınmıştır. Ayrıca sivil veteriner hekimlerin yetkili mercii olan Ticaret ve Nafia Nezareti'nden hangi vilayetlerde baytar istihdam olup hangi vilayetlerde olunmadığını ve ne kadar baytara ihtiyaç bulunduğunu netleştirecek bir istatistik ortaya çıkarması istenmiştir.²⁸ Diğer yandan, 1889 yılı tamamlanmadan Ankara örneğinin, münferit bir vaka teşkil etmediği, daha başka idari birimlerde de durumun yukarıda işaret edilen minvalde olduğu anlaşılmıştır. Söz gelimi ele alınan tarihte Edirne'de de ne vilayet merkezi ne de mülhakatında istihdam edilmekte

25 BOA.DH.MKT. 200/33 (H. 20 B 1311). Risale içerikleri hakkında bkz. Zeynel Özlü, "19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devletinde Hazırlanan İki Risale: Vebâ-yı Bakarî ve Zâtülcenb", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 12/S.23, 2014, s.102-108.

26 BOA.DH.MKT.1598/26 (H. 24 C 1306).

27 BOA.ŞD.2560/37 İef.19,21 (H. 13 R 1308); BOA.DH.MKT.1647/139 (H. 16 Z 1306).

28 BOA.ŞD.2560/37 İef.19 (H. 13 R 1308).

olan bir mülkiye baytarı yoktur. Bu nedenle yerel idare, istatistiklerin tutulmasına ilişkin emri özgün bir biçimde çözmeye çalışmaktadır. Kadim bir yöntemle başvurularak kaza ve köylere hayvan hastalığından anladığı düşünülen kişilerin gönderilmesi ve aylık istatistik cetvellerinin bu kişilerce tutulması düşünülmektedir. Vilayet idaresi olaya bir miktar bilimsel bir veçhe kazandırarak gelenekselle olan bağı kopardığını göstermek istediğinden olsa gerek, tutulacak cetvellerde yerel belediyelerin onayının bulunmasını şart koşturmuştur. Ancak yerel belediyelerde bu tarz bir tasdik işlemi yapacak kişiler kimlerdir, bunların ehliyetleri nedir, işin bu yönü meçhuldür.²⁹

Özellikle Edirne örneğinde yerel idarenin sergilemiş olduğu tutum, salgın hastalıklar karşısında bir memuriyete intisab edecek düzeyde eğitim seviyesine sahip insanların dahi ne derece ehliyetsiz ve yetersiz olduklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Görülen o ki durumun ciddiyeti birçok yerde ülkenin eğitilmiş elit azınlığını temsil eden memur ve bürokratlarınca dahi anlaşılıp takdir edilememektedir. Tecrübe edilmekte olan tek olumsuzluk bu da değildir üstelik. Hastalığın seyri ile ilgili genel tabloyu ortaya koyacak olan istatistik cetvelleri meselesi, mali yetersizliklerden kaynaklanan engellere de takılmıştır. Zira sivil veteriner hekimlerin önemli bir kısmı birçok bölgede yerel idarelerce ödenmesi gereken aylık ve harcırahlarını alamadıkları için dağılmışlardır. Yaşanan bu ve benzeri gelişmeler üzerine Baytar Komisyonu, mâhiye (aylık) cetvelleri ile ilgili olan ve aynı zamanda askeri baytarları daha geniş bir yelpazede sahaya çekecek girişimlerine ivme kazandırmıştır. 1889 yılı Ağustos ayında, Baytar Komisyonu'nun teklifiyle hem İstanbul/Dersaadet hem de taşrada bulunan topçu ve süvari alaylarından 10 askeri baytar seçilerek acil ihtiyaç duyulan mevkilere gönderilmesi karara bağlanmıştır. Bunlardan miralay rütbesinde olanlar 50, kaymakam ve binbaşı rütbesinde olanlar 40, kol ağası ve yüzbaşı rütbesinde olanlar 30 kuruş yevmiye alacaklardır. Seyyar halde iseler ayrıca 30 kuruş harcırahları verilecek, tedavi için sarf ettikleri ilaç vb. malzeme ve diğer tedavi masrafları yerel belediye sandıklarından, sandıkların kifayetsiz kaldığı yerlerde menafi sandıklarından karşılanacaktır. İlgili resmi yazışmalar, bunların acil olan ihtiyacı karşılamak amacıyla görevlendirildiklerini açık biçimde göstermektedir. Hem salgınla savaşıacaklar hem de mücadeleye için gereken istatistiki bilgiyi derleyip strateji geliştirilmesi için merkeze yollayacaklardır. Bu nedenle mahalli hükümetler gereken her türlü kolaylık ve yardımı sağlama noktasında uyarılmışlardır.³⁰

B. Uygulamanın Kurumsallaşması

Sadaretin emri ile 10 acil ihtiyaç bölgesine topçu ve süvari fırkalarından 10 askeri baytarın görevlendirilmesi kararı, yukarıda da ifade edildiği üzere Baytar Komisyonu tarafından alınmış bir karardır. Komisyon üyelerinin büyük bir kısmını askeri baytarların oluşturmasına karşın belirtmek gerekir ki sözü edilen karar Seraskerlik cephesinde huzursuzluk yaratan bir karar olmuştur. Baytar sıkıntısının sivil cephede yaşandığı ölçüde keskin ve derin olmamakla birlikte askeri cephede de tecrübe edilmekte olduğunu bildiren kurum yetkilileri bununla birlikte bir salgın söz konusu olduğunda sivil ve askeri hayvan ayrımı olamayacağından konunun stratejik önemine binaen Baytar Komisyonu kararına muvafakat göstermiştir.³¹ Aynı tarihler Ticaret ve Nafia Nezareti'nin sivil veteriner hekim yetiştirilmesine ilişkin çabalarını bir nihayete erdirmek üzere olduğu tarihlerdir. Müstakil

29 BOA.DH.MKT.1655/26 (H. 13 M 1307).

30 BOA.ŞD.2560/37 lef.23 (H. 13 R 1308); BOA.DH.MKT.1663/104 (H. 08 S 1307).

31 BOA.ŞD.2560/37 lef.29 (H. 13 R 1308).

sivil okulun açılmasına az bir süre kalmıştır.³² Böylece mülkiye baytarı yetiştirmede büyük bir atılım yapılmış olacaktır. Ancak bu tarihe kadar Nezaretin Seraskerlik kadrolarına muhtaç olduğu aşıkardır. Dolayısıyla kurumdan Seraskerliği muhatap alarak yazılan cevabi yazılarda askeri baytar görevlendirmek suretiyle yapılan yardım için duyulan minnet her fırsatta dile getirilmiştir.³³ Ayrıca Ağustos 1889 sonlarında, sivil baytar sayısına ilişkin istenilen istatistikler Seraskerlik başta olmak üzere devletin ilgili kurumlarının faydasına sunulmuştur. Buradan öğrendiğimize göre belirtilen tarihte yalnız Hüdavendigâr, Aydın, Selanik, Konya, Trabzon, Adana Suriye ve Yanya vilayetlerinde sivil baytarlar görev yapmaktadırlar.³⁴ Bunların maaş ve harcırahları da ilgili nizamname hükümleri gereği³⁵ belediyelerce karşılanmaktadır. Ancak 1889 yılında bu konuda dönüm noktası teşkil edecek önemli bir gelişme yaşanmış ve zaten sayıları çok az olan sivil veterinerlerin muvazafılık durumu daha da daraltılmıştır. İşaret edilen tarihte alınan bir kararla belediye gelirlerinden çok önemli bir kısmını teşkil eden zebhiye, kantariye, hayvan ve kile vergilerinden temin edilen gelirin yarısı Hazine-i Celile'ye bırakılmıştır. Böylece belediye idareleri en gerçekçi ve önemli gelir kalemlerini oluşturan bir varlıktan mahrum kalmışlardır.³⁶ Bu da özellikle Hüdavendigâr, Aydın, Adana gibi devletin görece güçlü ve zengin belediye idarelerine kıyasla daha fakir belediye idarelerinde baytar istihdamını imkansızlaştırmıştır. Maaşları belediyelerce ödenemeyen baytarların sayıları 8 büyük vilayette sınırlanmıştır.

Ülkenin müstahdem sivil veteriner hekim varlığı bakımından içinde bulunduğu durumun böylece ortaya çıkması, askeri baytar istihdamı konusunda 1889 yılı henüz tamamlanmadan ortaya çıkacak çok önemli bir gelişme için gereken zemini hazırlamıştır. Şüphesiz sözü edilen gelişmenin ortaya çıkışında Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından defaatle askeri baytarların yardımına olan büyük ihtiyacın belirtilmesi ve sığır ve basının ülke genelinde aldığı seyrin radikal bir etkisi vardır. Uygulamanın en azından bir süre için kurumsal hale gelmesini sağlayan söz konusu gelişme; Seraskerlik oluruyla nihayetinde tüm vilayetler için askeri baytar görevlendirmesi yapılmasıdır. Aynı yılın son baharında gündeme gelen bu karara göre mülkiye baytarı bulunan 8 vilayette haricinde kalan ve ordu ve fırka merkezlerine denk gelen 15 vilayette, ordu ve fırka merkezlerinde bulunan baytar ümera ve zabitanından 15 baytar ek görev biçiminde (ilave-i memuriyet suretiyle) baytar müfettişi olarak hizmet vereceklerdir. Kalan 7 vilayette ise 7 baytar subayı asli görev olarak (re'sen) baytarlık yapacaklardır. Böylece her vilayette hiç değilse en azından bir baytarın görev yapması sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak altını çizmek gerekir ki bu, geçici olması düşünülen bir uygulamadır. Seraskerliğin, askeri cepheye neden olacağı sakıncalara yönelik ısrarcı bir tavırla dile getirdiği uyarılar doğrultusunda, uygulamanın yeter sayıda sivil veteriner hekim yetiştigiğine kanaat getirildiğinde sonlandırılması kararlaştırılmıştır. Sözü edilen zaman geldiğinde uygulamaya son verileceği gibi vilayetlere gönderilen askeri baytarlar da kendi birliklerine döneceklerdir. Böylece ordu cephesinde neden olunabilecek olası sakıncalardan mümkün mertebe kaçınılmaya çalışılmıştır. Diğer yandan uygulama kapsamında biri asaleten ve diğeri ek görev olmak suretiyle iki ayrı biçimde görevlendirme

32 Fatma Kaya Doğanay, "Mülkiye Baytar Mektebi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C 60, 2017, s.669,670.

33 BOA.ŞD.2560/37 İef.29 (H. 13 R 1308).

34 BOA.DH.MKT.1680/29 (H. 15 R 1307).

35 1876 tarihli "Memâlik-i Şâhânede İstihdâm Olunacak Mülkiye Baytarları Hakkında Nizâmname"dir.

36 BOA.DH.MKT.1716/96 (H. 19 Ş 1307); BOA.DH.MKT.1549/28. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s.177.

yapılması, maaş ve harcırah konusunda da iki ayrı düzenleme yapılması sonucunu doğurmuştur. Bu çerçevede ek görevle görevlendirilen baytar müfettişlerinin maaşlarını asli mercileri olan ordudan almalarına, buna karşılık vilayetlere teftişe gönderildikleri zaman –bir diğer deyişle ek görevleri söz konusu olduğunda- almaları gereken harcırah için mülkiye baytarları gibi vilayetlere başvurmalarına karar verilmiştir. Asaleten ataması yapılanlar ise hem maaş ve tayınlarını hem de devre çıktıkları zaman almaları gereken harcırahlarını vilayet emvalinden alacaklardır.³⁷

Baytar Komisyonunun teklifi ve Seraskerliğin onayıyla ortaya çıkan askeri baytar istihdamı kararının uygulanması sürecine bakıldığında, ilginç gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Kararın ilgili kurumlara tebliğini takiben öncelikle görevlendirmenin ayrıntılarının netleşmesi için mevcut durum bir kere daha gözden geçirilmiştir. Bu çerçevede Ticaret ve Nafia Nezareti kanalıyla nerelerde açık olduğu ve hangi vilayetlere görevlendirme yapılması gerektiği konusundaki güncel verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Söz konusu verilere istinaden de Seraskerlik kanalıyla hangi rütbedeki hangi askeri personelin nereye tayin olunacakları netleştirilmiştir. Biz de bu vesileyle 7 vilayete asaleten atanacak olan 7 baytar zabitanın kimler oldukları ve görev bölgelerinin nereler olduğu bilgisine sahip olabilmekteyiz.³⁸ Bunların kim oldukları, hangi ordulara mensup oldukları, askeri rütbeleri, rütbelerine mahsus maaşları aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 1: Vilayetlere Asaleten Tayin Olunacak Askeri Baytarları Gösterir Tablodur; (BOA.ŞD.2560/37 lef.5)

Vilayet	Ordu/Alay	Askeri Rütbe	Maaş	İsim, Memleket
Musul	6/Topçu 1.	Binbaşı	1.000	Hüseyin Hüsni Efendi
Kastamonu	1/Süvari, Ertuğrul Alayı	Sağ-kolağası	666	Selim oğlu Faik Efendi, İstanbul
Bitlis	4/Topçu 1.	Sağ-kolağası	666	Ahmed Kaşif Efendi
Cezayir-i Bahr-ı Sefid	1/Süvari 2.	Sol-kolağası	500	Mustafa oğlu Rıza Efendi, İstanbul
Van	4/Süvari 22	Sol-kolağası	500	İsmail Hakkı Efendi
Ankara	1/Topçu 1.	Yüzbaşı	358	Hasan Şevki Efendi, İstanbul
Diyarbakır	4/Süvari 24.	Yüzbaşı	358	Raif oğlu Rasih Efendi, İstanbul
Toplam			4048	

Verilen tablo incelendiğinde ilk etapta, görevlendirmesi yapılan askeri baytarların maaşları ile ilgili olarak verilen rakamların sivil veteriner hekimlerin istihdamı hakkındaki literatürde veya dönemin mevzuatıyla ilgili birinci el kaynaklarda mevcut olan bilgilerle tutarlı olmadığı yönünde bir kanaat oluşması mümkündür. Zira mevcut akademik literatür ve dönemin kaynakları sivil baytar istihdamı konusunda araştırmacıyı kısaca şöyle bilgilendirmektedir; 1876 tarihli 'Memalik-i Şahane'de İstihdam Olunacak Mülkiye Baytarları Hakkında Nizamname'nin ilgili hükümlerinde sivil veterinerlerin kadro ve dereceleri gösterilmiştir. Buna göre sivil baytarlar öncelikle baytar müfettişleri ve memleket baytarları

37 BOA.ŞD.2560/37 lef. 29 (H. 13 R 1308); BOA.DH.MKT.1680/29 (H.15 R 1307).

38 BOA.ŞD. 2560/37 lef.57 (H. 13 R 1308).

olarak ikiye ayrılmışlardır. Baytar müfettişlerinin vilayet merkezlerinde görevlendirilmeleri öngörülürken memleket baytarları ise kendi aralarında bir kere daha derecelendirmeye tabi tutulmuş ve görev bölgeleri buna göre belirlenmiştir. Söz konusu bağlamda birinci sınıf memleket baytarlarının livalarda ikinci sınıfların kazalarda görev yapmalarına karar verilmiştir. Dolayısıyla maaş planlamaları da bu minval üzere yapılmıştır. Nizamname çerçevesinde baytar müfettişlerine 1800, birinci sınıf memleket baytarlarına 1200, ikinci sınıf memleket baytarlarına da 750 kuruş maaş tahsis olunmuştur.³⁹ Bu verilere bakarak sivil alanda istihdam edilmeleri dolayısıyla askeri baytarlara da söz konusu maaşların verileceği düşünülebilir. Zira sivil veterinerlerin görevlerini onlar üstlenmişlerdir. Ancak böyle bir değerlendirme biçiminin yanıltıcı olacağı aşikardır. Çünkü sözü edilen görevlendirme yapılırken asaleten göreve getirilmiş olmalarına rağmen bunların askeri rütbelerine uygun maaşlarını alacakları beyan edilmiştir. Zaten kadroları da muhafaza edilmiştir. Bunlar geçici mahiyetteki bu görevleri sona erince ordu çatısı altına döneceklerdir. Tek fark, bu süreçte maaşlarını askeri tahsistattan değil vilayet emvalinden alacak olmalarıdır.

Döneme dair arşiv kayıtları, ek görev ile 15 vilayete baytar müfettişi sıfatıyla atanan askeri baytarlar hakkında da araştırmacıya bilgi edinme fırsatı sunmaktadır.

Tablo 2: Vilayetlere Ek Görevlendirmeye Gönderilecek Askeri Baytarları Gösterir Tablodur;

(BOA.ŞD. 2560/37 lef.9)

Vilayet	Ordu/Alay	Rütbe	İsim, Memleket
Halep	5/Topçu 1.	Kaimakam	İbrahim oğlu Ahmed Rüsdü Bey, Şam
Suriye	5/Süvari 29.	Binbaşı	İbrahim oğlu Mehmed Hayri Efendi, İstanbul
Beyrut	5/Süvari 28.	Binbaşı	İbrahim Halil Efendi
Bağdat	6/Süvari 32.	Sağ-kolağası	Süleyman Vasfi Efendi
Yemen	7/-	Kaymakam	Hacı Şevki Bey
Trablusgarp	7/Topçu 1.	Sol-kolağası	Said Abdurrahman Efendi
Sivas	4/Süvari 23.	Yüzbaşı	Abdullah Hüseyin Efendi, İstanbul
Erzurum	4/Topçu 2.	Yüzbaşı	Rıza Hidayet Efendi, İstanbul
Girit	-	Sağ-kolağası	Girit Fırkasından Suhan? Efendi
Kosova	3/Süvari 17.	Sol-kolağası	Selim Mehmed Efendi
İşkodra	1/Topçu 1.	Yüzbaşı	Hacı Nazif Efendi
Edirne	1/Süvari 7.	Yüzbaşı	Ali İsmail Efendi, Çankırı
Manastr	3/Topçu 2.	Yüzbaşı	Mehmed Raşid Efendi, İstanbul
Mamuretülaziz	-	-	Suriye Vilayeti mülkiye baytarının burada görevlendirilmesine karar verilmiştir

C. Pratikteki Farklılıklar

İstihdam edilecek askeri baytarların kimler oldukları ve hangi bölgelerde görev yapacakları tespit edilmiş olmasına karşın, uygulamaya bakıldığında bunların 1890 baharında dahi tam olarak göreve başlayamadıkları net biçimde izlenebilmektedir.

³⁹ Düstûr (1876); Berfin Melikoğlu Gölcü, Atilla Özgür, "Osmanlı Devleti'nde Sivil Veteriner Hekimliğine Yönelik İlk Mevzuat Düzenlemeleri", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, C. 62, 2015, 7-12.

Bazıları görev yerlerine hiç gitmemişler, bazıları gitmişler ancak bir süre sonra görevden el çekmişlerdir. Bazıları ise kendilerine uygun mazeretler bularak kendilerini merkeze aldırma yolunu seçmişlerdir. Örneğin İzmit'e gönderilen iki baytar görev bölgelerine ulaşmamışlar, yapılan tahkikatta aflarını isteyerek asli görev bölgelerine döndükleri anlaşılmıştır.⁴⁰ Bu ve benzer örneklerde yaşanan durumun temel gerekçesi ise maaş ve diğer ödemelerinin yapılamaması ve uzun süre de devletin hangi kurumundan yapılacağına karar verilememiş olması olmuştur. Zira başlangıç itibarıyla vilayet gelirlerinden karşılanması kararlaştırılan askeri baytar ödenekleri 1890 yılı Ocak ayını takiben alınan bir kararla yerel belediye idarelerine havale edilmiştir. Ne var ki bilindiği üzere belediye idarelerinin ortaya çıkışı 1877 tarihli Vilayat Belediye Kanunu'nu⁴¹ müteakiptir ve Osmanlı coğrafyasında gelişip serpilmeleri 20. yüzyıl başlarındadır. Bu süreçte belediye idarelerini belki de en yıpratıcı uygulamalardan birisi, 1889 yılında alınan bir kararla seçilmiş belli kalemlerdeki gelirlerini Hazine-i Celile ile paylaşmaları olmuştur. Çünkü bunlar tenvirat, tanzifat veya eğlence resmi gibi vergilere kıyasla belediyelerin en gerçekçi ve güçlü gelir kalemleridir.⁴² Alınan kararla böyle bir ekonomik kayba uğramanın en çarpıcı sonuçlarından birisi, personel istihdamındaki küçülmeye birlikte sivil baytarların dağıtılmasıdır. Zira, yukarıda da ifade edildiği üzere söz konusu kararın alınması üzerinden neredeyse bir yıl geçmeden belediyelere bu kez askeri baytarların maaş ve harcırahları yüklenmiştir. Bu durum belediye idarelerinde bir panik havasının yaşanmasına ve çok sayıda itiraza neden olmuştur. Vilayetlerdeki kaygı durumu konuyla ilgili olarak artarken sözü edilen olumsuz hava yalnız kararın tebliğ edildiği birimlere mahsus bir durum olmamış, merkezde, karar mekanizmaları içinde bazı birimlerde de benzer bir rahatsızlık yaşanmıştır. Bunların başında da Seraskerlik gelmektedir. Askeri baytarların maaş, harcırah ve diğer ödeneklerinin yeni bir kararla belediyelere yüklenmesi, salgına karşı olan sorumluluğunu yerine getirmek adına askeri baytar istihdamına muvafakat göstermiş olan kurumdaki huzursuzluğu daha da arttırmıştır. Çünkü belediyelerin sivil baytarların maaşlarını ödeyememekle sivil veteriner hekimliği teşkilatına istemsiz de olsa büyük bir darbe indirdikleri merkezi yönetim kademelerinde bilinen bir durumdur. Dolayısıyla, alınan kararı müteakip Seraskerlik baytar masrafının belediyelere yüklenmesinin sakıncalarını dile getirmiştir. Kuruma göre askeri baytarların da sivil meslektaşları gibi mağdur edilmeleri kabul edilebilir bir gelişme olmayacaktır. Seraskerlik böyle bir olasılığa karşı uygulamanın masrafının başlangıçta verilen karar üzerine vilayet gelirlerinden karşılanmasını istemektedir. Kurumun bu yöndeki tarafgirliği, ödemedeki belirsizliğin devam ettiği süreç boyunca korunmuştur.⁴³

Seraskerliğin konuyla ilgili ısrarlı tutumu ve mükerrem uyarıları üzerine 1890 yılı Mayıs ayında yeni bir öneri gündeme gelmiştir. Askeri baytar masrafını karşılayacak birimi tümünden değiştiren söz konusu öneriye göre konunun muhatabı Ziraat Bankasıdır ve ödeme merkezi de burası olmalıdır. Ne var ki ele alınan tarih, Bankanın yeni kurulduğu bir tarihe işaret etmektedir. Henüz maddi yönden gelişip güçlenmiş değildir. Bu nedenle Ticaret ve Nafia Nezareti, askeri baytar masrafının Ziraat Bankası tarafından karşılanmasına şiddetle karşı çıkmıştır.⁴⁴ Böylece bir çözüme ulaştırılamayan konu Şurayı Devlet'e taşınır. Ancak kurumların kendilerine münhasır kaygıları nedeniyle burada da nihai bir çözüme

40 BOA.ŞD.2560/37 lef.48 (H. 13 R 1308). Bu kayıt ayrıca, uygulama kapsamında olmayan İzmit'e de daha sonra askeri baytar görevlendirmesi yapıldığını göstermektedir.

41 "Vilâyât Belediye Kânûnu", *Düstûr*, Tertib 1/C.4, 1877, s.570-586.

42 İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.177.

43 BOA.DH.MKT.1708/109 (H. 25 B 1307).

44 BOA.ŞD.2560/37 lef.86 (H. 13 R 1308).

ulaştırılmaz. Belirtmek gerekir ki söz konusu müzakereler kapsamında kaynak olarak bir kere de ‘belediye gelirlerinin Hazine-i Celile’ye aktarılan yarısına atıfta bulunulur. Ancak bu nedense uzun müddet ve ısrarla üzerinde durulan bir öneri olmaz.

Askeri baytar masraf ve harcırahlarına karşılık bulma meselesinde 1891 yılı başına gelindiğinde farklı bir noktaya ulaşılır. Kurumlar arasında yaşanan müzakerelerde bir tıkanma noktasına varılması üzerine konu, nihai bir karara varılmak üzere Meclis-i Vükela’ya havale olunur. Vükela Meclisi kurumların konuyla ilgili görüşlerini ayrıntılı olarak gözden geçirdikten sonra belediye idarelerinden karşılanmak, Ziraat Bankası’ndan karşılanmak ve Hazine-i Celile payından karşılanmak şeklindeki üç ana seçenekten sonuncusunda karar kılar. Zira bu süreçte çok da rağbet görmeyen son seçeneği teşkil eden ‘masrafın belediye gelirlerinden ayrılarak Hazineye aktarılan paradan karşılanması’, masrafın doğrudan Hazededen karşılanması ile aynı şeyi ifade etmektedir ve Meclise göre mevcut durumda en mantıklı seçenek de budur. Çünkü mücadele halinde olunan sorun, kısa sürede üstesinden gelinmediği halde daha büyük sosyal ve ekonomik problemlere neden olabilecek bir sorundur ve hafife alınmadan kesin bir çözüme ulaştırılmalıdır. Bunun için devletin en güvenilir ve güçlü gelir kaynaklarının yönlendirilmesinden kaçınılmamalıdır.⁴⁵ Meclis-i Vükela’nın konuya ilişkin kararı 9 Ocak 1891 tarihli bir irade ile nihai onayı almıştır. Alınan kararda, uygulamanın yeter sayıda mülkiye baytarı yetişinceye kadar olan muvakkat/geçici bir uygulama olduğu, dolayısıyla ödeneğin de bir seferlik bir ödenek olduğu hatırlatılmıştır. Bu çerçevede 1307 senesi bütçesine uygulamanın her türlü masrafını karşılarsın diye 6.000 liralık bir tahsisat eklenmiştir.⁴⁶ Ayrıca, bir tahriratla Ticaret ve Nafia Nezareti de bilgilendirilmiş, ödeneğin Nezaret bütçesine zam olunduğu, ödemelerinin gecikme olmaksızın yapılması ve bu konuda ihmale herhangi bir şekilde yer verilmemesi bildirilmiştir.⁴⁷

Meclis-i Vükela kararıyla ödenek meselesinin berraklaşması, sonuçlarını ivedi biçimde uygulamada göstermiştir. Karara ilişkin iradenin kurumlara tebliğinden kısa bir süre sonra merkeze baytar talebini aksettiren ilk idari birim Aydın’dır. Vilayetin talebi, ilgili irade ile ödeneğin kaynağının netleşmiş olması dolayısıyla hemen cevaplanmış ve Seraskerlik oluruyla buraya İzmit firkasından 2 baytarın gönderilmesine karar verilmiştir.⁴⁸ Şubat ayında yaşanan bu gelişmeden hemen sonra, 1891 yılı Mart’ında bu kez Trabzon vilayetinden merkeze benzer bir yazı ulaşmıştır. Buraya da masrafı Hazine tarafından karşılanmak üzere en kısa zamanda bir askeri baytarın gönderileceği bildirilmiştir.⁴⁹

Uygulamanın adı geçen diğer birimlerdeki yansımaları ise şöyle özetlenebilir; yetiştiricilik potansiyeli dolayısıyla baytar istihdamının büyük önem taşıdığı vilayetlerden

45 BOA.MV.61/21 (H. 23 Ca 1308).

46 BOA.İ.MMS.117/5039 (H. 28 Ca 1308). Askeri baytar ödemelerinin Hazine-i Celile’den karşılanması kararı 27 Temmuz 1891 tarihli bir diğer Meclis-i Vükela kararıyla tekid edilip güçlendirilmiştir. BOA.MV.66/44 (H. 20 Z 1308); BOA.DH.MKT.1857/68 (H. 03 M 1309).

47 BOA.DH.MKT.1820/40 (H. 01 Ş 1308).

48 Burası da uygulamanın karara bağlandığı sıralarda uygulama kapsamında olmayan, daha sonra askeri baytar görevlendirmesi yapılan yerlerdendir. BOA.DH.MKT.1808/106 (H. 03 B 1308); BOA.DH.MKT.1824/23 (H. 21 Ş 1308).

49 Trabzon, Ticaret ve Nafia Nezareti’nin bilgilendirmesinde mülkiye baytarı bulunan vilayetler arasında gösterilmiştir. Ancak buraya da sonradan askeri baytar görevlendirmesi yapılmıştır. Mülkiye baytarının görevden bir şekilde çekilmesi nedeniyle mi yoksa baytar ihtiyacının artmasından mı böyle bir karar verilmiştir.; burası net değildir. BOA.DH.MKT. 1818/46 (H. 01 Ş 1308).

birisi olan Sivas, aslında en eski tarihlerden itibaren mülkiye baytarlarının bulunduğu yerlerdendir. Buraya 1876 tarihli “*Memalik-i Şahanede İstihdam Olunacak Mülkiye Baytarları Hakkında Nizamname*” gereği aylık 400 kuruş maaş ve 625 kuruş harcırahla Bilal Tosun Efendi atanmıştır. Kendisi ülkenin ilk mülkiye baytarlarındanıdır.⁵⁰ Devletin resmi kayıtlarından anladığımızı göre adı geçen burada 1880 yılına kadar hizmet vermiştir. Dahiliye Nezaretinin 1876 Ocak ayına ait bir evrakında Bilal Tosun Efendi'nin Sivas'ta verdiği hizmetlere binaen rütbe-i râbiaya, yani dördüncü dereceye yükseltilmesinin gerektiği ifade edilmektedir.⁵¹ Ancak Sivas'ta bundan sonraki süreçte kendisinin izine rastlanmamaktadır. Bilal Tosun Efendi de diğer sivil baytarlarla aynı akıbeti yaşamış, maaşını alamayarak görevden el çekmiş olmalıdır. Böylece vilayet baytarî hizmetlerden mahrum kalmıştır. Bu nedenle, 1889 yılı sonunda askeri baytarların istihdamı gündeme gelince, Sivas da uygulama kapsamına alınmıştır. Vilayet, ilgili karara binaen ek görevlendirme suretiyle baytar müfettişi gönderilecek birimler arasındadır. Sivas'a görevlendirmesi yapılan ilk askeri baytar, ilgili tabloda da görüleceği üzere 4.Ordu 23.Süvari Alayı yüzbaşılardan Abdullah Hüseyin Efendi'dir⁵² A. Hüseyin Efendi'nin bölgeye gönderilmesi vilayet için sığır vebasının seyri bakımından belirgin bir fark yaratmış olmalıdır. Zira Sivas, resmi kayıtların gösterdiğine göre 1890 yılından bu yana sığır vebasının tahakkümü altındadır. Özellikle Aziziye, Darendede ve Koçgiri kazalarında hastalık ciddi yayılım göstermiştir.⁵³

A. Hüseyin Efendi, sığır vebasına karşı yörede önemli hizmetler görse de 1893 yılında Sivas'taki görevinden el çekmiştir. Uygulanan hayvan sağlık tedbirleri dolayısıyla hastalığın seyrinde görece bir hafifleme kaydedilmiş olup onun da bu vesileyle askeri kıtasına dönmüş olması muhtemeldir. Neticede 1893 yılına ilişkin arşiv kayıtlarında Sivas'ta sığır vebası ile mücadelede ismine rastlanmamaktadır. Daha düşük bir askeri rütbeye sahip olan 2.Ordu Baytar Binbaşısı Ali Rıza Efendi, vilayetin yeni baytar müfettişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne var ki 1893 yazında gerçekleşen bu olayı takiben Ali Rıza Efendi'nin de bölgedeki varlığına ilişkin herhangi bir resmi kayıt yoktur. Görülen o ki Sivas, 1895 yılına kadar nizami bir veteriner hekimliği hizmeti alamamıştır. Muhtelif hastalıkla mücadelesini daimi bir uzman olmaksızın yürütmüştür. Ancak ki 1895'te -sığır vebası yörede, özellikle Tokat ve Karahisar'da tekrar atağa geçince- vilayete bir kere daha askeri baytar görevlendirmesi yapılmıştır. Bu çerçevede Kütahya sancağı baytar müfettişi Tefvik Bey buraya yollanmıştır.⁵⁴

50 BOA.A.MKT.MHM.479/57 (H. 06 M 1293).

51 BOA.DH.MKT.1329/23 (H. 28 M 1297).

52 BOA.ŞD.2560/37 lef.9 (H. 13 R 1308).

53 Bu nedenle vilayet idarecileri birçok kere baytar gönderilmesi için Tıbbiye Nezareti'nin aracılığına başvurmuşlardır. Ancak askeri baytar ataması kararına değin talepleri olumlu bir dönüt almamıştır. Bu nedenle Bilal Tosun Efendi'den sonraki süreçte burada yerel yönetimlerce “*baytarlıktan anlayan kişiler*” adı altında alaylı kimselerin görevlendirilmesi yolu takip edilmiştir. BOA.DH.MKT.1906/96. Sivas, askeri baytarların bölgede görevlendirilmesinden sonra da “baytarlıktan anlayan kişiler” şeklinde ifade edilen alaylı kimselerin hastalık karşısında istihdam edildiği merkezlerden olmuştur. Bununla birlikte altını çizerek ifade etmek lazımdır ki bu tipte görevlendirmeler yerel yönetimlerin hastalıktan kaynaklanan mağduriyetler nedeniyle konu hakkında inisiyatif kullanmak istemelerinden ileri gelmektedir. Merkezi yönetim ise özellikle 1850'lerden sonraki süreçte sayıları giderek artan sağlık bürokratlarının etkisiyle böyle görevlendirmelere hiçbir şekilde olumlu bakmamıştır. BOA.DH.MKT.1820/55 (H. 08 Ş 1308); BOA.DH.MKT.1878/13 (H. 10 Ra 1309).

54 BOA.DH.MKT.6/17 (H. 17 L 1310); BOA.ŞD.520/27 (H. 08 S 1313); BOA.I.OM.3/5 (H. 20 S 1313).

Askeri baytar görevlendirmesinin yapıldığı merkezlerden birisi de Erzurum vilayetidir. Erzurum, Sivas gibi ek görevlendirme ile baytar gönderilmesi planlanan birimlerdendir. Burası için düşünülen isim de yukarıda verilen tablodan hatırlanacağı üzere 4.Ordu Topçu Yüzbaşısı İstanbullu Rıza Hidayet Efendi'dir. Arşiv kayıtları Rıza Hidayet Efendi'nin görev bölgesine gitmiş ve orada hizmet vermiş olduğunu kanıtlamaktadır. 1891 yılı bahar aylarına ait bazı resmi evrakta kendisinin Tercan kazasında ortaya çıkan sığır vebasına karşı etkin mücadele verdiği ve bunun sonucu olarak hastalığın yayılımının durduğu ifade edilmektedir.⁵⁵ Ancak Hidayet Efendi ilerleyen tarihlerde hastalanmış ve tebdil-i hava için izin alarak İstanbul'a gitmiştir. Uzunca bir müddet de burada kalmıştır. Bu durum şüphesiz bir hudut vilayeti olan Erzurum için önemli sakinler barındırır niteliktedir. Zira burası hayvan hastalıkları bakımından yüksek riskli bir bölgedir. Dolayısıyla burada hayvan sağlık kontrollerinin titizlikle ve devamlılık arz eden biçimde yapılması önemlidir. Nitekim Rusya'da 1891'de sığır vebasının yeni bir atağı söz konusu olduğunda, Erzurum ve Bayezid sancakları Osmanlı topraklarında hastalığın ilk bulaştığı yerlerden olmuştur.⁵⁶ İfade edilen dinamikler, devletin merkezi sağlık bürokratlarınca da görülmüş ve buraya acil olarak baytar ataması yapılması gerekli bulunmuştur. Böylece 1894 yılı Ağustos'unda baytar müfettişi olarak Mülkiye Baytar Mektebi mezunlarından Yusuf Efendi atanmıştır. Bu, dikkati kolaylıkla çekeceği üzere sivil bir atamadır. Askeri baytarların Erzurum'daki görevlendirmesine bu atamayla birlikte büyük ölçüde nihayet vermiştir. Bunu sivil okulun açılmasıyla birlikte elde edilen sonuçların somut bir örneği olarak görmek gerekir. Zaten görevlendirmesi yapılan Yusuf Efendi de okulun ilk mezunlarından. Bir müddetten beri Hüdavendigâr vilayeti baytar müfettişi refakatinde hizmet vererek tecrübe kazanmıştır.⁵⁷ Ancak kendisinin Erzurum'a gönderilmesini askeri baytarlık hizmetlerine duyulan ihtiyaç noktasında 'mutlak bir son' olarak algılamamak gerekir. Zira böyle bir bakış açısı, ciddi bir yanılığa sebep olacaktır. Zaten sığır vebasının ele alınan tarihlerdeki yayılım ve nüfuzu da buna imkan tanıyacak gibi değildir. Dolayısıyla ilerleyen tarihlerde askeri baytarların hizmetine başvurulması kaçınılmaz olarak yine görülecektir. Ancak sonraki sürece atfedilebilecek bu tarzdaki hizmet biçiminin daha çok sivil baytarlara yardım mahiyetinde ve özel olarak salgın hayvan hastalıklarının atak halinde olduğu durumlara mahsus bir hizmet biçimi olduğu söylenmelidir. Söz gelimi sığır vebası 1894 tarihinde vilayet dahilinde İspir, Tokat, Refahiye kazalarında atağa geçince mülkiye baytar müfettişine askeri baytarlardan Kolağası Kaşif Efendi refakat etmiştir. Vilayet yönetimine de ihtiyaç halinde 4.Ordudan askeri baytar talebinde bulunulabileceği bildirilmiştir.⁵⁸

Askeri baytar görevlendirmesi yapılan bir diğer vilayet, yukarıda verilen tablonun da işaret ettiği üzere Halep'tir. Sığır vebası 1888 yılından itibaren Halep sınırlarında hükmünü göstermeye başlayınca vilayet idaresi, maaşı belediye gelirinden karşılanmak üzere bir baytar talebinde bulunmuştur. Ancak yerel idarenin muhtelif defalar merkeze

55 BOA.DH.MKT.1820/34 (H. 08 § 1308).

56 BOA.DH.MKT. 1808/49 (H. 02 B 1308); BOA.DH.MKT. 1871/82 (H. 20 S 1309); BOA.DH.MKT.1858/117 (H. 08 M 1309). Adem Çalışkan Bayezid'de salgın hastalıkları konu alan bir çalışmada Erzurum ve Bayezid sancakları ile çevresinde baytar yokluğu nedeniyle sığır vebasının hızla yayılışına ilişkin veri sunmaktadır. Böylece Rusya'dan sıçrayan hastalığın Hidayet Efendi'den sonra baytar kadrosunun doldurulamaması nedeniyle yayıldığı daha net biçimde anlaşılabilir. Adem Çalışkan, "Osmanlı Kenti Bayezid'de Salgın Hastalıklar ve Bazı Asayiş Problemleri (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başları)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2020, S.39, s.12.

57 BOA.İ.OM.2/7 (H. 09 S 1312); BOA.BEO.455/34101 (H. 11 S 1312).

58 BOA.DH.MKT.315/62 (H. 08 C 1312).

iletmişti bu talep, kadro eksikliği dolayısıyla sivil baytarlardan karşılanamamıştır.⁵⁹ Bunun üzerine ordu müşirliğince ilgili birimlere 1887 tarihli 'askeri baytarların mülkiye baytarlarına yardım etmesinin gerekliliği' kararı bildirilmiş ve buna göre hareket edilmesi istenmiştir.⁶⁰ Ancak bundan da kısa vadede bir sonuç alınamamıştır. Sivil sahada hizmet verecek bir askeri baytar görevlendirmesi yapılamamıştır. 1888 yılı Temmuz ayına ilişkin bir arşiv kaydı, vilayetin hala daimi surette görevlendirecek bir baytar talebinde olduğunu göstermektedir.⁶¹ 1889 yılında da yörede görev yapan bir baytar yoktur.⁶² Halep'te baytar görevlendirilmesine ilişkin girişimler ancak 1889 yılı sonlarında askeri baytarların istihdamı kararı alınınca olumlu bir seyir kazanmıştır. Hastalıkla mücadelede hayati değere sahip olan istatistik cetvellerinin doldurulmadığını ve hastalığın vilayette %80 gibi yüksek bir mortaliteye sahip olduğunu gören Baytar Komisyonu bu nedenle Halep'e de bir askeri baytarın görevlendirilmesine karar vermiştir. Böylece vilayet ek görevlendirme ile askeri baytar gönderilecek merkezler listesine dahil olmuştur. Bu çerçevede Baytar Binbaşısı Mustafa Efendi'nin Halep'e görevlendirmesi yapılmıştır.⁶³ Ancak dikkat edilecek olursa sözü edilen isim, yukarıda verilen tabloda işaret edilen isim değildir. Belli ki askeri baytarların istihdamı meselesi netleşince buraya başka bir kişinin gönderilmesine karar verilmiştir. Nitekim tabloda Mustafa Efendi'nin değil 5.Ordu Topçu 1.Alayı Baytar Kaymakamı Ahmed Rüşdü Bey'in adı yer almaktadır. A.Rüşdü Bey Halep'te özellikle İskenderiye kazasında sığır vebasına karşı ciddi bir mücadele vermiştir.⁶⁴ Vilayetin sivil baytarları ise ancak 1896'dan sonra atanabilmişlerdir. Halkalı Baytar Mekteb-i Alisi mezun vermeye başlayınca Halep de mülkiye baytarı ataması yapılan vilayetlerden biri olarak kayıtlara geçmiştir.⁶⁵

Yemen vilayeti de ek görevlendirme yoluyla askeri baytar istihdam edilen merkezlerdendir. Burada teori ile pratiğin uyumlu olduğu görülmektedir. Vilayete 1889 kararı gereği baytar müfettişi olarak atanan 7.Ordu Baytar Kaymakamı Şevki Bey, fiiliyatta da burada görev yapan isimdir. Arşiv vesikaları, kendisinin aynı zamanda 7.Ordu baş baytarı olduğunu ve sığır vebasının Yemen'de, özellikle de vilayet merkezi Sana'da aktif halde olduğu 1892 yılı başlarında burada hizmet verdiğini göstermektedir. Kaymakam Şevki Bey, bilhassa hastalıklı hayvanların sağlıklı hayvanlarla bir arada tutulmaması ve böylece hastalığın yayılmaması konusunda yerel halka karşı ciddi bir mücadele yürütmüştür.⁶⁶

59 BOA.DH.MKT.1489/110 (H. 15 C 1305); BOA.DH.MKT.1504/32 (H. 14 Ş 1305); BOA.DH.MKT.1510/86 (H.23 N 1305); BOA.DH.MKT.1522/95 (H. 09 Za 1305).

60 BOA.DH.MKT.1580/70 (H. 28 R 1306).

61 BOA.DH.MKT.1646/80 (H. 08 Z 1306).

62 Bu nedenle salgın hastalık durumunda baytarlarca doldurulması istenen istatistik cetveli aynı yıl karantina tabibi tarafından doldurulmuştur. BOA.DH.MKT.1669/121 (H. 01 Ra 1307).

63 BOA.DH.MKT.1712/34 (H. 08 Ş 1307). Mustafa Efendi'nin maaşların belediye idarelerince karşılanması gerektiği yönündeki müzakere süreci sıralarında göreve başladığı ve bu gibi ödemelerin Hazine-i Celile'ye havalesinden önce maaşının karşılanması konusunda ciddi sıkıntılar yaşandığı belirtilmelidir. BOA.DH.MKT.1721/42 (H. 09 N 1307); BOA.DH.MKT.1721/55 (H. 09 N 1307); BOA.DH.MKT.1733/13 (H. 29 L 1307); BOA.DH.MKT.1868/46 (H. 11 S 1309). Mustafa Efendi'nin belirtilen tarihlerde bölgede görev yaptığı Çalışkan tarafından da yöredeki salgın hastalıkları konu alan çalışmasında tespit edilmiştir. Çalışkan, aynı sıralarda sığır vebasının yöredeki hayvanların %80'inin telefine neden olduğunu bildirmektedir. Adem Çalışkan-Ahmet Eyicil, "XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Halep ve Civarında Salgın Hastalıklar", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.9, S.18, Güz 2019, s.1301.

64 BOA.DH.MKT.2025/115 (H. 08 Ca 1310).

65 BOA.ŞD.523/18 (H. 12 C 1314); BOA.İ.OM.4/17 (H. 09 B 1314).

66 BOA.BEO.342/25618 (H. 06 B 1311).

Mamuretülaziz vilayeti de baytar istihdamı ile ilgili 1889 ve sonrası kararların uygulama alanlarındandır. Ancak burada görevlendirilenler daha ziyade sivil baytarlar olmuşlardır. Buradaki olay gelişimi hakkında kısaca şunları söylemek mümkündür; aslında vilayette 1892 yılında müstahdem bir baytar vardır. Ancak Samsun'dan geldiği ve vilayet baytarı unvanına sahip olduğu kaydedilen bu şahıs uzun süre hizmet vermemiş, bir müddet sonra istifa ederek memleketine dönmüştür. Söz konusu istifa, mülkiye baytarlarının maaşlarını alamamalarıyla ilgili olmalıdır. Dolayısıyla 1892 ortalarına gelindiğinde vilayette veteriner hekim hizmetlerini görececek bir uzman kalmamıştır. Oysa hemen aynı tarihlerde Mamuretülaziz'de de sığır vebasından kaynaklı geniş çaplı ölümler söz konusudur. Özellikle Arguvan Nahiyesi, hastalıktan muzdarip birimlerin başında yer alıp çok sayıda telef vermiştir. 1893 yılı sonlarına ulaşırken, nahiyenin yalnız bir idari biriminde -Ayas Köyü- telef miktarı 400 sığır kadardır. Bu nedenle yerel yönetimin merkezi idareden bir baytar talebi söz konusudur. Böylece diğer mülkiye baytarları gibi nizami maaş ve harcırahını almak ve bunlar belediyelerce karşılanmak üzere buraya bir mülkiye baytarı daha gönderilmiştir. Gönderilen isim Tevfik Efendi'dir. Kendisinin bölgeye intikali ile birlikte gerek sığır vebası gerek diğer hayvan hastalıklarıyla bilimsel bir mücadele başlamıştır. Ayrıca salgınla mücadelede hayati değeri olan istatistik cetvelleri düzenli olarak tutulur olmuştur.⁶⁷

Osmanlı Devleti'nin önde gelen vilayetlerinden Beyrut'taki uygulamalara bakıldığında ise yukarıda işaret edilen tablo verileri ile döneme ait diğer resmi evrak arasında birtakım çelişkilerin olduğu görülmektedir. Aslında vilayet, mülkiye baytarlarının yetiştirilmeye başlanmasıyla birlikte ilk atamaların yapıldığı vilayetlerden birisidir. Yani burada uzman olarak ilk istihdam edilenler mülkiye baytarları olmuştur. Nitekim tarihi kayıtlar 1878 yılında, yani 1876 tarihli *Memalik-i Şahane'de İstihdam Olunacak Mülkiye Baytarları Hakkında Kaleme Alınan Nizamname*'nin yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra Kamil Efendi'nin memleket baytarı sıfatıyla burada görev yapmaya başladığını göstermektedir. Vilayetlerde askeri baytar görevlendirmesiyle ilgili kararların alındığı tarihlerde ise Beyrut'ta bu kez baytar müfettişi sıfatıyla ve maaş ile harcırahı belediye varidatından karşılanmak üzere Süleyman Lütfi Efendi müstahdemdir. Oysa yukarıda işaret edilen 2 numaralı tablo verileri Beyrut'a görevlendirmesi yapılan kişinin 5.Ordu Süvari 28.Alayı Binbaşısı İbrahim Halil Efendi olduğunu işaret etmektedir.⁶⁸ Yani teoride alınan karar pratikte değişikliğe uğramış ve bölgeye askeri baytar yerine bir mülkiye baytarı gönderilmiştir. Buna bakarak Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin yörede sivil baytar istihdamı konusunda belli derecede devamlılık sağlayabildiği, bu nedenle de Seraskerliğin Beyrut'a askeri baytar görevlendirmesi yapmasına gerek kalmadığını düşünmek pekala mümkündür. Zaten kurumun kendisi de kadro problemi yaşadığından kuvvetle muhtemeldir ki elindeki baytarı kendi bünyesinde değerlendirmiş veya bir başka ihtiyaç bölgesine göndermiştir. Ancak yine de Beyrut'ta askeri baytarlarından hiç yararlanılmamış olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Sığır vebasının hayvanlar arasında neden olduğu yıkım ile bulaşıcılığının yüksek olması, Beyrut'ta da bu kesime olan ihtiyaç koşullarını doğurmuştur. Şu şekilde ki; sivil baytarlar hastalığa

67 BOA.DH.MKT.1947/106 (H. 14 L 1309); BOA.DH.MKT.1962/80 (H. 20 Za 1309); BOA.DH.MKT.1966/93 (H. 02 Z 1309); BOA.DH.MKT.2001/61 (H. 21 S 1310); BOA.BEO.48/3557 (H. 17 M 1310); BOA.DH.MKT.2034/126 (H. 06 C 1310); BOA.DH.MKT.59/28 (H. 08 Ra 1311).

68 Maaşının yerel belediye idarelerinden karşılanacağına işaret edilmesi ve ilgili resmi evrakta askeri rütbesinin belirtilmemesi, Süleyman Efendi'nin mülkiye baytarı olduğunu göstermektedir. BOA.DH.MKT.1724/101 (H. 29 N 1307); BOA.ŞD. 2271/48 (H. 10 B 1295); BOA.ŞD.2560/37 (H. 13 R 1308).

müdahalede sayıca yetersiz kalınca askeri baytarların yardımına başvurulmuştur. Örneğin 1892'de Beyrut vilayetine bağlı bir sancak statüsündeki Lazkiye'de⁶⁹ sığır vebası yayılımını arttırınca yerel yönetim merkezi idareye başvurarak yakınlığı nedeniyle bölgeye Halep vilayeti baytarlarından birinin gönderilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine devletin ilgili üst birimleri arasında bir müzakere zinciri başlamıştır. Bu çerçevede Ticaret ve Nafia Nezareti, askeri baytar kadrolarından faydalanmak üzere Seraskerliğin yardımını istemiştir. Nihayetinde 5.Ordu Topçu 1.Alayı baytarlarından Yüzbaşı Ahmed Edip Efendi, maaşı vilayet gelirlerinden karşılanmak üzere Lazkiye'ye gönderilmiştir.⁷⁰

Suriye vilayetinde de ilk görevlendirme sivil bir görevlendirme olup 1876 tarihli Nizamnamenin yürürlüğe girmesinden sonra yapılmıştır. Söz konusu görevlendirmeyi 1878'de özellikle Cebel-i Kalmun kazası ve civarında sığır vebasının yaygın bir hal alması dolayısıyla resmi kayıtlardaki yansımalarından tespit edebilmekteyiz.⁷¹ Ancak belli ki buradaki sivil baytar istihdamı diğer vilayetlerde olduğu üzere kalıcı olmamış, ya da en azından istikrarlı bir seyir takip etmemiştir. Bu nedenle 1889 kararında Suriye de ek görevlendirme ile askeri baytar istihdam edilecek birimler arasında yer almıştır. Buraya gönderilmesi öngörülen isim, tabloda işaret edilen İbrahim oğlu Mehmed Hayri Efendi'dir. Ancak pratik teoriden farklılaşmış, uygulamadaki isim M.Hayri Efendi değil, Topçu Baytar Kaymakamı Ahmet Bey olmuştur.⁷² Ahmet Bey'in hizmet vermeye başladığı tarihlerde sığır vebası Suriye'de ciddi bir atak yapmış, yayılımını 1895 yılına kadar sürdürmüştür. Havran, Kuneytire, Şam sancakları sözü edilen tarihe kadar sığır vebasından en çok zarar gören yerleri teşkil etmişlerdir. Bu süreçte Ahmet Bey Suriye'de bulunmuş ve sığır vebasına karşı mücadele vermiştir. Ancak 1895 yılında vefat etmiş, bunun üzerine Suriye'ye 5.Ordu 29. Süvari Alayı'ndan Baytar Yüzbaşı İsmail Efendi baytar müfettişi olarak atanmıştır.⁷³

Ek görevlendirme ile askeri baytar istihdamı öngörülen yerlerden bir diğeri Hicaz'dır. Aslında burada baytar istihdamı kararı, özellikle Mekke ve civarında artış gösteren hayvan hastalıkları ve yöresel bazı ataklar dolayısıyla oldukça erken tarihidir. Daha 1879 yılında, yani sivil baytarların istihdamına başlanmasından çok kısa bir süre sonra buraya bir mülkiye baytarı yollanması kararı mevcuttur. Ne var ki bu çerçevede vilayette istihdamına karar verilen Osman Efendi'nin Mekke'ye ulaştığına ve burada hizmet verdiğine ilişkin hiçbir veriye rastlanmamıştır.⁷⁴ 1891 yılından başlayarak Mekke'de salgın hayvan hastalıkları tekrar atağa geçince buraya baytar gönderilmesi bir kere daha gündem maddesi olmuştur. Zira özellikle süvari hayvanları arasında yayılım gösteren hastalığın yöredeki hasarı büyüktür. Hicaz Zaptiye Alayının hayvanlarını tamamıyla telef etmiştir. Bunun üzerine Hicaz vilayeti ek görevlendirme ile baytar gönderilecek vilayetler kapsamına alınmıştır. Bu çerçevede Hicaz'da 7.Ordu'ya bağlı Hicaz Fırkası'ndan Baytar Kolağası Cemal Mustafa Efendi'nin istihdamı planlanmıştır. Nitekim yukarıda verilen tabloda da kendisinin ismini, görev ve kimlik bilgilerini Hicaz'a ayrılmış bölgede görmek mümkündür.⁷⁵ Ne var ki Cemal Mustafa Efendi'nin de burada fiilen hizmette bulunduğu, döneme ilişkin resmi

69 Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s.510.

70 BOA.DH.MKT.1934/7 (H. 20 Ş 1309).

71 BAO.İ.ŞD.41/2126 (H. 04 N 1295).

72 BOA.DH.MKT.1764/80 (H. 10 S 1308)..

73 BOA.Y.MTV.128/86 (H. 24 Ra 1313); BOA.DH.MKT.200/31 (H. 20 B 1311); BOA.DH.MKT.144/25 (H. 22 Ra 1311); BOA.DH.MKT.63/20 (H. 26 Za 1310).

74 BOA.DH.MKT.1328/100 (H. 14 M 1297).

75 BOA.Y.MTV.59/42 (H. 19 B 1309); BOA.MV.69/67 (H. 23 N 1309); BOA.ŞD.2560/37 lef.9 (H. 13 R 1308).

kayıtlarca doğrulanmamaktadır. Bir diğer söylemle teoride alınan kararın pratiğe dökülüp dökülmediğini söylemek güçtür. Ancak yapılan arşiv taramaları askeri baytarların uzunca bir müddet burada sivil sahada hizmet verdiğini doğrulamaktadır. Nitekim 1909 yılında at cinsi arasında ortaya çıkan ve geniş çaplı bir yayılım gösteren başka bir salgın durumu ortaya çıkınca hemen ve bir kere daha yörede bulunan süvari ve topçu taburlarındaki askeri baytarların hizmetine başvurulmuştur.⁷⁶

Rumeli vilayetlerinde de ek görevlendirme ile askeri baytarlar istihdam edilmişlerdir. Burada beş büyük vilayet için askeri baytar istihdamı planlaması yapıldığı görülmektedir. Bunlar Edirne, Selanik, Kosova, İşkodra, Manastır vilayetleridir. Bir diğer Rumeli vilayeti olan Yanya'da mülkiye baytarı olduğu için burası planlama dışı bırakılmıştır. Alınan karara göre Selanik'te 5.Ordu Topçu 2.Alayı'ndan Binbaşı Akif Efendi, Manastır'da 3.Ordu Topçu 2.Alayı'ndan Yüzbaşı Mehmed Raşid Efendi, Kosova'da 3.Ordu Süvari 17.Alayı'ndan Kolağası Selim Mahmud Efendi, İşkodra'da ise 1.Ordu'dan Yüzbaşı Hacı Nazif Efendi görev yapacaklardır.⁷⁷ Ancak belirtmek gerekir ki bu dört vilayette de uygulama, planlanandan farklı bir seyir takip etmiştir. Sığır vebasının Rumeli'deki seyriyle ilintili arşiv belgeleri, bize bunun nedenleri ve ayrıntıları hakkında bilgi vermektedir. Şöyle ki; sığır vebası 1891 yılından itibaren Balkanlarda yaygın haldedir. Hastalık Bulgaristan, Teselya ve güney Arnavutluk'ta da etkin hale gelince, merkezi hükümet belirtilen tarihte Yanya, Kosova, Manastır, İşkodra vilayetlerine tebligatta bulunarak durum raporları göndermelerini istemiştir. Sığır vebası Osmanlı sınırlarına dahil olmuş mudur? Buralarda da hüküm sürmekte midir? Hastalık tanındı ise genel seyri ne durumdadır? İlgili vilayet yönetimleri, bu konularda merkezi hükümeti bilgilendirmekle görevlendirilmişlerdir.⁷⁸ Bilgilendirme talebine binaen Manastır'da yapılan tahkikatta vilayet sınırlarında hastalığa dair bir iz görülmediği ortaya çıkmıştır.⁷⁹ Ancak bilindiği üzere Manastır hastalığın pençesindeki yerlerden biri olan Teselya'ya coğrafi olarak çok yakındır. Bu nedenle Osmanlıların Manastır'daki sınır karakolu olan Alasonya gümrüklerinde baytar bulundurulması gerekli bulunmuştur. Bunlar Yunan tarafından gelecek hayvanları muayene edecekler ve böylece hastalığın ülke topraklarına girişini önleyeceklerdir.⁷⁸ Ne var ki, takip eden sürece ilişkin arşiv kayıtlarında ne mülki ne de askeri bir baytarın buraya ulaştığına ilişkin bir veriye ulaşılamamıştır. Burada görevlendirilmesi planlanan 3.Ordu Topçu 2.Alayı'ndan Yüzbaşı Mehmed Raşid Efendi'nin bölgedeki varlığı şimdilik kanıtlanmamaktadır. Diğer yandan 1891 yılı sonrasında sivil baytar mektebinin açılmış olması olumlu sonuçlarını vermeye başlamış ve Manastır vilayeti de 1896'dan itibaren mülkiye baytarı gönderilmesi karara bağlanan vilayetlerden olmuştur.⁸⁰

Yukarıda da ifade edildiği üzere Rumeli'de ek görevlendirme ile askeri baytar gönderilecek olan diğer bir vilayet Kosova'dır. 1889 yılı kararını müteakip burası için 3.Ordu Süvari 17. Alayı'ndan Kolağası Mahmud Selim Efendi'nin görevlendirmesi yapılmıştır. 1892 yılına ait bazı arşiv kayıtları, M.Selim Efendi'nin yapılan görevlendirmeye binaen Kosova'da baytarı hizmet verdiğini göstermektedir. Yani Kosova'da teoride alınan kararlar uygulama birbirine paralel bir seyir arz etmiştir.⁸¹

76 BOA.DH.MKT.2868/22 (H. 17 C 1327); BOA.DH.MKT.2891/42 (H. 17 B 1327).

77 BOA.ŞD.2660/37 lef.9 (H. 13 R 1308).

78 BOA.DH.MKT.1829/51 (H. 10 N 1308).

79 BOA.DH.MKT.1770/120 (H. 29 S 1308). Ayrıca bkz. Mackiel Kiel, "Alasonya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2016, EK 1, s. 71-73.

80 BOA.ŞD.523/18 (H. 12 C 1314).

81 BOA.YB.021 90/29 (H. 02 M 1307).

Ek görevlendirme ile askeri baytar gönderilmesine karar verilen bir diğer Rumeli vilayeti İşkodra'dır. 1889 yılı kararını takiben buraya 1.Ordu'ya bağlı Baytar Yüzbaşı Hacı Nazif Efendi'nin görevlendirmesi yapılmıştır. Ancak dönemin resmi kayıtları kendisinin burada fiilen görev yaptığına dair herhangi bir veri içermezler. Dolayısıyla alınan karar pratiğe farklı bir biçimde yansımış diye düşünülmektedir. Zira bu vilayet de sığır vebasından muzdarip olan vilayetler arasındadır. Aslında yukarıda işaret edildiği üzere 1891'de Rumeli vilayetlerine sığır vebası karşısındaki durumlarını bildirmeleri tebliğ edilince İşkodra'da da bir tahkikat yapılmıştır. 1892 yılına sarkan cevabi yazılarda burada sığır vebasının izine rastlanmadığı merkeze ifade edilmektedir.⁸² Halbuki yaz aylarında yapılan bu bilgilendirmeden kısa bir süre sonra, 1892 Eylül'ünde İşkodra'nın pek çok kazasında sığır vebası tanılanmıştır.⁸³ Yani hastalık nihayetinde buraya da sıçramıştır. Yaşanan gelişme üzerine vilayet idaresinin hastalıkla mücadele için merkezden baytar gönderilmesi yönündeki taleplerini sıralamaktan başka çaresi kalmamıştır. Böylece 1893 yılı yaz ayları başlarken buraya bir askeri baytar ataması yapılmıştır. O da 3.Ordu Topçu 18.Alayı 2.Taburu Baytar Yüzbaşı Mehmed Efendi'dir.⁸⁴ Böylece İşkodra da 1889 yılı kararı gereği askeri baytar istihdam olunan merkezlerden biri haline gelmiştir.

Osmanlıların önde gelen Rumeli vilayetlerinden birisi olan Edirne'ye gelinecek olursa, burada baytar istihdamının ayrı bir çalışma kapsamında ele alınması gerektiği söylenmelidir. Zira Edirne, devletin son dönemlerindeki sığır vebası salgınları kapsamında stratejik konumda ve dolayısıyla da çok önemli bir merkezdir. Burada baytar istihdamı, sığır vebasının tarihsel seyriyle paralel biçimde ve komşu idari birimlerle kıyaslamalı olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla ileriye dönük yapılacak monografik bir çalışma için açık kapı bırakılarak burada konunun ana hatlarının belirtilmesiyle yetinilecektir. Görülen o ki Edirne'de uzman bir baytarın istihdamı, tıpkı Sivas'ta olduğu üzere 1876 yılına kadar uzanmaktadır. Sözü edilen tarihte aylık 400 kuruş maaş ve 245 kuruş harcırahla Mehmed Rüşdü Efendi Edirne'ye baytar olarak atanmıştır.⁸⁵ Ancak arşiv belgeleri kendisinin akıbeti konusunda sessizdirler. M.Rüşdü de diğer benzerleri gibi maaşını alamayıp görevden el mi çekmiştir, yoksa işine bir müddet devam mı etmiştir, belirsizdir. Belirli olan nokta, 1889 yılında Edirne'de artık bir askeri baytarın istihdam olduğudur. Baytar kolağası Nuri Bey, boşalan sivil baytar kadrosunun yerine ikame olarak bu sınır vilayetinde hizmet vermektedir. Edirne, bir müddetten beri özel bir statüde yönetilen Şarki Rumeli vilayetine komşu olduğu için burada bir baytarın istihdamına önem verilmiş olmalıdır. Zira bilindiği üzere 1878 Berlin Antlaşmasının bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin önde gelen vilayetlerinden olan Edirne vilayetinden bazı idari birimler ayrılarak Şarki Rumeli Vilayeti adıyla yeni ve özerk bir birim oluşturulmuştur.⁸⁶ Sözü edilen birimin çok önemli bir özelliği, tıpkı Edirne gibi hayvan yetiştiriciliği bakımından özel öneme sahip olmasıdır. Burası önde gelen bir hayvan yetiştiricilik alanı ve tabiatıyla da Osmanlı başkentinin iaşesi bakımından büyük bir değerdir.⁸⁷ Aynı nedenden ötürü

82 BOA.DH.MKT.1971/56 (H. 18 Z 1309).

83 BOA.DH.MKT.2008/93 (H. 17 Ra 1310). Draç, Tiran, Kavaya, Şiyak ve Tuz kazaları bunlar arasındadır.

84 BOA.DH.MKT.14/38 (H. 19 Za 1310).

85 BOA.A.MKT.MHM.479/57 (H. 06 M 1293).

86 Süheyla Yenidünya Gürgen, "Bir Savaş Bir Vilayet: 93 Harbi'nden Sonra Edirne Vilayetinde Savaşın İzlerini Silmek Üzere Yapılan Düzenlemeler (1879-1882)", *History Studies*, C 11/S.6, 2019, s.2327.

87 Zafer Karademir, *İmparatorluk Ekonomisinin Can Damarları: Osmanlı Ülkesinde Hayvancılık İşletmeleri (1500-1800)*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2018, s.57-59.

Edirne ve Şarki Rumeli vilayeti sancakları arasında ciddi bir hayvan sirkülasyonunun söz konusu olduğu tahmin edilecektir. Bu da bölgede özellikle Cıs-r-i Mustafa Paşa gibi sınır noktalarında baytarî kontrolleri gerekli kılmaktadır. Baytar kolağası Nuri Bey'in yöredeki istihdamı da sözü edilen dinamiklerle ilintili olmalıdır. Nitekim arşiv verileri aynı savı desteklerler.⁸⁸ Ancak bir müddet sonra baytar kol ağası Nuri Bey'in aldığı tedbirlerin yetersizliği ve tecrübe eksikliği ortaya çıkmıştır. Böylece hem Şarki Rumeli Vilayeti hem de Bulgaristan ile aralarındaki hayvan hareketliliği çok yüksek olan bu önemli sınır vilayetine yeni bir baytarın atanması kararı verilmiştir. 1893 yılında burada maaş ve harcırahı mülkiyeden karşılanmak üzere Kolağası İsmail Şükrü Efendi'nin baytar müfettişi olarak görev yaptığı görülmektedir.⁸⁹ Edirne'de sivil bir baytarın daimi surette istihdamı ise ancak 1897 yılından sonra olabilmıştır. Bu durum elbette Sivil Baytar Okulu'nun açılması ve mezun vermeye başlaması ile ilintilidir.⁹⁰ Bu tarihe gelinceye kadar Edirne'de baytar istihdamı meselesi hep büyük bir sorun olmuş, açık hiç kapatılamamıştır.

Son verilen örnek de dahil olmak üzere yukarıda işaret edilen idari birimlerin hepsinde, askeri baytarların ek görevlendirme ile istihdamı konu edilmektedir. Bu çerçevede teoride alınan kararların uygulamadaki durumları değerlendirilmeye çalışılmış ve nihayetinde ek görevlendirme ile askeri baytar istihdamında pratikte farklılaşmaların çok olduğu görülmüştür. Pek çok yerde özgün koşullar dolayısıyla duruma uygun düzenlemeler yapılmıştır. Asaleten yapılan görevlendirmelerde ise biraz daha farklı bir uygulama tablosu ile karşılaşmaktadır. Teoride tespit edilen çerçeve uygulamadaki ile biraz daha uyumludur. Birçok bölgede görevlendirmesi yapılan isimle göreve giden isim uyuşmaktadır. Bu yöndeki uygulamaları kısaca değerlendirmek gerekirse şunlar söylenebilir;

Asaleten görevlendirme yapılan vilayetlerden birisi olan Ankara'da yukarıda işaret edilen tablo verileriyle, uygulamaya ilişkin resmi kayıtlar birbirini desteklemektedir. Yani Ankara'da karar gereği görevlendirmesi yapılan isim 1.Ordu Topçu 4.Alay 1. Taburu'ndan İstanbullu Yüzbaşı Hasan Şevki Efendi'dir. Uygulama da bu karar doğrultusunda gerçekleşmiş ve bölgede baytarî hizmetleri baytar müfettişi sıfatıyla kendisi vermiştir. Bunda da belirgin bir başarı kaydetmiş, hatta 1893 yılında üstün hizmetlerine binaen 5. rütbeden bir kıta Mecidî Nişanı ile taltif olunmuştur.⁹¹ Musul'da da aynı durum geçerlidir. Buraya asli görev olarak baytar müfettişliği ifa etmek üzere 6. Ordu Topçu 1.Alayı'ndan Binbaşı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin görevlendirmesi yapılmıştır. Teoride alınan bu karara pratikte de uyulmuştur. Nitekim 1893 yılı bahar aylarına ait bir arşiv kaydı, kendisinin burada baytar müfettişliği görevini yürütmekte olduğunu ve hatta gayret ve hizmetlerine binaen kendisi için 4.rütbeden Osmanî Nişanı verilmesi teklif edildiğini göstermektedir.⁹² Diğer bir Osmanlı vilayeti olan Bitlis'te de benzer bir durum söz konusudur. Buraya görevlendirmesi yapılan kişi 4.Ordu Topçu 1.Alayı'ndan Sağ Kolağası Ahmed Kaşif Efendi'dir. A.Kaşif Efendi vilayetten özellikle gelen talep üzerine maaş ve harcırahı Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından karşılanmak üzere görev bölgesine hızla intikal etmiş, Ahlat bölgesinde nüfuz kazanan sığır vebası karşısında

88 BOA.DH.MKT.1630/64 (H. 22 L 1306); BOA.DH.MKT.1651/25 (H. 28 Z 1306).

89 BOA.DH.MKT.2044/34 (H. 01 B 1310); BOA.DH.MKT.22/19 (H. 10 L 1310).

90 BOA.ŞD.523/18 (H. 12 C 1314). Ayrıca bkz. Raziye Şanal- Fulya Feyiz "1890-1899 Yılları Arasında Edirne Vilayetinde Sığır Vebası: Vebâ-yı Bakarı", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S.1, 2021, s.194.

91 BOA.DH.MKT.13/25 (H. 18 Za 1310).

92 BOA.DH.MKT.115/46 (H. 09 L 1311).

mücadele etmiştir.⁹³ Diyarbakır'da da görevlendirmesi yapılan askeri baytarla göreve giden isim aynıdır. Döneme ilişkin arşiv kayıtları, bölgede hizmet veren kişinin 1889 yılı kararıyla görevlendirilen 4.Ordu Süvari 24. Alay'ından Yüzbaşı Rasih Efendi olduğunu göstermektedir. Bu aynı zamanda bölgede bilfiil hizmet veren isimdir. Ne var ki sığır vebası Diyarbakır'da, özellikle Lice kazasında çok ciddi bir tahribat yaratmıştır. 1892 yılı Nisan'ından aynı yılın Aralık ayına kadar olan zaman zarfında 5.200 hayvanın telef olmasına sebep olmuştur. Bu tarih aralığı Rasih Efendi'nin bölgede görev yaptığı bir zaman dilimidir. Telef miktarı hakkında merkeze gönderilen bir cetvelle birlikte hasara ilişkin bilançonun ortaya çıkması üzerine kendisinin yerine bir başka askeri baytarın ataması yapılmıştır. İlgili evrakta Rasih Bey'in bölgenin iklimiyle uyum sağlayamadığı için başka bir yere tayinini talep ettiği ifade edilmektedir. Görevi suistimalle ilgili bir kayıt yoktur. Bununla birlikte tecrübe eksikliği veya etkin tedbir alamaması gibi nedenlerle işaret edilen sayıda telef yaşanmış olması muhtemeldir. Zira bilançonun ortaya çıkışını müteakip hızlı bir değişiklik yapılmıştır. Yerine atanan isim 4.Ordu Baytar Binbaşısı Vassaf Bey'dir.⁹⁴ Bir diğer idari birim olan Van vilayetine gelinecek olursa, burada istisnai olarak farklı bir manzaraya rastlandığı görülecektir. Her ne kadar 1889 yılı kararı gereği Van'a 4.Ordu Süvari 22.Alay'ından Sol Kolağası İsmail Hakkı Efendi'nin görevlendirmesi yapılmışsa da kendisinin buraya gittiğine ve hizmet verdiğine ilişkin doğrulayıcı bir arşiv kaydı bulunamamıştır. Cezayir-i Bahr-ı Sefid vilayeti de istisnai örneklerdendir. Buraya görevlendirmesi yapılan 1.Ordu Süvari 2.Alay Sol Kolağası Baytarı Rıza Efendi'nin (Mustafa oğlu, Asitaneli) Cezayir-i Bahr-ı Sefid'de müstahdem olduğuna dair herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Bunun yerine buraya Halkalı Baytar Mektebi seririyat muallimi Hakkı Efendi gönderilmiştir. Bu uygulama, mektep muallimlerinin sahada istihdamından vazgeçilmesi yönündeki prensip kararını müteakip görülen az sayıdaki istisnai örnekten biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir çareye başvurulmasının arka planında, aslında yöreye bir askeri baytar gönderilmiş olması, ancak bunun mesleğine kayıtsız kalması yatmaktadır. Durum anlaşılınca eski baytara görevden el çektileriler askeri kıtasına iadesi yapılmış, görev bölgesi boş kalmaması diye de yerine hızlı bir atamayla Hakkı Efendi gönderilmiştir.⁹⁵ Asaleten askeri baytar görevlendirmesi yapılan son yer Kastamonu da, uygulamada farklılıkların görüldüğü bir idari birimdir. Buranın bir istisna teşkil etmesindeki temel etken sığır vebasının Kastamonu'da diğer idari birimlere kıyasla çok daha şiddetle hüküm sürmüş olmasıdır. Bu nedenle her ne kadar görevlendirme tablosunda ismi görülen Faik Efendi'ye yörede fiilen rastlanamamakta ise de Kastamonu ve mülhakatına 1889 ve sonrasında çok sayıda askeri baytarın görevlendirmesinin yapıldığı görülmektedir. Hatta, hastalığın şiddetine binaen bunlar çoğu kez aynı zaman diliminde bölgede hizmet vermişlerdir. Baytar Binbaşı Galip Efendi ve Baytar Yüzbaşı Yusuf Ziya Efendi önde gelen örneklerdir.⁹⁶

93 BOA.DH.MKT.1796/16 (H. 16 Ca 1308); BOA.DH.MKT.1864/91 (H. 27 M 1309); BOA.DH.MKT.1872/46 (H. 24 S 1309).

94 BOA.DH.MKT.13/16; BOA.DH.MKT.66/43. Ne var ki Vassaf Bey de hızla görev bölgesine ulaşamamış, bu nedenle hastalık Ergani-Maden ve çevresi ile Cizre'ye sıçramıştır. Ayrıntılı bilgi hakkında bkz. Sabri Mengirkaon, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır'da Veba-i Bakarı", *Osmanlı'dan Günümüze Diyarbakır*, Ensar Yay., 2018, s.303.

95 Sabık askeri baytar, Binbaşı Kazım Efendi'dir. Kendisi, baytarlıkla ilgisi bulunmadığı, asli görevini layıkıyla yerine getirmedeği gerekçesiyle görevden el çektilerilmiştir. BOA.DH.MKT.397/42; BOA.DH.MKT.305/20; BOA.İ.OM. 2/23; BOA.BEO.510/38196.

96 BOA.DH.MKT.1804/67. Sığır vebası, ele alınan tarihte Kastamonu ve civarında ciddi bir atak halindedir. Dolayısıyla kapsamlı bir çalışmaya gebe bir konu başlığı oluşturmaktadır.

Sonuç

Köklü bir yetiştiricilik mirasının sahibi olan Osmanlıların, hayvan varlıkları dolayısıyla eski tarihlerden itibaren sığır vebası ile tanışık oldukları bilinmektedir. Bununla birlikte hayvan mobilitesinin teknolojik gelişme ile birlikte daha da artmasının bir sonucu olarak ve muhtelif diğer etkenden dolayı sığır vebasının neden olduğu ataklar 19. yüzyılda belirgin bir artış göstermiştir. Buna karşılık paralel düzeyde bir sivil veteriner hekimliği teşkilatı oluşturulamamıştır. Halbuki 1878-1891 aralığı ülkenin sığır vebası yönünden çok ciddi ataklara maruz kaldığı ve sığır varlığının önemli bir kısmını kaybettiği bir dönemdir. Dolayısıyla belirtilen tarihi aralıkta ve hatta daha sonrasında da merkezi otoritenin hastalıkla mücadele için pragmatik bir yaklaşım sergilemesi gerekmiştir. Bu bağlamdaki en önemli sorun olan uzman kadro sorunu, dikkat çekici bir hamle ile askeri baytarlar (veteriner hekimler) istihdam edilerek çözülmeye çalışılmıştır. Özellikle 1889 yılı sonlarında alınan bir karara atfen kurumsallaşan bu uygulamanın hayata geçirilmesi ise şüphesiz kolay olmamıştır. Her şeyden önce ülkenin askeri veteriner hekimlik eğitimi de Batılı çağdaşları ile kıyaslandığında çok daha geç tarihlidir ve bu nedenle istenen düzeyde askeri veteriner hekim ordu çatısı altında da mevcut değildir. Diğer yandan bunların sivil cephede istihdamları, maaş, harcırah, tayinat gibi ödeneklerinin nereden karşılanacağı konusunda birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Zira sivil veterinerlerin ilk istihdamlarında yerel yönetimlere ihale edilen bu ödemeler tam olarak yapılamadığından ilk mülkiye baytarları dağılmışlardır. Bu olumsuz tecrübe, askeri baytarların bağlı bulunduğu en üst birimi teşkil eden Seraskerlik bünyesinde aynı tecrübenin bir kere daha yaşanacağı endişesi yaratmıştır. Ancak neticede hükümet salgının yarattığı ve yaratacağı sosyo-ekonomik tahribatin her türlü kurumsal kaygının önünde tutulması gerektiğine kanaat getirerek uygulamanın yükünü merkezi hazineye bırakmıştır. Böylece askeri baytarların sivil sahada sığır vebası karşısında istihdamları yaygınlaşmıştır. Her ne kadar sayıları az ise de salgın karşısında ülkenin farklı coğrafyalarında hizmet vermeye başlayan askeri veteriner hekimler, sivil baytarların yetişip görevlendirilmelerine kadar olan süreçte önemli bir boşluğu doldurmuşlardır.

KAYNAKÇA

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Ak, Mehmet (Bahar 2016), "Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakarî (Sığır Vebası), Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 39, s.215-240.
- Birinci, Ali (2018), "Baytar Miralay Muallim Mehmed Ali Bey'in Hikâyesi", *Müteferrika*, C.54, s.7-74.
- Çalışkan, Adem- Eyicil, Ahmet (2019), "XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Halep ve Civarında Salgın Hastalıklar", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 18, s.1289-1319.
- Çalışkan, Adem (2020), "Osmanlı Kenti Bayezid'de Salgın Hastalıklar ve Bazı Asayiş Problemleri (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başları)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.39, s.1-19.
- Dinçer, Ferruh (1979), "Türkiye'de Askeri Veteriner Hekimlik Tarihi Üzerine Araştırmalar, I. Bölüm", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, C.26, S.3.4, s.1-13.

- Edhem, Subhi (H.1334), *Nevsâl-i Baytarî*, Agob Matyosyan Matbaası, Dersaadet (İstanbul).
- Erk, Nihal (1959), "Türkiyede Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı ve Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar Üzerinde Yeni Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, C.6, S.1.2, s.80-85.
- Genç, Mehmet (2000), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Jones, Bruce Vivash (2021), *The History of Veterinary Medicine and the Animal-Human Relationship*, 5M Publishing.
- Karademir, Zafer (2018), *İmparatorluk Ekonomisinin Can Damarları: Osmanlı Ülkesinde Hayvancılık İşletmeleri (1500-1800)*, İstanbul: Libra Yayıncılık.
- Kaya Doğanay, Fatma (2017), "Mülkiye Baytar Mektebi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.60, s.665-686.
- Kiel, Mackiel (2016), "Alasonya", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, EK 1, s.71-73.
- Kılıç, Orhan (2021), *Mikrop Salgın ve Toplum-İnsanlığın Ölümle İmtihanı*, İstanbul: İdeal Kültür Yay.
- Melikoğlu Gölcü, Berfin, Özgür, Atilla (2015), "Osmanlı Devleti'nde Sivil Veteriner Hekimliğine Yönelik İlk Mevzuat Düzenlemeleri", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, C.62, s.7-12.
- Mengirkaon, Sabri, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır'da Veba-i Bakarî", *Osmanlı'dan Günümüze Diyarbakır*, Ensar Yay., 2018, s.295-323.
- Nazlıoğlu, Mehmet- Örün, Halil (1972), *Sığır Vebası*, Tarım Bakanlığı Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü Yay A-41.
- Ortaylı, İlber (2000), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özlu, Zeynel (2014), "19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devletinde Hazırlanan İki Risale: Vebâ-yı Bakarî ve Zâtülcebî", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.12, S.23, s.99-114.
- Polat, Hatice (2013), *Mülkiye Baytar Mektebi (1894-1922)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Sezen, Tahir (2017), *Osmanlı Yer Adları*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Spinage Clive A. (2003), *Cattle Plague- A History*, New York: Kluwer Academic Publishers.
- Şanal, Raziye– Feyiz, Fulya (2021), "1890-1899 Yılları Arasında Edirne Vilayetinde Sığır Vebası: Vebâ-yı Bakarî", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S.1, s.189-200.
- Şimşek, Kamuran (Kış 2020/1) "Osmanlı Devri Denizli'de Sığır Vebası: Vebâ-yı Bakarî", *Belgi*, S.19, s.2068-2080.
- Tan, Seda (2017), "Türkiye'de Sivil Veteriner Hekimliği Eğitiminin Başlangıcı Konusunda Bazı Tespitler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.XIX, S.1, s.43-53.
- Tan, Seda (2015), *Osmanlı Devleti'nde At Yetiştiriciliği (1842-1918)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Yenidünya Gürgen, Süheyla (2019), "Bir Savaş Bir Vilayet: 93 Harbi'nden Sonra Edirne Vilayetinde Savaşın İzlerini Silmek Üzere Yapılan Düzenlemeler (1879-1882)", *History Studies*, C.11, S.6, s.2325-2345.
- Yıldırım, Nuran (2010), *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- (1873), "Fenn-i Baytarî Tahsili İçin Mekteb-i Tıbbiyyeye Alınacak Askerî ve Mülkiye Baytar Şâkirdânı Hakkında Nizâmnâme", *Düstûr*, Tertib 1, Cild 3, s.533-538.
- (1876), "Memâlik-i Şâhânedede İstihdâm Olunacak Mülkiye Baytarları Hakkında Kaleme Alınan Nizâmnâme", *Düstûr*, Tertib 1, Cild 3, s.539-541.
- (1893), "Zâbita-i Sihhiye-i Hayvâniyye Nizâmnâme-i Umûmîsinin Neşrine Kadar Muvakkat Olub Şimdilik Hüdâvendigâr Vilâyetinde Mevki-i Tecrübeye Konulmak Üzere Kaleme Alınan Ta'limât", *Düstûr*, Tertib 1, Cild 6, s.1306-1310.
- (1877), "Vilâyât Belediye Kânûnu", *Düstûr*, Tertib 1, Cild 4, s.570-586.

Arşiv Belgeleri

BOA.A.MKT.MHM. ; 479/57.

BOA.BEO. ; 48/3557; 342/25618; 455/34101; 510/38196.

BOA.DH.MKT. ; 6/17; 13/16; 13/25; 14/38; 22/19; 59/28; 63/20; 66/43; 115/46; 144/25; 200/31; 200/33; 305/20; 315/62; 397/42; 1328/100; 1329/23; 1388/64; 1389/21; 1393/46; 1397/97; 1399/84; 1401/99; 1403/85; 1436/110; 1489/110; 1504/32; 1510/86; 1522/95; 1549/28; 1560/115; 1580/70; 1587/68; 1597/116; 1598/26; 1601/3; 1603/7; 1607/94; 1630/64; 1646/80; 1647/139; 1651/25; 1655/26; 1663/104; 1669/121; 1680/29; 1708/109; 1712/34; 1716/96; 1721/42; 1721/55; 1724/101; 1733/13; 1770/120; 1796/16; 1804/67; 1808/49; 1808/106; 1818/46; 1820/34; 1820/40; 1820/55; 1824/23; 1829/51; 1857/68; 1858/117; 1864/91; 1868/46; 1871/82; 1872/46; 1878/13; 1906/96; 1934/7; 1947/1106; 1962/80; 1966/93; 1971/56; 2001/61; 2008/93; 2025/115; 2034/126; 2044/34; 2868/22; 2891/42.

BOA.İ.MMS. ; 65/3057; 117/5039.

BOA.İ.OM. ; 2/7; 2/23; 3/5; 4/17.

BOA.İ.ŞD. ; 41/2126.

BOA.MV. ; 61/21; 66/44; 69/67.

BOA.ŞD. ; 520/27; 523/18; 2271/48; 2560/37.

BOA.Y.A.HUS. ; 198/75.

BOA.Y.MTV. ; 59/42; 128/86.

BOA.YB.021 ; 90/29.

BELGİ
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
YAZIM KURALLARI

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler de kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Belgi'ye gönderilen yazılar, yayın kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. İlkelere uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise üçüncü bir hakem belirlenir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alırlar; fakat katılmadıkları hususlara itiraz etme hakkına sahiptirler.

Yayımlanmasına karar verilen yazılar sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatıyla yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri çıktı üzerinde göstererek dergiye geri gönderir.

Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır.

Yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazıların telifi, PAÜ. Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi'ne devredilmiş kabul edilir. Bu devir, internet ortamında yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.

Yayın Dili

Belgi'nin dili Türkçedir. Ancak başka dillerde yazılmış makalelere de yer verilebilir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

Yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıda, MS Word veya MS Word uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak Calibri kullanılmalıdır. Yazılar 10 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 20 sayfayı geçmemelidir.

Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-posta adresi belirtilmelidir.

En fazla 150 sözcükten oluşan, 8 puntuyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özetler, özetlerin altında genelden özele doğru en az 4, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

Başlıklar kalın harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, A.,B., C., ara başlıklar, 1., 2., 3., şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir. Ana başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) BÜYÜK İNCE HARFLERLE veya daha büyük puntuyla Kalın Küçük Harflerle yazılmalıdır. Ara ve alt başlıkların ise sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.

Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, eğik harflerle gösterilir, kalın karakter kullanılmaz.

Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girintisinden bir cm içeriden başlatılmalı ve bir punto küçük yazılmalıdır.

Yazımda, TDK Yazım Kılavuzu esas alınır.

Kaynak Gösterimi

Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlı olması, dergi ve kitap adlarının eğik/ince, makale başlıklarının ise “tırnak” içinde, düz olarak yazılması ve sonda “Kaynaklar”ın verilmesi gerekir.

İnternet adreslerinde, parantez içinde erişim tarihi belirtilir.

Kaynaklar metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalı; eserin yayınevi ve makalelerin sayfa aralıkları belirtilmelidir. Atıf yapılmayan çalışmalara Kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

Cunbur, Müjgân (1987), “Atatürk ve Milli Birlik”, Erdem, C.3, S. 7, s. 1-11.

Ergin, Muharrem (1991), Dede Korkut Kitabı II, 2. bs. Ankara: TDK Yay.

Öztuna, Yılmaz (2000), Türk Müsîkîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi, Ankara: AKM Yay.

Dört ve daha fazla yazarlı yayınlar: Deny, Jean vd. (1959), Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden: Steiner Verlag.